ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО

НЕ ДАМ ЗАГИНУТЬ УКРАЇНІ!

ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО

КИЇВ
ВИДАВНИЧО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР «СОФІЯ»
1994

ББК63.3(4УКР)6-8
Л84

В'язень Кучинської в'язниці Левко Лук'яненко писав у 1986 році:

Боже, молю одного:
Дай волю моїй Україні!
Й ніколи не вчуєш мого
Жалю за смерть на чужині

Ця молитва допомогла йому вистояти і вибороти омріяну волю Україні.

Тепер Левко Лук'яненко — відомий у світі український державний і політичний діяч — плекає в собі єдину думку: «Не дам загинуть Україні!». Тому оця нова книга його політичного доробку, роздумів, інтерв'ю, листів і має таку назву. Вона зацікавить усіх, кому не байдужа доля нашої держави. У книзі чимало досі недрукованих фотографій.

Складаю щиру подяку панам Миколі Співаку та Василю Ваську і всій Лондонській (у Канаді) українській громаді за надані кошти, що зробили можливим видання цієї книжки.

Автор

4700000000-001
Л 261-94 — Без оголошення

ISBN5-7707-5805-8
© Левко Лук'яненко, 1994

В'язнів, особливо схильних до втечі, в концтаборах фотографували несподівано і слали фото до виконавчого переведення. Це одне з таких фото. Думаю, що воно з 1965-1966 років. Потрапило фото до мене цілком несподівано 1992 року від одного із службовців в'язниці, а потім добродій Фролов збільшив його до цього розміру.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Боже, який важкий шлях до волі! Уже й радіо не глушать, і газети різних напрямків маємо, уже й книжок трохи вийшло з описом нашої справжньої історії, а люди ще темні-темні і не знають свого роду-племені, не розуміють українських національних інтересів і не вміють бачити залежність їхнього особистого добробуту від долі цілої нації. Чого ж їм не зрозуміло, що коли б Україна була самостійна, вона була б демократична, бо в традиціях українців глибока відданість демократичним формам громадсько-політичного життя, — і це означає, що людина мала б право поїхати за кордон і подивитися, як інші народи живуть, і порівняти їхнє життя з нашим. Вони не розуміють, що коли б Україна була самостійна, її б не грабували і вона б підняла достаток своїх громадян в рівень з іншими європейськими народами, і ніхто б з наших громадян не гаяв час і не псував би нерви в чергах. Та що "там казати! Кожен народ у світі прагне бути незалежним, як кожен чоловік хоче бути незалежним господарем у власному домі. А в нас знаходяться люди, для яких немовби краще жити в чужій хаті, ніж у своїй, краще бути в наймах, аніж самому порядкувати, краще сидіти за чужим столом, ніж за власним. Небораки! Що зробила з них неволя?! Особливо прикро, коли такою нещасною є людина здібна. Тоді дивуєшся: як можна мати талант і в той же час бути цілковитим простаком? А можна бути. Ось один з них.

У кінці березня 1992 року листоноша принесла лист на моє ім'я з такою зворотною адресою: 340120, Донецьк, вул. Заперевальна, 105, п.243, за підписом «Комиссаренко В.К.»

Лист складається зі вступу та вісьмох віршів. Цикл віршів зветься «Запроданці України». Ось вступ:

«Антирадянська, антиінтернаціональна і антинародна політика так званих українських лідерів І.Драча, В.Гриньова, Л.Лук'яненка, Д.Павличка... привела Україну до політичної і економічної розрухи».

Як справжній homo sovetikus він, ясна річ, не може обійтися рідною мовою, а пише ще й російською.

Ось що він пише:

«Разве в этом расцвет Украины?
В 20 раз колбаса дороже,
Многократно вздорожали ткани.
Самостійність — все то, что негоже,
А поди ж, спекулянтка — пани.
Разве в этом расцвет Украины
И раздолье казачьей среды?
Вижу всюду смесь и руины
И наивность насильной беды.
Не дремай мой народ украинский,
Не теряй ни родства и не уз.
Верный друг твой — народ российский
И единый Советский Союз.
17 февраля 1992 г.»

Українські вірші щедро оздоблені нецензурними словами. Через те, що я не хочу давати ту приправу до книжки, наводжу один з не кращих віршів про тризуб.

Збережено особливості авторського стилю.

«Думки про тризубець, який я побачив у лівому куточку на газеті «Самостійна Україна».

Дивлячись на його роги
(Їх нє два, а цілих три),
Не забудьте остороги —
Всім про це ти говори,
Бо тризубець — темна сила —
Знову роги наставля,
Наче біс-трійчатка-вила, —
Не вгадаєш звідкіля.
По бокам як леза наче,
В центрі бомба мов стоїть.
Розпізнай скоріш, козаче,
Що цей символ в нім таїть...

Знов окинь тризубець оком:
Грати в ньому бачиш ти,
Так неволі ненароком
Можеш вмить і досягти.
Геть тризубець УеРПівський, —
Зірка хай затьмить його!
Символ влади він імперський, —
Не бувати більш того.
«Самостійна Україна» —
То газета не для всіх,
Бо вона гірка руїна
І несе отак лиш гріх.

11 січня 1992 р.»

Ось так, шановний читачу, тут є все. З лексики антиукраїнської партократичної пропаганди наших безбатченків: і перекладення на плечі демократів вини за економічну розруху (хоча адміністративна влада, як у попередні десятиріччя, так і тепер, перебуває в руках номенклатурного класу), і «верный друг» (який їхав на українській шиї понад триста років), і «единый Советский Союз» (який опустив рівень життя українців на 82 місце в світі), і заклики до спілки з окупантом, і незнання герба нашої держави (тобто відсутність елементарних знань з історії України).

Ніхто з нас не винен, що народився в уярмленій, а не у вільній Україні, але захищати ярмо після п'ятьох років всебічної публічної критики, після цілого моря неспростовних фактів геноциду і приниження українського народу — це справді треба бути вузьколобим дурнем.

Не дивно, що в часи жорстокої диктатури люди (і поети в тім числі) зрікалися своїх переконань, України, батька й матері, аби лишитися в живих, але тепер?.. А втім, це можна пояснити. Тільки не можна виправдати. Бо ми ж таки люди.

Останній час мені все частіше зринає на думці біблійна історія про полонених ізраїльтян, яких Мойсей з Єгипту до Ізраїлю вів аж сорок років. Він так довго їх вів для того, щоб повмирали ті, хто жив у полоні. Вони ремствували на важкі умови життя на волі і хотіли повернутися в Єгипет — там хоч і не було свободи, зате було затишно. І їм здавалось краще. Мойсей хотів привести в Ізраїль — цю землю надії і мрії та місця піднесення і звеличення всього ізраїльського народу — людей, що народилися на волі і знають переваги вільного життя.

Невже й нам треба чекати сорок років, щоб відродити національний дух і поновити духовний зв'язок живих поколінь з пращурами минулих сторіч?

О ні, ми зробимо це швидше, бо рух історії з часів Мойсея став незрівнянно швидший. Через знання і пізнання себе «Комиссаренки» із перевертнів стануть українцями, а їхні діти ще й пишатимуться своїм козацьким родом. Нині ж кажу: виполюйте бур'ян із душ московських блюдолизів, отих няньок «отечества чужого!»

3 квітня 1992 року, с Хотів

КІЛЬКА ВСТУПНИХ СЛІВ
до ПРОГРАМИ УРСС 1959 р.

9 грудня 1991 року заступник голови СНБУ вручив мені 54 документи, що були вилучені начальником слідуправління Пристайком з моєї слідчої справи 1961 року як такі, що вже не носять ознак злочину. Серед них два становлять інтерес з огляду на вивчення історії національно-визвольної боротьби у післябандерівський час: проект програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС) та «Нотатки». З височини понад 30-річної давності чимало слів у документах є явно неправильні і не відповідають моєму світогляду. Це викликає питання: чи справді автор вважав марксизм-ленінізм за правильне вчення, чи вживав їх як маскування для зм'якшення гострої антиімперської позиції?

Коли чоловік хоче вступити в боротьбу, він мусить, як командир перед боєм, оцінити обставини, в яких доведеться діяти. При цьому вже на самому початку мусить вирішити для себе, як думає реалізувати свій енергетичний запас: блиснути яскравим спалахом, освітити свій вихід на політичний небосхил, як метеор, і згаснути в надії, що цей спалах засвідчить світові, що нація іще живе, і запалить якусь шляхетну душу, що за якийсь час знову освітить похмуре царство рабської темряви. Чи взяти інший напрямок: упертою працею підготувати когорту борців, які спроможуться зробити бодай невеликий практичний крок до свободи.

Перший варіант альтернативи дає можливість одній людині самій таємно і без ризику провалитися, завчасно підготувати якесь громоподібне звернен¬ня, відозву, статтю, твір, потім його оприлюднити (як зробив Гелій Снігирьов) або спалитися у Києві на площі під яскравим безкомпромісним гаслом (як зробив Василь Макуха).

Другий варіант передбачає діяльність впродовж довгого періоду. Перший тип — бігуни на коротку дистанцію, другий — на довгу. Перший не побіжить на довгу дистанцію, бо йому бракує витривалості, другий не побіжить на коротку дистанцію, бо він не може викласти всю свою потужну енергію за дві хвилини.

Я чоловік другого типу, і тому обрав другий шлях. Він означає необхідність проаналізувати різні політичні сили і вибрати таку тактику, щоб одних прихилити на свій бік, других зробити нейтральними, а проти третіх повести відкритий наступ.

Позаяк у початкову групу ініціаторів створення партії важливо залучити людей з вищою освітою, що не тільки бажають самостійності, але й уміють аргументувати, тобто здібних теоретизувати, а всі люди з вищою освітою пройшли п'ятирічний курс теоретичного забамбулення і їм глибоко прищепили марксизм-ленінізм, то неможливо було надіятися в 50-х роках на успіх створення загальноукраїнської партії боротьби на якійсь іншій ідеології, окрім єдиної і найбільш поширеної в головах дипломованих українців — марксистсько-ленінській.

Є священна і безумовна ідея самостійної України. Методи ж боротьби за неї залежать від часу і умов. І якщо можна було вирвати людей з машини (системи), в якій вони слугували імперії, і поставити їх на боротьбу проти

імперії ще до переходу людей від офіційної ідеології (марксизму-ленінізму) до націоналістичної ідеології, то політик (а не догматик) не буде чекати ідеологічного переходу, який може статися бозна-коли, а буде використовувати людей такими, якими вони є, задля досягнення священної ідеї. Зрештою, сама боротьба прискорює переоцінку ідеологічних цінностей.

Усе, що розвивається у часі, на початку не є завершене. Усе, чому судилося довге життя, повинно мати в собі таку щосьность, яка спроможна розвиватися і самоудосконалюватися, аби, залишаючись сама собою, міняти себе відповідно до змін зовнішнього світу. Небагато Господь створює людей з достатньо динамічною нервовою системою, що не зупиняються на певному обсязі знань, а постійно щось відкидають, щось засвоюють нове і тим самим залишаються на поверхні знань безперервної ріки життя. Ці люди необхідні для повнішої передачі досвіду від одного до другого покоління, для плавнішої зміни поколінь. Але й сприймати їх треба діалектично: при поцінуванні тодішнього поступування застосовувати й критерії тодішні, а не сьогоднішні. Знаючи розумність людей, я нічого не міняю в документах, складених 32 роки тому.

11.12.1991 р., с Хотів

РОЗШИРЕНИЙ* ПРОЕКТ ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ СПІЛКИ (УРСС)**

«... Встане Україна
І розвіє тьму неволі, —
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..»

Т.Шевченко

«В боротьбі здобудеш
ти право своє...»

Післявоєнне життя, в тому числі і життя після активізації внутрішньої і зовнішньої політики в 1953 р., ще і ще раз переконують українських робітників, селян та інтелігенцію, що Союз РСР, як і колишня Російська імперія, не може дати українському народові щастя. Щастя народу полягає у матеріальній забезпеченості і політичній свободі громадян. У складі Союзу Україна не знайшла ні того, ні другого. Українська економіка по-старому лишається колоніальною, понад 40-мільйонний український народ не має жодних політичних свобод і по-старому лишається рабом бюрократичного російського або зрусифікованого чиновництва.

Це спонукало людей до нової боротьби за самостійність України, Найбільш свідомі робітники і селяни починають об'єднуватися в гуртки. Часом ці гуртки об'єднують людей лише ідейно, часом ідейна єдність доведена до організаційної оформленості. Поки що їх мало, вони розпорошені по всій Україні і не мають зв'язків між собою. Але кількість їх невпинно зростає. У таких гуртках панує найрізноманітніше розуміння політичних завдань і шляхів боротьби. Тільки в одному вони сходяться, а саме: всі вони переконані, що вихід із сучасного безправного політичного і злиденного економічного становища громадян України полягає у завоюванні національної незалежності. Такий стан національно-визвольного руху пекуче потребує створення програми, яка, викладаючи у систематизованому вигляді завдання і мету партії, об'єднувала б усі розпорошені гуртки в єдину партію — Українську Робітничо-Селянську Спілку***.

Новий етап боротьби за самостійність істотно відрізняється від попереднього, що закінчився біля десяти років тому.

Цей новий етап почався у нових історичних умовах, тому він неминучо має цілий ряд своїх особливостей як відносно розуміння кінцевої мети (якою саме повинна бути самостійна Україна), заради якої люди підіймаються на боротьбу, так і в галузі безпосередніх завдань і тактики боротьби.

* У проекті ставляться не всі, а лише головні проблеми сучасного становища України, і розширеним його названо лише у тому розумінні слова, що в ньому не лише вказано (на скільки влучно?) характер розвитку поставленої проблеми (що, власне, і повинно бути змістом програми), але і часто робиться крок в бік її обгрунтування, що є завданням коментаря. Це зроблено тому, що наша партія ще не має організованої системи досвідчених борців-професіоналів, які б роз'яснювали програму. При сучасному стані національно-визвольного руху йому потрібна така програма, яка була б зрозумілою якомога ширшій масі українського люду. Сподіваємося, що цей проект відповідає таким вимогам.

** Проект написано за дорученням однієї з лівобережних груп у другій половині 1959 року.

*** Назву **парті** може дати лише з'їзд, тому ця назва є суто умовною.

Ми боремося за таку самостійну Україну, яка, високо забезпечуючи матеріальні й духовні потреби своїх громадян на грунті незалежної економіки, розвивалася б у напрямку до комунізму, по-друге, у якій би всі громадяни дійсно користувалися б політичними свободами і визначали напрямок економічного і політичного розвитку України — такою є остаточна мета боротьби нашої партії.

Справа утворення самостійної України кінець-кінцем вирішуватиметься не лише партією, а всім українським народом. Але в державі, де немає свободи слова, свободи друку, свободи зборів і т. ін., де неможливе реальне висловлювання кожною людиною своїх думок, де неможливе демократичне об'єднання людей у політичні партії, де наскрізь панує примус і сваволя — у такій державі, перш ніж ставити питання про вихід України з Союзу, неминуче повинно бути поставлене завдання завоювання демократичних свобод — не паперових прав на демократичні свободи, які ми маємо по Конституції, — а реальної можливості користуватися демократичними правами і свободами. Отже, мета цього першого етапу нашої боротьби полягає в завоюванні демократичних свобод, необхідних для організації всього українського народу на боротьбу за утворення своєї незалежної національної держави.

Методи досягнення цієї мети — мирні, конституційні.

Оскільки організувати народні маси у цій боротьбі нікому, крім партії, остільки настійною вимогою нинішнього руху є створення такої партії, яка була б досить широкою, щоб охопити пропагандою і агітацією всю Україну, яка знайшла б у собі досить теоретичних сил, здібних дати марксистсько-ленінське пояснення і обгрунтування наявного руху і його завдань, здібних розробити свою ідеологію і політику, стратегію і тактику боротьби партії, яка була б спаяна залізною дисципліною і складалася з людей, здатних піти на будь-які жертви заради досягнення поставлених завдань.

* * *

1. Упродовж всієї історії України вороги розтинали нашу землю і розколювали народ зсередини і ззовні. Всі вони добре знали, що легше експлуатувати незгуртовану націю, і вони все зробили для того, щоб роз'єднати її, стерти, витравити, знищити почуття національної гідності і єдності.

Після зруйнування у 1775 році останнього збройного оплоту самостійності — Запорізької Січі — процес російської колонізації набирає нової сили, яка, зростаючи, прагне зруйнувати все національне.

У 1795 році після третього поділу Польщі, панування Росії поширюється на всю Правобережну Україну. Західні українські землі перебували під ярмом Австрійської монархії.

Як на заході, так і на сході України колонізатори намагалися ліквідувати українців як людей окремої нації. Особливо широко ці колонізаторські заходи проводяться російським урядом: широко провадиться русифікація українських міст, всього державного і господарського апарату. Поширюється боротьба проти зростаючої національної культури: забороняються українські школи, театр, література, а з другого боку, всіляко заохочується відмова від усього українського та перехід на бік російського. Заохочується шпигунство сусіда за сусідом і викриття так званих сепаратистів.

Для відносин між колоніальним народом і колонізатором величезне значення має історія колоніального народу. Знання народом своєї історії є одним із факторів, які забезпечують згуртованість різних елементів суспіль-

ства, своєрідним соціальним цементом, який спаює націю у єдину монолітну силу перед загрозою зовнішнього ворога. Усвідомлюючи це, колонізатори зробили все, щоб закрити нашу власну історію від нас, а сторінки її, які не можна закрити, показати в перекрученому вигляді.

Заборона російськими царями української літератури сприяла цьому найбільше.

Колонізатор хоче показати себе носієм визвольної, рятівної місії, яка здійснюється заради прогресу підкореного народу: він хоче мати гуманне обличчя і тому вважає за краще грабувати нації мирними засобами. Коли ж мирні методи виявляються недостатніми для утримання народу в ярмі, він вдається до військової розправи і топить у крові людській всяку спробу силою звільнитися від колоніального поневолення.

Природньо, що століття соціального гніту і колоніального рабства не пройшли дарма: змінився український народ, але прагнення його до національної свободи, до державної незалежності, до виведення України на шляхи самостійної внутрішньої і зовнішньої політики не потухло, а, навпаки, з кожним десятиріччям зміцнюється, оволодіваючи думками все ширшого кола людей різних класів і верств українського суспільства.

* * *

2. Величезне значення для долі українського народу мали пролетарські революції: вони допомогли народові знищити експлуататорські класи і тим самим збутися головного соціального зла — влади капіталу.

Колишня, здавалося ззовні, могутня Російська імперія, революцією народів була розбита вщент, і на ганебних розвалинах її утворилися самостійні республіки.

Але самостійність республік не була зміцнена. Сталося це головним чином унаслідок довгої громадянської війни і натиску імперіалістів, а також тому, що керівництво російських більшовиків, обтяжуване великодержавницькими шовіністичними пережитками, боялося державного відокремлення колишніх колонізованих народів. Що ж до України, то її самостійність особливо лякала російське керівництво. Для проведення на Україні політики ЦК РСДРП ним було створене керівне ядро майбутньої УРСР — КП(б)У. Укріпившись на Україні з допомогою війська, це керівництво і не думало зміцнювати незалежність України. Навпаки, воно розгорнуло активну діяльність по підготовці об'єднання України з Росією, що й було юридично оформлено у грудні 1922 року. Україна знову опинилася у залежному стані. Її залежність набула зовсім нових форм, але суть лишилася тою ж — знову експлуатують український народ і вивозять за межі України величезну кількість її багатств.

Таким чином із двох головних національних завдань всякого колонізованого народу, якими є, по-перше, звільнення від власних експлуататорів, по-друге, повалення колоніального гніту та завоювання національної незалежності, українська нація поки що вирішила тільки одне, перше, а друге ще належить їй вирішити.

* * *

3. Велика Жовтнева соціалістична революція мала велике значення для піднесення свідомості пролетаріату в усьому світі, для зростання революційного руху на Заході і національно-визвольної боротьби на Сході. Під впливом Жовтневої революції зародилося і стало міцніти прагнення народів Азії і Африки до повалення колоніального гніту і до утворення національних держав. Пригнічені й експлуатовані народи світу з радісною надією дивилися

на життя і героїчну працю народів перших пролетарських республік, вбачаючи в радянській формі державності свій завтрашній день. Та розвиток особистої влади з другої половини 20-х і особливо з 30-х років і зведення нанівець політичної свободи простого народу похитнули радянський зразок. Розвиток диктатури партійної верхівки на противагу диктатурі пролетаріату і знищення політичних свобод в СРСР справили дуже негативний вплив на міжнародний пролетарський рух і національно-визвольну боротьбу.

Диктатура пролетаріату, соціалістична демократична республіка були ідеалом мільйонів пролетарських мас. За цей ідеал майже сторіччя боролися пролетарські маси Заходу. Коли ж згодом цей ідеал на практиці виявився диктатурою не робітничого класу, а диктатурою партійної верхівки, коли ця нова соціалістична демократія відібрала від народу всі політичні права і усунула народ від управління державою, тоді у лавах революціонерів у всьому світі з'являється розчарування, песимізм, що (поряд з іншими чинниками) й приводить до занепаду революційного руху, котрий продовжується до Другої світової війни.

В радянській федерації — Союзі Радянських Республік — колоніальні народи бачили прогресивну форму співжиття дружніх народів. Коли ж ідеал колоніальних народів — радянська федерація — на практиці виявилась новою, більш досконалою формою колоніалізму, формою, яка забезпечує центральному російському керівництву управління економікою і політикою не тільки кожної радянської республіки зокрема і всіх разом, але й дає можливість найжорстокіше придушувати найменші прояви сепаратизму, коли центральне керівництво, позбавивши народ свободи, почало забороняти національних письменників, істориків та інших діячів культури, засилати і замучувати їх лише за те, що вони зверталися до героїчного минулого свого народу, до національних традицій, словом, за те, що вони в якійсь мірі могли сприяти зростанню національної свідомості, — тоді колоніальні народи відсахнулися від такої форми державних союзів. А оскільки форма визначається змістом, то національна політика комуністичної партії як зміст федеративної форми стала страховищем для малих народів.

* * *

4. Особливістю нашої епохи є посилення міжнародного національно-визвольного руху. Ганебна колоніальна система, яка віджила себе історично, розвалюється на наших очах. Скинули з себе ярмо колоніального рабства більшість країн Близького і Середнього Сходу, підіймаються на боротьбу за національну незалежність народи африканського континенту. Керівною силою у боротьбі народів цих країн виступає національна буржуазія. Завоювання незалежності означає для неї завоювання можливостей розвивати економіку і експлуатувати свій народ незалежно від будь-кого. Нею рухають класові інтереси, але оскільки робітничий клас прямо і безпосередньо зацікавлений у тому, щоб скинути зі своєї шиї іноземного експлуататора, зацікавлений у розвитку національної економіки, він виступає на цьому етапі боротьби разом з буржуазією. Наступним його кроком буде вирішення другого національного завдання — повалення власних експлуататорів і встановлення соціалістичного ладу.

Оскільки повалення колоніального гніту має величезне прогресивне значення, УРСС вітає цю боротьбу і в успіхах її бачить один із шляхів розширення свободи й демократії, що посередньо сприятиме успіхам цієї боротьби за національну свободу і в Україні.

* * *

5. УРСС стоїть на грунті міжнародного комунізму і поділяє теорію революційного марксизму-ленінізму.

У сучасний період не може бути переможним український національно-визвольний рух без керівництва з боку партії, озброєної знанням марксизму-ленінізму.

Марксизм-ленінізм, як наука про закони розвитку природи і суспільства, про революцію експлуатованих мас і національне визволення, про перемогу соціалізму і будівництво комунізму є ідейною зброєю УРСС. Вивчення і оволодіння цією зброєю є одним із важливіших завдань кожного члена УРСС, бо знання марксизму-ленінізму вказують на безоднє провалля між сучасною радянською дійсністю і тими ідеалами, за які боролися пролетарі усіх країн з їх вождями: Марксом, Енгельсом і Леніним, знання марксизму-ленінізму допомагають зрозуміти, яка саме самостійна Україна нам потрібна і як легше її досягти.

* * *

6. Ідея створення самостійної України зі своєю міцною економікою і високорозвиненою національною культурою здавна захоплює світлі голови нашої нації, а скривджений український люд завжди жадав і, при нагоді, відчайдушно воював за самостійність, з якою він пов'язує всі свої надії на кращу долю. Вся історія України свідчить про те, що прагнення до самостійності розвивається все ширше, боротьба стає все запеклішою: тільки протягом першої половини нашого сторіччя Україна двічі повставала, провоювавши за самостійність не менше десяти років, наступний період боротьби всього кращого нашої нації — є період тяжкий і довгий, але історія підготувала останній крок, і ми його зробимо.

Перший етап цього періоду боротьби — боротьба за демократичні свободи, за політичні права. Всі народи Радянського Союзу стогнуть під ярмом рабської неволі. Це ярмо вже старе, і український народ разом з іншими радянськими народами скоро розіб'є його на тріски. Свобода прийде так само неминуче, як неминучим є розвиток індустрії і піднесення продуктивності праці, як неминуче змінюються виробничі відносини відповідно до змін продуктивних сил, як неминуче приходить день за ніччю.

Партійне керівництво сприяє розвиткові промисловості, сільського господарства, але воно не хоче зрозуміти, що розвиток продуктивних сил не тільки збільшує міру панування людини над силами природи й веде до зростання (розширення) свободи волі, але й веде до загального розширення свободи, що чим вище буде щабель панування людини над природою, тим разючішою ставатиме невідповідність становища людини щодо сил природи, її політичному становищу в суспільстві.

Розвиток продуктивних сил змінює виробничі відносини, а останні вимагають демократизації суспільно-політичного життя. Розширення свободи — процес об'єктивний, і хоч би як його не гальмувало бюрократичне чиновництво, йому не зупинити цей процес. Навпаки, чим далі, все тяжче стає тримати народ у безправ'ї. Прагнення мільйонів дістане перемогу!

Ми, члени УРСС, переможемо у боротьбі за свободу тому, що несемо народові кращі ідеї, ніж ті, які має сучасне партійне керівництво України. Ідеї УРСС — це ідеї національної незалежності і свободи на грунті марксистсько-ленінських ідей свободи, рівності і братства на протилежність ідеям

великоросійської прагматичної політики й необмеженої влади партійного центру, яка тримається на силі.

Справжнє народовладдя проти лицемірного базікання про демократію!

Другим етапом нашої боротьби буде боротьба за вихід України з Союзу і утворення самостійної держави. Боротьба за самостійність ведеться й зараз, але до завоювання політичних свобод силою обставин вона має обмежений характер. Самостійна Україна після завоювання політичних свобод і демократизації суспільно-політичного життя потрібна тільки тому, що лише при наявності самостійної української держави український народ зможе повністю використовувати для себе багатства своєї землі. Ніякий розвиток демократії не може допустити велику різницю між життєвими рівнями різних частин однієї і тієї ж держави. Тому ніколи Україна у складі Союзу **не** розвиватиметься темпами, які відповідали б її можливостям, і тому ніколи у складі Союзу українці не житимуть відповідно до своїх багатств.

* * *

7. Радянська держава у своєму розвиткові пройшла еволюцію від демократичного правління до авторитарності. Головними причинами, що зумовили цей реакційний перехід, були: недостатність розвитку демократії та надзвичайна складність внутрішньої і зовнішньої обстановки.

В революції народи завоювали політичні свободи, соціально-економічні і цивільні права. Завоювання політичних свобод дало народам можливість вільно дихнути, і трудові верстви потягнулися до політики. Та скоро на Російську Радянську республіку почалися навали контрреволюційних армій. Під час боротьби з цією контрреволюцією в Росії були встановлені обмеження демократичних свобод, спрямовані проти контрреволюції, і тільки на час боротьби **з** контрреволюцією. Одначе, після закінчення громадянської війни, знищення контрреволюції і прилучення України до Росії, ці обмеження не тільки не були зняті, але навпаки, були поширені на Україну.

Надзвичайна складність внутрішньої і зовнішньої обстановки вимагала мудрої політики. Після смерті Леніна рівень мудрості політики, який би відповідав рівню завдань, не був гарантований. Тому там, де за життя Леніна супротивників переконували силою розуму, брак розуму почав замінятися грубою силою. Складність завдань вимагала єдності дій, оскільки така єдність не могла бути досягнена після смерті Леніна на грунті однакового розуміння завдань, починає висуватися людина, яка досягає єдності дій без ідейної єдності, шляхом придушення і фізичного знищення ідейних супротивників. З колективу партійних вождів ця людина поступово висувається вперед, прибираючи до своїх власних рук все більше влади. Проводиться цілий ряд організаційних заходів, які мають своїм завданням сконцентрувати всю владу в центрі. Сталін поступово перетворюється на справжнього диктатора.

Процес розширення особистої влади Сталіна йде паралельно процесові звуження демократичних свобод народу: без звуження демократичних свобод народу була б неможливою узурпація влади Сталіним. Концентрація влади в одних руках супроводиться централізацією всього державно-політичного життя. Створюється багатощаблева драбина партійно-радянської бюрократії, яка підпирає велетенську будівлю радянської держави з її одноособовою верхівкою. Величезна армія партійно-радянського чиновництва повернула на шлях, який показували їй зверху. Вона гучно почала вихваляти Сталіна і придушувати **щонайменші** прояви незадоволення і критики, прикриваючись

архіпатріотичними фразами і клятвами у вірності марксизму-ленінізму, ця бюрократія насправді прагнула (і зараз прагне) до ласого життя, до задоволення своїх спотворених примх. Щоб зберегти своє привілейоване становище, вона придушувала демократичні права народу, вона буде і далі це робити, доки її змога.

Обмеження свобод, які були введені ще у 1917 році і спрямовані проти експлуататорських класів, не були скасовані і після знищення останнього експлуататорського класу — куркульства, навпаки, ці обмеження давно вже повернулися проти самих трудівників. Народи колишньої Російської імперії не пережили періоду парламентської демократії. Демократичний період радянської історії був занадто коротким, на фоні темної царської, а потім сталінської (партійної) диктатури демократичний період був всього лише вузеньким променем, в світлі якого опинилася лише зовсім незначна частина населення. Природно, що коли партійна бюрократія повела наступ на демократичні свободи народу і встановлення особистої влади, ця частина населення не змогла обстояти демократичних завоювань, і від них не лишилося й спогаду. За простий політичний анекдот людей мордували й засилали до Сибіру, за найменший натяк на колоніальний зміст національної політики центрального (російського) уряду українців страчували, засилали до таборів без слідства, без найобмеженішого публічного суду, на підставі доносів агентурних працівників та інформаторів — людей часто обмежених і нечесних. Свобода друку перетворена на свободу партійно-радянської бюрократії обдурювати народ друкованою продукцією. Народові заборонено мати свої, окремі від партії друкарні і розповсюджувати свої думки. Партія не тільки відняла від народу свободу слова, свободу друку, але й безпідставно присвоїла собі право виступати від імені всього народу. Створення умов, за яких народ не тільки змушений мовчати, але й мусить терпіти глузування, коли від його імені друкуються зовсім не його думки. Робітники відсахнулися від партії і партія з політичної організації робітничого класу перетворилася з роками в інтелігентську організацію над робітничим класом і селянством. А держава зі знаряддя в руках робітничого класу перетворилася на знаряддя інтелігентних представників усіх класів, вона управляється не якимось класом радянського суспільства, а партійним центром, і стоїть над усіма класами як окрема сила.

Заходи, що проводяться після XIX з'їзду КПРС для покращення соціального складу партії, хоч і збільшили процент робітників і селян, вони не в спромозі оживити наскрізь прогниле тіло державного механізму. Партійно-радянська верхівка видає демагогічні укази й постанови, але вона не хоче демократизації суспільно-політичного життя: вона боїться справжньої демократії, боїться втратити владу, бо не впевнена в справжності свого авторитету серед народу, але під тиском внутрішньої дійсності і міжнародних обставин все ж таки мусить дещо робити у цьому напрямку, а далі буде змушена робити іще більше.

Найближче завдання УРСС полягає у тому, щоб викривати перед робітниками і селянами непримиренну протилежність їхніх інтересів інтересам бюрократичного чиновництва і примушувати керівництво робити поступки у бік розширення демократичних свобод народу.

8. УРСС розцінює сучасне економічне і політичне становище України як колоніальне.

А. а) Колоніальна залежність України від союзного уряду з економічної точки зору характеризується тим, що український народ не має можливості використовувати багатства своєї землі і праці на свій розсуд. Народу дозволено працювати на землі, але він не може розпоряджатися плодами її. За всіма народами світу визнається право називати землю, яку вони населяють, своєю, і боротися за право фактичного використання її багатств. Тільки українцям російськими владоможцями заборонено вимагати, аби багатствами України розпоряджалися самі українці. Таку вимогу вони й українське партійно-радянське чиновництво називають націоналістичною, і носіїв її (незаконно, а тому й не відкритим демократичним судом) карають як державних злочинців (що ще раз підтверджує, що так звана українська держава служить зовсім не українському народові, а центральному керівництву). Уряд УРСР має надзвичайно малі права у галузі розвитку як промисловості, так і сільського господарства, він надзвичайно обмежений у галузі розподілу продукції.

б) Часи радянської історії свідчать про занижені темпи розвитку української промисловості. Так, якщо випуск промислової продукції у 1958 році по СРСР в цілому перевищив випуск промислової продукції 1913 року у 36 разів, то на Україні за той же час вона зросла тільки у 22 рази, всі роки радянської влади українці віддають величезну частину своєї праці за межі своєї країни, підтвердженням чого може служити таке порівняння. Законом про державний бюджет СРСР Україні на 1957 рік відведено 43799983 тис. крб. Промисловість же УРСР у 1957 році виробила продукції на суму 162 мрд. крб. У зв'язку з реорганізацією управління промисловістю і будівництвом і зв'язаною з ним зміною структури бюджету СРСР у бік збільшення республіканських бюджетів, бюджет України у 1958 році дорівнював 58421285 тис. крб., промисловість же республіки виробила продукції на суму 180 мрд. крб. На 1959 рік законом про державний бюджет СРСР Україні відведено 63 мрд. крб., а промисловість УРСР виробить продукції приблизно на суму 201 мрд. крб. Таким чином дружба радянських соціалістичних республік у складі Союзу, про користь якої весь час говорить керівництво, коштувала українському народові у 1957 році 118 мрд. крб., у 1958 році — 122 мрд. крб. і в 1959 коштуватиме 138,6 мрд. крб.! Причому, у ці цифри не входить вартість непереробленої українською промисловістю продукції сільського господарства України. Це означає, що союзне керівництво забирає приблизно 3/4 тяжкої праці українського народу і відправляє за межі України. Цей грабіж українського народу мовою партійної пропаганди називається дружбою соціалістичних націй, зразком інтернаціональних відносин, братерською взаємодопомогою і т. п. демагогічними фразами. Ми, члени УРСС, стоїмо за дружбу українського народу як з російським, так і з іншими народами, але ми проти того, щоб гаслами дружби прикривали грабіж України. Ми вважаємо: щира дружба можлива лише між рівноправними, тому завоювання Україною самостійності буде якісно новим етапом у розвитку і зміцненні дружби між українським і іншими народами. На цьому новому стані дружба не буде отьмарюватися сумним обличчям поневоленого українця, що все ще «понад Дніпром ходить, викликає долю». Ставши господарем своєї землі, він з відкритим обличчям подасть руку щирої дружби усім доброзичливим

сусідам.

Семирічним планом передбачено, що для зростання (!) промислового, сільськогосподарського, житлового і культурно-побутового будівництва в УРСР обсяг державних капіталовкладень на 7 років визначається в сумі 222,1 мрд. крб. Це, приблизно, така сума, яка дорівнює ціні продукції української економіки за один рік!

в) Такий грабіжницький розвиток української економіки є об'єктивною закономірністю, що витікає з економічної і політичної суті союзної держави. Як закон радянської держави, він народився тому, що Україна була прилучена до складу Союзу з вищим рівнем розвитку промисловості і культури землеробства. Значить, (з точки зору союзного керівництва) за рахунок України можна прискорити розвиток промисловості десь в іншому місці. По-друге, Україна — універсально багата країна, вона має можливості розвивати свою економіку і підносити життєвий рівень народу надто високими темпами. Щоб цього не трапилося — бо не можна ж допустити, щоб у складі однієї союзної держави український народ жив значно краще, ніж народи інших республік — від українців необхідно відібрати їхні багатства, що й робиться у величезних розмірах. У щорічному вивезенні до 3/4 національного багатства нашого народу за межі України й полягає колоніальний характер економічної політики союзного керівництва. Оскільки така політика не вигадана окремими високопоставленими керівними особами, а — закон, що витікає із самої об'єктивної дійсності союзної держави, остільки ніякі зміни у складі центрального керівництва і методах проведення політики не можуть істотно змінити становища українського населення. Поліпшення життя на Україні може повзти лише такими ж темпами, як і в будь-якому місці Радянського Союзу, тільки паралельно загальному рухові.

Вихід України із Союзу тільки за рахунок промисловості зразу ж забезпечить, приблизно, у чотири рази швидший розвиток продуктивних сил або, при нинішніх темпах розвитку, дасть можливість збільшити заробітну плату робітникам України у чотири рази.

УРСС ставить своїм завданням виявити перед робітниками і селянами непримиренність інтересів української нації сучасному становищу України, з'ясувати народові історичне значення, характер і умови виходу України зі складу Союзу РСР, який він має вчинити.

Якщо ти, робітнику України, не хочеш, щоб тебе грабували і обдурювали витонченою соціальною демагогією, ставай під прапор боротьби за вихід України зі складу Союзу, який тепер підняла УРСС!!

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, —
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла...
Леся Українка.

Б. Колоніальне становище України з політичної точки зору характеризується відсутністю самостійної внутрішньої і зовнішньої політики, а також національною нерівноправністю.

а) В наших умовах народ позбавлено можливості управляти самим собою. Коли народом управляє комуністична партія України через державу та інші організації, політика республіки цілком і повністю визначається не народом, а партією, компартія ж України є одним із загонів КПРС, вона віддана КПРС і ретельно проводить її політику. Оскільки КПРС є партією російської

республіки, остільки українські комуністи проводять на Україні російську політику. Це вони мусять робити тому, що в умовах бюрократично-централістичної партійної диктатури, на якій би посаді не працював трудівник, він не має жодної політичної самостійності. Він не повинен мати власну думку відносно політичних і господарських порядків у країні, — думка ЦК КПРС повинна бути його думкою. Він може хвалити ідеї й заходи тих, що стоять вище нього, але будь-яка критика їх завжди обертається проти самого критика. Українські комуністи свої власні інтереси ставлять вище інтересів української нації, тому страх втратити посаду, яку вони одержали з рук партії, примушує переважну більшість із них проводити в життя рішення ЦК КПРС незалежно від того, ідуть вони на користь українському народові, чи спрямовані на посилення експлуатації його. Щоб проросійська (вона навіть не хоче балакати українською мовою) адміністрація сумлінніше служила союзному керівництву, її добре оплачують, її нагороджують, з її середовища висувають до загальносоюзного керівництва. Таким чином ЦК КПРС створив на Україні свою міцну адміністрацію, за допомогою якої і тримає народ у покорі.

б) Не задовольняючись щирою службою адміністрації на Україні, союзне керівництво здійснює друге колонізаторське правило, а саме: не тримає військо з людей колонізованої нації на її території. До цього правила союзний уряд додає ще й інше: він не тільки не дозволяє українцям служити на Україні, але й не формує з самих українців, як і з людей інших національностей, цілих військових частин. Завдяки такій політиці на території всіх республік дислокується відірване від народу, а щодо неросійської території, то, по суті, й чуже військо. Таке військо здатне стріляти в народ (що й сталося в Грузії після XX з'їзду КПРС), воно посилює владу чиновництва, міліції та контррозвідки. Кадровий склад Радянської Армії, дарма, що складається з людей різних національностей, є російським. Така армія, як велетенський русифікаторський млин, протягом трьох років згладжує, знищує у солдата все національне, до того ж він перемелює всіх осіб чоловічої статі.

З огляду на здатність Радянської Армії до такої ролі в середині СРСР при сучасній її структурі з точки зору перспектив розвитку боротьби за демократизацію суспільно-політичного ладу Радянського Союзу, УРСС до утворення самостійної України ставить своїм завданням боротися за те, щоб:

1) всі українці в умовах мирного часу проходили військову службу на території України;

2) справою честі і національної гордості українського солдата є завдання охорони української землі. Тому на сухопутних кордонах України повинен стояти український солдат, на морських — український матрос, в повітрі над Україною повинен бути український пілот;

3) республіканська армія повинна мати національний командний склад, який би здійснював навчання солдат українською мовою;

4) термін служби повинен бути скорочений до такого, який є дійсно необхідним для оволодіння даною військовою спеціальністю.

в) російська пропаганда (яка проводиться й КП України) на кожному кроці галасує, що Росія всю історію піклується про український народ, що українці тільки й думають, як би ще і ще раз подякувати Росії за її дружбу і добродійство. УРСС категорично заперечує проти цієї лицемірної брехні. Росія (керівна) дійсно любить українську землю з її незліченними багатствами, як господар любить добру корову, але російські уряди зовсім не люблять українців. Якби вони не те що любили, але хоч би поважали українців, вони

б не довели у 1933 році мільйони українських душ до голодної смерті, вони б не довели українців до голодної смерті у 1947 році, вони б не знищували тисячі невинних людей у 30-х роках, вони б не засилали до Сибіру сотні тисяч українців із Західної України! Заяви про любов українців до російських урядів (дореволюційних і радянських) є безпідставними: за 300 років ще ні один з російських урядів не спитав українців, що їм більше подобається: союз з Росією (нерівноправний), чи самостійна Україна. Віднявши в нас свободу слова, затиснувши в лещата рабського безправ'я, цим урядам вільно базікати всячину, та їм не обдурити цілий народ! Ми кажемо союзному керівництву: проведіть референдум, поставте на голосування всього українського народу питання: бути Україні у складі Союзу, чи вийти з нього і утворити самостійну державу, вирішує національне питання на вільній, широко демократичній основі. Якщо більшість народу буде за те, щоб Україна входила до складу Союзу, УРСС припинить свою боротьбу за самостійність, якщо ж народ захоче її — визнайте його волю.

Марксизм-ленінізм, який є офіційною ідеологією КПРС, вимагає, щоб національне питання завжди і всюди вирішувалося не з точки зору інтересів сусідньої або іншої якоїсь нації чи групи націй, а народом саме цієї нації. Та питання про самостійність України ЦК КПРС ніколи не поставить на вирішення українського народу. Він добре знає, що день, коли український народ піднесе руку для вирішення цього питання, буде днем виходу України зі складу СРСР. Що ж до справедливих вимог марксизму-ленінізму, то їх російське керівництво визнає на папері, а на практиці діє за мотивами своєї користі.

Часи останнього піднесення боротьби за вихід України зі складу СРСР, які почалися на початку Другої світової війни і продовжувалися до п'ятдесятих років, союзне керівництво не визнало за національну боротьбу. Визнати ту боротьбу війною за самостійність України — означало необхідність або відразу надати Україні статус самостійної держави, або поставити це питання на обговорення українців, що теж привело б до відокремлення. Оскільки союзне керівництво з його великодержавними шовіністичними головами вихід України з Союзу вважало для себе втратою, остільки воно не могло цього допустити: воно охрестило національно-визвольну боротьбу бандитизмом і почало проти Української Повстанської Армії діяти, як проти бандитів.

Відсутність свободи друку і свободи слова надала союзному керівництву у цій боротьбі подвійну допомогу: по-перше, вона не дала можливості борцям за самостійність в достатній мірі розповсюдити ідеї визвольної боротьби по всій Україні і, по-друге, відсутність свободи слова і друку для народу і наявність таких свобод в руках КПРС дала партії можливість замовчати масштаби визвольної боротьби, перекрутити її зміст, втлумачити в голови українців Східної, особливо Лівобережної України, зовсім невірне уявлення про цю боротьбу: відсутність свободи слова і друку зробили можливим локалізацію боротьби межами переважно західних областей України і тим самим у величезній мірі ослабили весь національно-визвольний рух.

Отже, позбавлення українського населення політичних прав є складовою частиною системи заходів союзного керівництва, що забезпечують утримання України у складі Союзу.

г) Щоб панувати над іншими, необхідно їх переконати. Вихованню людей КПРС надає величезного значення. Прагнучи втлумачити людям свої ідеї, КПРС не зупиняється навіть перед величезною несправедливістю. Вона ізолювала український народ, як і інші народи СРСР, від зовнішнього світу; позбавила, просту людину можливостей поїхати за кордон для порівняння

нашого матеріального життя і наших ідей з закордонним життям і ідеями; позбавила можливості слухати закордонні радіопередачі під тим приводом, щоб, мовляв, наших людей не обдурювали закордонною брехнею (ніби народ — мала дитина. Це глузування над народом, яке можливе тільки в такій державі, як наша, де народ по-старому лишається рабом чиновництва). Народ позбавлено можливості купувати книги, журнали, газети капіталістичних країн, встановлено контроль за листуванням із закордоном. Нинішнє партійно-радянське керівництво боїться винести свої ідеї на суд неупередженого порівняння простої радянської людини не тому, що марксизм-ленінізм не встояв би проти сучасних капіталістичних ідей. Ні. Вчення марксизму-ленінізму, як і півстоліття тому, не боїться боротьби у відкритому полі, бо воно вірне. Партійне керівництво боїться того, щоб народ під враженням інших ідей не зрозумів надзвичайно важливої істини, а саме, що сучасна радянська дійсність, практика суспільно-політичного життя далеко-далеко відійшла від марксистсько-ленінського вчення, що ідеями практичного діяння партійного керівництва є ідеї прагматизму, забарвлені перекрученим відбиттям від марксизму-ленінізму, що ідеали марксизму-ленінізму у більшості своїй все ще лишаються ідеалами і за їх здійснення ще треба боротися.

Ліквідувавши також усі свободи всередині Союзу, партійне керівництво постійно обробляє свідомість громадян у бажаному для нього напрямку. Для досягнення цієї мети використовуються всі засоби впливу на людину: література, газети, журнали, кіно, радіо, театр і т. ін., причому все це знаходиться під суворим партійним контролем. Народ позбавлено можливостей читати або слухати будь-що критичне щодо радянської дійсності, або таке, що йде у розріз із офіційною доктриною. Над всіма засобами виховання людей стоїть невсипуще око партійної цензури. Всі немарксистські філософські вчення, кажуть нам, хибні й небезпечні, тому немає ніякої користі, навіть грішно, вивчати їх. Все, що написано з історії України не більшовицькими істориками, заборонено. Воно оголошене хибним і ретельно ховається від українського народу.

Заборона вивчення соціально-політичних наук, історії України з некомуністичних джерел, заборона сотень патріотичних творів дореволюційних і післяреволюційних письменників і істориків є не тільки величезна несправедливість і сваволя, що походить від страху втратити владу над умами мільйонів людей, але й знущанням над великим українським народом.

УРСС повинна домогтися повної свободи слова, ніякою цензурою необмеженої свободи друку та інших демократичних прав і свобод: домогтися скасування ізоляції громадян України від зовнішнього світу, ліквідації паспортів та надання права на еміграцію.

* * *

9. Щоб утримувати Україну в складі Союзу, замало створити російську (або русифіковану) адміністрацію на Україні, позбавити націю своєї армії, позбавити населення політичних прав, захопити до своїх рук керівництво українською економікою, для цього ще потрібно (у наш вік ще й необхідно) переконати націю у тому, що саме входження України до складу Союзу у максимальній мірі забезпечує розвиток української економіки, культури і зростання матеріального добробуту народу.

а) Довести прямо, що український народ живе у складі Союзу краще, ніж він жив би, маючи національну незалежність, природно, є річ неможлива, тому партійна пропаганда йде переважно іншим шляхом: вона прагне розтопити почуття національності, перетворити всіх українців на космополітів,

які б відчували належність до Союзу як цілого, але не мали б національної свідомості, почуття національної гордості. Пропаганда прагне таким чином довести, що ніякого національного питання зараз уже не існує, і тому ні одне з існуючих лих, ні одне зло аж ніяк не пов'язане з міжнаціональними відносинами в СРСР. Все виховання спрямоване на те, щоб із самої свідомості з корінням витравити можливі причини національного протесту.

б) Разом з тим, контрабандою протягується думка про те, що самостійна Україна неможлива. У неї, мовляв, не вистачить моці обстояти свою незалежність. Ця великоросійська шовіністична ідейка має понад сторічну давність. Раніше її відкрито втлумачували в наші голови, останні ж 40 років — нишком, але не менш настійливо. Ця цілком невірна ідея розповсюджувалася російськими колонізаторами, щоб підірвати віру українського народу в можливість визволення, щоб роззброїти морально наш народ і виправдати російське панування на Україні. Для обгрунтування цієї ідеї ніхто ще не відкрив серйозних доказів, і всякий великоросійський шовініст тільки й може пробелькотати щось у тому дусі, що, мовляв, Україна — це настільки багата країна, що тільки-но Росія зняла б свою «захисну» руку з неї, як її миттю окупують загарбники. Від кого йдуть ці запевнення? Від звичайного, типового, тільки, правда, слов'янського та ще й православного (що колись мало не другорядне значення) загарбника. По-перше, історія свідчить, що колонізатори загарбують не стільки найбагатші країни, скільки ті, які легше можна загарбати. По-друге, тільки унаслідок безперервного пограбування і деморалізації нашого народу російськими і польськими колонізаторами Україна зробилася нездатною обстоювати свою незалежність... а не тому, що вона надто багата чи буцім би самою історією приречена на залежність.

Кожний крок історії на шляху об'єднання українських земель, кожне повалення колонізатора: татаро-турецького, польського (хоч воно здійснювалося і російським колонізатором заради російських, а не українських інтересів) об'єктивно розширювало і збільшувало можливості України обстоювати свої національні інтереси. Співвідношення держав на європейському континенті було цілком задовільне для самостійної України, якби така утрималася до кінця Першої світової та громадянської воєн. На Сході ми мали одного дужчого від нас сусіда — Росію, яка, як радянська держава, не загрожувала б нашій безпеці. На Заході до середини тридцятих років не було агресора — значить Україна змогла б зробити велетенський стрибок уперед на шляху мирного будівництва. А з того часу, коли німецький імперіалізм почав війну за світове панування і над Східною Європою нависла реальна загроза, Україна була б у спромозі зміцнити своє становище як організацією могутньої армії, так і військовими угодами з іншими країнами — самостійна Україна не була б такою немічною, якою вона опинилася у 1941 році. Її осиротили, грабуючи, розвалену віддали німцям, потім зруйновану відвоювали в них для нового грабунку.

По-третє, нині настільки зросла роль міжнародних угруповань і договорів, що безпека України гарантувалася б і гарантуватиметься повністю, як вона гарантується у сорок раз меншим і біднішим народам.

в) Марксизмом-ленінізмом теоретично доведено, що у майбутньому всі нації зіллються в один позанаціональний народ і всі національні мови відімруть, поступившись місцем одній, загальнолюдській мові. Великоросійська пропаганда, перекручуючи дійсний зміст цього вірного положення, прагне посіяти серед українців сумніви відносно самої доцільності державної самостійності України.

Положення про відмирання націй і мов перекручується у такому найістотнішому питанні, як питання про умови, в яких можливе відмирання націй і національних мов.

З точки зору майбутнього націй, слід відрізняти декілька етапів у їх розвитку. Перший етап настане тільки після перемоги соціалістичної революції у всесвітньому масштабі. На цьому етапі буде ліквідовано всякі національні протиріччя, нації одержать необмежені можливості для свого всебічного розвитку.

Оскільки і після перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі основна маса населення даної нації житиме на своєму старому місці, остільки їй не буде потреби поспішати відмовлятися від своєї мови, остільки вона довго зберігатиме особливості своєї національної психіки й культури.

Ще до перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі і протягом того періоду, який почнеться після ліквідації останнього державного кордону на земній кулі, люди винайдуть багато засобів, які допоможуть їм налагодити взаєморозуміння людей різних національностей. Уже тепер використовуються машини для перекладу з однієї мови на іншу. Оскільки машини для перекладу різних мов уже винайдені, а протиріччя між народами можуть зникнути лише після перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі, остільки цілком імовірно, що ще до ліквідації цих протиріч люди винайдуть настільки зручні засоби перекладання різних мов, що практично повністю зможуть забезпечити потреби тієї, порівняно невеликої, маси людей, яка матиме потреби систематично звертатися до інших мов.

Отже, асиміляції народів, що починається з часів розвитку великої машинної індустрії і має тенденцію розширятися вслід за вдосконаленням засобів зв'язку, транспорту та розширенням міжнародних економічних та культурних зв'язків, протистоїть друга тенденція — тенденція шукання технічних засобів для полегшення обміну думками між людьми різних національностей зі збереженням кожним народом своєї мови. Друга тенденція виникла на грунті найновіших досягнень радіоелектронної техніки. Вона нове явище в суспільстві. Ця друга тенденція не може ліквідувати першу, але вона досить міцна (її міцність буде зростати темпами, якими зростатимуть досягнення найновіших наук), щоб значно стримувати вплив першої. Певно, що люди ніколи не створять машин, здатних створити такі ж зручні умови обміну думками між людьми різних мов, які є при прямій розмові людей однією мовою, тому асиміляція буде відбуватися, але перекладацькі машини у величезній мірі загальмують її.

Другий етап у розвитку націй — це етап всесвітньої диктатури пролетаріату. Протягом цього періоду зникне поділ суспільства на класи, зітреться різниця між містом і селом, між розумовою і фізичною працею, зникнуть всі атрибути державності, зникне диктатура пролетаріату і тільки-но почнуть витіснятися найслабші мови.

Отже, нації існуватимуть до перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі, нації існуватимуть весь період всесвітньої диктатури пролетаріату і остаточної побудови соціалізму у всьому світі, національні відмінності існуватимуть після остаточної перемоги комунізму у всесвітньому масштабі, лише поступово, протягом дуже великого часу асимілюючись і змінюючись.

Коли саме переможе соціалізм у всіх країнах світу, скільки часу буде продовжуватися розквіт національностей після перемоги соціалізму і комунізму у всесвітньому масштабі, скільки століть займе період відмирання національних мов після побудови комунізму в усьому світі, ми зараз знати

не можемо. Безперечно одне: нації з їх національними мовами існуватимуть ще століттями.

Прагнення ж трактувати час втілення в життя марксистсько-ленінського положення про долю націй та національних мов, час настання відмирання націй і національних мов, як такий, що має наступити не в дуже далекому майбутньому, є прагнення безсовісно обдурювати людей.

УРСС повинна роз'яснювати народові історичний сенс проблеми відмирання націй і національних мов. Важливим обов'язком кожного члена УРСС є рішуча боротьба проти брехливої пропаганди, яка, трактуючи проблему відмирання націй і національних мов як справу недалекого майбутнього, прагне тим самим знецінити саму ідею самостійної України і таким чином відвернути маси від національної визвольної боротьби.

* * *

10. Історично Україна розвивається у напрямку до створення незалежної національної держави: в роки революції були знищені експлуататорські класи і завойована, бодай, юридично, вільна Україна; Друга світова війна принесла нову історичну перемогу національної ваги: об'єднано всі українські землі. В українському суспільстві зараз немає ворогуючих класів. У ньому є, з одного боку, партійно-радянське чиновництво, а з другого — багатомільйонний трудовий український народ. Матеріальною опорою влади чиновництва є контррозвідка, міліція, суд, прокуратура, в'язниці, армія, величезний пропагандистський апарат; моральною опорою влади пропаганда прагне зробити загальним переконання, що зараз ми маємо найсправедливіше суспільство, що ідеали пролетаріату повністю здійснилися.

Цій складній державній машині народ протиставляє своє владне прагнення до розширення народовладдя і підпорядкування держави народу.

Весь український народ живе тепер в однакових соціальних умовах. Оскільки суспільне матеріальне буття визначає собою суспільну свідомість людей, остільки свідомість великого нашого народу в основі своїй однакова.

По всій Україні зростає розуміння того, що головною причиною всіх наших матеріальних нестатків і злиднів, головною причиною політичного безправ'я народу є одне: відсутність національної незалежності. Все ширше розливаються хвилі обурення з приводу того, що на всій земній кулі ми, українці, один і єдиний понад 40-мільйонний народ, що досі ще терпить колоніальне ярмо, що не добився ще можливості користуватися багатствами своєї землі і влаштовувати своє політичне життя на свій розсуд, що не має свого власного обличчя на міжнародній арені.

Перша половина XX століття підготувала передумови створення самостійної України, наше завдання — завершити цю справу.

Несправедливість вже ізжила себе історично.

Єднаймося, трудівники України, і ми знищимо її фактично!!

* * *

11. Ми, партія УРСС, є партія інтернаціоналістів. Боротьбу за самостійну Україну ми розвиватимемо разом з громадянами інших національностей, що населяють Україну. Оскільки незалежна українська держава забезпечить незрівнянно вищий життєвий рівень, ніж це може бути забезпечено в межах Союзу, для всіх громадян республіки, остільки, безумовно, боротьбу українців за незалежність України у певній мірі будуть підтримувати й люди інших національностей, що населяють Україну. Розвиваючи боротьбу, кожний член УРСС повинен ясно усвідомлювати, що ворогами українського народу були російський (та й не тільки російський) уряди, а не народи. Тому було б

невірно бачити причину лихої долі України в діяльності простого, наприклад, російського, люду; було б надзвичайно небезпечно обвинувачувати простого російського або якогось іншого робітника в тому, що Україна опинилася у складі Союзу і мусить (як і сотні років уже) віддавати величезну більшість її багатств за свої межі. Ми повинні розвивати інтернаціональні зв'язки з робітниками й селянами інших народів Радянського Союзу в боротьбі за демократизацію суспільно-політичного життя в СРСР. Священним обов'язком кожного члена УРСС є найрішучіша боротьба з проявами націоналістичної ідеології, яка в сучасних умовах може принести тільки шкоду українській нації.

Націоналізм — це не патріотизм. Націоналізм — це не політика, яка спрямована на відокремлення України від Союзу. Націоналізм, як сказано у словнику іншомовних слів — це ідеологія і політика, що покликані зміцнювати панування і привілеї однієї нації за рахунок пригнічення другої; ідеологія і політика, що заперечують дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями; ідеологія і політика, що розпалюють національну ворожнечу і расову ненависть.

Боротьба за самостійну Україну не є боротьбою за привілеї нашої нації за рахунок інших націй, це — боротьба за рівні права. Тому ми засуджуємо шовіністичну колонізаторську політику великоросійського союзного керівництва, яка в особливо непривабливій формі проявила всю свою жорстоку суть у засланні до східних районів Союзу цілих народів, у ліквідації їх державності, у висланні тисяч невинних людей з України.

Ми закликаємо всіх, хто здатен бачити коштовність у свободі й демократії, боротися проти авторитарності, яка завжди несе в собі готовність новим темним мороком опуститися на людей малих національностей.

* * *

12. Завоювавши в революції владу, пролетаріат встановив диктатуру у формі Рад депутатів трудящих. Ця форма чудова. Але коштовність форми визначається коштовністю її змісту. Розвиток же авторитарності призвів до того, що зміст цієї форми — диктатура пролетаріату — був замінений диктатурою партії. Демократичне представництво народу скасовано. Народ усунено від влади шляхом ліквідації політичних свобод і запровадження порядку, при якому висунення кандидатів у депутати здійснюється вузькими колами партійних керівників. Усунення народних мас від управління державними. справами є головною причиною всіх інших недоліків політичної системи Радянського Союзу.

Розширення особистої влади йшло паралельно звуженню влади народу. Розширення влади народу, за що бореться УРСС, буде йти паралельно звуженню особистої влади.

Для ліквідації авторитарності і перетворення Рад депутатів трудящих на органи справжнього народовладдя, з метою ліквідації бюрократизму, який є породженням надзвичайного централізму і відірваності партійно-радянського апарату від народних мас, з метою ліквідації умов, що породжують людей, які мають партійно-радянську роботу за свій фах і більше ні до якої праці не здатні, (а тому й схильні до сліпої покори). УРСС повинна працювати у напрямку відродження повновладдя народу відповідно до дійсного змісту Конституції УРСР про виборчу систему.

На протилежність нині існуючому порядку, при якому перед виборами виконкомам усіх Рад доводиться вказівка: скільки відсотків депутатів наступного складу даної Ради депутатів трудящих повинно бути членами КПРС,

позапартійними і т. ін., скільки відсотків повинно бути селян, робітників, службовців тощо. На протилежність нині існуючому порядку, при якому кандидатів у депутати добирають партійні органи, затверджують їх склад по кожному виборчому округу, потім доручають виставити цих кандидатів від імені даного колективу працівників, а також посилають уповноважених для проведення самих виборів, УРСС має добитися, щоб виставлення кандидатів провадилося не від імені народу, але самим народом. На протилежність забороні реєструвати більше як одного кандидата в депутати по одному виборчому округу, УРСС має добитися, щоб кожній певній групі громадян була надана реальна можливість виставити свого кандидата, УРСС вимагає також закріплення законом і втілення в життя:

а) щоб ні одна особа не могла обиратися до однієї і тієї ж або рівної їй Ради депутатів трудящих більше одного разу підряд. Одна і та ж особа не повинна бути одночасно депутатом декількох Рад;

б) сесії всіх Рад депутатів трудящих повинні транслюватися по радіомережі відповідної території, а сесії Верховної Ради УРСР — по республіканському радіо. Двері залів засідань усіх Рад повинні бути відчинені для всіх громадян, групам громадян республіки у кількості понад п'ятдесят дорослих людей повинно бути надано право виставляти одного промовця з обговорюваних Верховною Радою питань;

в) для ознайомлення з життям населення виборчого округу депутату Верховної Ради повинна надаватися двомісячна' відпустка до 15 днів щокварталу;

г) кожен депутат зобов'язаний звітувати перед виборцями на їх вимогу, а також не менше як після кожної сесії даної Ради депутатів трудящих. Невиконання депутатом обов'язку протягом уже першого року депутатства повинно вести до відкликання його і виборів нового депутата;

д) депутат Верховної Ради УРСР може бути арештований або притягнений до кримінальної відповідальності тільки Верховною Радою, яка в разі необхідності, призначає слідчу комісію і на її доповідь приймає рішення;

е) повинна бути скасована помісячна платня депутатам Верховної Ради УРСР, витрати пов'язані з виконанням депутатських обов'язків повинні покриватися згідно із конкретним звітом;

ж) громадянам Української республіки повинно бути надано реальне право осібно, або громадою, звертатися до Верховної Ради, як і до всякої іншої Ради депутатів трудящих та органів державного управління, із заявами і скаргами з приводу дій, які здаються їм суперечними законам і постановам і які стосуються їх особисто або всього суспільства. Якщо така заява чи скарга одержана під час сесії, вона розглядається на сесії у його присутності. Якщо скаржник з'явився на сесію, він відповідь одержує усно, в інших випадках відповідь дається у письмовій формі.

* * *

13. Буржуазний принцип «виборності суддів народом», який передбачає можливість висунення суддів із числа експлуататорів, революційним народом у 1917 році був замінений принципом «виборності суддів із трудящих тільки трудящими».

Звуження прав народу і встановлення партійної диктатури призвело до того, що кандидати у судді виставляються не народом на широких демократичних зборах, а партійними керівниками на вузьких нарадах.

Буржуазний принцип «виборності судців народом» означає, що воля народу (виборців) визначається найвищим законом. Рішення виборців є найвищим законом. Над волею народу стоїть воля невеликої частини його партії. Кожна людина, яка обрана народом на посаду судді, може стати ним лише після затвердження її на цю посаду відповідним партійним органом. Обрані таким чином судді є незалежними від народу: вони цілком залежні від партійних органів, і при застосуванні закону орієнтуються не на волю народу, а на волю партійного керівництва.

Закріплений законом про судоустрій СРСР, союзних та автономних республік принцип єдиного і рівного для всіх громадян суду, який вперше оголосила революційна буржуазія, у нашій державі не здійснюється. Для посилення партійної диктатури діяльність партії поставлена поза контролем народу, а діяльність комуністів — поза контролем органів держави. Антиконституційним законом встановлено, що комуніст не може сидіти на лаві підсудних. Звідси, якщо комуніст вчинить злочин, його справу після закінчення попереднього слідства розглядають партійні органи. Вони вирішують питання: виключити комуніста з партії чи ні. Оскільки виключення з партії означає віддання під суд, тому партійні органи прагнуть не допускати до цього — вони виносять злочинцеві партійну догану, він лишається на волі, слідчі органи ліквідують слідчу справу.

Таким чином для комуністів створено особливий кастовий внутріпартійний суд, який судить не по закону, а на підставі суб'єктивних уявлень про позитивні і негативні якості даного комуніста. Рішення такого «суду» у переважній більшості бувають незаконними.

Цілковита залежність судово-слідчих органів від партійних організацій, особливий суд для комуністів відчинили широчезну браму для сваволі, для безмежного порушення законів, що і призвело до того, що радянська Конституція перетворилася у простий папірець, на який ніхто не звертає уваги.

Завдання УРСС полягає у тому, щоб домогтися: встановлення режиму законності, відновлення і дотримання демократичних норм Конституції; скасування посад партійної номенклатури та відновлення принципу верховенства волі народу; встановлення демократичного порядку висування кандидатів у судді безпосередньо народом; аби судді і прокурори були незалежними і підкорялися тільки законові, вони не повинні бути членами партії; скасування антиконституційного закону, за яким комуніста не можна судити, доки райком партії не виключить його з КПРС — суд для всіх громадян, незалежно від їхньої посади, партійності і т. ін. повинен бути єдиний; встановлення публічності всіх політичних кримінальних справ у всіх судових інстанціях; скасування адміністративної висилки і заслання; заборони заслання і вислання засуджених на Україні громадян УРСР за межі національної території.

* * *

14. Для нації, яка має свою особливу мову, вона грає роль одного з головних засобів об'єднання всіх людей, що нею користуються, в одну сукупність, в одну спільність. Мова сприяє зростанню національної свідомості, єдності, любові до свого народу і прагнення боротися за щастя своєї нації. Національна мова і свідомість об'єднують людей однієї нації в боротьбі проти національної залежності, тому українська мова завжди зазнавала великих утисків.

В революції 1905-1907 років народ відвоював право на рідну мову. З того часу наша мова зробила великий крок у своєму розвиткові. І все ж таки право на рідну мову українцям практично забезпечено далеко не в такій мірі, як росіянам. Вища школа на Україні ще ніколи не була українською, і молодь, закінчивши середню школу по-українськи, у русифікованому ВУЗІ набуває знання у поняттях російської мови. Після закінчення ВУЗу вона йде в середовище українських робітників і селян і об'єктивно служить провідником російської мови.

У наш вік наука набуває все більшої ваги в житті людей. Щоденно до книги звертається тепер не тільки службовець, інженер, технік, але й мільйони робітників і селян. Оскільки майже вся технічна і спеціальна література надрукована російською мовою, остільки людина розширює свою культуру на грунті російської, а не української мови. (Тільки біля 20 відсотків дитячої літератури на Україні надруковано нашою мовою, решта російською.) Кіно, театр, радіо на Україні у великій мірі служить засобами розповсюдження неукраїнської культури. Епізодичні вказівки з Києва про переведення викладання на українську мову в окремих вищих і середніх учбових закладах в умовах, коли майже немає спеціальної літератури на рідній мові, є не що інше, як лицемірство. Для розвитку національної культури необхідні не стільки накази, скільки матеріальне забезпечення такого розвитку. Правителі, забезпечте всі учбові заклади й бібліотеки літературою з усіх галузей знання українською мовою, забезпечте театри національним репертуаром, українізуйте кіно і т. ін. І ним буде досягнуто більше, ніж сотнями наказів. Для розширення розвитку національної культури на грунті української мови, що сприятиме зростанню національної свідомості і тим самим полегшить боротьбу за національну незалежність, УРСС ставить своїм завданням, крім того: виявляти перед українськими трудівниками міста і села, що національна мова і культура мають величезну вагу і значення перш за все як фактори, що об'єднують націю, як фактори, на грунті яких виховується любов до свого народу, до своєї Батьківщини, на грунті яких виховується почуття національної гордості, яке рухає людей на найблагородніші вчинки заради звеличення і щастя своєї нації; виявляти перед трудовим народом України, що прагнення бюрократії відтіснити українську мову в село, прагнення стерти й почуття національної гордості, мають під собою матеріальні підвалини. Знищення почуття національної гордості означає знищення одного з найбільших чинників, що рухають людей на боротьбу проти колоніального стану своєї Батьківщини. Знищити почуття національної гордості — значить зробити ще один крок на шляху заволодіння багатствами України. Тому ми повинні протистояти русифікації. УРСС повинна підтримувати всілякі прояви протесту, організовувати таку боротьбу, всіляко боротися за зростання й розширення української літератури, культури й мистецтва; ми повинні домогтися, аби цензурні заборони були зняті зі всіх ідейних напрямків і вся без винятку літературна спадщина була до послуг народу.

* * *

15. а) Загальні, в цілому великі порівняно з капіталістичними, темпи розвитку промислового виробництва в СРСР, якими прикривається партійно-радянське керівництво, не повинні заспокоювати, бо, по-перше, у нас не приватновласницьке господарство періоду капіталістичної суспільно-економічної формації і тому озиратися на темпи розвитку суспільно-економічної формації, що є вже минулою для нас, з точки зору інтересів сучасного життя,

означає дивитися у хвіст. (Таке порівняння можна приймати зараз лише з історичної точки зору для підтвердження переваг соціалістичної економічної системи над капіталістичною, так же як порівнюють капіталістичну економічну систему з феодальною для демонстрації переваг капіталізму над феодалізмом). Для оцінки розвитку економіки Радянського Союзу необхідно порівнювати темпи його економічного розвитку перш за все з темпами розвитку економіки інших соціалістичних країн (Китай, Чехословаччина, тощо), тобто слід порівнювати темпи економічного розвитку у межах однієї і тієї ж суспільно-економічної' формації. По-друге, високі темпи розвитку соціалістичної економіки у порівнянні з темпами розвитку капіталістичної економіки пояснюються не тільки і не стільки перевагами соціалістичної економіки над капіталістичною, скільки надмірною експлуатацією трудящого народу. У надрах соціалістичної економічної системи є величезні можливості, які, внаслідок бюрократичного керівництва, не використовуються; господарство ведеться нераціонально; за загальними позитивними показниками приховується безліч негативних явищ. Унаслідок безглуздої боротьби за виконання плану заради самого плану й газетного самохвальства втрачаються мільйони карбованців, що відбивається на темпах розвитку й на рівні життя простого народу. Партійне керівництво перетворилося із засобу спрямовування і урівноваження економічного життя суспільства на щось самодостатнє, що стоїть вище інтересів простої людини, що має право пожирати всі сили народу, всі земні насолоди й перетворювати життя у суцільний нервозний процес.

б) Нинішній розвиток продуктивних сил характеризується все глибшим проникненням науки й техніки не тільки в промисловість і сільське господарство, але й у домашній побут. Це прискорює зміни у виробничих відносинах, революціонізує їх. Елементам прогресивного у виробничих відносинах протистоїть радянська форма державного капіталізму, яка стримує розвиток продуктивних сил. Вона характеризується повним усуненням простого робітника від керівництва промисловим підприємством і цілковитою його залежністю від заводської адміністрації. Майстра призначає директор заводу або начальник цеху, начальника цеху призначає директор заводу і т. ін. Зовсім незалежно від бажання того колективу робітників, для керівництва яким призначається дана особа. Створена таким чином система заводської адміністрації ні в якій мірі не залежить від робітників, а управління промисловістю — від робітничого класу. Робітничий клас, який під час революції відвоював у капіталістів фабрики й заводи і встановив своє керівництво на них, втратив це завоювання. Промисловістю командує не робітничий клас, а держава через призначених нею і незалежних від робітників прикажчиків'

в) До революції робітника експлуатував конкретний суб'єкт-власник. Тепер його експлуатує високопоставлене партійно-радянське чиновництво, прикриваючись інтересами держави. Оскільки держава, кажуть робітникові, у нас робітнича, то й виходить, що експлуатація робітника здійснюється в інтересах самого ж робітника. А що робітникові платять таку зарплату, якої ледве-ледве вистачає на покриття найнеобхідніших життєвих потреб, то це знову-таки робиться задля інтересів самого робітника!!

Нині робітники не мають своєї класової організації, яка боронила б їх від експлуатації. Профспілками керують комуністи, які стоять на боці партійно-господарського чиновництва, а не робітничого класу. Держава із знаряддя в руках робітничого класу і в галузі керівництва промисловістю перетворилася в самостійну силу над робітничим класом. Удосконалення техніки, яке

означає збільшення продуктивності праці і зростання багатств суспільства, обумовлює (при системі державного капіталізму) зростання можливостей центрального керівництва розширювати виробництво заради виробництва, а не для поліпшення життя народу.

г) Для найінтенсивнішої експлуатації народу, йому давно говорять , що побудова комунізму є, мовляв, справа сучасного покоління людей. Старше покоління вірило в цю ідею, в ім'я її за саму цибулю з чорним хлібом віддавало всю свою силу й знання. А тепер, коли його знову закликають ще більше працювати для будівництва комунізму, що буцімто ось-ось настане, воно, оглядаючись назад, бачить, що все життя пройшло у злиднях, а комунізм — ідея, яка підносила людей десятки років над турботами їх повсякденного життя, як марево: чим більше люди йдуть до нього, тим далі воно відходить від них.

Комунізм — світле майбутнє людства. Але партійно-радянське чиновництво цю найблагороднішу ідею перетворило на предмет спекуляції. Трактуючи комунізм як справу уже зовсім недалекого майбутнього, партійне керівництво намагається й далі годувати трудовий народ надіями на те «золоте» завтра, яке насправді ще ніяк не може бути зовсім скоро; воно хоче відвернути увагу працюючих людей від величезної соціальної несправедливості, що існує сьогодні, відвернути увагу народу від того факту, що партійно-радянське чиновництво, яке більше за всіх закликає до жертв заради майбутнього комуністичного раю, саме насправді нічим не жертвує для цього майбутнього, а живе собі у розкошах сьогодні.

У нашому суспільстві жива праця є лише засобом збільшувати нагромаджену працю. Керівництво використовує людей для здійснення великих ідей, а не поліпшення умов життя простої людини. Воно надзвичайно цінить працю, але зовсім не цінить самого трудівника. У нашому суспільстві минуле панує над сучасним, в той час як у соціалістичному суспільстві сучасне повинне було б панувати над минулим, де нагромаджена праця повинна була бути засобом розширення, збагачення і полегшення життєвого процесу робітників.

Все більше робітників обурюються нещадною експлуатацією і усуненням їх від керівництва промисловістю. Все ширше розливаються хвилі клекотання протесту. Цей голос примушує уряд іти на поступки. Поки що вони мізерно малі, але зростання гніву народного примусить його поступитися своєю владою на користь розширення влади народу.

УРСС ставить своїм завданням всіляко підтримувати, організовувати й спрямовувати всі прояви боротьби робітничого класу України як проти злиденного економічного, так і проти безправного політичного становища. З метою захисту робітничого класу, підвищення його політичної свідомості й здатності до визвольної боротьби, УРСС вимагає:

1) надання законом права і реальної можливості робітничим колективам на своїх зборах по цехах, заводах, тощо обирати й скидати керівництво відповідної виробничої ланки;

2) встановлення законом і втілення в життя порядку, при якому державне регулювання заробітної платні повинно здійснюватися на підставі тарифів, розроблених профспілками і затверджуваних на зборах робітників;

3) значного підвищення заробітної платні всім робітникам фізичної праці. Скасування посередніх податків, що особливо тяжким гнітом падають на плечі низькооплачуваних трудівників;

4) скасування прибуткового податку;

5) встановлення суворого контролю за додержанням терміну роботи і цілковитої заборони надурочних робіт;

6) втілення в життя закону про заборону нічної праці на всіх підприємствах за винятком тих, де вона неминуча із технічних причин;

7) встановлення при місцевих органах влади відділів по обліку вакантних посад по підприємствах та установах, розташованих на території даної Ради депутатів трудящих, по реєстрації безробітних та надання їм допомоги по влаштуванню на роботу;

8) надання права кожному громадянинові переслідувати всякого чиновника перед судом без скарги по начальству; надання кожному громадянинові права вимагати від організації, з якою він має або мав певні відносини, документального визнання цих відносин.

* * *

16. а) Життя українського селянства за останні 40 років — це суцільне бідування. Історія України не знає другого такого часу, коли б у мирні дні протягом 30 років її селянство двічі так жорстоко морили голодом. 1933 і 1947 роки назавжди залишаться в його пам'яті як чорні дні розплати голодною смертю за свою незгуртованість і недостатню рішучість у боротьбі за національну незалежність, яка тільки й може гарантувати народ від подібного страшного лиха.

Тільки у 1933 році три мільйони українських душ заплатили голодною смертю за «зміцнення союзницьких зв'язків».

Колективізація сільського господарства, будучи за ленінською ідеєю найпрогресивнішим соціалістичним сільськогосподарським перетворенням, що мала принести покращення становища селянства на базі піднесення продуктивності праці та залучення селянства до керівництва економічним життям через соціалістичну кооперацію, проводилася терористичними методами і перетворена в особливо зручну й найдосконалішу форму експлуатації мільйонів селянства.

В революції селянство воювало за землю, але воно зовсім її не має. Не земля служить селянам, а, навпаки, селяни перетворилися в придаток державної (партійної) землі і тому партійно-радянське керівництво більше дбає про саму продукцію колгоспників, ніж про колгоспників. 30-ти річне запровадження техніки, науки, досягнень передового досвіду не принесли помітного поліпшення матеріального становища селянства. Все, що впроваджувалося і впроваджується, єдине для збільшення викачуваної з села продукції, а не для поліпшення життя селян. Життя селянина просто-таки нестерпне. Всякий, хто може втекти, тікає з колгоспу. А щоб колгоспи зовсім не розвалилися і хоч будь-як забезпечували країну с/г продукцією, партійне керівництво закріпило селян за колгоспами, заборонивши їм виїзд з колгоспу без дозволу правління (а фактично — голови колгоспу) і тим самим повернуло селян у становище кріпаків. Те, що зараз над душею колгоспника стоїть не пан і осавула, як було до 1861 року, а бригадир, голова, райком партії, райвиконком і вище, і вище, по суті не полегшує долі селянина.

Другим важливим заходом на шляху закріпачення селянства було встановлення так званих мінімумів трудоднів. Цим самим права громадян СРСР на працю стосовно селян перетворено в обов'язок, за невиконання якого колгоспника карають збільшенням податку. Як за часів кріпацтва панщинна людина мусила працювати певну кількість днів на тиждень на панському

полі, так тепер колгоспник повинен певну кількість днів на рік працювати на державному полі.

б) **УРСС** розцінює **сучасне** становище селян як невільницьке, а балачки пропаганди про високу матеріальну забезпеченість селян як нахабну брехню.

Всьому українському народові намагаються довести, що він має зараз саме те, про що мріяли його предки, але тут же впадають у суперечність, переконуючи або зовсім забороняючи думки предків: історичні твори та пісні.

Підіть подивіться, що селяни їдять, у що вдягаються, взуваються, в якій хаті мешкають, чи мають скільки-небудь людський відпочинок і (якщо серце ваше здатне любити людину) ви переконаєтеся, що наші предки зовсім не про таке життя мріяли і не за подібне життя гнили в Сибіру та вмирали в російських і польських катівнях.

Колгосп є перехідна форма організації сільськогосподарського виробництва, що відповідає історично перехідній формі власності — кооперативній (груповій), яка виростає із одноосібної і, відігравши свою роль, відмирає, уступаючи місце новій, більш прогресивній формі власності, загальнонародній. У сучасних умовах, коли економічний розвиток суспільства **ще** не підготував умов переходу кооперативної власності до загальнонародної, колгосп **є** прогресивною формою господарювання на селі. Нинішнє злиденне становище селянства зумовлено не формою організації виробництва, а тим, що колгоспники не є власниками землі і вироблюваної ними с/г продукції. Кооперативна власність — це фікція. Її держава підтримує тому, що вона не зобов'язана допомагати колгоспу, як недержавному підприємству, але завжди має можливість вивозити **з** села хоч би і **всю** продукцію. Фіктивність цієї форми полягає у тому, що не колгоспні збори визначають напрямок розвитку артільного виробництва, а партійні органи через голову колгоспу (який всюди є диктатором над колгоспниками і покірливим слугою райкому партії); не колгоспники на зборах визначають долю колгоспної продукції, а партійні органи. Селянство страждає не тільки тому, що с/г виробництво ведеться нераціонально (хоч і це надзвичайної вага факт), а й через те, що величезна більшість с/г продукції України вивозиться за межі республіки: з кожного окремого колгоспу с/г продукція у незалежній від колгоспників кількості вивозиться із-за відсутності демократії взагалі і колгоспної демократії зокрема.

в) Головною умовою поліпшення життя українського селянства є вихід України із Союзу РСР. Самостійна українська держава забезпечить селянам повну свободу вибору форм господарювання і фактичне, а не паперове, право розпоряджатися вироблюваною ними продукцією. До завоювання державної незалежності для ослаблення гніту і поліпшення життя селян УРСС ставить своїм найближчим завданням боротися за:

1) приведення цін на сільськогосподарську продукцію у відповідність до цін на товари промислового виробництва;

2) відновлення колгоспної демократії, скасування політичного і морального тиску з боку партійних та державних органів на колгоспників у справі виборів колгоспного керівництва, визначення напрямку розвитку сільгоспартілі і розподілу продукції;

3) скасування всіх законів і постанов, що обмежують свободу пересування селян;

4) скасування законів про встановлення так званих мінімумів трудоднів і запровадження права, а не обов'язку, на працю;

5) оскільки селяни поступово перетворюються, а далі й зовсім перетворяться на сільськогосподарських робітників, розповсюдити на них у повному обсязі законодавства про охорону праці та соціальне забезпечення і в першу чергу обмеження жіночої праці сімома годинами; заборону нічної праці загалом і жіночої зокрема; практичне здійснення закону про заборону використання жіночої праці, що пов'язана з перенесенням вантажів понад 20 кг.

ПІСЛЯМОВА

Стаття 14 Конституції УРСР говорить: «Українська Радянська соціалістична республіка зберігає за собою право виходу із Союзу Радянських соціалістичних республік».

Ця стаття не тільки означає, що ми маємо право вийти із Союзу і утворити самостійну українську державу, але також і те, що кожному громадянинові УРСР надається право агітації і пропаганди за здійснення цієї статті. Які мотиви має право використати пропагандист? Що він має право говорити і робити, щоб привернути людей на свій бік і вивести Україну із складу Союзу РСР? Все, що не заборонено Кримінальним Кодексом УРСР: Він має право, наприклад, писати, зберігати і розповсюджувати літературу, яка закликає до виходу України із СРСР.

Але кожний член УРСС повинен пам'ятати, що «за пропаганду і агітацію, спрямовану на підбурювання національної чи релігійної ворожнечі, або розбрату, а також за розповсюдження або виготовлення і зберігання літератури того самого характеру застосовується позбавлення волі на строк до двох років» (ч. 1, ст. 56[21] Кримінального Кодексу УРСР). Крім релігійної частини, склад злочину, передбачений цією статтею, це — націоналізм. Він, як такий, і карається кримінальним порядком. У проекті програми вказано, що УРСС, рішуче засуджуючи націоналізм, виступає за розширення і зміцнення інтернаціональних зв'язків. Кожний, хто хоче проводити пропаганду або агітацію за вихід України з СРСР, повинен постійно пам'ятати положення проекту програми про те, що УРСС ставить своїм завданням завоювання не якихось переваг для України за рахунок інших республік Союзу, а виключно рівних порівняно з іншими народами світу прав незалежно від будь-кого володіти своєю землею і своїм політичним життям. Всякий народ — наш друг, поки він не заліз в нашу кишеню. З того моменту, коли він запустив свою руку з нашу кишеню, він — злодій, які б солодкі речі він не говорив при цьому. Ми аж ніяк не прагнемо запускати свою руку в чужу кишеню; ми прагнемо одного: щоб і в нашій кишені не було чужої руки.

Українці — не Богом обраний народ, ми такий же грішний народ, як і всі інші. УРСС не прагне поставити український народ над іншими народами, подібно намаганням гітлерівських націонал-соціалістів, які прагнули довести, що німці — особлива раса, покликана самим Богом керувати світом. Але оскільки ми, українці, такі, як і інші народи, то ми не хочемо, щоб нас опускали до рівня покірливого слуги. Ми, як і всі народи світу, прагнемо до національної свободи і незалежності.

Мета нашої партії благородна. Вона є прямим продовженням боротьби Маркса, Енгельса, Леніна проти колоніалізму, продовженням боротьби мільйонів людей колоніальних народів за своє національне визволення. Шляхи досягнення цієї мети у сучасних умовах — тільки конституційні: пропаганда і агітація. Від пропаганди і агітації в підпіллі ми йдемо до

організації найбільш свідомих представників маси в партію, а через партію пропаганда і агітація серед широкої маси до її об'єднання у національному масштабі.

Жоден параграф нашої програми не суперечить Конституції УРСР і не порушує Кримінального кодексу УРСР. А той факт, що стаття 14 Конституції, як і вся Конституція УРСР, перетворилася на фікцію, що ми не можемо легально домагатися мети, яка дозволена Конституцією, що ми не можемо легально боротися за здійснення цієї мети засобами, дозволеними Конституцією, — все це свідчить про надзвичайне лицемірство політичної системи та офіційної моралі. Величезний розрив між юридичним оформленням нашого суспільства і практикою політичного життя свідчить про розмір сваволі, яку чинять владоможці над народом всупереч законам, прийнятим у часи, коли вони не мали ще такої влади. Після XX з'їзду КПРС суперечності між становищем громадян по закону і їхнім фактичним становищем стають все більш зрозумілими і викликають ще більше обурення все ширших верств радянського суспільства. Цей конфлікт неодмінно рухне під натиском перемагаючого руху людства вперед до свободи й демократії.

Але тепер, коли в нашій країні панує примус і сваволя, коли політичних противників перемагають не науковим доведенням своєї правоти, а просто розправляються з ними — в таких умовах завданням кожного члена УРСС є удосконалення конспірації. Обережність, перевірка товаришів, конспірація і ще раз конспірація — ось що забезпечить нам умови для зміцнення партії. З другого боку, в разі провалу товариша, кращим засобом врятування його є якомога ширше поінформування населення про дійсну суть справи. Державні органи, як правило, всякий прояв політичного відхилення від офіційного політичного курсу підносять до рангу державного злочину. Перекрутивши справу таким чином, її потім показують (якщо загалом показують) у зовсім спотвореному вигляді. Завдання даної місцевої групи УРСС полягає у тому, щоб, широко висвітлюючи суть справи, довести громадянам, що в діях арештованого товариша немає злочину, що він не порушив Кримінального Кодексу республіки і тому повинен бути звільненим на волю. Необхідно завоювати громадську думку на свій бік. Оскільки будь-які репресивні дії державних органів проти нашої партії основані лише на силі, а не на Кримінальному Кодексі УРСР і по суті є діями темними, остільки вони бояться світла і тому кращим засобом боротьби з ними є витягування їх на широке світло людського розуму.

На нашому боці правда, на нашому боці й закон, торжество якого буде й нашим торжеством.

...Уперед, хто не хоче конати,
Статись трупом гнилим, живучи!
Сміле слово — то наші гармати,
Світлі вчинки — то наші мечі.

Уперед до завзятого бою
За громадські та власні права.
Коли бути бажаєм собою,
Коли серце ганьбу відчува!..»

(П. Грабовський)

ВСТУПНЕ ЗАУВАЖЕННЯ

Перша нарада засновників Української робітничо-селянської спілки відбулася у Львові 7.11.1960 року на квартирі Івана Кандиби. На нараді були:

Ващук, слухач партшколи Львівського обкому КПУ;
Вірун Степан, інструктор Радехівського райкому КПУ;
Кандиба Іван, адвокат Перемишлянської адвокатури;
Лук'яненко Левко, адвокат Глинянської адвокатури;
Луцьків Василь, завклубом села Павлів Радехівського району.

Усі учасники наради (і люди, які на нараді не були, але в принципі погодилися разом з нами вести боротьбу) зійшлися на двох засновках: по-перше, боротьбу вестимемо мирними засобами, отже всякі пропозиції про підшукування зброї відхилятимемо рішучим способом, по-друге, позаяк широка організаційна діяльність і масова пропаганда самостійності України неможлива без демократичних прав і свобод, то боротьба за демократизацію об'єктивно стає першим етапом боротьби, а отже й першим завданням організації. Позаяк за самостійщину карають більше, а за демократизаторство менше,* то чого б не зробити завдання першого етапу програмною метою організації, а друге просто мати на увазі і, не записуючи в програмі, пояснювати усно?

Погодившись на цьому, постановили знищити проект програми УРСС як дуже гострий і доручили мені написати проект програми, в якому за основну мету була б демократизація суспільства.

Наступна нарада мала відбутися 22 січня 1961 року в річницю проголошення незалежності УНР. Написати програму від 7.11.1960 до 22.01.1961 року я не міг і того виклав свої міркування в «Нотатках» для обговорення на нараді. Нарада не відбулася, бо 21 січня, напередодні наміченої дати, нас арештували і привезли до в'язниці Львівського УКДБ, де в результаті завзятих теоретичних суперечок з представниками ЦК КПУ та високими кегебістськими чинами я врешті-решт повірив начальнику Львівського УКДБ полковнику Шевченку, що радянська влада — це не той образ, що складається на основі законів та інших паперів, а те, що є на вулицях та полях, що є в містах і селах в натурі, це не те, що каже влада, а те, що вона робить. Теоретичний туман, що його п'ять років софізмами і брехнею навіюють студентам, розвіявся, і я поглянув на дійсність очима звичайного недипломованого дядька, для якого в житті є не будівництво комунізму, а просто напівдармова підневільна праця, і не союз братніх радянських республік, а просто чужа російська ворожа влада.

Проект програми УРСС усім членам партії подобався, тактичні хитрування із заміною програми задля зменшення вини не вдалися, бо ніхто не виконав постанову про знищення її і вона стала основним звинувачувальним документом, а «Нотатки» лишень додатковим.

14 березня 1992 р.

НОТАТКИ УЧАСНИКА 1-ої НАРАДИ СПІЛКИ БОРОТЬБИ ЗА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ

Співайте пісні голосніш,
Будіть думки про волю!
Тоді ми встанемо міцніш
За кращу братню долю.
Христя Алчевська

За попередньою домовленістю нарада відбулася у святковий день. Уже котрий день підряд з невеликими перервами падав дрібний, але такий густий дощ, що часом здавалося: хмара опустилася з неба в її первісному вигляді і лягла на тротуари міста. Але ця сльота не утримала палких душ — майже всі, котрі повинні були з'явитися на нараду, з'явилися. Сіра погода відбивалася сумними обличчями людей. Тільки в нашій невеликій групі панував чудовий настрій.

Ми зібралися, щоб заложите ядро нової організації, завданням якої є боротьба за покращення життя простого трудящого люду, щоб полегшити долю тої людності, яка завжди стояла нижче певних суспільних верств. «Ця людність — то підвалина суспільства». І на цій «підвалині» танцюють різні «корисні суспільству» верстви. Вони змінюють одні других, але незмінно тягнуть соки з простого народу.

Тепер розвиток людства підготував умови для ліквідації поділу людей на дві протилежні групи: безправних керованих і безконтрольно керуючих. Керовані не хочуть більше сліпо йти за безконтрольно керівними. Вони самі досить розвинені, щоб розібратися в мистецтві керівництва суспільством. Їм тільки треба відкрити храм політичної свободи: зробити владу народною, а не вузького кола людей, і вони самі знатимуть, що їм робити і як.

Вирішено було обговорити такі питання:

а) Проект програми 1959 року;

б) Найближчі наші завдання.

Обговорення проекту програми зразу поділилося на ряд важливих проблем: на грунті якої теорії повинні ми будувати свою ідеологію, по-друге, що повинно бути кінцевою метою нашої боротьби і, по-третє, якими методами ми повинні боротися.

Стосовно теоретичних засад боротьби відмічено, що рух може бути успішним лише при наявності глибокого усвідомлення (принаймні передовим загоном борців) об'єктивного ходу розвитку суспільства.

Без теоретичного освітлення об'єктивної дійсності і наукового передбачення наступного розвитку ініціатори боротьби не можуть відіграти провідної ролі, не можуть згуртувати навколо себе широких мас незадоволених життям людей на боротьбу за його поліпшення. Далебі, організація, яка сама не знає, куди вона йде, не може розрахувати на справді широку підтримку.

Тов. Кандиба, виступаючи, сказав, що марксизм-ленінізм остогид народові. Тому, якщо ми, виступаючи на арену суспільної боротьби, проголосимо теорію марксизму-ленінізму основою нашої ідеології, маси відвернуться від нас, бо в особі нашої організації не побачать нового, не побачать у ній сили, здібної вилікувати наше суспільство від усіх його теперішніх хвороб. Теза «марксизм-ленінізм остогид народові» викликала жвавий обмін думками. Сама собою ця теза надто коротка, а тому й не може бути прийнята без ряду застережень. У нашу добу необхідно проводити чітку і цілком певну межу поміж марксизмом як наукою і марксизмом як практикою теперішнього

партійного керівництва суспільством. Більшість народу, якраз та частина суспільства, котра зайнята у сфері матеріального виробництва, не має можливостей для вивчення такої складної науки, як марксизм-ленінізм. Для цієї частини суспільства сьогоднішня практика радянського економічного і суспільно-політичного життя перебуває у відповідності з теорією марксизму-ленінізму; для неї сьогоднішнє життя є так би мовити практичним втіленням марксизму-ленінізму. Правда, люди старшого покоління пам'ятають ті давні часи, коли, руйнуючи старий капіталістичний лад, вони самі проводили в життя теорію марксизму-ленінізму. Тоді вона означала для них практичну можливість користуватися демократичними свободами. Але з того часу багато води сплило. Радянське суспільство зазнало великої еволюції від демократії через її ліквідацію до авторитарності.

Від часу ліквідації демократії і встановлення авторитарності всі зміни, що відбувалися в нашому суспільстві, «обґрунтовуються» марксизмом-ленінізмом, всякому антидемократичному заходові за допомогою цитат із творів класиків марксизму завжди знаходилося обгрунтування в тому розумінні, що цей захід відповідає духові марксизму-ленінізму. Довгі роки подібного пояснення різних змін, що несли не стільки поліпшення життя, скільки вдосконалення методів експлуатації, призвели до того, що трудящі маси розпрощалися з колишньою вірою в марксизм-ленінізм і тепер з великою підозрою і недовірою дивляться на нього. Він справді їм остогид: Найкращим підтвердженням цього може бути ставлення трудівників міста і села — і то не простих, але тих, котрих партійне керівництво називає своїм активом — до занять у гуртках політичної освіти. Люди ідуть туди як на тяжку повинність і за всякої нагоди прагнуть уникнути занять. Партійне керівництво їх лає, погрожує зняттям з роботи тощо. Йому іноді вдається домогтися більш-менш нормального відвідування, але яка нудота на тих заняттях! Цей актив партії дрімає і чекає на одне: коли нарешті його відпустять. Слухачі оживають лише тоді, коли керівник від викладання історії КПРС, її рішень чи іншого предмету політичних занять переходить до критики існуючих порядків або зачіпає безпосередні інтереси слухачів.

Отже, марксизм-ленінізм остогид тим, котрі, будучи незадоволені своїм економічним чи політичним становищем або тим і другим одночасно, внаслідок відсутності глибоких знань марксизму-ленінізму помилково ототожнюють його ідеали з сучасною дійсністю.

Є друга категорія людей в радянському суспільстві — це люди, які мали можливості глибоко вивчити марксизм-ленінізм, цю науку про закони розвитку природи і суспільства, про революцію пригноблених і експлуатованих мас, про побудову комуністичного суспільства, і які не тільки засвоїли діалектичний спосіб мислення, але и використовують його, підходячи до аналізу тих чи інших явищ радянської дійсності. Ці люди бачать в марксизмі найвище досягнення людського розуму в галузі економічної теорії, наукового соціалізму та філософії; марксизм-ленінізм, будучи могутньою зброєю у пізнанні суспільних процесів, дає можливість зрозуміти, що радянське суспільство не є тим суспільством, про яке мріяло все передове людство і за яке боролися з таким героїзмом і самопожертвою народи колишньої Російської імперії.

Марксизм-ленінізм обґрунтовує шляхи практичного здійснення гасел: свобода, рівність і братерство.

Ми ж зараз не маємо ні свободи друку, бо всі видавництва перебувають у руках і під контролем партійної верхівки; ні свободи слова: ще недавно за співання патріотичних українських пісень засилали до Сибіру (ми не певні,

що й зараз туди не запровадять без будь-якого суду і слідства за якусь сепаратистську пісню); ні свободи об'єднання в політичні партії.

Рівність і братерство... Ці слова стосовно радянського суспільства можуть вживатися хіба для глузування над людськими поняттями. Вони існують лише на папері, в газетах, а не в житті. В житті одні — партійне, радянське, господарське бюрократичне керівництво — сидять у розкішних кабінетах, а другі — у їхніх приймальнях годинами чекають, коли їм дозволять зайти і з презирливою погордою вислухають їхнє прохання; одні шукають роботи, яка б хоч трохи краще забезпечувала існування, ніж попередня, котра не давала звести кінці з кінцями, роками живуть у сирих, темних і тісних квартирах, другі — завжди мають керівну посаду і добру квартиру; перед одними швейцар шанобливо відчиняє двері ліфта, другим із грізним видом показує на східці; одні мають усе: матеріальне забезпечення, культурний відпочинок, політичні права, вірніше, владу над безправним народом, другі — нічого, крім праці, праці, праці.

В руках теперішнього керівництва марксизм-ленінізм служить засобом удосконалення методів і форм експлуатації народів, скринею цитат, з якої в залежності від потреб виймаються то одні, то другі цитати для прикриття політики, яка насправді є виразом матеріальних інтересів правлячої касти. Цими цитатами владоможці намагаються прикрасити й надати вигляду правдоподібності тому морю безсоромної брехні, яка затопила все суспільне життя Радянського Союзу. Гляньте хоч би на становище радянської жінки. Агітатори партії кажуть, що радянська влада вперше у світі визнала за жінкою, рівні права з чоловіками, вивела жінку на поле громадської діяльності, дала їй роботу і однакову З чоловіками плату за рівну працю, загалом — зробила її щасливою. Нам кажуть, що жінка працює для того, щоб залучитися до суспільно-корисної праці і тим самим «не замикатися» колом родинних інтересів, а жити «повним» життям. Яка безсоромна брехня!

Жінка притягнута до важкої праці з тою метою, щоб була можливість понизити заробіток чоловіка, батька сім'ї. Коли Карл Маркс, аналізуючи економічну фізіономію капіталістичного суспільства, казав про зубожіння робітничого класу, про те, що заробіток робітника просто таки не забезпечує прожиткового мінімуму, то все-таки це був заробіток одного лише члена сім'ї — чоловіка, який утримував усю сім'ю і повинен був би (за Марксом) своєю особистою працею забезпечити достаток усієї сім'ї.

Рівноправність жінки з чоловіком призвела у селі до того, що на неї перевалена найтяжча частина сільськогосподарських робіт: обробіток картоплі, буряків тощо; рівноправність жінки — представниці робітничого класу — полягає в рівному з чоловіками праві тягати шпали, носити цеглу і т.ін. Постанова Наркомпраці СРСР від 14 серпня 1932 року «Про граничні норми перенесення і пересування важких речей дорослими жінками», якою заборонено приймати жінок на роботу, пов'язану з перенесенням ваги, більшої за 20 кг завжди залишалася лише лицемірним гаслом. Жінка, представниця інтелігенції, 6 днів працює в лікарні, школі чи де-інде. За ці шість днів у хаті стільки нагромадиться всякої всячини, потребуючої жіночих рук, що майже весь той сьомий день, який навіть всемогутній Бог після шести днів праці відпочивав, наша жінка не розгинає спину.

Таке матеріальне становище, а також політичне безправ'я призвели до того, що жінка за ідеал вважає стан, коли вона звільнена від так званої праці на суспільство, а зайнята влаштуванням сімейного добробуту. Найпершим моральним наслідком є прагнення віддатися за такого чоловіка, будучи дружиною якого не було б потреби працювати. Ось діалог, що привернув

мою увагу своєю відвертістю і запам'ятався, мабуть, тому, що надто яскраво характеризує моральне обличчя чи не всієї молоді:

— Ти чула новину, — каже подруга подрузі, — Валя чудово влаштувалася.

— Що, удачно віддалася?

— Ще й як! Він (чоловік) працює в Міністерстві секретарем у заступника начальника управління. Оклад 2300 крб. Його батьки непогано влаштовані: мають шикарну квартиру, автомашину, за містом — дачу. Вони дають йому з Валею дачу на літо, а до зими, мабуть, одержать для молодого подружжя окрему квартиру.

—Ну а як він з себе?

— Нічого, старший на 12 років.

— Вона встигла його покохати?

— Ет, дурниці! Він у неї вклепався по самі вуха. Кажуть, усе ходив до нашого міністра, щоб після закінчення факультету Валю скерували у їхнє Міністерство. Правда, там немає вільної посади, але начальник управління обіцяв дати згоду на розширення відділу на одну посаду.

— І вона буде працювати?

— Та ні. Навіщо їй працювати за таким чоловіком. Після закінчення розподілу молодих спеціалістів і скерування її на ту посаду, посада буде ліквідована, Валя звільнена з роботи за скороченням штату (отже з чистою трудовою книжкою) і буде жити з чоловіком.

Ти, шановний читачу, бачиш, що наведений діалог відбувся не між простими колгоспними дівчатами чи робітницями, а поміж випускницями одного із столичних московських вузів, тобто поміж представницями тої блискучої молоді, яка дає тон моді і на яку ми мали, здається, право дивитися як на джерело всього найбільш глибокоморального, високогуманного і чистого.

Не всюди можна почути таку відверту обивательщину, але тяжке життя всюди опускає суспільні ідеали до буденщини, а не підносить їх до рівня загальнонаціональних інтересів.

Ми, котрі прагнемо поліпшити долю народу, повинні постійно вивчати теорію марксизму-ленінізму і доносити її справжній зміст до народу, розкривати лицемірство і брехливість бюрократичного керівництва, показувати на конкретних прикладах з одного боку суперечності поміж практичною діяльністю КПРС і її власними гаслами, її словами, і з другого боку, суперечності між практичною діяльністю КПРС і головними ідеями марксизму-ленінізму. Необхідно пам'ятати слова Енгельса: «Взагалі офіційна програма партії має менше значення, ніж те, що партія робить у дійсності» (з листа до Бебеля 18-28.03.1875).

Члени наради зійшлися на тому, що аж ніяк не можна недооцінювати теоретичної роботи. Всякий більш-менш значний крок нашої практичної діяльності повинен бути узгодженим із загальним напрямком роботи і служити досягненню мети, котра ставиться перед організацією (спілкою) як мета її тактики на даному етапі.

Свою ідеологію ми повинні розробляти на грунті теорії марксизму-ленінізму, по-перше, тому, що ця теорія дає можливість розуміти нинішнє життя та науково передбачати наступні зміни і, по-друге, (що витікає з першого) тому, що марксистсько-ленінське вчення користується великою повагою серед народів Азії, Африки, Південної Америки, котрі в марксизмі-ленінізмі бачать промінь, що освітлює їм шлях від колоніального рабства до національної свободи.

Оскільки національно-визвольна боротьба цих народів пов'язана з боротьбою за розширення участі народу в керівництві державою, природна річ, ми маємо право сподіватися на їхнє співчуття і підтримку, бо нас об'єднують не тільки споріднені завдання, поставлені перед нами історією, але й ідейна зброя, з якою ми щойно виступаємо на боротьбу, а багато народів уже домоглися перемоги.

Що повинно бути кінцевою метою нашої боротьби? Проект програми 1959 р. остаточну мету бачить у завоюванні державної незалежності для України. Точніше, завоювання Україною державної самостійності є завоюванням тих умов, у яких (за думкою проекту 1959 р.) тільки і може бути досягнутий належний матеріальний добробут і забезпечені політичні права народу.

Викладена таким чином кінцева мета не позбавлена здорового глузду. Навпаки, ідея завоювання національної незалежності з давніх давен підіймала на рішучу боротьбу мільйони людей. Вона оспівана народами в піснях, освячена філософами й гуманістами як прояв сили духа й високої моральності повсталого народу. Імена Б.Хмельницького, Гарібальді та інших вождів національно-визвольних воєн овіяні невмирущою славою і улюблені в усіх частинах світу волелюбними людьми.

Учасники наради прийшли до висновку про необхідність відмовитися від того формулювання остаточної мети, котра дана в проекті програми 1959 р. з таких міркувань. Не завоювання самостійної України повинно бути метою, а завоювання демократичних прав і свобод для всіх народів Радянського Союзу. По-перше, суспільно-політичні умови життя всіх народів Радянського Союзу загалом однакові і Україна не перебуває в будь-якому винятковому становищі. По-друге, однаковість економічної основи і методів політичного управління ставить проблеми, що мають загальносоюзне, а не суто українське походження. Звісно, й загальносоюзні явища в окремих республіках проявляються в дещо забарвлених національним духом особливостях, але це лише форми прояву. Вони мають не головне значення, бо форма зумовлюється змістом і підпорядкована йому. По-третє, не один український народ, а всі радянські народи позбавлені політичних прав і змушені терпіти злидні, котрих не було б при демократичних методах правління. Тому боротьба за демократизацію є справою всіх народів СРСР.

«Люди, що живуть в однакових умовах, однаково думають»-. Вірність цього марксистського положення проявляється в тому, що ми часто зустрічаємо людей, які з головних суспільно-політичних питань мають майже точно такі думки, як і ми, хоч ніколи разом з нами не виховувалися і жили за тисячі кілометрів від нас.

Це ще раз підтверджує, що наші прагнення є прагненнями мас, а не окремих поодиноких осіб, і що при досить енергійній роботі ми швидко помножимо наші ряди.

Необхідно точно розуміти мету нашої боротьби. Хоч ми боремося за демократизацію політичного режиму, все ж таки треба пам'ятати, що самі демократичні методи правління (при наявності демократичних форм) потрібні нам лише як політичні умови, в яких народ може повніше задовольнити свої потреби. Потреби людей поділяються на дві великі групи: матеріальні і духовні. Матеріальні потреби повинні бути підпорядковані духовним. «Ми живемо не для того, щоб їсти, а, навпаки, їмо для того, щоб жити», — сказав великий філософ. Матеріальні умови повинні бути лише умовами і засобами прояву духовного життя людей. У нашому ж злиденному суспільстві матеріальне забезпечення стало культом. Воно посідає більшість сторінок майже у всіх газетах і журналах. Молоком і м'ясом займаються найвищі партійні і

державні діячі. Можна подумати, що шлунок перетворюється в ікону, перед якою суспільство шанобливо вклякає на коліна. І все-таки ми не маємо ні молока, ні м'яса. Причини цього полягають у тому, що боротьба за молоко і м'ясо ведеться не для того, щоб забезпечити людей, а для виконання Плану. План — над усе. «За всяку ціну виконати план» — таке гасло, такі слова ми щодня чуємо з уст керівництва. Такі методи керівництва призводять до того, що оце «за всяку ціну» (тобто витрати на виробництва одиниці продукції) виростають до таких розмірів, що продукція стає надзвичайно дорогою, підриває той же план і наносить величезні збитки всьому народному господарству.

Для того щоб жити, ми повинні забезпечити себе матеріально. Це можна зробити тим швидше і краще, чим швидше будуть ліквідовані бюрократичні методи управління, а натомість будуть запроваджені демократичні. Коли народ матиме владу, він не дозволить заготовляти молоко «за всяку ціну», він примусить відповідні органи рахуватися з витратами, бо від цього залежать темпи зростання добробуту народу. Але демократія потрібна не тільки для того, щоб раціональніше, ніж зараз, вести господарство й задовольняти матеріальні потреби народу; вона потрібна для задоволення духовних потреб народу, а багато з них і може виникати тільки в умовах демократії.

Тільки те суспільство може мати історично прогресивні форми правління, де боротьба ідей не заміняється адміністративним примусом, де існує вільний обмін думок, де кожний громадянин може без будь-яких застережень критикувати всю існуючу політичну систему чи окремі її сторони, а також державних і громадських діячів.

Отже для нас питання про те, що необхідне для поліпшення становища простого народу, ясне: необхідно боротися за розширення народовладдя. Власне, за Конституцією народ має широкі права у всіх галузях економічного і політичного життя. Завдання полягає не в боротьбі за проголошення якихось нових прав (хоч і від того зарікатися не треба), а за реальну можливість користуватися вже проголошеними, але віднятими від народу правами.

Третє питання, що виникло при обговоренні проекту програми 1959 року, це питання про те, як домогтися поставленої мети. Воно пов'язане з питанням про безпосередні практичні завдання.

Як стало відомо від т.Луцьківа, зустрічаються люди, котрі вважають, що, оскільки теперішні хвороби радянського суспільства, теперішні методи керівництва суспільством та експлуатації трудящих людей залежать не від окремих владоможних осіб, а становлять собою систему, в якій панівна бюрократія протистоїть робітничому класу, селянству та інтелігенції, то покращення життя можливо досягти лише шляхом збройної боротьби, а тому, мовляв, треба дбати про придбання зброї. Абсурдність такої думки настільки очевидна, що вона була відхилена майже без обговорення.

Всі учасники наради рішуче виступили за мирні методи боротьби. Як мета нашої боротьби не суперечить Конституції, а сприяє її дальшому прогресивному розвиткові, так і методи досягнення її повинні бути конституційними.

Методи боротьби зумовлюються суспільно-політичними умовами. Внаслідок того, що Конституція у нас фіктивна, і права, нею проголошені, відібрані від народу, ми змушені починати свою діяльність у підпіллі. Подвійність нашого становища (протиріччя між de fakto і de jure) не може не зумовлювати і особливостей нашої боротьби. Наша поступова боротьба за реальність конституційних прав і свобод, безперечно, приведе до того, що ми зможемо вийти з підпілля і заявити на весь голос про свої прагнення і домагання. А

поки що необхідно вміти поєднувати підпільну роботу з легальною і в залежності від конкретних умов та потреб використовувати ту чи іншу із них.

На теперішньому етапі боротьби мусимо головну увагу приділяти збільшенню наших рядів найбільш хоробрими і патріотичними людьми, саме тими, котрі інтереси простого трудящого народу ставлять вище власного благополуччя і готові взятися до практичної роботи на благо народу. Такі люди є — їх потрібно знайти. Таких людей можна і потрібно виховувати.

Нарада доручила т.Лук'яненку розробити і представити наступній нараді проект програми, який би був побудований на засадах, що тут викладені в загальних рисах. Основна увага проекту повинна концентруватися на висвітленні залежності матеріального становища трудящих верств населення від політичного режиму.

У галузі легальної роботи необхідно використовувати найменші можливості, котрі ведуть до розширення демократичних прав і свобод та сприяють вихованню в людях почуття власної гідності, класової і національної свідомості.

З цієї точки зору необхідно:

Поширювати газету «Наше слово». За політичною орієнтацією ця газета не відрізняється помітно від газет ЦК КПРС, але на сьогодні вона може відігравати корисну роль. Як показав досвід розповсюдження «Нашого слова», наші люди настільки залякані попереднім терором, що сам факт одержання газети з-за кордону лякає їх. Пам'ятаючи, як за найменший прояв незадоволення людей жорстоко карали, вони не вірять в реальність пом'якшення політичної атмосфери, яке почалося (хоч, правда, і дуже повільними кроками) після смерті Сталіна. Коли «НС» потрапляє вперше до рук людини, вона пече її, людина оглядається і прислухається, чи не йдуть за нею з контррозвідки (яка рабська психологія!). Потім вона призвичаюється до іноземної газети, сміливіше носить її в кишені та читає в прилюдних місцях. Отже, іноземна газета поступово витісняє безпредметний жах і сприяє вихованню почуття власної значимості та ваги в суспільстві; в якійсь мірі вона сприяє розширенню демократії. Нам, як українцям, «Наше слово» більше, ніж будь-яка радянська газета, нагадує «хто ми, чиїх батьків ми діти».

Необхідно знайомити людей, особливо молодь, з літературою, що тепер друкується потроху, а раніше була заборонена, особливо з історичною літературою. Ніщо не розвиває так любові до своєї Батьківщини, як приклади героїчної боротьби предків за долю свого народу, за рідний край, — а це найбільше знаходимо в художніх історичних творах та історичних дослідженнях.

На Україні недавно створено Товариство культурних зв'язків з українцями, що живуть за кордоном. Головою його є письменник Юрко Смолич. Справжнє завдання цього Товариства, безперечно, полягає в тому, щоб довести закордонним українцям, що на Радянській Україні живемо ми як у раю, а, будучи в складі Союзу, почуваємо себе як у Бога за пазухою. Думається, що велике місце у виконанні свого завдання Товариство приділить розповсюдженню за кордоном української партійної періодичної преси. Якщо завдання Товариства однобічне — задоволення цікавості закордонних українців щодо життя на Україні, то ми повинні домагатися, аби і наша природна цікавість щодо життя наших співвітчизників за кордоном також задовільнялася Товариством. Найкраще це може бути здійснено шляхом дозволу передплачувати українські газети й журнали, що видаються у різних державах світу. Видання раніше заборонених, а тепер фактично відсутніх творів художньої та історичної літератури; дозвіл на передплату закордонної періодичної преси, зокрема, українських газет; переведення українських вузів і технікумів на викладання українською мовою; демократизація виборів до Рад депутатів трудящих, зокрема, висування по декілька кандидатів у одному виборчому окрузі — все це може бути значно прискорене, якщо ми організуємо виставлення цих та інших вимог перед владоможцями.

Як організувати висування таких вимог? Відрядженням делегацій, надсиланням петицій (листів, підписаних значною кількістю людей) і найпростіше — масовим надсиланням індивідуальних листів, загалом методи можуть бути різними, залежно від змісту вимоги та перед ким вона висувається.

Грудень 1960 року, містечко Глиняни на Львівщині

ДВА ЛИСТИ ДО ДЖУМИ
це зразок того, як підшукували людей до підпільної партії (у першій стадії) на основі попереднього знайомства.

Хмельницька обл., Городоцький р-н,
с. Поріччя, Джумі Івану Дем'яновичу.

Добридень. Іване Дем'яновичу!

Привіт Вам від моєї дружини.

Ви, мабуть, уже одержали газету «Наше слово» і, напевно, немало здивувалися.

Поспішаю пояснити. Коли я приїздив до дружини в Городоцький розсадник, то деколи балакав з Вами про те, про це, про всякі там дурниці. Ви не були байдужі до життя нашого народу. Тому, коли я прочитав газету «НС» і побачив, що вона є цікавою з точки зору знання життя простого українського народу в Польщі, я думав: мабуть, Іван Дем'янович із задоволенням проглядатиме цю газету — і ризикнув 40 карбованцями, передплатив її Вам. Тут цю газету багато хто читає і переважна більшість знаходить її такою, яку варто читати.

Вибачте, що я, не спитавши, оформив її Вам. Якщо Вас потягнуть до відповіді, то скажіть, що я передплатив Вам газету без Вашого дозволу. Це — самоуправство, і я готовий за нього понести кару — матеріальний збиток, а Ви газету можете жбурнути у смітник, якщо вона Вам противна, якщо ж сподобається — перекажіть 40 карбованців.

Я працюю адвокатом у Глинянах Львівської області. Цілком імовірно, що в кінці липня 1960 р. мене переведуть у другий район, тому, якщо маєте відповісти, не гайте з відповіддю.

9.05.1960 року, с Замісти Глинянського району

Здоровенькі були, Іване Дем'яновичу!

Одержав Вашого листа, який і потішив мене, і смутку нагнав.

Потішив — бо від нього віє щирим гумором.

Смутку нагнав — бо показує, як далеко ще нам до того часу, коли українська людина зможе вільно висловлювати свої думки (які б вони не були), не боячись, що на неї буде кинута тінь підозріння в нелояльності до держави, не кажучи вже про будь-яке переслідування.

Ми настільки раби, що навіть уявити боїмося прийдешність такої свободи, а проте вона є невід'ємним правом народу. Я розумію Вашу східноукраїнську

психологію, бо й сам звідти. Під шатами всеохоплюючого жаху вона примушує тремтіти серце навіть від таких дурниць, як розмова рідною мовою серед росіян рідного міста. Що ж вдієш, у цьому особливість нашої національної історії.

У цьому відношенні Західна Україна в значній мірі відрізняється від Східної. Хоч і тут загалом теж саме, що й там, проте все-таки тримати зв'язок із закордоном не бояться. Тут у кожному селі майже половина дворів одержує посилки від рідних з Америки, Канади, Аргентини, Англії тощо. Тут дуже багато їздять у Польщу до своїх рідних, а звідти приїздять сюди. Тут читають не тільки польські газети, але й з-за океану. Тут дивляться на такі зв'язки простіше — пустять, значить поїду за кордон. І зовсім ніхто не думає, що буде думати про мою поїздку той чи інший урядовець: якщо випустили, то й нічого, так би мовити, мотати на вуса це.

Відносно газет люди розмірковують приблизно так: вся іноземна кореспонденція перевіряється, якщо газету, яка йде на мою адресу, пропустили, значить органи влади не проти того, щоб я її прочитав. До того ж навіть наші партійні газети заохочують (на словах) читання таких газет як «Юманіте» (орган ЦК КП Франції), «Дейлі Воркер» (орган ЦК КП Англії).

Але якщо нема гріха в читанні газет з капіталістичних країн, то треба гадати, що в читанні прогресивної газети з соціялістичної країни його немає й поготів. Загалом оскільки розширення міжнародних зв'язків сприяє зміцненню миру в усьому світі, — а ми всією душею за мир! — то бажання Ваших земляків одержати газету «НС» (якби такі знайшлися), були б цілком законними і, мається розуміти, їх варто було б задовільнити.

Надсилаю Вам календар-альманах на 1960 рік. Після схвального в цілому ставлення до газети, я впевнений, що й ця книжка Вас не розчарує...

Хотів би одержати від Вас подальшу інформацію про те, як реагують люди на факт одержання Вами газети. Як сподобається календар?

Бажаю щастя.

28.05.1960 р., с. Замістя Глинянського району

З листа до Бориса Кожем'яченка
від 13.06.1960 р.

Ти кажеш.: «Я не признаю того, що коли чоловік не розмовляє своєю національною мовою, то він не любить свій народ».

Цим реченням ти досить ясно характеризуєш тактику своєї поведінки протягом уже багатьох років.

Але чи продумав ти цю тактику?

Проаналізую коротенько, чи маєш ти рацію. Ти, звичайно, знаєш марксистське визначення нації. Нація — це «стійка спільність людей, що історично склалась, виникла на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, котрий проявляється в спільності культури».

Тактика твоя і тобі подібних веде до знищення однієї з необхідних ознак нації, а потім і цілком української нації. Чим ширше почала б розповсюджуватися твоя теорія, тим швидше зникла б українська нація, розплавившись у російському морі.

Оце так патріотизм!

Оригінальна любов до своєї батьківщини: прагнення, щоб швидше зник народ, а разом з ним і пам'ять про тих, хто створив нам саму батьківщину і дав нам наше національне ім'я!

Значить твоя теорія антинаціональна загалом.

А зокрема вона вже принесла Україні шкоду. Відсутність гострого національного почуття українців північно-східної частини колишньої Чернігівської губернії призвело до того, що під впливом північного сусіда ця частина населення в значній мірі русифікувалася і коли після революції постало питання про кордони (правда, воно було поставлене Москвою за правом сильного, бо кордони були все-таки відомі й до революції), поставивши мовну ознаку як критерій для визначення кордону між Україною з одного боку і Росією та Білорусією — з другого, від України була відтята велика частина території, — та й не тільки в цій частині мовна ознака правила головну роль у визначенні кордонів України.

Значить, твоя теорія стосовно прикордонних земель антинаціональна тому, що веде до зменшення території нашої нації.

Для того, щоб якийсь народ можна було назвати нацією, необхідно, щоб він мав усі чотири ознаки. Якщо народ має три або менше ознак — він не буде нацією, а буде народністю. Не є, наприклад, нацією жиди в СРСР, але вони є нацією в Палестині.

Всі ознаки нації зв'язані взаємно між собою.

З наведеного прикладу можна бачити зв'язок двох ознак: мови і території.

Ще щільніший зв'язок є між мовою і такою ознакою як психічний склад наші, який проявляється в національній культурі.

Рівень розвитку мови даної нації вказує на її культурність. Ти чув про таке явище, як «ораторское искусство». Це ораторське мистецтво або мистецтво красномовства має два великі напрямки (власне з них складається): судове красномовство і красномовство політичне.

Мається розуміти, що українське красномовство, як і будь-якого іншого народу, можливе тільки мовою даної нації.

Слухай же, що кажуть авторитети про мистецтво красномовства: «Ораторское искусство всегда являлось частью культуры того или иного народа. Оно могло развиваться только в обществе, где человек, выступающий с речью, был уверен, что его слово может оказать какое-то влияние на ход тех или иных событий».

Наша мова — це багата література, театр, це — багатюща культура.

Ти подумав над тим, що було б з українською культурою й літературою в майбутньому, якби твоя теза — можна любити український народ, не знаючи української мови — стала правилом для всього культурного українства? — зникла б культура, зникли б особливості психічного складу українців, тобто зникла б нація.

Такою є моя думка відносно українського слова і його зв'язку з почуттям любові до українського народу.

У моїй думці немає нічого оригінального. Навпаки. Я думаю так, як думають 150 тис. українців в Чехословаччині, 120 — в Румунії, в Польщі, Канаді, які борються за українську школу, за розвиток національної культури, літератури; я думаю так, як думали сотні років наші предки і як зараз думає абсолютна більшість українців в УРСР.

Містечко Глиняни на Львівщині

«Утверждаю»
Начальник управления КГБ
при Совете Министров УССР
по Львовской области
полковник В.Шевченко
21 января 1961 года

«Санкционирую»
Прокурор Львовской области
Государственный советник
юстиции III класса
И.Нетименко
23 января 1961 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(об избрании меры пресечения)

21 января 1961 года г. Львов

Начальник следственного отдела Управления КГБ при Совете Министров УССР по Львовской области майор Сергадеев, рассмотрев материалы следственного дела № 21 в отношении

Лукьяненко Льва Григорьевича, 1927 года рождения, уроженца села Хриповка, Городнянского района, Черниговской области, украинца, гр-на СССР, члена КПСС, с высшим юридическим образованием, ранее не судимого, женатого, работающего адвокатом в юридической консультации Глинянского района, Львовской области, проживающего в поселке Глиняны, Глинянского района, Львовской области, —

нашел:

Лукьяненко Л.Г. достаточно изобличается в том, что является участником антисоветской националистической организации так называемой «Украинска робитничо-селянска спилка» (УРСС), ставящей своей задачей отторжение Украины от Советского Союза и создание «самостоятельной Украины» путем нелегальной борьбы против Советской власти.

Члены организации с участием Лукьяненко разработали программу УРСС, в которой наметили цели и методы враждебной деятельности против Советской власти, собирались на сборища, проводили работу по вовлечению в УРСС новых членов.

Учитывая тяжесть, совершенных Лукьяненко преступлений, предусмотренных ст.ст. 7 и 9 Закона об уголовной ответственности за государственные преступления и, учитывая, что находясь на свободе он может скрыться от следствия и суда, руководствуясь ст.ст. 33 и 34 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных республик, —

постановил:

Мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда в отношении Лукьяненко Льва Григорьевича избрать содержание под стражей в следственном изоляторе УКГБ при Совете Министров УССР по Львовской области.

Копию постановления направить прокурору Львовской области.

Начальник следотдела УКГБ
при Совете Министров УССР
по Львовской области —
майор_____Сергадеев

Постановление мне объявлено 23 января 1961 года _____

подпись

«УТВЕРЖДАЮ»
НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР
по ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ
Полковник_____(В.ШЕВЧЕНКО)
подпись
20 апреля 1961 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
по уголовному делу № 21
по обвинению —

ЛУКЬЯНЕНКО Льва Григорьевича, ВИРУНА Степана Мартыновича, КАНДЫБЫ Ивана Алексеевича, ЛУЦКИВА Василия Степановича, ЛИБОВИЧА Александра Семеновича и КИПИША Ивана Захаровича,

в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 56 ч.1 и 64 УК УССР,

БОРОВНИЦКОГО Иосифа Юлиановича,

в преступлении, предусмотренном ст. ст. 19-56 ч.I УК УССР.

В январе 1961 года Управлением КГБ при Совете Министров УССР по Львовской области была вскрыта и ликвидирована нелегальная антисоветская националистическая организация, т.н. «Украинска робитничо-селянска спилка» (УРСС).

За принадлежность к этой организации были арестованы и привлечены к уголовной ответственности по настоящему делу ЛУКЬЯНЕНКО Лев Григорьевич, ВИРУН Степан Мартынович, КАНДЫБА Иван Алексеевич, ЛУЦКИВ Василий Степанович, ЛИБОВИЧ Александр Семенович, КИПИШ Иван Захарович и их пособник БОРОВНИЦКИЙ Иосиф Юлианович.

Предварительным следствием по делу установлено:

Обвиненяемые ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. и ВИРУН СМ., работая в Радеховском районе, и, будучи антисоветски националистически настроены, вначале 1959 года создали на территории Львовской области глубоко законспирированную антисоветскую националистическую организацию, так называемую «Украинску робитничо-селянску спилку (УРСС)», тщательно разработали и размножили программу этой организации, которая явилась теоретической основой УРСС.

(т. 2, л.д. 41, 214-215; 235-236, т. 3, л.д. 40-42, 65-66, 106-109, 157-158).

Указанная программа, являясь антисоветским, буржуазно-националистическим документом, призывает к активной борьбе против государственного и общественного строя в СССР, против КПСС и Советского правительства.

(т. 10, л.д. 77).

Участники организации УРСС, считая себя наследниками украинских буржуазных националистов, изменив Родине, поставили своей главной целью отторжение Украинской Советской социалистической республики от Советского, Союза, подрыв основ советского строя и ослабление мощи СССР.

(т. 2, л.д. 92-94, т. 3, л.д. 147-150, т. 4, л.д. 53-57, 264-268, т. 5, л.д. 160-164, т. 9, л.д. 166-178, т. 10, л.д. 2-76, 79-80).

Для этого как и в программе УРСС, участники организации в своей практической преступной деятельности возводили злобную клевету на политику КПСС и Советского правительства, грубо фальсифицировали историю Украины, историю дружбы украинского народа с русским и другими народами Советского Союза, оправдывали бандитскую деятельность бывшего националистического подполья, с враждебных позиций оценивали существующий в СССР строй.

Так, в программе УРСС по этому поводу утверждается, что якобы после создания Союза ССР «...Украина снова оказалась в зависимом положении...», «...Союз ССР, как и бывшая Российская империя, не может дать украинскому народу счастья. Украинская экономика по прежнему остается колониальной».

(т. 10, л.д. 77- стр. 2,6; т. 1, л.д. 118, 128, 129, т. 2, л.д. 93-95, 225, 228-230; т. 3, л.д. 38-39, 54-55, 109-110, 137-141, 238-239, 252-253; т. 4, л.д. 44-59, 161-162, 265-267; т. 5, л.д. 73-76, 159-164, 278-279).

Разделяя идеологию украинских буржуазных националистов, —злейших врагов украинского народа, — участники организации всячески оправдывали их кровавые террористические действия и свою враждебную антисоветскую деятельность стремились проводить с позиций украинских буржуазных националистов.

«Период последнего подъема борьбы за выход Украины из состава СССР, начавшийся в начале второй мировой войны и продолжавшийся до пятидесятых годов, союзное руководство не признало за национальную борьбу... оно окрестило национально-освободительную борьбу бандитизмом и начало действовать против украинской повстанческой армии, как против бандитов».

(Из программа УРСС, т. 10, л.д. 77, стр. 19; т. 2, л.д. 94; т. 3, л.д. 125-128, 149, 223-226, 233-234, 247, 250-253; т. 4, л.д. 265).

«Ставя своей целью создать т.н. «самостийну» Украину, мы стояли На позициях украинских буржуазных националистов, разделяли их взгляды, одобряли их деятельность».

(Показания обвиняемого КАНДЫБЫ, том 4, л.д. 56).

Для того, чтобы скрыть действительные антисоветские националистические цели своей организации, в программе указывается, что УРСС якобы стоит на марксистских позициях.

В действительности же, как это установлено в процессе следствия, участники УРСС, видя величайшую притягательную силу марксизма-ленинизма, были вынуждены прибегнуть к разглагольствованиям о марксизме-ленинизме и рядиться в одежду марксистов для прикрытия своих буржуазно-националистических, антинародных взглядов.

(т. 9, л.д. 166-178).

«Марксистско-ленинская терминология, которая имеется в программе УРСС и в «Нотатках» — показал на допросе обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., — была использована мною, как автором этих документов, для прикрытия антисоветской сущности их, для маскировки враждебной антисоветской деятельности».

(Том 11, л.д. 95).

В целях активизации преступной антисоветской националистической Деятельности, выработки форм и методов борьбы против Советского строя, 6 ноября 1960 года в гор. Львове состоялось нелегальное сборище руководящих участников организации УРСС.

На этом сборище участники УРСС обсудили программу и ближайшие задачи организации. В частности, обсуждались вопросы: на основе какой теории участники УРСС должны были строить свою идеологию, что должно быть конечной целью их борьбы и какими методами они должны бороться.

Будучи убежденными националистами, участники сборища выступали с антисоветской клеветой и призывали к активной борьбе за «самостийну» Украину, заявляя при этом, что «марксизм-ленинизм», якобы, «опротивел народу» и «поэтому если мы, выступая на арену общественной борьбы, провозгласим теорию марксизма-ленинизма основой нашей идеологии, массы отвернутся от нас, так как в лице нашей организации не увидят нового, не увидят в ней силы, способной вылечить наше общество от всех его нынешних болезней».

(Из «Нотаток» ЛУКЬЯНЕНКО, т. 10, л.д. 80; т. 2, л.д. 219-228, 237-238; т. 3, л.д. 134-136, 137-141, 206-208, 217-218, 223-226, 233-234, 246-248).

Пытаясь скомпрометировать политику КПСС и Советского правительства участники сборища в своих выступлениях, возводя клевету на КПСС и, противопоставляя теорию марксизма-ленинизма практике коммунистического строительства в нашей стране, заявляли, «что в наше время необходимо проводить четкую и точно определенную грань между марксизмом, как наукой, и марксизмом, как практикой настоящего партийного руководства обществом».

(т. 10, л.д. 80, т. 4, л.д. 46-47).

Обсуждая вопросы о методах борьбы, на сборище главное внимание было уделено увеличению организации путем новых вербовок. «На нынешнем этапе борьбы, — как заявляли участники сборища, — мы должны главное внимание уделять увеличению наших рядов наиболее храбрыми и патриотическими людьми... Такие люди есть — их нужно найти. Таких людей можно и нужно воспитывать».

(Из «Нотаток», т. 10, л.д. 88 об — 89).

Главной задачей на первом этапе деятельности руководящее ядро УРСС считало создание низовых звеньев организации в областных городах и промышленных центрах, чтобы группы и ячейки УРСС действовали на предприятиях, учреждениях, фабриках, заводах и высших учебных заведениях на территории всей Украины.

(том 2, л.д. 58, том 3, л.д. 35, 215).

С этой целью обвиняемые ЛУКЬЯНЕНКО, ВИРУН и другие принимали меры к установлению связей с лицами, проживающими в других областях Украины, обрабатывали их в антисоветском националистическом духе, рекомендовали шире использовать историческую украинскую литературу, произведения ГРУШЕВСКОГО и других, а также возможности зарубежных украинских газет и, прежде всего газету «Наше слово», издаваемую украинцами в Польше.

По этому вопросу в «Нотатках» указывается: «Нам, как украинцам, «Наше слово» больше, чем какая-либо советская газета, напоминает кто мы, чьих отцов мы дети».

(том 2, л.д. 18, 238, 260-261, 281-283, 286-288; том 3, л.д. 38-39, 57-62, 66-67, 111-119, 134-136, 160-163, 208, 211-213, 218, том 4, л.д. 7-Ю, 120, 177-178, том 10, л.д. 89 оборот).

Расширяя состав организации УРСС, обвиняемые ориентировались на грамотных и развитых людей, которые были бы способны проводить организационную антисоветскую деятельность, и в первую очередь на отдельных неустойчивых советских граждан и ранее судимых за национализм и бандитизм, борьбу которых они считали национально-освободительной.

По этому вопросу обвиняемые ВИРУН СМ., ЛУЦКИВ В.С. и ЛИБОВИЧ А.С. показали, что руководитель организации УРСС ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. давал установки при вербовке в УРСС новых лиц ориентироваться на бывших участников ОУН, перенимать их опыт борьбы за «самостийну» Украину, учиться у них методам конспирации и организационной деятельности.

(том 3, л.д. 129-130, том 4, л.д. 237; том 5, л.д. 151-153).

Обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., говоря о категории лиц, на которых участники УРСС делали ставку в проведении враждебной деятельности, показал:

«В антисоветскую националистическую организацию УРСС должны были вербоваться лица, недовольные существующим положением Украины. При этом не исключались и бывшие участники организации украинских националистов, которые вели борьбу против Советской власти за создание «самостийной» Украины и борьбу которых я считал национально-освободительной».

(том 2, л.д. 45-47).

Опасаясь разоблачения в совершаемых преступлениях, обвиняемые по настоящему делу глубоко конспирировали свою заговорщическую деятельность против Советского государства и требовали этого от лиц, вербуемых ими в организацию.

Об этом в программе УРСС говорится:

«Теперь, когда в нашей стране господствует принуждение и произвол... в таких условиях задачей каждого члена УРСС является усовершенствование конспирации. Осторожность, проверка товарищей, конспирация и еще раз конспирация — вот что обеспечит нам условия укрепления партии».

(том 10, л.д. 77 — стр. 43) (том 2, л.д. 93, том 3, л.д. 108, 149) (том 4, л.д. 55).

Таким образом, обвиняемые по настоящему делу изменив Родине, создали антисоветскую националистическую организацию УРСС и являлись ее активными участниками, ставя своей целью путем активной борьбы против Советского строя отторгнуть Украинскую Советскую Социалистическую Республику от Советского Союза и создать так называемую «самостийную» Украину.

Практическая преступная деятельность каждого из обвиняемых по делу заключается в следующем:

1. Обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. начал вынашивать идею борьбы против Советской Власти за отторжение УССР от Советского Союза и создание так-называемой «самостийной» Украины еще с 1957 года, будучи студентом Московского государственного университета.

(том. 2, л.д. 3, 35-40, 103-104, том б, л.д. 204-206, 245, том 5, стр. 120).

В целях осуществления своих преступных антисоветских намерений, по окончании Московского госуниверситета в 1958 году, по личной инициативе прибыл на работу во Львовскую область и приступил к практическому выполнению своих враждебных замыслов.

(том 1, л.д. 255-259, том 2, л.д. 37-38,104-105, том 6, л.д. 156-162).

На почве враждебных отношений к Советской власти обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО сблизился с обвинением по настоящему делу ВИРУНОМ СМ., также работавшем в то время в Радеховском районе и вынашивавшем антисоветские националистические взгляды. В начале 1959 года ЛУКЬЯНЕНКО и ВИРУН договорились о создании нелегальной антисоветской националистической организации для ведения борьбы

против существующего строя, ликвидации Советской власти на Украине, отрыва Украины от Советского Союза, создания т.н. «самостийной» Украины и о выработке программы этой организации.

(том I, л.д. 93-102, 220-221, том II, л.д. 72-75, 105, 106, л.д. 235-236, том 3, л.д. 40-41, 106-107, 157-158).

Используя имевшиеся у него выписки из программы «Революционной Украинской партии (РУП)», являвшейся партией украинских буржуазных националистов и оуновскую литературу, в течении лета и осени 1959 г. ЛУКЬЯНЕНКО разработал и составил программу антисоветской националистической организации т.н. «Украинска робитнича-селянска спилка (УРСС)».

(том I, л.д. 103, 128, 160, 280-281, том 2, л.д. 106-107, том 10, л.д. 78).

В ноябре 1959 года, обсудив рукописный текст программы с ВИРУНОМ, размножил ее в шести экземплярах на пишущей машинке, принадлежавшей Замистянскому сельсовету, Тлинянского района, Львовской области и распространил их среди участников антисоветской организации и лиц, подготавливаемых для вовлечения в эту организацию.

(том I, л.д. 104, 178-180, 182-184, 221-222, 236, том 2, л.д. 29, 31-34, 107, 215, том 3, л.д. 41-42, 66, 159, 214-217, 284-286, том 4, л.д. 155-156, том 5, л.д. 37-41, том 6, л.д. 137-162, 164-195, 196-211,212-220,221-227).
(Том 7, л.д. 1-7, том 9, л.д. 1-48).

В течение 1959-1960 гг. ЛУКЬЯНЕНКО завербовал в созданную им организацию УРСС обвиняемых по настоящему делу ЛИБОВИЧА А.С, КАНДЫБУ И.А., ЛУЦКИВА Б.С и дал им задание производить вербовки в организацию новых лиц, ориентируясь на грамотных и развитых людей, которые были бы способны проводить организационную антисоветскую деятельность и в первую очередь на отдельных неустойчивых советских граждан и ранее судимых за национализм и бандитизм.

(т. I, л.д. 108, 137-139, 221, 255-259, 261-265, т. 2, л.д. 45-62, 72-89, т. 3, л.д. 204-209, т. 4, л.д. 63-65, 232-238, т. 5, л.д. 31-47).

Кроме того, ЛУКЬЯНЕНКО обрабатывал в антисоветском духе жителей г.Глиняны, Львовской области КОЛТУНА Б.П., ЯРЕМУ Л.М., СОГОРА Е.П., имея в виду вовлечь их в организацию УРСС, а также намеревался завербовать в эту организацию студента Львовского госуниверситета ЯВОРСКОГО Т.

(т. I, л.д. 156-158, 283-284, 250-254; т. 2, л.д. 29, т. 4, л.д. 288-289, т. 6, л.д. 234-245, т. 7, л.д. 8-14, т. 8, л.д. 92-125).

Установив связь с жителем гор. Радехова, Львовской области ВОЙЦЕХОВСКИМ И.М., ранее судимым за службу в дивизии «СС-Галичина», вел с ним беседы антисоветского характера и обрабатывал его для вовлечения в УРСС, имея в виду через ВОЙЦЕХОВСКОГО производить вербовки в организацию новых лиц из числа его знакомых, ранее осужденных за националистическую деятельность и проживающих в настоящее время на Украине.

8 января 1961 г. ЛУКЬЯНЕНКО через обвиняемого ЛУЦКИВА направил ВОЙЦЕХОВСКОМУ письмо организационного характера, предлагая ему выехать в восточные области Украины для проведения там антисоветской деятельности.

(т. I, л.д. 151-155, 267-273, т. 4, л.д. 165-167, т. 6, л.д. 246-264, том 8, л.д. 258-267).

В декабре 1959 года при поездке к родственникам в Черниговскую область обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО отвез туда четыре экземпляра программы УРСС, один экземпляр которой передал ЛУКЬЯНЕНКО Василию, а три своему брату ЛУКЬЯНЕНКО Александру, поручив ему рукописный текст сохранить, а остальные распространять среди других лиц и вербовать их в антисоветскую организацию УРСС.

По поручению обвиняемого ЛУКЬЯНЕНКО, ЛУКЬЯНЕНКО Василий с программой УРСС ознакомил КОЖЕМЯЧЕНКО Б., а ЛУКЬЯНЕНКО Александр передал программу УРСС ХОМЕНКО П.

(т. I , л.д. 175-177, т. 6, л.д. 164-195, 196-203, 212-220, 221-233).

По инициативе обвиняемого ЛУКЬЯНЕНКО и с его личным участием 6 ноября 1960 года в гор. Львове, на квартире обвиняемого по настоящему делу КАНДЫБЫ было проведено нелегальное сборище руководящих участников организации, на котором ими была обсуждена разработанная и составленная обвиняемым ЛУКЬЯНЕНКО программа организации УРСС, намечены формы и методы дальнейшей борьбы против Советской власти и поставлены конкретные задачи перед участниками организации по проведению подрывной деятельности, а также принято решение о переработке программы УРСС с целью маскировки ее националистической сущности. Переработка этой программы была поручена обвиняемому ЛУКЬЯНЕНКО.

(т. I, л.д. 163, т. 2, о.д. 43, 59-65, 67-68, 94, 219-223, 237-238, т. 4, л.д. 180, 286, т. 3, л.д. 2-4, 222-226, 215-218, т. 4, л.д. 161-164, 199-202, 247-250, 286-287).

Для распространения программы УРСС в более широком масштабе, ЛУКЬЯНЕНКО изыскивал возможности отпечатать ее типографским способом.

(т. 2, л.д. 30, т. 4, л.д. 224, 291).

Являясь руководителем антисоветской националистической организации УРСС, ЛУКЬЯНЕНКО контролировал и требовал активизации практической деятельности других участников организации, которые информировали его о лицах, завербованных ими в УРСС и другой их организационной деятельности.

(т. I, л.д. 160, 238, 242-244, 247-249, 265-266; т. 2, л.д. 28-29, т. 3, л.д. 61-62, 210-215, т. 4, л.д. 149-153, 116-127, 149-153, т. 10, л.д. 126-129, 164-167, т. II пакет 4).

Принимая меры к активизации антисоветской деятельности участников организации, ЛУКЬЯНЕНКО наметил провести 22 января 1961 года в городе Львове второе нелегальное сборище, однако оно не состоялось в виду ареста участников организации.

(т. 2, л.д. 118, т. 4, л.д. 12-15, 290).

Допрошенный по существу предъявленного обвинения ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. виновным себя признал полностью.

(т. 2, л.д. 102-118).

В совершенном преступлении обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО изобличается показаниями свидетелей ЛУКЬЯНЕНКО Н.Н., ЛУКЬЯНЕНКО А.Г., ХОМЕНКО П.С., ЛУКЬЯНЕНКО В.Т., ДУДЫ И.И., ЧЕРКЕСА В.И., КОЖЕМЯЧЕНКО Б.С., ЯРЕМЫ Л.Б., ВОЙЦЕХОВСКОГО М.М., КОЛТУНА Е.П., СОГОРА Е.П. и обвиняемых по настоящему делу ВИРУНА СМ., КАНДЫБЫ И.А., ЛУЦКИВА В.С. и ЛИБОВИЧА А.С.

Так, свидетели ДУДА И.И. (т. 6, л.д. 272-285), ХОМЕНКО П.С. (т. 6, л.д. 204-211), ЛУКЬЯНЕНКО В.Т. (т. 6, л.д. 212-220) показали, что еще в 1957-1958 гг. ЛУКЬЯНЕНКО Лев высказывал националистические измышления о выходе УССР из состава Союза ССР и создания «самостийной» Украины.

Свидетель ЛУКЬЯНЕНКО Н.Н. (т. 6, стр. 157-162) показала, что в ноябре 1959 г. она оказала содействие обвиняемому ЛУКЬЯНЕНКО в размножении программы УРСС.

Свидетель ЛУКЬЯНЕНКО А.Г. (т. 6, л.д. 164-195) показал, что в декабре 1959 г. обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО вручил ему три экземпляра программы УРСС, один из которых он передал ХОМЕНКО Прокопу.

Свидетели ХОМЕНКО П.С., ЛУКЬЯНЕНКО Б. также подтвердили факт получения ими программы УРСС от обвиняемого ЛУКЬЯНЕНКО.

Свидетели КОЖЕМЯЧЕНКО Б.С. (т. 6, л.д. 221-238), ВОЙЦЕХОВСКИЙ М.М. (т. 6, л.д. 246-264), ЯРЕМА Л.М. (т. 6, л.д. 234-245), КОЛТУН Е.П. (т. 7, л.д. 92-125) и СОГОР Е.П. (т. 7, л.д. 8-14) показали, что обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО обрабатывал их в антисоветском националистическом духе.

Обвиняемый ВИРУН СМ. изобличает ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. в том, что он, являясь инициатором создания антисоветской националистической организации УРСС и автором программы этой организации проводил активную преступную деятельность против Советского государства.

(том 2, л.д. 207-208, 214-216, 235-238, 315-316, том 3, л.д. 40-43, 65-66, 106-107, 138-134, 157-168).

Обвиняемые КАНДЫБА И.А.

(т. 3, л.д. 204, 213, 214-218, 222-226, 244-259, том 4, л.д. 24-27, 34-35, 42-48, 63-72;

ЛИБОВИЧ А.С. (т. 5, л.д. 31-47, 48-64, 72-81, 86-98, 117-120, 124-130, 143-145, 146-149 152-154, 168-180);

ЛУЦКИВ В.С. (т. 4, л.д. 105-109, 110-115, 116-127, 131-135, 140-142, 150-153, 155-156, 159-161, 165-167, 169-170, 175-183, 194-195, 206-207, 209-212, 232-239, 241, 246-247, 257-258, 260-261, 276-291)

показали, что они в разное время 1959-1960 гг. были завербованы обвиняемым ЛУКЬЯНЕНКО в антисоветскую Националистическую организацию и по его указанию проводили свою антисоветскую деятельность.

Кроме того, обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО изобличается приобщением к делу вещественными доказательствами — различными антисоветскими документами, изъятыми в процессе следствия; заключениями криминалистических экспертиз и другими материалами дела.

(т. I, л.д. 36-44, т. 2, л.д. 166-170, т. 4, л.д. 88-90, т. 5, л.д. 184-187, т. 9, л.д. 1-16, 42-48, 58-94, 166-178, т. 10, л.д. 1-76, 77, 79-90, 91-114, 115, 117, 120-123, 124-126, 126-134, 135-154, 157-160, 163-172, т. II пакеты).

Обвиняемый ВИРУН СМ., проживая в городе Радехове, осенью 1958 года на почве неоднократных антисоветских разговоров на различные политические темы по вопросам государственного устройства и национальной политики, проводимой в СССР, установил близкие связи со своим сослуживцем обвиняемым по настоящему делу ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г.

(том I, л.д. 98-100, 220, том. 2, л.д. 72-73, 105, 214, 235, том 3, л.д. 65, 106-107, 157).

Находясь на антисоветских националистических позициях, обвиняемый ВИРУН совместно с ЛУКЬЯНЕНКО явился одним из инициаторов создания нелегальной антисоветской националистической организации т.н. «Украинска робитничо-селянска спилка» (УРСС), ставившей своей целью ведение борьбы против существующего Советского строя, ликвидацию Советской власти на Украине, отторжение ее от Союза ССР и создание так называемой «самостийной» Украины.

Тогда же ВИРУН СМ. договорился со своим единомышленником обвиняемым ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. о выработке программы вышеуказанной антисоветской организации.

(т. I, л.д. 101-103, 111, т. 2, л.д. 41-43, 73, 105-106, 235-236, т. 3, л.д. 40-41, 65-66, 106-107,157-158).

В ноябре 1959 года обвиняемый ВИРУН лично ознакомился с рукописным текстом программы УРСС, составленным обвиняемым ЛУКЬЯНЕНКО, принял вместе с ним участие в ее обсуждении и полностью был согласен с изложенными в ней положениями.

(том I, л.д. 221-222, том 2, л.д. 73, 107, 215, том 3, л.д. 41-42, 66, 159).

В январе 1960 года ВИРУН получил на квартире ЛУКЬЯНЕНКО отпечатанный на пишущей машинке экземпляр программы антисоветской организации УРСС, которая явилась теоретической основой указанной организации и была направлена против Советского государственного и общественного строя, политики Коммунистической партии и Советского правительства.

(т. I, л.д. 222, том 2, л.д. 73, 215, 225-230, т. 3, л.д. 41-42, 57, 66, 147-151, 160).

Являясь участником организации УРСС, обвиняемый ВИРУН проводил активную деятельность по вербовке и вовлечению в эту организацию новых лиц.

С этой целью ВИРУН по договоренности с обвиняемым ЛУКЬЯНЕНКО установил письменную связь со своими знакомыми МАКСИМЧУКОМ В.Д. и СЕРВАТИНСКИМ А.А., проживающими в Хмельницкой и Черновицкой областях.

(т. I, л.д. 242-244, том 2, л.д. 74, 117, 20-262, 287-288, том 3, л.д. 36, 54-55, 57-59, 66-67, 160-162, т. 7, л.д. 119-128).

В июле 1960 года обвиняемый ВИРУН, встретившись в городе Львове с СЕРВАТИНСКИМ А.А., пригласил его к себе в город Радехов, где ознакомил с программой УРСС и предложил СЕРВАТИНСКОМУ вступить в эту антисоветскую организацию.

(т. I, л.д. 248, том 2, л.д. 74, 117, т. 3, л.д. 59-64, 67, 112-119, 162-163).

Имея намерения завербовать в УРСС своего знакомого ВАЩУКА В.И. , обвиняемый ВИРУН в конце июля 1960 года у себя на квартире вручил ему программу УРСС, а 6 ноября 1960 г. привел его с собой на нелегальное сборище участников УРСС.

(т. I, л.д. 167-168, 170-171, том 2, л.д. 113-114, 117, 315-321, том 3, л.д. 8-18, 70, 163-165).

6 ноября 1960 года в городе Львове на квартире обвиняемого КАНДЫБЫ И.А. с целью активизации антисоветской деятельности организации УРСС было проведено нелегальное сборище участников этой организации. На сборище при активном участии обвиняемого ВИРУНА СМ. обсуждалась программа УРСС, были намечены

* Цей і зрадив організацію. — Авт.

конкретные формы и методы борьбы против Советской власти за создание т.н. «самостийной» Украины, а также принято решение о переработке программы в направлении маскировки ее националистической сущности.

Кроме того, на этом сборище участники УРСС приняли решение о расширении организации путем новых вербовок.

(т. I, л.д. 94-96, том 2, л.д. 56-58, 67, 75, 105, 113-115, 207-208, 219-223, 237-238, т. 3, л.д. 70-71, 104, 133-136, 137-141, 165-166, 225, 230, том 4, л.д. 123 об-124, 144-145, 160-163, 180, 199, 247-250, 286-287).

Возвратясь с нелегального сборища участников УРСС обвиняемый ВИРУН спрятал в подвале своего дома программу УРСС, которая хранилась у него с января 1960 года и была изъята только после ареста ВИРУНА в марте 1961 г.

(т. 2, л.д. 165-166, 167-170, 171-177, 178-184, т. 3, л.д. 64, 85-87, 166-167).

Допрошенный по существу предъявленного обвинения ВИРУН С.М. виновным себя признал полностью.

(т. 2, л.д. 231-233, 234-240, т. 3, л.д. 152-155, 156-168).

В проводимой враждебной антисоветской деятельности обвиняемый ВИРУН С.М. изобличается показаниями обвиняемых по настоящему делу ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., КАНДЫБЫ И.А., ЛУЦКИВА В.С., свидетелей ВАЩУКА В.И. и СЕРВАТИНСКОГО А.А.

Так, обвиняемый ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. показал, что ВИРУН, будучи его единомышленником, в начале 1959 года вместе с ним явился инициатором создания нелегальной антисоветской националистической организации УРСС

В ноябре 1959 года они с ВИРУНОМ обсудили написанный им рукописный текст программы УРСС, которую ВИРУН СМ. одобрил. На новый 1960 год, как показал ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., он вручил ВИРУНУ СМ. отпечатанный на машинке экземпляр программы и вели с ним разговор о необходимости вербовки людей в организацию УРСС.

ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. также показал, что обвиняемый ВИРУН информировал его о проводимой им работе по вовлечению в антисоветскую организацию новых участников.

6 ноября 1960 года обвиняемый ВИРУН СМ. на нелегальном сборище участников УРСС принимал активное участие в обсуждаемых там вопросах.

(т. I, л.д. 98-103, 111, 167-168, 170-171, 220-222, 238, 242-244, 248, 283-284, т. 2, л.д. 41-43, 53, 72-75, 88-89, 105-106, 113-117).

Обвиняемые КАНДЫБА И.А. и ЛУЦКИВ В.С. показали, что ВИРУН СИ., являлся участником антисоветской националистической организации УРСС; 6 ноября 1960 года вместе с ними на нелегальном сборище принимал участие в обсуждении программы и других вопросов практической антисоветской деятельности.

(т. 3, л.д. 230, т. 4, л.д. 123, об-124, 144-145, 160-163, 199, 247-250).

Свидетель ВАЩУК В.И. показал, что в конце июля 1960 г. обвиняемый ВИРУН СМ. у себя на квартире передал ему программу УРСС, а 6 ноября 1960 года под предлогом зайти к знакомому ВИРУНА СМ., привел его на сборище, на котором обсуждалась программа антисоветской организации УРСС.

(т. 7, л.д. 81-94).

Свидетель СЕРВАТИНСКИЙ А.А. на допросах и очной ставке с обвиняемым ВИРУНОМ СМ. показал, что по приглашению ВИРУНА СМ. он в июле 1960 года

находился у него в городе Радехове, где ВИРУН С.М. ознакомил СЕРВАТИНСКОГО с программой УРСС и предложил ему вступить в нелегальную антисоветскую организацию УРСС.

(т. 7, л.д. 95-97, 98-111, том 8, л.д. 268-278).

Кроме того, преступная деятельность обвиняемого ВИРУНА СМ. подтверждаются приобщенными к делу изъятыми у него вещественными доказательствами: - программой антисоветской националистической организации УРСС, письмами организационного содержания, актами экспертизы и другими материалами дела.

(т. 2, л.д. 165-166, 167-170, 171-177, 178-184, т. 9, л.д. 88-89, 113, 166-178, 207-209, т. 10, л.д. 162-172, том 11, л.д. 1, пакет № 1, л.д. 2, пакет № 2).

Обвиняемый КАНДЫБА Иван Алексеевич, работая адвокатом юридической консультации Глинянского района, Львовской области и, будучи антисоветски, националистически настроен, весной 1960 года на почве систематических бесед клеветнического антисоветского характера сблизился с адвокатом той же консультации обвиняемым ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. и согласился с предложением ЛУКЬЯНЕНКО проводить совместную организационную враждебную деятельность, направленную на отторжение УССР от Советского Союза и создание т.н. «самостийной» Украины.

(т. 2, л.д. 75-79, 80-81, том 3, л.д. 204-209, т. 4, л.д. 62-65).

Вступив весной 1960 года в нелегальную антисоветскую националистическую организацию, деятельность которой была направлена на подрыв советского государственного и общественного строя, на отторжение Украинской ССР от Советского Союза, ликвидацию Советской власти на Украине и создание т.н. «самостийной» Украины, обвиняемый КАНДЫБА летом 1960 года получил от обвиняемого ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. программу этой организации, именуемой «Украинска робитничо-селянска спилка» (УРСС).

(том 2, л.д. 75-79, 80-81, том 3, л.д. 214-218, 232-289).

Разделяя изложенные в программе враждебные антисоветские националистические положения, цели и задачи организации, обвиняемый КАНДЫБА проводил активную преступную деятельность по расширению численного состава организации путем вербовки в нее новых лиц.

(т. 3, л.д. 283-286, 215-218, 233-234).

Летом 1960 года, с целью вербовки в организацию УРСС старшего научного сотрудника исторического музея города Львова КРАСОВСКОГО И.Д. КАНДЫБА неоднократно вел с ним беседы антисоветского националистического характера, а затем вручил ему программу УРСС.

(т. 3, л.д. 269-272, 273-282, т. 7, л.д. 168-213).

Тогда же, летом 1960 года, обвиняемый КАНДЫБА с целью вовлечения в организацию УРСС адвоката юридической консультации Шевченковского района гор. Львова — КОЗАКА Я.Н. вручил ему программу УРСС.

(т. 2, л.д. 75-79, т. 4, л.д. 1-5).

Намереваясь завербовать в организацию УРСС своего знакомого по учебе в 1946-1947 гг. в Острожском педучилище ЯРОШЕНКО В.Е., ныне проживающего в Барышевском районе, Житомирской области и работающего в редакции районной газеты, обвиняемый КАНДЫБА с этой целью установил с ним письменную связь.

В сентябре 1960 года обвиняемый КАНДЫБА встретился с ЯРОШЕНКО в городе Львове, пригласил к себе на квартиру, где обрабатывал его для вовлечения в УРСС.

(т. 3, л.д. 287-292, 293-301, т. 7, л.д. 239-249).

С августа 1960 года, работая адвокатом юридической консультации Перемышлянского района, Львовской области, обвиняемый КАНДЫБА установил связь с обвиняемым по настоящему делу БОРОВНИЦКИМ И.Ю., работавшим в то время следователем Перемышлянской райпрокуратуры и систематически проводил с ним беседы антисоветского националистического характера.

Убедившись, что БОРОВНИЦКИЙ разделяет его враждебные антисоветские взгляды, обвиняемый КАНДЫБА, с целью вербовки БОРОВНИЦКОГО в организацию УРСС в октябре 1960 года вручил ему программу этой организации, которую БОРОВНИЦКИЙ одобрил.

(т. 3, л.д. 283-292, т. 6, л.д. 26-30, 45-47, 69-70, 85-91, 121-129, т. 8, л.д. 279-294).

Наряду с этим обвиняемый КАНДЫБА по заданию УРСС проводил подписку и занимался распространением газеты «Наше слово», которую участники организации использовали как средство по выявлению новых лиц с целью вербовки их в организацию.

(т. 3, л.д. 210-213, т. 4, л.д. 214-215).

6 ноября 1960 года обвиняемый КАНДЫБА совместно с участниками организации УРСС обвиняемыми по настоящему делу - ЛУКЬЯНЕНКО, ВИРУНОМ, ЛУЦКИВЫМ организовал на своей квартире а гор. Львове нелегальное сборище, на котором они обсудили мероприятия по дальнейшей организации своей антисоветской деятельности, наметили формы и методы ведения борьбы против Советской власти, а также решили переработать программу УРСС с целью маскировки ее националистической сущности.

(т. 2, л.д. 219-220, 237-238, 309-310, 315, 316, т. 3, л.д. 2-4, 222-226, 215-218, т. 4, л.д. 161-164, 199-202, 247-250, 286-287).

Допрошенный по существу предъявленного обвинения КАНДЫБА виновным себя признал.

(т. 3, л.д. 248-249, т. 4, л.д. 62-72).

В проведении враждебной антисоветской деятельности обвиняемый КАНДЫБА изобличается показаниями обвиняемых по настоящему делу — ЛУКЬЯНЕНКО, ВИРУНА, ЛУЦКИВА, которые показали, что КАНДЫБА с апреля 1960 года является участником антисоветской националистической организации, проводил активную антисоветскую деятельность — вербовал в организацию новых лиц.

На нелегальном сборище, состоявшемся в его квартире 6 ноября 1960 года, принимал активное участие в разработке дальнейших мероприятий по проведению враждебной деятельности.

(т. 2, л.д. 219-220, 237-238, 303-310, 315-316, т. 3, л.д. 2-4, 222-226, т. 4, л.д. 161-164, 199-202, 247-250).

Показаниями обвиняемого БОРОВНИЦКОГО, свидетелей КРАСОВСКОГО И.Л., ЯРОШЕНКО В.Е., которых он обрабатывал в антисоветском националистическом духе.

(т. 6, л.д. 26-50, 45-47, 69-70, 85-91, 121-129, 130-186, т. 7, л.д. 168-213, 239-249, т. 8, л.д. 279-294).

Наряду с этим, обвиняемый КАНДЫБА изобличается вещественными доказательствами, как-то: «Нотатками», изъятыми у обвиняемого ЛУКЬЯНЕНКО, в которых зафиксировано антисоветское выступление КАНДЫБЫ на сборище 6 ноября 1960 года, а также письмами ЯРОШЕНКО В.Е.

(т. 10, л.д. 79-90, 180-182).

Обвиняемый ЛУЦКИВ В.С., будучи антисоветски националистически настроен, осенью 1958 года, познакомившись с обвиняемым по настоящему делу ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., в беседе с последним разделял его националистические высказывания. В начале июня 1960 года по предложению ЛУКЬЯНЕНКО вступил в антисоветскую националистическую организацию УРСС, ставившей своей целью ведение борьбы против существующего Советского строя, ликвидацию Советской власти на Украине и создание так называемой «самостийной» Украины. Тогда же обсуждал с ЛУКЬЯНЕНКО методы ведения борьбы против Советской власти и получил от последнего задание вербовать новых лиц в указанную организацию.

(т. 1, л.д. 108, 129, 144, 223, 256-259, 262-263. т. 2, л.д. 39-40, 46, 63-65, 86-87, 105, 109-110, т. 4, л.д. 110-115, 118-127, 175-176, 232-236, 253, 260, 276, 280).

В октябре 1960 года, встретившись с ЛУКЬЯНЕНКО в гор. Львове в заранее обусловленном месте, обвиняемый ЛУЦКИВ получил от ЛУКЬЯНЕНКО программу антисоветской организации УРСС, отпечатанную на пишущей машинке, которую хранил у себя до дня ареста.

(т. 1, л.д. 108, 129, 189, 223, т. 4, л.д. 131, 155-156, 177, 283, т. 10, л.д. 77).

Являясь участником указанной антисоветской организации, обвиняемый ЛУЦКИВ проводил активную преступную деятельность по вовлечению новых лиц в организацию УРСС.

(т. 1, л.д. 263 , т. 2, л.д. 58, 87, т. 4, л.д. 122-123, 152-153, 178-179, 191, 230-231, 281)..

С этой целью ЛУЦКИВ обрабатывал в антисоветском националистическом духе ПЕНЦАКА В.А., которого ознакомил с программой организации и, считая его подготовленным для вступления в УРСС, доложил об этом руководителю организации ЛУКЬЯНЕНКО. Кроме того, Луцкив принимал меры к вербовке в УРСС БЕЙ П.С.

(т. 2, л.д. 80, 87, 116, т. 4, л.д. 121-122, 132-133, 157, 203-205, 281-282, 285).

Изыскивая возможности для размножения антисоветской литературы, обвиняемый ЛУЦКИВ летом 1960 года через студента политехнического института СТЕЛЬМАЩУКА С.Г. пытался приобрести какой-либо множительный аппарат.

(т. 2, л.д. 30,87, 116, т. 4, л.д. 122, 223-225, 282, 291).

С ноября 1960 года обвиняемый ЛУЦКИВ принимал участие в нелегальном сборище участников организации УРСС, состоявшегося в гор. Львове на. квартире обвиняемого по настоящему делу КАНДЫБЫ, где были обсуждены мероприятия по дальнейшей активизации антисоветской националистической деятельности организации, намечены формы и методы ведения борьбы против Советской власти, а также принято решение переработать программу УРСС с целью маскировки ее националистической сущности. На этом сборище обвиняемый ЛУЦКИВ призывал

участников организации УРСС к проведению более активных действий по борьбе против Советской власти.

(т. 2, л.д. 55-58, 61-63, 94, 113-115, т. 3, л.д. 166, 246, т. 4, л.д. 123-124, 161, 162, 164, 180-181, 246, 249, 260, 286-287).

После указанного сборища до дня задержания ЛУЦКИВ продолжал проводить преступную деятельность по расширению организации, по обработке отдельных лиц в антисоветском духе и с этой целью предлагал ознакомиться с антисоветской программой ЧЕРНОМАЗ И.Д., а также говорил о наличии у него программу УРСС и показывал ее своему односельчанину СИКОРЕ В.И.

(т. 2, л.д. 122, 285).

8 января 1961 года обвиняемый ЛУЦКИВ встретился в городе Львове с руководителем организации УРСС ЛУКЬЯНЕНКО в заранее обусловленное время и получил от него письмо организационного характера для вручения жителю гор. Радехова ВОЙЦЕХОВСКОМУ И.А., ранее судимому за службу в дивизии «СС-ГАЛИЧИНА», но по независящим от него причинам письмо вручено не было и в день задержания ЛУЦКИВА оно было у него изъято.

На той же встрече 8 января 1961 года обвиняемые ЛУЦКИВ и ЛУКЬЯНЕНКО договорились собраться на сборище 22-го января 1961 года, однако оно не состоялось в виду ареста участников антисоветской организации.

(т. 1, л.д. 149-150, т. 2, л.д. 88, 111, т. 4, л.д. 126, 135, 140-141, 165, 181-182, 262, 288-291).

Допрошенный по существу предъявленного обвинения ЛУЦКИВ В.С. виновным себя признал.

(т. 4, л.д. 174-183, 274-291).

В совершенном преступлении обвиняемый ЛУЦКИВ изобличается показаниями обвиняемых по настоящему делу ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г.,

(т. 1, л.д. 108, 129, 144, 183, 223, 256-259, 262-268, т. 2, л.д. 30, 39-40, 46, 58, 63-65, 86-87, 105, 109-110, 113-115, 118).

который показал, что ЛУЦКИВ являлся одним из участников антисоветской организации УРСС и проводил активную преступную деятельность; ВИРУНА С.М. (т. 2, л.д. 309-310, т. 3, л.д. 70) и КАНДЫБЫ И.А. (том 3, л.д. 246, 293, т. 4, стр. 71, т. 8, л.д. 240), показавших о принадлежности обвиняемого ЛУЦКИВА к организации УРСС и участии его в нелегальном антисоветском сборище, а также показаниями свидетелей ПЕНЦАКА В.А. (т. 8, л.д. 8-12, 306-311), КУШИНСКОГО М.И. (т. 8, л.д. 22-24) и СТЕЛЬМАЩУКА С.Г. (т. 8, л.д. 68-72), изобличающих ЛУЦКИВА в проводимой им антисоветской националистической деятельности.

Кроме того, обвиняемый ЛУЦКИВ в совершенном преступлении изобличается приобщенными к делу вещественными доказательствами: программой антисоветской организации УРСС и письмами организационного характера, изъятыми у него.

(т. 4, л.д. 88-92, 108 об, т. 10, л.д. 77, 126-134);

«Нотатками», изъятыми у ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., в которых говорится, что ЛУЦКИВ выступал за проведение вооруженной борьбы против Советской власти.

(т. 10, л.д. 88).

Обвиняемый ЛИБОВИЧ А.С. осенью 1959 года, на почве антисоветских клеветнических измышлений, установил связь с обвиняемым по настоящему делу ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., работавшим в то время в ГЛИНЯНСКОМ районе и, являясь враждебно

настроенным по отношению к советской действительности, в октябре 1959 года по предложению ЛУКЬЯНЕНКО вступая в нелегальную антисоветскую националистическую организацию «Украинска робитничо-селянска спилка» (УРСС), ставившую своей целью ведение борьбы против существующего в СССР государственного и общественного строя, ликвидацию Советской власти на Украине и создание так называемой «самостийной» Украины.

Тогда же ЛИБОВИЧ по указанию ЛУКЬЯНЕНКО переписывал от руки программу УРСС с целью ее распространения.

(т. 5, л.д. 31-38, 43-44, 65-67, 86-95, 124, 169-176).

Являясь участником антисоветской организации, обвиняемый ЛИБОВИЧ получил от ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. задание подбирать и вербовать в УРСС новых лиц, недовольных Советской властью, не исключая при этом и бывших участников ОУН.

(т. 5, л.д. 35, 38, 44, 89, 94, 172-174).

Во исполнение этого задания ЛИБОВИЧ А.С. в октябре 1959 года с целью вербовки в УРСС обрабатывал в антисоветском духе КОЛТУНА Е.П., которого затем познакомил с ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. и последний продолжал его обрабатывать для вступления в УРСС.

(т. 5, л.д. 45, 46, 55-59, 90-91, 95-96, 175, 180).

В течении октября-декабря 1959 года обвиняемый ЛИБОВИЧ неоднократно вел антисоветские беседы с обвиняемым по настоящему делу КИПИШЕМ И.З., о прошлой националистической деятельности которого он знал ранее и в декабре 1959 года завербовал его в организацию УРСС.

(т. 5, л.д. 119, 129-131, 138-140, 150-154, **177-179).**

В декабре 1959 года ЛИБОВИЧ А.С. получил от ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. два экземпляра отпечатанной на машинке программы УРСС и в первых числах января 1960 года один из них он вручил КИПИШУ И.З., а другой хранил у себя до лета 1960 г., после чего возвратил ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г.

(т. 5, л.д. 40, 48-51, 72-73, 92, 109).

В декабре 1960 года ЛИБОВИЧ встретился с главарем организации УРСС — ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., который проинформировал ЛИБОВИЧА о состоявшемся сборище, обсуждаемых на нем вопросах и принятых решениях об активизации враждебной деятельности.

(т. 5, л.д. 96-97).

Допрошенный по существу предъявленного обвинения ЛИБОВИЧ виновным себя признал полностью.

(т. 5, л.д. 168-180).

В проведении антисоветской националистической деятельности изобличается показаниями обвиняемого ЛУКЬЯНЕНКО, завербовавшего ЛИБОВИЧА в УРСС.

(т. 2, л.д. 81-86).

Показаниями обвиняемого КЙПИШ, которому ЛИБОВИЧ вручил программу УРСС.

(т. 5, л.д. 204-211, 252-255-259).

Показаниями свидетеля КОЛТУН Е.П., которого ЛИБОВИЧ обрабатывал для вовлечения в УРСС.

(т. 7, л.д. 104-107, 108-114),

а также материалами экспертизы и вещественными доказательствами.

(т. 9, л.д. 157-189, т. .10, л.д. 1-76).

Обвиняемый КИПИШ И.З., проживая на территории Польши в 1939 году вступил в оуновскую организацию и в июне 1941 года по заданию ОУН, сразу же после нападения немецко-фашистских войск на Советский Союз, был направлен на территорию УССР для проведения антисоветской националистической деятельности.

Следуя за наступающими немецко-фашистскими войсками, КИПИШ с июня по сентябрь 1941 г. в составе походной группы ОУН в селах Львовской, Станиславской, Тернопольской, Хмельницкой, Винницкой, Кировоградской, Днепропетровской областей проводил антисоветскую националистическую деятельность, призывая население оказывать помощь украинским националистам в создании т.н. «самостийной» Украины, организовывал сельуправы из националистически настроенных лиц.

(т. 5, л.д. 227-251, т. 8, л.д. 143-162).

Проживая с 1945 года на территории Львовской области и являясь националистически настроенным, КИПИШ в декабре 1959 года, узнав от обвиняемого по настоящему делу ЛИБОВИЧА Л.С. о существовании антисоветской националистической организации, ставящей своей целью ведение борьбы за «самостийну» Украину, согласился вступить в эту организацию и проводить борьбу против Советской власти.

(т. 5, л.д. 204-211, 212-222, 252-255, т. 5, л.д. 130-132, 138-140, 151-157).

В январе 1960 года обвиняемый КИПИШ получил от обвиняемого ЛИБОВИЧА А.С. программу антисоветской организации, т.н. «Украинской робитничо-селянской спилки» (УРСС) и в течении года хранил ее у себя на квартире, где она была обнаружена и изъята.

(т. 5, л.д. 184-187, 204-211).

Допрошенный по существу предъявленного обвинения КИПИШ виновным признал себя в том, что он с 1939 года, являясь участником организации украинских националистов, летом 1941 г. по заданию ОУН на временно-оккупированной немцами территории Украины в составе походной группы ОУН проводил антисоветскую националистическую деятельность.

Узнав в декабре 1959 г. от обвиняемого ЛИБОВИЧА А.С. о существовании антисоветской националистической организации УРСС, получил от него программу указанной организации, которую хранил в течении года. Свое участие и практическую деятельность в УРСС отрицает.

(т. 5, л.д. 267-272).

Однако принадлежность КИПИША к антисоветской организации УРСС достаточно доказана показаниями обвиняемого по настоящему делу ЛИБОВИЧА А.С, который показал:

«...Я заходил к КИПИШУ Ивану на квартиру и вел с ним беседу антисоветского характера. Во время этой беседы я сказал КИПИШУ о существовании организации УРСС, ее целях и методах борьбы и после этого спросил у него, согласен ли он быть участником этой организации. КИПИШ Иван мне заявил, что он согласен помогать организации УРСС в ее борьбе. На этой же беседе я сказал КИПИШУ, чтобы он подыскивал надежных людей для организации. КИПИШ согласился».

(т. 5, л.д. 129-132, т. 5, л.д. 41, 51-52, 138-140, 151-154, 155-157).

Эти показания обвиняемый Либович подтвердил на очной ставке с обвиняемым КИПИШ И.З.

(т. 8, л.д. 295-305).

В проведении антисоветской националистической деятельности КИПИШ изобличается также показаниями свидетелей ЯРЕМА В.В., ЧЕРКЕС Б.Ю., ЧЕРКЕС С.Д., которые показали, что он, как участник ОУН, в 1941 году состоял в походной группе ОУН и проводил активную деятельность по созданию «самостийной» Украины.

(т. 8, л.д. 148-162).

Кроме того, обвиняемый КИПИШ И.З. изобличается вещественными доказательствами — программой УРСС, изъятой при обыске в его квартире.

(т. 5, л.д. 184-190).

Обвиняемый БОРОВНИЦКИЙ И.Ю., работая с 1957 года следователем прокуратуры Перемышлянского района, Львовской области, познакомился, а затем в 1960 году на почве клеветнических антисоветских разговоров сблизился с обвиняемым по делу КАНДЫБОЙ И.А.

(т. 3, л.д. 283-286, 287-292, т. 6, л.д. 30-32, 39-44, 59-68, 84-85, т. 8, л.д. 279-294).

В октябре 1960 года обвиняемый по настоящему делу КАНДЫБА И.А., в целях вербовки БОРОВНИЦКОГО И.Ю. в антисоветскую организацию вручил ему для изучения программу нелегальной антисоветской националистической организации, так называемой «Украинска робитничо-селянска спилка» (УРСС), ставившей своей целью ведение борьбы против существующего Советского строя, ликвидацию Советской власти на Украине, отторжение ее от Союза ССР и создание так называемой «самостийной» Украины.

(т. 3, л.д. 240-249, 283-286, 287-292, т. 4, л.д. 58-72, т. 6, л.д. 26-30, 45-47, 69-70, 85-91, 121-129, 130-136, т. 8, л.д. 279-294).

Будучи антисоветски настроен, обвиняемый БОРОВНИЦКИЙ, получая от КАНДЫБЫ программу УРСС, обещал скрыть ее от органов власти, изучить и высказать свое мнение, замечания и дополнения по этой программе.

(т. 3, л.д. 283-286, 287-292, т. 4, л.д. 69-70, т. 6, л.д. 45-47, 86, т. 8, л.д. 279-294).

В течение октября-ноября 1960 года обвиняемый БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. хранил у себя в квартире, в городе Перемышлянах эту программу УРСС и неоднократно читал ее. Убедившись, что программа УРСС является враждебным антисоветским документом подпольной националистической организации, Боровницкий И.Ю. не сообщил об этом органам власти, не сдал им программу УРСС и не принял всех зависящих от него мер с целью разоблачения этой организации, чем способствовал КАНДЫБЕ И.А. и другим участникам этой организации в дальнейшем проведении враждебной антисоветской деятельности.

(т. 6, л.д. 26-34, 45-47, 52-57, 68-69, 71-74, 75-78, 84-90, 121-129, 130-136, т. 8, л.д. 212-217, 218-222, 223-231).

Кроме того, обвиняемый БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. в конце февраля 1961 года в общественном месте г.Перемышляны в присутствии свидетелей ГАЦ И.Ф. и БРАНДЛЕРА Х.С., высказывал антисоветские националистические измышления, изложенные в программе УРСС.

(т. 6, л.д. 108-110, 111-119, т. 8, л.д. 197-198, 199-209, 204-205, 206-211, 317-328, 329-333).

Антисоветские националистические выпады БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. допускал и ранее, за что в 1952 году был исключен из госуниверситета и рядов ВЛКСМ.

(т. 6, л.д. 19, 37).

Допрошенный по существу предъявленного обвинения по ст.ст. 19,56 ч.1 УК УССР БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. признал, что он в октябре 1960 года получил от обвиняемого по делу КАНДЫБЫ И.А. программу УРСС, хранил ее у себя дома в течении двух месяцев, изучал ее и понимал, что по содержанию она является антисоветской, националистической, написана для создания антисоветской организации или же являлась программным документом УРСС, существовавшей антисоветской организации, однако держал ее в тайне от других лиц, об этом не сообщил органам власти и сам не принял никаких мер для разоблачения авторов программы, так как, якобы, боялся плохих последствий для себя по служебной и партийной линии, а поэтому считает, что совершенное им преступление следует квалифицировать как недоносительство.

(т. 6, л.д. 79-80, 81-91).

Однако в совершенном преступлении обвиняемый БОРОВИЦКИЙ И.Ю. изобличается показаниями обвиняемого КАНДЫБЫ И.А., очной ставкой с ним, частично показаниями обвиняемого по делу ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., свидетелей БОРОВНИЦКОЙ Р.Е., ГАЦ И.Ф., БРАНДЛЕРА Х.С. и очными ставками с ними.

Так, обвиняемый КАНДЫБА И.А. показал, что он, являясь участником антисоветской националистической организации УРСС, с целью вовлечения в нее БОРОВНИЦКОГО И.Ю., сблизился с ним на почве неоднократных клеветнических антисоветских разговоров, которые БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. разделял с ним.

Убедившись в антисоветских настроениях БОРОВНИЦКОГО И.Ю., он в октябре 1960 года с согласия БОРОВНИЦКОГО И.Ю. вручил ему для изучения программу «Украинской робитничо-селянской спилки» (УРСС), которую БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. обещал содержать в тайне и после ее изучения высказать свои замечания и дополнения.

В ноябре-декабре 1960 года БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. при встрече с КАНДЫБОЙ И.А. заявил ему, что программа УРСС написана правильно, а также обещал возвратить ее КАНДЫБЕ И.А.

(т. 3, л.д. 283-286, 287-292, т. 4, л.д. 69-70, т. 8, л.д. 279-294).

Свидетель БОРОВНИЦКАЯ Р.Е. показала, что ее муж — обвиняемый БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. в течение октября-декабря 1960 года хранил в своем доме программу УРСС, неоднократно читал ее, а также говорил ей, что эту программу УРСС дал ему для изучения адвокат КАНДЫБА И.А. В конце ноября, начале декабря 1960 г., как показала свидетель, БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. сжег программу УРСС.

(т. 8, л.д. 212-217, 218-222).

Факт получения обвиняемым БОРОВНИЦКИМ И.Ю. программы УРСС от обвиняемого КАНДЫБЫ И.А. подтверждается показаниями обвиняемого по делу ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г., показавшего, что в разговоре с ним в ноябре 1960 года КАНДЫБА И.А. рассказал о том, что один экземпляр программы УРСС он вручил БОРОВНИЦКОМУ И.Ю.

(т. 2, л.д. 29, 78).

Свидетели ГАЦ И.Ф. и БРАНДЛЕР Х.С. показали, что БОРОВНИЦКИЙ И.Ю. в их присутствии, в чайной гор. Перемышлян в конце февраля 1961 года допускал клеветнические, антисоветские и националистические измышления, высказывал сожаления по поводу ареста КАНДЫБЫ И.А. и других участников организации УРСС, оправдывал их преступную деятельность, направленную на создание «самостийной» Украины.

(т. 8, л.д. 197-198, 199-203, 204-205, 206-211, 317-328, 329-339).

На основании имеющихся а деле материалов обвиняются:

1. ЛУКЬЯНЕНКО Лев Григорьевич, 1927 года рождения, уроженец села Хриповка, Городнянского района, Черниговской области, по соцпроисхождению из крестьян, украинец, исключенный из членов КПСС в связи с настоящим делом, гражданин СССР, образование высшее юридическое, в 1958 году окончил юрфак МГУ, женат, .ранее не судим, до ареста работавший адвокатом Глинянской юридической консультации, проживавший в гор. Глиняны, Львовской области, ул. Ватутина, дом № 2, кв. № 7

В ТОМ, ЧТО:

изменив Родине, в начале 1959 года явился одним из инициаторов создания, а впоследствии руководителем антисоветской националистической организации УРСС и автором программы этой организации.

Созданная по инициативе ЛУКЬЯНЕНКО организация УРСС преследовала своей целью ведение борьбы против существующего Советского строя, ликвидацию Советской власти на Украине, отторжение ее от Советского Союза и создание так называемой «самостийной» Украины,.

Являясь руководителем указанной организации, ЛУКЬЯНЕНКО до дня своего ареста проводил активную преступную деятельность, направленную на ослабление мощи Советского государства. . .

В ноябре 1960 г. по инициативе ЛУКЬЯНЕНКО и с его личным участием состоялось нелегальное сборище заговорщиков, где были обсуждены мероприятия по дальнейшей активизации антисоветской националистической деятельности организации, формы и методы ведения борьбы против Советской власти.

В декабре 1960 года составил т.н. «заметки», в которых с антисоветских позиций изложил основные положения дальнейшей враждебной деятельности организации УРСС,

т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст.56 ч.I и ст.64 УК УССР.

2. ВИРУН Степан Мартынович, 1932 года рождения, уроженец села Стремильча, Лопатинского района, Львовской области, украинец, гр-н СССР, исключенный из членов КПСС а связи с настоящим арестом, из крестьян, с незаконченным высшим образованием, ранее не судимый, женатый, до ареста работал зам. директора Радеховской заготконторы, проживал в городе Радехове, улица Ленина, дом № 10, кв. № 2

В ТОМ, ЧТО:

он, изменив Родине, в начале 1959 года явился одним из инициаторов создания нелегальной антисоветской националистической организации, именуемой «Украинска робитничо-селянска спилка» (УРСС), ставившей своей целью ведение борьбы против Советской власти за отторжение Украины от Советского Союза и создание так называемой «самостийной» Украины и выработки программы этой организации.

Являясь участником УРСС, проводил активную враждебную деятельность, направленную на ослабление мощи Советского государства.

В ноябре 1960 года ВИРУН С.М. на нелегальном сборище заговорщиков принимал активное участие в обсуждении вопросов об активизации подрывной деятельности их организации,

т.е. совершил преступления, предусмотренные ст.ст. 56 ч. I и 64 УК УССР.

3. КАНДЫБА Иван Алексеевич, 1936 года рождения, уроженец села Стульно, ПНР, украинец, гражданин СССР, беспартийный, с высшим юридическим образованием, в 1953 г. окончил юрфак Львовского госуниверситета, по профессии адвокат, не судимый, холост, до ареста работал зав. юридической консультацией Перемышлянского района, Львовской области, проживал в городе Львове, улица Декабристов, 57, кв. № 37,

В ТОМ, ЧТО:

изменив Родине, с апреля 1960 года являлся активным участником антисоветской националистической организации, т.н. «Украинской робитничо-селянской спилки» (УРСС) и проводил враждебную антисоветскую деятельность, направленную на подрыв общественного и государственного строя в СССР, на отторжение УССР от СССР и ликвидацию Советской власти на Украине, за создание т.н. «самостийной» Украины.

В ноябре 1960 г. на нелегальном сборище заговорщиков принимал активное участие з обсуждении форм и методов подрывной деятельности организации,

т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 56, часть I и 64 УК УССР.

4. ЛУЦКИВ Василий Степанович, 1936 года рождения, уроженец села Павлов, Радеховского района, Львовской области, по соцпроисхождению из крестьян, украинец, исключенный из членов КПСС в связи с настоящим делом, гражданин СССР, образование неоконченное среднее, холост, ранее не судим, до ареста проживавший по месту рождения, временно не работавший,

В ТОМ, ЧТО:

изменив Родине, в начале июня 1960 года вступил в антисоветскую националистическую организацию УРСС и проводил активную враждебную деятельность, направленную против существующего советского строя, на ликвидацию Советской власти на Украине и создание так называемой «самостийной» Украины.

В ноябре 1960 года на нелегальном сборище заговорщиков принимал активное участие в обсуждении форм и методов подрывной деятельности организации, призывая участников к вооруженной борьбе против Советской власти,

т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст. 56 ч. I и ст. 64 УК УССР.

5. ЛИБОВИЧ Александр Семенович, 1935 года рождения, уроженец села Глудно, Березовского повита, ПНР, украинец, гражданин СССР, беспартийный, с высшим образованием, окончил Львовский сельскохозяйственный институт, женат, не судимый, до ареста работал инженером-землеустроителем Львовского Управления сельского хозяйства, проживал в городе Львове, ул. Иорданская, 44,

В ТОМ, ЧТО:

изменив Родине, с лета 1959 года, являясь участником антисоветской националистической организации, т.н. «Украинской робитничо-селянской спилки» (УРСС), проводил активную враждебную деятельность, направленную на отторжение УССР от Советского Союза, ликвидацию Советской власти на Украине и создание т.н. «самостийной» Украины,

т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 56 ч. I и 64 УК УССР.

6. КИПИШ Иван Захарович, 1923 года рождения, уроженец села Глудно, Березовского повита, Польша, украинец, гражданин СССР, беспартийный,

с образованием 6 классов, женат, не судимый, до ареста работал в органах милиции города Львова, проживал в гор. Львове, пл. Богдана Хмельницкого, 5, кв. № 4-а.

В ТОМ, ЧТО:

в 1939 году на территории Польши вступил в ОУН и в июне 1941 года по заданию этой организации в составе оуновской походной группы проводил антисоветскую националистическую деятельность на временно оккупированной немцами территории Львовской, Станиславской, Тернопольской, Хмельницкой, Кировоградской, Винницкой и Днепропетровской областей, призывал население оказывать помощь ОУН для создания т.н. «самостийной» Украины, участвовал в организации сельуправ из националистически настроенных лиц.

В декабре 1959 года вступил в антисоветскую националистическую организацию УРСС, ставившей своей целью ведение борьбы против Советской власти за отторжение УССР от Советского Союза и создание т.н. «самостийной» Украины,

т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 56, ч. I и 64 УК УССР.

7. БОРОВНИЦКИЙ Иосиф Юлианович, 1932 года рождения, уроженец города Санок (Польша), украинец, гражданин СССР, в связи с настоящим делом исключен из кандидатов в члены КПСС, образование высшее юридическое, окончил юрфак Львовского госуниверситета, женатый, ранее не судимый, до ареста временно нигде не работавший, проживавший в гор. Перемышляны, Львовской области, улица Ленина, дом № 57, кв. № 7,

В ТОМ, ЧТО:

вступив в преступную связь с обвиняемым по настоящему делу КАНДЫБОЙ И.А., неоднократно вел с ним антисоветские националистические разговоры, а в октябре 1960 г. получил от него программу УРСС.

Заведомо зная из программы о наличии антисоветской националистической организации, которая ставит своей задачей отторжение УССР от Советского Союза и создание «самостийной» Украины, БОРОВНИЦКИЙ в течение двух месяцев хранил ее у себя, а затем уничтожил, тем самым, вместо разоблачения КАНДЫБЫ и других участников организации, способствовал им в дальнейшем проведении их враждебной антисоветской деятельности,

т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 19 и 56 ч. I УК УССР.

Обвинительное заключение составлено 20 апреля 1961 года в городе Львове.

Ст. следователь следотделения УКГБ
при СМ УССР по ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ — капитан
._____(ДЕНИСОВ)
подпись

«СОГЛАСЕН»
начальник следотделения УКГБ
при СМ УССР по ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ -- майор
_____(СЕРГАДЕЕВ)
подпись

ПІД СТРАТОЮ

20 травня 1961 року, Львів, слідчий ізолятор КДБ

Суд відбувався не в будинку суду, а в невеликій кімнаті слідчого ізолятора Львівського КДБ.

У загородці для підсудних сиділи праворуч від мене Іван Кіпіш, Василь Луцьків, Іван Кандиба, Степан Вірун, Олександр Любович, Йосип Боровницький. Я був крайній зліва.

Перед нами за столом сім адвокатів, навпроти біля протилежної стіни за столом прокурор Львівської області Нетименко. У кімнаті КДБ, в якій нас судили, було, може, з десяток стільців, на яких сиділи Денисов П.П., Сергадеев та інші слідчі КДБ. Коло дверей, біля загородки для підсудних та біля стіни, стояли з карабінами та лютою ненавистю до нас, «ворогів народу» — українських буржуазних націоналістів — вартові на чолі з офіцером військ МВС. Праворуч на невеликому помості — довгий стіл, на столі — 10 томів судової справи. Суддя — голова Львівського обласного суду Рудик (щоправда, він називав себе незрозумілим словом «рудік») та по одному так званому народному засідателю обабіч нього. За окремим маленьким столиком сиділа секретарка судових засідань. За винятком двох адвокатів, усі учасники політичного процесу — українці. (А щоб вони вірно служили Росії, на стільцях для публіки сиділи російські наглядачі з КДБ).

Суддя твердим упевненим голосом читав:

«Судова колегія Львівського обласного суду

з а с у д и л а

Лук'яненка Левка Григоровича на підставі ст. 56 ч. 1 КК УРСР до смертної кари — розстрілу, з конфіскацією належного йому майна, на підставі ст. 64 КК УРСР — до п'ятнадцяти років позбавлення волі у виправно-трудових колоніях, а за сукупністю скоєних злочинів на підставі ст. 56 ч. 1 вважати засудженим до смертної кари — розстрілу з конфіскацією належного йому майна».

«Неграмотно написав, — майнула в мене думка. — Ст. 64—15 років. Таж стаття 64 не має санкції. І потім «вважати засудженим» — немовби суддя формулював не імперативну волю держави, а рішення колгоспних зборів...»

Тим часом у вухах дзвеніло: «До смертної кари — розстрілу».

Слова вдарили по голові, немов гумовим дрюком: «Розстріляти!» Усі шість колег-підсудних напружено дивилися на мене. А я почав думати, як краще помирати? А якби не розстріляти, а повісити? Як було б легше: бути протятим кулею чи задушеним вірьовкою? Куля тіло всередині розриває, особливо на виході. Це — неприродньо. При повішенні людина просто перестає дихати — це шість хвилин: одна хвилина свідома, далі сипіння, піна, звивання в конвульсіях, і все конання відбувається поза межами свідомості, поза межами болю. А куля рве відразу, багато залежить, що саме.

Як краще бути розстріляним: в лоб чи в потилицю? В потилицю б'ють неправі, а вони ж, ці зайди, вважають себе за правих. Пойняв жах: зумію чи не зумію стояти твердо на ногах, твердо дивитись на цівку карабіна, з якого куля вдарить у груди? І ще: краще, якби солдат мітив у груди, а не в обличчя, бо може спотворити. Прислухався до душі: що в ній? Побачив на карті Україну, яку взявся захищати. Скільки загинуло за неї! Скільки зуміло чесно вмерти! Я зумію чи не зумію?! Зумію! Хоч усмішки, мабуть, не буде. Стоятиму понуро, хмуро й уперто — і встою!!! Душа напружилась у тятиву — перед

очима побігли кадри з усього життя, і наче все воно від народження і до сьогодні стиснулось в кілька яскравих живих картин, постало так виразно, яскраво, що наче зміг би побалакати з самим собою в різних періодах життя.

Усі шість підсудних дивились на мене, затамувавши дух із несподіванки, зі страху — за що?! За що вбивати чоловіка??! Кіпиш схлипнув. А з гурту слідчих донеслося: «Так йому й треба!»

Всі напружено ловили кожне слово вироку. Наступний Кандиба —15 років без страти. Далі 12, 10, 10,10,10 років. Полегшено зітхнули всі. Судця дочитав вирок і глянув з виразом якоїсь низької злоби на мене. «Відведіть!» — наказав він командиру варти.

Старший лейтенант відчинив загородку і наказав мені вийти з неї, затримуючи інших. Я вийшов. Мене оточили солдати з карабінами напоготові. Старший лейтенант скомандував: «Ведіть!» Команда стосувалась солдат. Я був об'єктом, і мене мали вести незалежно від моєї волі. Мушу йти. Піду. Поглянув на Кіпіша, що був ближче, на інших — може, ніколи не побачусь з цими шістьма. Старший лейтенант був попереду. Я пішов за ним через двері до коридору, потім ще через одні двері, ми вийшли на подвір'я. До наступних дверей, що вже в іншому корпусі чекістської катівні, — метрів з десять. Подвір'я встелене кам'яними квадратними плитами. Сонце так яскраво світило. Від незвички я зажмурив очі, ледь-ледь зупинився і хотів глянути в небо. Погляд мій зустрівся з поглядом вартового. Його очі напружилися, а руки міцніше стиснули карабін.

— Чого ви? — питаю. — Я ж не збираюся тікати, і ви не будете отут стріляти. Ще ж має справу розглянути Верховний Суд.

Уповільнив крок, аби довше бути під сонцем. Воно таке яскраве. Тепле. Це воно дає усьому життя. А могила — холодна й темна, сонечко туди не сягає! Ба, наше тіло дихає сонцем! Через шкіру, через пори. А під верхньою шкурою друга шкура надимається, всідається у такт диханню сонця — вона пульсує разом із ним.

Оце і є життя — пульсація людини в такт із сонцем!

— Швидше! — гукнув старший лейтенант.

Я повернув очі до темних дверей тюрми, прискорив ходу і, скинувши з себе сонячне проміння, пішов прямо в її темний коридор.

У коридорі на третьому поверсі мене зупинили біля дверей нової камери. Коридорний старшина уважно дивився на мене і вивчав. Він був немолодий і, мабуть, багато бачив засуджених до страти. І тепер хотів знати, як ще один націоналіст, оцей ворог Радянського Союзу, почуватиме себе в цій камері смертників.

Родом він, напевно, десь із Володимирської області, бо дуже виразно вимовляє звук «о» і майже не має в своєму тілі азійської крові, але, судячи з його поведінки, українських націоналістів вважав своїми особистими ворогами і явно шкодував, що мудре керівництво КПРС не видумало якоїсь суворішої кари від смерті — вона йому здавалась явно малою.

Він тихенько відчинив двері.

Перед тим, як ступити до дверей камери, питаю їх усіх:

— Скажіть, котра година?

— Тс-с, — засичав старший лейтенант. — Тихо!

— Я ж не кричу.

— Заходьте! Вас згодом поведуть до вашої попередньої камери забрати свої речі.

— Добре, — кажу, і вступив до камери.

Вона була значно менша за попередні: приблизно 1,8х3 метри. Ліжко із товстих залізних труб, і всі кути заокруглені. Ліжко, табуретка і тумбочка прикуті до підлоги. Вузьке вікно заґратоване товстими сталевими прутами.

За годину, чи що, тихо відчинилися двері. І мене повели до попередньої камери забрати речі. Коло дверей долі стояв кухоль і миска з ложкою співкамерника «Білика», що сидів зі мною до останнього дня суду.

— Ясно! — блиснула думка. Тепер не лишається сумніву: він — сексот! Він виконав завдання. Тепер мене триматимуть самого — він більше не потрібен коло мене.

— Що, відправили так званого Білика? — єхидно запитав я наглядача.

— Тихо. Розмовляти не можна.

Я забрав свої пожитки, і три наглядачі повели мене назад до нової камери і зачинили.

Білик! Хм... Який там Білик?! Сволота! Паскуда й наволоч!? Розповідав про Сибір, бараки, нари, про десятки підпіляків... Усе брехня!!! А й вони тут усі оці тюремники артисти: їхніми руками налагоджують нам між камерами зв'язок, учать повстанських пісень, а потім про них допитують і ставлять нам у вину — підлі провокатори!

За якийсь час у дверях легенько шкрябнуло. Я глянув у прозурку. У ній було одне око. Воно не моргало, не кліпало, не поверталось праворуч чи ліворуч. Воно стояло і холодно та уважно дивилось. Таке око ви не можете ігнорувати. Воно протинає вас наскрізь. Коли б воно належало не живій людині, а картині, то й тоді б ви мусили або занавісити його якоюсь занавіскою, щоб не видно було, або підійти до нього, вперти свій зір у його зір і через прозорого чоловіка вдивитись глибоко в душу, побачити її до самісінького дна, здолати і відхилити сатанинське і, намацавши людське (слабкіше й грішне), перемогти й примусити відступити. Я підійшов до ока. Із-за дверей тихо спитало:

— Вечеряти будете?

— Ні, не буду, — відповів, — лягаю спати.

Аж тепер око кліпнуло, і на прозурку безшумно опустилася заслонка. Після смертного вироку вони вирішили дозволити лягти спати раніше 10-ї години, коли всі в'язні мусять лягати. Я відчув неймовірну втому. Погляд ковзнув по прозурці знову, вона була відкрита, але око в ній не стояло. Мабуть, відійшло подалі від дверей. Бог з ним. Хай що хоче, те й робить. Роздягнувся. Стягнув ковдру і простирадло з ватяного матрацу і бухнувся спиною і всім тілом на ліжко. Щось шкрябнуло мені там, де закінчується хребет, і тіло розходиться на дві половинки. Я рукою туди, а то старий іржавий цвях десяти сантиметрів завдовжки. Біля плішки накручена вата, а сам стирчить просто вертикально вверх. Він легко проколов тканину матраца і тепер стирчав. Я почав крутити і витягати його. Клок вати зовсім не давав посунути його донизу. Коли б я бухнувся на 10 сантиметрів нижче, він заліз би мені в хребет. Звідки він узявся в матраці? Яким чином трапилось, що він став вертикально? Чого коло плішки такий густий клок вати? Силою якого янгола моє тіло лягло трошки вище і цвях пройшов між половинками, не завдавши жодної шкоди? «Пронесло», — подумав. І тут же заснув глибочезним сном, неначе провалився у небуття. Таким глибоким сном я не спав ніколи в житті: ні після страшної фізичної втоми, ні після капітальної святочної пиятики, ні після чогось іншого, що звичайно збиває людину з ніг. Думаю, уже десь під ранок приснився мені сон. Не звичайний, а один з тих, що людина бачить небагато за своє життя, які не забуваються до глибокої старості й до самої смерті.

Запам'ятовуються вони не так своїм сюжетом, як силою почуттів, проривом людської психіки на прямий підсвідомий зв'язок з космічною сферою думки, де панує Господня єдність усіх трьох часів (минулого, теперішнього, майбутнього), зв'язок, що в своїй інтенсивності відкриває майбутнє і потрясає людину. У цей момент просинаєшся в поту, задиханий, а перед витріщеними у темряву очима все ще стоїть картина зі сну. Сон мій не можна передати словом, як не можна розповісти другому, що таке солодкий смак, — такий сон треба самому побачити, як для пізнання солодкості треба самому скуштувати грудочку цукру. Розповім його тут, хоча добре знаю, що це буде лише бліда тінь побаченого в ніч з 20 проти 21 травня 1961 року. Сон відбувався ніби в три серії: дві з них відбуваються у Глинянах на Львівщині, а третя — в Києві.

Перший сеанс

Я йду, ніби, від своєї квартири по вулиці Ватутіна із села Замістя до Глинян трохи вгору і повертаю ліворуч, підіймаюсь сходами бічного входу до церкви (насправді на розі цієї вулиці та центральної Глинянської була крамниця продовольча.) Піднявшись приступками, входжу в коротенький коридор, що веде через аркоподібний прохід до центрального залу церкви. Цей вхід незаштукатурений, а церква з цегли. Усередині чималий, майже квадратний зал, устелений кафелевими плитами кавового і коричневого кольору. У лівому дальньому кутку стоїть старовинна зброя, середньовічні лати та інший військовий обладунок. Причому, за ними ховається хтось живий. З правого боку від стіни до стіни на висоті метрів чотири від долу — антресоля, і на тій антресолі молоді чоловіки з пістолями. Вхід до церковної зали майже коло лівої стіни, а вся зала — праворуч. Я виструнчився і карбованим кроком іду паралельно з лівою стіною просто до половини стіни та повертаю по-солдатському праворуч на 90° і йду посередині вперед паралельно до стін. Відчуваю, що люди в церкві мене смертельно ненавидять, і коли я хоч на мент здрейфлю, розстріляють. Знаю, що маю робити своє діло, наче їх тут немає. Підвів очі вище, глянув на озброєних людей, що причаїлися й чатують на мене, перевів погляд нижче антресолі навпроти протилежної стіни й пішов уперед. Кожний крок мій відлунював гучно, і кожна щілинка в стінах ховала спрямований на мене ворожий погляд. Я дійшов майже врівень з антресолею, повернувся на 180° і ступив уперед тим же карбованим кроком. Кільканадцять спрямованих мені в спину пістольних цівок і кільканадцять гострих безжальних очей супроводжують мій кожний порух. Я знаю: як тільки прискорю крок — розстріляють. До дверей (пройми) лишається три метри з половиною, два метри. Як же хочеться стрибнути вперед і ліворуч за кам'яну стіну. Як неймовірно важко стримати ноги від стрибка! Як важко примушувати їх ступати рівною ходою. Стримуй, козаче, ноги! Стримуй всього себе! Нехай жодна жилка в обличчі не викаже страх, не здрейф — бо пропав!

До пройми зліва лишається метр, півметра. Не стріляють. Рівною статурою, наче солдат, ступаю чіткою ходою ще півметра. Повертаю ліворуч, роблю крок і, коли тулуб сховався за кам'яну стіну, роблю ривок на метр вперед — вже непотрібний рух.

Не стріляли. Витримав! Виходячи із зовнішніх дверей, передихнув і, спускаючись сходами, заспокоївся. На душі потеплішало і я задоволено усміхнувся сам до себе: велике діло ця сила волі й витримка!!

Другий сеанс

Спустився з пагорба від церкви на вулицю Ватутіна, повернув ліворуч, вийшов на головну Глинянську вулицю і зайшов до магазину культтоварів, що стояв на протилежному розі цих вулиць. (Магазин цей справді був).

Кімната крамниці довга-довга. Ліворуч, де прилавок і полиці для товарів, порожньо. У дальньому кінці кімнати купою звалені старі стільці праворуч та ліворуч, а посередині — вузький прохід до задніх вузесеньких відчинених дверей. Від входу з вулиці праворуч самотньо сидить на стільці дружина. На ній темно-коричневе осіннє пальто. Руки докупи смирно лежать спереду на пальті. Вона дивиться на мене, і в її світло-сірих очах глибокий-преглибокий сум. Він злився з моїм сумом і, помножений ним, повернувся важким свинцем у її душу. Я повільно йду повз неї й читаю той безмежний сум. Її очі супроводжують мене. Я не зупинився. Не повернувся до неї. Не заговорив. Не розрадив. Я повз неї пройшов у обіймах важкої журби. Пройшов вузьким проходом між купами старих стільців, підійшов до дверей. Вони низькі, я взявся за одвірок, пригнув голову, переступив дощатий поріг і вийшов з магазину. Просто від дверей ішла стежка, похило віддаляючись вперед поміж старих рідких яблунь. Що це за сад, і куди веде ця стежка? Я йду далі поміж яблунь стежкою, що десь попереду згинається униз. Трохи далі попереду десь знизу виринають вершечки дерев. Листя нібито ясеня. А думка повернулась до крамниці, до сумної статури дружини. Чого вона не встала мені назустріч? чого не обізвалась? не ворухнулась? Чого сиділа, мов статуя, нерухомо і навіть поглядом мене не провела? І я також, чого не зупинився перед нею, такою сумною, нещасною? Раптом картина Глинянської стежки змінюється Києвом, куди я, наче, спустився стежкою з порожньої крамниці культтоварів.

Третій сеанс

Київ. Парк культури і відпочинку, Радянська площа. Коли служив 1945 року у п'ятому полку зв'язку, що квартирував у монастирі, на цій площі сорок днів нас дресирував капітан Солдатенко перед парадом перемоги 9 травня 1945 року. У парку стояв свіженький пам'ятник генералу Ватутіну. Казали, що його вбили бандерівці. Політрук обурювався, а я нишком крамольно радів: «Молодці бандерівці, побільше б цих московських генералів у землю...» Підійшов на край високого спуску і почав очима шукати знайомі обриси на далекому лівому березі Дніпра. Ступив на вузьку стежку і поліз між чагарників униз. І ось я на Дніпрі, на баржі. Вона велика. Посередині гора ящиків. Вантаж важкий, і борти баржі виступають над водою менше як на півметра. На баржі нікого немає. Сонце яскраво світить, але чогось не гріє. Від води чи десь ізверху від Десни повіває слабкий вітерець та такий же холодний-холодний, як ото бува на початку весни у нашім сіверськім краю. Вода чиста-чиста, ледь блакитного відтінку. Маленькі зморшки хвиль згинають і розгинають, переривають і склеюють білу хмару, що з неба лягла на воду. Я ліг ниць на чисту дерев'яну палубу і рукою потягнувся до води. Я з самого малечку так люблю воду — і тепер хотів попестити її. Застромив долоню в прозору рідину — бр-р-р... Холодна. І зверху сонце світить, а вона така холодна! Повів долонею туди-сюди — ні, неприємно. Устав. Цікаво: куди тече Дніпро? Чи він ховається за обрій, чи десь внизу ховається? А попереду з правого берега в річку виступає цегельна стіна, на якій щороку позначають рівень води навесні. Тільки ж стіна та не така, яку я знав 1945 року, а височенна і так далеко виступила в русло, що заступила подальшу течію

Дніпра. Де він? Не бачу кінця. А навколо холодно-холодно. Баржа повільно пливе між далеких берегів — їх не дістанеш. Куди тече — не видно. Непривітно, наче в холодній пустелі. Бр-р-р... Струсонуло всім тілом. Прокинувся.

* * *

Наді мною горіла електрична лампочка — її на ніч не вимикають. Оглянувся по камері. Прислухався до коридору — там щось стукнуло. Ага, мабуть, до туалету водять. І думкою вернувся в ніч: темно-коричневе пальто, і вона сидить рівно на стільці, дивиться не на мене, а перед себе, проте дивиться мені в душу сумними-сумними очима із докором і жалем. Чого не зупинився, чого не сказав бодай одного слова? А що казати? Що жалію за тим, що сталося? Так не жалію. Казати, що нічого, все минеться? Так це ж не жарти, і бозна коли та як минеться. Щоб не журилась? Так це ж бо справді лихо.

— Підете в туалет? — перебив мої спогади наглядач.

— Піду.

Мене завели в туалет, і наглядач простягнув один чистий аркушик паперу розміром приблизно сантиметрів 10х14.

— Дайте ще, — кажу.

— Немає.

— Що значить: немає? Якщо шкода чистого паперу, то дайте з газети.

— Газети вам не дозволено давати.

— Чому? З клаптика можна вичитати про якусь цікаву подію?

— Не дозволено.

— То дайте чистого.

— Не можна більше давати.

— А як же можна обійтись одним маленьким клаптиком?

— Нічого, навчитесь!

— Та не навчусь, бо в мене недобрі кишки, і я одним клаптиком обійтись не можу.

— Нікуди не дінетеся. Звикнете обходитися. І загалом досить говорити. Швидше.

Я сів на дірку. Один наглядач стоїть навпроти і не спускає з мене очей, другий — у прочинених дверях, третій — в коридорі.

— Швидше! — підганяє.

— Вийдіть звідси, бо не виходить ніяк.

— Не можу, бо не дозволено виходити.

Я встав, підтягнув штани, почистив зуби, умився мерщій і вийшов назустріч їхньому нетерпеливому підганянню. Скоро дали поснідати і залишили в спокої: Я був один, і тепер ходьба моя нікому не заважала, і я ступив чотири невеликі кроки до стіни, потім ті ж кроки від стіни до дверей немов маятник, час від часу міняючи напрямок розвороту. Так легше думати, і кістки не зростаються.

Тож що означає сон?

Церква — це в'язниця. Її вже маю. Жінка — в темному, сумна,минув її не обізвавшись. Вона також не мовила ні слова й не зрушилась назустріч. Дніпро-річка — вода. Була вона холодна-прехолодна й непривітна. Вода завжди означала дорогу, яку не сам собі обирав. Отже матиму дорогу, а не кінець. А що закрита ріка стіною і не видно її продовження — це означає, що мені показаний кусок моєї дороги, а не всю. Яка дорога? Це завжди видно з того, яка саме вода. Була вона холодна-прехолодна і непривітна. Отже на мене чекає довга дорога страшенно важкого життя.

Агов, чекай! У ворожінні 1942 року мама вичитали про мене: «Якщо не згинеш у 33-34 роки, то житимеш 73 роки». Саме так було сказано: 33-34, а не 33 або 34 роки. Скільки зараз мені років? Фактично 33, а за документами 34 роки. Так ось як розгадується загадка двох несполучних цифр! Що було сказано 1942 року, розкривається через 19 років!

Розстріляють чи не розстріляють? Мама вичитали: «Якщо не згинеш...» Отже, можеш згинути. Сон означає: не розстріляють. Ворожіння розстріл допускає. Чому більше вірити? Возна. Побачу.

Якщо долею заложена альтернатива, а не один варіант, то чи не від моєї поведінки залежить: розстріляють чи не розстріляють?

Після обіду я продовжував обмірковувати обставини і свою поведінку в них. Який образ мені треба про себе створити в КДБ, що очима невсипущих наглядачів слідкує за кожним моїм кроком, за моєю реакцією на кожен їхній трюк і дослід, вирішуючи питання розстріляти чи не розстріляти. Як його створити? Якщо побачать, що я не боюся, скажуть: затятий! І розстріляють. Якщо побачать, що я гнуся, тоді подумають, що мене можна зігнути і примусити їм служити. Вони бачать зовнішню поведінку, а не душу, отже можна грати. Як далеко? Доки гра не переходить у зло для України.

Захотілося в туалет, і я погукав наглядача, що був тутки за дверима.

— У чому справа? — питає.

— Проведіть мене в туалет.

— Не дозволено водити.

— Що значить «не дозволено»? Не дозволено одному, а трьом дозволено виводити.

— Маєте в камері катаринку.

— Та ж камера чиста і зовсім мала.

— То терпіть, виробляйте витримку.

Хоча боліло і пекло, пекло і боліло, я витримав до вечора, коли надійшов час вечірньої оправки.

Вироблення витримки продовжувалось. А для того, щоб прищеплювати більшу любов до совітської влади, в туалет водили кожен день у різний час — організм не міг пристосуватися. Тому кожного дня потрібна була сила волі, щоб примусити кишки то не пускати, то передчасно випускати. Отак і відбувалось постійне тренування волі або, як казав наглядач, вироблення витримки. Людина від злості скрегоче зубами.

Коли б ти знав, читачу, як неймовірно соромно просити у свого ката клаптик паперу в туалет! Вони ж катують за ніщо, за слово, катують всупереч людським законам, нормальній моралі, прямо вам в очі називають чорне білим, нахабно демонструють свою брехливість і лицемірство. Це не люди, а гаспиди. Я ненавиджу їх. Із цієї ненависті й презирства мусів би проходити повз них з високо піднятою головою та холодним гордовитим видом, показувати їм своє презирство до мерзоти, а я рівним лагідним тоном прошу клапоть паперу до туалету — яке приниження! .

Думаєте, що випадково принижують? О, ні ! Це глибоко продумана система, спрямована на те, щоб поступово вбити в людині почуття власної гідності, довести її до морального падіння і потім перетворити у знаряддя ламання душ інших людей.

Після засудження почали приймати від дружини більше передач, і я почав гладшати. Коли ж вирішив удавати, що дуже переживаю і боюся смерті, тоді став менше їсти, намагаючись схуднути, замовив цигарки і почав палити.

За весь період слідства і суду я жодного разу не заговорив по-російському, хіба що іноді підказував слово, коли слідчий не знав, як перекласти з однієї мови на іншу. А тепер замовив з тюремної бібліотеки російських книжок і заходився знову читати й вивчати напам'ять вірші Лєрмонтова.

У камері радіо не було, газет не дозволяли, писати було ні на чому. Отож склалися унікально сприятливі умови для осмислення незбагненних випадків, а також проблеми Бога. Спробувати розгадати свою долю і долю свого роду.

Перед сном у ніч 21 травня 1961 року в моєму житті було чотири випадки, коли траплялось таке, що не піддається логічному поясненню і є провіщенням майбутнього. У кожної людини, мабуть, траплялись такі випадки. Коли так ставалось, я раз по раз протягом кількох днів подумки звертався до них у проміжках між іншими справами. Пояснення не знаходив. Тим часом життя щодень підсувало нові проблеми, і я махав на непояснену проблему рукою: «Нехай, потім дошукаюсь відповіді». Це «потім» не надходило, бо потік буденних справ не припинявся, і коли б не тюрма, не розгадав би загадки. В'язниця дала змогу обдумати такі випадки.

Отже, один з чотирьох прикладів.

Я приїхав у 1958 році до Хрипівки у відпустку, щоб допомогти братові Віктору будувати хату. Працювали в основному троє: батько, Віктор і я. Вже закінчували зруб. Лісоматеріалу залишилось на день роботи, і батько договорилися з лісником, що завтра надвечір ми втрьох поїдемо до лісу і звалимо три сосни. З бригадиром батько домовилися про коня. За довгий літній день я страшенно утомився. Після пізньої вечері посиділи на лавці батьківського подвір'я (воно неподалік братової новобудови), побалакали трохи, пополітикували. Надворі стало темно, то й пішли спати.

Сниться мені ясний сонячний день, Вікторів зруб, батько за стіною довбають долотом, а ми з братом нагорі лагодимо трям. Сосна не дуже рівна. Її треба підрівняти. Брат тримає колоду, а я рубаю сокирою, відколюю тріски і стесую горби. Колода не лягає як треба. Я замахнув сокирою уверх. Колода, пручаючись, трохи повернулась. Віктор, щоб повернути її назад як треба, перехоплює однією рукою знизу, а другою хапає зверху. Сокира, яку я гнав у сосну з усього розмаху, вже долітала зверху до сосни, коли її ухопив брат, підклавши долоню під сокиру. Хруснули кістки — лезо сокири відсунуло кисть ліворуч, а руку — праворуч. Пальці відрубаної кисті розчепірилися...

Я стрепенувся, прокинувся. Боже, краще собі відрубати, ніж брату!!! У кімнаті темно, аж чорно. Прямо над моїми ногами, метрів півтора від підлоги, білою фосфоричною свічкою на чорній темноті накреслені ноги, тулуб, руки, шия, голова брата. Фігура постояла трохи у повітрі, потім поволеньки зрушилась і почала відступати й відступати. Освітленість контурів слабшала. Мені хочеться заволати: «Не покидай! не йди від мене!!» А він повільно йде все далі, все глибше в темряву, у чорну вічність. Пішов... Не стало. Його нема!! Немає назавжди!!!

Я підхопився, щоб простягти руки вперед і погукати. Ліжко труснулося, дружина напівпроснулася. Я принишк. Вона повернулася на бік і знову заснула. Добре. Спи. Треба, щоб ти не бачила й не знала. Треба, щоб ніхто не знав, то й не збудеться страшна мара. До ранку вже не міг заснути. Встали. Поснідали. Пішли до Вікторової хати працювати. За роботою сон відступив і майже забувся. Надвечір батько запрягли коня в розору і ми втрьох поїхали до лісу. Приїхали. Поставили коня. Батько почали шукати три сосни, що їх намітили були раніше. Вказали одну, і ми з Віктором її спиляли. Поки я

обрубував гілля, вони спиляли другу. Її (другу) взялись обрубувати батько, а ми з Віктором заходились коло третьої. Підпиляли з одного боку, потім з другого. Сосна трохи похилилася, вершечком зачепилася за іншу сосну й не падає. Тим часом, коли хилилася, трохи повернулася й затиснула пилу в недопиляному комлі. Ми — ну її тягнути, сіпати — пила не хоче виходити. І сосна не падає. Що робити? Як звалити? І я згадав підручник фізики: якщо сокиру загнати у стовбур вище, аніж ми сягаємо руками, важіль буде продовжено на довжину топорища і леза сокири. Сила нашого тиску відповідно до правила розкладу сил у трикутнику збільшиться і, може, цього збільшення буде досить, щоб звалити сосну. Я беру топорище за самий кінець, розганяю сокиру з усієї сили і спрямовую жало у середину стовбура як можна вище. Віктор, який був по другий бік сосни, намірившись тягнути сосну на себе, кидає руки повище на стовбур. Пальці його лівої руки, коли блискуча смужка гострезного леза сокири вже була зовсім близько від кори, блиснули білою шкурою і лягли на стовбур. Ні відвести у бік сталеве жало, ні потягнути на себе — нічого вже зробити не можна було. Коли я вибрав зором смужку стовбура, куди намірився загнати сокиру, братових пальців там не було. Брат, хапаючи сосну, не бачив мого прицілу. Сокира хруснула корою і вп'ялася у стовбур — на півсантиметра від пальців Вікторової руки. Я зблід. Віктор ступив півкроку з-за сосни, перелякано дивлячись на мене: «Як так?! — мовив. — Ледь не відрубав! Як же ти?! Жа-а-х!»

Я ступив крок уперед і взяв його руку, щоб ніби переконатись, що вона ціла. Ми обнялись.

— Слава тобі, Господи!

Стали обоє поруч топорища, взялись за нього і потиснули. Вершечок сосни заворушився, зіслизнув з однієї гілляки і впав на другу. Та не втримала, і сосна із шурхотом звалилася на землю. Підійшли батько. Ми обрубали сосну, поклали на розору й рушили додому. Коли виїхали з лісу, вже сутеніло. До твердої дороги доводилось допомагати коневі. На твердій дорозі йому стало легше, й ми пішли поруч. Віддихавшись, я розповів батькові й Віктору свій сон. Вони похитали головами і з полегкістю зітхнули, подякувавши Богу, що рука таки ціла.

Скептичний чоловік скаже: сон і подія в лісі — це збіг різних, не зв'язаних між собою обставин. Я, який пережив це своїм мозком, своїм серцем, своїми нервами, усім своїм єством, відчував, що це не збіг різних подій, а два різні прояви однієї якоїсь сутності. Що це за сутність — ось у чому загадка.

Заки доїхали до Вікторової хати та скинули колоди, заки батько відвели коня та усі ми повечеряли, то й стало пізно.

За вечерею переказав сім'ї сон та випадок у лісі, та й полягали спати. Обдумувати немає сили — втома хилить до ліжка. Та й завтра — важка робота. Якось потім обдумаю зв'язок між сном — явищем чисто духовним — і сокирою з пальцями — об'єктами цілком матеріальними. Потім, потім...

І ось лише тепер це «потім.» настало. Час для роздумів з'явився, і я заходився згадувати всі факти, групувати й аналізувати їх.

Перше. Сон — це один з видів пророцтва. Крім нього є пророцтва святого письма і пророцтва ясновидців, що передвіщали долю багатьом людям. Про такі пророцтва розповідав Цицерон. Відома історія з Наполеоном, коли його, тоді ще молодого артилерійського офіцера, жінка-ясновидиця на порозі шинку вітала як майбутнього імператора Франції.

Таких фактів історія знає багато. Збігом обставин їх пояснити не можна, і того мусимо визнати, що у світі є таке явище, як передбачення майбутнього.

Друге. Не можна прочитати те, що не написане. Не можна передбачити те, що не існує вже в довершеному вигляді у майбутньому. Можна прочитати те, що було кимось раніше написане. Можна передбачити подію, що відбудеться у майбутньому лише в тому разі, якщо вона вже кимось спланована і здійснена, лишень у відношенні нашого виміру знаходиться не у теперішньому, а майбутньому.

Третє. Якщо є написаний текст, то це означає, що був автор, який його написав. Якщо є події не в нашому часі, а в тому, що ще тільки буде, то це означає, що є автор тих подій, є конструктор і будівничий, що все це спланував.

Хто цей автор, конструктор, творець?

Три попередні щабелі міркувань своєю логічною послідовністю приводять до висновку про існування творця, що панує над трьома часами, який створив для нас майбутнє. Людина будує для майбутнього. Творець творить саме майбутнє. Цього творця я й називаю Богом.

Логічний висновок про існування Бога збудований на аксіомі: не можна прочитати те, що не було написане, не може стояти собор, який ніколи не був збудований. Якщо хтось довів би помилковість згаданої аксіоми, я міг би визнати неостаточність мого логічного обгрунтування існування Бога. Такого від 1961 року я не зустрічав, і тому від того часу жодного разу не засумнівався в існуванні Бога.

Логічне доведення дає логічний висновок. Якби цього доведення було достатньо, То теологія б перемогла, і атеїзм був би неможливий. А він існує. І не сказати, щоб незаконно. Логічне доведення є достатнє для віри в Бога у тому разі , коли у сфері почуттєвого досвіду людини присутня пам'ять про ірраціональну пов'язаність сучасного з майбутнім, фізично обмеженого з духовно безмежним, визнання здібності людини відчувати інших людей, отже визнання, що об'єм людини в кожний даний момент не обмежується її фізичним об'ємом. Позаяк чуттєвий досвід і сфера ірраціонального має індивідуальний характер, то й до віри кожен приходить сам. Отже, я визнаю, що не можу вас переконати (як не можу розповісти, що таке солодкий смак), але також заявляю, що і ви неспроможні похитнути мою віру в творця.

с Хотів, травень 1992 року

Кожного року адміністрація в'язниць, концтаборів і заслання складала на кожного підневільного чоловіка характеристику і підшивала її до Виконавчого переведення. Ці Переведення нагромаджували матеріали, що правили за підставу для формальних рішень. Що ж стосується агентурних кагебістських переведень, то вони завжди залишалися в тіні, хоч по суті мали більше значення, аніж Виконавчі переведення.

Унаслідок краху Імперії і великих змін останніх років до мене потрапило чимало документів першого порядку і я можу їх публікувати. З позиції сучасного дня основна маса документів зовсім не цікава і того я намагатимусь не переобтяжувати ними текст книги, добираючи лишень цікавіші та ще й з урахуванням, щоб не було великих хронологічних прогалин.

Отже подаю першу концтабірну характеристику.

ХАРАКТЕРИСТИКА
на в'язня Лук'яненка Левка Григоровича
1927 року народження

У сьомому таборовому відділенні перебуває з жовтня 1961 року. За три місяці 1961 року зарекомендував себе з негативного боку. Працював на електростанції підвожчиком палива, проте були випадки самочинного невиходу до праці: пояснював болем руки, а медичного звільнення не було.

До всіх політмасових заходів ставиться байдуже, на політзаняттях ніколи не виступає і переважно не буває на них.

Позитивно, що в побуті веде себе скромно, у спілкуванні чемний, в особистих бесідах на зауваження реагує правильно.

Своє злочинне минуле не засуджує, а виправдовує свої дії.

Начальник 7 табірного відділення підполковник
_____(Коломитцев)

Зам. начальника з політвиховної праці підполковник
_____(Толбузов)

Начальник загону ст. лейтенант
_____(Головін)

15.03.1962 р.

ХАРАКТЕРИСТИКА
в'язня Лук'яненка Левка Григоровича
1927 року народження, с.Хрипівка Городнянського району Чернігівської області,
українець, освіта вища юридична,
проживав на час арешту — Львівська обл., с Глиняни,
спеціальність — адвокат.
Засуджений — 20 травня 1961 року
Львівським обласним судом по ст.ст. КК 56-ч. 1 і 64 КК УРСР на 15 років.
Початок терміну — 21 січня 1961 року.
В місцях ув'язнення до 1963 року набув спеціальність токаря.

Упродовж 1962 року ув'язнений Лук'яненко в 7-му табірному відділенні працював підвожчиком палива на електростанції, і зараз працює в ПСГ (паросилове господарство). До роботи ставиться сумлінно, зауважень по роботі немає. Учився і склав іспити на токаря.

В побуті скромний, у зверненні ввічливий, до збереження соціалістичного майна відноситься ощадливо.

По характеру мовчазний, замкнутий.

Політзаняття не відвідує, за що декілька разів його попереджали. На культурно-масові заходи виховного характеру, які проводились, реагує негативно і не відвідує їх. Від участі в роботі самодіяльних організацій і художньої самодіяльності категорично відмовився. До цього часу настроєний антирадянськи і вважає, що його до кримінальної відповідальності притягнули неправильно, висловлює свої націоналістичні погляди, що негативно впливає на решту в'язнів, за що в'язня Лук'яненка попереджували.

Начальник 7 табірного відділення підполковник
_____ (Коломитцев)

Начальник загону
_____(Абрамов)

12.01.1963 р. _____

Прокуратура СРСР
Прокуратура Української Радянської
соціалістичної республіки
22.04.1964 р.

Начальнику підвідділу ПС 385/7-11
Мордовська АРСР, п/в Явас

Прошу оголосити в'язню Лук'яненку Левку Григоровичу, що його неодноразові скарги, адресовані в різні радянсько-партійні органи, розглянуті керівництвом Прокуратури УРСР і залишені без задоволення.

У відповідь на скарги вивчено в порядку нагляду кримінальну справу, за яку він засуджений.

Матеріалами попереднього і судового слідства доведена вина Лук'яненка в тому, що він є одним із організаторів антирадянської організації, склав програму цієї організації і проводив активну антирадянську діяльність.

Злочинні дії Лук'яненка кваліфіковані правильно, позаяк вони були спрямовані проти існуючого в СРСР ладу і на відірвання Української РСР від Союзу РСР. Про це свідчать, зокрема, всі складені Лук'яненком документи.

Посилання на те, що він діяв відповідно до Конституції, спростовується матеріалами справи.

В цих же документах Лук'яненко зводить наклепи на Радянську конституцію.

Підстав для протесту на вирок щодо Лук'яненка немає.

Начальник відділу з нагляду
за слідством в органах безпеки,
старший радник юстиції_____Г.Малий

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Начальник Дубравного ВТТ МОГП РСФСР
Полковник_____Громов
29 грудня 1966 р.

ПОСТАНОВА
про переведення в'язня в приміщення камерного типу

Я, начальник 1 табірного пункту 7 табірного відділення Дубровного ВТТ майор Плючин Геннадій Дмитрович, розглянув матеріали на в'язня Лук'яненка Левка Григоровича, 1927 р.н., особова справа № 56, засудженого 20 травня 1961 року за ст.ст. 56 ч. 1 і 64 КК УРСР

п о с т а н о в и в :

в'язень Лук'яненко Левко Григорович впродовж усього перебування у ВТТ залишається на ворожих позиціях, систематично збирає серед в'язнів брехливі вигадки, які компрометують радянську дійсність, узагальнює їх, виготовляє рукописи антирадянського націоналістичного характеру і розповсюджує їх серед в'язнів.

Так, 8 грудня 1966 року, під час трусу у Лук'яненка вилучено значну кількість рукописів антирадянського націоналістичного змісту, при складенні яких були використані матеріали такого ж характеру, які належали в'язню Масютку та іншим. Вказані матеріали Лук'яненко розповсюджував серед в'язнів.

З в'язнем Лук'яненком довгий час систематично проводились профілактичні та виховні заходи, на які він реагував негативно, не робив ніяких висновків, провокував інших в'язнів на протиправні дії і справляв на них вкрай шкідливий вплив.

Виходячи з вищевказаного і керуючись інструкцією з організації і здійснення режиму у виправно-трудових колоніях МОГП

п о с т а н о в и в :

в'язня Лук'яненка Левка Григоровича з метою ізоляції від основної маси в'язнів перевести для подальшого відбування покарання на камерний режим терміном на шість місяців.

Начальник табірного відділення_____Плючин
Заст. командира підвідділу охорони
по нагляду за в'язнями_____Андреев
Начальник загону_____Жуков
Начальник оперативної частини_____Сатов
Заступник начальника відділу КДБ_____Блинов
Начальник оперативного відділу_____Мурашов

Ця постанова мені оголошена_____
ВІД ПІДПИСУ Лук'яненко ВІДМОВИВСЯ. підпис в'язня

ПОСТАНОВА СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

22 серпня 1967 року Постійна сесія Зубово-Полянського райнарсуду Мордовської АРСР в робітничому селищі Явас у складі:

Головуючого Ребенкової М.М.,

Народних засідателів Цвєткової та Кучер

при секретарі Гераськіній за участю прокурора Малейкіна у відкритому судовому засіданні, розглянувши матеріал на ув'язненого

ЛУК'ЯНЕНКА Лева Григоровича, 24 серпня 1927 року народження, із села Хрипівка Городнянського р-ну Чернігівської області УРСР, українця, з вищою юридичною освітою, виключеного з чл. КПРС, одруженого, не судимого, кару відбуває за вироком Львівського облсуду УРСР від 20 травня 1961 року і за постановою Верховного суду УРСР від 26 липня 1961 року за ст. 56 ч. 1 і 64 УК УРСР — 15 років позбавлення волі, з початком терміну з 21 січня 1961 року, з конфіскацією майна

п о с т а н о в и л а :

Ув'язнений Лук'яненко в місцях ув'язнення характеризується негативно, допускав невиходи на роботу, не виконував норму виробітку, розповсюджував поміж в'язнями рукописи антирадянського змісту, за що 29 грудня 1966 року посаджений у приміщення камерного типу на 6 місяців, де порушення режиму продовжував, не виходив на роботу й допустив відмови від роботи без поважних причин понад 50 разів.

Адміністрація Дубравного МТЛ подала особову справу і клопотання про зміну Лук'яненку режиму утримання й переведення його до тюрми терміном на 3 (три) роки.

Розглянувши матеріали особової справи, постійна сесія вважає за можливе задовольнити клопотання адміністрації табору, так як до Лук'яненка достатньо вживалися заходи адміністративного і виховного впливу, на які він позитивно не реагує, чим негативно впливає на інших в'язнів.

Виходячи із викладеного і керуючись ст. 364 УПК РРФСР і ст. 24 УК РРФСР, постійна сесія нарсуду

постановила:

Із загального терміну невідбутого покарання 8 років 4 місяці 29 днів позбавлення волі Лук'яненка Лева Григоровича направити в тюрму на строк 3 (три) роки, решта строку за вироком 5 років 4 місяці 29 днів позбавлення волі підлягає відбуванню в ВТК суворого режиму.

Початком відбування строку вважати момент оголошення постанови.

Постанова касаційному оскарженню не підлягає.

Головуючий_____
підпис

Народні засідателі:_____
підписи

Копія вірна

ДО ГОЛОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР Д.С.КОРОТЧЕНКА

Голові Президії Верховної Ради Української РСР Д.С.Коротченкові —

політичний в'язень Лук'яненко Л.Г. з Мордовії, ст. Потьма, п/в Явас, п/с ЖХ 385/11

З А Я В А

Львівський обласний суд у закритому засіданні розглянув групову справу ч. 21, на підставі ст. ст. 56, ч. 1, 64 Кримінального кодексу УРСР 20 травня 1961 р. і засудив мене до розстрілу, Кандибу — до 15, Віруна — до 11, Лібовича, Луцьківа, Кіпиша і Боровницького — до 10 років позбавлення волі кожного.

26 липня 1961 року Судова колегія в кримінальних справах Верховного суду УРСР розглянула справу в касаційному порядку і, залишивши без змін юридичну кваліфікацію дій Кандиби, Віруна, Лібовича, Луцьківа і моїх, замінила мені смертну кару на 15 років позбавлення волі, а Кіпишу і Боровницькому за новими статтями призначила по сім років ув'язнення, замість десяти.

І вирок обласного суду, і ухвала касаційної інстанції є незаконними через грубе порушення не тільки Декларації прав людини, радянського процесуального законодавства, але і найелементарніших прав людини при проведенні попереднього слідства і на суді.

Слідчі УКДБ Львівської області застосовують систематично і постійно такий незаконний засіб, як підсаджування до арештованих громадян у камери своїх агентів.

У нашій справі чекісти підсадили сексотів до всіх сімох звинувачених, у справі Коваля і Грицини — до всіх 20, у Ходорівській групі — до всіх шістьох звинувачених. Так було в 1961-1962 роках, так продовжувалося в наступні роки і мало місце в 1965-1966 роках при проведенні попереднього слідства у справі М.Гориня, М.Масютка.

За інструкціями слідчих ці сексоти розповідали в камері різні нісенітниці антирадянського змісту, провокували на розмови, поводилися безтактно, нахабно або бридко і загалом створювали нестерпні умови, намагаючись вселити думку, що всі наші людські права залишилися по той бік в'язничного муру, а тут, у слідчому ізоляторі КДБ, з нами зроблять усе, що їм заманеться, як зробили ці ж органи з

Тухачевським, Гамарником, Микитенком, Соколовським і тисячами, тисячами інших безвинних людей. Даватимемо показання чи не даватимемо — не має принципового значення: раз чекісти арештували, значить, уже не вернешся на волю. Поведінка у слідчому ізоляторі має лише те значення, що при згоді підписувати формулювання слідчого швидше припинять мучити в тюрмі, швидше засудять і швидше відправлять на схід у табір (якщо не розстріляють), а там уже легше. А якщо упиратимешся і доводитимеш свою правоту — сидітимеш більше, а кінець однаковий — засудять. До того ж обстоювання своєї правоти дратує слідчих, і чим упертіше арештований доводить свою невинність, тим вони лютішають і тим більше завдають страждань у слідчому ізоляторі. Ніби для підтвердження цих слів сексота в камері, у слідчому кабінеті начальник Управління полковник Шевченко сказав мені: «Можете упиратися. Ми маємо час. Кодекс дає нам для слідства два місяці, але, якщо нам буде потрібно, ми будемо тримати вас п'ять-вісім місяців, але доможемося свого, і ви покажете те, що нам потрібно».

Львівський КДБ, діючи на звинуваченого круглодобово то в кабінеті слідчого, то в камері доводить психіку недосвідчених громадян до повного пригнічення, коли людина стає абсолютно байдужою до всього на світі: до самої справи, до своєї майбутньої долі, до долі товаришів, сім'ї, навіть до своєї чести. Пригнітивши свідомість, вони тим самим ослабляють її контроль над інстинктами, і тоді, підігріваючи інстинкти, зокрема інстинкт самозбереження, вони домагаються від людей фантастичних показань. Така фантастичність проявилася, наприклад, при зведенні віч-на-віч з Лібовичем у його заяві про те, нібито я погрожував йому смертю на випадок зради організації. Люди підписують різні вигадки слідчих на своїх товаришів, на самих себе. Потім деякі падають ще нижче і, здавшись на ласку КДБ, починають підписувати протоколи «своїх» показань, навіть не читаючи їх, а далі дають згоду на співпрацю з КДБ. Тоді чекісти їх самих підсаджують до інших звинувачених, і вони починають, тепер уже самі, писати доноси на інших (як досі писали на них), допомагаючи КДБ сфабрикувати справу на нових людей.

Жалюгідні люди!

Але яка повинна бути совість у тих, хто, прекрасно розуміючи, що перед ними не вишколені іноземні агенти, доводити їх до такого гидкого стану лише за те, що вони насмілились висловити свій власний погляд на світ?

Коли В.Луцьків погодився на співпрацю з КДБ, його посадили в камеру до Романа Гурного (у справі Коваля і Грицини). У камері вони посварилися через дрібниці, і тоді Луцьків у доносах почав писати вигадки на Гурного. Слідчі оформили ці доноси відповідним чином. Львівський обласний суд присудив Гурного до страти, яку Верховний суд УРСР замінив 15-ма роками ув'язнення.

Намірившись засудити людину, слідчі не дуже зважають на те, що якесь твердження не відповідає дійсності. Головне, аби знайшлася людина, що підтвердила б його. Так, коли мене допитували про Й.Войцеховського і я твердив, що він не має відношення до справи, начальник УКДБ полк. Шевченко сказав мені:

«Лук'яненко, невже вам жалко його?»

Отже, головне не в тому, щоб знайти істину у справі, а в тому, щоб підшукати бодай одного суб'єкта, який би погодився підписати протокол або показати в суді, хоч і заздалегідь відому і йому самому і КДБ, брехню.

Зі мною в камері сидів агент на Псевдо Нестор Цимбала. Він багато розповідав про діяльність Організації українських націоналістів (ОУН). І хоч у суді мені не поставили жодного питання про цю партію і сам я не сказав ні слова про неї, у вироці суд (порушивши принцип безпосередности судового розгляду) записав:

«Знаючи про розгром українських буржуазних націоналістів і, зокрема, Організації українських націоналістів (ОУН) у західних областях УРСР...»

Я по суті нічого не знав про ОУН до арешту. Цимбал, тобто КДБ, познайомив мене з нею, потім видав своє знання за моє і, таким чином» чекісти одержали «факт» (хоч нічим іншим це і не підтверджується); якби я не «пожалів» Войцеховського і погодився підтвердити чекістські вигадки — це був би також «факт». Мирон Йовчик (із групи Коваля і Грицини) хотів придбати вибухівку для видобування каменю на хату, яку він заходився був будувати. Слідчі примусили 0.Покору показати, нібито він думав її придбати для диверсії. Це єдине показання стало «доказом» для звинувачення Йовчика в диверсійному акті і його засудили до 15 років позбавлення волі. Так виготовляються «факти» для звинувачення людей у найтяжчих злочинах.

З трибун з'їздів і конференцій, на сторінках газет і журналів, із радіо ми постійно чуємо про відновлення законности і торжество радянської демократії, чуємо про те, що радянська держава — найдемократичніша в світі держава народу, а в тих закутках, де діють чекісти, де вирішується питання жити чи не жити людині - у тих закутках панує сваволя, про яку народ — суверен влади — має найменше уявлення.

1962 року вся Україна знала про суд над М.Глезосом. Газети друкували статті і фото із залі суду. Народ чимало довідався з життєпису Глезоса і прочитав чимало статей, у яких висловлювався бурхливий гнів на адресу грецької буржуазії, що створила в країні поліцейську державу, тримає народ у безправ'ї і так жорстоко судить (його тоді присудили були до чотирьох років позбавлення волі) за політичну діяльність. А що знав український народ про суд у тому ж 1962 році над 20 особами у Львові, з яких чотири присуджені до страти? За допомогою Луцьківа, С.Покори та їм подібних, цих людей звинуватили і в терорі, і в диверсії, і в націоналістичній пропаганді, хоч насправді вони не убили жодної душі, не підірвали жодного об'єкту, не поширили жодної листівки.

Що знав український народ про суд у Львові в тому ж таки 1962 року над шістьма чоловіками з Ходорівського району, з яких Михайло Проців розстріляний?

Тернопільський обласний суд 1961 року засудив групу Миколи Апостола в складі п'яти осіб, а 1962 року— групу Богдана Гогуся в кількості п'яти осіб, при чому Гогуся присуджено до страти. Що знав наш народ про ці суди? Нічого, бо всі ці суди були закриті.

Народ знає з газет, радіо про суд в Іспанії над Хуліаном Грімау, про долю Гізенги, про протест американського сержанта проти В'єтнамської війни, але він нічого не знає про свого земляка Анатолія Лупиноса, якого засуджено за політичні переконання і в місцях ув'язнення доведено до цілковитого каліцтва, Тепер він у своїх 32 роки повний каліка і повільно конає в неволі на чужині.

Що міг довідатися народ з газет чи радіо про хвилю арештів і судів 1965-1966 років? Нічого. Він має докладну інформацію про роботу Нью-Орлінського прокурора Гаррісона для розслідування убивства Кеннеді, але він зовсім не знає, кого арештовує прокурор Львівської області; він знає кількість арештованих у Греції, але не знає, скільки арештовано в Івано-Франківську і що робиться у тюрмах КДБ.

Необізнаність народу з роботою КДБ дає йому майже необмежену владу над людьми, що потрапляють до його рук. Прихованість роботи КДБ від громадськості дає йому можливість грубо порушувати закони радянської держави.

За допомогою агентів слідчі КДБ організують обмін записками між арештованими в одній справі з різних камер. Підробляючи почерки, вони від імені кореспондентів посилають свої записки з відповідною інформацією та запитаннями. Якщо звинувачений не пише до свого товариша ніяких конкретних фактів, тоді вони намагаються посіяти недовір'я, а потім і ворожнечу між ними. Після певної стадії обробки агент у тій чи іншій формі намагається навіяти думку, що «все пропало, рятуйся сам, як можеш!» При чому оце «як можеш» означає не «відстоюй правду, незважаючи ні на що, хоч сам, відстоюй і не дай нав'язати тобі фальшиві звинувачення», а лише таке: «На тебе набрехали, бреши й ти на інших; інші шукають ласки слідчого — шукай і ти». Після кількох записок вкрай занепадницького духу від свого товариша, навіювання агента не здаються абсурдом. Якщо людина і не повірить їм, черв'ячок сумніву, посіяний у душу, поступово робитиме своє діло. Чекісти — артисти: вони уважно слідкують за поведінкою людини в ізоляторі і припиняють листування якраз тоді, коли сумніви в фальшивості записки ще не розсіяні. А якщо вони помітили сумніви щодо агента, вони попробують розвіяти їх, підсунувши, наприклад, книжку «Князь Серебряный» Толстого.

За допомогою агентів львівський КДБ намагається активно впливати на світогляд звинуваченого. Так мені (як і моїм однодумцям) вони розповідали силу-силенну різних жахливих вчинків представників влади. Несправедливість, ясна річ, викликала обурення. Це обурення потім брали як доказ антирадянської настроєності.

Складається враження, ніби сам КДБ спочатку намагається прищепити антирадянський світогляд, а потім покарати за нього.

У період розкриття культу особи Сталіна, у доповіді секретаря ЦК КПРС указувалося (як на один з факторів, що підтверджував безконтрольність КДБ) на відсутність спеціального Положення про діяльність цього органу. Не знаю, чи прийнято Положення про діяльність КДБ після XX з'їзду КПРС, але в усякому разі не може бути віднесено до дозволених (законних) тактичних засобів розслідування такий захід, як підсаджування агентів і за їх допомогою фізичне і психічне тероризування, перекручування дійсних і фабрикація цілком довільних фактів тощо, бо ці засоби не стільки сприяють розкриттю істини, скільки допомагають сфабрикувати будь-яке звинувачення. Застосування цих засобів перекреслює нанівець усі права громадянина і ліквідує ознаки демократичності політичного ладу. Коли законодавець у ст. 22 ч. 3, КПК УРСР записав: «забороняється домагатися показань обвинуваченого шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів», він, безперечно, мав на увазі заборону і такого заходу, як підсаджування агентів.

Якщо в КДБ Львівської області вважають, що вказаних вище заходів недостатньо для зломлення волі звинуваченого, вони застосовують хімічні засоби. В Мордовії у сьомому таборі В.Луцьків розповідав 1962 року мені і С.Вірунові, що йому вдалося підслухати, як наглядачі львівського ізолятора поблажливо дорікали один одному за те, що через неузгодженість дали йому в їжі подвійну порцію наркотиків. Про застосування наркотиків до мене я готовий подати показання повноважній комісії, котра зайнялась би розслідуванням незаконних методів проведення попереднього слідства у нашій справі.

Не викинули львівські чекісти із свого арсеналу і таке знаряддя добування «істини», як кулак. Не за сталінських часів і навіть не 1965 року чекіст Гальський бив Михайла Осадчого, кандидата філологічних наук, викладача Львівського університету. Отже, і після смерті Сталіна при проведенні попереднього слідства КДБ застосовує не тільки ті засоби, що передбачені Кримінально-процесуальним кодексом, але і «доповнення» із свого горезвісного минулого досвіду.

Нагляд за проведенням попереднього слідства слідчих КДБ у нашій справі здійснював заступник прокурора Львівської області Старіков. Стаття 20 Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік встановлює:

«Прокурор обязан во всех стадиях уголовного судопроизводства своевременно принимать предусмотренные законом меры к устранению всяких нарушений закона, от кого бы эти нарушения не исходили»

Як же прокурор Старков виконував функцію безстороннього охоронця закону? Він ходив по камерах і бачив, що з нами сиділи підставні особи — і не запротестував проти цього порушення ст. 22 КПК УРСР. Він був присутній при допитах у кабінеті слідчого, але замість коректного ставлення вивергав грубі нецензурні лайки; замість направляти слідство по шляху об'єктивного дослідження обставин справи, він кричав: «Раздавим!»

Заперечуючи право народу на створення незалежної держави, Старіков заявляв, що Україна не могла б існувати самостійно без союзу з Росією, бо, мовляв, її обов'язково хто-небудь завоює. Іншими словами, український народ не здатний ні створити незалежну державу, ні захистити її. Чим відрізняються ці думки від гебельсівських «теорій» про повноцінні і неповноцінні раси і народи? Ми доволі наслухалися від розенбергів, борманів та їм подібних расистів різних тверджень про нижчість українського народу (як і інших слов'янських народів). І якщо нам говорять ту саму думку представники сусіднього російського народу, то нам від цього ніскільки не легше.

І Денисов, і Сергадеев, і Старіков — ці охоронці української радянської суверенної держави — давно живуть на Україні, проте не вивчили нашої мови. Навпаки, вони ставляться з погордою і зневагою до неї, до літератури і культури нашої, і кожен їхній крок свідчить про їхню шовіністичність. До нас же вони проявляли люту ненависть. Знаючи, що переслідування за політичні переконання суперечать Декларації прав людини та Конституції УРСР, вони доклали максимум зусиль, щоб приховати нашу справу від радянської громадськості. Для дезінформації людей у тих місцях, де ми жили, були розпущені різні небилиці. Наприклад, у Глинянах, де я мешкав, поширили чутку, нібито під час арешту в мене вилучили радіостанцію, долари, велику кількість антирадянської пропагандистської літератури американського виробництва і що загалом я — американський шпигун.

Коли львівський КДБ переконався, що йому вдалося приховати правду від людей, він і пішов на зміну звинувачення з антирадянської пропаганди на зраду батьківщини, а представники обласної і республіканської прокуратур санкціонували це.

Показовим є й такий факт. Під час перебування в ув'язненні в Мордовії у В.Луцьківа пробудилася совість і він написав заяви до офіційних інстанцій про фальшивість своїх показань у нашій справі, зокрема, в заяві до ЦК КП України в жовтні 1965 року.

Приблизно ж тоді Луцьків написав ряд заяв до офіційних інстанцій про фальшивість своїх доносів на Р.Гурного, а також просив Гурного пробачити його за це. Гурний пробачив Луцьківу. Це його особиста справа, як він оцінює падіння і підлість Луцьківа та йому подібних, безпринципність і блазенство яких до певної міри сприяли свавіллю чекістів (і закінчилися розстрілом Коваля і Грицини в їхній справі). А як реагувала прокуратура УРСР, коли Луцьків звертався із заявами? Згідно із ст. ст. 367, 370 КПК УРСР, вирок у справі Гурного (як і в нашій справі) належало скасувати і скерувати справу до нового розгляду. Проте прокуратура не опротестувала незаконний вирок. Либонь, вона також простила?.. Гурний простив Луцьківа, а прокуратура УРСР простила львівський КДБ? Але якщо оцінка Гурного — його особиста справа, то діяльність прокуратури — це не приватна справа. Прокуратура — державна установа, створена для нагляду за законністю в державі. І якщо

вона серйозно сприймає те, що згруповано й надруковано під такими назвами, як «Конституція», «Кримінальний кодекс», «Кримінально-процесуальний кодекс», то вона зобов'язана дбати про дотримання норм цих законів не тільки громадянами, але й службовцями, в тому числі й такої установи, як Комітет державної безпеки.

Гласність суду — одне з основних демократичних прав українського народу, тому воно проголошене ст. 91 Конституції УРСР і внесене до Кримінально-процесуального кодексу УРСР як основна засада демократичності судового процесу в радянській державі на Україні.

Якщо для радянської держави Salus populi suprema lex est (благо народу є вищий закон) і якщо в законах радянської держави закріплено благо народу (а треба думати, що повинно бути саме так), то дотримання виконавчою владою законів держави чи порушення їх править за показник: служить ця виконавча влада інтересам народу, чи вона свої власні інтереси ставить вище інтересів народу?

Гласність суду дає можливість народові наглядати за роботою суду і не дає можливості засудити людину незаконно: публічність судового процесу — запорука законності в діяльності органів правосуддя.

Декларація прав людини проголошує право кожної людини на об'єктивний суд. З виникненням буржуазної демократії об'єктивності суду старалися досягнути створенням суду присяжних. Крім того суддям забороняється займатися політичною діяльністю: доки людина займає посаду судді, доти вона не може бути членом жодної політичної партії. Наскільки цими організаційними заходами досягається об'єктивність, видно з того, що в царській Росії (цій, за словами Леніна, «тюрмі народів») суд виправдав Віру Засулич, що вчинила була замах на петербурзького градоначальника Трепова.

Судом першої інстанції для політичних справ є обласний суд, що обирається обласною радою депутатів трудящих за рекомендацією партійних органів. Голова Львівського обласного суду Рудик, під головуванням якого відбувався процес у нашій справі — член КПРС. Його політичні переконання — це політика КПРС. Політичні переконання не одежина, яку можна довільно одягати і роздягати, а внутрішня властивість людини, що зумовлена цілком певним світоглядом і способом мислення. Комуніст і на партзборах і в залі суду залишається однією і тією ж людиною, Ідучи в суд вирішувати долю людини, він не може залишати свої партійні пристрасті в гардеробі суду, як калоші; він несе їх у залю суду і діє під їхнім постійним впливом.

Як відомо з законів, радянська держава ставиться до громадян незалежно від їхнього світогляду: магометанин, комуніст, католик — усі мають однакові політичні, трудові, пенсійні та інші права. Але партія ставиться неоднаково: вона пропагує одну ідеологію і бореться проти всіх інших.

Справу, в якій мене арештували, Львівський обком партії роз'яснив як антипартійну. Для Рудика, як комуніста, це означало, що мої дії йшли всупереч його особистим переконанням і тим самим всупереч його особистим політичним інтересам. Сівши в крісло судді, він дивився на нас, як на особистих політичних ворогів. Будучи комуністом як суддя в політичній справі, він опинився суддею в своїй власній справі, що є порушенням одного з основних принципів об'єктивності суду, а саме Nemo iudex in causa sua (ніхто не суддя в своїй власній справі), що прийнятий загально ще з стародавніх римських часів.

Воля каральних органів Львівської області доконана: нас загнали за колючий дріт у Мордовію на примусову працю за любов до України та прагнення до її

незалежного державного існування. Таке прагнення визнається нормальним і законним для всіх людей: для азіатів, для африканців, для всіх інших народів світу, тільки не для українців. Українці не сміють і думати про державну самостійність. Щоправда, існує такий папір як Конституція УРСР, яка проголошує: УРСР зберігає за собою право виходу зі складу СРСР, але Сталін з опричниками Ягоди, Єжова, Берії привчив людей дивитися на Конституцію (як і на інші закони держави), як на пусті папірці: закони законами, а порядки порядками. Закони приймаються, змінюються, існують своїм ладом, а політичний режим існує своїм ладом. Кожний має свою традицію й історію, що практично мало пов'язані між собою.

На попередньому слідстві я сказав слідчому Денисову, що агітація за відокремлення УРСР від СРСР нє складає жодного злочину, бо ст. 17 Конституції СРСР проголошує право виходу союзної республіки зі складу СРСР (а значить і право агітації за використання цього права), на що Денисов відповів, піднявши Конституцію над головою:

> «Конституция существует для заграницы».

Другий раз, коли я говорив, що свою мету вбачав у тому, щоб поставити питання про вихід Української РСР зі складу СРСР на вирішення референдуму населення УРСР або Верховної Ради УРСР, Денисов сказав:

> «Если бы вам даже удалось организовать демонстрации в Киеве, Львове и других больших городах Украины, если бы на эти демонстрации вышла масса народа с транспарантами, плакатами с требованием выхода Украины из Союза, неужели, ты думаешь, правительство не пустило бы войска, чтобы раздавить демонстрации? Для чего б они тогда и стояли по городам».

Ось слова людини, що не пояснює, а робить політику, ось реальна дійсність!

1964 року я написав скаргу з приводу своєї справи до прокуратури СРСР. У відповідь на цю скаргу заступник Генерального прокурора СРСР Маляров написав, що мої дії Львівський обласний суд кваліфікував правильно як зраду батьківщини, бо вони, мовляв, були спрямовані на шкоду територіальної недоторканості СРСР. Далебі, вельми!

Значить, Маляров уважає Радянський Союз не за союзну державу, не за союз рівноправних республік, а за унітарну державу! Вельми красномовне визнання високого стража законності союзного масштабу!

У його тлумаченні виходить, що ст. 56 КК УРСР, говорячи про територіальну недоторканість, має на увазі захист не території союзної республіки, а недопустимість виходу союзної республіки зі складу СРСР.

Що ж, таке тлумачення не суперечить великодержавній шовіністичній політиці, яку царський уряд постійно проводив щодо України з часів Петра І. Прагнення українців до автономії розцінювалося царськими посіпаками до революції як зрада батьківщини. І тепер Маляров, Дядков, Старіков, Сергадєєв, Денисов і іже з ними також розцінюють прагнення українців до рівного становища з іншими народами світу як зраду батьківщини. Вирісши з російських шовіністичних традицій, вони надіються, либонь, продовжувати вічно стару політику.

Це — реальність. Денисови тримають у руках державну машину на Україні. Вони визначають, що таке зрада, що не зрада; вони заганяють людей у табори; вони віднімають життя і примушують працювати по кільканадцять років запівдарма в нелюдських умовах. Це реальність. Проте, ця реальність тхне мертвотиною, бо вона

не тільки породжена вчорашнім днем, вона живиться вчорашніми ідеями, вона намагається вчорашнє зробити теперішнім і майбутнім.

Коли імперія Романових проводила колонізаторську політику щодо України, вона діяла в дусі своїх законів і своєї ідеології; вона діяла в тому колонізаторському дусі, що й тодішні Англія, Франція, Австро-Угорщина, Португалія тощо; вона діяла в дусі, що панував тоді в цілому світі. Але, коли шовіністи намагаються проводити подібну політику сьогодні, вони діють проти законів радянської держави, проти марксистсько-ленінської ідеології, проти антиколоніалістичного духу сучасної доби.

Тепер, коли існує не імперія Романових, а Радянський Союз, шовіністи виступають як порушники законів, а не охоронці їх, бо якими б софістичними викрутами не намагалися витлумачити ст. 17 і ст. 14 Конституції СРСР і УРСР у дусі відсутності права на самовизначення, здоровий глузд постійно долає софізми і наполегливо твердить: право виходу республіки зі складу Союзу РСР є право, а не його відсутність, і ніколи не можна замінити слів про надання права словами про заборону його, як не можна взаємозамінити слова «візьми» і «не руш».

Журнал «Радянське право» (№ 1, 1966 р.) писав:

> «Україна, як і кожна з союзних республік, у всякий час за своїм бажанням має право вийти зі складу Союзу РСР. Право виходу союзної республіки, яке не може бути ні скасоване, ні замінене союзною владою, дає можливість народу союзної республіки виявити свою волю з найважливішого питання — про форму своєї державності.»

Ось тлумачення конституційного права на відокремлення, що подала редакція офіційного юридичного журналу в передовій статті. Ясніше ясного. Україна має право вийти зі складу Союзу, громадянин республіки має право агітувати за вихід.

Хто діє справедливо — діє відкрито; хто судить законно — судить публічно. Денисови знають, що розправляються з українськими патріотами всупереч радянським законам і тому всіляко приховують своє кривосуддя від людського ока.

Переслідування людей, що хочуть скористатися конституційним правом на відокремлення, суперечить марксистській теорії, яка завжди включала в себе право націй на самовизначення. Право націй на самовизначення завжди було складовою частиною програми КПРС. І якщо людина на ділі комуніст, а не тільки формально, вона не може виступати проти права українського народу на самовизначення. Тому дії Денисова, Сергадєєва та їм подібних пережитків сталінських часів стоять в такому ж кричущому протиріччі з марксистською теорією, як і з радянськими законами.

Мільйони людей у вузах і в системі партійної освіти вивчають твори класиків марксизму та програмні документи, в яких з національного питання звучить тільки одне — марксисти-ленінці завжди були за право націй на самовизначення. Щоб не показати цим масам, наскільки Денисови далекі від марксизму, вони змушені ретельно приховувати від цих мільйонів свою роботу і процеси в так званих антирадянських націоналістичних справах.

Нарешті третій фактор — дух епохи.

У XIX сторіччі він мало псував нерви катам України, бо то була епоха колоніалізму. Колоніальне гноблення було, так би мовити, узаконене явище. Здирства царату на Україні не могли значно вплинути на міжнародний престиж російської імперії, бо подібні здирства робили в своїх колоніях Австро-Угорщина, Португалія та інші імперіалістичні держави. Але в XX сторіччі, коли луснули одна за одною колоніальні імперії і з виру бурхливих подій виросли могутні сили національного визволення, коли ці сили визначають дух сучасної епохи і дають їй прапор, — у цю епоху

намагання придушити прагнення українців до національної свободи виглядає страшним анахронізмом і страшною несправедливістю.

Прагнення шовіністів продовжувати ветхозавітну політику призвело до величезного лицемірства. З одного боку, Радянський Союз і УРСР підписали статут ООН, що проголосив право всіх націй на самовизначення, 14 грудня 1960 року уряд УРСР підписав Декларацію про надання незалежности колоніальним країнам і народам. На міжнародних трибунах з уст' радянських діячів постійно лунають палкі слова підтримки борців за демократію та національну свободу. Проводяться конференції, на яких приймають резолюції, подібні ось до такої:

> Мы не можем быть спокойны, пока на земле льется кровь за свободу, священная кровь наших братьев, мужественно вставших на защиту демократии, свободы и независимости своих народов...
>
> Вторая Советская конференция солидарности народов Азии и Африки от имени всего советского народа заявляет свой гневный протест против кровавых империалистов и требует немедленно прекратить преследования и расправу над патриотами и борцами за свободу народов, положить конец разнузданному террору, геноциду и апартеиду, освободить всех политических заключенных.
>
> Мы призываем, кому дороги идеалы свободы, демократии и справедливости, выступить единым фронтом против всяких репрессий и преследований борцов за национальную независимость, за ликвидацию колониальных и расистских режимов.
>
> Мы требуем:
>
> Свободу борцам за независимость!
>
> Немедленно прекратить преследования патриотов!
>
> (Из резолюции Второй Советской конференции солидар¬ности народов Азии и Африки в Баку 8-Ю мая 1964 г.)

Справжній гімн демократії та національній незалежності! Але що вартий цей гімн, копи в радянських тюрмах і таборах також сидять борці за незалежність і розширення демократичних свобод, коли шовіністи найжорстокішим чином переслідують борців за незалежність України. При чому, щоб підірвати коріння для відродження ідеї державної незалежності, намагаються знищити в українському народі історичну свідомість (що лише й здатна згуртувати всі шари нації в єдиний кулак у боротьбі за самозбереження) і прищепити йому почуття безбатченка.

Теперішні покоління нашого народу позбавлені духовних надбань своїх дідів і прадідів. У русифікованих учбових закладах українцям викладають історію розвитку продуктивних сил та історію російських царів, не історію нашого народу.! чим жили наші предки, теперішні українці не знають, бо з численної когорти українських філософів видані твори лише Г.Сковороди (і то не повністю), праці українських економістів, істориків, публіцистів (навіть ті, що видавалися до революції в Росії) тепер заборонені; багато прозаїків заборонено зовсім, а інші видані не повністю; такі сфери духовного життя наших пращурів, як музика, живопис тепер у повному занедбанні.

Заховавши від теперішніх поколінь багатющу духовність наших предків, легко було навіювати думку, що в нашому минулому немає нічого, що було б гідне уваги. Тим самим нищилась у народі свідомість духовної єдності поколінь, що протягом багатьох століть була могутньою зброєю єднання і дала можливість українцям витримати всі випробування долі і пережити татаро-монгольську навалу, панське ярмо, турецькі зазіхання і царську окупацію.

З одного боку, дії цілком відповідні духові сучасної доби: всіляка підтримка закордонних борців за демократію та національну незалежність, а з другого, страшенний консерватизм: придушування борців за демократію та національну незалежність всередині держави, намагання відгородитися від світового історичного процесу. А звідси прагнення приховати від широкого світу свої розправи над українськими патріотами з допомогою таємних слідств, закритих судів та ізольованих місць ув'язнення.

Таким чином, каральні органи на Україні діють таємно від народу тому, що переслідування за ідею виходу УРСР зі складу СРСР суперечить, по-перше, законам Радянського Союзу, по-друге, марксистській ідеології, по-третє, духові сучасної антиколоніальної епохи.

Позиції російського шовінізму на Україні тепер незрівнянно слабші, ніж були до революції. І не тільки через вищевказані фактори. Будучи гальмом суспільного прогресу і ставши на заваді розвиткові нашої мови, літератури й усієї національної культури, він не має жадної моральної підтримки. За опору йому править груба фізична сила (військові гарнізони, як сказав слідчий Денисов) і страх наших батьків. Але на одній лише силі ніколи ніщо довго не трималося, а страх також не вічний. Він, як і все на світі, явище минуще. Щоб він існував, його треба постійно підтримувати. Його й роздмухували безперестанку смертями, тисячами безвинних смертей. Чим і залякали наших батьків. Але після війни народилося і вже виросло нове покоління, що не знає страхіть терору і не скуте жахом.

Воно — молодий господар країни. Йому належить майбутнє, а воно починає розуміти, яке небезпечне для батьківщини відгороджування від інших народів. Воно розуміє, що самоізоляція від інших ідей означає збіднення, обкрадання самого ж себе. «Хто цурається і людей і ідей, той бідніє душею все більше і більше, опускається все нижче і нижче», — казав Жюль Мішель.

У наш час бурхливого промислового розвитку і зокрема технічних засобів інформації ізолювати людей від сторонніх ідей стало майже неможливо. Шовіністи можуть замкнути на замок філософів Кононовича-Горбацького і Костельника, економістів Осадчого і Левицького, істориків Полетику і Грушевського, етнографів Номиса і Шухевича, мовознавців Житецького і Потебню, публіцистів Драгоманова і Павлика, вони можуть навіть пересипати їхні твори магнієвою стрічкою в книгозбірні і запалити, але вони не спроможні повісити замки на численні канали різноманітної зовнішньої (і внутрішньої) інформації з новими ідеями. А кожний струмінь нової інформації несе новий свіжий дух, що руйнує старий підмурівок шовіністичної будівлі. У них ще вистачить сили задушити ув'язнених, але не можна ув'язнити сучасний дух, що постійно породжує тисячі таких, як ми.

Проект програми УРСС, що був головним доказом моєї «вини» у 1961 році, закінчувався словами, які я повторюю ще з більшою певністю:

«Торжество радянського закону буде і нашим торжеством».

Якщо Ви, громадянине Коротченку, не хочете спільно з російськими шовіністами грати ролю гальма на шляху розвитку української нації, вжийте заходів для відновлення режиму законності на Україні.

Мордовія, 11 табір, центральний ізолятор. Лев Лук'яненко
Травень 1967 року

ПІСЛЯМОВА ДО ЗАЯВИ Д.КОРОТЧЕНКУ

Контингент політичних в'язнів поступово скорочувався, і Сосновську зону 7/1 вирішили передати для карних злочинців, а політичних розвезли по інших політичних зонах. Більшість спрямували в село Явас на 11 зону. Щоб на перевезення рабсили не витрачати кілька робочих днів, його організували в переддень нового 1967 року. Позаяк перед тим мене, Михайла Гориня, Валентина Мороза, Михайла Масютка та ще кількох українців посадили були на 6 місяців до ПКТ (приміщення камерного типу — невеличка табірна в'язниця), то нас посадили до воронків, перевезли до 11 зони і там розсадили в камери ПКТ. У цей час в ньому вже сиділи Святослав Караванський, Володимир Іванів, Юлій Данієль, брати Кобалії та ще кілька завзятих націоналістів та дисидентів. За кілька днів в'язнів у ПКТ перетасували і я опинився в одній маленькій камері з Караванським, Морозом та Алексєєвським. Алексєєвського посадили до нас в надії, що ми, недовіряючи йому, не будемо писати якусь антирадянщину. Проте, він швидко зрозумів, що має справу з непересічними особистостями і сказав сам собі, але вголос: «З такими людьми сваритися не треба». І розповів нам про себе таке.

До війни він працював головою сільради в Курській області на межі з Україною. Коли почалася війна, і німці вже наближалися до кордонів Росії, його, як комуніста та ще різних комуністичних функціонерів, чоловік п'ятдесят, зібрали в групу і почали готувати до партизанської війни. Коли німці захопили Донбас і Курську область, їхню групу зібрали знову, одягли в німецьку форму і спрямували в Донбас. На той час почався навчальний рік, школярі і вчителі пішли до своїх шкіл і почали звичайне навчання. Групі Алексєєвського наказали розгромити школу, щоб викликати незадоволення до німців з боку батьків і місцевого населення. У групі був один чоловік, який знав німецьку мову. Коли група підходила до школи, ми, каже, обстріляли її, потім з криком німецькою мовою і лайкою на все горло в тому дусі, що всі ви тут russische Schweine, ввірвалися до школи, перебили все, перестріляли, підпалили школу і з видом найбільшого презирства до переможеного народу пройшли по містечку і пішли геть.

— То ви, прикриваючись німецькою уніформою, вбивали своїх людей?

— Перемогу, як нам казали, не можна здобути без жертв, — пояснив Алексєєвський.

Він не доносив на нас і насправді ми не мали камерного сексота, що полегшувало атмосферу в камері.

Перечитавши перед тим двохтомник Іммануїла Канта, «Феноменологію духа» Гегеля, товстий том Спінози і збагативши пам'ять аргументацією про переваги європейського демократизму над азійським деспотизмом, я під виглядом скарги почав писати трактат про неминучість перемоги демократії над деспотією та неминучість розвалу імперії і створення самостійної української держави.

Коли написав з дюжину аркушів, наглядачі зробили трус і забрали. Днів через три-чотири викликав уповноважений КДБ капітан Круть і, розмахуючи аркушами скоропису, закричав: «Що? Вам не подобається радянська влада?! Намагаєтесь підточувати її! Нічого, не одного вже зігнули в баранячий ріг, зігнемо й вас! Ми вас примусимо любити владу!»

Наступного тижня я знов почав писати заяву, уважно прислухаючись до кроків наглядача в коридорі і за кожного наближення до прозурки ховав папір і підіймав книжку.

Управління КДБ підполковник Пономарьов. Він не кричав, намірюючись розмову побудувати на спокійних запитаннях. Коли ж побачив, що я не схильний до пояснень і відповідаю двома-трьома словами, тоді піднявся з-за столу, покликав наглядача, що був поблизу за дверима і таким же спокійним тоном сказав: «Ведіть його в камеру. Хай сидить. Радянська влада пережила вже багато таких. У нас є час і ми встигнемо його згноїти!»

Після цього пильнування за камерою ще більше посилилося і писати стало неможливо. Що ж робити? Як же все-таки написати на волю?

Обміркувавши, я вирішив написати заяву, по-перше, не в жилій, а в робочій камері, а зберігати в жилій; по-друге, не ховатися від сексота, що супроводжував нас в робочій камері (хтось йому дав прізвисько «Гітлер»), а навпаки, демонстративно писати перед його очима, по-третє, писати на клаптиках паперу, ховаючи їх у різних місцях матрацу. В разі, якщо знайдуть у дорозі чи в житловій камері, то знайдуть тільки незначну частину і її потім легше буде відновити, аніж починати все спочатку. По-четверте, обмежитись скороченим варіантом.

Клаптики мені вдалося звести докупи й передати з ПКТ в зону. У зоні Павло Марусяк, один з найділовитіших українських націоналістів того часу, організував запакування в щітку (мило) і передачу із зони на волю.

Я, передавши один примірник з ПКТ в зону, написав другий примірник і подав черговому наглядачеві, щоб кинув до поштової скриньки, спеціально призначеної до заяв і скарг, яка висіла біля штабу адміністрації зони. Цим я створив підставу для обгрунтованої відповіді (в разі майбутнього порушення кримінальної справи і розслідування) на найголовніші питання: «Ви передавали вашу статтю за кордон?» та «Як ваша антирадянська стаття потрапила за кордон?»

Відмовитись від авторства статті не хотілося і того відповідь була: «Я кинув її через наглядача до поштової скриньки. А якщо вона потрапила ще й за кордон, то це означає, що в вашій системі є тріщина. Між іншим, і зовсім не дивно. Пригадайте вартового, який застрілився на вартовій вежі, пригадайте капітана, начальника загону на 7-й зоні в Сосновці, що не витримав вашої людожерської системи і на знак протесту супроти несправедливості написав про це записку і застрілився. Скажіть-но прямо й відверто, чи такий капітан не відправив би заяву за кордон?»

За такої позиції немає складу злочину, бо зникає один з чотирьох необхідних складників, а саме: намір передати за кордон і підірвати радянську владу.

Щоб запобігти виходу з-під мого пера документів за межі колючого дроту, КДБ вирішив спровадити мене до критої Володимирської в'язниці. 22 серпня 1967 року мене засудили і наступного дня відправили з Явасу конопляною поштою геть до Володимира. Але вже було пізно — хоч і скорочений варіант, а все-таки вдалося відправити в світ широкий, і в січні 1968 року його надрукувала українська газета «Українське слово» в Парижі. 1980 року видавництво «Сучасність» надрукувало заяву у книжці «Зупиніть кривосуддя», звідки я і передруковую її тепер.

Квітень 1992 р., с.Хотів Л.Лук'яненко

Москва. Центральному Комітету КПРС
копія — Комітету по пресі
при Раді Міністрів УРСР м.Київ

Левко Лук'яненко
Пермська обл., Чусовський р-н, селище Кучино,
ВС УТ 389/36

У рік святкування вами 50-річчя створення Союзу РСР вважаю за необхідне висловити своє обурення з приводу дискримінації українців у сфері поширення періодичної преси.

В середині СРСР це проявляється в тому, що українцям, котрі проживають за межами України, відмовляють в передплаті низки республіканських видань на тій «підставі», що їх не включено до Центрального каталогу («Друг читача», «Ukraine», «Вісті з України», «News from Ukraine» та багато інших).

У минулому році я звертався до працівників зв'язку на місці, писав заяву до Київського «Союздруку», але так і залишився без видань, що їх вище зазначено.

Головне управління для поширення періодичних видань «Союздрук» повідомило, що:

«... в настоящее время сохраняется порядок, согласно которому подписка на местные издания, которые не включены в Центральный каталог, принимается только в пределах той области, края, республики, где они издаются...»

Отже, «сохраняется порядок», за яким мільйони українців, що живуть за межами УРСР, позбавлені можливостей одержувати інформацію про те, яку літературу видають республіканські видавництва, а звідси не можуть бути обізнані з новинками літератури і не можуть своєчасно замовити бажану книгу.

«Сохранение» такого «порядка» є продовженням шовіністичної дискримінації українського слова в дусі Валуєвського циркуляру 1861 року та Емського царського указу 1875 року, і я висловлюю проти нього рішучий протест.

У плані зовнішніх стосунків дискримінація українського слова проявляється в тому, що в той же таки Центральний каталог не внесені українські видання, що їх здійснюють українці Польщі, Чехословаччини, Румунії, Югославії.

Кожному громадянинові СРСР і УРСР в тому числі надана можливість передплачувати десятки польських газет і журналів, а ось газету й календар-альманах, що їх видають українці в тій же Польщі, громадяни УРСР не можуть передплатити; громадяни УРСР скільки завгодно можуть передплачувати газет і журналів з країн народної демократії — тільки не українських. Для них — виняток. Їх не можна.

Що — українці в Польщі, Румунії, Чехословаччині, Югославії є люди нижчої вартості порівняно з поляками, румунами, чехами, словаками, югославами? Чому ви виділили українців і ставитеся до них гірше, як до інших?

Ви називаєте себе друзями українців, але ставитеся до нас украй несправедливо: українці Італії, Австралії чи будь-якої капіталістичної країни у кращому становищі від нас — вони можуть передплатити і «Друг читача» з Києва, і «Наше слово» з Варшави, а нас ви позбавили такої можливості.

Це ставлення до українського друкованого слова суперечить принципу рівноправності націй, це — груба дискримінація, що принижує національну гідність українців, тому я висловлюю проти неї рішучий протест.

З пошаною Л.Лук'яненко

1 серпня 1972 року

Голові Президії Верховної Ради СРСР
в'язень Лук'яненко Л.Г.
з Пермської обл., Чусовського р-ну,
п. Кучино, ВС 389/36

З А Я В А

1961 року Львівський обласний суд засудив мене до страти за те, що я написав брошуру з обгрунтуванням необхідності виходу України на підставі ст. 17 Конституції СРСР зі складу СРСР. Верховний суд смертну кару замінив на 15 років ув'язнення.

Понад сто років тому засудили до страти Достоєвського за читання «преступного письма» та слухання і недонесення «возмутительного сочинения». Цар замінив смертну кару засланням,

За всіх величезних змін економічного ладу й життя російська держава з дивовижною послідовністю проносить із сторіччя в сторіччя один і той же дух політичного життя.

На жаль, початок 70-х років позначений тим самим духом: засуджено Валентина Мороза до 14 років, Данила Шумука, Івана Геля, Юрія Шухевича до 15 років за слово. Як і Достоєвський, ніхто з них не точив багнета, не діставав динаміт, не купував карабіни.

Уся наша вина полягає в тому, що ми маємо власний погляд на становище України та на всі ваші методи керівництва суспільством.

Ваша держава розправилася за Слово зі мною як сторіччя тому з Достоєвським, тільки жорстокіше.

Всесвітній дух демократизації та розширення прав людини з Вашої ласки нас оминає. Декларація прав людини ООН, що віддзеркалює сучасне розуміння вартості людської особи та її демократичних прав і свобод, на нас не поширюється — ви підписали її — цей документ 20-го сторіччя, — а самі дієте в дусі своїх традицій минулих століть.

Стаття 21 Декларації прав людини ООН проголошує право кожного громадянина брати участь у політичному житті своєї країни, а мене засудили до 15 років ув'язнення за брошуру, в якій з марксистських позицій зроблена критика сучасного становища моєї Батьківщини — України.

Стаття 19 Декларації прав людини проголошує право кожного громадянина одержувати й поширювати будь-яку інформацію незалежно від державних кордонів, а мене засудили за брошуру, яку ледве чи прочитало й двадцять осіб.

Стаття 10 Декларації проголошує право кожного громадянина на відкритий справедливий суд, а мене засудили таємно від народу в кімнаті Львівського обласного КДБ і навіть на проголошення вироку не впустили в кімнату ні рідних, ні дружини.

Стаття 8 Декларації проголошує право кожного несправедливо засудженого на перегляд справи і винесення справедливого вироку, а ви не тільки 12 років відмовляєтеся скасувати драконівський вирок, але тяжкими умовами ув'язнення зруйнували моє здоров'я і зробили мене калікою.

Для громадян інших держав права, що їх проголошує Декларація прав людини ООН, — не фікція, а реальність: вони мають змогу критикувати дії своїх урядів, можуть купувати й читати періодичну пресу й книжки будь-якої іншої країни світу, можуть займатися будь-яким видом господарської діяльності, можуть виїхати до іншої країни, а Ви маєте Декларацію за порожній звук.

На знак протесту проти порушення в СРСР Декларації прав людини ООН об'являю голодівку на 10 грудня 1972 року і вимагаю припинити несправедливі репресії проти інакомислячих і випустити з ув'язнення людей, що засуджені за політичні погляди.

9 грудня 1972 року Л.Лук'яненко

АКТ

6 січня 1973 року, селище Кучино

Ми, що нижчепідписалися: черговий помічник начальника табору ст. лейтенант Рак, черговий старший контролер ст. сержант Шаринов Ю.А. склали цей акт про те, що в час обходу жилих секцій загонів о 20 годині у четвертому загоні в роздягальні були виявлені такі в'язні, які зібралися святкувати релігійне свято, яке, як вони пояснили, зветься «Різдвом»:

1. Миколаєнко Микола Іванович — 1932 р. нар.
2. Пришляк Євген Степанович — 1913 р. нар.
3. Смоляр Іван Вікторович — **1921 р.** нар.
4. Калиниченко Віталій Васильович — 1937 р. нар.
5. Кампов Павло Васильович — 1929 р. нар.
6. Лук'яненко Левко Григорович— 1927 р. нар.
7. Різників Олексій Сергійович— 1939 р. нар.
8. Сергієнко Олександр Федорович — 1932 р. нар.
9. Курчик Микола Якович — 1927 р. нар.
10. Пилип'як Дмитро Павлович — 1929 р. нар.

На столі поставили маленьку ялинку, порізане сало, чай, варення, печиво. Засуджені співали пісні. Чергова група (наряд) запропонувала припинити пісні і розійтися по загонах. Після цього вони цією ж групою на території житлової зони продовжували співати пісні релігійного змісту.

Про що і складено цей акт.

Черг. пом. нач. ВТУ № 36
ст. лейтенант_____(Рак)
Черг. стар. контролер_____(Шаринов)

Голові Чусовського міського народного суду
Пермської обл. тов. Звєревій З.І., м. Чусовий

ПОДАННЯ

про переведення на в'язничний вид режиму утримання

Лук'яненка Левка Григоровича, 1927 р. народження, українця, засудженого 20.05.1961 р. за ст. 56, ч.І КК УРСР і за ст. 64 КК УРСР до страти. Ухвалою судової Колегії в кримінальних справах Верховного Суду УРСР від 26.07.1961 року вирок Львівського облсуду від 20.05.1961 року щодо Лук'яненка Л.Г. змінений: страта замінена позбавленням волі строком на 15 років.

Лук'яненко Л.Г. засуджений за зраду Батьківщини, створення ворожої націоналістичної організації «Української робітничо-селянської спілки» (УРСС), яка ставила собі за мету боротьбу проти Радянського державного ладу, КПРС і марксистсько-ленінської теорії та відрив Української РСР від Союзу РСР.

За час утримання в місцях позбавлення свободи характеризується негативно. Допускає порушення режиму відбування кари, за що неодноразово його викликали для співбесід і піддавали заходам дисциплінарного впливу. Так, 29 грудня 1966 року, за виготовлення рукописів націоналістичного характеру та розповсюдження їх серед в'язнів був запроторений до приміщення камерного типу на 6 місяців. Після звільнення з приміщення камерного типу в'язень Лук'яненко правильних висновків для себе не зробив, продовжував порушувати режим відбування кари для в'язнів, за що 22 серпня 1967 року його перевели на тюремний вид режиму утримання терміном на 3 роки. Неодноразово оголошував необгрунтовані голодівки, допускав порушення денного розкладу. За період відбування кари 24 рази порушив режим відбування кари та 66 разів відмовлявся від праці.

В установі ВС 289/36 перебуває з 13 липня 1972 року. Після прибуття його влаштували працювати черговим електриком на виробництві, до праці ставився задовільно. В установі ВС 389/36 систематично допускав порушення режиму відбування кари, відвідував без дозволу адміністрації інші загони, займався виготовленням заборонених предметів (свічок), разом з іншими засудженими організовував збіговиська для проведення релігійних свят зі співами релігійних пісень-молитв.

Засуджений Лук'яненко скоєний злочин не визнає, вважаючи, що засуджений неправильно. Своєю поведінкою негативно впливає на в'язнів з числа молоді.

23, 24, 25, 26 червня 1974 року в'язень Лук'яненко категорично відмовився вийти до праці разом з групою інших в'язнів, не маючи на те підстав. Взяв активну участь у груповій відмові вийти до праці, чим була дезорганізована нормальна діяльність виробництва і установи ВС 389/36.

Лук'яненко своєю поведінкою виявляє спротив адміністрації у розв'язанні завдань, що стоять перед установою і негативно впливає на інших в'язнів, особливо на молодь.

А того з огляду на вищевикладене та беручи до уваги, що засуджений Лук'яненко Л.Г. на заходи виховного та дисциплінарного впливу не реагує, уперто не бажає ставати на шлях виправлення і керуючись ст. 53 Виправно-трудового Кодексу РРФСР, прошу засудженого Лук'яненка Левка Григоровича перевести на тюремний режим утримання терміном на 3 (три) роки на невідбутий строк 1 рік 6 місяців 24 дні.'

Нач. ВТК-3б УВТУ УВС Пермського облвиконкому
капітан_____Журавков
«Узгоджено»
Нач. відділу УВТУ УВС підполковник_____Микав
«Узгоджено»
Голова наглядової комісії_____Закалін

Копия

ОПРЕДЕЛЕНИЕ
судебного заседания

Чусовской городской народный суд Пермской области в составе председательствующего н/с Зориной Г.Г. и народных заседателей Смышляевой А.Д., Сергеевой Л.Н., при секретаре Тесаловской Е.И. с участием прокурора Голдырева В.А. рассмотрел з открытом судебном заседании в гор. Чусовом 28 июня 1974 года

материал на Лукьяненко Льва Григорьевича, 1927 г.р., суд

установил:

Лукьяненко осужден 20/05-61 г. по ст. 56 ч. 1, 64 УК РСФСР к высшей мере наказания. Определением судебной комиссии по уголовным делам Верховного Суда УССР от 26.06.61 г. приговор Львовского обл. суда от 20.05.61 г. в отношении Лукьяненко изменен, смертная казнь заменена лишением свободы сроком на 15 лет, срок исчисляется с 21.01.61г. Отбыл 13 лет 5 месяцев 7 дней, осталось 1 г. 6 мес. 23 дня. В местах лишения свободы Лукьяненко характеризуется отрицательно, является злостным нарушителем режима: отказывался от работы, не подчинялся указаниям администрации, принимал участие в групповых «сборищах» по поводу религиозных праздников, за период отбывания Лукьяненко имел 24 нарушения и 66 раз отказывался от работы. К Лукьяненко за данные нарушения режима принимались различные меры воздействия, неоднократно предупреждался, беседовали с ним, объявлялись выговора, по 1967 г. Лукьяненко переводился на тюремный режим сроком на 3 года, лишался очередного свидания, помещался в ШИЗО. Данные меры воспитательного воздействия не дали положительного результата. Своим поведением Лукьяненко отрицательно воздействует на осужденных. Администрация ИТК-36 ходатайствует о переводе Лукьяненко на тюремный режим на оставшийся срок. Суд считает, что ходатайство администрации ИТК-36 обоснованно, подлежит удовлетворению, т.к. Лукьяненко является злостным нарушителем режима, ранее к нему применялись меры воспитательного характера.

Руководствуясь ст. 53 ИТК РСФСР, суд

определил:

Лукьяненко Льва Григорьевича перевести на тюремный режим содержания на неотбытый срок 1 год 6 месяцев 23 дня.

, Определение обжалованию не подлежит.

Нарсудья: Зорина

н/заседатели Сергеева, Смышляева

Копия верна:

нарсудья: Зорина (подпись)
секретарь: (подпись)

КУЧИНО — ВОЛОДИМИР

Заступник начальника 36-го концтабору майор Федоров викликав по черзі з карцерної камери до службової кімнати мене, литовця Симоса Кудірку та єврея Давида Чорноглаза для трусу. Перебираючи мій одяг, книжки, зошити, він посміхався, гомонів, із явним задоволенням готував нас до етапу і на закінчення дозволив відкрити банку рибної консерви і з'їсти її в камері на карцерному режимі — небачена річ, нечувана доброта!

— У чому справа? — думаю. — За два роки перебування в Кучино цей кат з ніким по-людському не говорив ніколи, а тут раптом такий людяний і веселий.

Годин за 3-4 все з'ясувалося: нас, представників національних груп і організаторів страйку замість переводити до іншого табору (як всі вважали), Федоров готував до центральної Володимирської тюрми, причому навіть не дав в'язнівського етапного хліба, цукру і риби в дорогу. Як справжній садист, він зазнавав справжньої радості від того, що власними руками спроваджував нас на ще гірші тортури. .

З Кучино нас трьох привезли воронком до Чусовського районного суду і, виводячи по одному з воронка, впродовж години встигли всіх засудити, потім хутенько підвезли до залізниці (перед самим від'їздом поїзда) і передали конвою Столипінського вагону. До папки з особовою справою кожного з нас був наклеєний супровідний аркуш зі словами: «Особливо небезпечний державний злочинець. Режим — суворий.» Конвой посадив нас до «тройника» (купе на трьох в'язнів) і під вагоном ритмічно застукали колеса на місто Кіров і далі до старовинного Володимира.

Цікаво, змінилося начальство у Володимирській в'язниці, чи ні? Невже й тепер там Зав'ялкін, Бутова, Обрубов, Золотов? Невже знову іду в лабета цих катів? Тоді не замордували, то замордують тепер — неприємний холодок розлився душею, а далі стиснулися щелепи, прищурилися очі, воля стиснула тіло в кулак і приготувала мене до будь-чого, в тому числі й до фатальної грані.

В тюрмі справді зустрінули ті ж самі люди плюс психіатр Рогов — удосконалюючи систему керівництва людьми начальство запровадило таку посаду до складу тюремної адміністрації,

Як вельми вони постаріли за чотири роки! Погладшали. Обважніли. Старший лейтенант Фролов став майором. 1969 року він приїхав до тюрми з якогось училища з явним наміром усіх нас перевиховати. Його завзяте намагання навернути нас на комуністичну віру набридало нам, а він глибоко вірив у добро радянського ладу і поступове зменшення злочинності та кількості тюрем в Союзі. Ба, та не так воно є. Переконався, що в'язниця — це якийсь содомський двір з вхідною і вихідною брамами, крізь які постійним потоком прибувають і від'їжджають маленькі чорні фігурки, що такі схожі одна на одну, як схожа вчорашня група на позавчорашню, цьогорічна на минулорічну, 1974 року на групу якогось майбутнього. Люди в адміністрації міняються, старішають, помирають, а ця будівля, немов вічна труба, в один кінець впускає, другим випускає безупинну живу темно-сіру вервечку живих, по суті лишень статистичних істот.

Цей безупинний потік сірої маси пригасив блискучі очі правовірного комуніста, остудив його завзяття, вгамував ненависть до ворогів радянської влади і всяких там націоналістів і дав розуміння: щоб мати хліб, треба десь працювати. В тюрмі не найтяжча праця, отже мусиш виконувати свої

обов'язки. І якщо доводиться карати безвинних, тож і до нього карали і після нього каратимуть — так світ влаштований.

— Як вам, Левку Григоровичу, жилося? Постаріли... — обізвався до мене Фролов через кілька днів після приїзду, коли зайшов до камери з групою офіцерів у час чергового обходу.

— Та й ви не помолодшали, — кажу.

— Треба б якось побалакати.

— Та й можна б, — погодився я.

До розмови з ним так і не дійшло.

Кагебіст Микола Олександрович Обрубов, який в роки першого мого ув'язнення в тюрмі задавався своїм здоров'ям і з задоволенням руйнував здоров'я іншим, за минулий час підірвав власне серце і тепер ледве ходив. Із заздрості до дужчих від себе в'язнів він нацьковував Рогова, Бутову, весь величезний загін адміністрації проти українських націоналістів і чимдуж намагався перетворити наше життя на справжнє пекло.

Ми зі свого боку постійно шукали способів боротьби проти деспотичної імперії за права нації, громадянина, політичного в'язня.

До історії боротьби за статус політв'язня

КОЛИ 1961 року мене привезли в Мордовію і загнали до сьомого концтабору, я почав з'ясовувати свої в'язенські права. Мені з усіх-усюд повторювали одне і те ж: «Тут закон — тайга, а прокурор — ведмідь». Це можна було б і прийняти як керівництво до всієї поведінки в час ув'язнення, коли б не моя впертість. Справді, у кожному бараці на стіні висіли Правила режиму утримання в'язнів, що, власне кажучи, підтверджували наведене прислів'я. Вони були надруковані дрібнюсіньким шрифтом на поганому сірому папері без жодного підпису і вказівки, який орган влади, де і коли ухвалив ці Правила і який прокурор і коли їх санкціонував. Я звернув увагу, що Правила, які регулювали життя в'язнів — порушників закону, мали би бути зразком законності, а вони самі були незаконні, бо не мали атрибутів юридичного документу. Спроби зацікавити в'язнів проблемою не вдавалися, а Степан Кравчук (один з кращих друзів перших років ув'язнення) розповів купу прикладів запроторення до карцеру за зберігання чи переписування Декларації прав людини ООН. Проте, крапля камінь крушить. 1970 року в Барашево на 3-му концтаборі вже нас ціла група написала заяви до Москви і Києва з вимогою окремого від карних злочинів юридичного статуту.

Кількість освічених політв'язнів поступово збільшувалася, а разом з тим і збільшувалося розуміння великого значення ідеологічної боротьби проти комуністичного режиму.

Наші повстанці, що воювали зі зброєю в руках і програли, скептично повторювали: «Що ви можете зробити своїми папірцями цьому ведмедеві, який визнає тільки один аргумент — обух?» Проте з бігом часу і в повстанському середовищі починає поширюватись визнання важливості відстоювання людських і в'язенських прав.

Заява 30 жовтня 1975 року, яку ми написали в тюрмі, зібрали понад 70 підписів під нею і вдало відправили в широкий світ — це перший ґрунтовний документ, що став кульмінацією попередніх коротких заяв і початком широкої, по суті міжнародної кампанії за покращення умов ув'язнених совітських політичних в'язнів.

У створенні його, як і в попередні роки, українці відіграли провідну і вирішальну роль, А мені особисто він давав ще й велике моральне задоволення, бо був колективною реалізацією мого задуму 1961-1962 років.

Як проект нового закону, він не становить щось вельми цікаве, але хто цікавиться історією боротьби проти тоталітарної імперії, той побачить у запропонованому проекті Статуту політв'язня конкретний вияв цієї боротьби в одному конкретному питанні — намаганні законом відокремити політичний контингент від кримінального і тим самим спростувати офіційну брехню про відсутність в СРСР політичних в'язнів. Отже, юридична проблема була знаряддям боротьби проти системи.

До комісії законодавчих передбачень
Ради Національностей Верховної Ради СРСР

від ув'язненого за національні й політичні погляди
на підставі ст. 56, ч.І і ст. 64 КК УРСР на 15 років
Лук'яненка Л.Г.

З А Я В А

Відповідно до ст. 20 Основ Кримінального Законодавства СРСР і союзних республік та ст.І Основ виправно-трудового законодавства СРСР і союзних республік кримінальне покарання «не тільки є карою за вчинений злочин, але й має собі за мету виправлення й перевиховання засуджених в дусі чесної о ставлення до праці, точного дотримання законів, поваги до правил соціалістичного співжиття, запобігання злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також викорінення злочинності».

Виходячи з мети перевиховання і керуючись тим, що потенційно кожен злочинець може виправитися, ст. 7 Основ ВТЗ визначає як головні засоби виправлення й перевиховання засуджених:

1. режим відбування покарання;
2. суспільно-корисна праця;
3. політвиховна робота;
4. загальноосвітня і професійна технічна освіта.

При цьому найістотнішим і обов'язковим засобом виховання вважається праця, звідки й саме законодавство набуло назви виправно-трудового. А втім, така універсальність засобів, що не враховує мотивів злочину, для низки категорій в'язнів призводить до протилежних, ніж хотів законодавець, наслідків. До таких категорій належать, наприклад, особи, що скоїли злочини у стані сильного душевного хвилювання, що було викликане насильством або тяжкою образою з боку потерпілого; при перебільшенні меж необхідної оборони або ненавмисні злочини. Ці особи до моменту скоєння злочину могли бути чесними трудівниками, які поважали і дотримувалися усіх правил співжиття, могли з великою пошаною ставитися до закону, що, одначе, не врятувало їх від скоєння злочину.

Не можна не визнати, що обов'язкова й примусова праця щодо осіб з достатньо високим рівнем освіти, політвиховні заходи — навряд чи можуть бути засобом виправлення, а міра участі в них — показником міри перевиховання, позаяк не брак освіти був причиною їхнього злочину.

Ст. 7 Основ ВТЗ передбачає застосування зазначених у ній засобів виправлення лишень з урахуванням характеру і міри суспільної небезпечності скоєного злочину особи засудженого та його поведінки, лишаючи поза увагою питання про мотиви злочину.

Головні засоби перевиховання — праця та режим утримання лишаються примусовими для всіх засуджених, незалежно від запропонованої законом класифікації в'язнів. Отже стає зрозумілою необхідність диференціювати засоби впливу на засуджених залежно від мотивів скоєння злочинів та причин, що ці злочини породжують. А втім, такий підхід не знайшов віддзеркалення в чинному законодавстві, що істотно знижує його дієвість, а іноді і просто суперечить вимогам основного закону.

Саме так відбувається з особами, що їх засуджено по звинуваченню у порушенні закону з політичних, національних та релігійних мотивів. Застосування вимог виправно-трудового законодавства в його сучасному недиференційованому вигляді до цих осіб цілком безглузде. Переважна більшість таких осіб скоїла свої дії не через відсутність освіти чи трудових навичок, не внаслідок шкідницького способу життя чи неповаги до правил соціалістичного співжиття, а внаслідок своїх політичних, національних чи релігійних переконань. Тому доречно ставити питання не лишень про невідповідність засобів виховання й виправлення, які застосовують до кримінальних рецидивістів, але й про правомірність будь-яких спроб примусового впливу на їхні політичні, національні й релігійні переконання.

Конституція СРСР гарантує громадянам СРСР свободу совісті і не має жодних винятків і обмежень в цьому пункті, тому, либонь, виходячи з цієї засади, радянський уряд приєднався до Загальної декларації прав людини ООН з 10 грудня 1948 року. Статті 18 і 19 цієї Декларації також формулюють право людини дотримуватися будь-яких політичних, національних і релігійних переконань. Ця ж засада віддзеркалена в Пактах про громадянські права, що їх підписав і ратифікував СРСР.

Перелічені юридичні документи, звичайно, не позбавляють державу можливостей вважати за злочин якісь дії громадян, котрі, хоч і виходять зі своїх релігійних, національних, чи політичних переконань, проте порушують чинне в державі законодавство. І все-таки будь-які спроби примусового впливу на самі переконання таких осіб з усією очевидністю суперечать вимогам цих Документів.

Таким чином, виправно-трудове законодавство СРСР в його сучасному вигляді не можна застосувати до осіб, що їх засуджено по звинуваченню в порушенні закону з політичних, національних чи релігійних мотивів, позаяк за одну з цілей кримінальне покарання в СРСР має перевиховання й виправлення засуджених. Отже, і саму назву «Виправно-трудове законодавство» не можна вживати щодо згаданої категорії осіб. З моєї точки зору можна говорити лишень про Статус політичного в'язня СРСР, при виробленні якого необхідно взяти до уваги наступні засади.

З огляду на неприйнятність будь-якого примусового впливу на політичні, національні та релігійні переконання засуджених з боку держави, засоби впливу й перевиховання, передбачені ст. 7 Основ ВТЗ СРСР і союзних республік (режим відбування покарання; суспільно-корисна праця; політико-виховна робота; загальна і професійно-технічна освіта) не можна застосовувати примусово, тобто ухилення чи відмова в'язнів від виконання вимог адміністрації, спрямованих на виконання цих засобів, не можуть тягнути за собою будь-якої кари, погіршення правового чи матеріального становища в'язнів та інших небажаних для них наслідків.

Окрім визнаних законодавством прав засуджених як ось: право на медичну допомогу, побачення з адвокатом без представників адміністрації тощо, особи, що їх засуджено по звинуваченню в порушенні закону з політичних, національних,

релігійних мотивів мають користуватися також іншими правами, що їх надає засудженим виправно-трудове законодавство, хоч користування цими правами не заважає виконанню вироку.

Надання таких прав засудженим по звинуваченню в порушенні закону з політичних, національних і релігійних мотивів необхідне, позаяк здійснення саме цих прав забезпечує свободу совісті та захищає від зазіхань на неї.

Таким чином Правовий статус політв'язня повинен, зокрема, включати такі положення:

1. Політв'язні, тобто особи, що засуджені до позбавлення волі по звинуваченню в порушенні закону з політичних, національних і релігійних мотивів, відбувають кару окремо від інших в'язнів.

2. Політв'язні відбувають кару в місцях позбавлення волі, що розташовані на території тої союзної республіки, в межах якої були скоєні дії, що їм інкриміновані.

3. Політв'язні мають право одержувати, набувати й користуватися без обмежень книжками, журналами, газетами та іншою літературою, в тому числі й виданою за кордоном, і набути й користуватися радіоприймачами й телевізорами та іншими засобами одержання інформації.

4. Політв'язні мають право на побачення з рідними та іншими особами без обмежень, кількості побачень та їхньої періодичності. У той же спосіб не підлягає обмеженню листування політв'язнів. Трус осіб, що приїжджають на побачення до політв'язнів, не здійснюється.

Користування тою чи іншою мовою на побаченні та в листуванні обмеженню не підлягає.

5. Політв'язні мають право на індивідуальне та колективне чинення релігійних обрядів, а також на задоволення інших потреб, пов'язаних з їхніми релігійними переконаннями: одержувати й користуватися релігійною літературою, предметами релігійного культу тощо.

Політв'язні мають право створювати об'єднання за конфесіями, а також запрошувати священиків для участі у проведенні культових обрядів та релігійних свят.

Адміністрація місць ув'язнень зобов'язана надати необхідні приміщення для задоволення релігійних потреб.

6. Політв'язні — громадяни СРСР — користуються активним виборчим правом, позаяк вони не позбавлені цього права за вироком суду. З цією метою на території місць ув'язнення утворюються виборчі дільниці.

7. Неприпустимі будь-які обмеження політв'язнів у користуванні їхніми рідними мовами, зокрема в листуванні й на побаченнях, а також будь-які інші прояви національної дискримінації.

8. Політв'язні мають право на самоосвіту, а також мають право займатися мистецтвом і спортом.

Політв'язні мають право на взаємодопомогу у цих заняттях і на придбання всього необхідного для їх проведення.

Адміністрація місць ув'язнення зобов'язана надати приміщення, місце для цього.

9. Не допускаються будь-які обмеження контактів і спілкування між політв'язнями, що відбувають кару в одному місці ув'язнення.

10. Політв'язні мають право спільно святкувати різні свята та відзначати видатні дати — особисті, історичні, національні, релігійні та ін.

11. Будь-які форми примусового політвиховного впливу на політв'язнів з боку адміністрації не дозволяються. Участь політв'язнів у політвиховних заходах, що їх проводить адміністрація не є обов'язковою.

12. Адміністрації місць ув'язнення забороняється встановлювати будь-які пільги для когось із політв'язнів, рівно ж як і погіршувати умови ув'язнення залежно від поглядів чи переконань в'язнів або від їхньої поведінки. При цьому політв'язнів можна піддавати адміністративному і кримінальному покаранню і у випадках, що їх передбачено загальним законодавством.

13. Самодіяльні організації політв'язнів поза контролем адміністрації місць позбавлення волі.

Забороняється використовувати ці громадські організації на шкоду правам когось із політв'язнів.

14. Забороняється надавати політв'язням будь-які адміністративні функції чи функції нагляду за іншими в'язнями.

15. Будь-які форми примушування політв'язнів до праці заборонені.

Адміністрація місць ув'язнення зобов'язана надати можливість працювати тим, хто бажає. Оплата праці політв'язнів здійснюється за нормами і розцінками, що діють в народному господарстві; будь-які стягнення із заробітку політв'язнів на компенсацію витрат на їхнє утримання не робиться.

Тривалість робочого дня і тижня, надання чергових відпусток і відпусток по хворобі, оплата лікарняних листків здійснюється на підставі положень загального законодавства про працю.

Праця політв'язнів організовується з дотриманням правил охорони праці і техніки безпеки, встановлених законодавством про працю. Час праці політв'язня зараховується в його загальний трудовий стаж.

16. Будь-яке приниження людської гідності політв'язнів неприпустиме. Забороняється примушувати політв'язнів стригти волосся, носити одяг спеціального взірця, номерні знаки чи знаки імені на одязі і вставати перед представниками тощо.

17. При перевезенні в'язня за межі місця ув'язнення, де він відбуває кару, адміністрація зобов'язана не пізніше як за три доби повідомити самого в'язня і його родичів про місце, куди його везуть, та мету перевезення.

18. Адміністрація місць ув'язнення зобов'язана безкоштовно забезпечити політв'язня харчуванням за оптимальними науково обгрунтованими нормами.

19. Адміністрація місць ув'язнення зобов'язана безкоштовно забезпечити політв'язнів приміщеннями для помешкання, інших потреб відповідно до чинних громадянських норм та сангігієнічних вимог.

20. Адміністрація місць ув'язнення зобов'язана безкоштовно забезпечити політв'язнів одягом та постіллю відповідно до пори року та кліматичних умов. Носити одяг одного взірця необов'язково.

21. Окрім медичного обслуговування в'язнів, що його передбачено чинним законодавством, політв'язні також мають право запрошувати за своїм розсудом медичних працівників, в т.ч. і лікарів із-за кордону з метою медичного обслідування та отримання кваліфікованих консультацій.

За відсутності в медпункті місця ув'язнення необхідних ліків політв'язні мають право замовити їх будь-де за своїм розсудом, а санчастина зобов'язана взяти ці ліки й використати їх за призначенням.

22. Не дозволяється обмежувати перебування політв'язнів на відкритому повітрі.

23. Окрім їжі, одягу, взуття, ліжка й постелі, що їх адміністрація місць ув'язнення надає безкоштовно, політв'язні також мають право одержувати без обмежень від рідних та інших осіб, а також набувати через торгівельну мережу харчі, одяг, предмети побуту й користуватися ними.

24. Політв'язні мають право отримувати гроші від рідних та інших осіб, а також вільно розпоряджатися своїми грішми.

25. У разі смерті політв'язня адміністрація місця ув'язнення зобов'язана видати тіло небіжчика його родичам, коли вони того зажадають, для поховання згідно з національними звичаями та релігійним обрядом або відповідно до заповіту небіжчика.

Наведений перелік вимог, далебі, цілком узгоджується з вимогою ст. 1 Основ ВТЗ СРСР та союзних республік про те, що здійснення покарання не має на меті завдавати фізичних страждань чи принижувати людську гідність.

Для забезпечення неухильного виконання цього Статусу та дотримання законності при виконанні вироку необхідно, крім існуючої системи прокурорського нагляду та контролю з боку громадськості СРСР, також здійснення контролю з боку Іноземних і міжнародних громадських організацій.

З огляду на це має бути гарантовано:

1. Право апеляції політв'язнів до преси, громадських діячів та організацій.

2. Право представників громадських організацій, преси та окремих громадських діячів відвідувати місця позбавлення свободи, право і можливість знайомитися з умовами утримання та зустрічатися з політв'язнями.

3. Згадані в п.п.1, 2 положення мають поширюватися на представників громадськості, преси і організацій СРСР, закордонних країн, а також міжнародних організацій.

Це необхідно для захисту від зазіхань на свободу совісті політв'язнів через те, що в СРСР, відповідно до ст. 126 Конституції СРСР керівним ядром будь-якої громадської І державної організації є правляча партія КПРС, котра веде боротьбу з тими політичними й національними поглядами та релігійними переконаннями, що як правило і є мотивами діяльності політв'язнів.

З огляду на те, що Засади цієї заяви у самій суті відрізняються від Основних Засад Основ ВТЗ СРСР і союзних республік, що їх ухвалено Законом СРСР з 11 липня 1969 року, необхідно ухвалити спеціальний закон Верховної Ради СРСР для їх зміни.

Цим і пояснюється оце моє звернення до Комісії законодавчих передбачень Ради національностей Верховної Ради СРСР з клопотанням розглянути викладені вище міркування та запропонувати на розгляд Верховної Ради СРСР проекти окремого закону, який відповідає викладеному вище Статусу, котрий має регулювати виконання і відбуття кари для осіб, що їх засуджено по звинуваченню в порушенні закону з політичних, національних і релігійних мотивів.

P.S. Заяву такого ж змісту спрямовую до Комісії Законодавчих передбачень Верховної Ради Української РСР з клопотанням виступити з ініціативою про встановлення Законодавчим чином Статусу Політичного в'язня СРСР.

30 жовтня 1975 року Л.Лук'яненко

ЛИСТИ ДО РІДНИХ І ДРУЗІВ

Здоровенькі були, Рідні!

Дуже вам дякую за поздоровлення з днем народження, ну а щодо шлюбу,то, бачте, все пішло вшкереберть. І на додаток всіх тих мук і терпінь, що їх зазнали за 15 років, у кінці ще оця неприємність!

Безперечно, 15 років самітнього життя не могли не призвичаїти її до незалежності в тому смислі, що, роблячи будь-який вчинок, їй не треба було узгоджувати з думкою когось гнилого. Я далеко. У мене своє життя, у неї — своє. Воно визначається її умовами, її середовищем, до якого я не маю жодного відношення. Радитися зі мною у тих справах, від яких я дуже далеко і яких не знаю, нінавіщо. Був би смисл лишень у тому разі, коли б я був десь не дуже далеко, листи були великі і зі всіма подробицями тощо. Цього не було. І я зі свого боку, звичайно, не вимагав і не міг вимагати, аби вона радилася зі мною у справах свого звичайного буденного життя.

Очевидно, вона забула, що спільне життя означає деяке обмеження свободи обох, що кожен з подружжя мусить у чомусь поступатись, аби була можливість збереження подружньої спільності, і почала уявляти подружнє спільне життя у такий спосіб, що вона залишиться зі всією тою свободою чинити все сама, як і робила впродовж попередніх 15 років, а я прийду до неї лише в тій, так би мовити, в своїй частині, якої їй хочеться. Не я весь із своїми бажаними і небажаними рисами, а тільки в бажаній частині. І коли надійшло прохання про 50 крб., вона вибухнула, і вирішила відрізати й саму свою адресу, немов закрити краном сам канал, по якому можливе надходження таких неприємних прохань; грубо, одним помахом вона вирішила учинити мені ізоляцію: я до неї хай приїду, але щоб до мене ніхто не смів написати лист; я ще тільки на під'їзді до неї, а рамки, за які мені не дозволено переступати, вже готові.

Прости, Господи! Може, все це не так, може, я все страшенно перебільшую.

Але хіба я не маю права допускати, що моя дружина — людина з вищою освітою і великим життєвим досвідом — розуміє, як ненавиджу я тюрму і як боляче маю сприймати її ультиматум після таких довгих років неволі?!

Я старався себе заспокоювати: ну, мовляв, мало чого не бовтне людина згаряча... Пробачиться за образу, забудеться з часом і все буде гаразд. Але минув липень, минув серпень, минув вересень, а вона про образу нічичирк.

Ви всіляко стараєтеся згладити й поєднати нас, а вона мовчить і тим самим залишає чинними слова: «А тому ще раз доводжу до твого відома ізбавити мене від цього і категорично тобі забороняю давати мою адресу будь-кому з подібних типів, якщо ти хочеш мати хоч який-небудь зі мною зв'язок». Значить зв'язок треба не обидвом, а мені, і я його маю дістати ціною відмови від права давати свою ж адресу своїм знайомим!

Мене пече той її червневий лист, але ще більше пече упертість, з якою вона наполягає на умові, при дотриманні якої тільки і вважає за можливе в майбутньому спільне життя.

Я згодний з Вами, що за допомогою листів неможливо дійти до нормального порозуміння і з'ясувати справжнє ставлення одне до одного. Усе се так, але

вона написала чорним по білому умову нового єднання, зміст якої жахливий, і, не просячи за неї пробачення ось уже три місяці, тим самим мовчки підтверджує, що стоїть і далі на тій же умові, і що вона написала її не згаряча, а обдумавши... Так? А може, не так? Може, можна якось інакше розуміти її слова і її мовчанку?

Судячи з того, що вона до мене завжди добре ставилася і Ви її хвалили, я схильний думати, що тут якесь непорозуміння, що, написавши такі слова, вона мала на увазі щось зовсім інше і, в усякому разі, зовсім не збиралася зазіхати на мою свободу і т.ін. і т.под. А втім, написане пером не вирубиш. Вона могла б вирубати, та не хоче. Чому?

Сашко добре писав: «Не думай, що те, що ти там собі постановив як добре, буде добрим і для інших...» І ще: «Ти здалека не знаєш., як воно тут є». Справді, я багато чого не знаю. Тому я не хочу постановляти завчасу ніякого рішення. Та я знаю одне: ні в якому разі я не дозволю себе ображати і принижувати. Отже, будь-яка мова про спільність може бути тільки в тому випадку, якщо вона визнає, що вона, спільність, їй потрібна не менше, як мені, і після пробачення за весь той грубіянський лист.

Пробачте, Папа, пробачте, Мамо, що дитина під п'ятдесят років турбує вас парубоцькими проблемами. Що вдієш, мої дорогенькі? — ненормальне життя створює й ненормальні для мого віку проблеми. Скільки я завдав Вам клопоту з усім іншим та ще й це наостаток!

І Надя... Я мріяв у мирі й любові дожити остаток віку, а тепер... Бозна, що ще і як воно буде.

У листі з 27 серпня мама багато написали і про Спас, і про родичів, і про сад. Про Романа написали, що свобода до добра не доведе. Яка свобода? Якщо він злигається з міськими розбишаками і бігатиме з ними зовсім безконтрольно, то така свобода і справді до добра може і не довести, але якщо він буде чимнайбільше часу серед дорослих порядних людей, то це сприятиме швидшому розумовому розвиткові, і якщо опіка дорослих (чи просто старших) не нав'язлива і щохвилинна, то вона не вб'є у ньому індивідуальність і не виховає у ньому сліпу покору перед думкою (чи бездумністю) більшості та всяких там старших, вищих, як це звичайно буває у дитсадках.

Кажете, що гарні груші і яблука. Значить, незвичайно гаряче літо не пошкодило? А чому яблука вельми гнили на яблунях?

А Іван вилічився уже і в Качанівку їхати справді непотрібно, чи це так, у надії на те, що і в Городні «якось воно буде»?

Моє життя тягнеться по-старому.

Газету «Жице літерацьке», що її Надя була передплатила мені на 1975 рік, не видавали, я писав скарги і кінчилося тим, що недавно мені повернули вартість передплати. Тепер пишу про «Новое время» на англ. мові. Адміністрація 83/14 не зробила переадресування на Володимир, тут мені спочатку видали кілька штук (чужих, як пізніше з'ясувалося) і я за цей журнал писав найменше. Тепер понаписував скарги знову.

Здоров'я так собі. Бувало й багато гірше.

Тут ПОХОЛОДНІЛО. Удень нормально: ясно і тепло, а вночі вже холоднувато і того доводиться вкутуватися бушлатом. Надворі гарна осінь. Вона іноді буває тут аж до листопаду. «Золота осінь»... тільки не в келії. Перекажіть Зіні, що я одержав її поздоровчу листівку. Щиро дякую. Ти не забула мене,

як не забуваєш і батьків та братів. Мати часто пишуть, що ти навідуєшся у Хрипівку, допомагаєш їм і розважаєш. Добре робиш. Така щирість приносить велику радість не лишень батькам, але й усім нашим.

«У кожного своя доля і свій шлях широкий», — казав Шевченко. Так, свій шлях і своя доля. Проте від людини залежить, чи вона зариється в нору і нестиме в своєму серці і радість, і горе потайки від других, не допомігши іншому і не розвеселивши ні разу нікого іншого, чи вона допоможе іншому, розвіє його сум, а може, колись і сама знайде розраду в серцях своїх близьких.

Можна й так: «Ніхто мені не треба, начхати на всіх...» Урешті-решт кожен хоче більше взяти, ніж дати, то краще самому — як не виграєш, то бодай і не програєш... Є такі люди. Живуть, і, може, часто не гірше від інших. Тільки я не завидую їм ось чому: вони ще не померли, ще тільки постаріли, а вже нікому не потрібні. Вони заживо помирають: усім байдуже, ходитимуть вони по Землі ще десяток років, чи уже лежатимуть цей десяток на цвинтарі. Принцип «кожному відплатиться за заслугами його» починає здійснюватися ще за життя людини — вона не робила іншим добра і її забувають і ставляться до неї як до трупа, хоч вона ще не труп.

І з другого боку, мабуть, ще немає такої людини, котра робила іншим добро, а її потім би навічно забули.

Наші батько й мати однаково віддані дітям, хоч вони робили, так би мовити, зовсім різні вклади: папа більше нас кормив, мати — вчили.

Я, безперечно, найменше їм допомагав, хоч, далебі, написав найбільше листів. Я знаю, що мої листи не спроможні замінити живе слово, але наскільки вмів, настільки старався передавати їм свої добрі почуття до них. Тепер, коли вже залишається небагато до нашої зустрічі, я з великою надією чекаю тої хвилі, коли можна буде замість цієї нудної писанини побалакати нормальною живою людською мовою.

І ще, знаєш, я завжди ближче до серця приймав твою долю. Може, тому, що нас, хлопців, троє, а ти одна. А може, тому, що був один випадок, який стоїть із тих дитячих років перед очима...

Ти було мале таке страшенно вперте дівча і я тебе побив, три рази вдарив на городі. Один раз, другий раз... Навіщо я ударив втретє?.. О, ти було страшенно вперте!

Десятки років уже минули, а я все згадую: навіщо, навіщо я ударив третій раз?! Ти, либонь, і не пам'ятаєш: мало чого не траплялося в дитинстві?.. Леле, ми так давно розлетілися у світі, що пам'ять вихопила не з пізніших часів, а з того давнього-давнього і держить його як цвяшок, в голову забитий.

Мабуть, усе так буває: коли в людини теперішнього нема, вона живе або минулим, або майбутнім. Воно б, звичайно, можна щось і про теперішнє писати, якби можна, та не можна.

Ось поруч лежить «Кобзар» та «Вибране» Л.Українки. Час від часу відкриваю навмання то одну, то другу книжку, почитаю, знову покладу. Читаю потрошку — слабкі нерви стали, а вони хвилюють вельми. Щось рідне, таке глибоке і близьке у них, що на моє зболіле серце не можна їх по великій порції. А іноді і їх не беру, і англійську не читаю, а так собі про щось гадаю. Якщо тихо, якщо дозволять обставини — а вони далеко не завжди сприяють — тоді задивлюся вдалечінь або й близько в якусь химеру...

(4,5,6 сторінки вилучив я 29.09.75 р.)

Це було давно: двадцять років тому. Дивлячись крізь вузеньку щілину і намагаючись розгледіти за дрібнюсінькою густою мжичкою невиразні обриси предметів, я виразно згадав свій перший день у московській лікарні 9 вересня 1955 року на Строминці.

9 вересня 1975 року

Одержав Славків лист. У конверті більше нічого не було? .

Дякую йому за привітні слова.

Коли вже він переселятиметься до тепліших країв? От же буває так: чоловік лине душею все життя в один край, а тілом живе в іншому. Життя, обставини залізними путами прив'язують його за руки, за ноги і держать, держать... тільки душу не можуть прив'язати і вона лине на хвилях туди, де родився, хрестився, де загорівся священною любов'ю. Її гріє уява, іноді — пісня. Та рідна мелодія, яку почув десь біля батьківської хати, а може, таки в хаті, яка тоді, в дитинстві, була просто піснею, нічим більше — звичайною піснею, а з бігом часу на чужині, вона глибшала і глибшала, досягла далеких пращурів і з'єднувала в єдиний великий потік священний дух любові до дідів-прадідів та рідної землі і тих, хто жив давно-давно, і цих, що жили зовсім недавно, чий слід ще не остиг на землі, чиї образи ми ще просто бачимо перед своєю уявою, дарма що покинули нас і ми вже ніколи не почуємо звуку їхніх голосів.

Слабкий звук, випадково почута рідна мелодія збудить душу, зогріє, надихне, понесе. А на ногах — важенні гирі, що прип'яли до чужої землі й держать, держать...

Я цього року не читаю «Літературної України» і жодної збірки поезій не прочитав. Та й минулий рік пройшов переважно без спілкування з нашим красним письменництвом. Чи багато втратив?

Систематично читаю газету «Друг читача». Здається, що не дуже рясні вжинки на українській поетичній ниві, коли друкують так вельми мало. А може, «Друг читача» подає не повний перелік друкованої продукції?

Ось так-то воно так.

Тоді, досить на цей раз.

А то й так вийшло багато сварки, різних не вельми веселих спогадів. Це все від того, що шлунок поганський вередує... Усяка велика «філософія» пояснюється дуже просто — болячка дратує, чоловікові ні на кому зігнати злість, ось він і виливає її на папері й посилає її своїм найближчим людям у вигляді гіркої пигулки. Злий парадокс, безглуздя! Замість порадувати найдорожчих людей приємними словами, чоловік виливає їм відро гіркоти!

«Мовчав би, заткнувшись — ні ж пише, хай йому грець!» — подумаєте. У всякому разі маєте право подумати.

«Прости, Боже, яким мене створив, таким ся й маєш», — казали галичани.

Бувайте здоровенькі, дорогенькі мої.

Залишаюсь із щирою любов'ю до Вас.

Передайте і Наді моє вітання.

Перешліть, будьте ласкаві, вітальну листівку Горинисі.

25.09.75 року

Примітка до листа батькам від 25.09.75 р.

У Володимирській в'язниці дозволяли писати одного листа в місяць. Перебуваючи в стані сенсорного голоду, в'язні намагалися нестачу інформації надолужувати розширенням листування. Адміністрація в'язниці намагалася його всіляко обмежувати, того між в'язнями і адміністрацією вічно продовжувалася тяганина. З цього постало питання про тлумачення поняття «лист».

Я казав, що лист — це конверт з його вмістом. На основі такого тлумачення я клав до конверта, заадресованого батькові, окремі аркуші зі зверненнями і, відповідно, різного змісту до сестри, двох братів з їхніми сім'ями, до колишньої дружини, що всі жили в різних місцях. Ці коротенькі листи розкладали вдома в різні конверти і розсилали адресатам. Звичайно, завжди була спокуса один-два аркуші написати комусь із друзів і відправити в такому конверті, назвавши його просто братом.

Адміністрація вирішила покласти цьому край і видала тлумачення поняття «лист» не як конверт із вмістом, а як суцільний текст у конверті.

Я спробував скористатися з такого тлумачення і в листі після кількох привітальних слів написав рецензію на товстезний збірник віршів українських поетів 1948 року, що зберігався в тюремній бібліотеці. Цей фундаментальний темно-червоний величезний том листів, либонь, усіх українських письменників і яскраво демонстрував літературні плоди їхнього творчого змагання на одну тему — який то мудрий і великий чоловік той Сталін і як вони всі раді, що він є у них. Блазенство було настільки гидотне і мерзотне, що я не втримався і написав про нього (хоча і вельми стримано) і віддав цензору для спрямування додому. КДБ не пропустив лист і адміністрація роз'яснила, що лист має носити побутовий характер і звертатися до сім'ї в'язня. За такого тлумачення не було права писати рідним братам і сестрі, якщо вони не під однією батьківською стріхою. Це примусило вдатися до того методу, прикладом якого і є повище надрукований лист з 25.09.1975 року: говорячи з батьком і матір'ю на перших двох аркушах, я переношу розмову з ними на третій аркуш і після двох з половиною рядків переходжу на пряму мову з сестрою. Лист зберігся не повністю. Четвертого, п'ятого і шостого аркуша знайти поки що не вдалося.

Травень 1992 року, с Хотів Л. Лук'яненко

Здоров був, друже!

Через те, що Бозна чи доведеться зустрінутися, чи не доведеться, мені хочеться написати бодай в загальних рисах про наше володимирське життя. Адже час швидко спливає і зовсім скоро тамте життя відступить на заднє тло і про нього можна буде писати як про історію, бо сучасне має інші клопоти, інших людей, інший зміст. Ясна річ, я маю на увазі не сучасне загалом, а конкретні мої сьогоденні обставини.

Життя у Володимирі було бурхливе. Майже безперервні змагання. Темами цих змагань бували і різні побутові проблеми і великомасштабні теми. У побутових проблемах не завжди бувала повна узгоджуваність та одностайність, що ж до широких проблем, то до них як за звичай підключались усі. До побутових проблем належить:

а) недостатнє освітлення. Лампочок понад 100 ват не дають ніколи, а такої потужності в абсолютній більшості камер для політв'язнів недостатньо. (Для кримінальних злочинців що темніше, то краще — легше ховати карти та робити різні неподобства). Світло в камері не яскраве, а жовте. Воно не так слабке, щоб загалом не можна було читати, але воно таке слабке, що непомітно поволі сліпнуть очі. Мати Володимира Буковського Ніна Іванівна та дружина Владлена Павленкова Світлана Борисівна привозили лампочки по 150 ват і пропонували адміністрації, ми з свого боку клопотали аби дозволили за наш рахунок збільшити потужність лампочок, але ніц не вийшло. Очевидячки, пробивати це треба через міністерство внутрішніх справ СРСР.

б) солона їжа і зіпсована тюлька.

За тюремним раціоном на одного в'язня закладають у казан по 25 грамів солі та крім того ще дають 75 грамів риби, яка завжди дуже солона, а іноді й попсована.

В умовах недостатності вітамінів та вкрай одноманітних харчів, організм не спроможний виводити таку кількість солі і поступово починає шкутильгати. Захворює печінка (власне, жовчний міхур), зароджуються або загострюються виразки шлунка й 12-типалої кишки, розвивається атеросклероз з усіма своїми наслідками: порушенням тиску крові, болями серця (кардіосклероз серця), склерозом мозку тощо. Радянські й американські вчені кажуть, що при склерозі (й гіпертонії) людина повинна споживати солі 3-5 грамів добово, а у Володимирі тільки в казан закладають по 25 грам.

З приводу зіпсованої тюльки часто писали скарги. Приїздили комісії. В ті дні тюлька бувала незіпсована і людей карали за наклеп.

в) великою проблемою є листування. З одного боку людина в умовах постійного нервового напруження справді схильна кидати в листі гаряче слівце, а з другого боку присікування адміністрації такі методичні, дріб'язкові й набридливі, що їх часто-густо не можна виправдати жодними розумними аргументами і можна подумати, що вона навмисно знущається.

г) недостатність повітря і денного світла зумовлена тим, що на вікна повісили густі залізні жалюзі. Виправно-трудові кодекси РРФСР і УРСР нічого не кажуть про жалюзі, тобто вони їх не запроваджують. На вимогу в'язнів показати юридичну підставу цих «намордників» представники адміністрації лиш заявили: «у нас є службова інструкція».

д) відповідно до виправно-трудового законодавства у в'язниці мають бути дерев'яні підлоги, а поки що всюди асфальт і цемент.

Володимирська їжа, безперечно, нижче всякої критики. Коли мене взяли на етап, і з Горького я почав харчуватися тільки оселедцями, чорним хлібом і сирою водою і то мені стало краще, ніж було у Володимирі.

Одною з важливих проблем була, наприклад, проблема про переведення політв'язнів українців на Україну для відбування кари. На Уралі про це писали особливо широко 1972 року, у Володимирі — пізніше. Недоліком цих кампаній було те, що писали в'язні, а родичі їхні не писали, хоч у переведенні з чужини на батьківщину родичі зацікавлені не менше самих в'язнів, і аргументів у заявах до влади родичі могли виставити не менше, як в'язні.

До початку 1975 року політв'язні у Володимирі не працювали, а вивчали мови, читали літературу, займалися самоосвітою. Був стан мирного співіснування, так би мовити мовчазна угода: ми не писали скарги на начальство, а воно нас не сіпало. Минулий володимирський досвід примушував мене високо цінувати такий стан, проте моє внутрішнє ставлення нічого не могло змінити у тих подіях, що насувалися.

Друга половина 1974 року позначена активізацією боротьби політв'язнів за свої права і на Уралі, і в Мордовії. Коли в таборах довідалися, що в тюрмі «добрі» умови, це ще більше активізувало в'язнів. Людей везли до Володимира, але вони тільки сміялися. Щоб припинити цей бадьорий сміх і войовничий настрій, у начальства був тільки один вихід: затиснути нас у тюрмі, щоб ми аж запищали — і своїм писком налякали табори.

Десь у жовтні 1974 року збожеволів Михайло Яцишин з Великих Мостів (вул. Шевченка 111/2), і ми написали купу скарг, незабаром почали карати за листи.

22/12-74 р. мене вивезли до Рибинської психлікарні і, коли я повернувся назад через два місяці, від стану мирного співіснування не лишилося і сліду: адміністрація пустила в хід свою чи не найбільшу зброю — роботу.

У Володимирі уже почався був рух за Статус політв'язня СРСР. Однією з вимог Статусу є скасування примусової праці. Дехто почав самочинно переходити на Статус, відмовляючись від роботи, від носіння іменної налички та інших вимог режиму, що суперечать ідеї Статусу. Кілька таких людей (Якова Сусленського, Юрія Гродецького, Володимира Балаханова) привезли до тюрми, а Віталія Васильовича Калиниченка спрямували до божевільні (20.03.76 р. він звільнився і тепер поки що у своєї сестри у Києві).

Тоді загальна ідея і практичний рух були виявлені в конкретну літературну форму у вигляді вступної частини, 25-ти пунктів і заключної частини. Цей Статус, як законодавчу пропозицію ми спрямували до комісій законодавчих передбачень Верховних Рад СРСР і УРСР.

На кінець 1975 року майже всі володимирці від роботи відмовились, перейшовши на Статус самочинно. За це садовили до карцеру, переводили на 6 місяців на суворий режим утримування, стягували вартість тюремної їжі з в'язнів.

Загалом кажучи, у Володимирському житті не бракувало гострих ситуацій. Аби я не розповів про те життя родичам моїх московських однокашників, мене 10.12.75 о. (у день голодівки з приводу Декларації прав людини ООН) відправили з Володимира на Чернігів, де протримали до дня звільнення 21 січня, а вже 23 січня викликали до міліції й хутенько дали мене під адміністративний нагляд на цілий рік. Щоправда, у цій поспішності робота, котра іншим коштує багатенно часу і нервів — виписування нового паспорта, прописка, військовий квиток — для мене була зроблена блискавично: до 28 січня, мінус дводенна поїздка до батьків у с. Хрипівку Городнянського району.

Квітень 1976 року

ПЕРЕПОЧИНОК

ПЕРШІ ДНІ

Із Володимирської в'язниці мені вдалось вивезти кілька речей, які я хотів мерщій пустити в люди: останнє слово Василя Федоренка на суді та його фотокартку, зошит з віршами Василя Стуса та поему «Героїка або приречення Прометея» литовського поета Ю. Марцінкявічюса в перекладі кучинського політв'язня Олекси Різниченка.

Сам В. Федоренко мав довжелезну кримінальну біографію, проте в середині 60-х років потрапив до політичного концтабору (нібито за замах на Генерального прокурора СРСР Руденка) і на 11 зоні в Явасі познайомився з кандидатом лісотехнічних наук націоналістом Іваном Станіславом (тепер заступник голови Закарпатської обласної організації Української республіканської партії), і той відкрив йому зовсім інший світ ідейного життя і боротьби за національну свободу та права людини. У час його духовного піднесення казав: «Я двічі народився: перший раз — коли мати на світ привела, другий — коли Станіслав відкрив мені ідею самостійної України. Якщо мати дали мені тіло, то Станіслав дав душу».

Він — малоосвітній чоловік, і останнє слово для захисту перед Закарпатським обласним судом 1974 року не сам собі написав, а допомогли люди написати, проте воно було добре, і я взяв його з тюрми, щоб поширити в самвидаві.

На третій день, коли гості роз'їхались, і колишня дружина, в якої я тепер поселився, пішла до праці, добув з куфайки мікроскоропис промови Федоренка і почав його переносити на папір друкованими літерами. Братові Сашку, доброму фотоаматору, віддав фотокартку Федоренка для розмноження.

Навпроти вікон квартири де я писав, був дах сусіднього будинку. На даху стирчали якісь антени підозрілої конструкції, причому поставили їх за півмісяця до мого звільнення і поселення в цій квартирі. Ключ від дверей був у мене в кишені, проте кожен звук у коридорі насторожував. Я був певен, що чекісти не тільки встановили підслухувальну апаратуру, але й мають ключі від квартири. Де ховати папери? Як ховати? І потім, якщо вони знатимуть, що я сиджу вдома один, вони безперечно знатимуть, що я щось пишу — бо я не можу не писати. Пишу проти них, і вони швидше наскочать на квартиру і зроблять трус. Отже треба приховувати час перебування в квартирі та удавано скорочувати його. Якби було літо, можна було б залізти в кущі і там писати, але тепер — зима. Знайомих підходящих поки що немає. Доведеться сидіти і писати в кімнаті так тихо, щоб магнітофони не могли чітко зафіксувати перебування людини в квартирі. Від антен на даху протилежного будинку я став закриватися фіранкою та великим аркушем білого паперу. Кілька днів писав супровідний текст до останнього слова Федоренка та переносив його на папір друкованими літерами. Перед тим, як писати текст, призначений для спрямування іншим людям, пальці замазував клеєм БФ, щоб закрити пори та візерунок капілярних ліній. Одного разу чую: щось шамотить у коридорі. Принишк. Слухаю. Тихенько шкрябнуло в замку - ага, вони хочуть зайти до хати. Що робити? А якщо зайдуть?.. Їх можна було б трактувати за злодіїв і затримати, коли б була зброя. У мене зброї нема, а у них є. Вони не дадуть себе затримати як злодіїв. І тоді?.. Що тоді?.. Ризик занадто великий. І я кашлянув і, гучно крокуючи, пішов просто до дверей. У коридорі шаруднуло, темна дірочка прозурки посвітлішала — з неї зійшла заслонка — і в коридорі засвітилось жовтим електричним світлом. Я постояв коло дверей, прислухався до коридору. Поблизу все тихо, а десь звіддалік

доносилось слабке й невиразне шамотіння — може, від руху ліфта, може, зі сходів, а може, ще звідкілясь.

Коли б вони зайшли до квартири і знайшли мою писанину, то закінчилася б моя воля, і топав би я тепер у слідчій камері Чернігівського ізолятора, що он там зовсім недалеко на горбі. Ну і біс з ним! — вилаявся сам до себе. — Покровський, Турик, Строцинь, Басараб, Підгородецький, Гірчак... Скільки їх таких, що отримали по 25 років і сидять. І я міг би дістати 25 років і сидів би так само, як і вони, чесно і вперто тримаючи жовто-блакитний стяг у руках. А мені дали 15 років і тепер випустили. Та чим же я гірший від них? Що не стріляв, а писав? Так казав же в Сосновці кагебіст капітан Литвин: «І чого ви не взяли зброю в руки? Було б організувати з десять-двадцять чоловік. Ми б послали проти вас роту солдатів. Ну вбили б ви сто солдатів та й самі загинули. А якби і залишилось кілька чоловік з ваших, розстріляли 6 їх потім через трибунал — і все хутко скінчилося б. А так морочся тепер роками з вами — каламутите тут увесь табір!» Отож не був я гірший від тих, хто попався на три роки раніше і дістав 25 років. Чекісти просто випустили мене на десять років раніше. Вони надали мені відпустку, створили прогалину в 25-ирічному терміні для відпочинку. Кому легше: Покровському, що сидить 25 років підряд, чи мені з прогалиною між 15 і 10 роками? Ясно, що мені! Якщо я не гірший син України, маю вирівнятись з ними і відсидіти ще 10 років. І якщо я не слабший за них, витримаю кару чесно. Головне у цей задушливо імперський час тяжкого суму і розпуки не опустити наш тризуб ще п'ять, десять, п'ятнадцять років. За цей час гнила імперська система почне рушитись. І коли в свинцево-сірому покривалі суцільної безгласності та німоти з'являться перші шпарки свободи і прийдуть нові речники національної волі, почнуть підіймати свої голови, несміло оглядаючись навколо, вони повинні побачити синьо-жовтий прапор. У незнайомих руках, мо', й далеко від них він уперто й затято стоїть. Коли з'явився: учора, позавчора, місяць тому? Ні, він майорить з 1918 року, переходячи до рук славетних козацьких нащадків. Заброди з Півночі плюють на нього і кидають бруд, а він — чистий як лан і небо; його гамселять, б'ють, штовхають, а він здригнувся та й стоїть. Моє завдання та козацька доля: узяти прапор в тих, хто до мене тримав, і пронести якийсь відрізок часу над рідною землею й не дати втіхи москалям впокореною бачити Вкраїну. Отже, дій! А щоб продовжувати відпустку й встигнути більше — дій обережно.

На третьому тижні свободи я взявся писати листи друзям, які писали мені до ув'язнення з волі. Друзям, які були в засланні, які залишалися в тюрмі та концтаборах. Жінка протестувала і забороняла писати на конвертах адресу її квартири. Як і всі звичайні радянські люди, вона боялася. Хоча, як людина з совістю, не могла встояти перед моєю звичайною логікою: коли я був у неволі, мені з волі писали листи, коли ж я опинився на волі, то що, не буду писати тим, хто лишився в тюрмі? Так чинить хам і свиня. Я так чинити не можу!

— То попадеш знову в тюрму, — каже. — Поїдеш до тих, кому ці листи адресуєш!

— Неважливо, де жити. Важливо, ким бути на землі: шляхетною людиною чи хамом.

— Треба бути таким, як усі.

— Будь такою, як усі: повторюй услід за іншими брехливі пропагандистські штампи, бездумно, як папуга, називай чорне білим — і ти продовжиш своє рабське животіння!

— Навіщо я тебе 15 років чекала?!

— Ну, скажемо, не 15, а 6.
— Але ж писала тобі листи, висилала бандеролі...
— Того простив тобі та повернувся до тебе.
— Щоб тепер мене мучити?!
Я замовк.

Для зберігання нелояльних паперів почав видумувати схованки. На балконі змайстрував дві шафи і в поличках зробив порожнини, завбільшки з стандартний аркуш паперу. У підставці для телевізора зробив сховки для ампул з текстами. На кухні зробив полички для слоїків з консервацією і проробив довгі пази для скрученого в трубку паперу. Жінка із задоволенням допомагала мені обладнувати квартиру різними шафками й поличками, але нічого не знала про схованки в них.

Час від часу приїздили свої люди з Києва, інших міст. Я віддавав їм заготовлені листи (чи щось інше), і вони відвозили. Адміністративний нагляд не дозволяв виїжджати з Чернігова, але приїзди націоналістів з інших міст ставали все регулярнішими. Таким чином відкривалися можливості не тільки брати участь у творенні самвидаву, але й впливати на настрої людей та характер самвидаву.

Кінорежисер Саченко привіз від Антоненка-Давидовича 500 карбованців. Я попросив за частину цих грошей привезти мені друкню*. Він привіз, і я поставив її відкрито на столі. Жінка сказала, що викине її з балкона сьомого поверху. Я пообіцяв викинути її саму услід за друкнею, а жінчина подруга десь/може, через рік зізналася, що коли вперше побачила друкню на столі, то зі страху холодний піт потік по спині від плечей до самого низу.

Доти ніколи в житті я не сідав за друкню. Самостійне навчання дуже повільно прискорювало біг двох пальців по клавішах друкні, і все-таки я був на вірному шляху до підвищення продуктивності інтелектуальної праці. З бігом часу кількість схованок зростала, зростала і кількість захованих паперів. Щодалі то все важче ставало пам'ятати, що де заховане, а класти все докупи — небезпечно.

Друкування і ховання забирало багато часу і нервів. Хотілося все передбачити і запобігти провалів. Та людині не дано передбачити усі варіанти можливих наслідків її ж власних дій. Об'єктивна дійсність розгортається в житті таким способом, що в ній поряд з плановими з'являються непередбачувані лінії взаємин з цілком несподіваними наслідками. Ця несподіваність реально можлива в результаті багатоваріантності людських інтересів, зв'язків та дій; несподіваність же як суб'єктивне явище неочікуваності зумовлюється тим, що людина як елемент взаємин передбачає свої зв'язки з другими (яких багато), але неспроможна передбачити взаємин других з третіми (кількість яких збільшена в геометричній прогресії), а що стосується зв'язків третіх з четвертими, то знати їхні наслідки для першого, загалом, є поза межами можливостей людського мозку. Ось приклад. Застромив я черговий папір до поліхлорвінілової трубки, заткнув герметично два кінці та засунув у землю вазонка з якоюсь хатньою квіткою. Стоїть він собі тиждень, два. Я задоволений зі схованки, бо і надійно, і близько. Коли, прийшовши одного разу з роботи, зирк на підвіконня, а вазонка нема. Питаю жінку ввечері: «Де вазонок?» А вона каже, що в їхньому колективі відзначали День народження співробітниці, і вона подарувала їй вазонок на згадку.

— Що ж ти зробила? — заволав я.

* Друкня — друкарська машинка. Автор цього неологізму Анатолій Здоровий, кандидат технічних наук, з яким я сидів у концтаборі на Уралі.

— А що? — питає.
— Та в тому вазонку я заховав антисовітський папір!
— А що ж ти мені не сказав?
— Не хотів тебе лякати.
— Та вже не боюся. Скажи, що робити?
-- Що за людина, якій ти подарувала вазонок? Ти її давно знаєш?
— Не дуже давно.
— Їй можна довіряти?
— Не знаю.

— В такому разі нічого не треба робити. Хай стоїть у неї в хаті. Якщо випадково не розіб'ють макітру, то стоятиме роками. А там з часом, може, щось придумаємо.

У перший місяць-два після виходу з в'язниці я по три-чотири години, якщо не більше, просиджував біля транзисторного радіоприймача в намаганні почути новини з українського голосу радіо «Свобода», «Голосу Америки» або вловити «Німецьку хвилю» чи ще якийсь правдивий голос вільного світу про боротьбу за свободу в Україні, Союзі, інших країнах світу. А яка радість обіймала, коли вдавалось почути трансляцію самвидавчого матеріалу знайомих людей, а особливо свого! Це було справжнє свято — вся попередня важка й ризикована праця завершувалася успіхом: стіна ізоляції пробита, і ти мовиш до німого уярмленого народу щиру правду!! Зазнав я таких радощів і від трансляції моїх матеріалів про Федоренка.

Мої колеги по роботі в Чернігівській дитячій лікарні — електрики, слюсарі — також постійно слухали іноземні радіопередачі й обмінювалися між собою новинами. Розповідали мені й питали про людей, чиї прізвища почули через радіо. Я розповідав і коментував.

Десь за два три тижні після передачі про Федоренка приїхали на роботу з Чернігівського УКДБ майор Лісняк і лейтенант Тонкошкурий. Посадили до авта і повезли додому. По дорозі розповіли, що з Києва надійшло доручення проробити дві слідчі дії, і виконати це вони повинні за місцем мого помешкання. У квартирі зачитали постанову, запропонували сісти за стіл так, як я завжди сідаю для писання і заповнити кілька аркушів друкованими літерами різного розміру. Текст диктував майор.

Скорописне повторення друкованих літер практично неможливе, і всяка імітація — це лишень більше чи менше наближення до друкованих літер. Коли я писав самвидавівський текст друкованими літерами, то в кількох буквах відійшов у бік скоропису і запам'ятав їх. Тепер моє завдання полягало в тому, щоб не допускати цих винятків і як можна прямішими лініями креслити кожну літеру. Додатково я ще взяв до писання олівець іншої товщини та кольору. Якщо чекістам потрапив до рук і оригінал, то на ньому немає відбитків моїх пальців, і отже ідентифікація залежатиме від графіки, а тут я діяв підготовлено.

Після цього вони взяли зразки друкопису моєї друкні у вигляді кількох коротких зв'язних текстів та зразки шрифтів. Позаяк моїй друкні «Москва» було десять років і на ній до мене могли друкувати бозна-що, то вона мене не дуже турбувала. Що ж до висновків експертизи тотожності запротокольованих зразків і досліджуваного тексту, то, хоча я і добре робив, сумніви залишались.

Час минав. Епізод не виникав. Приходила все більша певність, що експерт не підтвердив тотожності текстів.

Слава Богу! На цей раз пронесло!

ОЛЕКСА ТИХИЙ

I

Отож, село Сосновка в Мордовії, концтабір номер сім суворого режиму.

Він складався з двох прямокутників, що були зсунуті один від одного приблизно на половину широчини вужчої сторони прямокутника. Загальна довжина була десь біля кілометра. Житлова зона менша від робочої за рахунок меншої широчини. Робоча зона завбільшки, приблизно, півкілометра на півкілометра. Кожна зона була обгороджена дощатим парканом заввишки від трьох до чотирьох метрів. І з внутрішнього і з зовнішнього боків від паркану простягнулися вогневі смуги, що були відмежовані з внутрішнього боку загорожею з колючого дроту, а з зовнішнього боку ще й загорожею плюс широкою смугою сталевої канителі (колець) з пружинного дроту різного діаметру і товщини. Цю загорожу постійно удосконалювали і ускладнювали.

Між дерев'яним парканом і бічними дротяними горожами простягалася вогнева смуга землі завширшки метрів вісім. Її улітку постійно пололи і волочили, щоб жодна билинка не росла і не могла завадити стріляти з вартових веж (що стояли на кутках зони) у в'язня на випадок спроби тікати. Житлова зона мала три вулиці, вздовж яких були житлові бараки, штаб адміністрації, лікарня, клуб, кухня з їдальнею, пекарня, школа, лазня, крамниця тощо. З боку до робочої зони в житловій зоні був великий стадіон.

До житлової зони була окрема перепускна варта.

Робітнича зона — це великий деревообробний завод. У ньому лісосклад, тартак, теплова електростанція, ливарня та різні деревообробні цехи. Завод виробляв шафи, столи, табуретки, футляри для телевізорів, годинників та іншу подібну продукцію.

В робочу зону прокладено залізницю, якою завозили ліс, вугілля та чавунні злитки і вивозили готову продукцію, позначену тавром міністерства внутрішніх справ — рівнобічним трикутником, поділеним на три частини, в яких часом стояли три літери «М», «В», «Д» або «У», «В», «Д».

Між житловою і робочою зонами була перепускна варта: дерев'яна широка брама і сторожова буда з вузьким перепускним коридором з дверима, що їх відчиняв і зачиняв по команді наглядача солдат, який сидів за склом у буді.

Працювали в'язні шість днів тижнево. Праця обов'язкова. Платили половину мінімуму заробітку совітських людей, тобто приблизно тридцять карбованців. Гроші ці йшли на оплату їжі, одягу, взуття. Залишалося на газети й журнали, а часом і книжку з книгарні «Книга-поштою».

Концтабір мене не гнітив. І хоч змушений був регулярно ходити в робочу зону, я і її намагався використовувати для поповнення своїх знань — розпитував наших і литовських, естонських, латвійських повстанців про боротьбу проти московської окупації.

Одного разу, навесні 1962 року, перед перепускною вартою підходить до мене незнайома людина, простягає руку і каже:

— Добридень!

— Добридень! — відповідаю й дивлюся на нього.

Переді мною стоїть трохи вище середнього зросту, широкоплечий, доволі костистий міцний чоловік. Днів зо три він уже не голився і світло-русява щетина густо вкривала щоки й бороду. Коли простягав руку до привітання, губи склалися в приємну легку усмішку, а світло-сірі очі світилися лагідною цікавістю. Потиск був міцний, а що і я тиснув сильно, то в руці його

Олекса ТИХИЙ
27.01.1927 — 5.05.1984

Василь СТУС
6.01.1938 — 4.09.1985

Юрій ЛИТВИН
26.11.1934 — 4.09.1984

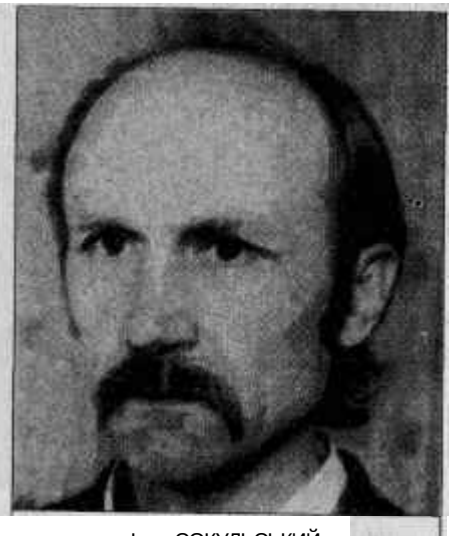

Іван СОКУЛЬСЬКИЙ
13.07.1940 — 22.06.1992

виявилася міць здорової людини того середнього віку, коли вона досягла **Верху** фізичного розвитку, давно вже випробувала себе і добре знає свою **силу,** а старість ще далеко і ніяк не нагадує про минущість здоров'я. Дивився просто у вічі і в погляді була спокійність і доброзичливість.

— Ви Лук'яненко?

— Так.

— Я Тихий, Олекса. Вас звати Левком?

— Так.

— Мені розповідали про вас і я збирався підійти, та все не випадало.

— У зоні багато людей і **спілкуватися** є з ким.

— Авжеж. Постійно привозять нових, не раз вельми цікавих людей. Ви приїхали недавно?

— Привезли мене 20 жовтня минулого року. А ви давно в зоні?

— Тут у Сосновці недавно. Привезли два місяці тому, в березні. А доти був у Явасі на 11 зоні.

— А сидите давно?

— Мене арештували 1957 року. А вас коли?

— 21 січня 1961 року.

— Казали, що вас судили у Львові, а прізвище у вас східняцьке. Звідки ви?

— Зі східної України, з північної Чернігівщини. А ви звідки?

— Я теж східняк, З Донеччини. З Дружківки.

З перепускної вахти погукали Тихого, щоб ішов до житлової зони. Він попрощався й пішов. Коли повертав обличчя, мені впав у вічі його недовгий, вузький, трохи горбатий ніс. Ні, власне кажучи не горбатий, а вигнутий — невеличка дуга простягалася від верху до дзьобика носа. Тим часом з глибини робочої зони до мене підходив Юрко Литвин.

— Здоров, Левку!

— Здоров був!

— Ти вже знайомий з Тихим?

— Щойно познайомився. А ти його знаєш?

-- Знаю. Це один з небагатьох наших в'язнів, у якого найменше розходиться слово з ділом. І ще: він не хитрує перед адміністрацією, а це, сам знаєш, що означає. Що ти робиш сьогодні після вечері? Я хотів би тебе познайомити зі своїми російськими віршами.

— Після вечері я зайнятий. Познайом мене з ними завтра в час роботи.

— Ні, в час роботи не можу. Мушу стояти за рейсмусним верстатом.

— Що, вісім годин стоїш?

— Так, стою.

— Чого ж ти не покинеш таку роботу?

— Втягнувся. Звик до ритму.

— Та на біса такий ритм потрібен!

— Знаєш, я зливаюсь з верстатом, з гуркотом. Нікого й нічого не бачу навколо, а сам складаю вірші. А коли не складаються свої, тоді пригадую чужі..

— Ти так пальці собі повідрізаєш, як он недавно Гунар Астра — знаєш, такий височенний латвієць? - відрізав.

— Не відріжу. Я того й став на рейсмусний верстат, щоб не відрізати. Це не стругальний з голим ножем чи відкрита пила з 6000 обертів на хвилину.

— Дихаєш тим дерев'яним порохом... Та ще й куриш.

— А ти чим дихаєш? Паранітом, іржею, солідолом, гумою, азбестом — це краще?

Микола ГОРБАЛЬ

Василь ОВСІЄНКО

Під час президентської кампанії та референдуму 1991 р
у Миколаївській області. Відвідання старого козацького цвинтаря
У центрі - Левко ЛУК'ЯНЕНКО, праворуч - Петро БОРСУК член проводу УРП
Михайло САМОЙЛОВ, член УРП, Анатолій ІВАНЮЧЕНКО, голова обласної організації УРП

— Я дві години пововтужусь з ключами й прокладками, а шість годин журнали читаю.

- Ти за дві години випустиш стільки поту з себе, що я й за місяць не випущу. Та й глухнете ви в тій сушарці та ливарні всі підряд.

— Лук'я-я-яненко! Зараз пропускатимуть, — хтось гукнув від брами перепускної вахти.

Я попроїдався з Юрком і поспішив мерщій до перепускної хвіртки. Один наглядач прочитав з картки моє прізвище, я відгукнувся, другий наглядач витягнув шворень з хвіртки, я відчинив її, пройшов на другий бік і зачинив за собою хвіртку, в яку наглядач встромив шворень, тобто я допоміг наглядачеві відгородити житлову зону від робочої.

З першого дня перебування в зоні мене точило сумління: як це так, що я, політв'язень, що вважаю себе засудженим украй несправедливо, сам братимусь за ручку хвіртки і відчинятиму дорогу до рабської праці і зачинятиму її? Проте ніхто із вже знайомих мені цілком порядних людей не розумів мене. І я подумав: велика кількість людей (біля 2000) в зоні ослабила гостроту відносин з владою і розмила політичні принципи. Та ще й таке. Ви попросили наглядача пропустити вас із робочої зони в житлову на дві години раніше і він витягнув шворень із хвіртки — ідіть. Що, ви не відчините й не зачините власною рукою хвіртку?! Ну, але, якщо ви це зробили в своїх власних інтересах, то інший знайде пояснення, чого він власними руками мурує в зоні тюрму для непокірних.

За кілька днів ми з Тихим знову стрінулися, і знову в робочій зоні перед перепускною вахтою.

— Де ви працюєте? — спитав я його.

— У шліфувально-фарбувальному цеху.

— Це в тому, де карні злочинці переганяють лак, розведений спиртом і п'ють?

— Не тільки карні. П'є дехто і з політичних ту каламуть.

-- Що ви там робите?

— Шліфую дерев'яні футляри для годинників «Кукушка»,

— Яка там норма? Викроюєте трохи часу для газет?

— Викроюю. Я держусь на мінімумі. Роблю біля 50%. Цього вистачає для оплати їжі і того начальство терпить.

— У вас старий одяг...

— Хіба це одяг? Це — в'язенське манаття, або, як кажуть галичани, лахи. Нові — вони чорні, старі — сірі, один біс — на людський одяг не схожі. А де ви працюєте?

— В сушарці. Майстром латиш Звариньш, один литовець Стрейкус, а решта українці: Богдан Тимків, полковник, командир дивізії Сукноваленко, повстанець із Закарпаття Іваниш, поліцай Грицько Лантух, Сліпченко... До мене слюсарем працював також українець Дмитро Басараб. Він перейшов до ливарні, а я на його місце.

— Ну як вам там? — спитав Тихий.

— Нічого, можна терпіти. Працю з металом я більше люблю, ніж з деревом. Буває вельми жарко. Не раз прорве батарею в камері з температурою понад ЮОС. Щоб не перервалось висушування, лізу в камеру і в жарі 80-90° міняю прокладку. У нижній частині камери температура значно нижча, та все ж вельми висока. Молдаванин, який там працював перед Басарабом, знепритомнів і його витягнули ледве живим. Я, щоб не втратити свідомість, тримаюся поблизу дірок в дощатому щиті, через які до камери заходить свіже

повітря. Коли починає макітритися в голові, припадаю до дірки зі свіжим повітрям і відходжу. Ребра радіаторів спікають шкіру і я спочатку постійно обпікав як не праву, так ліву руку, як не плече, так бік...

— Так навіщо ж така робота?

— Бачте, вона має одну перевагу: якщо всі камери справні, тоді до мене ніхто не має претензій і я читаю не тільки газети, а вже прочитав два томи «Історії держави російської» Соловйова. Учора майстер зловив мене на робочому місці за журналом. Насупився, та нічого не сказав, бо всі 12 камер справні.

По дорозі від цехів повільно крокував Дмитро Басараб і, побачивши мене з Тихим, повернув до нас.

— Ось і Дмитро Басараб, — кажу Тихому. — Один з кращих стрільців сотні Грома з Лемківщини. Це його сотня відправила відомого польського комуністичного генерала Сверчевського «Вальтера» до пращурів за те, що нахвалявся придушити наш повстанський рух на Лемківщині.

Дмитро простягнув руку для знайомства. Тихий (до Басараба): «А чого ви пішли з сушарні?»

Басараб: «Почав докучати радикуліт і вухо гірше боліти стало».

Тихий (до мене): «Як це вам подобається? Ви не маєте радикуліту? Добре чуєте?»

Я: «Не маю радикуліту. Чую добре. Вельми шкода вісім годин марнувати за верстатом. Хочеться знань».

Надійшов ще гурт в'язнів. Привіталися. Розмова наша перервалася. Тим часом біля перепускної вахти людей порідшало і ми підійшли ближче. За хвилину нас пропустили до житлової зони.

— Ходімо покажу, де я живу — запропонував Тихий.

— Ходімо.

Басараб попрощався і звернув убік, а ми пішли до бараку Тихого. Проходячи повз людей у бараці, я зауважив їх доброзичливе ставлення до Тихого і подумав: либонь, він порядна людина.

Після вечері я попросив Тихого розповісти, за що його судили.

-- Справа проста — почав він. — Коли 1956 року Совітський Союз завів своє військо до Угорщини, я на початку 1957 року написав заяву до Голови Президії Верховної Ради України з протестом. Мене арештували за заяву, добавили пару висловлювань з різних записів, знайшли, тобто зробили кілька фальшивих свідків, і засудили.

— Що ж ви написали у заяві?

— Написав те, що вони, комуністи, самі на кожному кроці пишуть і проголошують: про право націй на самовизначення і, отже, право мадяр самим розв'язувати свої внутрішні справи; про право людини на свободу слова і, отже, незаконність існування ст:62 *в* Кодексі та незаконність запроторювання за грати за критику комуністичної влади.

— Що вони відповідали на ваші міркування?

— Ви знаєте, як відбуваються з ними розмови: їх кілька, а ви один, і на кожне ваше заперечення чи аргумент один чекіст каже одне, другий — друге, а третій — третє. Один кричить: «Яке ти мав право критикувати уряд загалом?! Та хто ти такий, щоб його критикувати!!» Другий: «Ніхто не зазіхав на суверенність угорців. Совітський Союз не завів би туди своє військо, коли б це був прояв волі угорського народу, але ж не угорський народ, а міжнародна реакція на чолі з американським імперіалізмом організували заколот. Не міг же Радянський Союз залишити братню Угорщину без допомоги перед

зовнішньою реакцією. Ви ж знаєте, що навіть Степан Бандера під'їхав був до угорського кордону зі своїми власними частинами, щоб за відповідним сигналом перейти кордон і допомогти реакції розправитися з комуністами та всіма прогресивними силами Угорщини, а потім приблизитися до радянського кордону для підтримки націоналістичної боротьби в Україні». «Нове угорське керівництво, — кажу їм, — у зверненні до народу закликало народ подолати загальне небажання працювати. Що, це небажання народу працювати також викликав міжнародний імперіалізм?» На це відповіді не було, а натомість третя лінія лукавої аргументації: «Ви вузько й неправильно розумієте суверенітет і національні інтереси. Ви забуваєте про класовий підхід, що вимагає ставити класові інтереси пролетаріату вище вузьконаціональних».

— Групова розмова з чекістами, — зауважив я, — часто справляє враження, що всі вони кажуть не те, що кожен з них думає, а просто гуртом вас розігрують.

— Так, — погодився Тихий. — І позаяк здогад про розігрування приходить не на початку розмови, а після певного часу продовження, коли ви вже дещо наговорили, то вам стає страшенно соромно про свою недогадливість і ви відчуваєте себе немов на розпеченій сковорідці.

Я поступово з Тихим зближувався і ми входили в невелике неформальне коло української інтелігенції, що збиралася суботами (бувало неділями) для обміну історичними знаннями, новинками з різних галузей українознавства та теоретичних дискусій.

Виявилося, що Тихий закінчив заочно філософський факультет Московського університету і влітку жив на Строминці в тому гуртожитку, в якому я жив узимку. Знав польську мову. Здивував мене знаннями з хімії, коли почав розповідати, як можна буде виготовити листівки. Проблема виготовлення листівок почала набувати характеру практичного завдання після того, коли в зоні стала визрівати думка про необхідність кардинальної акції проти режиму, який ставав нестерпним: вважали, що треба буде стратити найгіршого ката, зробити загальний страйк, надрукувати листівки з поясненням мотивів страйку і поширити їх якомога швидше і викликати комісію з Москви. У центрі планованої акції стояв Трохим Шинкарук — людина надзвичайної самовідданості і сміливості. У час попередньої підготовки Тихий діяв спокійно і впевнено. Коли б справа дійшла до реалізації цього плану, Тихий діяв би так само спокійно і впевнено.

II

Не всі люди губляться в бурхливому морі життя. Ті люди, що вам справді потрібні, не губляться. Губляться ті, без яких можна обійтися, які не вельми потрібні. Справжні люди не губляться того, що вони по-справжньому віддані тій справі, що й ви. Справжні люди сходяться на основі спільної ідеї. Їх життя може географічно роз'єднати, але позаяк вони діють в одному напрямку і працюють для однієї мети, вони знаходять себе знову і знову. Справжні друзі не губляться, бо їхня спільна справа живе постійно і вона постійно їх зближує, дає їм відчуття спільності. Якщо згубився живий друг, не слід тужити — він другом і не був.

На початку 1964 року Тихий досидів у Сосновському концтаборі семирічний термін ув'язнення, звільнився і виїхав з Мордовії на свою Донеччину. Невдовзі написав, що вчительської праці йому вже не бачити, бо, мовляв,

викладати так, як влада хоче, він після табірного вишколу не може, а викладати так, як би він хотів, влада не хоче.

В наступні роки в мене часто мінялося місце ув'язнення: в кінці 1965 року перевели до першого (релігійного) концтабору, через рік — посадили на шість місяців до так званого «Приміщення камерного типу» (табірна в'язниця) і перевезли до одинадцятого концтабору, що в Мордовському містечку Явасі, звідки влітку 1967 року перевели на три роки до Володимирської в'язниці. З в'язниці восени 1970 року потрапив до третього концтабору, що в с Барашево (Мордовія). Влітку 1972 року з Барашево перевезли на Урал до 36 концтабору, звідки 1974 року знову запроторили до Володимирської в'язниці. У кінці 1975 року перед звільненням мене перевезли з Володимира до Чернігівської в'язниці. Якщо до цієї переміни місць ще добавити транспортування 1968 року на півроку до Києва та короткі транспортування до Чернігова, Саранська та Рибінська, а до того добавити постійне намагання КДБ щонайшільніше ізолювати політв'язнів від світу, то перед зором людини — яскрава картина поступових змін умов листування від **поганих** до все гірших і гірших.

Але навіть коли геть заборонили отримувати листи від друзів, Тихий і тоді намагався прислати бодай листівку. І коли не виходило прямо, пересилав до рідних і ті вкладали до своїх конвертів. Переважно й ці листівки не доходили, але самої згадки рідних про листівку' від друга було достатньо, щоб відчути прояв солідарності і готовність до продовження спільної справи.

Закінчив я свої 15 років 21 'січня 1976 року, і вранці мене відпустили з чернігівської в'язниці.

На третій день після звільнення Тихий приїхав до мене. Привіз трьохлітровий слоїк жовтого липового меду.

— Споживай, — сказав, — потроху і він тобі допоможе. Я ж сам пасічник і цей мед з моєї пасіки. Він добрий.

— Дякую. Може, мед допоможе підняти кислотність шлункового соку. Коли ж ти встигаєш ще й бджолами займатися?

— Устигаю. Вони не багато потребують часу.

За обідом ми балакали про різні побутові справи, пильно уникаючи політичних проблем. Знаючи, що чекісти встановили підслухування, ми не хотіли їм дати поживу з першої зустрічі. Від них нікуди не дінешся, але бодай не треба полегшувати їм сексотівську працю. Того **ми** вийшли на подвір'я і пішли блукати вулицями Бобровиці, що колись була селом, а потім стала гарною околицею Чернігова.

Тихий розповів про обставини на Україні, зокрема про українофілів, яких в одних колах (напр., чекістських) називали націоналістами, в інших (напр., московських) дисидентами, а для нас це булл просто свої люди, що любили Україну і хотіли їй добра й свободи.

На цей час він жив на хуторі Іжівці, що біля Олексіїво-Дружхівки і працював на заводі вогнетривкої цегли. Робітники ставилися до нього добре і він частенько міг собі відлучитися від праці **на** 3-4 дні і використовував ці проміжки між працею для поїздок до Києва, Львова, Івано- **Франківська** та інших міст для підтримування взаємин з колишніми в'язнями, сім'ями теперішніх в'язнів та іншими **людьми** наших інтересів. Дуже хвалив Бориса Антоненка-Давидовича за те, що і в глибокій старості не втрачав інтересу до долі України і постійно виховував творчу молодь в націоналістичному дусі. Київських шістдесятників (Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Івана Дзюбу, Василя Симоненка, Михайлину Коцюбинську) він називав славним виводком Антоненка-Давидовича.

Ділився думками про необхідність відновлення практики шістдесятників в організації невеликих груп молоді для екскурсій під гаслом: «Стежками повстанців». Ця чудова форма виховання молоді в патріотичному дусі виникла в Західній Україні. Потім до таких груп почали включати східняків. З часом відчули можливість формування груп східняцької молоді і спрямування її на Західну Україну. Арешти великої групи інтелігенції в серпні 1965 року перервали мандрівки «Стежками повстанців». За одинадцять років після двох хвиль масових арештів та багатьох арештів менших груп ми знову повернулися до цієї форми діяльності і довго обмірковували, як би то її відновити.

Бачачи, як активно я сприймаю перспективи подібної діяльності, і розуміючи, що це ж є прямий шлях до тюрми, він на прощання каже:

— Слухай, Левку, не поспішай сам братися за діло. Дай собі трохи після в'язниці відпочити. Тебе знають люди і ніхто не подумає, що ти здався і примирився з нещасною долею України, але всі розуміють, що тобі треба відпочинок.

— Дорогий друже, з того, що ти намалював, я бачу, що в усій Україні по-справжньому самовідданих і активних людей тепер є тільки кілька осіб. Чимало добрих, але все-таки вони не активізують процес боротьби, рух, а чекають. Що, будемо всі чекати кращих часів, коли москалі дозволять Голосно говорити про наш український біль? Та вони ніколи з власної волі не дозволять.

— Левку, ти правий. Та поглянь на себе — ти ж худий, аж світишся — одні кості.

— Знаєш, коли б я бачив, що за справу взялася тисяча активних борців і правдиве українське слово щодень потрясає світ і кличе Вкраїну до боротьби за волю, я справді узяв би собі відпустку, щоб полікуватися й трохи зітхнути вільніше на дозвіллі, але коли цього немає, коли розпач і страх паралізували свідомість українців, а русифікація наступає і кожен день, кожну годину вириває людей з українського роду і переводить в російський народ, як можна чекати? Як можна мовчати, коли в душі не страх, а лиш докори пращурів за наш ганебний стан та дух безмежного завзяття?

— Я тобі привезу індійський гриб, що покращує травлення.

— Привези.

Багато приїжджало до мене в Чернігів тих людей, які любили Україну і хотіли їй волі. Я надихав їх і хотів штовхнути на боротьбу. Вони втішалися моїм натхненням, мов еліксиром, і в них блищали очі яскравим блиском. Бачачи людину, готову до боротьби, вони заспокоювалися: «Слава Богу! Доки є такі люди, Україна не помре!»

І їхали додому, дозволяючи мені після 15 років неволі знову йти до тюрми раніше від них.

Тихий — один і єдиний із моїх друзів, який не хотів штовхнути мене перед собою в пащу хижого звіра, але щиро хотів мені відпочинку.

Відпочинку не вийшло, бо я неспроможний був дивитися на плюндрування України, але оте щире бажання дати перепочинок після довгого ув'язнення і готовність самому раніше від мене піти в тюрму, мене грітиме до самої смерті своїм ласкавим, гуманним теплом.

Дякую тобі, Боже, що Ти створюєш таких людей. Їхня безкорислива щирість надихає на боротьбу за благо інших людей та живить шляхетність і альтруїзм. Без таких людей суспільство розпадалось би на розпорошені молекули, а з ними воно з'єднується в єдине тіло.

III

Вдруге мене привезли до Мордовського села Сосновки 20 жовтня 1978 року (1961 року в цю ж Сосновку після першого суду мене привезли були також 20 жовтня). Коли вели від перепускної варти до тюремного корпусу повз заґратований дворик робочого цеху, до ґрат підійшов Олекса Тихий. Ми пізнали один одного відразу, дарма, що він запустив вуса і мав зовсім інший одяг на собі, аніж люди носять звичайно на волі. За ним із цеху вийшов і тепло привітався Олександр Ґінзбурґ та ще кілька чоловік.

Мене завели до наглядацької кімнати, роздягнули догола, перетрусили всі речі, забрали цивільний одяг і дали смугасту в'язенську уніформу. На голову дали невідомої форми щось таке, що було однаково далеко від картуза, жіночого чепчика, єврейської ярмулки, військової пілотки чи якоїсь тюбетейки. Якщо чорні штани і куртка з поперечними білими смугами перетворювали людину на зеброподібну потвору, то той картуз надавав їй якогось смішного блазенського вигляду.

Потім захотіли постригти вуса. Я заявив, що стригти їх не бажаю. Черговий капітан викликав перукаря та ще одного наглядача, щоб стригти силою. Мене посадили в крісло. Воно було міцне, дерев'яне. З обох боків до дерев'яної основи сидіння прикріплено по міцній попрузі. Коли садять у це крісло, то попруги просовують одну навпроти другої попід підлокотники по стегнах і затягують. В'язень, прив'язаний до крісла, неспроможний встати, а якби йому це якось і вдалося, то мусив би підіймати й крісло за собою. Накинули й мені на ноги попругу і натягнули, потім кожен наглядач взяв по моїй руці і завів за спину. Перукар обтяв вуса. Я попросив паперу і написав протест у тому сенсі, що примусове гоління вусів вважаю насильством над своєю особою і замахом на українську національну традицію і категорично протестую. Разом з тим, зважаючи на фізичну перевагу репресивних органів над моєю фізичною силою, вважаю за необхідне підкоритися їхній фізичній силі. Це підкорення є тимчасове і я відразу почну відрощувати вуса знову, щойно ослабне фізичний примус. Залишив їм заяву на столі і встав. Мене відвели до камери Геля й Мороза. Мороза в камері не було, бо був тоді в карцері, і мене привітав один Іван Гель. Через три дні Мороз вийшов з карцера і повернувся до камери. Я побачив людину, яку вперше зустрінув був 1966 року в першій (релігійній) зоні в Мордовії. Через три дні Мороза посадили на камерний режим, і я вже більше з ним разом не сидів. За три дні перебування в одній камері ми встигли багато переговорити. В одній із цих розмов я говорив про те, що Україна під окупаційним пресом бурчала й ремствувала. Незадоволення наростало, формуючи час від часу передову групу ентузіастів, що підносилася вверх і починала все ширше випромінювати самостійницькі настрої. Кожна хвиля мала свою верхівку — центральну постать, що уособлювала хвилю. До 1963 року це був Василь Симоненко, потім Іван Дзюба, перша половина 70-х років — Валентин Мороз, друга половина 70-х років — представники Української Гельсінської групи, чільні в Україні — славнозвісний письменник Микола Руденко, у Москві — генерал Петро Григоренко.

Національна свідомість в Україні зростала, Україна народжувала хвилю за хвилею і показувала світові одну славнозвісну постать за іншою. Природно, що всяка наступна постать відсувала попередню в тінь і сама ставала центром уваги, символом всієї антиімперської України. Я радів з того, що кожна з цих постатей не затримувалася на Олімпі дуже довго, а поступалася черговій

постаті, бо це означало активізацію патріотичної діяльності. І я кажу Морозу: «Уявіть собі, що ви були б на вершині нашого патріотичного Олімпу ціле десятиріччя. Та це б означало, що в Україні руху немає, що видавши зі своєї середини до вершин світової слави Вас, Україна видихнулася і підкорилася Москві і тепер мовчки в неволі волочить кайдани. О ні, я радий з того, що після Вас прийшла нова хвиля, потім ще нова зі своїми постатями. Хай швидше міняються зірки — це буде свідчити про потужність нашої національної боротьби за свободу».

Мороз слухав мою історіософію спочатку серйозно, потім насуплено, а при останніх словах почорнів і, нічого не сказавши, відвернувся і пішов.

Мене це здивувало: чого почорнів? Невже боїться, що нова хвиля висуне нову постать, що заступить його місце і посуне його в тінь? Невже можна бажати, щоб в Україні не народилася нова патріотична хвиля з великою постаттю тільки через те, що вона займе твоє місце? Але ж важлива доля України, а не власна доля!

На жаль, подальше життя в сосновській тюрмі підтверджувало ці прикрі сумніви. Шкода. За дванадцять років, що минули з часу першого знайомства, тодішня молодеча задерикуватість трансформувалася в самозакоханий егоцентризм, що дратував відвертим зневажанням всіх інших людей.

Іван Гель розповів мені про атмосферу в тюрмі та відповів на мої питання щодо можливостей писати та передавати на волю матеріали самвидавного змісту. На мою велику радість в тюрмі панував дух змагання на тему, хто більше й гостріше напише супроти деспотичного ладу. Гель дав мені аркушик тонісінького трансформаторного паперу і я почав переписувати мікрописом вирок та інші документи попереднього слідства. Кожної хвилі міг заскочити до камери наглядач і вихватити мікропис, після чого починалося б слідство, наслідки якого залежали від співвідношення багатьох складників: величини, обгрунтованості та стилістичної досконалості документа, особи автора, міжнародної кон'юктури та ще бозна-чого, і того період цього слідства був доволі неприємним балансуванням міркувань між «добавлять строк — не добавлять». Переписування мікрописом коштувало величезного напруження не тільки зору, а й нервів. Поліцаї в тюрмі грали в доміно, карні злочинці -- в карти, а ми на крайньому напруженні нервів виготовляли правдиву інформацію про комуністичний режим для самвидаву та вільного світу.

Найближчою людиною, що мала передати документи на волю, був Олекса Тихий. Закінчивши переписування більшої частини своїх документів, я передав йому. Він додав мою порцію до своєї та приєднав ще документи кількох осіб і підготував ампулу для зберігання і передачі. Піде чи не піде ця порція документів на волю, залежало від того, чи матиме Тихий побачення, а цс в свою чергу залежало від того, поголить чи не поголить він вуса. Якщо не поголить, то коли вестимуть черговий раз до лазні, поголять силою, а потім складуть акт про порушення режиму і позбавлять побачення.

Заготовлена ампула з текстами півдесятка в'язнів була в Тихого і чекала на його рішення.

Ми зустрілися вдвох на прогулянці і я кажу:

— Слухай, Олексо, наближається час побачення і якщо ти не передаси ампулу, вона застрягне в тюрмі. Застрягне надовго. З наших в'язнів у ближчі місяці побачення ні в кого немає, а коли надійде час, то ще не знати, чи дадуть.

— Не можу я зголити вуса.

- Чого?

— Якщо для мене вуса — ознака українства, і відстоювання їх — принципова справа захисту мого права залишатися українцем за будь-яких обставин і завжди, то як же я можу нею торгувати?

— Перемагає у боротьбі не той, хто завжди йде відкрито в лоб, а той, хто вміє відступити задля того, щоб завдати дужчого удару.

— Я не засуджую тебе, що ти погодився стригти вуса. Я не вимагаю, щоб усі робили так, як я, але коли б усі українці під примусом адміністрації зголили вуса, то москалям ніщо б не нагадувало, що вони кати, і вони мали б право думати, що українців приборкали. А коли залишається бодай один чоловік, тоді не скажуть, що нас приборкали. Того я не зголю вуса і не дам їм підставу вважати себе переможцями.

— Морально ти правий. Я не засуджую тебе. Навпаки, радий, що серед українців є такий чоловік, який моральний принцип ставить понад усе. Із такої морально чистої позиції галерея наших національних мучеників може поповнитися ще на одну постать. Ця галерея в нас і так вельми довга. Годі б її вже поповнювати. Треба б далі не мученики, а переможці.

— Моральна перевага над ворогом дає сильне почуття перемоги. Ця перемога триває доти, доки немає відступу. Один єдиний відступ від моральної засади всі попередні страждання зводить нанівець і перекреслює принцип. І людину тоді можна назвати безпринципною.

— Ти говориш, як проповідник. Для чесного проповідника відповідність між його проповідями і його діями — необхідна умова переконливості для слухачів та душевної рівноваги його самого. Я хочу, щоб ти був борцем, а в боротьбі хто обходився без хитрощів? Армії усіх народів і в усі часи влаштовували засідки, робили обхідні маневри, тобто хитрували і обдурювали. У політичній боротьбі дезинформація є звичайнісінький метод, а хіба вона не обман? До побачення тобі треба буде постригти вуса двічі. Пострижи їх, а після побачення знову відмовишся і хай стрижуть силою.

— Таким чином принцип відстоювання права на національну ознаку, вуса, ти пропонуєш перетворити в предмет торгу.

— Не доводь свою позицію до абсурду. Ти сам щось написав до ампули. У ній мій вирок і ще біля десятка малих документів. У ній документи інших людей. Вони — дуже важливі докази в ідейній боротьбі супроти совітського деспотизму. Не примушуй мене повторювати тобі загальновідомі речі. Ампулу мусиш передати ти, бо якщо не передаси тепер, то бозна-коли вона вийде з тюрми і чи вийде загалом. Відправивши цю порцію документів, можна б приступити до підготовки наступної. Цим ми виносимо боротьбу проти імперії на світову арену, а боротьба з наглядачами обмежена тюрмою.

— Не можу зголити вуса.

— Послухай, Олексо. За все своє життя жодного разу я ще нікого не благав. Друже, тебе зараз уперше в житті, чуєш, уперше в своєму житті благаю: зголи вуса задля передачі документів на волю! Зголи!!

— Не зголю!

— Шкода!

Наглядач шкрябнув замком, грюкнув, відчиняючи двері, і скомандував: «Час прогулянки закінчився. Виходьте!»

Ми вийшли, і він нас розвів по наших окремих камерах.

* * *

Тихий умів з безприкладно незворушливим спокоєм і з такою уїдливою жовчю доводити начальнику тюрми майору Некрасову та уповноваженому КДБ майору Тюрину і всім старшим душогубам лицемірство не просто

комуністичної системи, а їх самих, що його без кінця запроторювали до карцера. Він протестував довжелезними сухими і не сухими голодівками. Відсиджував карцерний строк і скоро знову туди потрапляв. Скорегувати його поведінку будь-яким розрахунком неможливо було. Навіть мене він не слухав. За власну невдачу мстив сам собі ще крутішою поведінкою щодо адміністрації і, звісна річ, новим карцерним терміном. Він ішов своїм способом. Його вела вперед власна доля. Йому здавалося, що життя сходить на клин і тоді замкнуте коло національного рабства він задумав пропалити вогнем власного тіла. У тюрмі він нікому не відкрив власного задуму. У жовтні 1978 року об'явив голодівку протесту. Три дні, як завжди водилося в тюрмі, його голодного ганяли до праці, а потім вивели з загальної камери і посадили до одиночної. Приховав сірник з тертушкою. Добув у консервній банці бензину з 200 грам. Завчасно написав на волю про спробу спалитися 7 листопада і, голодний, чекав наближення більшовицького свята.

Либонь, 14 жовтня хтось із в'язнів передав мені, що зі шлунком Тихого щось негаразд. Я викликав для зустрічі заступника начальника концтабору у справах режиму старшого лейтенанта Єжова. Знаючи, що він гордиться своїм горезвісним однофамільцем, я різко зажадав спрямувати Тихого в Барашево до центральної лікарні. А він навдивовижу спокійно сказав:

— Лук'яненко, не турбуйтеся. Нічого страшного з Тихим не станеться.

— Як це «не станеться»? Він може померти!

— Не помре. Радянська медична наука довела, що людина без їжі не може жити більше дванадцяти діб, а Тихий уже голодує п'ятнадцять, отже, він не голодує.

— Я не знаю, що теоретично довела ваша медицина, але практично тут у стінах вашої тюрми політв'язні довели, що можна жити місяць і навіть більше. Цей же Тихий на початку ув'язнення, коли був дужий і повніший, голодував 52 доби. 1 це було не десь, а тут, у вас.

— Ніхто так довго не голодував. Усі потайки підтримували себе сухарями, цукерками.

— Я не кажу за всіх Я знаю, що до групових голодівок ви штовхаєте своїх сексотів, які для дискредитації політичних в час голодівки їдять. Я кажу за політв'язнів. Вони не їдять. У всякому разі, я абсолютно точно знаю, що Тихий нічого з боку не бере. А ви так само добре знаєте, що через встановлену вами в тюрмі охорону навіть три карамельки передати неможливо. Вам доповіли, що Тихий застогнав?

- Н і .

-- Так ось знайте: Тихий страшенно терпеливий чоловік і витримує біль мовчки. І якщо в нього вирвався стогін, то мусило статися щось вельми серйозне. Того мусите надати медичну допомогу.

— Не помре.

— Попереджаю вас: Тихий не така людина, яка може померти тихо. Його знає весь демократичний світ і весь демократичний світ засудить вас за його смерть.

— Не демократичний світ, а буржуазний капіталістичний Захід. Ми проти нього боремося і, як бачите, постійно перемагаємо.

— Передайте начальству, щоб Тихому надали медичну допомогу, бо інакше ми об'явимо голодівку солідарності.

— Не погрожуйте. Ми погроз ваших не боїмося!

— Не будьте звірями — чоловікові треба допомогти!

— Підбирайте вирази! Ідіть!

Я вийшов з кімнати, наглядач провів мене до моєї камери і замкнув. Я переповів розмову Івану Гелю, Генриху Яшкунасу та Степанову — своїм співкамерникам.

Наступний день пройшов у тривожному чеканні. Лікарка відвідала Тихого і нібито повторила звичне: «Припиняйте голодівку і тоді лікуватиму»:

Ще за день, коли ввечері ми сиділи в камері і кожен собі читав книжку, відчинилися зовнішні двері і черговий помічник начальника тюрми сказав:

— Лук'яненко, ви домагалися побачення з Тихим. Підете?

— Піду, — відповів я, підіймаючись із-за тумбочки.

Ґратчасті внутрішні двері відчинилися. Я вийшов у коридор, капітан пішов по коридору, я за ним. Збоку в загальному коридорі стояла лікарка, за два кроки від неї в'язень, що топив груби. Із загального коридору ми повернули ліворуч у маленький коридор, що був для двох карцерних камер. Коли ми підійшли до дверей Тихого, вони були незамкнені і навіть нещільно причинені. Підійшовши до дверей, капітан відчинив зовнішні двері і я зауважив консервну банку з-під згущеного молока на три чверті заповнену жовтувато-прозорою рідиною. «Що в ній, — блиснула думка, — вода? бензин?»

Тихий лежав праворуч біля стіни на дощатих підвішених нарах на матраці головою до дверей.

Капітан відчинив ґратчасті двері і я перший ступив до камери. Лікарка відстала була. Капітан хотів пропустити її до камери другою і покликав її. повернувши обличчя до неї. Скориставшись моментом, я нагнувся, встромив палець у банку і підсунув її під тумбочку, а потім понюхав — бензин! Лікарка вступала до камери. Я підступив до Тихого: пузо надуте, немов у вагітної жінки, рот трохи роззявлений, світло-сірі очі дивилися на мене якось тьмяно.

— Олексо, що з тобою? — питаю.

Узяв його за руку — вона холодна, помацав литку — холодна, поклав долоню на чоло — трохи тепле.

— Позавчора щось порвалося у шлунку, — почав Олекса слабеньким, ледь чутним голосом, — так різко заболіло. А потім щось ніби розлилося десь під ребрами та навколо кишок, а потім стінки шлунку почали горіти, а далі почало пузо рости.

— Скільки ти вже голодуєш?

— Сьогодні сімнадцята доба.

— Що з ним? — звернувся я до лікарки.

— Зараз відправимо дрезиною до центральної лікарні.

Тихий затих. Рот напіврозззявлений. Губи землянисто-сірі. Два ряди зубів. Натуральні, чисті, не зовсім білі. Точно такі я бачив колись у трупа. Олекса дивився на мене і не на мене. Його затуманений погляд, либонь, бачив поперемінно то мене і цей світ, то тамтой інший, темний, безмежний і страшний світ.

Пригадалася розповідь повстанців: сидять, бувало, у криївці в проміжках між вилазками і боями, відпочивають і потім раптом починають відчувати, що хтось із них починає пахнути землею. Спочатку слабенько, ледь помітно, а далі все сильніше... На третій день ці люди гинули від гранати, кулі, якимось чином іще, але гинули неодмінно. І це повторювалося з невблаганною послідовністю — жахливо.

Жахливо, коли всі знають, хто наступний помре, і дивляться на живого як на трупа. І він це знає. І всіх огортає жахлива мара. Безпросвітна смертельна туга.

Я нахилився до Тихого, поцілував майже холодне чоло і уважно понюхав тіло. Воно не пахло землею.

— Терпи, друже. За годину будеш у Барашево. Гони смерть від себе. Полікують, видужаєш, повернешся сюди.

Високий в'язень приніс мари. Ні, це були не мари, а дві жердки з пришитим брезентом. Ми підняли Тихого і поклали на брезент між жердками. Тіло зовсім не важке, я аж здивувався — Олекса такий костистий чоловік і те пузо величезне, а такий легкий!

Ми вдвох пронесли його по коридору, винесли На подвір'я, піднесли до вахти, двері вахти відчинилися і ми занесли його в коридор вахти, потім пронесли крізь зовнішні двері і опинилися за тюрмою.

Слабке електричне світло з-під стріхи вартової буди тануло в густій темряві, ледве простягаючи жовтаве проміння на півдесятка метрів. На залізничній колії гурчав дизель дризини, поблизу стояло кілька солдатів з автоматами. Підійшло двоє, щоб узяти в нас мари.

— Холодно, мороз, — кажу конвою, — накрийте чимось людину, а то ще заморозите.

— Не заморозимо, — відповів із сутінків хтось.

— Не розмовляти! Заходьте назад! — наказав нам командир вахти.

Ми повернулися в коридор і мене завели до камери.

— Ну, що там? — питає відразу Гель.

Я переповів. Але нічого не сказав про бензин. Ніколи. Нікому. Ось тут згадую про нього вперше. Десять років я мріяв написати драму Тихого. Тепер збільшились сумніви щодо можливостей реалізації наміру і того вирішив вказати тут на бензин, бо він — ключ до розуміння душі цього великого вкраїнського мученика (і пояснення, чого після підпалу Федоренка 7.11.79 року радіо «Свобода» назвала не його, а прізвище Тихого).

IV
Посмертне повернення

Приблизно в травні 1989 року на засіданні Виконкому УГС ми заговорили в більш-менш практичному плані про перевезення в Україну останків Олекси Тихого, Юрія Литвина і Василя Стуса. З бігом часу з'явилися великі ентузіасти перезахоронення і на розширеному засіданні Виконавчого комітету УГС у серпні була сформована спеціальна група з членів та нечленів Виконкому (Євген Пронюк, Микола Горбаль, Василь Овсієнко, Ігор Бондар, Володимир Голобородько та ще кілька осіб), яка й повела роботу в різних напрямках: до Спілки письменників — по підтримку, до Київміськради — по дозвіл на місце на цвинтарі, до Пермського КДБ і МВС — по дозвіл взяти останки, по дозвіл на літак і т.ін.

Акція перевезення людей, яких комуністична влада постійно таврувала націоналістичними ворогами українського народу, агентами ЦРУ, карними злочинцями, була гострим політичним викликом. Ми знали, що нам доведеться долати багато перепон і труднощів, але також знали, що гуманістичний заряд цієї акції такий сильний, що він неодмінно відірве багатьох людей від безбожної влади і прихилить їх до наших антикомуністичних самостійницьких лав. А перед моїми очима (як, либонь, і перед очима Гориня, Овсієнка, Горбаля, Сокульського, Приходька та, мабуть, і інших кучинських в'язнів)

ще й постійно бовванів чужий, холодний, заболочений ліс із самотніми могилами інших побратимів і одне глибоко-глибоко заповітне бажання:

Я згину тут в чужій землі
Без слова втіхи і подяки.
Але, о Боже, дай мені
Лягти посмертно в тій Землі,
Яку любив понад усе -
Над маму ту, що вічно жде,
Над квітку красно-золоту
Дівчини любої в вінку.

Пошли мені спочить в землі,
Яку в думках я обіймав
Так щиро, палко і завзято,
що мусить той святий запал
Покликать духа Батьківщини
забрати сина з чужини
Під ясні зорі України

Пошли мені лежать в труні
Під синім небом України,
Де червоніє кущ калини,
Де плещуться Деснянські хвилі,
Де я на Божий світ прийшов,
Побачив соняшник в саду
І пісню заспівав сумну.

Повернулися з чужини побратими. Прилетіли до Борисполя. Рання пора 19 листопаду 1989 року. Софіївський майдан Києва — старовинний центр і серце України. Під'їжджають авта з трунами. Люди заповнили більше половини площі й зупинили авта. Вимагали дати труни на плечі людям. Влада не хотіла. Я пішов на переговори. КДБ і комуністичне керівництво, дозволивши крізь зуби перезахоронення, хотіло тепер чимшвидше відвезти труни на цвинтар і хутчій закопати. «Ні! — уперлися чекісти. — Візьмете біля університету». Наказали рухатися тільки однією стороною вулиці. Ми стали лавою перед автами з трунами, щоб їх гальмувати, й повільно пішли по Володимирській вулиці. Попереду Олекса Миколишин з великим хрестом, кілька священиків, троє з портретами в рушниках Тихого, Стуса, Литвина, похилені жовто-блакитні прапори. Їх ще небагато, але міліція не сміє виривати їх з жалібно-урочистої процесії.

Кияни стоять на тротуарах і питають: «Що це? Кого везуть? Кого ховаєте?» Їм пояснювали: «Лицарів, що згинули за волю України ось теперечки в роках 80-х».

Вони здіймали шапки і приєднувалися до сумного ходу і потік людей видовжувався й розширювався.

Зупинилися біля університету. Взяли труни, що за козацьким звичаєм були вкриті червоними китайками, з авт на плечі й рушили до пам'ятника Тарасу Шевченку — вклонитися.

Священики відчитали молитви, ми обійшли тричі Шевченка, кожного разу опускаючи труни до долу та доторкуючись землі, даючи можливість небіжчикам тричі вклонитися Великому Тарасові перед вічним поселенням на Байковому цвинтарі. На площі та прилеглих вулицях людей було вже тисяч сто. Із гучномовців линула сумна жалобна музика, а серця людей наповнювалися гнівом: «За що ви, кати України, замордували цих людей, ви — нелюди?!»

Процесія рушила до цвинтаря. Міліція, якій наказали були стримувати хід людей і спрямовувати їх тільки одним боком вулиці, перед нечуване великим зібранням народу відступила, потік заполонив усю вулицю, а люди все приєднувалися й приєднувалися. Вулиці ставали вузькими і потік захопив

уже и тротуари. Хвоста демонстрації давно не видно було. Такого ще не бачив Київ, не бачили ми, не бачили наші комуністично-кагебістські вороги.

О Боже, Василю, що лежиш у мене на плечі, Олексо, Юрку, встаньте, подивітеся: весь Київ вас проводить! Тут вся Україна! О Ненько рідна, ти оживаєш в цих серцях!

Та чи не найкраща плата козакові за його лицарську боротьбу з ворогами отакий похорон! Ви щасливі. Ви щасливіші за тих, хто з такою ж щирістю любив Україну, але ще й досі лежить в холодних сибірських снігах.

Поставили труни біля глибоких ямок. Повіви холодного осіннього вітру тушили час від часу свічки. Два великі хори поперемінно супроводжували службу Божу. Потім з десяток прощальних промов. Напевне, я виголосив не найкращу зі своїх промов, бо яке б речення не вимовляв, воно все здавалося мені якоюсь мізерною часткою того, що стояло за ним позаду, в минулому, в інших кінцях України і ще більше — поза Україною, в різних місцях чужини. Були блідим відлунням їхніх страждань і мук та безмежної відданості Україні, що зринали тепер перед моїми очима.

Опустили труни. Перехрестилися. Я кинув першу грудку землі на труну. Вона глухо стукнула, немовби я постукав в Олексієві зачинені двері і сказав: «Прощавай, друже. Я прийду до тебе. Коли закінчу свій синівський обов'язок перед ненькою Україною і вичерпаю всі свої сили. Прийду спокійно, просто, немов переступлю поріг з подвір'я до вечірньої хати».

Могила, труна. Друга могила й труна. Третя. Олекса — Василь — Юрко. Усе так просто: були — відійшли — залишилися.

Небо із сірого ставало чорне. Надходив пізній вечір. Живий людський потік посунув донизу і, виходячи на вулицю, розбивався на окремі потоки та невеличкі групки. Потоки поступово прискорювали ходу, зникаючи десь у глибинах великого вечірнього міста. Групки тихо гомоніли, передаючи одне одному почуття жалю за втратою та надію і радість зі зростання опору комуністичній диктатурі.

Додаток: вирок 18.04.57 р., Сталінського облсуду (на 2 стор.).

В И Р О К
Іменем Української Радянської соціалістичної республіки
1957 року квітня місяця 18 дня.

Судова колегія у кримінальних справах Сталінського обласного суду у складі:
Головуючого: Москаленка
народних засідателей: Каюда і Ленського
з секретарем: Євтушенко
з участю прокурора: Сударева (без адвоката)

розглянула в закритому судовому засіданні в місті Сталіно справу про звинувачення Тихого Олексія Івановича, 1927 року народження, народженого на хуторі Іжевка, Костянтинівського р-ну, Сталінської області, українця, з вищою освітою, позапартійного, одруженого, який жив у містечку Олексіїво-Дружківка, Костянтинівського р-ну, Сталінської обл., по вул. Першотравневій, 95, працював завідуючим учбовою частиною Олексіїво-Дружківської середньої школи робітничої молоді, у злочині, передбаченому ч.І ст.54-10 КК УРСР.

Матеріалами попереднього і судового слідства суд встановив:

Підсудний Тихий О.І., працюючи завідуючим учбової частини Олексіїво-Дружківської середньої школи робітничої молоді і, будучи вороже наставленим до ладу, що існує в СРСР, 16 січня і 11 лютого 1957 року в присутності викладачів цієї ж школи висловлював антирадянські погляди, заявляючи, що радянська школа, начебто, зайшла в тупик і що комунізм в СРСР не будується.

В час бесіди в Костянтинівському РК КПУ, на яку був викликаний 12 лютого 1957 року, Тихий також висловив свої антирадянські погляди на ряд політичних питань, зокрема заявивши, що комунізм в СРСР ми не будуємо, а що будуємо, він, Тихий, й сам не знає, що в колгоспах і радгоспах трудящі перебувають у злиденному стані.

Вибори до Рад депутатів трудящих називав комедією, говорив, що демократичний централізм у теперішній час нічим не виправданий і несуголосний з демократією, що демократії в Союзі РСР зараз немає, а є вона тепер нібито у Франції та інших державах. Що в нас існує нічим не виправдана диктатура Комуністичної партії і таке інше.

Впродовж другої половини січня і початку лютого 1957 року Тихий склав низку записів антирадянського змісту на 14 аркушах, які зберігав у себе, і в яких робив наклеп на КПРС та радянську дійсність. Виправдував дії угорських контрреволюціонерів заколотників і висловлював заклики до повалення державного ладу, що існує в СРСР.

У першій половині лютого 1957 року Тихий написав листа антирадянського змісту, котрий спрямував на ім'я голови Президії Верховної Ради УРСР, а копію цього листа передав своїй знайомій, громадянці Конюховій О.І. до Приазовського р-ну, Запорізької обл.

У цьому листі (у його копії) Тихий зводив наклеп на КПРС і радянську дійсність, а також закликав до повалення державного ладу СРСР.

У пред'явленому звинуваченні підсудний Тихий О.І. винним себе не визнав, проте підтвердив усі факти, викладені вище, посилаючись при цьому на те, що в його діях немає складу злочину.

Однак, вина Тихого у пред'явленому звинуваченні доведена повністю свідченням в судовому засіданні свідків Микитюка, Кулинича, Клиновської, Артюшенка, які підтвердили факти антирадянських висловлювань з боку Тихого, а також речовими доказами у справі — записи і листи антирадянського змісту (аркуш справи 131, 150, 153, 166).

Своїми діями Тихий О.І. скоїв злочин, передбачений ч.І ст. 54/10 КК УРСР, бо його дії були спрямовані на повалення, підрив і ослаблення державного і суспільного ладу, що існує в СРСР.

На підставі вищевикладеного, керуючись ст.ст. 296, 297 КПК УРСР, суд

з а с у д и в :

Тихого Олексія Івановича, за ст. 54-10 КК УРСР позбавити волі у виправно-трудовому таборі терміном на 7 (сім) років з позбавленням прав за п. «а» ст. 29 КК УРСР терміном на 5 (п'ять) років.

Кару Тихому О.І. рахувати з моменту затримання, тобто з 15 лютого 1957 р., залишивши йому міру запобіжного заходу без змін: утримання під вартою.

Вирок може бути оскаржений до Верховного Суду через Сталінський облсуд упродовж п'яти діб з моменту вручення його копії засудженому.

Голова: (Москаленко)

Народні засідателі: (Каюда і Ленський)

ДВА ЛИСТИ ДРУЗЯМ

Добрий день, Грицю!

Уже минув цілий місяць, як я звільнився, а я все не находив час написати тобі листа і подякувати за все добре, що ти зробив для мене.

Твоя увага до мене і до моєї дружини та моїх рідних допомагала жити в тюрмі і я тобі вельми вдячний. Тепер лист — це засіб підтримання тих добрих взаємин, що у свій час склалися між нами, але в умовах в'язниці — це зілля від поступового отупіння.

Психологи тепер добре вивчили таке явище, як емоційний голод. Він полягає в тому, що в камері людина не чує жіночого й дитячого голосу, не нюхає трави, квітів, дерев і сотні інших запахів, не бачить різномаїття людських образів, вулиці, руху, краєвидів. Одне слово і зорові, і слухові, і смакові, і нюхові чуття страшенно збіднені, а через те, що для нормального життя людини вони необхідні, то відсутність їх і називається емоційним голодом. Він погано впливає на людину, бо розвиває апатію, млявість душі і тіла і веде до. якогось такого напівлетаргічного стану, в якому людина живе — не скажеш., що вона не живе, — але уповільненим життям, і для того, аби зробити щось зовсім незначне, їй треба велике напруження волі, немовби перейти від дії уві сні до дії на яву.

Безперечно, на тонус в'язня впливає в ще більшій мірі погана їжа, недостача повітря, сонця, слабке електричне світло, але має велике значення й сенсорний голод, тому в тюрмі так хочеться одержувати листи, листівки. Вони несуть із волі якусь інформацію, а чи просто малюнок — однаково це підхоплює душу і несе кудись далеко-далеко за межі мурів, тобто вносить різноманітність у його емоційне життя і тим самим не дає йому геть чисто заскніти.

Люди, що не мають духовних потреб, розважають себе фізичною роботою — вони для цього створені, але інтелектуальній людині праця (фізична) не дає великої розради, бо неспроможна поглинути всю увагу і тим самим відвернути її думки від чогось іншого — того предмета, що є постійним об'єктом її роздумів, і в такому випадку лист чи листівка від друга чи родича іноді є великою втіхою.

З другого боку інтелект — це функція. Його можна розвивати вправами; його можна затупити бездіяльністю. І коли інтелектуальну людину поставити до примітивної ручної праці, котра вимагає уважності, уважність витіснить можливість думання і поступово притупить здібність мислити. Не можна примусити людину не думати, але замість складного роздумування мозкові можна підсунути примітивне завдання, наприклад, спостереження за ходом повзуна взад-вперед, взад-вперед і поступово він відвикне від складнішого роздумування і опуститься власне до того рівня, якого вимагає від нього машина. Машина адаптує до себе людину і своєю примітивністю робить людину примітивною. У цьому аспекті «виховання» інтелігенції фізичною працею (ну, звичайно, мається на увазі в Китаї, а не деінде) має прямий смисл — спримітизувати її, відучити від самостійного мислення і тим самим нейтралізувати як опозицію.

Перед звільненням я сидів в одній камері (перед вивезенням з Володимира) з Миколою Олександровичем Будулаком-Шаригіним, Яковом Михайловичем

Сусленським (євреєм), Володимиром Федоровичем Балахановим та вірменином Айрапетовим.

З наших там тепер сидять: Сергієнко Олександр, 1932 р. нар., киянин, 1972 р. арештували з третього курсу медінституту; Здоровий Анатолій, 1938 р. нар., кандидат техн. наук з Харкова; Рокицький Володимир, 1946 р. нар., з Тернопільщини, працював у Києві робітником, але людина пера і засуджений за націоналістичну повість (у рукописі); Антонюк Зіновій, київський інженер-хімік, працював в інституті хімії АН УРСР; Приходько Григорій, 1935 р. нар., з Дніпропетровщини, інженер-електронік; Турик Андрій, 1927 р. нар.; Бондар Микола, 1935 р. нар., філософ, родом з Вінниччини, жив на Черкащині, працював в Ужгородському університеті; Попадюк Зореслав, 1950 р. нар., зі студентів м. Львова.

На особливому режимі там з наших сидять: Мороз Валентин, 1936 р. нар., історик; Шухевич Юрій, 1932 р. нар., (син генерала Чупринки); Федоренко Василь, 1928 р. нар., з Чернігівщини, працював слюсарем на заводі карданних валів. Строк — 15 років, у т. ч. 5 років Володимирської в'язниці. Відкрито став на прю з рад. владою, тому Ужгородський суд і засудив його до такого терміну.

Якщо б тобі заманулося написати комусь із них листа, то треба посилати рекомендованим, бо прості часто зникають. Що ж до вітальних святкових листівок, то вони, звичайно, доходять.

У моєму листі все нове (тільки я старий!), і я міг би написати бозна-якого довгого листа, коли б мав достатньо часу. Головне:, видали новий пашпорт, прописали на квартирі в колишньої дружини, наложили публічний нагляд строком на один рік. З Чернігова заборонено виїздити без дозволу міліції, тому у батьків був усього лише якусь добу. Не тільки не наговорився з батьком і матір'ю, але й не надивився. Думаю просити дозволу на наступну неділю поїхати до них.

З роботою усе неясно за винятком одного: вже пора шукати роботу, бо коли б ресурси дозволяли відпочивати й ще місяць, так міліція не схильна дозволяти таке неробство.

Під час святкування брат Сашко сфотографував мене в цілому гурті, але я висилаю тобі фото в тому, в чому ти мене знаєш. Він сфотографував мене в день виходу з в'язниці 21 січня і в тому, в чому я сидів усі 15 років. Ця форма мені вельми коштовна. Гадаю, вона й тобі буде цікава як нагадування про давно минулі дні.

Квартира в Наді добра і вона допомагає мені звикнути не тільки до цієї нової обстановки, але й до того світу, від якого я зовсім відвик. Вона просить передати тобі її щире вітання.

Бувай здоров, друже.

Залишаюсь із щирою пошаною і любов'ю до тебе, твій Лук'яненко

17.02.76 р.

Добрий день, дорогий побратиме Миколо! [Береславському]

Я хотів написати трохи докладніше про свою роботу.

Вона складається з графіка роботи та мого безпосереднього оточення. Почну з останнього. Уяви собі приміщення: над нами великий, 6-ти поверховий будинок, наповнений хворими дітьми, сестрами-жалібницями, лікарями, палатами, різними процедурними кабінетами тощо. Майстерня електриків — це маленька кімната в підземному поверсі. Одне невелике вікно, що виходить у бетоновану яму завширшки з метр. Яма простяглася вздовж стіни метрів на 8-10. Стіна в кімнаті на три п'ятих вкрита кахлями. Стара похила шафа для одягу, канапа, тумбочка в кутку, а вздовж другої стіни три маленькі письмові столи з різним електричним мотлохом для лагодження різного електричного причандалля. Поруч з нами також малюсінька плотницька майстерня, потім широкий вхід до цього підземелля і по той бік входу майстерня сантехніків. Вони наші колеги з господарчої групи лікарні. Вони ремонтують воду й каналізацію, а ми — освітлення, праски, плитки, стерилізатори тощо. Нам платять 67,5 крб. місячно, їм — по 70 крб. Це мало і один написав до профспілки, що він за таку ж роботу десь в іншому місці одержував більше. Невдовзі надійшов папір, що наказав зменшити зарплатню до 67,5 крб. (мовляв, платили помилково по 70 карбованців). Один із сантехніків має прізвище Дмитро Сластьон. Я спитав, чи не родич він, бува, славнозвісному графіку, за малюнками якого Центральна Рада поряд з Нарбутом друкувала, здається, деякі асигнації своїх грошей і десь у 60-х роках Київ видав був альбом портретів українських кобзарів під назвою «25 українських кобзарів». То не був його родич і знав він про всі названі явища не більше, ніж про життя на Венери Невисокого зросту, завжди бадьорий і непогано вдягнений, він постійно був напідпитку. Раз йому нічого було робити і він зайшов до нас. Я закінчував лагодити праску. Він поглянув на шахівницю, що лежала на тумбочці, й каже: «Зіграймо!» — «Давай», — відповів я.

Від нього тхнуло винним перегаром. Партію він програв, мене покликали до якоїсь роботи і я встав, щоб іти. Він також встав. «Знаєте, — каже, — я програв тому, що п'яний».

— Можливо, — погодився я.

Після того він частенько заходив до нас на партію-дві, кожного разу був напідпитку і програш усе пояснював випивкою.

— То приходьте, коли не будете п'яні, — кажу я. — Зіграємо, коли буде у вас свіжа голова.

— О, якби ж то!.. — протягнув він так задумливо, немовби прийти не під хмільком було настільки безнадійно важкою справою, що видавалося практично неможливим.

З іншого боку, місяців зо два я жодного разу не бачив його п'яним і в мене почало було складуватися враження, що це своєрідний джентельмен: він щодня «під мухою», але ніколи не п'яний. А добре ж бо відомо, що треба мати велику силу волі, аби часто пити мало і ніколи не випити багато.

За старшого у сантехніків Іван Микитенко (що також слухом-духом не чув про свого відомого однофамільця). Він п'ять разів бував на примусовому лікуванні алкоголізму. Чудовий майстер і вже близько двох років як «зав'язав» і не п'є. (Щоправда, зірвався нещодавно знову, жінка заявила про це в міліцію

і міліція спровадила його до лікарні, здається, на три місяці примусового лікування).

Другий чоловік, що кожного ранку зустрічає мене (як і всіх ближніх) ласкавим привітанням — Володя, працює вантажником. Йому близько 40 років, низький, кремезний, ніколи не причесане рідке волосся більше стоїть, ніж лежить, у розкуйовдженому безладді. Через те, що погляд у нього прямий і обличчя відкрите, така шевелюра надає йому якогось професорського виду.

Ще до того, як я побачив його, мені сказали: «Володя-п'яниця. Мешкає він у батька на квартирі, але батько від нього відмовився і про нього не дбає. Він, буває, не йде додому і волочиться бозна-де. Не жениться. Гроші одержить — проп'є, а потім іде на кухню і там дівчата його якось підкормлюють. У нього просто не всі клепки. Його прогнали раз з роботи, так нікому було носити величезні вузли з білизною. Жінки потягали-потягали їх днів з 15-ть та й знову прийняли Володю на роботу. А що зробиш?..»

Ходив він у старих чорних засмальцьованих штанях і такій же куртці.

Прийшов я раз до майстерні вранці, а вона замкнена. Відчинив. Бачу: Володя підіймається з канапи й збирає розкидані халати. Я поглянув на нього здивовано. Він перехопив моє здивування й каже: «Я не ходив додому. Спав тут. Трохи випив звечора. Було пізно. Та й чого йти додому, коли там мене не чекають і я там непотрібний. Батько мене не виганяє з дому, але й зовсім не цікавиться мною. Одного разу я кілька місяців не приходив додому і він навіть не поспитав про мене..А тут я зараз поприбираю...» — заметушився він.

— Та нічого, — кажу. — Ви мені не заважаєте. А хто вам дав ключ?

— Замок відчиняється без ключа і мене хлопці пускають.

У нас була третя зміна і коли його не залишали в майстерні, він ішов до підземної плотницької комірчини і там спав на дошках.

Коли ми трошки більше познайомилися, він частіше жалувався на бездушність батька, що покинув його матір, одружився вдруге і не звертає жодної уваги на нього.

— Володю, а що ти зробив доброго для батька, аби заслужити його пошану?

— Тепер — нічого. А почалося все дуже давно. Коли він вигнав матір із нами двома — я маю ще брата — малими. Батько військовий і ми тоді жили в Ленінграді. Ми бідували. Мати померли. Ми тинялися й прийшли до нього. Він прийняв нас. Не прогнав і тоді, коли приїхав до Чернігова і одружився вдруге, але ми не стали своїми — його холодна байдужість ніколи не знала потепління. Брат поїхав до Одеси, і ніхто не знає, де він і що з ним — він ніколи не писав жодного листа.

— Чому ж він не написав тобі, коли вже батька знелюбив?

— Не написав. Не схотів.

Надійшло третє число. Видали зарплатню. Три дні Володя був п'яний в дим. Потім ще кілька днів похмелявся. Грошей уже не було, так він збирав порожні пляшки і старався позичити, коли не вистачало до 1 крб. 2 копійок на півлітру найдешевшого вина. Незабаром і це джерело вичерпувалося, і тоді він починав гомоніти й питати поради, яку краще купити сорочку. Ми йому радили і гуртом балакали на цю тему, одночасно зауважуючи, що нічого він не купить. Він дуже добродушний чоловік і завжди приймав частування від

інших. Він не зможе не почастувати їх у віддяку і таким чином зарплатню почне пускати на п'янку, а не на сорочку. І виходу з цього кола немає. Проте настрій у нього не падав. Переінакшивши кретиніаду: «Если чешется в затылке, значит в голове — бутылки, да-да-да...», він спокійно носив вузли з білизною.

На початку моєї роботи було п'ять електриків. За старшого у нас був вельми цікавий чоловік. В юначі роки він працював радистом на пароплаві далекого плавання, а потім одружився в Чернігові та й осів тут. Сповідуючи філософію «головою стіни не проб'єш», він доволі тверезо оцінював навколишню дійсність, був веселий, гомінливий у товаристві і оригінальний як старший електрик. На початку мого знайомства з об'єктом роботи він сказав: «Ми роботи не шукаємо. За такої зарплатні, як у нас, хай робота нас шукає, а не ми її шукатимемо». На всякі спроби начальства підігнати, він відповідав контратакою, в якій було кілька поважних постійних аргументів: на 67,5 карбованців прожити чоловікові без допомоги жінки загалом неможливо, а жити на кошт дружини принизливо, — тому всіх електриків треба поставити на півтори ставки: по-друге, раніше електрики пиячили, а тепер — ні. Справді, з теперішнього складу двоє зовсім не п'ють на роботі, один випиває зрідка в міру, і тільки двоє — частіше; по-третє, електриків незаслужено усюди лають, про них склалася також безпідставно недобра репутація, спостерігається упереджене ставлення до них і з цим треба покінчити.

Після наскоку на нас і його контратаки я ладен був кинутися до роботи, але він вів спокійно: «Я старший і я знаю, що в першу чергу, а що в другу робити. Роботу розподіляю я». Пригадую, як при цьому повторювалися відомі формули народної «мудрості»: «Дурнів робота любить» та міркування такого виду: що більше людина працює, то менше має зарплатню і що менше працює, то більше одержує. Подивись на наших сусідів — отих старих столярів — зранку до вечора вони безупинно щось стругають, пиляють, аж чуби мокрі, а що мають — біля 90 крб. Лікар уже менше працює і більше одержує, головний ще менше працює і ще більше одержує і так далі й далі. Ясно, що такі міркування — примітивщина, але вони є.

У відповідь на всі ці балачки головний інженер винайшов залізну формулу «Мала зарплатня не звільняє від великих обов'язків». І другий аргумент, яким він часто затикав усім балакунам роти — «Ви знали розмір зарплатні, коли поступали на роботу». Між іншим, з п'ятьох електриків, троє були після таборів і їхнє знання розміру зарплатні — це лишень півділа.

Другий електрик — Сергій, росіянин, двічі сидів за розбишацтво, мешкає у свого батька. Батько його, колишній військовий чин, тепер працює заввідділом кадрів на одному підприємстві, має добру трьохкімнатну квартиру. Сергій був жонатий, платить аліменти. Одружився вдруге, хоч часто здається, що він холостяк. Добродушний чоловік, а скорше компанійський. Написав заяву головному інженерові з обіцянням не приходити на роботу п'яним і не пити на роботі. Це слово він дотримує так, як і всі свої слова — в дусі славнозвісної формули Василя Пируса: «Господар слова — це такий чоловік, який дав слово, а потім захотів і взяв його назад. Негосподар мусив би виконувати своє слово, а господар, він на те й господар, що хоче — дає слово, а хоче — бере його назад і не виконує». Отак чинить зі своїм словом і Сергій.

На початку нашого знайомства він якось прийшов мені на зміну на годину раніше. Вийшов з майстерні і за півгодини повернувся з півлітрою горілки. Задоволено підморгнувши, він каже: «Левку Григоровичу, вип'єте?» — «Ні. Дякую», — відповів. Він подумав, що я відмовляюсь через те, що знаходжусь на роботі, і додав: «Ви ж однаково зараз ідете додому».

— Дякую, Сергію! Я, можна сказати, непитущий. Тобто я п'ю, але тільки вдома і тільки з приводу якихось поважних причин.

У цей час зайшли два якихось хлопці — колеги Сергія. Вони розлили пляшку й випили її без жодного закушування.

«Слава Богу, — подумав я, — що відмовився. Така випивка і здоровий шлунок зробить хворим, а хворий до чого доведе?..»

Хутко я довідався, що ці люди п'ють горілку, вино, спирт — що трапиться — переважно вино за 1 крб. 2 коп. півлітра і закушують чим доведеться, а Найчастіше — нічим. У такий спосіб грошей вистачає надовше.

Я дивувався: як уміють вони пити майже щодня за такої зарплатні? З часом з'ясувалося, що досить позичити в сірка очі і прожити можна від зарплатні до авансу і від авансу до зарплатні майже без грошей. Уся справа в почутті власної гідності. Якщо подолати цю «перепону», то зробити можна багато. Наприклад, Володя ходить на кухню, Дмитра кормить якась 50-річна жінка за те, що ходить до неї на ніч, Сергій перейшов на утримання заможного батька й дружини. Якось останній сказав: «Дружина сказала, що коли я добре себе вестиму, вона даватиме мені на чарку». Доброї поведінки від нього чекають і батько, й мати і заохочують до неї різними подарунками та грішми.

Він і не розуміє, що його мають за дитину, а не за дорослу людину, що самостійно йде у житті і самостійно відповідає за свої вчинки.

І він справді несамостійний: батьки та різні організації дуже багато брали й беруть відповідальності за його вчинки на себе і поступово привчили його до того, що за нього дбають інші, відповідальність беруть інші — привчили до безвідповідальності.

Він вважає себе спеціалістом по статті 206 (розбишацтво або за російською термінологією — хуліганство). Коли перехоплював через край, доводилося самому сідати на лаву підсудних, але це ж крайні прояви, а вся сфера дій, що носять моральний, а не кримінальний характер, відбувається у вищезазначеному дусі безвідповідальності.

Третій електрик Володя сидів за крадіжку. Також не проти випити і побавитися з дівчатами, але до роботи ставиться сумлінніше.

Четвертий — Валерій, росіянин, щодо дівчат і горілки — такий же,, але стриманіший і має якусь мету в житті: він вчиться в політехнічному інституті заочно і крізь скупі слова можна здогадатися, що він мріє про море. Кілька місяців тому одружився. Якось тижнів через два після цього я прийшов уранці до роботи, щоб змінити його, і він розповідає, що до нього ввечері подзвонила одна молоденька знайома сестра-жалібниця і спитала, чи може зайти до нього. Він погодився. Вона зайшла. «І як, — каже, — я міг устояти: вона така гарна і сама напрошується? Ну отож я і провів з нею ніч на цій канапі».

Володю і Валерія поставили на півтори ставки. Присікування головного інженера все збільшувалися. Наш. старший не витримав і розрахувався. На

його місце вговорили стати Валерія. Через те, що нас стало четверо, хлопці захотіли були чергувати по добі, а по 2-3 дні дома. Я спитав у міліції, чи є у мене обмеження по роботі з огляду на адміннагляд. Сказали, що немає, тільки треба повідомити графік роботи, аби вони могли призначити інші години для реєстрації. Я пішов у нічну зміну, а потім, згадавши, що з 10 вечора до 6-ї ранку маю бути вдома, подзвонив, що через нічну зміну я вночі не буду вдома. Там зашуміли. Довелося писати пояснення. Хлопцям довелося переробляти графік, а мені ходити в денну зміну.

У червні спостерігав цікаву картину.

На другий день після одержання зарплатні я прийшов уранці до роботи і застав Володю і Миколу (вантажників) та Дмитра добре напідпитку. Володя крутнувся у нас у майстерні і зник. Виявляється, він пішов до майстерні сантехніків і там вони вирішили привести свої душі в рівновагу після вчорашнього частування. Від ранку до обіду вони добре зарядилися, але здалося мало і Дмитро пішов ще за пляшкою вина.

У якійсь своїй справі по роботі я піднімався з підвалу до площадки першого поверху. Бачу: двері на сходи відчинені, у дверях стоїть юрма сестер-жалібниць та інших жінок і про щось жваво гомонять, а знадвору доноситься голос заступника головного лікаря по господарській частиш; «Сволочі! Повиганяю!»

— Що там таке? — гадаю. Вийшов на ганок — на асфальті метрів за 10 до сходів Дмитро з усієї сили намагається подолати силу земного тяжіння, що невблаганно кладе його в горизонтальний стан. Однією рукою він опирається об асфальт, щоб підняти тулуб, але нога задирається догори. Він з великим зусиллям перевертається на другий бік. Нога опускається, але рука піднялася в повітря — він ніяк не знайде точку опори й нездужає піднятися, а над ним завгосп. Він лається. Потім викликає машину, запихає його і наказує шоферові відвезти його геть додому.

Так і не поталанило небораці подолати 10 метрів під гарячим сонцем, аби опуститися у прохолодну майстерню до своїх колег.

Розсерджений один завгосп. У юрмі жінок чути то глузливі, то зневажливі репліки, але немає ні глибокого презирства, ні пекельного прокляття.

Серед білого дня, в робочий час, перед сотнями вікон дитячих палат!!

— Ну, тепер-то вже виженуть п'яниць, — мовила одна молодиця.

— Ні, — заперечила друга. — А хто працюватиме?

У майстерні пластом лежали вантажники Володя й Микола.

Їх справді не вигнали.

І тоді я подумав, що невелике безробіття було б корисне: воно створювало б конкуренцію за робочі місця і утримувало б робітника від подібної безвідповідальності. Щоправда, конкуренція неможлива без підвищення зарплатні.

Ніхто довго не держиться на роботі. Валерій розрахувався й поїхав до Одеси, Дмитро розрахувався й перейшов до іншої організації. Головний інженер перестав присікуватися. Нас, електриків, лишилося троє замість штатних 9,5 осіб. Днями прийняли ще одного.

Навкруг російська мова. Вона-то не російська, але й чистої української мови майже не зустрінеш. Днями одна молодиця зауважила: «А спочатку ви гомоніли чистішою мовою, ніж зараз. Мені так подобається чиста українська мова...»

— Може, вам так здалося? Може, ви трохи призвичаїлися до моєї мови?

— Та ні. У вас почали з'являтись чернігівські слова.

Вельми сумно, якщо вона правду сказала.

І ще. Один цікавий чоловік спитав, чи я маю дотик до середнього й вищого медперсоналу. Цікаве питання, правда? Еге ж бо. Ні, не маю. Моє середовище — це люди з вище зазначеними інтересами. І я думаю, що тримати в подібному середовищі таких людей, як я, — це глибоко обдумана лінія наших душпастирів.

Я писав до тебе 6.02; 29.03; 23.04, а від тебе одержав лист з 27.02 та листівку з 11.03. Відтоді більше нічого не було. Може, з тобою що стряслося, може, що недоброго зі здоров'ям? Не дай Боже, аби було щось подібне.

За минулий час я багатьом людям писав і тобі хотів написати, та все чекав відповіді. Тепер, надрукувавши багато примірників цього листа про роботу, я все-таки посилаю його до тебе, не дочекавшись відповіді.

Миколо, позаяк я не пропускаю жодної пропажі листів без реагування скаргою чи заявою, мені хочеться знати, чи ти таки одержав листи з вище вказаних чисел, тому, якщо в тебе не буде часу чи можливостей відписати й на цей лист, повідом мені, будь ласкав, бодай короткою листівкою.

Вітання твоїй сім'ї та Віталію Синіговському. Я отримав від нього листа і відписав йому.

Чи Дніпропетровська облбібліотека дістає закордонну літературу відповідно до умов заключного акту Гельсінської наради про розширення обміну книжками між бібліотеками різних країн?

Дай, Боже, тобі здоров'я.

Вітає тебе і твою сім'ю Надія.

Л.Л.

12.08.1976 року

ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА: ПОЧАТОК

Либонь, це було в другій половині серпня 1976 року, коли до кімнати в Чернігові зайшли двоє немолодих людей: один середнього зросту, кремезний, а другий — височенний і з бородою та довжелезним волоссям, що рівно спадало на плечі. Вони доброзичливо і весело привіталися і зголосилися: «Микола Руденко», «Олесь Бердник».

«Так ось, які вони є,» — подумав. Я обох їх давно знав з літератури, але не сподівався, що вони, ці славнозвісні письменники, отак раптом і просто з'являться переді мною.

Я радо їх привітав і запросив до світлиці. Руденко, зауваживши, що на стелі відхлупла лусочка штукатурки, розповів, як у своїй квартирі за невеличким бугорочком крейди, ось точно таким, як тут поруч з дротом до лямпи, викрив чекістський мікрофон.

— Вони, звичайно, і вас підслуховують? — питає.

— Безперечно, підслуховують.

— І що ж ви робите?

— Нічого. Поводжусь так, наче не підслуховують. А тоді, коли треба говорити щось серйозніше, виходжу з квартири, а прізвища та адреси мовчки пишу на папері.

— Гнітить. Почуваєш себе мов роздягнутий на базарі проти людей. Уявляєте, з жінкою вночі... а вони слухають — мерзота!

— Я викидаю їх з голови. Коли б постійно пам'ятав, давно б збожеволів. Хай їм пранці!

Потім Руденко, зовсім не втрачаючи гумору від згадки про ЧК з його вухами в стінах квартир, розповів про етап свого прозріння та відповідне погіршення соціяльного статусу, про своє членство в Amnesty International та спроби заснувати її в Україні, про дисидентський рух. Потім запропонував вийти на вулицю. На вулиці розповів про утворення в Москві групи сприяння виконанню Гельсінських угод на чолі з Орловим та Григоренком і запропонував створити таку групу на Україні.

Я був готовий до подібної пропозиції, бо на Гельсінський акт (що рік тому був підписаний Л.Брежнєвим) дивився як на дуже важливий документ, що має величезну гуманітарну силу і може бути використаний як міжнародно правова платформа для боротьби за свободу.

Не хотілося повертатися до тюрми, але ще більше не хотілося терпіти наругу над Україною. Хтось мусить йти першим, хтось мусить ставити своє життя на кін. Після 15 років тюрми я знову виявляюся одним з перших — а що вдієш? Якщо не вистачає інших, то піду я.

Я готовий був запропонувати Руденкові зі своїх концтабірних друзів душ з двадцять п'ять, що представляли б більшу половину областей України, але він мав концепцію побудови організації не на основі представництва з областей, а в основі своїй київську. Таку, мовляв, легше збирати. З киянами легше погоджувати зміст документів. Я погодився.

За хвильку подивився уважно на них, згадав тюремні грати та й питаю:

— Ви думаєте, що не посадять?

Руденко: «Можуть посадити».

— Ви не боїтеся тюрми?

— Що ж, — відповів Руденко, — якщо посадять, то будемо сидіти.

Бердник промовчав. Його довге волосся, трохи посивіла борода, весь його вид так яскраво нагадував Ісуса Христа, що тільки тому б не спало на думку це порівняння, хто жодного разу в своєму житті не бачив зображення Христа. Подумалося: він свідомо робить із себе Спасителя. Цікаво, чи готовий нести хрест на Голгофу? Чи знає вагу того хреста? Чи знає він сам себе? Як почуватиме себе в тюремному слідчому кабінеті перед слідчим?

У вересні 1976 року була створена Група, до якої ввійшло п'ятеро осіб: Олесь Бердник, Петро Григоренко, я, Оксана Мешко і Микола Руденко на чолі з останнім. Група заявила про себе заявою, що прозвучала через радіо «Свобода». Вийшло якось трохи невідповідно — Україна така велика, а група зовсім мала. Вирішили збільшити групу і перші документи зробити більші, гостріші, вагоміші. У другій половині 1976 року відчувалася якась нерішучість і розгубленість влади перед таким зовсім новим явищем як групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Слово «сприяння» звучало як сприяння уряду з боку якихось самодіяльних організацій і того цей уряд якийсь час не знав, що робити з цими «помічниками».

Ми вирішили наступати і до листопада розширили групу до десяти осіб і 9 числа заявили про себе на весь світ Меморандумом № 1 та Декларацією, що її тут подаю.

Квітень 1992 року, с. Хотів

Д Е К Л Я Р А Ц І Я
Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінських Угод

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безборонно дотримуватись своїх переконань, а також свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Загальна Декларація Прав Людини, ст. 19

Ми, українці, живемо в Європі, яка впродовж першої половини XX століття двічі була сплюндрована страхітливими війнами. Ці війни заливали кров'ю українську землю так само, як і землі інших європейських країн. Ось тому вважаємо не правомірним той факт, що Україна, котра є повноправним членом ООН, не була представлена окремою делегацією на Гельсінській нараді з питань безпеки та співпраці в Європі.

А проте ми беремо до уваги, що за договором від 27 грудня 1922 року про створення СРСР всі міжнародні угоди, підписані урядом Радянського Союзу, діють також на території України. Звідси випливає, що Декларація прав Людини, а також Декларація Принципів, котрими держави-учасники Гельсінської Наради мають керуватися у своїх взаєминах, поширюються також на український народ.

Досвід показує, що виконання Гельсінських Угод (особливо в гуманітарній частині) не може бути забезпечене без участі широкої громадськості країн-учасниць. Виходячи з цього, 9 листопада 1976 року була створена Українська Громадська Група Сприяння Виконанню Гельсінських Угод. Оскільки гуманітарні статті Прикінцевого Акту Наради з питань безпеки та співпраці в Європі повністю грунтуються на Загальній Декларації Прав Людини, Українська Група Сприяння ставить за мету:

1) Сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією Прав Людини. Домагатися, щоб цей міжнародний правовий документ став основним у відносинах поміж Особою і державою.

2) Виходячи з переконань, що мир між народами не можна забезпечити без вільних контактів поміж людьми, а також без вільного обміну інформацією та ідеями, активно сприяти виконанню гуманітарних статей Прикінцевого Акту Наради з питань безпеки і співпраці в Європі.

3) Домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мають обговорюватись підсумки виконання Гельсінських Угод, Україна, як суверенна європейська держава і член ООН була представлена окремою делегацією.

4) З метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитування на Україні представників зарубіжної преси, створення незалежних прес-агентств тощо.

Своїм головним завданням Група вважає ознайомлення урядів і світової громадськості з фактами порушень на території України Загальної Декларації Прав Людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Нарадою. З цією метою Група Сприяння

а) приймає письмові скарги про порушення Прав Людини і робить усе необхідне, щоб ознайомити з ними уряди, які підписали Гельсінські Угоди, а також світову громадськість;

б) опрацьовує зібрану інформацію про правовий стан на Україні та згідно зі ст. 19 Загальної Декларації Прав Людини поширює її незалежно від державних кордонів;

в) вивчає факти порушення Прав Людини стосовно українців, котрі живуть в інших республіках, щоб надати цим фактам широкого оприлюднення.

Група у своїй діяльності керується не політичними, а лише гуманітарно-правовими мотивами. Ми свідомі того, що багаторічна бюрократизація державного життя, котра дедалі зростає, здатна викликати протидію нашим законним прагненням. Але ми також добре знаємо, що бюрократичне тлумачення Прав Людини не вичерпує того, що несуть у собі міжнародні правові документи, підписані урядом СРСР. Ми приймаємо ці документи в їхньому повному обсязі — без бюрократичних перекручень та свавільних урізань з боку службових осіб та державних установ. Ми глибоко переконані, що лише таке розуміння Загальної Декларації Прав Людини і Гельсінських Угод здатне створити справжнє відпруження у міжнародних відносинах. Саме цій великій меті повинна бути присвячена гуманітарно-правова діяльність нашої Групи.

Члени Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінських Угод:

Ім'я та прізвище	Підпис	Адреса
Олесь БЕРДНИК		
Петро ГРИГОРЕНКО		
Іван КАНДИБА		
Левко ЛУК'ЯНЕНКО	(підписи й адреси всіх членів Групи були)	
Оксана МЕШКО		
Микола МАТУСЕВИЧ		
Мирослав МАРИНОВИЧ		
Микола РУДЕНКО (керівник групи)		
Ніна СТРОКАТОВА		
Олексій ТИХИЙ		

ЛИСТИ

Доброго дня, шановний пане Левку!

Я зараз «повис у повітрі». Викопав з матір'ю картоплю і ЗО вересня переїхав до дружини в м. Олександрію (дружина тут працює викладачкою в технікумі). З перших же днів поринув у пошуки роботи. В багатьох місцях відмовляли із-за відсутності місця. Знайшов місце викладача тракторної справи у професійно-технічному училищі, домовився з роботою. Та коли на другий день я показав трудову книжку і назвав статтю, ми розпрощалися. Я звернувся до прокурора і кажу йому, що ось теплий ще факт дискримінації. Той почав розмову з крику. Я йому несміло підказав, що прийшов не для того, щоб він виявив свої емоції, а щоб назвав мені статтю закону, на підставі якої мені відмовили. На те він мені сказав, що емоції, мовляв, річ теж варта уваги — «Вам четыре года дали за эмоции». 1 «нет такого закона, чтобы вас принимать в училище». Я написав скаргу прокуророві Кіровоградської області. Звідти прийшла стримана відповідь: «Щодо роботи в СПТУ ви маєте право звернутися до Управління профтехосвіти». Я звернувся. Очікую відповідь.

Зайшов до відділу кадрів авторемонтного заводу. Показав диплом. Приймають на посаду інженера із запасних частин. Попереджують, що прийдеться їздити у відрядження. Я вийшов звідти і пішов до «своїх» у міліцію. Там гарненько записали адресу і сказали, щоб влаштовувався, тільки щоб навідувався, коли їхатиму у відрядження. Коли вранці я знову прийшов на завод, там сказали, що вони передумали приймати мене на роботу.

Хотів з'їздити додому за теплими речами й пішов за дозволом до міліції. Мене вилаяли і запропонували забиратися геть — «У меня своих тунеядцев хватает. А вы ходите, ничего не делаете, а у меня он кражи...»

Пообіцяли роботу ще в одному місці. Якщо приймуть, то налагодиться.

З повагою Кузьма (Матвіюк)

.18.10.1976 року

Продовжу описувати свої пригоди після тих, що я описував у листі за 18.10.76 р. В пошуках роботи забрів я до Олександрійського конструкторського бюро і мене радо прийняли на посаду провідного конструктора. Проте, коли я на другий день приніс трудову книжку і розповів дещо з автобіографії, посаду провідного конструктора у мене взяли, але все ж прийняли рядовим конструктором. Позаяк ця установа підпорядкована київському конструкторському бюро, то всі мої документи спрямували туди для затвердження, а мені веліли прийти 1.11. на роботу. Я з'явився. З Києва ще нічого не прийшло. Сказали почекати до 5.11. Знову нічого. Начальник Олександрійського бюро призначив мені 9.11. до роботи. Він подзвонив у Київ і звідти йому відповіли, щоб він допустив мене до роботи. Три дні — з 9.11. по 11.11. я працював інженером-конструктором. 11.11. в кінці робочого дня мене викликав нач.бюро, й повідомив, що з Києва сказали не допускати мене до роботи через те, що в мене немає досвіду в конструкторській роботі, хоч спеціалісти на місці не мали до мене претензій як до конструктора. Тепер я знову безробітний. За розповідями київський начальник техбюро сказав так: «Здесь у нас есть один такой, так он нам всем тут законы встанавливает. Хватит нам и одного». Отже, мене вже як другого не взяли.

Листа буду закінчувати. Пишіть.

З повагою Кузьма

12.11.1976 року

Добрий день, пане Левку!

Як ви там? Маю на увазі ту обставину, що ви мали вже два штрафи за нагляд. Я хворів і два тижні пролежав у лікарні із запаленням легенів. Після лікарні пішов до секретаря (він голова спостережної комісії) за роботою. Пан, здається, щиро взявся допомогти. Подзвонив на авторемзавод і домовився з директором. Проте, коли я туди пішов, то зазнав невдачі, бо посади тієї не виявилося. Тоді через день я знову до нього. На цей раз пан розмовляв уже по-інакшому. Він сказав, що інженерної посади дати не може і радив попрацювати простим робітником. Л далі за доброї характеристики, може, й переведуть на інженерну посаду. На цьому ми попрощалися.

Сьогодні я відніс до міськвиконкому папір такого змісту:

Голові виконкому Олександрійської ради депутатів трудящих від Матвіюка Кузьми Івановича, 1941 року народження, з вищою освітою, одруженого

ЗАЯВА.

З серпня цього року, а в самому місті Олександрія з жовтня, я безплідно шукаю роботи. Куди я не звертався, я отримав відмову, а в низці установ мене приймали, але відмовляли на другий день, коли довідувалися про мою судимість. (Я був засуджений до чотирьох років позбавлення волі за ст. 62 ч. 1 КК УРСР 1972 р.) Я маю низку очевидних фактів дискримінації щодо мене, як до особи, що має політичну судимість.

Отримуючи відмову в роботі, я за кожним разом скрізь (зокрема в міліції і міськвиконкомі) чую пораду звернутися краще до КДБ. Вважаю за дивне, коли мені, звинуваченому у свій час органами КДБ в антирадянських поглядах, сьогодні в офіційних установах хочуть довести, що основним чинником у нас є КДБ.

Можливо, я б і звернувся до КДБ в тому разі, коли б було відкрито написано, що найвищим органом влади є КДБ, котре відає всім, в тому числі й питанням трудовлаштування. Поки ж за Конституцією такими органами є Ради. І я звертаюся за місцем проживання до Олександрійської Ради депутатів трудящих з проханням влаштувати на роботу за спеціальністю. В разі неможливості надати роботу за фахом, прошу виділити мені матеріальну допомогу як безробітному, ким я є з серпня 1976 року.

До заяви додаю: 1. *Копію диплома; С № 391264;*
2. *Копію свідоцтва про педагогічну освіту;*
3. *Копію диплома № 216;*
4. *Щоденник пошуків роботи.*

А тепер чекаю на відповідь.

До побачення. Вітання Вашій родині!

17.12.76 року

Другові

Твого листа я давно отримав, але різні обставини заважали мені відписати своєчасно і я зібрався зробити це лишень тепер.

Указ ПВР СРСР 1966 року про адміннагляд дає право міліції порушувати кримінальну справу й віддавати піднаглядного до суду, а суду — засудити його до двох років таборів. Через те, що наді мною нависла загроза потрапити до табору, я мусив займатися запобіжними заходами: писати скарги і т.ін.

Хоч нагляд щодо себе я загалом вважаю за незаконний, але від самого початку постановив собі не порушувати його й переносити спокійно цю додаткову до вироку кару. Навмисно я не порушив жодного разу правила нагляду, але я не такий досконалий і завбачливий чоловік, аби міг уникнути якогось непередбачуваного повороту подій і влетіти в халепу зовсім випадково.

Перший раз це проявилося в тому, що я поїхав за місто до льотниська проводити жінку на літак. Як юрист, я знав статтю Цивільного Кодексу УРСР про те, що місцем знаходження підприємства, організації вважається місце знаходження дирекції, правління підприємства чи організації. Позаяк

правління льотниська знаходиться у місті Чернігові, то я й вважав, що, поїхавши на льотнисько, не виїхав за межі міста, а отже й не порушував правил нагляду. Я вважав це за само собою зрозуміле й не задумувався дуже над проблемою. Коли ж мене оштрафували на 20 крб. і я змушений був вивчати справу всебічно, побачив, що є й інші аспекти, хоч вони, далебі, не скасовують положення Цивільного Кодексу.

Другий випадок такий.

Щоп'ятниці я мушу їздити до міліції на реєстрацію з 17 до 18 години. Першого жовтня я був на роботі в лікарні. Була термінова робота, що я її хотів зі своїм компаньоном закінчити, того пішов до телефону чергової сестри і потелефонував до міліції в той кабінет, де працює Гавриленко (що здійснює за мною нагляд). Його в кабінеті не було й мене спитали: «А що ви хотіли?

— Я маю термінову роботу, для закінчення якої потрібно годину-півтори часу, тому хотів попросити, аби мені дозволив приїхати на реєстрацію на годину-півтори пізніше.

— Гаразд. Ви сьогодні не приїздіть загалом. Гавриленко хоче вас бачити завтра о 9 год. ранку, отже приїжджайте завтра.

— Добре, — відповів я.

Коли з явився в суботу о 9 ранку, Гавриленко сказав, що він мене не викликав загалом. Три інші міліціонери, що працюють у тому кабінеті, сказали, що ніхто з них зі мною не говорив. Я не так добре їх знаю по голосу, аби міг на когось вказати і таким чином повис у повітрі. Усі мої клопотання перевірити мої слова безпосередньо на роботі залишилися марними.

— Нас не цікавить ваша робота. Хай горить лікарня — ви мусите своєчасно з'являтися для реєстрації, — сказали мені в міліції й відвели до судді, котрий і оштрафував мене на 30 крб.

Після першого штрафу я попитав у судді обласного суду, куди написав скаргу, як можна прожити на 45 карбованців цілий місяць, що їх мені залишив райнарсуддя. Після другого штрафу я такого питання вже не ставив — перед моїм зором забовваніла висока залізна брама та дощатий паркан з колючим мереживом і я сів писати скаргу Прокуророві УРСР про незаконність нагляду щодо політв'язнів (а після звільнення — інакодумців, дисидентів) загалом. Справа з тими скаргами триває й досі. Тим часом 26 жовтня у нас на квартирі вчинили трус. Оформили це так: слідчий прокуратури міста Прилуки Максименко порушив кримінальну справу проти Рубана Петра по звинуваченню у приватнопідприємницькій діяльності — він вирізав і робив шпоном на дереві картини і, крім різних державних замовлень, робив сувеніри з власної фантазії й реалізовував їх через Київський салон художніх виробів. У записнику Рубана було моє прізвище й телефон. Цього, на думку Максименка, було достатньо, щоб вважати, що в моїй квартирі можуть бути сувеніри роботи Рубана, квитанції на здавання їх до Київського салону художніх виробів та листи про реалізацію сувенірів — фантазія!

Проте до квартири прийшов слідчий Деснянської райпрокуратури Гладков, перевернув усе догори ногами й позабирав що попало і навіть листи десятирічної давнини, в тому числі й твої.

Надя, як власниця помешкання, написала скаргу на безпідставне порушення конституційного права на недоторканість житла і дещо повернули, а більшість ще у них.

У листопаді сталося таке, У п'ятницю я мав вихідний. Мабуть, щось недобре з'їв, бо після обіду почав дуже боліти шлунок — загострення у мене бувають час від часу. Гадав, що як звичайно, годин за 3-4 приступ мине, та він не хотів минати. Мусив викликати швидку допомогу. У такому стані я менше всього думав про міліцію, а шкода, бо коли приїхав туди пів на восьму, замість шостої, мені сказали про цілковиту можливість такої перспективи: у понеділок об 11 год. мене арештують, призначать «доброго» слідчого, пострижуть і дуже швидко я опинюся знову за колючим дротом на суворому режимі. І я, щоб серце не розірвалося з розпуки, почав навіювати собі думку: «Ну, нічого, козаче, тримайся! Може, якраз наш Господь воліє, аби я збагатив свій життєвий досвід іще однією мандрівкою за колючий дріт».

З точки зору закону судити можна за порушення адміністративного нагляду тільки тоді, коли піднаглядний порушує нагляд навмисне. Це злочин умисний. Мій же намір у жодному з трьох випадків не був спрямований на свідому зневагу правил нагляду. А через те, що мені дуже хотілось би зменшити кількість лицемірства в сфері юриспруденції і зменшити розбіжність поміж тим, що держава написала в законах, і тим, як їх застосовує бюрократія на ділі, я й ввійшов до української групи сприяння виконанню в УРСР гуманітарних статей Прикінцевого акту Гельсінської наради, Що його надрукували газети «Известия» та «Правда» 2 серпня 1975 року.

Між іншим, за одне із своїх завдань група вважає поширення Прикінцевого акту та Декларацію Прав Людини ООН з метою розширення уявлень громадян республіки про свої права, тому, коли б тебе зацікавило останнє, я із задоволенням надішлю тобі Декларацію, а з часом, може, й Прикінцевий акт.

На роботі поки що більш-менш гаразд, у сім'ї — також.

Радісно дивує мене чернігівська зима: тепло-тепло і часто ясні сонячні дні. Я ще жодного разу не змерз, а вже ось-ось Новий рік! Дивлюся з сьомого поверху на невеликі білі снігові латки поміж п'ятиповерховими будинками і сніг під яскравим сонцем, здається, дише не холодом, а править швидше за гарне санітарне покривало, щоб сховати від людського ока сміття та чорне листя. Як мудро Господь дав, як гарно!

Грудень 1976 року

. РІЗДВЯНЕ ЗВЕРНЕННЯ ДО ЗАВЗЯТИХ АТЕЇСТІВ

Ви ходили коли-небудь до церкви — не з молотками, щоб збивати хрести, не з ключами, щоб замикати від віруючих церкви, не з ненавистю, а з відкритим серцем?

О, ви, напевно, не ходили! Бо коли б ви зайшли в святковий день, стали під високим склепінням церкви перед іконостасом і подивилися на Того, Хто замість поганського морального принципу справедливості «око за око, зуб за зуб» дав людям принцип великодушності, закликаючи не відповідати за зло злом, а прощати його, ви б зрозуміли, як багато християнство спричинилося до пом'якшення людських звичаїв, як далеко воно просунуло людей від початкового варварства до гуманності!

Звичайно, християнство не змінило основної природи людини, і якою вона була за часів Арістотеля, такою вона залишилася й тепер, але порівняйте людські взаємини часів поганського Риму з взаєминами XX сторіччя і ви побачите, що за минулі часи людство стало незрівнянно людяніше, і тепер вже неможливим є влаштування ігрищ з пусканням живої людської крові, як бувало колись у Колізеї на виставах боротьби глядіяторів.

Хіба європейська цивілізація завдячує не християнству утвердження принципу рівності усіх людей з народження, незалежно від расової чи національної ознак, від соціяльного і службового стану та незайманість людського життя і свободи?

Хай би в церкві ваша душа не відразу пройнялася благодійним почуттям єднання з космічною духовною силою і на іконостасі ви побачили перед собою не Христа-Бога, а Христа-Сина Божого — Людину, і тоді хіба ви не відчули б радісної вдячності до Того, Хто задля інших людей, задля добра і спасіння їх пішов на смерть? Подумайте: Він — Людина — і мав таке ж тіло, такі ж почуття і відчуття, що й ми, але не пересічна особа, що вся зав'язла у тенетах своїх матеріальних та чуттєвих бажань, а Людина високих ідеальних прагнень боротьби за справедливий лад, у якому багатий не принижував би бідного, сильний не знущався б зі слабкого, владоможний не збиткувався б з простого; він хотів суспільства, в якому менше було б жорстокості і більше людяності і співчуття. За ідейну крамолу, за інакодумство Його потягнули до відповідальності й вимагали зречення в заміну життя. Він не зрікся своїх ідеалів — і пішов на смерть. Чуєте, — перед вами — Людина, що за ідеал загальнолюдського добра пішла на смерть! Не може бути, щоб ви не схилили голову перед такою Людиною, бо не може бути, щоб ви були неспроможні відрізнити мізерну нікчемність від могутньої індивідуальності!

Коли б ви зайшли до церкви без ненависті до інакодумства, а з прихильністю до свого ближнього і стали посеред інших таких же доброзичливих громадян, тоді мерехтіння свічок перед образом Ісуса Христа — посланця Бога-Отця і пречудовий спів (якого ви ніколи не чули в житті ні в радіо, ні в театрі) поступово звільняли б вашу голову від недобрих намірів і спрямували б ваші думки все вище і вище — туди, де людська сутність уподібнюється Божій і де починається безслівне спілкування людських душ з всесвітнім Духом. О, якби ви були незлобиві! Тоді ви б зазнали щастя, якого досі ніколи не зазнавали. Це щастя відбувається у площині людської духовости, а не її тілесної частини, і вам, огрубілим матеріалістам, ледве чи відоме.

Для вас людина — суспільна істота, що майже повністю вичерпується матеріально, тобто фізіологічною сутністю. І ви думаєте: достатньо людей нагодувати, вдягнути й забезпечити помешканням, як не стане незадоволення і на землі настане справжній рай. Шістдесят років ви вірите в цей постулят і постійно його пропагуєте. А тим часом людина ніколи не була тільки фізіологічною істотою (суспільною твариною). Сенс слів: «Людина створена за образом і подобою Божою» в тому й полягає, що людина завжди мала часточку того, чим є Бог і що єднає її з Богом — інтелект, велику сферу духовного життя. Ви цього не добачали. Ви бачили зовнішнє, що єднає людину з твариною — тіло. І тому постійними розмовами про матеріальність світу і людини та невпинною боротьбою проти віри в Бога ви не розвивали в людині людське, а примітивізували її.

Витісняючи віру, нічого не можна дати народові натомість. Теорії (марксистська, марксистсько-ленінська чи яка завгодно інша) неспроможні витіснити віри з тієї причини, що в більшій частині свого змісту вони йдуть у різних площинах і не можуть

загалом діяти одна на одну. Із усього об'єму віри тільки теологія є теорією і, перебуваючи в одній площині з будь-якою іншою теорією, може взаємно діяти одна на одну.

Марксистсько-ленінську теорію і релігійну теорію (теологію) породжує мозок в процесі мислення. Вони обидві — виплід думальних зусиль мозку. Як породжені одним і тим же апаратом за допомогою одних і тих же логічних законів і категорій, кожна з них має можливість доводити свою правоту та помилковість іншої. За багато сторіч цієї теоретичної боротьби атеїсти вказали на чимало хибних тверджень теологів. Теологи, в свою чергу, находили чимало хибного в усіх соціяльних теоріях. Очевидячки, ця теоретична боротьба триватиме вічно, бо вічний є неспокійний людський розум у пошуках нерозв'язаних питань. Проте, віра в Бога народилася не від теоретичних здібностей людей, — ці здібності лише потім були використані для обгрунтування або спростування віри, — і тепер віра в Бога, як потойбічну незбагнену силу, тримається не на теологічній теорії, і тому ніяка інша теорія її спростувати не може. В основі віри численні таємничі явища, випадки, що їх людина відчуває власною душею. Вона в емоційній та ірраціональній сферах. Численні барвисті обряди й звичаї, може й небагато мали в собі раціонального, але вони впродовж довгих сторіч розвеселяли душі українців, примножували їхні емоції і робили їх тоншими, багатшими, в результаті збагачувався увесь духовний світ людини і робив її кращою. Ця емоційна вишуканість і багатство просякали в щоденний побут наших пращурів і почасти віддзеркалені в піснях неперевершеної духовної краси. Через примітивне уявлення про людину ви й проти віри повели боротьбу не проти її суті, а проти її проявів — проти Церкви, духівництва, обрядів та звичаїв. У цій сфері ви зробили надзвичайно багато: знищили старовинну обрядовість і створили духовну пустку. Ваше: «Бога нема! Бога нема! Бога нема! та Боротьба! Боротьба! Боротьба!» — не може втамувати спрагу за теплом, тихим словом, за людяністю взаємин, за відпочинком від безконечного страху й напруженого бігу в нікуди, і люди — подивіться скільки їх — топлять свій сум у чарці; молодь кидається у розпусту; сім'ї розпадаються, а частина людей повертається до віри в Бога. Зайдіть і ви, наприкінці, до церкви, цієї старої-старої церкви.

Ви знаєте, що таке церковний Різдвяний спів? О, ви не знаєте! Він підхоплює душу на свої чарівні крила і несе вище й вище. Ви поступово забуваєте оточення, забуваєте своє тіло, і душа, звільнившись від пут бажань тілесних, наповнюється вщерть якимись духовними чарами, якимось солодким блаженством. Воно захоплює, і в бурхливому напливі радощів ледве стримуєш сльози, душа досягає найбільшого єднання з середовищем Господнього духа й черпає з нього все те піднесено-прекрасне, що очищає і підносить людину понад її матеріальні й тілесні жадання і творить з неї справжню людину, яка відчуває прекрасне і сама хоче стати кращою; яка задля блага інших здатна підійматися до розуміння і прощення слабкостей людських і свого ближнього, здатна на зло його відповісти добром і тим самим зменшити загальну кількість зла на землі і подати приклад взаємин, що мали б утверджуватися повсюдно в міру просування людей від варварства до гуманізму, від нав'язування всім і кожному одного і того ж способу мислення, до визнання правомірності багатьох способів мислення і багатьох форм розвитку людства на шляху безконечного руху до Бога, як безконечного пізнання Його через Його творіння.

Внутрішнє оздоблення храму і образ Христа, і святковий спів — усе сприяє медитації на споконвічні теми життя і смерті, швидкоплинності часу і нашої

тимчасовості на землі, і вічності там, за межами нашого теперішнього «я», де не гине і мала часточка духу, але, взявшись звідти, туди й повертається, відповідно трансформувавшись за період земного буття...

(Ба! Медитації знов перервано — ліворуч хтось просував свою руку знову вверх, аби перехреститися, і тягнув догори мій лівий рукав. У двері ще хтось зайшов і сотня людей справа потиснула один одного, щоб якось дати йому місце, а місця вже не було і люди стояли так тісно, як в автобусі: руки спущені, тулуби виструнчені і так щільно притиснуті одне до одного, і чоловіки і жінки, що просто неможливо ворухнутися. Багато хто, щоб мати можливість перехреститися, тримав руку на вилозі пальта, не опускаючи її донизу. А через те, що весь час хтось заходив, хтось подавав із задніх рядів свічку і її передавали понад головами, аби поставити перед іконою, та подеколи служники пробиралися з тацями крізь гущавину й православні тягнулись через плече один одного, щоб покласти для церкви свою лепту, товканина була постійна. Це відвертало увагу і дратувало).

Чернігів — старовинне місто з давніми релігійними традиціями. Це тут наші пращури від самих початків християнства споруджували храми, що захоплювали і наш народ і чужинців своєю архітектурною довершеністю та чудовим оздобленням. Перед їхньою красою зупинилася була й рука татар і поляків, росіян і німців — усіх зайд. Тільки не зупинилася рука ваша, і як у добу середньовічного мракобісся релігійні фанатики спалювали дорогоцінні манускрипти тільки тому, що в них щось суперечило їхньому уявленню про суть релігії, так ви поступово нищили архітектурні шедеври тільки тому, що вони не узгоджувалися з вашим атеїзмом і нагадували українцям про їхню багату минувшину.

Між вами знайшлися такі, що могили Українських Січових Стрільців розорали тракторами, хрести з могил польських жовнірів у Львові позрізували електрозваркою, надмогильними плитами з єврейських цвинтарів повимощували тротуари — немовби у тих могилах лежали не люди, а худоба. Ви маєте і дотримуєтеся своєї, як ви кажете, клясової атеїстичної моралі, за якою всякий, хто не за вас, — поганий, а хто за вас — добрий, і тому ви ніколи не зрозумієте християнську шляхетність іспанців, що після громадянської війни в одній могилі поховали і переможців і переможених і написали на надмогильному камені слова: «Вони загинули за те, в що вірили». Переможені теж вірили, вони теж заслуговують на повагу.

Дотримуючись фанатичного правила «Хто не з нами, той проти нас», ви шістдесят років переслідуєте інакодумство. І тут, у Чернігові, користуючись упривілейованим становищем, ви чималу частину населення міста позбавили можливостей нормальним способом задовольняти свої духовні Потреби: на місто з населенням у 200 тисяч осіб залишено тільки одну маленьку церковку!

І в свято, і у звичайні дні люди просто не вміщаються у ній і стоять на маленькому подвір'ї, де не чути ні спів попа, ні мелодії хору через шум вулиці, що проходить попід самісінькі стіни церкви. Віруючі вже кільканадцять разів зверталися до міської влади з клопотанням про відкриття ще бодай однієї церкви. Під такими клопотаннями підписувалося до тисячі осіб, але всі клопотання залишилися марними.

Стаття 104 Конституції УРСР гарантує громадянам УРСР свободу здійснення релігійних культів і обрядів.

Стаття 18 Загальної Декларації прав людини ООН, яку підписав і уряд УРСР, проголошує свободу релігії.

Радянський Союз у Прикінцевому акті Гельсінської наради зобов'язався: «...держави-учасниці визнаватимуть і поважатимуть свободу особи сповідувати, одноосіб-

но чи спільно з іншими, релігію чи віру, діючи відповідно до веління власної совісти» (VII. Поважання прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, релігії та переконань).

Отже і за радянським законом, і за міжнародними зобов'язаннями Радянського Союзу віруючі чернігівці завжди мали і мають право молитися в церкві. Закривання церков — найбільша з усіх перешкод у відправлюванні релігійних обрядів і вона становить, відповідно до статті 139 Кримінального кодексу УРСР, кримінальний злочин.

З практики радянської дійсності відомо, що за протиправні обмеження свободи тут ще нікого не покарали, та віруючі — християни, і для них важливо не покарання винних, а відновлення своїх законних прав. Після Гельсінської наради дискримінація значної частини міщан стала нестерпимою. Віруючі — чесні громадяни, сумлінно виконують свої громадські обов'язки, на свій некомуністичний світогляд мають право і годі їх вже переслідувати! Урешті-решт ми хочемо зовсім небагато — відкриття ще однієї церкви в місті.

Задля торжества законності і справедливості я прошу вас це зробити!

Лютий 1977

Юрист Левко Лук'яненко,
член Української громадської групи сприяння виконанню в УРСР Гельсінських угод.
(ПС ЗП УГВР, 14 вересня 1977)

Добрий день, Влодку!

Дев'ятого березня після обіду я пішов до міліції попросити дозволу з'їздити до батьків у Хрипівку, бо там уже давненько не був, та й сестра жінки просила вже давно полагодити в них дещо з електрики. Клопотання з дозволом трішки затягнулися, але після четвертої я виїхав і коло шостої вечора прийшов до батьків. Побувши в них з годину, пішов до жінчиної сестри. Її чоловік Володя був дома, я зробив, що треба було: відремонтував праску та замінив перемикач, потім повечеряли, випили по чарці і я пішов додому. Дорога, і зі шляху до села, і в селі, була розквашена мокрим снігом та розмерзлим грунтом, тому з Чернігова я виїхав у кирзових чоботях і робочому одязі і зараз від Пашиної хати прямував додому навпростець, підковзуючись то на тонкому шарі розталого грунту, то на брудних крижинках льоду. Як тільки зайшов до хати, батько кажуть, що за мною приїхали з Чернігова. Вони налякалися і питають, чи я, бува, не виїхав з Чернігова без дозволу міліції. Я почав їх заспокоювати, коли двері відчиняються і до хати заходить старший лейтенант КДБ Тонкошкірий з молодицею з сільської ради. Він подав мені повістку з Донецького УКДБ, якою мене викликали в Донецьк по вул. Щорса, 62 на 10 березня. Я запропонував негайно їхати до Чернігова, щоб передягнутися, попередити жінку, залишити їй заяву з повідомленням міліції та по місцю роботи тощо, проте він сказав, що назавтра відвезе мене о 6-й годині на поїзд Мінськ-Донецьк. Через те, що я не зможу з'явитися до міліції в п'ятницю для реєстрації, — а вона найважливіший орган і саме вона спрямовуватиме мене за грати за порушення адміністративного нагляду, — я зробив старшому лейтенанту усну заяву з клопотанням довести до відома Чернігівське КДБ, що я не зможу з'явитися в міліцію через транспортування мене до Донецька.

Батько дав мені 25 карбованців, і 10 березня з допомогою ст. л-та я взяв квиток і сів у вагон. Ст. л-нт побажав мені щасливої дороги і коли поїзд рушив, повернувся до свого авта. Я взяв постіль і думав доспати коротку ніч, але нічого не вийшло, і я, крізь не зовсім чисті вікна та легкий шум у голові від недоспаної ночі, весь день дивився на довгу стрічку української землі, що простяглася вздовж залізниці від Городні до Донецька. На Чернігівщині вона була чорно-біла, бо на ланах уже було більше чорних плям, як білих. Балки з північного боку були майже суціль чорні. У перелісках та гаях сніг порозставав навколо стовбурів та кущів і тільки на трошки дальшій відстані лежав брудними плямами білої вати. А на Сумщині й Харківщині снігу більше було, і хоч лежав він і тоншим шаром, але майже всюди і тільки маленькі проталини та почорнілі паркани, дахи, стовбури дерев і покручені смуги грязюки, що звуться дорогами, свідчили про наближення весни. Це трохи мене здивувало, бо сподівався від нашої сіверщини на Південь бачити все більше й більше тепла, а воно стало помітним тільки десь від південної Харківщини.

В Донецьк приїхав о пів на п'яту. Йти в місто було рано і я, зручно усівшись, з години читав «Друг читача» та «Морнінг стар», що їх купив був у Харкові. Потім подзвонив до Наді і вона сказала, що Кандиба її повідомив, що й його викликають до Донецька. «От було б добре зустрінутися!» — подумав.

«Треба, — думаю, — йти пішки до КДБ. Часу ще багато і тому маю можливість роздивитися місто». Але, щоб не взяти відразу зовсім неправильний напрямок, вирішив спитати, де є вулиця Щорса. Душ шість перепитав і ніхто не знає. Всі радять сідати на тролейбус і їхати в місто — ніби тут було не місто! Це мене здивувало: невже КДБ поселилося на якійсь глухій вулиці, що її ніхто не знає? Оце скромність! Сів на тролейбус, проїхав хвилин двадцять і вийшов. Тут друга жінка знала, де вулиця Щорса, і я пішов по ній. Праворуч були старі розвалені будинки. Подекуди тротуарів не було зовсім, переважно ж вони були з одного боку вулиці. За сірим повітрям, тобто легким туманом, неподалік бовваніла висока сіра громадина терикону, а далі другий, третій. Повітря важке, земля чорна і людей майже не було на цій вулиці, що поволі спускалася все нижче й нижче. Хилячись невідомо куди, вона, проте, ставала все впорядкованішою й чистішою. Незабаром я підійшов до будинку 62. Це великий літерою «П» чотирьохповерховий будинок, складений з легкожовтуватої цегли. Широкий вхід оздоблено темночервоним гранітом. Красивий будинок. Тільки чорні таблиці з написами назви установи навіюють інші почуття...

На допиті я був з 9-ї ранку і майже до десятої вечора. Десь половина цього часу пішла на пояснення з приводу паперів, що їх вилучено в нашій квартирі 23 грудня 1976 року. Цих паперів є 11 штук. З них один — копіювальний папір з відбитком Декларації Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод — має відношення до справи, а решта — різні наші папери, що можуть бути в будь-якому домі, де живуть люди, котрі вміють читати й писати. У грудні ми написали були скаргу Генеральному прокуророві про вилучення паперів, що не мали жодних ознак «заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй». ЦІ папери опинилися в Донецьку і тепер мені довелося давати пояснення про них з надією допомогти їм швидше розібратися в них і повернути їх нам.

На ніч мене влаштували в чудовий номер готелю «Шахтар» (за 3,52 крб.) з телевізором, ванною та іншими благами. Жаль, що з Чернігова я виїжджав до Хрипівки різати січку, а не до екскурсії, і тому в своїх кирзяках не міг оглянути цікавий готель, а заліз у свою барлогу і, як медвідь, полежав у ній, а потім спустився з 8-го поверху і вийшов на сірі туманні вулиці, що сприймали цілком нормально мої г...ноступи.

12-го з І2-Ї до 3-ї я ще був на допиті, а потім отримав 22,70 крб. і можливість розпоряджатися самим собою.

Погода трохи покращала, трохи на душі полегшало і я, хоч голодний, а все-таки вирішив походити по вулиці Артема, що є головною вулицею міста. Загалом донеччани кажуть, що центра міста у них немає, але якщо його обов'язково вже треба найти, то він знаходиться десь на вулиці Артема. Справді, там чимало чудових високих будинків, що красиві самі по собі і дуже вдало вписані в похилу місцевість. У перших двох поверхах різні крамниці. Я зайшов до кількох. Вони гарно сплановані і зручні як для покупців, так, очевидячки, й для крамарів. Особливо мені сподобалася книгарня. Що ж до літератури, то вона така сама, що й усюди, і я не бачив, щоб люди купували її. Гарний папір, чудові палітурки, добра поліграфічна робота, а зміст... мабуть, через нього люди гортали їх і клали назад. Зайшов до кількох культмагів, щоб купити елементи до транзистора та ще одну дрібничку, котрих немає в Чернігові. У Донецьку їх також немає.

Було вже десь за п'яту і мені треба було постилати до вокзалу. Я пішов до тролейбусної зупинки й став. Людей було понад сотню. Підійшов тролейбус не той, що мені потрібен. Люди хвилею смикнулися до тролейбуса, потім від тролейбуса на три кроки й повернули свої обличчя ліворуч, чекаючи чергового тролейбуса. Підійшов той, що мені потрібен. Я приготувався разом з багатьма іншими до ривка. Тролейбус зупинився, відчинилися двері і звідти почали вивалюватися люди, немовби зверху. Щойно вони вивалилися, ті, що чекали, кинулися до дверей, та нараз тролейбус рвонувся вперед і я ледь не опинився під колесом — що за штука? Я став трохи осторонь і почав придивлятися до способу взаємодії натовпу з тролейбусом, тим більше, що мого номера поки що не було. Виявляється, воно зовсім не таке, як у Чернігові. У нас задні затрамбовують у тролейбус передніх з певною обережністю, а саме, щоб не ламалися ребра. Водій кричить зачинити двері і не рушає доти, доки ті, що не влізли, не змиряться зі своєю невдачею і не відступлять ледь-ледь від дверей. Ті, що залізли, хоч і висять, але хутко втрамбовуються, і коли двері зачинено, водій набирає швидкість. У донецьку інакше: водій, відчувши, що вже досить пасажирів, різко пускає машину вперед, а люди, відчувши водія, з такою ж різкістю відштовхуються від тролейбуса. Не знаю, чи до такого досвіду вони прийшли без жертв, але тепер у них виходило це здорово. Щоб уникнути собі, недосвідченому, найгострішої точки ризику, я постарався, щоб не так я пхав інших, як вони мене пхали, і благополучно опинився у тролейбусі. Дивлячись на такий модерний, темпераментний, енергійний спосіб пересування, я виголосив у думці монолог до ліхтарового слупа про мало не загибель останнього з могикан. Колись на цій землі і під цим сонцем жили могикани. Вони були народ добродушний, м'який і лагідний. Коли комусь із них доводилося зустрічатися із нахабою, що ліз до їхнього городу чи до їхньої хати, вони страмили його і просили відступити та дати спокій, і якщо той не відступив, вони самі уступали й починали вити собі

нове кубельце, аби тільки не сваритися. І вони були мрійні, ці могикани, склали сотні чудових пісень, — щоправда, також переважно мрійливих і сумних, — і оспівували в них свої ніжні почуття і свою м'яку природу. Тим часом вітер навіяв їм нові умовили зовсім іншого характеру. Ці умовини вимагали бути швидкими, а вони були переважно повільними, умови вимагали бути різкими, а вони були лагідними, умови вимагали бути безсоромними і підступними, а вони були чесними і сором'язливими. У їхній мові не було слів для визначення понять, що з'явилися разом з цими новими обставинами. Кожний раз при зіткненні вони програвали і їх ставало все менше й менше, бо частина потрапляла під колесо, а друга частина, засвоюючи слова і поняття нового вітру, переставала бути сама собою і отже також зменшувала кількість могикан. Один, пробувши десь довго-довго в консервній банці, зберігся і ось тепер він ледь не згинув під твердим ребристим колесом... Нічого страшного не сталося б, якби і згинув. Вийшов, і хоч не серед дерев, а серед людей, пішов один уперед. За ним були довгі сторіччя його пращурів. Він був продовженням їхнього духу і не хотів бути нічим іншим. У вухах його дзвеніла їхня пісня, дзвеніли їхні слова, такі лагідні і добрі, до нього линули з-під землі від кісток діда-прадіда і з космосу заповіти його духовних отців, що гомоніли тими ж словами з Богами і між собою, і тепер казали йому: іди вперед, неси смолоскип нашого духу, як ми несли його, переступаючи від одного сторіччя до другого! І не має значення чи ти помреш сьогодні, чи через двадцять років — головне, щоб смолоскип був Наш! Перед лицем Господа дзвенітиме не те, що численне, а те, що праведне і питомо продовжує життя колись-то започатковане в могиканах Богом.

Коли б я був останнім із українців, то й тоді не перестав би боротися за волю України.

На згадку про це місто я купив собі на його, а не на моїй мові, атлас залізниць, купив квиток і о 7-й годині виїхав до Києва.

Навпроти сиділа п'ятдесятирічна товста жінка доволі красивої вроди. Вона все життя прожила в Баку і тепер на старість думає, як би то перенести свої кості на українську землю, дарма, що лікарі їй не радять міняти клімат через хворобу серця. Ще дві полиці займали люди середнього віку з Київщини. Через прохід навпроти сиділи нові люди. Їм було років по 20-25. Три хлопці і одна дівчина. Вони познайомилися, коли сіли до вагону. Спочатку вони випили, потім 3 години грали в карти, потім почали обнімати дівчину, вона відповідала взаємно. Цікаві ці нові люди: вони роблять прилюдно те, що колись робилося аж ніяк не прилюдно... їхній гамір вивів мою сусідку з рівноваги десь о третій годині ночі, і вона зажадала від провідниці припинити гамір і дати бодай трохи відпочити. Я, знаючи слабкість своїх нервів, старався навіяти собі думку, що мені гамір зовсім не заважає, і мені справді вдалося кілька годин поспати.

13-го березня приїхав додому, а 14-го пішов на роботу. Там було все по-старому, за винятком деяких дрібниць.

Друже, наразі ніколи добавити пару дрібниць до цього листа.

Чекаю від тебе. Надішли фото, якщо маєш.

Бувайте здорові.

15.03.77 р. Л.Л.

м.ДОНЕЦЬК, вул. Щорса, 62.
УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Донецькій області.
Ногавицину, керівнику слідчої групи у справі
М.Руденка та О.Тихого від свідка Лук'яненка Л.Г.
з м.Чернігова-19, вул.Рокосовського, 41-В, кв.41

З А Я В А

У справі М.Руденка та О.Тихого мене двічі допитували як свідка. Слідчі в ході допитів ставилися до мене цілком коректно і все ж таки роздуми над загальним підходом до справи спонукають мене подати Вам у вигляді оцієї окремої заяви деякі додаткові зауваження, що здаються мені важливими для правильного, тобто всебічного і законного вирішення згаданої справи.

Перше.

І слідчий Б.Д.Ковпак, і слідчий Д.В.Салюк у своїх запитаннях неодноразово називали Декларацію Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод і Меморандум № 1 антирадянськими документами. З такою характеристикою згаданих документів погодитися не можна.

Всякий юрист і, без всякого сумніву Ви також, погодитеся, що радянська влада — це той образ держави, що вимальовується на основі змісту законів цієї держави, а не практики якихось груп службовців чи окремих виконавчих органів та установ. (XX і XXII з'їзди КПРС це особливо яскраво показали в ході критики зловживання владою і сталінських репресій). Що є мірилом, «аршином», на якому визначають: радянська чи антирадянська, тобто законна чи незаконна якась дія? Ясно: основні закони держави.

Держава в особі її верховних органів діє постійно і всі закони, що з якоїсь причини перестали віддзеркалювати її волю, скасовує. Звідси витікає, що чинний радянський закон не може бути антирадянським.

Через те, що законодавче закріплення державної волі має характер не статистичної фіксації статичного явища, а динамічний характер, закон не просто фіксує якесь право і узаконює визначені ним правовідносини, але й робить ці правовідносини нормальним явищем у майбутньому, тобто у законі є іноді не просто узаконення певних правовідносин, але й показано напрямок бажання державної волі. Так є, наприклад, у випадку з Прикінцевим актом Гельсінської наради. Президія Верховної Ради СРСР, розглядаючи питання про підписання радянською державою Прикінцевого акту, висловила бажання втілювати його в життя в майбутньому. Бажання В.Р. СРСР, що є найвищим органом влади в період між сесіями Верховної Ради СРСР, є воля радянської держави і діяльність будь-якої групи людей чи однієї людини, котра спрямована на реалізацію цієї волі, не може бути розцінена як антирадянська. Отже, як не може бути радянський закон антирадянським, так не може бути законна діяльність антизаконною, тобто антирадянською.

Який зміст волі радянської держави?

Стаття 48 Конституції УРСР проголошує:

> «Відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення та розвитку соціалістичного ладу громадянам Української РСР гарантуються свободи: слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.»

Стаття говорить, що перелічені права надаються «в інтересах трудящих». І це цілком зрозуміло: саме трудящі зацікавлені в свободі слова, друку, свободі

поширення інформації, бо в такий спосіб трудящі дістають можливість спостерігати за роботою урядовців та господарчих робітників і здобувають великі можливості впливу на несумлінних осіб.

Можливість завдяки демократичних прав і свобод викривати недбальство, марнотратство, шахрайство та інші вади таких владоможних бюрократів і є найдійовішою формою участі трудящих у вирішенні різних громадських та національних проблем, що, звичайно, сприяє зміцненню, а не послабленню радянської влади.

Не бюрократи, а трудящі зацікавлені в здійсненні Конституційних свобод. І коли урядники не обмежені народним контролем, тоді настає період не зміцнення, а послаблення радянської влади, як це було, наприклад, в період сталінських репресій.

Шановний г-не Ногавицин, Ви звичайно не скажете, що жорстокі, тривалі й масові сталінські репресії були суттю радянської влади; вони, ви безперечно скажете, були спотворенням її суті. Але ж спотворення в тому й полягало, що органи державної безпеки і державна бюрократія загалом вийшли з-під контролю і стали над ними.

Критичні статті Руденка і Тихого, Декларація, Меморандум № 1 і вся діяльність Української Громадської Групи спрямовані на викривання незаконного обмеження прав радянських громадян та інших негативних явищ нашої дійсності, і коли слідчі Вашої групи називають такі критичні висловлювання антирадянськими — це дуже небезпечно, бо в перспективі може призвести до нового якогось культу, до нового періоду порушення соціалістичної законності та масових репресій, що, ясна річ, і не зміцнювало б радянську владу, і не додавало б їй міжнародного авторитету.

Радянська держава своєю Конституцією, Декларацією прав людини та Прикінцевим актом надає Руденкові і Тихому свободу слова. Вони скористувалися цим своїм правом, тому не скоїли злочину і задля торжества справедливості і законності я прошу Вас докласти зусиль для звільнення їх з-під варти.

Друге.

У хаті на хуторі Іжевка, де жив останніми роками Тихий, слідчі знайшли німецький кріс. Я не знаю, звідки він там узявся і не хочу вдаватися до різних припущень, але моє тривале знайомство з Тихим дає мені підставу щонайрішучіше заявити таке: якщо навіть кріс і не підложили, а він справді там був, Тихий не знав, що в його хаті зберігається зброя! Коли б він побачив його, він би негайно викинув його геть, бо зброя і вся вдача Тихого — це такі протилежні речі, що й хвилини не могли б ужитися разом. Тож не допустіть, щоб дивна притичина з крісом незаслужено кидала терористичну тінь на просвітянську вдачу О.Тихого.

24 квітня 1977 року

З У П И Н І Т Ь К Р И В О С У Д Д Я !

Редакції журналу «Народна творчість та етнографія»

Знаєте, що таке інтарсія? «Інтарсія, — пояснює словник іноземних мов, — це дерев'яна відполірована інкрустація, яка складається з різнокольорових кусочків дерева різних порід». Вона виникла в сиву давнину, коли наші далекі пращури почали оздоблювати в такий спосіб свою зброю, збрую, та різні предмети домашнього побуту.

І.В.Сенів у ІІ-му томі «Історії українського мистецтва» у статті про меблі пише: «Інтарсія виникла як суто столярська художня техніка на противагу різбленню і малюванню. Як наслідок намагання підмінити різблення виникає «накладна інтарсія» — техніка вирізування орнаментальних мотивів з фанери і наклеювання їх на площу предмета» (т.2, стор. 415).

З кінця XVI сторіччя спостерігається значне піднесення цього виду художнього промислу. Особливого розквіту оздоблення інтарсією набуло в добу Козаччини та Гетьманщини у зв'язку з загальною активізацією всіх сторін духовного життя на Україні. Із усієї дотеперішньої історії саме ця доба демонструє нам найбільше чудових взірців оздоблення інтарсією. Наступні часи знали періоди пожвавлення її, проте, більше, мабуть, було спадів, причому це стосується й історії інтарсії першої половини XX сторіччя.

Не до оздоблення предметів домашнього побуту було українському народові в період розкуркулювання, коли володіння гарними оздобленими предметами частогусто розцінювали як ознаку належності до панівних кляс з усіма наслідками, що витікали з диктатури, яка керувалася не законом, а ненавистю до багатих. Красиві, вишукані предмети забирали на підставі марксової революційної формули про експропріацію експропріаторів і складали де-небудь у льохах, де вони згнивали, або трощили на місці. Суспільство, що на кожному кроці вживало гасло: «Геть буржуазну культуру!», з якою пов'язували все вишукане і прекрасне, не залишало місця для занять безкорисною для клясової боротьби інтарсією. Не забуваймо, що це був період поширення куфайки та чорного картуза, коли бриль був ознакою буржуазності і його іноді втрачали разом з головою.

Потім почався період індустріалізації. Він не більше сприяв розвиткові інтарсії, бо зосереджував усі сили на розвиткові засобів виробництва, а не предметів споживання, а щодо предметів розкоші, чим, безперечно, з утилітарної точки зору є інтарсія, виробив презирливе ставлення. Виробництво предметів розкоші заслуговує всілякої зневаги, бо відвертає народні сили від будівництва заводів і своєю ніжністю розслаблює залізні серця войовничого пролетаріату. Перше повоєнне десятиріччя було дуже напружене і також не сприяло розвиткові художніх промислів, хоч моральне ставлення до нього почало вже мінятися: почали більше говорити про покращення життя народу, скасовано заборону з джазової музики І хоч на абстракціоністів ще продовжується гоніння, але художнє життя дещо урізноманітнюється. В інтарсії значного пожвавлення поки що було непомітно. І автори шеститомної «Історії українського мистецтва», згадуючи республіканські виставки народного мистецтва 1960, 1963 років, ювілейну виставку 1967 року, або зовсім нічого, або дуже мало що могли сказати про неї. Спеціальний журнал «Народна творчість та етнографія» також не вельми часто згадує інтарсів.

Розвиток техніки підготував можливості небувалого піднесення інтарсії, коли стало можливим на верстаті різати тоненькі рівненькі аркуші — шпон — із сучків, наростів, під великим кутом до серцевини з будь-якого твердого дерева. Проте, цю

можливість через вищезгадані суспільні умови довго не помічали, оздоблення інтарсією в 50-х і 60-х роках залишилося вельми скромним за розмірами і загалом порівняно з іншими видами декоративно-ужиткового мистецтва привертало мало уваги. Помітне пожвавлення його спостерігаємо в 70-х роках. Велика роля у цьому пожвавленні належить Рубану Петру з міста Прилук.

Його доля склалася так, що він не зміг одержати вищу художню освіту. Коли б він її здобув, став би, либонь, добрим художником. А може й, ні. Вуз допомагає оволодіти технікою та сприяє розвиткові тих здібностей, що їх дала людині природа від народження, — і не більше. Рубан працював художником у парубоцькому віці, але в наступні роки його все дужче вабили до себе не пензель і фарби, а різець і дерево. І хто зна, чи не марнував би зусиль художній вуз, намагаючись зробити з нього художника, коли Божа іскра його таланту світила йому з іншого фаху.

Він займався філософією, вивчав історію рідного народу і багато думав над нашою спільною долею. Ці роздуми призвели його до конфлікту з владою, скоріше — бюрократами-сталіністами, що ототожнюють себе з радянською владою. І це відбилося на його життєписі та долі його сім'ї, але жодним чином не притупило його розуму і не зменшило його інтелекту. Він не тільки розумна людина, він — художник.

Коли б ви побачили, як він сфотографував одну стару церкву: він став неподалік старого дерева, що, виростаючи коліном майже горизонтально до землі, поволі підіймається праворуч і догори, а вище стовбур гнеться ліворуч, створивши таким чином овальне півколо. На фотокартці з правої половини це овальне півколо створює піврамки. Ліворуч молода черешня в цвіту, що створює ліву піврамку. В цій рамці з живої молодої черешні і старого дерева видно поодаль стару п'ятибанну церкву типового українського бароко в почорнілому риштованні. Він поєднав старе з молодим, він поєднав дві епохи: велике старе дерево простягнуло могутню товсту гілляку ліворуч до молодої черешні, немовби захищаючи її тендітні квіточки від' вітру й негод — це сучасність, переплетення і співжиття двох поколінь, і ця рамка живої сучасності відкриває вид на минуле — старовинну церкву. Вона облупилася і в почорнілому риштованні. Вона не виблискує позолотою чи новенькою фарбою, а темніє, тьмяніє. Рамка з живої природи — сучасність — обіймає минуле, а люди занедбали його; у живій природі існує зв'язок і спадкоємність поколінь, а люди нехтують минуле, плюють на своїх попередників, на своїх дідів-прадідів, що також мали розум і душу, також думали щось, хвилювалися чимось, у щось вірили. І хай їхня віра була не та, що в наших сучасників, але й нас самих не було б, коли б не було їх. І якщо навіть припустити, що їхній духовний досвід гірший від нашого, то й тоді він заслуговує на повагу вже хоч тому, що наші діди-прадіди його вже проробили і тим самим звільнили нас від необхідності самим його проробляти. Церква потрібна вже хоч би тому, щоб нагадувати нашим безбожним сучасникам, що ми не звалилися на землю з неба і не маємо тут жодного коріння, а походимо від людей, що жили тут споконвічно і вміли не тільки їжу добувати, але й будувати чудові споруди. Оте почорніле риштовання та перетворення духовного храму на комору — то гірке волання душ наших пращурів з-під землі до нас сюди, на землю.

Дивлячись на фотокартку Рубана, забуваєш, що це просто фіксація художником кількох матеріальних предметів, бо композиція їх така, що вони приковують увагу, породжують асоціації, викликають думки.

Не знаю, чи викликало б фото у вас подібні роздуми, але я певен, що ваша увага не могла б ковзнути по ній, як в інших випадках ковзає, перебігаючи від однієї

фотокартки до іншої, а неодмінно зупинилась би на ній і примусила б про щось подумати.

В історії української інтарсії 70-х років творчість Рубана посідає велике місце з двох причин.

Перша: шеститомова «Історія українського мистецтва» описує українську інтарсію як вид декоративного оздоблення різних предметів ужиткового призначення: шкатулок, столів, скринь, стільців, рамок тощо. Отже важливіша частина в предметі — це його ужиткова користь, а оздоблення її мало другорядне значення, похідне. Спочатку потрібний був сам предмет, а потім вже його зовнішня краса. Такий характер інтарсія мала, очевидячки, завжди впродовж дотеперішньої історії. Як похідне явище, інтарсія — ремесло, хоч і художнє, та все ж таки ремесло. Інтаристи, як правило, не ставили собі окремої мети створення окремих художніх цінностей: вони оздоблювали і тим самим підвищували цінність предмету не художнього, а ужиткового призначення. У цю традиційну інтарсію Рубан зробив великий вклад чималою кількістю оригінальних і неповторних праць. Як художник, а не ремісник за вдачею, він кожний новий предмет виконував по-новому, вносячи в нього щораз нові мотиви, нові композиції, постійно невдовольняючись попередніми речами і створюючи все кращі й кращі.

В наш час скрині непотрібні, стільці купуємо фабричного виробництва, а потяг за нестандартними красивими речами збільшився, тому інтарсисти почали виробляти предмети не так для практичного використання, як для задоволення естетичних потреб, наприклад, шахівниці, дошки-книжки тощо. Це вже сувеніри, а не ужиткові предмети. Проте, тут ще зберігається видимий зв'язок з традиційною інтарсією — за зовнішньою формою предмети імітують щось із корисних ужиткових речей, отже цей напрямок інтарсії ще не відірвався остаточно від пуповини, що тримає її від дня народження.

Праця Рубана пов'язана з Прилуцьким меблевим комбінатом — там він за погодженням з дирекцією заснував свою майстерню. Комбінат діставав замовлення на виготовлення сувенірів в інтарсії і Рубан їх виконував. Виконуючи план на 140-150 відсотків за кількістю, Рубан постійно дбав про підвищення мистецького рівня своїх праць, тому 1975 року Прилуцький меблевий комбінат зайняв перше місце в республіці за виготовлення сувенірів. У цій майстерні він працював один, отже це він здобув для комбінату почесне місце в республіці. У вільний від виконання державних замовлень час, Рубан займається своєю улюбленою справою і вдома, створює все кращі й кращі зразки.

Майстрові потрібне критичне слово знавців українського ужиткового мистецтва, слово публіки, і він бере участь у виставках і конкурсах, здає сувеніри до київського салону художніх виробів. Його праці постійно привертають до себе увагу. Слава про нього розходиться все ширше й ширше, і коли Раді Міністрів УРСР потрібен був для подарування іноземній делегації сувенір «Пам'ятник слави» з нагоди 30-річчя визволення УРСР, для виконання відповідального замовлення обрали Петра Рубана.

Коли Чернігівському обкомові КП України треба було подарунок 25-му з'їздові партії, він звернувся із замовленням до Петра Рубана.

На замовлення Чернігівського обкому партії Рубан виготовив портрет Олега Кошового, котрий родом з Чернігівщини.

На замовлення Ради Міністрів УРСР Рубан виготовив книгу-подарунок до 60-річчя голови Ради Міністрів УРСР Ляшка.

Рубанові «Тарас Бульба на вогні» та шахова книга зайняли друге місце на республіканському конкурсі, присвяченому 30-річчю визволення України від німецької окупації.

Його сувеніри в Київському салоні художніх виробів купують іноземні туристи, розносячи славу про талановитого українського майстра, а разом з тим прославляють і всю українську інтарсію.

Останнім часом більшість його замовлень призначалася для міжнародних виставок та конкурсів.

Другий великий вклад Рубана в українську інтарсію полягає ось у чому.

Ми вже знаємо зі «Словника іншомовних слів» та «Історії українського мистецтва», що інтарсія впродовж усіх попередніх сторіч була способом оздоблення ужиткових речей, походила від бажання покращити їх, була зв'язана їхньою формою і служила доповненням, а не мистецькою самоціллю інтарсистів.

Різальний верстат, що вирізує рівнесенький шпон часом дуже красивої текстури, підготував революцію в інтарсії. Революція полягає в тому, що з накладної інтарсії виділилася окрема галузь, а саме: галузь створення художніх картин. У цій галузі автор не оздоблює ужитковий предмет, не імітує його, як переважно в сувенірах, а ставить собі за мету створення художнього образу. Це вводить його до лав художників, графіків, скульпторів, тобто тих людей, що ми їх називаємо митцями. Для такого інтарсиста образ — самоціль. За межами образу його праця не має жодної вартості, як за межами образу картини «Похорон кошового» О.Мурашка немає нічого — копійчане полотно, шмат ряднини, онуча — ніщо. Так за межами образу інтарсиста є шматок простої сухої дошки в одну копійку вартості. Такий інтарсист — художник, тільки що створює свої образи не традиційним пензлем і фарбами, а різцем і шпоном. Твори таких художників — це твори образотворчого мистецтва, а не ужитково-декоративного. Їх ще небагато і вони ще не завоювали собі окремого місця в історії мистецтв, але з приходом у нього таких талантів, як Петро Рубан, вони стали міцно на ноги і право на їхнє самостійне місце, можливо, під назвою інтарсійного живопису, не забариться.

Перші варті уваги портрети інтарсійного живопису — портрети Шевченка, Франка, Лесі Українки — що їх мені довелося бачити, виконав десь 1961-1963 років Богдан Германюк з Івано-Франківщини. Петро Рубан підхопив художній напрямок інтарсії і своїми талановитими творами розширив, збагатив і сприяв утвердженню, як окремого виду образотворчого мистецтва. Його пейзажі — чудові картинки. І досі стоїть перед очима гористий краєвид. На передньому плані горби. На одному з горбів ліворуч висока ялина, далі і праворуч — нижчі. За горбами і ялинами чарівне плесо покрученої гірської річки. Потойбіч земля підіймається горбами вище. Якісь кущі. Нерівний обрій. Хмарне небо. Одне високе дерево з круглою кроною. Його контури згладжують прямовисті смуги туману, що ще втримався в затінку віт. Вітер зліва гнав хмари праворуч. Вони витягнулися довгими пасмами, а всередині вигнулися товстими дугами, немов застигли після дужого вітровію, що намагався розбити й розпорошити їх по безкрайому небі. А вище, до ближнього краю неба, де струмінь віяв дужче, хмари згромадилися густіше і на світлому небі утворили продовгасту, подекуди навіть чорну смугу. Проте вітер не рве землю. Він майже ущух. Десь за рідким серпанком хмар є сонце. Воно рівним розсіяним світлом освітлює краєвид і надає всій картині спокійного, лагідного, ледь веселого настрою. Привабливе плетиво форм і барв картинки: то блисне яскравою реалістичністю й майне думкою «де я бачив цю місцевість?», а в другий момент здається уся якоюсь

казково-фантастичною, але такою приємно-приємною, що вкінці зойкне думкою-смутком: «Жаль, що це тільки картинка, а не дійсність...»

Я радий, що долі заманулося познайомити мене бодай з кількома творами Рубана. Вони дали мені ті блаженні хвилини естетичної насолоди, що довго зігрівають душу і допомагають легше минати повз бруд буденщини.

За розповідями дружини Петра Рубана Лідії, інженера-конструктора Прилуцького заводу пластмас, вершиною творчості її чоловіка був подарунок американському народові до 200-річчя незалежності США. Це — книжка з двох дощок. На передньому боці славнозвісна статуя Свободи і внизу підпис «200 років». На внутрішній стороні «Джордж Вашінгтон» і квітка українського соняшника. Шість місяців праці вложив Рубан у цей твір!

На жаль, з твором трапилося нещастя, що урвало подальшу творчість видатного інтарсиста. Коли подарунок був готовий і залишилося поставити лише завіски, «якісь» люди, що захотіли не допустити передачі подарунка американському народові від приватної особи — українця, зламали двері майстерні і забрали подарунок. Їм не треба був транзисторний радіоприймач, їм не треба були інші речі, що знаходилися в майстерні, їх цікавив тільки подарунок, котрий ніде і ніяк не можна використати.

Я не хочу вдаватись до припущень про те, чи Рубан наступив якійсь владоможній особі на мозоль, чи ідея з подарунком була останньою краплею до здавна нагромаджуваних проти нього органами КГБ фактів, та тільки 13 жовтня 1976 року його заарештували і 29 грудня 1976 року засудили до восьми років ув'язнення, п'яти років вислання з України та конфіскації всього майна за звинуваченням у приватно-підприємницькій діяльності та крадіжці державного добра.

Приватно-підприємницьку діяльність побачили в тому, що Рубан з 1973 року до 1976 року здав до Київського салону художніх виробів 80 (?) сувенірів. Ці сувеніри салон продав за 6312 крб., стягнув 604.71 крб. комісійних і Рубану виплатив 5707 крб. 29 коп. Треба ж було ухитритися звинуватити чоловіка у приватно-підприємницькій діяльності (стаття 150 КК УРСР), коли за необхідну умову цього злочину та ж стаття вважає: «прикриття формою державного, кооперативного чи іншого громадського підприємства», а Рубан абсолютно нічого не приховував, нічого не маскував, свої твори віддавав на комісію державній установі і від свого імені! Чи той факт, що на Прилуцькому комбінаті Рубан займався інтарсією, позбавляв його права займатися нею вдома?!

Крадіж державного майна (стаття 81 КК УРСР) суд побачив у тому, що Рубан нібито взяв у комбінаті матеріалів на 72 крб. 10 коп. та завдав матеріальної шкоди комбінатові на суму 700 крб. 18 коп. тим, що використовув верстати, електроенергію, вентиляцію, стіни — одне слово, завдав шкоду користуванням основних засобів виробництва комбінату на свої сувеніри, дарма, що ні один свідок не зміг показати жадного сувеніру з реалізованих через салон як такого, що його виготовив Рубан за допомогою комбінатського устаткування і матеріалів.

Адвокат Занько Євфросинія Олексіївна дійшла висновку про невинність Рубана і цілковиту безпідставність звинувачення за обома статтями. Її клопотання на суді про звільнення Рубана з-під варти з-за відсутності складу злочину публіка привітала гучними оплесками, а драконівський вирок всіх приголомшив.

У чому справа? Де собака заритий?

Така безпідставна кара, властиво, розправа, результат дії закулісних сил, що не мають законних підстав судити Рубана, зате мають силу для фальсифікацій. Про

дію позасудових чинників маємо кілька цікавих свідчень від трьох осіб: слідчого, Рубана, судді.

Слідчий Прилуцької прокуратури на зборах робітників меблевого комбінату в період проведення попереднього слідства у відповідь на репліку про те, що Рубана не засудять, бо немає за що, заявив: «Рубан будет сидеть. Он понесет наказание по всей строгости закона. Это согласовано с вышестоящими прокуратурами». І крикнув у залю Рубанисі: «Если вы не перестанете защищать мужа, ваше социальное положение ухудшится».

П.Рубан в останньому слові на суді заявив: «Мене судять не за сувеніри, а за те, що я бажав виходу України з СРСР, відсидів за це п'ять років і після звільнення не змінив своїх поглядів».

Суддя Шекера, засудивши Рубана до восьми років замість шести, що їх просив для підсудного прокурор, адвокатові сказав, що вона за завзятий захист сяде на місце підсудного. Коли дружина Рубана почала занотовувати вирок, суддя закричав: «Мені не потрібні тут кореспонденти! Заберіть у неї записки!» — і після суду пояснив їй, що добавив Рубанові за його погляди.

Таким чином, назовні, — сувеніри, а насправді — світогляд; формулюють звинувачення як приватно-підприємницьку діяльність та крадіжку, а карають за націоналістичну настроєність. Подвійна бухгалтерія: одна — для публіки, друга — для придушення інакодумства. Я відкидав її — вона роздвоює людину, створюючи в ній дві моралі, дві душі; вона вчить людину лукавити і нівечить її.

Полишмо поки що світогляд Рубана. Його звинувачують у приватно-підприємницькій діяльності та крадіжці, а не за світогляд. Поведемо ж мову про те, що сказано, а не про те, що мають на увазі, про офіційне звинувачення держави, а не неофіційні прагнення шовіністів.

Захист юридичними засобами явно незаконного засудження адвокат Занько В.О. здійснює доволі принципово і вона домоглась би відновлення законності, тобто звільнення Рубана, але позаяк втрутилися люди, що хочуть всупереч законові запроторити його за грати, то й захист мусить вийти за межі суто юридичних форм. Цей позаюридичний захист я бачу у зверненні до вас, членів редакції журналу. І через вас — до представників українського мистецтва, а також до тих кіл широкої громадськості, що дбають про права людини та зміцнення законності в Українській РСР.

Я не маю сумніву, що ви розумієтеся на мистецтві і не станете говорити про вартість дерева чи тканини, коли перед вами талановитий твір в інтарсії чи художня картина. Ви розумієте, що талант — це дар Господній, і всяка цивілізована нація старається плекати його як національний скарб і свою гордість. Не дроворуби створюють національне образотворче мистецтво й художню культуру, і коли вони починають підраховувати вартість дошок та амортизаційні витрати на маленькі сувеніри, значить вони в сувенірах та інтарсійних портретах і пейзажах Рубана бачать не художню цінність, а вартість дров.

Уявіть собі, коли б українська нація мала таких суддів, як прилуцький Шекера, впродовж останніх, скажімо, чотирьохсот років — на Україні не існувало б ніякої інтарсії і жодний взірець декоративно-ужиткового мистецтва не міг би дійти до нас!

У Рубана були нелегкі умови життя: у них з дружиною двоє маленьких дітей; вони жили в тимчасовій халабуді і всі сили й кошти тратили на будівництво хати. Владоможні особи Прилук замість полегшити побутові умови і тим самим вивільнити його сили для створення національних художніх вартостей, замість надати всі

необхідні матеріали й інструменти для підвищення продуктивності його творчої праці, вирішили загалом припинити його працю тільки через те, що він десь щось не так сказав та був суджений раніше, вирішили забрати недобудовану хату і вигнали його з України. Геть з України! Їй не треба митця, їй треба теслю, бо її доля — творити матеріальні цінності!

О доле нашого мистецтва! Скільки зазнало ти ударів на своєму кам'янистому шляху! Скільки душили тебе непрошені зайди і свої перевертні! Не плекала тебе доля — гнітила холодним подихом зими. Ти — квітка серед зими. І тільки Господу відомо, звідки беруться в тебе сили не вмерти...

Задля українського мистецтва, задля законності і справедливості я закликаю вас: подайте свій голос протесту проти нахабної розправи над Петром Рубаном. ЗУПИНІТЬ КРИВОСУДДЯ! Проявіть своє співчуття до його дружини та двох маленьких діток — ось їхня адреса: Чернігівська область, м. Прилуки, вул. Комінтерна, 68.

Січень 1977 р.

Юрист Левко Лук'яненко,
учасник Української громадської групи
сприяння виконанню в Українській РСР
Гельсінських угод

* * *

Відтоді, коли було написано цю статтю, відбулося багато подій.

31 січня Чернігівський обласний суд розглянув справу Рубана в касаційному порядку і ухвалив скасувати вирок як необгрунтований і спрямувати справу на новий розгляд зі стадії попереднього слідства.

— Слава Богу! — з полегшенням зітхнули всі знайомі Рубана. — Нове попереднє слідство не може знайти якихось нових фактів його вини, бо такі просто не існують. І Рубана випустять на волю.

Так гадали відразу після суду. Та надія на справедливе закриття справи хутко затьмарилася новиною про те, що нове слідство доручили тому ж таки Максименкові, що розслідував справу й першого разу. Кому не ясно, що Максименко зі шкіри лізтиме, аби довести свою правоту у вигляді неправоти Рубана! І він відразу ж заявив зраділим оптимізмом: «Нічого! Нічого! Перший раз Рубанові дали вісім років, на другий раз дадуть п'ятнадцять!»

У ході слідства призначили ще кілька експертиз, перепитали багато робітників та службовців комбінату, та нічого такого, що підтверджувало вину Рубана, не було. І тоді справу вирішили наблизити до справжньої причини переслідування — порушили звинувачення за статтею 187 КК УРСР у поширюванні завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський суспільний і державний лад.

Почалося офіційне збирання висловлювань Рубана.

Знайшли старий зошит з різними нотатками особистого характеру з часів перебування в ув'язнені в Мордовському політичному таборі. Зошит той кілька разів перевіряла табірна адміністрація і кожного разу повертала, не знаходячи в ньому нічого підозрілого, а прилуцьким слідчим кілька критичних зауважень все-таки здалися небезпечними і весь зошит з різночасовими і різноманітними записами вони витлумачили в дусі диспозиції статті 187 КК УРСР як виготовлення і зберігання наклепницького антирадянського твору,

хоч, далебі, назвати той строкатий зошит твором можна тільки з позиції фальсифікаторства або чималого неуцтва, бо «Твір» — як подає «Велика радянська енциклопедія» — це втілений у відповідну форму творчий задум ученого, письменника, художника, композитора тощо (науковий твір, літературний твір, музичний твір і т. ін.» (БСЭ, т. 34, стор. 824). Творами Рубана є його інтарсійні праці, бо в кожному з них втілено його художній задум, а не різноманітні нотатки та принагідні зауваження.

Допитали багато знайомих і не зовсім знайомих Рубанові людей. Декому з них прокрутили магнітофонні записи розмов з Рубаном, що їх підслухали за роки попереднього життя Рубана в Прилуках, аби спонукати людей до бажаних показів.

Унаслідок усіх цих великих зусиль вдалося встановити, що Рубан висловив незадоволення переведенням викладання у школі з української мови на російську і заявив, що до російської школи не пішле свою доньку.

Встановили також, що Рубан питав художника комбінату про те, хто дав вказівки писати гасла і транспаранти по-російському.

Встановили ще кілька подібних «злочинів».

Із усіх допитаних людей ніхто не сказав, що Рубан його агітував проти Радянської влади чи зводив на неї якийсь наклеп.

Закінчилося два місяці попереднього слідства і 18 квітня 1977 року обласний суд почав слухати справу в першій інстанції.

Засідання організували в малюсінькій залі з чотирма коротенькими рядками стільців, з яких два відвели для свідків і не дозволили на них сідати стороннім глядачам.

Перших три дні суду на процесі був присутній член української громадської групи сприяння виконанню в УРСР Гельсінських угод Микола Матусевич. Після цього суд зробив на кілька днів перерву. За цей час Матусевича і другого члена Групи Мариновича в Києві арештували й забрали нотатки з процесу.

25 квітня я пішов послухати процес, але мене викликали до міліції і протримали там весь день до закінчення тогоденного засідання суду. Наступного разу я пішов після обіду, аби хоч вислухати промови прокурора Петренка та адвоката Занько. Після промови прокурора мене знову викликали до міліції і проводили зі мною «виховну» бесіду до закінчення дебатів У суді.

29 квітня 1977 року суд виголосив вирок, якого не можна ні зрозуміти, ні виправдати: шість років ув'язнення, три роки вислання з України, понад 5 тисяч карбованців стягнення у прибуток держави і конфіскація майна!

За що? За що?

Судовий процес не переконав, що Рубан займався приватно-підприємницькою діяльністю і прокурор для обгрунтування необхідної умови цього злочину — прикривання формою державного чи кооперативного підприємства — навів по суті тільки одне міркування: Рубан їздив за дорученням дирекції комбінату у відрядження, скажімо, на Чернігівську меблеву фабрику, і звідти привозив шпон, який використовував собі на сувеніри. Але ж тут немає прикривання; тут є збіг у часі: для комбінату він виконував завдання комбінату, а для себе, як приватної особи, а не посланця комбінату, він потім за окремим дозволом вибирав собі з відходів кільканадцять клаптиків чи клаптичків шпону з тією текстурою, що йому подобалася.

Обгрунтування крадіжки таке ж непереконливе. Прокурор посилається на висновки біологічної та хімічної експертиз, які твердять: перша: серед шпону комбінату є шпон кленовий і на сувенірах Рубана є кленовий; серед шпону

комбінату є шпон дубовий і на сувенірах Рубана є дубовий і т.д. Друга: хімічний склад комбінатівського лаку такий же, як і хімічний склад лаку на Рубанових сувенірах.

Ні в першому, ні в другому випадку не можна твердити, що Рубанові матеріали не є з комбінату, бо такі ж матеріали можуть бути в інших місцях, а показами свідків не підтверджено, що він їх брав у комбінаті і виносив.

І ще один факт засліпленої упередженості: в натурі слідство і суд мали п'ять сувенірів. Про інші 70 (?) відомо одне: їхню ціну. Але через те, що інтарсія — мистецтво, її твори оцінюють не за вагою шпону і фарби, і тому на підставі наявних п'ятьох аж ніяк не можна судити про кількість шпону і фарби інших 70-ти сувенірів. Суд каже, що Рубан завдав шкоди комбінатові, але дирекція комбінату заявила, що за період праці Рубана в комбінаті на ньому не було зафіксовано жодної втрати.

До приходу Рубана на комбінат відходи шпону спалювали як непотрібне сміття. Рубан, завдяки своєму талантові, з цього сміття виробляв коштовні речі, що давали прибуток комбінатові, а у вільний час робив їх на продаж для себе. Яка ж тут шкода комбінатові?! Те, що він робив, роблять сотні інтарсистів на Україні — і повинні робити, якщо Україна не хоче бути свідком загибелі цього виду декоративно-ужиткового мистецтва!

Сили, що тиснуть Петра Рубана до в'язниці, — це ті люди, які ще зі сталінських часів звикли дивитися на закон не як на знаряддя справедливості в суспільстві, а як на знаряддя реалізації в ньому своєї волі, і коли закон суперечить їй, вони ґвалтують його або просто діють проти нього, покладаючись на силу. Позаяк така практика — не що інше, як пережиток минулого, що суперечить і радянському законові, і Прикінцевому актові Гельсінської наради, і інтересам українського суспільства, вона має бути припинена.

Задля торжества законності і справедливості в нашому суспільстві я закликаю вас НАДРУКУВАТИ цю статтю у Вашому журналі й ПОДАТИ ГОЛОС ПРОТЕСТУ діячів народно-ужиткового мистецтва проти вироку Чернігівського обласного суду!

11 травня 1977 року

Левко Лук'яненко
М.Чернігів, вул. Рокосовського, 41-6, кв.41

Верховний суд УРСР розглянув справу в касаційному порядку і вирок залишив без змін.

(Архів ЗП УГВР)

Українська Громадська група сприяння виконанню в Українській РСР Гельсінських угод

Президії Верховної Ради Української РСР

З А Я В А

5 лютого ц.р. Київський КДБ арештував керівника Української Громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод Миколу Руденка, а Донецький КДБ — члена Групи Олексія Тихого. 23 квітня Київський КДБ арештував ще двох членів Групи: Миколу Матусевича та Мирослава Мариновича.

За привід арешту М.Руденка правили якісь нібито гострі скорописні матеріали, що їх начебто витрушено в нього 23 грудня 1976 року. За привід арешту Тихого правив якийсь німецький кріс, що нібито зберігався у стрісі материної хати. Що було приводом Матусевича і Мариновича невідомо.

Для того, щоб керівника Групи М.Руденка усунути подалі від дружини, рідних і друзів і тим самим дужче приховати хід слідства, його арештували на кілька годин пізніше за Тихого і відвезли у Донецький слідчий ізолятор «до Тихого».

Ми знаємо поета, письменника, вченого М.Руденка; ми знаємо педагога й філософа О.Тихого; ми знаємо М.Матусевича і М.Мариновича. Вони — люди нашої землі і нашого часу; в наших умовах формувалася їхня правосвідомість та їхнє розуміння мовних, літературних, суспільних і національних проблем. Вони не чужинці. Вони не прийшли до нас з іншого краю аби накинути нам свої поняття. Вони наші, вони — часточка України, часточка нас самих. Це люди не егоїстично-обивательської вдачі, що понад усе ставлять власні інтереси і ладні їхати в Литву чи Туву, в Австралію чи Ефіопію, аби лишень тепліше вмоститися; це самовіддані патріоти, що інтереси нації в різних проявах (мова, література, культура і т.ін.) мали за свої власні — такі люди не могли бажати українському народові зла.

В період допитів нам так чи сяк натякали, що в арештованих вилучено ворожі тексти. Ми питаємо: кому ворожі ті тексти?

В арештованих могли бути тексти ворожі щодо бюрократів та старих сталіністів, що ототожнюють себе з радянською владою, незаконно звужують права і вольності радянських громадян і в прогресивних демократичних засадах загальної Декларації прав людини ООН та Прикінцевому акті Гельсінської наради вбачають загрозу своїм адміністративним повноваженням та своєму особистому суспільному становищу. Але ми знаємо достеменно, що ніхто з арештованих не міг написати щось шкідливе для українського народу, бо вони постійно дбали про те, як зробити йому щось добре. З другого боку, це люди високого інтелектуального рівня, тому й несвідомо не могли вчинити нації зло. Вони уявляли шляхи піднесення матеріального добробуту та поліпшення суспільних умов, можливо, не так, як сучасне керівництво, але це ще не робить їх шкідливими для суспільства.

Навіть у математиці існує кілька правильних рішень задачі (тобто правильних шляхів до мети), а в таких складних задачах як суспільний розвиток нації, безперечно, існує не один тільки шлях до мети — піднесення матеріального добробуту та поліпшення суспільних умов, і того спосіб рішення кожної конкретної проблеми, що його пропонує сучасне керівництво — це тільки один із кількох можливих способів. І якщо арештовані практичне розв'язання якоїсь проблеми вважали не за найкраще і пропонували (чи ладні були запропонувати) свій спосіб

рішення, то тільки дякувати треба їм за творчий підхід до проблеми сучасної української дійсності.

Який шлях вони вважали за правильний?

Конкретно — різні, але загальна засада одна: втілення в життя Конституції УРСР, Загальної Декларації прав людини та Прикінцевого акту Гельсінської наради, тобто тих нормативних актів, якими радянська держава висловила намір розширювати демократичні права і вольності своїх громадян.

Наше знайомство як свідків із слідчою справою приводить нас до думки, що слідчі виходять із засновку про цілковиту відсутність у громадян УРСР права критикувати її урядовців та висловлювати свою думку про факти дійсності, учасниками яких вони є, бо допитують про такі факти, котрі з будь-якого огляду не мають у собі ознак антирадянської пропаганди чи агітації. Майже кожен з нас чув від слідчих КДБ заяву про те, що радянська влада за думки і переконання не карає, вона карає за поширення їх; переслідують не інакодумців за інакодумство, а тих, хто висловлює свої інакші думки іншим людям. Такими словами підводять до умовиводу: за думки можна карати. Цей умовивід використовують далі як засновок наступного силогізму: за думки, переконання можна переслідувати, вони (КДБ) за думки нас не переслідують, висновок: вони гуманні й демократичні добродії.

Насправді це не так, бо засновок «за думки, переконання можна судити» неправильний: за думки, переконання не можна судити. Думки, переконання перебувають поза сферою впливу й контролю держави, вони непідвладні державі. Влада держави поширюється на висловлене назовні, а не на те, що перебуває в середині голови. В плані суспільно-політичному, тобто в площині діяльності держави, під думками й переконаннями завжди і всюди розуміли думки, матеріалізовані в формі висловленого якимось способом іншій людині слова. Міжнародно-правові акти (Загальна декларація прав людини ООН, Прикінцевий акт Гельсінської наради) також говорять про думки й переконання у розумінні права поширювати їх іншим людям, а не тримати замкненими у власній голові. Держава не може претендувати на контроль того, що внаслідок фізіологічної будови людини перебуває поза межами її влади, тому слова «ми не переслідуємо за думки» слід викинути на смітник як нелогічний виверт і софізм.

Ідея демократії виходить з того, що народ спроможний розуміти свої інтереси і, по-друге, він спроможний визначити правильні шляхи для досягнення блага.

Про арешт Руденка і Тихого, а потім Матусевича і Мариновича не поінформували українську громадськість, дарма, що обидві справи непересічні і, безперечно, становлять великий інтерес для всіх суспільно свідомих громадян республіки. А той факт, що багатьох свідків попереджували про нерозголошення відомостей у справі арештованих і взяли про це письмову підписку, викликає побоювання, що КДБ готує таємну розправу.

Таємний розгляд політичних справ, тобто справ, що стосуються всіх громадян, свідчить про недовір'я КДБ до громадян. Таємний розгляд ледве чи будь-коли виправданий, але в сучасних умовах і поготів не виправданий.

Поінформованість громадян сприяє суспільній активності громадян; вона є передумовою практичної реалізації засад демократичного суспільства. Громадяни зацікавлені знати явища і факти життя свого суспільства, бо тільки завдяки знанням вони спроможні включитися в громадсько-політичне життя і стати активними учасниками сучасності, в якій живуть. Отже, позаяк справи Руденка і Тихого, Матусевича і Мариновича стосуються громадських справ, вони мають бути винесені

на громадський розсуд, бо таємний розгляд означав би, що їхня діяльність шкідлива не для суспільства (як нам заявляли), а для слідчих КДБ, тобто, що слідчі КДБ мають окремі від суспільства інтереси і як такі захищають їх таємно від народу.

Таємний розгляд суперечить і давнім традиціям українського політичного життя, і радянським законам, і нормам міжнародного права.

Стаття 155 Конституції УРСР проголошує:

> «Розгляд справ у всіх судах є відкритим... Слухання справ у закритому засіданні суду допускається лише у випадках, встановлених законом, з додержанням при цьому всіх правил судочинства».

Винятки, про які говорить Конституція, встановлені ст. 20 КПК УРСР. Ця стаття дозволяє розглядати за зачиненими дверима тільки дві категорії прав: а) справи про державну таємницю; б) група справ про злочини підлітків, статеві злочини та справи, де йдеться про інтимні обставини життя. Більше винятків з конституційного принципу гласності судового розгляду справ закон не встановлює.

Позаяк справи всіх чотирьох арештованих нічого спільного не мають ні з державною таємницею (ст.ст. 67, 68 КК УРСР), ні з другою групою злочинів, закон зобов'язує розглянути їхні справи публічно.

Арешт чотирьох членів Української Громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод ми вважаємо грубим порушенням конституційного права на свободу слова та міжнародних зобов'язань Радянського Союзу за Загальною декларацією прав людини та Прикінцевим актом, рішуче протестуємо й вимагаємо звільнити їх з-під варти. Якщо ж вони все-таки будуть поставлені перед судом, ми вимагаємо ще до суду:

— поінформувати громадськість республіки про арешти М.Руденка, О.Тихого, М.Матусевича та М.Мариновича та суть звинувачення кожного;

— заздалегідь повідомити через республіканську пресу чи радіо про дату, коли починатиметься слухання справ;

— в період судів освітлювати хід процесів республіканськими засобами масової інформації.

Члени Групи:

Олесь БЕРДНИК (керівник Групи) Петро ГРИГОРЕНКО
Левко ЛУК'ЯНЕНКО Оксана МЕШКО
Іван КАНДИБА Ніна СТРОКАТОВА

Свідки:

Травень 1977 року

МЕМОРАНДУМ № 8
(проблеми інакодумства)

Проблема інакодумства в СРСР виникла не в останній час — вона існувала завжди; новим тут є те, що ця проблема в останній десяток років стала міжнародною проблемою.

На Україні процес встановлення більшовицької влади був одночасно й процесом винищення всіх інших партій, що об'єднували людей небільшовицьких поглядів. А через те, що прихід до влади був збройний, то й наступна боротьба з усіма інакодумцями була фізичним винищенням їх. Фізичне винищення всіх суспільно-активних людей, що не поділяли світогляду, політики, практики більшовиків, було

зумовлене досвідом і звичками революційних років — ці методи привели до перемоги над усіма численними партіями і силами, того їх ефективність була поза всякою критикою. Теоретично ж їх обгрунтували аналізом французьких революцій (зокрема, причин поразки Паризької Комуни) і марксовим ученням про непримиренну ворожість класових інтересів бідних і багатих. Тлумачення класових суперечностей у фанатично-непримиренному дусі, коли співіснування неможливе, і один клас неминуче мусить винищити інший, приводить до висновку: коли вже вдалося захопити владу, то для закріплення свого владоможного становища треба використати владу для фізичного винищення своїх супротивників. У період революції цими супротивниками були експлуататорські класи й націоналісти; у 20-х роках — усі інші партії, в т.ч. і українська комуністична партія, потім — духівництво, неорганізований націоналізм, залишки експлуататорських класів, різні агенти і таке інше. Одне слово, запущена в часи революції машина набрала своєї інерції і, передушивши всіх справжніх ворогів, почала трощити кістки своїм власним творцям, прихоплюючи заодне на свої зуби й силу-силенну простих непричетних людей.

Ідея соціалізму тоді була ще молода. Вона ще не розвинулася до кінця і не показала ще, який плід спроможна вродити. ! бідні класи в усіх країнах з надією дивились на Радянський Союз як на прообраз майбутнього раю на землі. Масштабів репресій вони не знали, а те, що чули, могли виправдати.

Війна затінила довоєнні репресії; війна проти другої душогубницької держави і море народної крові та сліз знову підняли авторитет Радянського Союзу, а після війни переможні гімни заглушували стогін мільйонів людей, що голодні, босі й голі у величезних концтаборах будували заводи, фабрики, шахти, залізниці. Кількість в'язнів не вказували в таблицях Центрального статистичного управління; там були тонни сталі, вугілля, нафти — темпи зростання їх правили за доказ переваги радянської системи над капіталістичною. Потрібний був 1956 рік — XX з'їзд КПРС, угорські події, щоб народи світу почали пильніше придивлятися до першої в світі соціалістичної держави. З другого боку перехід від сталінської самоізоляції до активної зовнішньополітичної діяльності та незрівнянне розширення поїздок в Радянський Союз та з Радянського Союзу примусили репресивні органи перейти від методів фізичного знищення інакодумців до застосування різноманітних способів позафізичного приборкання і розправ.

У попередню добу людину забирали вночі, і вона для сім'ї, сусідів, близьких і знайомих зникала безслідно і назавжди. Ніхто не смів (під страхом бути зарахованим у спільники) спитати, за що арештували і куди поділи. А через те, що хапали за ніщо: за якесь слово, анекдот, спересердя кинуту лайку — у чому кожен був грішний — то безслідне зникнення людини паралічем било по всьому навколишньому середовищу. З жаху люди щулилися у свою власну сімейну шкаралупу і боялися визирнути звідти найменшим проявом незадоволення.

З 60-х років картина стала мінятись. Арешт людини перестав означати, що вона зникла безслідно. Відтоді стало звичайним, що людину арештували, засудили, вона відбула термін ув'язнення, повернулась додому і далі продовжує ходити поміж людей, працювати, жити. Це могло би поступово розвіяти жах, що просякнув душі та кістки в попередню добу, і розкувати людину до творчої критики й переоцінки вартостей попереднього покоління, але старе покоління наробило так багато гріхів, що боїться критики, боїться стати на суд критичного розуму і, користуючись все ще величезною владою (особливо в репресивних органах), докладає всіх зусиль, щоб створювати пекельні умови життя для інакодумців і тим самим відбити бажання

в усіх навколишніх людей іти за їхнім прикладом. Якщо колись смерть тримала людей у німій покорі, то тепер умови життя мають виконувати ту ж ролю.

Бюрократам сталінського гарту (що звикли ототожнювати себе з радянською владою) будь-яка критика їхніх заходів чи методів керівництва здається ні більше, ні менш — антирадянщиною. Проте, радянська держава — це не вони, це навіть не виконавчі органи в цілому, а багато ширше явище, що охоплює і ради депутатів трудящих усіх щабелів, армію.

Воля репресивних органів — це частина державної волі. Вираз свій вона знаходить або у відомчих інструкціях чи наказах, що не мають загального значення, або в неписаній практиці. (Ніколи, наприклад, не існувало Положення про КДБ, яке б у законодавчому порядку встановлювало його повноваження та регулювало методи діяльності). Воля держави як найширшої політичної структури знаходить свій вияв у Законах Верховних Рад та Указах їхніх Президій. Вона віддзеркалена у Радянських конституціях, Загальній декларації прав людини ООН, Прикінцевому акті Гельсінської наради та інших подібних документах, що їх схвалено вищими органами влади радянської держави. Цими актами радянська держава проголосила демократичні свободи і, зокрема, свободу створення громадських організацій та свободу слова. Той, хто користується цими правами, реалізовує волю радянської держави; той, хто заважає громадянам користуватись цими правами, діє всупереч волі радянської держави. (Інакодумці і, зокрема, ми, що, користуючись своїм законним правом, об'єднались в Українській Громадській Групі, сприяючи виконанню гуманітарних статей Гельсінської угоди, за дороговказ своєї діяльності маємо волю радянської держави, а не волю застарілих сталіністів, що утримались досі на важливих посадах (із-за того, що критика культу Сталіна не була доведена до кінця) і звикли керувати людьми авторитарними методами. Ми живемо не в 20-х роках, коли пролетарське походження та робота в державних органах давали монополію на правильне тлумачення поняття радянської влади; ми тепер усі однакового класового походження, однакові учбові заклади кінчали й однакове дістали виховання, тому ми не визнаємо за працівниками КДБ (в тому числі й молодими) монополії на правильне тлумачення питання, що таке радянська влада. І того їхньому намаганню тлумачити її в дусі сталінських часів ми протиставляємо тлумачення, що відповідає теперішньому часові всесвітнього прагнення до ослаблення міжнародного напруження і рятування світу від атомного вогню. Справа збереження миру — це справа не тільки державних діячів, але й усіх простих людей, тому й вирішувати її слід не тільки на урядових рівнях за допомогою скорочення ракет і бомб, але й усуненням недовір'я між громадянами різних країн за допомогою якнайбільшої кількості зустрічей громадян різних країн на індивідуальній основі. Дух Гельсінкі має взяти верх над духом сталінщини.

З цієї точки зору, переслідування інакодумців, будучи незаконними, служить джерелом підозрінь і напруженості. І той факт, що бюрократична структура старих урядників має ще величезну силу, не робить її прогресивнішою.

Інакодумці — не вороги радянської влади; вони вороги незаконного обмеження демократичних і національних прав і вольностей. Тому переслідування інакодумців і намагання не допустити їхньої творчої критики є намаганням загальмувати прогресивний процес втілення гуманітарних статей Гельсінського акту — волі радянської держави — в життя.

Прогресивний розвиток всякого суспільства, в тому числі й українського, здійснюється через виявлення суперечностей, що нагромадились в процесі попереднього

еволюційного розвитку, і усунення їх. Подолання суперечності — це перехід з одного щабеля на другий, вищий. Із-за того, що життя не стоїть на місці та незалежно від волі людей еволюційно нагромаджує зміни (в т. ч. й суперечності), суб'єктивне прагнення заплющувати очі на них і заперечувати їх є не що інше, як гальмування історичного прогресу. І навпаки, своєчасне розпізнавання їх, визнання і усунення сприятиме швидшому просуванню суспільства вперед. Інакодумці (із-за критичного складу свого розуму) помічають суперечності і, звертаючи на них увагу, сприяють прогресові суспільства. Наявність інакодумства — благо для народу, бо в тому суспільстві , де правителям вдавалось його ліквідувати, наставала стагнація з безпросвітною нуждою мільйонів. З огляду на це ми вважаємо, що переслідування українських інакодумців зумовлене не інтересами радянського суспільства, а якимись зовсім іншими.

Ми розуміємо свою юридичну правоту та історичну прогресивність, але ми також усвідомлюємо нашу слабкість і могутність організованих старих урядовців. Вони мають і застосовують величезний арсенал впливів і тиску на неугодних їм громадян.

Для тих, що звільнилися, це, передусім, проблема прописки. Людину не прописують до дружини і рідних дітей у тій квартирі, з якої арештували були, і людина роками поневіряється, заки з'єднається в сім'ї докупи. Так було з Богданом Христиничем, Іваном Кіпішем, Михайлом Горинем та багатьма-багатьма іншими інакодумцями.

Другий важіль тиску — праця. Без власності та приватних підприємств заробити на хліб можна тільки в одного працедавця — держави, і органи КДБ використовують це найширшим способом, примушуючи людей інтелектуальних професій працювати кочегарами, пожежниками, слюсарями, електриками. З одного боку це позбавляє інакодумців інтелектуального середовища, що спроможне було б сприймати їхні ідеї та підтримувати інтелектуальний рівень інакодумців, а з другого боку, забезпечує лише мізерні заробітки й примушує у вільний від праці час постійно дбати про додаткові прибутки, отже, відвертає сили від громадської діяльності. Адміністративний нагляд, труси, звільнення з роботи, прочухани на роботі, нашіптування рідним і залякування — це зовсім не жарти. Через ті ж таки перепони Група не спромоглась зібрати більшої кількості письмових фактів, але й невелика кількість листів, котру додаємо до цього Меморандума, доволі переконливо обґрунтовує його висновки і спонукає нас інформувати Уряди держав-учасниць Гельсінської наради та широку громадськість про грубе порушення Прикінцевого акту і закликати Уряди УРСР та СРСР приборкати своїх урядовців-порушників прав людини в Українській РСР.

Додатки:

1. Лист Лук'яненка «Рік свободи»
2. Лист Олександра і Ліди Назаренків з 1976 р.
3. Лист Миколи Коца
4. Лист Степана Куриляка
5. Листи Кузьми Матвіюка
6. Лист Федора Карпенка
7. Лист Миколи Береславського
8. Лист Івана Дикого

Червень 1977р.

Цей текст мав би стати Меморандумом про інакодумство. Я передав його з Чернігова до Києва, і там Бердник зробив з нього Заяву Групи, викинувши гостріші місця.

КІЛЬКА ЛИСТІВ

Добрий день, Миколо!

Твого листа про відвідини Олекси отримав. Не було часу відповісти і тепер надсилаю тобі одну з некращих копій. Пробач.

Наше листування доволі спорадичне і я маю найзагальніше уявлення про твоє життя. А як тепер живеш, як здоров'я, сім'я, праця? Напиши трохи докладніше. Хоч життя й дуже швидкоплинне і щоденні клопоти мало залишають вільного часу, все ж таки хочеться не піддаватися буденній суєті, бо піддатися їй — це однаково, що забути минуле життя, наші розмови, молоді мрії і виправдати Лесине:

«Ні, жаль мені, що й цей порив погасне,
Як гасне все в душі невільничій у нас...»

Ущухнути, погаснути, зрівнятися, знайти самозаспокоєння у теплому вузесенькому світі своєї згаслої душі? Як О. Олесь писав:

«В болотах жаби рай знайшли
І там плодились і згнивали,
І десь над ними клекотали
В повітрі чистому орли...»

Ні!

А втім, усі ми — діти сучасності, а тепер пішов такий нарід, що не дуже любить казати «так» і «ні». Він каже «з одного боку... з другого боку». З одного — товаришам, а з другого — наглядачам. І те, і се. Поволі це «і те,і се» перетворюється в ні те, ні се, і людина повільнесенько переходить від одного року свого життя до другого, непомітно наближаючись до могили. Зручно, затишно — і безслідно: однаково, що жив, що не жив. Пам'ятаєш, як у Шевченка «...і гнилою колодою по світу валятись...»?

А що він мав на увазі під словом «жити»? Хіба тоді не було щоденної суєти? Була — ще б пак! Просто в нього він вкладав зовсім інший зміст. І ти знаєш який! То чи ж нескінченні буденні клопоти можуть виправдати?

Пробач за ці, либонь, зовсім недоречні розмірковування. Опущуся ближче до грішної землі.

Отож, 9 листопада 1976 року було створено Українську Громадську Групу сприяння виконанню Гельсінських Угод, до якої ввійшло десять осіб. Групу очолив поет, письменник і вчений Микола Руденко. Про своє створення Група заявила Декларацією про цілі і методи і одночасно передала урядам УРСР, СРСР та інших країн — учасниць Гельсінської наради Меморандум №1. Почалися не зовсім легкі місяці.

23 грудня 1976 року майже у всіх членів Групи вчинено трус, а 5-го лютого арештовано М. Руденка та О. Тихого. Привід: у Руденка під час трусу знайшли нібито якісь гострі скорописні матеріали. У Тихого, вірніше у старій материній хаті, знайшли німецький кріс. Через те, що Тихого арештували на кілька годин раніше від Руденка, останнього з Києва відправили «до Тихого» в донецький слідчий ізолятор.

Мене в березні і квітні возили в Донецьк на допити як свідка.

Їх арештували не як членів Групи, а за індивідуальні дії, про які я нічого не знаю, того дводенні допити і першого, і другого разу зводилися до того, хто з ким познайомився і т.ін. та про Декларацію і Меморандум №1, 2 і 3.

23 квітня 1977 року в Києві арештували ще двох членів Групи: Миколу Матусевича та Мирослава Мариновича і також не за членство в Групі, а за індивідуальні дії. Що було зачіпкою арешти, невідомо. У всякому разі 16 і 17 квітня мене допитували в Київському КДБ про ті ж саме знайомства, зустрічі тощо, а також про наступні вісім Меморандумів Групи та про мою статтю «Зупиніть кривосуддя!», що я її написав для журналу «Народна творчість та етнографія» на захист Петра Рубана з Прилук Чернігівської області;. Ця стаття і заява рідних з приводу відвідин мене психіатром зайняло десь половину часу допитів.

Із двох днів перебування в Києві мав півдня вільного часу, котрий витратив на екскурсію до Софіївського собору, Софія справила на мене величезне враження. Але разом з тим навіяла і сумні думки про пропащий час: де наслідки творчості наших пращурів за всі наступні сторіччя? Якщо в XI сторіччі наш нарід умів будувати такі шедеври, що б він набудував за IX сторіч, коли б був вільний?! О Доле злая!..

Вдома все більш-менш гаразд. Маємо з жінкою дві сотки городу і час від часу ходимо туди на руханку. З першого червня я у відпустці. Якщо відпустить міліція, з'їжджу в Канів поклонитися Тарасові, а більше буду, мабуть, у селі в батьків.

Надя і я вклоняємося твоїй дружині і всьому сімейству.

Дай Боже Вам злагоди і доброго здоров'я.

4.06.77р. *Твій Левко*

Добрий день, друже!

Твого рекомендованого листа від 9.08.1977 р. за № 4 отримав. Дякую.

Мені знову продовжили адміністративний нагляд на 6 місяців. А я вже думав, що нарешті спекаюся докучливих обмежень і зможу ходити до театру та з'їздити бодай у деякі історичні місця рідного краю. Ба, знову заборона. При першому продовженні нагляду мені до початкових обмежень додали заборону відвідувати готелі міста. Тепер же додали півгодини домашнього арешту і я вже повинен бути вдома не від 10-ї години вечора, а від 9-30 . У постанові про обгрунтування продовження нагляду написано, що начальник міліції

«... нашел:

За 1,5 года нахождения под административным надзором на путь исправления не встал, два раза допускал нарушения правил, за что дважды подвергался мерам административного взыскания. Кроме того, в последнее время, несмотря на предупреждения органов милиции, допускал нарушения — выезды из города Чернигова, не ставя в известность органы милиции.»

За перший рік нагляду трапились дві оказії, за які мене штрафували, а потім продовжили нагляд на півроку. За ці останні півроку я жодний раз не спізнився на реєстрацію, не зайшов до бару, ресторану, кафе, не наблизився до жодного готелю міста, не покинув своє помешкання від 22-ї до 6-ї години, не поїхав на льотнисько проводжати свою жінку, не затримався на роботі. Ходив по одній дощці і був перед міліцією «тихше води, нижче трави». І все-таки не задовольнив своїх наглядачів.

У квітні мене вдруге викликали в Донецьк. На цей раз той же ст. л-т УКДБ Тонкошкурий приніс повістку на квартиру і сказав, щоб я назавтра якнайраніше виїхав. Через те, що було вже пізно, я спитав, як бути з міліцією, щоб не мати нових неприємностей. «З міліцією все буде полагоджено, — сказав. — Не турбуйтеся». Жінка була в селі і мала повернутися завтра вдень. Щоб вона знала, куди я подівся, я просив ст. л-та назавтра зателефонувати їй на роботу і вона хай потелефонує до лікарні на роботу. Ст. л-нт люб'язно пообіцяв все залагодити. Після його запевнень я наступного ранку поїхав не до міліції, а на автовокзал, тим більше, що повістку вручили із запізненням і я мусив у Донецьк поспішати.

Коли я повернувся з Донецька, начальник міліції заявив, що я їжджу свавільно і мене треба судити. «Ще, — заявив він, — якщо КДБ дасть письмове підтвердження, що вони вам вручали повістку і узгодили з нами питання про ваш виїзд, то на цей раз не будемо судити, але якщо не дасть такого підтвердження, ви відповідатимете перед судом за порушення нагляду. І майте на увазі: це останній раз! Якщо ще раз виїдете кудись без нашого дозволу, судитимемо!» З 10-ї години ранку до 18-30 я просидів у коридорі міліції, заки начальник зволив мене відпустити. (У цей день в обласному суді слухали справу Петра Рубана).

Наступна така поїздка відбулася в травні — мене викликали були як свідка до Київського КДБ у справі членів Української Громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод Миколи Матусевича та Мирослава Мариновича. Повістку вручили більш-менш загодя і я ввечері поїхав до міліції. Черговий потелефонував начальнику додому. Я написав інформативно, що мене викликають, і просив повідомити мені рішення начальника. Він прийшов і, перевіривши повістку, на моїй записці великодушно написав: «Разрешаю».

Ці «порушення» волі міліції й записані в постанові як підстава продовження нагляду. Усно нач. міліції, добавив, що 30-ть хвилин, на які він скорочує мені свободу пересування, це для того, «щоб я не ходив до молитовного дому баптистів і не виголошував там антирадянських промов», послався при цьому на заяву до прокурора області від якогось баптиста. Я спробував був щось сказати, але нач. міліції пояснив, що баптисти — зареєстрована секта і знаходиться під контролем міліції.

«Якщо в молитовний дім приходить незареєстрована людина, ми її штрафуємо,» — сказав. (Між іншим, у списку людей психіатра Железняка, яких він відвідує як психічно ненормальних, більшість — віруючі сектанти.)

Те, що в середовищі баптистів агент, — не *дивно. Цікавіше ось що: чого це потрібно стало писати про мене відкриту заяву і називати мою розмову з ними антирадянською? Ти розумієш, що жодної антирадянщини говорити я з ними не міг. Мова йшла про Проект нової Конституції СРСР, властиво про дві статті: 34 і 52. Пізніше свій погляд на статтю 52 з точки зору ст.34 я виклав у зверненні до екзарха о. Філарета, а тоді в час відвідин баптистів питання це ще тільки варилося і ні на півграма більше того, що пізніше я написав у зверненні до екзарха, я там не сказав. (Щоб було ясно, про що мова, я додаю звернення). Отже, що кваліфіковане як антирадянщина? — Незгода з формулюванням статті 52 Проекту Конституції? Але ж це не закон. Це проект закону і незгода з формулюванням статті, що його*

подала Конституційна Комісія, кваліфікована як антирадянщина?!! Це що, дивацтво? жарт? О ні!..

І ще нагляд мені продовжено за те, як сказав нач. міліції, «що я підтримую зв'язки з людьми, котрі займаються антирадянською діяльністю».

Я знаю своїх знайомих. Ніхто з них не займається протизаконною діяльністю. То правда, що більшість моїх друзів спрямовані супроти бюрократів та тих урядників, що витлумачують радянський закон в дусі періоду культу Сталіна і всупереч закону обмежують законні права радянських громадян, але антибюрократичність — не антирадянськість, так як бюрократи — це ще не радянська влада.

На жаль, ми не маємо можливостей вести диспут і вся наша аргументація залишається нам самим.

До більш-менш останніх новин мого життя належать такі.

У різний час я та мої родичі переказували до тюрми гроші моїм друзям, посилали бандероль чи виявляли ще якусь ознаку співчуття і допомоги. За наших можливостей та інших умов ця допомога виражалася зовсім у незначних розмірах і нечасто. Так ось прокуратура — страж законності — заходилася з'ясовувати що до чого. Спочатку викликали до облпрокуратури Валентину, дружину брата Олександра, й почали питати, чи знає вона, що її чоловік переказує гроші до в'язниці? А яка зарплатня у її чоловіка? Чи переказував він гроші до в'язниці? і т.ін. А навіщо це їм? А що, в них гроші зайві? Потім викликали Олександра і знову ж питання: ви переказували гроші до в'язниці? Яка у вас зарплатня? А для чого це ви робили? Ви гадаєте, що це їм (в'язням) допоможе?.. У Хрипівку до батьків прийшов міліціонер і допитувався: ви давали Левкові гроші? Переказували їх поштою чи так передавали? Як може ваш син переказувати гроші до в'язниці при його зарплатні 67,5 карбованців? Навіщо він це робить?.

Ще до цього почали проводити (і проводять) паралельно іншу акцію, а саме: викликають людей, що підписали заяву з приводу відвідування мене психіатром чернігівської психоневрологічної лікарні Железняком і питають: ви підписували заяву? хто писав заяву? ви добре знаєте Левка Григоровича? знаєте, психіатрія — наука складна і т. ін. і т. под. Немовби хтось щось приховує, немовби невідомо, хто написав заяву, так обволікають туманом, наводять страхи...

До Чернігова приїхав Харківський театр музкомедії і ми з братом та жінками сходили на прем'єру «Третьої весни». Я пішов до міліції і написав заяву з клопотанням дозволити сходити до театру і затриматися в ньому до закінчення вистави, тобто повернутися до квартири пізніше 21-30 вечора. Начальник дозволив і ми пішли.

Ти знаєш, що значну частину квитків розподіляють по установах міста, і профспілкові організатори стараються їх поширити поміж своїми працівниками, часто продаючи за половинну ціну. Якщо ніхто не хоче йти на виставу, тоді, буває, скидаються по кілька десятків копійок і покривають вартість квитків, а квитки викидають у смітник. На цей раз ще до такого не дійшло, але продавали їх за половинну ціну (1,25 крб.) і Надя взяла 4 штуки.

Перед початком вистави з'явилися дві великі команди студентів чи учнів (майже самих дівчат) і, коли ми зайшли до театру, зала була повна. Під звуки єрихонських труб піднялася завіса і ми побачили вісім червоноармійців

у будьонівках і шинелях періоду громадянської війни, а посеред їхньої шеренги дівчину у тій же уніформі та командира в шкіряному кафтані та синіх штанях. Вельми суворими й безрадісними лицями вони прокричали якусь, мабуть, дуже революційну пісню. Опустилась завіса із п'ятикутною зіркою на третину всієї сцени. Справа і зліва вийшли дві фігури, суціль вдягнені в червоне: червоні чоботи, червоні штани, червоні куртки, червоні будьонівки. В руках у них було по срібній сурмі з червоними прапорцями. Тонкі, високі. Обличчя їхні зовсім нічого не виражали і тому їх зовсім якось не було видно. Тло — завіса була такого ж кольору. Повне одноманіття робило їх не живими людьми, а якимись привидами з тамтого світу. Впродовж усієї вистави вони з'являлися час від часу перед срібними смугами п'ятикутної зірки на червоному занавісі такого самісінького відтінку, що й їхній одяг, і то безпристрасно просурмлять якусь коротеньку мелодію і мовчки зникають, то теж мовчки без облич вклякнуть перед п'ятикутною зіркою, то схиляться перед нею. Їхні мовчазні рухи скидалися на якісь поганські заклинання, а їхня одноманітність і безликість переносила їхні чаклунські рухи в давню-предавню минувшину і навіювали почуття якоїсь загробності.

Між з'явами цих тіней нас розважали декламаціями про коштовність хліба і його значення для світової революції та організацпіснями того ж змісту.

Під час антракту зала наполовину спустіла. Ми вирішили дотерпіти до кінця, бо рідко ходимо.

У п'єсі є чудовий образ торговки Дори Соловейчик, але його штучно ввібгали до сюжету і він неспроможний врятувати п'єсу.

— Краще було б не ходити, — мовила жінка. — Ліпше б щавель та огірки законсервувала.

— Шкода, що міліція дозволила, — подумав я.

Після такої п'єси хочеться поклястися ніколи не ходити до театру. Ні, просто треба ходити на старі відомі п'єси. У них, щоправда, на тебе вже ніщо нове не чекає, але вони приємно оживляють стару естетичну насолоду.

Був час, коли Харків — найбільше місто Слобожанщини — посідав, либонь, провідне місце в українській культурі. Тепер він приніс до нас російську культуру і, далебі, не кращого взірця.

Дякую за привітання від Горинів, Горохівського, Дикого, а особливо Зенка! Як він живе, бідака? Знаєш, я йому не пишу, бо чув, що йому продовжили божевільню за те, що до нього дуже багато писало і відвідувало, чи це так? Чи ти пишеш йому? Якщо пишеш, спитай його про це.

Стефа мені не відповідає, а Стус пише.

Серпень 1977 року

Добрий день, пане Левку!

Вашого листа від 14.06.77 отримав, дуже дякую. Значить, відбувся суд. Чим викликана така роздратованість і жорстокість? Невже дійсно справи у держави такі кепські, що вона змушена вивозити людей в якісь маловідомі міста і там так карати?

З Москви писали, що М.Р. щось на зразок того, що пустився всього, проте, мабуть, то все було безпідставне. .

Кепські справи у мене. Захворіла мати (туберкульоз легенів), лежить в лікарні.

Я їздив до неї (день простояв у міліції, поки дістав дозвіл), заходив до лікарки. Лікарка говорить, що для того, щоби виздоровіти, матері потрібно бажання. Це було схоже на жарт. Однак після розмови з самою матір'ю прийшлось дещо погодитись з лікаркою. Лікуватися потрібно тривалий час, а тривалий час вона не хоче лікуватись. Вона не хоче вірити, що там її не обдурюють на таблетках. Я спочатку дратувався, доводив їй, що тих таблеток зараз море, однак потім і на цьому «сів». Цілий вік мати в чомусь обділялася, а тут їй мають дати не хліба на трудодень, а ще вагоміше — здоров'я. То чому ж тут не повинні її обділити?

Написав був заяву в міліцію з проханням зняти місяць нагляду (потрібно кудись з'їздити, щось купити матері). Так в міліції є «положеніє», згідно з яким знімають, коли нема порушень і позитивна характеристика. Однак відмовили, десь виявилось «положеніє» вагоміше.

Уважно прочитав Конституцію (проект). Находжу, що потрібно взяти участь в обговоренні (чому б — ні?) Це з однієї сторони. З другої, маю зауваження критичні, то можна було б і покластися на досвід, що відповіді не буде, зауваження перешлють в КДБ з поміткою «для информации». З цієї самої сторони зовсім немає гарантії щодо безпеки такого обговорення. Хвалити я можу, а не погоджуватися — небезпечно, бо хто зна, де та межа, що починається не на «упрочнение государства»?

Як. уладналися Ваші справи з «нарушением режима» там на суді?

Які там ускладнення з виданням творів Л. Українки?

До побачення.

4.07.77р. *З повагою Кузьма*

ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
від Лук'яненка Левка Григоровича
з м. Чернігова-19, вул. Рокосовського, 41-Б, кв.41

З А Я В А

1961 року мене засудили були до страти за те, що зі своїми товаришами я хотів поставити питання про мирний вихід України зі складу СРСР. Верховний суд УРСР замінив страту на 15 років ув'язнення в концтаборах примусової праці суворого режиму.

Відокремлення союзної республіки від СРСР не суперечить марксистській теорії з національного питання; вихід Української РСР зі складу СРСР не можна вважати за антирадянський акт, бо право на вихід проголошене ст. 17 Конституції СРСР; діяльність людини (чи групи людей), спрямована на використання конституційного права, не може кваліфікуватися як злочин — це елементарні істини марксистської теорії і радянського права. І все-таки мене засудили за це і 15 років мучили в неволі.

15 років репресивні органи намагалися довести мені, що конституційне право на вихід не означає право виходу, і моє прагнення є замах на територіальну цілісність

Радянського Союзу , а через те, що я не міг прийняти таке тлумачення закону, мене піддавали нескінченній кількості принижень і тортур, включно до спрямування мене на перевірку психічного здоров'я до Рибінської психіатричної лікарні.

З ласки Божої я виніс здорову душу з-за ґрат на волю, але волі й тут немає.

З рук тюремників мене передали під гласний нагляд міліції. За цим наглядом я не маю права виїздити з міста без дозволу міліції, з вечора до ранку не маю права полишати своє помешкання, не маю права відвідувати готелі, кафе, бари, ресторани міста, зобов'язаний щоп'ятниці з'являтися від 17 до 18 год. в міліцію для реєстрації. Моє помешкання відвідують міліціонери і дружинники. Мене перевіряють на роботі. Це офіційний нагляд, в результаті якого органам влади відомий кожен мій крок — де межа його? Він позбавляє інтимності геть усе чисто моє особисте життя.

Мої листи перевіряє КДБ і потім використовує їх для залякування моїх родичів та настроювання їх проти мене. Наприклад, мій лист до Оксани Мешко з протестом проти спрямування В. Мороза до інституту судово-психіатричної експертизи ім. Сербського старший лейтенант Чернігівського УКДБ Деренчук показав братовій Валентині в час розслідування питання про підписання згаданого протесту і так налякав її, що вона аж захворіла була.

А «таємниця» телефонних розмов доходить до того, що, наприклад, Івану Кандибі від імені мого номера відповідала міліція, глузливо заявляючи, що на номері 3-39-13 (моєму номері) — міліція!

Мета нагляду полягає в тому, щоб за допомогою різних присікувань поставити людину на грань суду за порушення правил адміністративного нагляду, примусити її постійно зиркати на годинник — щоб не спізнитися в міліцію чи до свого помешкання, — та озиратися на кожного стрічного — чи не донощик той, бува, — і, тримаючи її в постійному нервовому напруженні, не дати їй можливості займатися громадською діяльністю, ізолювати її і поступово поставити на коліна.

Я вже не молодий і колись можу забути про п'ятницю або не встигну до свого помешкання на 21^{30} і це правитиме за підставу нового продовження нагляду. Зрештою, навіть без формальних підстав міліція (якщо КДБ вважатиме за потрібне) завжди знайде спосіб, як обгрунтувати продовження нагляду.

Де кінець його?

Кінця немає. Указ Президії Верховної Ради СРСР з 26.07.1966 року про адміністративний нагляд дає право міліції продовжувати нагляд кожного разу ще на шість місяців аж до погашення судимості. Відповідно до п. 8 ст. 55 Кримінального Кодексу УРСР автоматично мені судимість ніколи не погаситься. Для погашення її потрібне рішення суду. Рішення суду можливе у випадку відмови від свого світогляду. Я свій світогляд вже ніколи не зміню, отже, до смерті залишатимуся судимий і, таким чином, завжди будуть законні підстави для продовження нагляду, і я можу ніколи не позбутися надокучливої опіки. Перспектива такого життя мене зовсім не приваблює.

В Радянському Союзі немає закону про заборону на професії, але мені (як абсолютній більшості українських інакодумців) не дали можливості працювати за фахом, і примусили заробляти на хліб в найпримітивнішому середовищі.

Із своїх 50-ти років я понад 8 років прожив у вашій військовій казармі, 15 років у концтабірних бараках та тюремних камерах і ось уже другий рік живу під домашнім арештом.

Я люблю Україну більше від власного життя, і коли заробив першу після звільнення з ув'язнення 18-ти денну відпустку, то хотів з'їздити в Канів поклонитися Тарасові та відвідати київські музеї, але мені не дозволили, щоб я не міг там

зустрінутися з іншими дисидентами. Я просив тоді дозволити з'їздити в Тростянець і Качанівку, аби помилуватися природою славнозвісних дендропарків і трошки розширити знання рідного краю, але мені знову не дозволили, хоч у тих місцях я не знаю жодного інакодумця і про зустрічі такого роду не могло бути й мови.

Коли надвечір я приїхав у Дружківку на суд і хотів назавтра побути на процесі моїх побратимів та побалакати з їхніми родичами, мене вранці два міліціонери «запросили» до місцевої міліції і протримали там до 11 години, а потім повезли до Краматорська і посадили прямо в поїзд.

Таким чином, ні знайомих людей, ні природи рідного краю мені не дозволено бачити. І це називається життям?! ! це триватиме до самої смерті?!

Ні, судячи з останніх подій, КДБ готує мені інше майбутнє.

Пресвітера Чернігівської баптиської громади (куди я одного разу зайшов) Чернуху Володимира Михайловича два офіцери Чернігівського УКДБ від 11-ї до 17-ї години примушували підписати папір, в якому мені приписувано такі вислови, яких я там зовсім не говорив.

Безперечно, якщо КДБ візьметься фабрикувати і приписувати мені різні антирадянські висловлювання, він це зуміє зробити; якщо він захоче мене знову загнати за грати, він також спроможний це зробити. Він загалом спроможний зробити все, крім одного — переконати мене в моїй неправоті, бо я — правий, як правий Тарас Шевченко, як правий Іван Франко, як правий Валентин Мороз.

Перспектива працювати всю решту життя електриком і споглядати рідний край в межах тільки одного міста Чернігова, а тим більше нове ув'язнення, мене не задовольняє і я

п р о ш у

дозволити мені виїхати з Радянського Союзу для проживання за його межами.

24 серпня 1977 року

м. Київ
До Ради Міністрів Української РСР

К Л О П О Т А Н Н Я

Стаття 39 Конституції СРСР говорить, що:

«Громадяни СРСР мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод...»

Ми — громадяни СРСР і, таким чином, це ми маємо всю повноту... прав і свобод.

Стаття 51 Конституції СРСР говорить, що:

«Відповідно до цілей комуністичного будівництва громадяни СРСР мають право об'єднуватися в громадські організації...»

Отже, ми — громадяни СРСР, маючи всю повноту прав і свобод, маємо право об'єднатися в громадську організацію.

Користуючись своїми громадянськими правами група осіб, а саме:

Олесь Бердник,	письменник;
Петро Григоренко,	генерал у відставці;
Іван Кандиба,	юрист;

Левко Лук'яненко,	юрист;
Мирослав Маринович,	інженер;
Микола Матусевич;	
Оксана Мешко,	учителька-пенсіонерка;
Микола Руденко,	поет, письменник;
Ніна Строкатова,	мікробіолог;
Олексій Тихий,	учитель

9 вересня 1976 року створили громадську групу під назвою «УКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ГРУПА СПРИЯННЯ ВИКОНАННЮ ГЕЛЬСІНСЬКИХ УГОД», про що і повідомили Уряд УРСР, надіславши йому Декларацію Групи з викладом цілей Групи і методів роботи.

Як видно з самої назви громадської організації, група поставила собі за мету сприяти виконанню в УРСР гуманітарних положень заключного акту Гельсінської наради.

Група незареєстрована і існує неофіційно.

З огляду на статтю 4 Конституції СРСР ми вважаємо за необхідне надати Групі офіційного статусу.

Адміністративний Кодекс УРСР не встановлює правил реєстрації негосподарських громадських організацій, того ми звертаємося прямо до Уряду Української РСР або безпосередньо вирішити питання, або передати його Міністерству Внутрішніх Справ УРСР з тим, щоб було:

1. Розглянуто Декларацію Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод для визначення конституційності цілей Групи і методів її діяльності;
2. Винесено постанову про надання Групі прав юридичної особи через реєстрацію Групи;
3. Передано копію постанови про реєстрацію Міністерству фінансів УРСР для відкриття в банку окремого рахунку.

Група поповнюється із суспільно активних громадян (незалежно від національності) і діє у складі членів Групи і кореспондентів.

Ініціаторів, що нижче підписалися, просимо вважати фундаторами юридичної особи

О.Бердник,	керівник Групи;
П.Григоренко,	координатор Групи;
!. Кандиба;	
Л.Лук'яненко;	
О.Мешко;	
Н.Строкатова;	

Адреса Групи : 252086, Київ-86, вул. Верболозна, 16

Додаток: Декларація Укр. Гром. Групи сприяння викон. Гельсінських Угод.

Вчинено у Києві
14 жовтня 1977 року

м. Москва
ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
від інакодумця Лук'яненка Левка Григоровича
з м. Чернігова-19, вул. Рокосовського, 41-Б, кв.41

З А Я В А

Я відбув 15 років ув'язнення за політичні й національні переконання, 21.01.1970 року мене звільнили з ув'язнення і незаконно встановили за мною адміністративний нагляд.

Що нагляд незаконний, видно з таких обставин:

п. «б», ст.2 Указу ПВР СРСР з 26.07.1966 р. встановлює, що нагляд встановлюється щодо «Засуджених до позбавлення волі за тяжкі злочини, якщо їхня поведінка в період відбування покарання в місцях позбавлення волі свідчить про вперте небажання стати на шлях виправлення і приєднатися до чесного трудового життя». ч.II,п.4 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР з 5.07.1974 року, роз'яснюючи поняття впертості небажання стати на шлях виправлення, вказує:

«Під впертим небажанням стати на шлях виправлення і приєднання до чесного трудового життя слід розуміти, зокрема, систематичні порушення вимог режиму відбування покарання, передбачені ст.ЗО Основ виправно-трудового законодавства СРСР і союзних республік, якщо вони не зняті або не погашені на день звільнення з виправно-трудової установи».

Коли погашаються стягнення?

Ст. 89 Виправно-трудового Кодексу УРСР встановлює, що стягнення погашаються автоматично через рік за умови відсутності нових стягнень. Мій термін ув'язнення минав 21 січня 1976 року. З літа 1974 року до 21.01.76 р. я не був підданий новому стягненню — це більше, ніж рік, і відповідно до ст.89 ВТК УРСР усі мої попередні стягнення погасилися і звільнився я без жодного стягнення, тому встановлення нагляду є незаконне.

1961 року кару мені призначив суд. Визначаючи величину кари, суд враховував умови відбування кари, що існували на час виголошення вироку. Указом же ПВР РРФСР з 1962 року політв'язнів перевели на суворий режим утримання, що було посиленням кари і означало надання зворотної сили закону, що погіршував становище в'язнів.

Встановлення нагляду за людьми, що були засуджені до 26.07.1966 року означає також посилення кари, призначеної їм за вироком суду і суперечить споконвічним традиціям, либонь, усіх законом керованих суспільств, за якими закон, що посилює кару, не має зворотної сили.

1961 року мене незаконно судили, в період відбування кари безперестанку посилювали кару погіршенням умов ув'язнення, а після звільнення незаконно встановили адміністративний нагляд, за яким я не маю права покидати своє помешкання від 21^{30} до 6-ї год. ранку, не маю права виїжджати з міста Чернігова, не маю права відвідувати готелі, бари, ресторани, кафе міста та зобов'язаний щоп'ятниці з'являтися до міліції для реєстрації.

Цим режимом ви намагаєтеся прип'яти на прилоні суспільно активних людей і загальмувати прогресивний процес втілення в життя гуманітарних положень Гельсінського акту, потураючи гебістам і міліції, котрі свободу дисидентів після звільнення перетворюють у новий вид кари, яка тримає людину в постійному напруженні і не залишає умов для творчої праці та нормальної громадської діяльності.

Для того, щоб засудити мене за ст. 196 КК УРСР, треба, щоб я вчинив три порушення впродовж 12 місяців. Порушення 19.08.77 р. погаситься строком давності 19.08.78 р., отже, якщо до 19.08.78 р. я вчиню ще одне порушення, мені не минути дворічного ув'язнення за порушення адміністративного нагляду.

Позаяк міліція порушеннями називає ненавмисні дії і карає не за них, а за стан моєї особи (не догадався, довірився, забув), а я вже немолодий і в майбутньому не стану догадливіший, завбачливіший і не набуду пам'ять студентського віку, то можна з цілковитою впевненістю сказати, що за майбутні 9 місяців, хоч раз та забуду, хоч раз та спіткнуся.

Радянське суспільство занадто організоване, а я недосконалий і неспроможний укластися у ваші вузесенькі рамки. Ви поціновуєте одностайність і прагнете до монолітності, а я високо ціню індивідуальну неповторність і різнобарвність. Я — нестандартна величина на вашому стандартному суспільному тлі. До прийняття Конституції 1977 року держава залишала місце для життя інакодумців і мені залишалася надія якось ужитися на Україні, тепер вона не залишає його. Проголосивши метою держави (не партії, а всієї держави!) побудову комунізму, держава тим самим поставила мільйони християн, мусульман, віруючих усіх інших напрямків та інакодумців у категорію другорядних громадян, яким не повинно бути місця в Радянському Союзі. Безперечно, напрямок внутрішнього розвитку СРСР зумовлюватиметься не Конституцією, але те, що в ній записане — це майбутня смерть всього некомуністичного. Доки комунізм був партійною метою, шлях до нього (теоретично) лежав через виховання і пропаганду його ідеалу; коли комунізм став метою держави, шлях до нього можна долати застосуванням державного примусу — це новий щабель і, безперечно, не для розширення свободи.

Для блокування інакодумців, для боротьби з інакодумством і використовує ваша міліція Указ про адміністративний нагляд, лицемірно формулюючи звинувачення то за льотнисько, то за п'ятницю, маючи на увазі в дійсності зовсім інші речі — опір незаконному обмеженню громадянських і національних прав.

Після наскоку міліції 19.08.77 р. у с Хрипівці я спрямував 24.08.1977 року до вас заяву з клопотанням про дозвіл на виїзд з Радянського Союзу для проживання за його межами.

В середині серпня 1977 року Сусленський Яків (громадянин Ізраїлю, тепер Яков бен Мікаель) спрямував виклик мені і моїй жінці, Лук'яненко Надії, приїхати до нього в гості на три місяці. Цей виклик мені не вручили і відповіді мені на заяву 24 серпня ц. р. досі не дали.

Ви підписали Загальну Декларацію прав людини і Прикінцевий акт Гельсінської наради. За обома цими міжнародно-правовими актами ви зобов'язалися забезпечити своїм громадянам право вільно покидати свою країну і повертатися знову до неї. З огляду на ці зобов'язання Радянської держави, ви не маєте морального права затримувати мене в Союзі всупереч моїй волі.

Надсилаючи цю заяву, як продовження заяви від 24.08.77 р., я прошу прискорити ваше рішення про дозвіл на виїзд з Радянського Союзу мені та моїй дружині, Лук'яненко Надії Никонівні, для проживання в будь-якій англомовній країні.

24.11.1977 року

Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських Угод

З В Е Р Н Е Н Н Я
до Белградської Наради 35-ти держав
по перевірці виконання Гельсінських Угод
ПРО ДИСКРИМІНАЦІЮ УКРАЇНЦІВ У СФЕРІ ПРАВА НА ЕМІГРАЦІЮ

Питання еміграції з Радянського Союзу завжди було болючим для керівництва КПРС. Всьому світові воно представляло більшовицьку революцію як ту подію, до якої з давніх-давен прагнули трудящі класи всіх країн світу, і, яка нарешті сталася в колишній Російській імперії.

За його твердженням більшовицька революція вперше в історії людства втілила в життя кращі ідеї філософів, економістів, соціальних реформаторів минулих часів і знищила споконвічне зло — експлуатацію людини людиною, знищила соціальні антагонізми, забезпечила найвищі темпи економічного розвитку особи і т.ін., і т.под. Одне слово, революція створила на грішній землі те, що досі було тільки у мріях.

Позаяк більшовики вважали себе ідейними спадкоємцями Маніфесту комуністичної партії, Паризької комуни і 1-го Інтернаціоналу, то свою перемогу і свій лад вони вважали за взірець для всіх інших країн світу і (відповідно до ідеї пролетарського інтернаціоналізму) прагнули і інших ним ощасливити. Для цього після революції перейшли до послідовного, наполегливого і все ширшого розхвалювання своїх заходів по перебудові всіх сторін суспільного і сімейного життя та радянського ладу. У десятках розвинутих країн створено компартії, що допомагали створювати в своїх країнах міф про ідеальність радянського суспільства. ! той факт, що з Радянського Союзу не емігрували люди, правив за підтвердження бездоганності радянських порядків.

Справді, з раю ніхто не тікає. Виїжджають звідти, де погано. «Еміграція, — каже Словник іншомовних слів, — масове переселення з якої-небудь країни в іншу, викликане різними причинами (економічними, політичними, релігійними та ін.), неминучий супутник експлуататорського суспільства, (Держ. видав. політ. літератури, Київ, 1955 р.)

Через те, що Радянський Союз — не експлуататорське суспільство, для нього й непритаманна еміграція.

Немає причин еміграції з національних мотивів, бо національне питання вирішене найсправедливішим чином раз і назавжди.

Так виглядала справа зі слів комуністичної пропаганди. А щоб живі свідки не спростовували її, кордони наглухо закрито.

Півстоліття Захід слухав оди на честь великих досягнень вільних радянських народів і громадян, а в середині Союзу окремі сміливі втікачі, зловившись у прикордонних пастках і на колючих дротах, мовчки йшли на 10-15 років в «архіпелаг» ГУЛАГу.

У 70-х роках становище змінилося. Унаслідок розширення міжнародних зв'язків стало неможливо потайки запроторювати людей до тюрми. У словниках з'явилася дефініція слова «еміграція» як «виїзд в іншу країну на постійне або тривале проживання», (Політичний словник, Київ, 1976 р.), що вже не суперечить декларованому міжнародно-правовими актами праву громадянина безперешкодно покидати свою країну і знову повертатися до неї.

Теперішнє керівництво вже не називає прагнення людини емігрувати зрадою, і за висловлення самого цього бажання не судить, але вживає багато заходів для зменшення еміграції та знищення еміграційних настроїв. При цьому ми констатуємо різний підхід уряду до трьох різних категорій громадян — потенціальних емігрантів: євреїв, російських дисидентів і неросійських вільнодумців.

Євреям, що висловили бажання виїхати на свою історичну батьківщину, уряд створює масу різних неприємностей, а часом і зовсім нестерпні умови життя, але, врешті-решт, упертих випускає, російських «невиправних» дисидентів виганяє з Радянського Союзу, а неросійських дисидентів спрямовує за грати.

Радянська держава підписала Загальну Декларацію прав людини і Прикінцевий акт Гельсінської наради. Обидва ці славнозвісні документи проголошують право громадян на еміграцію незалежно від національності, а керівництво СРСР до заяв про еміграцію підходить явно від національної ознаки.

Ми обурені з того, що природне прагнення євреїв до батьківщини своїх пращурів уряд перетворює на шлях тяжких випробовувань; нас обурює, що виселення з Радянського Союзу російських дисидентів він намагається представити радянським громадянам як вигнання негідних; але нас найбільше обурює дискримінація за національною ознакою, що проявляється у повному позбавленні неросійських вільнодумців права виїзду з Радянського Союзу загалом.

Не зачіпаючи питання про дискримінацію нас, українців, в інших галузях життя, ми зазначаємо, що в питанні еміграції ця дискримінація виявляється з тому, що досі жодний український вільнодумець не дістав дозволу на виїзд для постійного проживання за кордоном. Навіть у тих випадках, коли людина відбула термін покарання за спробу полишити Радянський Союз і після звільнення продовжує домагатися виїзду, уряд не надає їй такої можливості. Ось приклади.

Віталій Васильович Калиниченко спробував був нелегально перейти радянсько-фінський кордон. Його затримали і засудили до 10 років позбавлення волі. В ув'язненні він постійно і офіційно заявляв про свій намір виїхати з СРСР після відбуття кари. Звільнившись навесні 1976 року, він негайно поновив свої клопотання: відмовився від радянського громадянства, пише заяви, з 17 до 26 жовтня провів голодівку, але й досі не отримав дозволу на виїзд.

Безуспішно домагаються дозволу на виїзд і

Надія Світлична,
Ніна Строкатова,
Іван Кандиба,
Левко Лук'яненко,
Володимир Затварський,
Григорій Прокопович,
Павло Кампов.

Незаконна відмова уряду надати можливість виїхати за кордон штовхнула багатьох на шлях незаконного переходу кордону і тепер відбувають кару ув'язненням за це українці:

Аполоній Бернічук,
Олекса Мурженко,
Василь Федоренко.

За клопотання на виїзд з СРСР з релігійних мотивів тепер відбуває чотирьохрічне ув'язнення Юрій Дзюба.

Із-за грубих порушень у Радянському Союзі Загальної Декларації прав людини і створення для вільнодумців таких важких умов життя, які роблять неможливою

бодай незначну продуктивну громадську, національну, літературну, релігійну чи якусь іншу публічну діяльність, низка політв'язнів-українців уже тепер, перебуваючи в ув'язненні, заявили про свій намір емігрувати після відбуття терміну ув'язнення. Це, зокрема, такі люди:

Юрій Романович Шухевич,
Їван Олексійович Світличний,
Василь Омелянович Романюк,
Дмитро Басараб,
Дмитро Верхоляк,
Олександр Федорович Сергієнко,
Григорій Герчак,
Володимир Васильович Василик,
Зіновій Михайлович Красівський.

Погляньте: після арешту трьох членів Московської громадської Групи (Орлова, Гінзбурга, Щаранського) і двох — української (Руденка і Тихого) на Україні арештовані ще два члени Групи: Матусевич і Маринович.

Потім українців Руденка і Тихого засуджують відповідно до 12-15 років неволі, засуджують Барладяну і арештовують Тарелю, а членів Московської Групи В.Турчина і Т.Ходорович та активіста російського правозахисного руху К.Любарського відправляють в еміграцію.

Далі: українця Снігирьова арештовують, москвичу Подрабинеку пропонують виїхати з СРСР.

12, 15 років неволі і еміграція — це, звичайно, зовсім різні покарання. Така величезна різниця обумовлена особливостями правозахисного руху в Росії, з одного боку, і на Україні — з другого.

В Росії він спрямований супроти незаконного обмеження демократичних прав громадян.

На Україні він має на меті те ж саме плюс наші національні проблеми. Оцей плюс і робить український правозахисний рух в очах владоможних бюрократів шовіністичної великоросійської закваски особливо небезпечним, бо загрожує зруйнувати давній пропагандивний міф про найсправедливіше вирішення усіх національних проблем (на всі майбутні часи!), почати його нове обговорення новим поколінням українців і в нових історичних умовах.

Через те, що «суверенна» УРСР не встановила дипломатичних відносин навіть з основними європейськими країнами і Міністерство закордонних справ УРСР не проводить відповідно і роботи за кордоном, виїзд кількох десятків українських вільнодумців сприяв би ознайомленню західної громадськості з українськими проблемами. Це знає уряд СРСР і, як бачимо, не бажає допустити такого ознайомлення. Але позаяк вищим критерієм добра і справедливості людей європейської цивілізації є благо не держави, а окремої особи, то при вирішенні конфлікту поміж державою і особою ми вимагаємо віддати перевагу благу особи, а не держави, і того вважаємо, що ніякі міркування пропагандивного (престижного) порядку не можуть бути достатньою підставою для примусового утримання особи в державі.

Мир у Європі не можна побудувати на брехні і таємних задумах правителів окремих держав; мир не можна збудувати на пригніченні народів, бо такий мир для пригнічених і безправних не означає щастя і вони будуть прагнути зруйнувати його.

Міцний і тривалий мир можливий тільки на справедливому ставленні до особи, в т.ч. на повазі її права на еміграцію. Останнє служить способом розв'язання конфлікту між суспільством і особою в тому разі, коли особа не може змиритися з існуючим порядком, а суспільство не хоче змінитися для задоволення її вимоги. Суспільство має право залишатися самим собою, але й особа має таке ж право на свій власний світогляд та його поширення. Становище, за якого людині не дозволено ні поширення свого світогляду, ні виїзд із країни становить верх несправедливості, бо зовсім позбавляє людину її індивідуальності, прирікаючи на духовну смерть. На жаль, у такому становищі опинилося багато українських вільнодумців. Це й примушує нас звернутися до Белградської наради по перевірці виконання Гельсінських домовленостей з проханням обговорити питання про дискримінацію українців у галузі права на еміграцію для того, щоб сприяти справедливому розв'язанню його урядом СРСР.

Члени Групи:

О.Бердник,
І.Кандиба,
В.Калиниченко,
Л.Лук'яненко,
О.Мешко,
В.Стрільців,
Н.Строкатова

Адреса Групи: 252086, Київ-86, вул. Верболозна, 16

11 грудня 1977 року

«Десятого грудня **1977** року...»

Десятого грудня 1977 року після праці я поїхав до батьків Миколи Миколаєнка. Матері ще не було вдома і я сів побалакати з батьком. Він був старий чоловік, життя знав добре, на владу дивився з-під лоба і, хоч стримувався сам гостро висловлюватися проти неї, але моя гостра критика йому явно подобалася. Сина Миколу ганив за кримінальні злочини, проте був задоволений, що останній раз син сів до тюрми вже не за крадіжку, а за політику. У чому полягала ця політика, він не вельми розумів, і того я своє завдання, власне кажучи, бачив у популярному роз'ясненні йому суті ідеї самостійної України та совітської влади як російської колоніальної окупаційної адміністрації.

Матір Миколи була комуністичною активісткою на Чернігівській фабриці музичних інструментів і з того часу, коли Миколу посадили за політику, ще активніше стала допомагати владі. Микола майже відмовився від листування з нею.

Материна дружба з владою батькові не подобалась, але заборонити боявся, бо це могло погано скінчитися, і того радий був вести розмову зі мною без матері.

Я глянув на годинник. Стрілка перейшла за дев'яту вечора. Я перебував під адміністративним наглядом і від десятої вечора мусив бути дома, того встав, попрощався, відчинив зовнішні двері і ступив на ґанок. Переді мною стояла Миколина мама. Від несподіваної зустрічі вона стала як вкопана, витріщила очі і від хвилювання не могла й слова сказати.

— Добрий вечір! — кажу. — Чого ви так на мене дивитесь?

— Ви? Це Ви? Та не може бути. — Кілька годин тому я була в обласній прокуратурі і мені сказали, що вас уже арештували і ви більше не будете каламутити воду в Чернігові.

— Але перед вами не привид, а я, Левко Лук'яненко. Помацайте мій рукав.

— Не може бути. Вас арештували, вас немає більше в місті. Ви в тюрмі, ондечки! — і вона показала рукою в бік пагорба, де поруч з високою блискучою банею церкви був видний вершечок іншої, невисокої будівлі специфічної російської архітектури 19 сторіччя для утримування злодіїв та заводіїв непокори російській державі.

— Вони вам все життя брехали, а ви їм все життя вірите. Дожили он до пенсії, до хвороби, вік довгий прожили. Що ж, не вірте своїм очам — вірте їм! Коли Микола додому повертається?

— Скоро приїжджає. Я просила прокурора, щоб ви з ним розминулися.

— Нещасна ви жінка, бо сліпа: ви не бачите, хто робить вам зло, а хто хоче добра. Бувайте здорові.

Я вийшов за хвіртку, глянув на годинник і побіг до тролейбусної зупинки, встиг ускочити до вагона, що прямував у бік вулиці Рокосовського і почав міркувати над дивними словами Миколиної матері...

Справді, що вони означають?

Інформація про арешт є оперативна таємниця загалом, а щодо такої людини як я, і поготів. Хто така ця проста затуркана стара жінка для них, щоб відкривати їй таку важливу оперативну таємницю?

Та ніхто. Отже вони їй повідомили не важливу інформацію, а вигадку для того, щоб у черговий раз лякати.

Кого? Її? Мене?

Її ця інформація не лякає. Навпаки, вона рада, що мене арештують, і я не зможу тягнути Миколу в політику. Мене? Але в прокуратурі не знали, що вона зустріне сьогодні мене, бо я ні вдома, ні будь-кому іншому не казав, що сьогодні навідуватимусь до Миколаєнків. Ніхто не підслухав і ніхто не знав, що я буду в них. В прокуратурі вона була раніше, аніж я прийшов до її квартири і почав розмову з батьком Миколи, отже, якщо КДБ й підслухало нашу розмову, вона відбулася пізніше і вже не вплинула на зміст розмови в прокуратурі. Звідси висновок: інформація про арешт не призначена залякувати мене.

То, може, мене справді думають арештувати? Але ж у самій міліції, куди я ходив для реєстрації, двічі мене зустрічали здивованими питаннями: «Ви ще тут? Дивно, як довго він (КДБ) вас терпить!»

Досі це були психічні атаки, спрямовані на залякування і відмову від діяльності. А тепер? Тепер вони не знали, що вона мене зустріне і того вони не залякували. А що, як інформація правдива?

Але ж Миколаєнчиха була в прокуратурі після роботи. Закінчила роботу й прокуратура. Їй сказали, що я вже арештований. Скільки часу вона була в прокуратурі? А що, як вона була в прокуратурі не одну годину? Там її могли тримати скільки завгодно, якщо КДБ підслухав мою розмову з батьком Миколи, наказав прокуророві сказати жінці про мій арешт з розрахунком, що вона зустріне мене і скаже, а я повірю і тікатиму.

А коли б я достеменно знав про арешт, то тікав би чи ні?

Якщо арештують, то засудять до 10 років ув'язнення. Це — максимум. Отже ховання від арешту і слідства, як обставина, що обтяжує вину, не може збільшити строк ув'язнення. І того можна тікати.

Якби втік, міг би якийсь час продовжувати боротьбу. Вигода підпільного становища в тому, що можна писати прямою мовою без жодних вихилясів у бік Конституції та Верховної Ради. Невигода в тому, що чекісти, напевно, скористаються нагодою, щоб застрелити.

Якщо тікати, то куди? Надходить зима і для схованки, в якій можна було б писати, треба приміщення. Провірені люди всі під наглядом, неперевіреним важко буде довіряти. Люди не захочуть до літа тримати. Треба їжа, білизна, ліжко. Довго не схочуть ризикувати. Намагатимуться передати іншому, не дуже дбаючи про надійність — аби зі своїх рук.

У цих роздумах я приїхав до останньої зупинки тролейбуса. Вийшов. На зупинці ніхто мене не чекав. Пройшов за ріг чужого будинку, зупинився в тіні й прислухався до власної душі — у ній не було жодного вагання, неспокою чи поганого передчуття. Наближаючись до свого дому, я відчув, що жодної засідки на мене немає. У рівному доброму настрої прийшов до квартири, спокійно ліг спати, вранці встав у доброму настрої і сів дописувати Заяву Української Гельсінської Групи до Белградської наради про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію.

Опівдні, коли вже дописував скоропис, немов на замовлення приїхала з Києва пані Олена Л. Я попросив її почекати, дописав заяву і передав її для передачі в Київ.

Сонце ще стояло високо над горизонтом і його косе проміння освітлювало пухнасті білі хмарки, що прикрашали глибоке блакитне небо. Денне тепло переходило в осінню прохолоду, але загалом день був по-осінньому ясний і теплий.

Я підвів пані Олену до автобусної зупинки і побажав їй щасливої дороги. Струнка молодиця трохи вища середнього росту стрибнула в автобус, шелеснувши легким осіннім пальтом. В останній момент я глянув на її сумочку, що в час стрибка дещо відстала, відділилася від її стрункого стану, й немов повисла у повітрі. Пані сіпнула сумочку до себе. Двері автобуса зачинилися. Автобус зрушив з місця. Я повернувся йти до квартири. Подумалося: напевно, шлейка сумочки перекинута через плече, сумочка притиснута до боку, вона відчуває її і знає, що небезпечний папір тут при ній, на місці. *Як* рівно й легко на душі. Як добре, що Олена приїхала саме тепер, коли я закінчував Заяву. Відразу забрала і її не доведеться ховати в льосі.

Тільки ось варто було б сказати молодиці заховати папір. Куди ховати? Жінки використовують для такого виду паперів два місця. Міг сказати це і проінструктувати свою жінку, сестру. А як будеш казати цій, ідейно моїй,

але в усьому іншому зовсім чужій жінці? Ну та нічого. Я відчуваю, що не схоплять чекісти її на дорозі, не заберуть і вона щасливо довезе куди треба.

Учора був Міжнародний день прав людини. Увечері Миколаєнчиха підкинула матеріал для роздумів. Сьогодні одинадцяте грудня і я зробив крапельку для прав людини. І хай казяться зайди: кагебіст Потапов та прокурор Трофімов.

І все-таки, чого не проінструктував Олену як заховати папери? Уже ж було... І пригадалася історія провалу Рубанихи.

До хати зайшла висока вродлива молодиця Лідія Рубаниха. Зухвало смілива. Вона мала чималий досвід боротьби з чекістами. Займалася спортом і вміла себе боронити не тільки словом, але й силою. Їздила на побачення до свого чоловіка Петра Рубана на особливо-суворий режим у Мордовію і зуміла взяти зошит у дисидента єврея Едуарда Кузнецова і вивезти його на волю. В погоні за зошитом (чи з помсти) на околиці Прилук на неї напав чекіст і хотів задушити. Вона зуміла кулаком збити його з ніг. Він ухопив її за вилогу піджака, але Лідія рвонула так, що вилога з полою залишилася в руках чекіста, а вона вирвалася і втекла.

Так ось ця жінка сидить у моїй квартирі за столом за друкнею. Я диктую, а вона друкує мою заяву на захист її чоловіка. Заява довга, з неї друкарка абиякенька і праця займає цілий день. Нарешті скінчили. Вона задоволена змістом заяви і сподівається з її допомогою вирвати чоловіка з неволі. Я задоволений, що закінчив окремий акт захисту конкретної людини таким способом, що підніс його до рівня ширшого узагальнення в плані захисту прав людини та наших національних прав.

Тим часом, закінчуючи диктування, думав, наскільки ця смілива жінка досвідчена? Як вона везтиме ці вісім примірників великої заяви. Напевно, зуміє. Що значить «напевно»? Це означає, що може зуміти, а може не зуміти. Треба б сказати, щоб два примірники відчіпного («кідняка») залишила в сумочці, один згорнула, зім'яла і загорнула у ліфчик, а решту прив'язала до стегна під трусами. Коли чекісти не підозрюють зброю або щось інше вельми важливе, вони, як правило, не відключають свідомість жертви гумовою палкою, електрикою чи ще якимось іншим шоком і роблять тільки поверховий огляд з дотримуванням пристойності. За такого варіанту «кідняк» — найкращий вихід. Знайшовши його, чекісти задоволені, а акція тим часом продовжується.

Віддавши пару примірників із сумочки, Рубаниха з верхньої схованки залишає собі запасний примірник, а з нижньої схованки передає до Києва для поширення за кордон. Та як же я можу цій молодиці, що повна не тільки любові до свого чоловіка і сміливого завзяття у боротьбі за його свободу, але й повна звабливих жіночих чар, говорити про ліфчики і трусики?! Не сказав. Не переступив грань пристойності. А чекісти, прослухуючи кімнату, чули текст заяви, перестріли Рубаниху під Прилуками і забрали всі примірники з сумочкою. Шкода, що не було іншої жінки, через яку можна було б провести належний інструктаж.

Пані Олена повезла Заяву до Белградської наради також у сумочці. Чомусь я відчув, що вона її довезе. Ніщо не турбувало мене. Жодна струнка в душі не передвіщала лиха. Увечері ліг спати і добре спав до ранку, встав уранці і в доброму настрої умився, і збирався вже снідати, коли постукали у двері і зайшли капітан КДБ Полунін та ще кілька осіб.

Полунін зачитав постанову про арешт. Я вилаявся, переодягнувся і спокійно пішов із кімнати, а група залишилася робити трус. Ні страху, ні якогось поганого передчуття не було. В душі наростало обурення і готовність боротися з цими виплодами сатани, що повинні були б ходити з хвостами, рогами, вищиреними іклами і зарослими шерстю мордами, але помилково мають вигляд людей.

Так ось, постанова про арешт була підписана начальником облуправління КДБ і санкціонована прокурором Чернігівської області 10 грудня в День Декларації прав людини ООН. Мабуть, в останній момент комусь із молодших чинів ця безпардонна зневага до Міжнародного дня прав людини здалася недоречним цинізмом і вони арешт перенесли на два дні пізніше.

Дякую тому, хто переніс арешт на 12 грудня, бо він дав мені ще один день, і я його не змарнував.

Чи довезла пані Олена Заяву до тих, кому я сказав?

У звинувальному висновку слідчі КДБ написали, що Заява потрапила за кордон і її використовували в антирадянській ворожій пропаганді. Чи справді потрапила за кордон?

Це звинувачення вони могли робити на основі примірника, який знайшли в моїй квартирі 12.12.77 р.

Справа в тому, що радіо «Свобода» робило свої пересилання подібних антикомуністичних матеріалів тільки після попереднього друкування їх в періодиці, а в періодиці заява, здається, не була надрукована в той час. 1980 року видавництво «Сучасність» за редакцією Степана Садовського видало книжку на 264 сторінки під назвою «Зупиніть кривосуддя! Справа Левка Лук'яненка». 1983 року видавництво «Смолоскип» видало книжку О.Зінкевича «Українська Гельсінкська група 1978-1982 р.р. (Документи і матеріали)» на 998 сторінок. Ні в цих книжках, ні в менших публікаціях, які довелося зустрічати, немає заяви, яку 11.12.1977 року я передав пані Олені.

То чи правду писали чекісти у звинувачувальному висновку навесні 1978 року, що Заява потрапила була за кордон і її передавало на Україну радіо «Свобода»?

Цього могло не бути. Вони могли це збрехати для посилення емоційної сили звинувачення, бо з точки зору юридичної кваліфікації їм було достатньо одного примірника заяви, який вилучили в моїй квартирі 12 грудня 1977 року.

Могла бути й інша мета такої брехні: маючи дві заяви, прикрити однією другу.

Отже, якщо передача Заяви через радіо була, то підготовлена вона на основі примірника, який пані Олена передала кому належало, якщо не було (що можна припускати на основі відсутності її у відомих мені закордонних

публікаціях), тоді куди подівся примірник, який я 11.12.1977 року передав пані Олені?

1991 року начальник слідчого управління КДБ пан Володимир Пристайко повернув мені частину архівних матеріалів обидвох справ (1961-1978 років). Серед повернутих матеріалів є Заява, яку 12.12.1977 року чернігівські чекісти витрусили у квартирі моєї колишньої дружини, де я жив до арешту, але Олениного примірника немає.

с Хотів під Києвом

ДРУГИЙ ГЕРЦЬ

І ЗНОВУ...

12 грудня мене привезли до Чернігівської в'язниці, забрали попругу від штанів та шнурки з черевиків і завели на другий поверх до камери, У камері було кілька чоловік. Вони привітали мене, розсунулися й дали місце на нижніх дерев'яних нарах. Вперше за два роки життя в Чернігові мені нікуди було поспішати, і я полегшено зітхнув. Після влаштування в камері короткого знайомства з пожильцями та з характеристикою тюремного контингенту, ліг горілиць і упер свій погляд у стару нетесану дошку верхніх нар. Крізь широкі шпарки між дошками виступала сіра стара тканина матраца, на якому лежав якийсь чоловік. Я розслабився і поплив думкою кудись далеко-далеко, насолоджуючись вільним плавом на розмірених водах спокійного безупинного часу. У різні години підійшло кілька наглядачів, щоб привітатися і сказати, що вони пам'ятають мене з попереднього ув'язнення — не дивно: ще й два роки не минуло, як вони випустили мене з цих стін. Я коротко відповідав і знову поринав у свої мрії. Стук у коридорі повертав мене до дійсності, потім стихав. Тут, у камері, мене не кликали лікарі, як бувало в дитячій лікарні, міняти електролампочки, мені не треба вибирати напрямок ходу, щоб уникнути неприємної зустрічі з лікарем Пасічником, який за завданням чекістів диригував гидотною п'єсою ідейної розправи наді мною, не треба дбати про дотримання надокучливих вимог адміністративного нагляду, не треба обдурювати головного механіка, щоб вихитрити півдня вільного часу для роботи над черговою статтею чи пропагандивно-організаційним листом. Нічого цього не треба. Усе позаду і лишилося там десь за високою тюремною стіною. Я перестав у житті бігти і зійшов з перегонів. Хай біжать без мене. Я підганяв команду. Ні, не підганяв. Я біг попереду і підтягував її за собою. Хай біжить тепер без мене. За два роки я не мав і тижневої відпустки. Кожен день, ідучи до дитячої лікарні виконувати обов'язки електрика, я прагнув скоротити змарнований день, аби хоч на годину більше знайти часу для націоналістичної діяльності. Не було жодного дня в дозвіллі. Лише вряди-годи украв годину, щоб зайти в музей чи пройти пішки через парк. А то все бігом, бігом, бігом. Чи не заслужив я бодай маленький відпочинок?

Чекісти обірвали біг. Тепер можна зупинитися. У тюрмі тихо. Поруч лежить якийсь чоловік. Він повернувся на бік і знову спить. Наді мною на верхніх нарах читає книжку і мене не турбує. Так в тюрмі не буде довго, але поки що все ущухло, і я ущух.

Наступного дня викликав капітан Полунін, і в присутності прокурора Циганенка похвалився, що його призначили керівником слідчої групи в моїй справі, що до слідства залучені слідчі з республіканського КДБ, і запропонував мені відповідати на запитання.

Для проформи я спитав, чи він і всі інші слідчі є члени КПРС і, діставши ствердну відповідь, написав заяву прокуророві області про те, що комуністи не можуть проводити попереднє слідство всебічно і об'єктивно, як того вимагає процесуальний закон, що вони шукатимуть не об'єктивну істину у слідчій справі, а звинувачуватимуть мене як свого політичного супротивника, а того відмовився давати покази до закінчення попереднього слідства.

Наступного тижня мене не турбували, і я намагався відгадати, хто із трьох пожильців призначений чекістами грати роль громовідводу, а хто має ввійти в довір'я. Для мене по суті слідчої справи це не мало значення, але мало

чимале психологічне значення, бо не можна себе добре почувати поруч із мерзотою.

Резолюційна частина вироку — це остаточна мета влади, але до неї йдуть не прямо, а затівають складнющу гру, в якій хочуть виграти найбільше, тобто добитися відмови арештованого від свого націоналістичного демократичного світогляду та переходу на бік передового загону КПРС-ЧК і включення у боротьбу супроти українського націоналізму та правозахисників.

Арештований — людина, і, хоч би як він твердо стояв на своїх позиціях, йому властиве прагнення зменшити свої страждання.

Тільки шизофренік не міняє свого світогляду, а всяка розумна людина постійно його збагачує, під тиском нової інформації щось викидає, а щось засвоює нове. Чого в такому разі не спробувати грати навіть із таким чоловіком, як я? Можна діяти з двох боків: за допомогою тюремної адміністрації (в т.ч. медицини) та сексотів створювати сильний психологічний тиск, або — своїми висококваліфікованими кадрами спробувати похитнути основні теоретичні світоглядні постулати арештованого і змінити його психологічну установку безоглядної боротьби з московським колоніалізмом на маневрування (що на початках має зовсім безгрішний характер, але майже завжди закінчується ганебними манівцями).

Я попросив Полуніна посадити мене в камері одного. Він відмовив — отже, гру запрограмували. Забігаючи вперед, відзначу, що гра для влади була така важлива, що (як згодом довідався) Чернігівський КДБ щодня доповідав просто в Москву про перебіг слідства та мою поведінку.

У минулому моє спілкування з чекістами можна поділити на два типи. Перший тип — це коли я ставав відразу на гостру ворожу лінію і звинувачував їх. Другий тип — коли не був схильний до розмови, згладжував відповіді і обходився загальними обтічними відповідями.

Перший тип розмови закінчувався продовженням кари або викликав погрозу карою.

Другий тип поведінки давав можливість розійтися мирно, але не раз перетворював службовця в особистого ворога. Це бувало тоді, коли чекіст не достатньо знав мене, мою урівноважену і м'яку мову сприймав за слабкість і вроїв собі думку, що йому, на відміну від усіх його попередників, удасться мене зламати і дістати державну нагороду, підвищення звання й посади та втіху лаврами переможця. Наступаючи, щоб досягнути свого, він забирав у мене можливість відбиватися загальними фразами, але діставав не каяття, а перехід в рішучий наступ. Спілкування припинялося. Вважаючи себе обдуреним, він потім мстив. Отже, за умов збереження принципової позиції обидва типи поведінки в основному ведуть до одного й того ж загострення взаємної ворожості.

Який тип поведінки обрати тепер?

Що чекає на мене?

Тепер мені п'ятдесят років. За десять років буде шістдесят. Уже й тепер я перевалив за гребінь гори найкращого людського віку, а що далі? Далі так: десять років мені не дадуть писати і я нічого не створю. Це буде чорна прогалина в моїй творчій біографії, як прогалиною є попередні п'ятнадцять років. У кінці ув'язнення інтелектуальна сила ослабне, здоров'я погіршає, фізична сила зменшиться, зароблятимеш собі, козаче, на пігулки, та й більше нічого. Може, я вже зробив те, задля чого мати на світ привела? Може, не варто десять років мучитися, щоб потім безслідно дотлівати ще кілька років та бути тягарем не своїм дітям? Я два роки щиро трудився — ніщо мене не

зупиняло й не відвертало вбік, і ти, моя рідна ненько, не назвеш мене безпутнім сином. Може, ти й хочеш того, Вкраїнонько моя, щоб після двох завзятих років я поставив великий знак оклику і завершив свій земний шлях у цій Чернігівській тюрмі?

За що нас садять? За те, що ми українці, хочемо бути українцями, а не росіянами, хочемо волі Вкраїні. Євреїв-дисидентів випускають в Ізраїль, росіян виганяють за кордон, а українців до в'язниці. Проте, може, і з наших когось випустять? О, навряд! А втім, що не буває під сонцем...

У Володимирській в'язниці я дуже важко переносив голодівки. Їсти мені майже не хотілося, але на другу добу починали пухнути стінки шлунку, потім розлад функції травного тракту, потім пекло так, що пальцем до пуза не доторкнутися. Якщо тепер почну голодівку, може, знову почне страшенно пекти? Що діяти? А Бог з ним, нехай пече!

Я написав заяву і оголосив голодівку на ознаку протесту проти несправедливого арешту, відмовився від совітського громадянства і вимагав надати мені можливість виїхати за межі СРСР.

За пару днів чутка про мою голодівку пішла по всій тюрмі, і мене з головного корпусу перевели до лікарняного. Він примикав до адміністративного корпусу і з нього можна було виводити на слідство непомітно. Мене поселили на другому поверсі. Праворуч був туалет, ліворуч — порожня камера, а під камерою на першому поверсі - лікарня. Прозурка у дверях відкрита і навпроти в коридорі поставили наглядача, який постійно наглядає в прозурку. Світло горить і вдень, і вночі. Отже, ізоляція від інших в'язнів повна. Пізніше я довідався, що для ізоляції від адміністрації Чернігівської тюрми КДБ республіки надіслав із Києва своїх наглядачів.

Щодень до камери заносили снідання, обід і вечерю і забирали непочату попередню їжу.

— Навіщо ви це робите? — питаю завтюремною лікарнею пані майора Радчук. — Хочете спокусити?

— Так, хочемо, щоб ви припинили голодування.

— Їжа в камері мене не спокутує і тривалість голодного протесту залежить від відповіді Москви.

— А що ви туди написали?

— Досить, — втрутився в розмову наглядач. — З в'язнем говоріть про здоров'я.

— Бач, вони (КДБ) І вам не довіряють, дарма, що ви з великою ретельністю виконуєте всі їхні злочинні приписи.

Вони вийшли з камери. Я взяв «Кобзар» Шевченка й почав читати. Впродовж усієї голодівки я час від часу його читав. Не по багато, по кілька віршів. Бо роз'ятрене серце душу розриває. Боже, як сильно сказано:

Погибнет, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі...

Не погибнет! Не згинеш! Чуєте там, у Москві: не дам, не дам, не дам вам знищити Україну!! Тільки через мій труп!

Боже, дай моїй голові силу випромінювати думку, щоб через надземну сферу запалювати шляхетні душі українців на боротьбу за самостійність!

А ти пишалася колись
В добрі і розкоші! Вкраїно!
Мій любий краю неповитий!

Минає два, три дні голодівки, а в мене ніякого болю в шлунку. Ось що значить 72 кілограми ваги супроти 60 кілограмів, що їх мав при звільненні з Чернігівської в'язниці.

Через тиждень лікарка капітан медичної служби МВС з допомогою наглядачів почала годувати силою.

За місяць прийшла відповідь з Москви на мою заяву. Я гостріше відчув, що моє життя — у моїх власних руках і якщо я не захочу жити, то, власне кажучи, немає такої сили на землі, яка спроможна завадити піти з життя. Причому тоді, коли людина вирішила це зробити, все стає дивовижно простим. А якщо це можна зробити будь-коли, то чого це робити сьогодні? Хіба, це найважчий день? Ні, вже було багато днів незрівнянно важчих. Тоді чого б не залишитися, щоб бодай своєю присутністю серед живих підтверджувати існування самостійницької ідеї? Усе-таки, що не кажи, а живих більше пам'ятають, аніж мертвих, на живих зважають. Мертві (Володимир Юрків, Євген Пришляк, Володимир Горбовий, Василь Стус) — це вже статичні носії ідеї. Величина їхня відома, і ворогам з ними легше боротися. Жива людина — динамічний носій ідеї. Вона думає над методами втілення ідеї, постійно винаходить способи поширення її і, як річ в собі, як нерозкрита сутність приховує в собі щось несподіване, того примушує москалів пильнувати, запобігати, хитрувати, підкуплювати, спокушати — одне слово, тратити сили і кошти - боротися.

Отже, якщо й не судилося майбутнє, то треба бодай поточне використовувати задля спільного добра на зло ворогам.

Того не поспішай у могилу!

с.Хотів, квітень 1992 року

ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
від інакодумця Лук'яненка Л. Г.
уст. ЧЕ 327/206

З А Я В А

У січні 1976 року я звільнився з тюрми після 15-річного ув'язнення за політичні й національні переконання і поселився в місті Чернігові. Життя в Чернігові протягом 1976 і 1977 років виявило глибоку прірву поміж моїми патріотичними і демократичними ідеалами з одного боку й адміністративною практикою з другого.

Непереборність цієї прірви поставила мене перед необхідністю виїзду з СРСР через те, що поширювання моїх поглядів тут заборонено, а удаване пристосовництво для мене неприйнятне.

24 серпня 1977 року я скерував заяву до Президії Верховної Ради (на ім'я Георгадзе) з клопотанням про виїзд, в якій подав загальне пояснення мого рішення.

Не одержавши відповіді протягом трьох місяців, 24 листопада 1977 року я подав до Президії Верховної Ради (на ім'я Брежнєва) другу заяву з поясненням конкретних причин, які спонукують мене настоювати на клопотанні про дозвіл на еміграцію.

12 грудня 1977 року мене арештувало Чернігівське УКГБ за обвинуваченням в антирадянській пропаганді.

Оскільки відповіді від Президії Верховної Ради СРСР я не одержав, то арешт я розцінюю не інакше, як захід покласти край моїм клопотанням про виїзд з СРСР. Цей висновок підтверджується і тим, що моя діяльність як інакодумаючого і члена Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод була спрямована на оборону законних прав громадян шляхом розкриття конкретного порушення цих прав, тобто, вона не Спрямована проти політичної основи держави, тому не має в собі складу злочину. Переслідування [...] за прагнення емігрувати незаконне, бо право на еміграцію — це радянське право [...] Це право стало частиною радянської правної системи внаслідок схвалення Загальної Декларації прав людини і Прикінцевого акту Гельсінкської наради верховним органом влади — Президією Верховної Ради СРСР. Цим правом покористувалося вже декілька радянських громадян, у тому числі інакодумці єврейської і російської національностей.

Факт, що я українець, не може бути причиною позбавлення мене права на еміграцію з СРСР, бо Президія Верховної Ради СРСР не може проводити політичну дискримінацію українця. [...]

Виходячи з такого грубого потоптання основних демократичних і національних прав, я:

— заявляю свою відмову від радянського громадянства і негайно прошу ухвалити належну постанову;

— прошу дозволити виїзд з СРСР до Ізраїлю на виклик громадянина держави Ізраїлю Сусленського Якова [...], або в будь-яку іншу буржуазну країну, або в [...].

— проголошую голодівку від 26 грудня 1977 року на знак протесту проти несправедливого арешту.

21 грудня 1977 р. (Архів ЗП УГВР)

Керівникові слідчої групи у політичній справі ч. 39
від Лук'яненка Левка Григоровича

З А Я В А

Я, як член Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод, підписав у листопаді 1976 року Декларацію групи і тим самим узяв на себе відповідальність за її зміст. Мені інкримінують у відповідальність як наклепи на радянську дійсність слова Декларації про те, що на Україні має місце порушення Загальної Декларації прав людини.

Одним з основних прав людини, що їх проголошено в Декларації ООН, є свобода друку.

Для того, щоб визначити, чи має місце в УРСР порушення Загальної Декларації прав людини ООН у галузі такого права як свобода друку, прошу зажадати довідку (довідки) від Комітету преси при Раді Міністрів УРСР (чи іншого належного органу УРСР):

1. Про те, чи існує в УРСР цензура друку та що означають такі, наприклад, цифри у творах:

а) БФ30378, П. Загребельний, «Роман в 5-х томах», вид. «Дніпро», К., 1974 р.

* Тут і далі в цьому документі так позначено пропуски в тексті. — *Ред.*

б) БФ03879, П. Тичина, «Вибрані поезії», вид. «Радянська школа», К., 1952 р.

в) БФ30287, Я. Стецюк, «Рідні діти», вид. «Радянський письменник», К., 1977 р.

2. Чи можна заснувати в УРСР видавництво, журнал, газету, що не були б під контролем правлячої партії?

20 лютого 1978 р. (ПС ЗП УГВР, 8 березня 1979)

Керівникові слідчої групи у політичній справі ч. 39
від Лук'яненка Левка Григоровича

З А Я В А

Слідчий капітан Санько у протоколі допиту поставив питання таким чином, що мої слова про втрату частиною нашої нації своєї українськости (русифікацію) називає наклепом на українську радянську дійсність.

Через те, що одним із важливих показників, які вказують на провідну тенденцію (русифікацію чи українізацію) в діяльності сучасного керівництва на Україні, є політика в галузі шкільництва, задля з'ясування об'єктивної істини, прошу зажадати від відділів статистики та народної освіти Чернігівського міськвиконкому довідку про те:

1. Скільки в м. Чернігові мешкає: а) українців, б) росіян.

2. Скільки в м. Чернігові є шкіл з мовою викладання: а) українською, б) російською.

3. Яка середня кількість учнів у школах з мовою викладання: а) українською, б) російською.

6 березня 1978 р. • (ПС ЗП УГВР, 8 березня 1979)

Керівникові слідчої групи у політичній справі ч. 39
••.... від Лук'яненка Левка Григоровича

З А Я В А

Під час допиту 9 березня 1978 року про «Відкритий лист професорові Київського державного університету Рубану» слідчий Санько назвав наклепом на українську дійсність слова листа про нерівноправність українських громадян у справі доступу до закордонної націоналістичної літератури та про те, що українські громадяни не мають можливостей читати закордонну націоналістичну літературу.

Для з'ясування реального становища української радянської дійсности у згаданих питаннях і встановлення об'єктивної істини у справі ч. 39 прошу:

1. Зажадати від Укркниготоргу довідку про те, чи продавав він в УРСР книжки закордонних українських націоналістів радянського чи закордонного видання.

2. Зажадати від Міністерства зв'язку (чи інших відповідних органів УРСР) довідку про те, чи надано громадянам УРСР право отримувати в пакунках і бандеролях літературу з-за кордону, зокрема націоналістичного змісту?

10 березня 1978 р. (Архів ЗП УГВР)

Керівникові слідчої групи у політичній справі ч. 39
від Лук'яненка Левка Григоровича

З А Я В А

6 березня 1978 року допитуючи мене про «Клопотання християн Чернігова перед Радою Міністрів УРСР» про відкриття ще однієї церкви у м. Чернігові, слідчий Санько назвав наклепом на радянську дійсність слова клопотання про те, що місцеві чиновники (які видають себе за радянську владу) чинять перепони православним християнам Чернігова, додавши при цьому, що ніякого порушення прав віруючих у Чернігові немає. Всякий, хто має очі і хоче бачити, хто має розум і хоче знати, бачить і знає бодай такі факти:

На величезне місто Чернігів залишено одну-однісіньку церкву (до того ж, либонь, найменшу) і навіть у невеликі релігійні свята віруючі не вміщуються в ній;

— усі церкви, що досі було закрито в м, Чернігові, закрили ім'ям Радвлади держслужбовці;

— передостанню церкву закрито десь 13 років тому, і з того часу православні міщани кільканадцять разів подавали петиції (при чому, бувало, що й підписані біля 1000 осіб) до органів влади з клопотанням відкрити ще одну церкву в місті, щоб мати дійсну можливість для реалізації свого права сповідувати свою віру.

Для встановлення об'єктивної істини прошу вас зажадати від уповноваженого в справах Православної Церкви і релігійних культів при Чернігівському облвиконкомі довідку про те:

1. Скільки в м. Чернігові є церков відкритих для Служби Божої?
2. Скільки закрито церков у м. Чернігові за післявоєнний період і коли закрито передостанню церкву?
3. Скільки разів подавано клопотання про відкриття другої (ще однієї) церкви у місті та" кількість віруючих міщан, що підписували були клопотання?

16 березня 1978 р. (Архів ЗП УГВР)

ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР
від юриста, ув'язненого за вільнодумство
12 грудня 1977 року,
Лук'яненка Лева Григоровича

З А Я В А

Стаття 51 Конституції СРСР надає право радянським громадянам об'єднуватися в громадські організації.

Загальна декларація прав людини рекомендує урядам надавати своїм громадянам (поряд з іншими правами і свободами) право створювати громадські організації. УРСР є співавтором цього документу і зобов'язалася перед усім світом надати своїм громадянам передбачені Декларацією права.

Прикінцевий акт Гельсінських нарад 1975 року, на виконанні якого в повному обсязі наполягає Радянський Союз, проголошує право громадянам об'єднуватись у громадські організації.

Радянський Союз є співавтором і учасником Міжнародного пакту про громадянські й політичні права (МПГПП), що також проголошує право мирних зборів і свободу асоціяцій, включаючи право на створення профспілок (ст. ст. 21, 22). На відміну від двох попередніх документів, що мають рекомендаційний характер, МПГПП має обов'язковий для держав-учасників цього Пакту характер. До нього застосовується принцип pacta sunt servanda.

З огляду на незаперечність юридичного права об'єднуватися в громадські організації, спонукувані бажанням брати активну участь у суспільному житті нашої батьківщини, ми, десять громадян української нації, створили з листопаді 1976 року громадську групу п. н. («Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод» (УГГСВГУ), яку в кінці 1977 року намірювалися зареєструвати у відповідному державному органі УРСР, аби надати Групі офіційного статусу, про що склали проект клопотання до Ради Міністрів УРСР. 12 грудня 1977 року Чернігівське УКДБ арештувало мене і вилучило на квартирі згадане клопотання. Арешт припинив мою діяльність, але він не зняв питання про реєстрацію Групи, бо це стосується реальности (чи нереальности) демократичних прав радянських громадян і, отже, безпосередньо стосується висунутих супроти мене звинувачень. Стаття 108 проекту Конституції УРСР покладає на Президію Верховної Ради УРСР тлумачення законів УРСР. Надсилаючи ж до Президії Верховної Ради УРСР цю заяву, я прошу зажадати від Чернігівського УКДБ примірники клопотання про реєстрацію УГГСВГУ та Декларації Групи про її мету та методи діяльности (яку приложено як додаток до клопотання) і розглянути його по суті. Прошу дати мені (а також, очевидячки, й іншим членам Групи) відповідь на питання: чи можлива в УРСР розмова між владою і групою громадян про конституційність програми діяльности, створеної і не за ініціативою офіційних органів, громадської групи, чи така розмова неможлива, і досить певним партійним чи державним чиновникам дійти висновку про неконституційність, як настає не розмова про права, а арешт? Як можливо в такому разі громадянам УРСР створити громадську групу з власної ініціативи?

3 квітня 1978 р. (ПС ЗП УГВР, 8 березня 1979)

Прокуророві Чернігівської області
від політв'язня Лук'яненка Левка Григоровича

З А Я В А

28 грудня 1977 року я подав Вам заяву про відвід всієї слідчої групи в справі ч. 39 на чолі з капітаном Полуніним з мотивів її партійності, що виключає об'єктивність. Підтримуючи й тепер це клопотання, я цією заявою повідомляю Вам конкретні прояви звинувальної тенденційності в проведенні попереднього слідства і, зокрема, в зображуванні дійсності, у тлумаченні матеріялів справи та при тлумаченні моїх мотивів.

1. Слідчий капітан Санько неодноразово називав слова Декларації Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод про те, що на Україні мають місце порушення прав людини та українських національних прав наклепом на радянську дійсність. Для з'ясування об'єктивної істини в справі, тобто, чи мають місце в житті українського суспільства факти порушення національних та людських

прав, чи не мають, я подав п'ять клопотань про зажадання відповідних довідок від повноважних радянських установ. Усі клопотання відкинено. Звинувачення у наклепах на радянську дійсність висунуто, а документів від повноважних органів про справжнє становище слідство відмовляється зажадати і приєднати до справи. Це і є необ'єктивне розслідування, воно підготовлює не суд, а розправу.

2. Капітан Санько, який здійснює допитування, розширено тлумачить документи справи і в такий спосіб закидає мені наміри, які не витікають безпосередньо з документів. Ось три приклади:

Перший: У відкритому листі до професора В. Рубана йдеться про те, що звичайні громадяни УРСР не мають можливості читати літературу закордонних українських націоналістів, бо таку літературу не можна ні з-за кордону замовити, ні на Україні купити, тому звичайні громадяни не мають доступу до першоджерел і позбавлені можливості самі складати свою незалежну думку, в той час, як професор Рубан має доступ до першоджерел і, отже, перебуває в упривілейованому становищі; а слідчий закидає авторові листа захист закордонних націоналістів та наклеп на радянську дійсність. Для такого твердження зміст листа не дає підстав.

Другий: Стаття «Зупиніть кривосуддя!», що призначена для захисту однієї конкретної людини (Петра Рубана) від неправосудного вироку окремими конкретними судами, слідчий Санько тлумачить як наклеп на всю судову систему. Для такого широкого тлумачення стаття не дає жодних підстав. А що факти ухвалення неправосудних вироків усіма інстанціями, від найнижчої до найвищої, трапляються, про це свідчать випадки реабілітації. Реабілітація була б неможлива, коли б неможливі були судові помилки в найвищих інстанціях. Факт же упередженого ставлення Прилуцького суду до Петра Рубана поза всяким сумнівом, і на захист Рубана від такої упередженості і призначена стаття.

Третій: При допитах про Клопотання Чернігівських православних християн перед Радою Міністрів УРСР про відкриття ще однієї церкви у м. Чернігові слідчий Санько так розширює тлумачення документу, що нібито в ньому мова йде і про становище сектантів, хоч для цього документ не дає жодних підстав.

3. Слідчий Санько, допитуючи мене про різні документи, в тому числі про матеріали Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод, багато місць у них вважає твердженнями з ворожих радянському ладові позицій і наклепами, і щоразу інкримінує мені намір підриву та ослаблення радянської влади.

Радянська влада — це та влада, образ якої вимальовується із законів влади. Практика окремих державних і партійних діячів чи установ не є найвищий критерій для визначення поняття радвлади, бо люди можуть помилятися і збивати діяльність своїх установ з належної лінії. Закони держави — ось суть держави, в якій формульовано її волю. Підриває радянську владу не той, хто діє відповідно до Конституції УРСР та офіційно затверджених і широко опублікованих норм права, а той, хто діє всупереч їм. Слідство ж досі захищає не Конституцію, тобто вищу волю держави, а тих людей і органи, що допускають порушення її, і звинувачує мене за викривання фактів порушення конституційних прав громадян.

Приклади:

Перший: Конституція УРСР проголошує свободу друку. Я написав до журналу «Народна творчість та етнографія» публіцистичну статтю. Редакція не надрукувала її через наявність цензури. Хоч встановлення цензури не передбачене Конституцією УРСР і явно їй суперечить, слідство почало розслідувати не цей факт порушення Конституції, а взялось вишукувати зі статті звинувачення супроти мене. Підривав у даному разі радвладу і діяв всупереч революційним завоюванням не я, спрямувавши

до журналу статтю, а той, хто встановив цензуру, бо він не лише запровадив до радянського суспільства антиконституційний інститут, але й запровадив неофіційну практику, що суперечить Загальній Декларації прав людини, Прикінцевому актові Гельсінської наради (ПАГН), Міжнародним пактам про громадянські й політичні права людини (МПГПЛ), що їх офіційно ухвалив і підписав СРСР. І коли я писав статтю, і коли надсилав її до журналу, я розумів свої права, виходячи зі статті Конституції та згаданих міжнародних актів, а не з наявності цензури, що невідомо коли, як і ким запроваджена; і якщо слідчі хочуть захищати цензуру, то в них усе-таки немає ніяких підстав приписувати мені антирадянські наміри, бо я користувався своїм правом, а хто користується своїм правом, той нічиїх прав не порушує.

Другий: Конституція УРСР проголошує свободу совісти, тобто право віруючих дотримуватися своєї віри і виконувати релігійні обряди. У Чернігові якісь чиновники десь 1965 року, всупереч волі віруючих (що видно з петицій, що їх відтоді вже кільканадцять разів подавали християни з клопотанням відкрити церкву), закрили передостанню церкву, тобто грубо порушили права віруючих. За логікою слідчого шкоду державі вчинили не ті, хто, розтоптавши конституційну волю держави про надання громадянам релігійних прав, закрили церкву, а я, що зберігав клопотання до Ради Міністрів УРСР зі словами, що вказували на цей факт і називали його належним ім'ям. Що є реальний соціалізм: Конституція УРСР, її стаття про свободу совісти чи порушення Конституції і позбавлення чернігівських християн достатнього місця (церкви) для Служби Божої? Для слідчого, судячи з його дотеперішнього ставлення, перше має ілюзорне значення, а друге має вагу реальности. Людина з елементарною совістю мусить визнати, що факти порушень прав людини трапляються в українській радянській дійсності. Викривання таких фактів сприяє усуненню їх і зміцненню законності і тим самим сприяє зміцненню конституційного ладу. Логіка ж слідчого така, що намагання усунути факти порушення прав людини — підриває радянську владу. Звідки логічно витікає один із двох висновків: 1. порушення прав людини, тобто Конституції, зміцнює радянську владу; 2. слідчий виходить із засновку про відсутність будь-яких порушень прав громадян. Через те, що перший і другий висновки явно абсурдні, нелогічним є робити з даних у справі матеріялів висновок про наявність у мене намірів підривати радянську владу. Кілька разів капітан Санько у протоколах допитів повторював фрази такого типу: прикриваючись Українською громадською групою сприяння виконання Гельсінських угод, під машкарою..., під прикриттям... (далі йшлось про те, що чинилося під цим «прикриттям»). Ці звинувачення слідства не відповідають дійсності і до того ж дають мені спотворену моральну характеристику. Вирази слідчого «прикриваючись», «машкарою», «під прикриттям» означають, що я мав якусь іншу мету за мету Групи і використовував своє членство в Групі для реалізації своєї окремої від Групи мети, отже щодо членів Групи був нещирий і поставив свій підпис під Декларацією Групи не тому, що поділяв мету Групи, а для маскування Групою чогось свого, окремого. Це зовсім неправда. Вона, Група, так широко поставила свою мету — сприяти виконанню в УРСР Гельсінського акту, — що це мене задовольняє повністю і я прийняв її як свою, і поза межами цілей Групи не мав ніякої окремої мети.

Немає жодного документу чи іншого доказу про наявність у мене такої мети, що виходила б за межі цілей, що їх поставила перед собою і вказала в Декларації Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод, тому приписування мені якоїсь іншої мети безпідставно кидає на мене тінь якоїсь двоєдушности, нещирости щодо Олекси Тихого, Миколи Руденка та інших членів Групи.

Слідчий каже: під машкарою боротьби проти порушення прав людини... (нібито займався наклепами на радянську дійсність). Це цілковита неправда щодо Групи загалом і щодо мене особисто. Наклепи і підрив радянської влади не були ні моєю метою, ні метою Групи. Власне, втілення в життя демократичних засад Конституції

УРСР та гуманітарних статей Прикінцевого акту Група вважала за свою історичну місію: бо в демократичних ідеалах вбачала найвищі духовні цінності і умову для здорового розвитку українського суспільства і національного життя, умову розвитку всіх духовних здібностей людини, умову, що зменшує підозріння між народами і зменшує загрозу нової війни.

Для мене право людини — не щось зовнішнє як одежина, вивіска (якою можна прикриватися), а суть суспільних умов життя людини.

Думка про права людини, як про щось зовнішнє, принижує людину твердженням, що суть її в біологічному існуванні, в її фізіологічних потребах. Але ж людину робить людиною те, що відрізняє нас від тварини: форми суспільного життя та інтелектуальне життя. Аби ці форми сприяли духовному розвитку людини та щоб держава не зловживала своїм правом держави для необмежного підкорення собі своїх громадян, і були проголошені права людини в Конституції УРСР та відповідних міжнародних актах.

Відповідно до Європейського уявлення про шкалу вартостей у центр усіх вартостей Конституція СРСР ставить не колектив, державу, а особу, проголошуючи: — стаття 20 —

«Людина — найбільша цінність; права людини мають першу, самодостатню вартість»; тому не прикривання удаваною турботою про них, а власне самих цих прав я прагнув. А що шлях до цього я бачив у поступових усуненнях окремих фактів порушень уже проголошених радянською державою прав і демократичних свобод, то й накидання мені антирадянської мети та звинувачення у прикриванні Групою та в іншому «маскуванні» є абсолютно безпідставні.

Через те, що допити здійснює слідчий Санько і він досі впродовж усіх чотирьох місяців, як видно з повищевикладеного, послідовно і яскраво демонструє однобічний звинувачувальний підхід, то я йому й заявляю відвід і прошу вжити заходів для призначення такого слідчого, який зміг би досліджувати матеріяли справи об'єктивно.

20 квітня 1978 р. (Архів ЗП УГВР)

Д о д а т о к

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Прокурор Чернігівської області
державний радник юстиції 3-го класу

_____П.ТАРАСОВ
підпис
29 червня 1978 року

О Б В И Н У В А Л Ь Н И Й В И С Н О В О К
у кримінальній справі № 39 по обвинуваченню

ЛУК'ЯНЕНКА Левка Григоровича
в скоєнні злочину, передбаченого ст.62 ч.2 КК УРСР

10 грудня 1977 року Управлінням КДБ при РМ УРСР по Чернігівській області за ознаками скоєного злочину, передбаченого ст.62 ч.2 КК УРСР була порушена кримінальна справа проти ЛУК'ЯНЕНКА Левка Григоровича, а 12 грудня того ж року йому обрано міру запобіжного заходу — утримання під вартою.

П о п е р е д н і м с л і д с т в о м в с т а н о в л е н о:

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО, будучи раніше, 20 травня 1961 року засудженим Львівським обласним судом за ст.ст. 56 ч.і і 64 КК УРСР та звільнившись 21 січня 1976 року з місць ув'язнення , не став на шлях виправлення і, проживаючи в Чернігові, до погашення згаданої судимості, залишаючись на ворожих нашому суспільству позиціях, спілкуючись шляхом особистих контактів та листування з особами, що раніше були засуджені за особливо небезпечні державні злочини, та іншими своїми однодумцями, на грунті антирадянських націоналістичних переконань, незважаючи на неодноразові попередження з боку офіційних осіб про недопустимість ним протиправних діянь, знову почав займатись активною ворожою діяльністю проти Радянської влади з метою її підриву та ослаблення. Протягом 1976-1977 рр. з вказаною метою ЛУК'ЯНЕНКО як сам особисто, так і з участю інших своїх однодумців, систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував документи, в яких містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Деякі з них потрапили за кордон в капіталістичні країни, де широко використовуються антирадянськими центрами та буржуазною пропагандою в провокаційних акціях проти СРСР, спрямованих на підрив його авторитету на міжнародній арені, а також проти інтернаціональної єдності народів Радянського Союзу. Проводив, крім цього, антирадянську агітацію і пропаганду в усній формі, розповсюджуючи з цією ж метою наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

П і д т в е р д ж у є т ь с я:

— протоколом огляду архівної кримінальної справи № 55621 за 1961 рік по обвинуваченню ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г. по ст.ст. 56 ч.І і 64 КК УРСР, вироком Львівського обласного суду від 20 травня 1961 року, довідками оперативно-довідкового відділу ГНІЦ МВС СРСР, з яких вбачається, що ЛУК'ЯНЕНКО 21 січня 1961 року був заарештований Управлінням КДБ при РМ УРСР по Львівській області і 20 травня 1961 року Львівським обласним судом був засуджений до смертної кари з заміною цієї кари Верховним судом УРСР 26 липня того ж року на 15 років позбавлення волі.

(Том 4, а.с. 79-81, 84-88, 89-108, 109-122)

— протоколом огляду особистої справи ув'язненого ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г., з якої вбачається, що він відбував міру покарання з 21 січня 1961 року по 21 січня 1976 року.

(Том 13, а.с. 263-265)

— довідкою оперативного підрозділу УКДБ при РМ УРСР по Чернігівській області про те, що ЛУК'ЯНЕНКО в 1976 році неодноразово попереджувався з боку офіційних осіб про недопустимість ним протиправних діянь,

(Том 4, а.с. 127-137; том 8, а.с. 3)

— показаннями свідків, речовими доказами та іншими матеріалами кримінальної справи про те, що ЛУК'ЯНЕНКО після звільнення з місць ув'язнення в 1976-1977 роках провадив антирадянську агітацію та пропаганду в усній і письмовій формі.

(Том І, а,с. 28-61, 62-100, 118-146; том 2, а.с. 1-216; том 3, а.с. 129-143, 236-243, 268-271, 284-305; том 4, а.с. 27-66, 141-212, 252-311; том 5, а.с. 41-62, 132-135, 153-160, 199-209; том 6, а.с. 1-5, 83-86, 123-155, 194-221; том 7, а.с. 1-27, 42-64, 94-102, 118-119, 160-169, 183-197, 299-304; том 8, а.с. 12-32, 80-128, 168-257, 299-303; том 9, а.с. 111-120, 273-283, 296; том

10, а.с. 153-160, 214-221; том 11, а.с. 45-49, 86-143; том 12, а.с. 13-88, 236-266, 300-318; том 13, а.с. 19-58, 64-66, 72-75, 83-93).

В січні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий документ під назвою «Зупиніть кривосуддя!», адресований до редакції журналу «Народна творчість та етнографія». В цьому документі під виглядом захисту РУБАНА Петра Васильовича з міста Прилуки Чернігівської області, притягнутого до відповідальності за скоєння кримінальних злочинів, з ворожих радянському суспільству позицій зводить наклеп на періоди соціалістичного будівництва в нашій країні, розвиток української культури, органи радянського правосуддя. Так, за його словами: «...особливого розквіту оздоблення інтарсією (техніка вирізування орнаментальних мотивів з фанери і наклеювання їх на площу предмета) набуло в добу Козаччини та Гетьманщини... на Україні. Відносно ж періоду колективізації в Радянському Союзі наклепницьки стверджує, що цей період нібито характерний тим, що «...володіння гарними оздобленими предметами часто-густо розцінювали як ознаку належності до панівних класів...», що такі «предмети» начебто забирали і «...складували де-небудь у льохах де вони згнивали, або трощили на місці...» і що все це робилося «... на підставі марксової революційної формули про експроприацію експроприаторів...». Робітничий клас Союзу РСР, який в період індустріалізації зосереджував усі свої сили на побудову соціалізму, називає «войовничим пролетаріатом» і вказує, що цей період також характеризується «презирливим ставленням» до розвитку вищеназваного художнього засобу як однієї із складових частин української культури. Під виглядом висвітлення судового процесу по кримінальній справі РУБАНА, робить спробу довести, що останнього нібито засуджено безпідставно і що це «...розправа — результат дії закулісних сил, що не мають законних підстав судити РУБАНА, зате мають силу для фальсифікацій...» і як висновок цього наклепу на органи радянського правосуддя дає назву документу — «Зупиніть кривосуддя!»

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА про те, що він є автором документа «Зупиніть кривосуддя!», який виготовлений ним в січні 1977 року в М.Чернігові.

(Том 5, а.с. 50-51)

— показаннями свідка ЛУК'ЯНЕНКО Н.Н. про те, що її чоловік — ЛУК'ЯНЕНКО Л.Г. виготовив документ «Зупиніть кривосуддя!».

(Том 7, а.с. 50-51)

— показаннями свідка РУБАН Л.Ф. про те, що зі слів ЛУК'ЯНЕНКА їй відомо про написання ним згаданого документа.

(Том 7, а.с, 190-197)

— протоколом обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено два машинописних примірники зазначеного документа і чотири кінцівки до нього та друкарську машинку «Москва» № 187656.

(Том 4, а.с. 141-157)

— протоколом огляду зазначених примірників ворожого документа «Зупиніть кривосуддя!» і кінцівок до нього, з якого вбачається, що автором цього документа є ЛУК'ЯНЕНКО.

(Том 4, а.с. 183-184, 295-310)

— речовими доказами: машинописними примірниками зазначеного документа та друкарською машинкою «Москва» № 187656, вилученими під час обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 4, а.с. 295-310; додаток до справи — пакунок № 1)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого машинописні тексти ворожого документа «Зупиніть кривосуддя!» віддруковані на друкарській машинці «Москва» № 187656.

(Том 13, ах. 22, 25, ЗО, 34).

З метою широкого розповсюдження наклепницького документа «Зупиніть кривосуддя!» ЛУК'ЯНЕНКО на протязі 1977 року неодноразово розмножував його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше як двадцять один примірник. З них: два примірники в січні і травні 1977 року надіслав поштою до редакції журналу «Народна творчість та етнографія» у м.Київ; один примірник в січні-лютому 1977 року передав у себе на квартирі в М.Чернігові МАРИНОВИЧУ Мирославу Франковичу, який приїздив до нього з м.Києва (в березні 1978 року засуджений за антирадянську агітацію і пропаганду); два примірники в лютому-березні 1977 року надіслав поштою у м, Київ МАТУСЕВИЧУ Миколі Івановичу (в березні 1978 року засуджений за антирадянську агітацію і пропаганду), який за проханням ЛУК'ЯНЕНКА один примірник передав мешканцю цього ж міста АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧУ Борису Дмитровичу; один примірник у квітні 1977 року надіслав поштою мешканцю м.Коломиї Івано-Франківської області КІЧАКУ Ігору-Йосипу Йосиповичу (раніше суджений за антирадянську діяльність); вісім примірників у травні 1977 року передав у себе на квартирі мешканці м.Прилуки Чернігівської області дружині засудженого РУБАНА — РУБАН Лідії Федосіївні; один примірник у вересні 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою в м.Черкаси мешканцю м.Харкова КРАВЦІВУ Ігорю Івановичу (раніше суджений за антирадянську діяльність); один примірник 1 жовтня 1977 року надіслав поштою мешканцю м.Інти ЗАТВАРСЬКОМУ Володимиру Миколайовичу (також раніше суджений за антирадянську діяльність), використовуючи при цьому підставну зворотну адресу мешканки М.Чернігова ЯЩЕНКО А.С; два примірники документа і чотири кінцівки до нього зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року. Інші примірники документа «Зупиніть кривосуддя!» ЛУК'ЯНЕНКО розповсюдив серед осіб, назвати яких відмовився.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного як свідка по кримінальній справі відносно МАРИНОВИЧА і МАТУСЕВИЧА в 1977 році, про те, що виготовлений документ «Зупиніть кривосуддя!» він особисто розмножив на власній друкарській машинці «Москва» в декількох примірниках, з яких: два примірники в січні і травні 1977 року надіслав поштою в м.Київ до редакції журналу «Народна творчість та етнографія», а ще два — мешканцю м.Києва МАТУСЕВИЧУ М.І., один з яких призначався для передачі мешканцю того ж міста АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧУ Б.Д.

На допитах по своїй справі обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО підтвердив надсилання в жовтні 1977 року одного примірника цього документа мешканцю м.Інти ЗАТВАРСЬКОМУ В.М. Щодо розповсюдження інших примірників документа «Зупиніть кривосуддя!» дати показання безпідставно відмовився.

(Том 4, а.с. 41-53; том 5, а.с. 148-160)

— показаннями свідка МАРИНОВИЧА М.Ф. про те, що він на початку 1977 року отримав від ЛУК'ЯНЕНКА в М.Чернігові машинописний примірник «Зупиніть кривосуддя!»

(Том 7, а.с. 97-98)

— показаннями свідка АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧА Б.Д., який підтвердив одержання документа ЛУК'ЯНЕНКА «Зупиніть кривосуддя!»

(Том 3, ах. 241-243; том 6, ах. 1-5)

— показаннями свідка КІЧАКА І.Й. про те, що ЛУК'ЯНЕНКО в квітні 1977 року надіслав йому поштою в м.Коломию машинописний примірник документа «Зупиніть кривосуддя!»

(Том 6, ах. 216-219)

— показаннями свідка РУБАН Л.Ф. про те, що в травні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО в своїй квартирі в її присутності віддрукував на друкарській машинці біля 8 примірників «Зупиніть кривосуддя!», які тоді ж передав їй.

(Том 7, ах. 192-195)

— показаннями свідка ЗАТВАРСЬКОГО В.М. про те, що ЛУК'ЯНЕНКО з жовтні 1977 року надіслав йому поштою в м.Інту машинописний примірник зазначеного документа в конверті, де відправником зазначений якийсь ЯЩЕНКО А.С.

(Том 6, ах. 168-170, 182)

— показаннями свідка ЯЩЕНКО А.С. про те, що вона ЗАТВАРСЬКОГО не знає і ніяких листів йому не надсилала.

(Том *1,* ах. 299-304)

— протоколами обшуків в квартирах АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧА Б.Д. від 23 квітня 1977 року, КРАВЦІВА І.І. від 9 лютого 1978 року, ЗАТВАРСЬКОГО В.М. від 16 лютого 1978 року, ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г. від 12 грудня 1977 року, а також протоколом особистого обшуку РУБАН Л.Ф. від 25 червня 1977 року, під час яких було вилучено 13 примірників документа ЛУК'ЯНЕНКА «Зупиніть кривосуддя!»

(Том 3, а.с. 229-230; том 10, ах. 115, 191; том 4, а.с. 141-157; том 8, ах. 72-73)

— супровідним листом прокуратури Чернігівської області від 31 травня 1977 року про пересилання до УКДБ по Чернігівській області машинописного документа «Зупиніть кривосуддя», який надійшов в прокуратуру з редакції журналу «Народна творчість та етнографія».

(Том 8, ах, 23)

— протоколами оглядів згаданих вище примірників ворожого документа «Зупиніть кривосуддя!»

(Том 3. ах. 232-233; том 10, а.с. 139-140; 205-206; том 4, ах. 176, 183-184; том 8, ах. 42-43, 74-76).

— висновками криміналістичних експертиз від 10 лютого і 22 квітня 1978 року про те, що вилучені машинописні тексти зазначеного документа виготовлені не менше як в 21 примірнику на друкарській машинці «Москва» № 187656 ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 13, ах. 21-22, 25, 3О, 52, 84-85, 93)

— речовими доказами: зазначеними машинописними примірниками документа «Зупиніть кривосуддя!» та друкарською машинкою «Москва» № 187656; блок-

нотом, в якому містяться записи про розсилку ЛУК'ЯНЕНКОМ сказаного ворожого документа, машинописним текстом листа, в якому йдеться про виготовлення ЛУК'ЯНЕНКОМ «Зупиніть кривосуддя!», які вилучені під час обшуку 12 грудня 1977 року в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 10, а.с. 153-160, 214-221; том 3, ах. 236-240; том 4, а.с. 252-256, 274, 279-286, 295-309, 310; том 8, ах. 18-23, 24-30, 80-128, 153-160, 214-221; додаток до справи — пакунок № 1)

Свідок КРАВЦІВ І.І. та обвинувачений по іншій справі МАТУСЕВИЧ М.І. щодо зазначених вище обставин дати показання безпідставно відмовились.

(Том 6, ах. 260-265; том 11, а.с. 50-52; том 14, а.с. 181-182)

В лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив документ під назвою «Різдвяне звернення до завзятих атеїстів», в якому зводить наклеп на радянський державний і суспільний лад.

В цьому документі, звертаючись до атеїстів, ЛУК'ЯНЕНКО твердить: «...О якби ви були нє злобливі! Тоді б ви зазнали щастя... Для вас людина — суспільна істота... І ви думаєте: достатньо людей нагодувати, одягнути і забезпечити помешканням, як настане задоволення... 60 років ви вірите в цей постулат...». Наклепницьки стверджує, що в Радянському Союзі народ нібито «...свій сум розчиняє в чарці, молодь кидається в розпусту, сім'ї розпадаються...». Характеризуючи ставлення органів Радянської влади до історичних пам'ятників та показуючи їх відношення до спадщини українського народу, наклепницьки вказує, що начебто перед їх «...архітектурною звершенністю та чудовим оздобленням зупинялася рука... і татар, і поляків...» і нібито «...тільки не зупинилася рука ваша, як у добу середньовіччя, мракобісся, релігійні фанатики спалювали дорогоцінні манускрипти тільки тому, що в них щось суперечило їхньому уявленню про суть релігії, так ви поступово нищили архітектурні шедеври тільки тому, що не узгоджувались з вашим атеїзмом і нагадували українцям про їхню багату минувщину...» і що начебто в нашій країні знайшлись і такі, «...що могили зорали тракторами... надмогильними плитами із єврейських цвинтарів повимощували тротуари...». Зводячи наклеп на Радянську державу, стверджує, що в Радянському Союзі нібито провадиться «...дискримінація значної частини віруючих» і всі «60 років «переслідується» інакодумство».

Зазначений ворожий документ потрапив за кордон на Захід, де був використаний в антирадянських передачах зарубіжної буржуазної радіостанції «Свобода» та надрукований у листопаді 1977 року в т.з. місячнику «Визвольний шлях», що видається у Лондоні.

П і д т в е р д ж у є т ь с я:

— протоколом огляду ксерокопії тексту т.з. документа «Різдвяне звернення до завзятих атеїстів», що надійшов з центральної наукової бібліотеки АН УРСР і з якого вбачається, що автором цього документа є ЛУК'ЯНЕНКО.

(Том 12, ах. 347-348)

— протоколом огляду текстів ворожих радіопередач закордонної буржуазної радіостанції «Свобода» за 1977 рік, одержаних з Державного Комітету при РМ УРСР по телебаченню і радіомовленню, в яких стверджується, що автором зазначеного документа є ЛУК'ЯНЕНКО.

(Том 12, ах. 295-296)

- приєднаними до справи матеріалами про те, що документ ЛУК'ЯНЕНКА «Різдвяне звернення до завзятих атеїстів» в 1977 році неодноразово передава-

вся на Радянський Союз ворожою буржуазною радіостанцією «Свобода», а в листопаді того ж року цей документ ЛУК'ЯНЕНКА був опублікований на Заході в т.з. місячнику «Визвольний шлях», який активно використовується закордонною антирадянською організацією українських буржуазних націоналістів (ОУН) у підривних акціях проти Радянського Союзу.

(Том 12, а.с. 295-296, 343-346; том 14, а.с. 45)

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО про виготовлення, розмноження зазначеного документа дати показання безпідставно відмовився.

(Том 5, ах. 210-215, 260-263)

На початку квітня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий документ під назвою «Відкритий лист професору Київського державного університету Володимиру Рубану від читача газети «Літературна Україна», в якому зводить наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

В цьому документі ЛУК'ЯНЕНКО, з ворожих радянському суспільству позицій, коментуючи надруковану 29 березня 1977 року в газеті «Літературна Україна» статтю професора РУБАНА «Правда — зброя наша», наклепницьки заявляє, що Радянською державою нібито не виконуються положення Заключного акту Гельсінської наради, зокрема пише: «...Ваші слова: «У Радянському Союзі послідовно виконуються всі положення прийнятого в Хельсінкі Заключного акта, які стосуються розширення культурного та інших зв'язків між народами» викривають Вашу нечесність і скільки б Ви не повторювали «Правда — зброя наша» все-таки виходить, що вона не Ваша...». Разом з тим він (ЛУК'ЯНЕНКО) намагається виправдати ворожу діяльність українських буржуазних націоналістів і наклепницьки стверджує, що про цю діяльність в нашій пресі нібито нічого не друкувалося і радянським людям про це начебто нічого невідомо. Далі також твердить, що в СРСР громадяни начебто не мають рівних прав та свобод»

З метою розповсюдження цього наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКО неодноразово розмножував його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше шести примірників. З них: один примірник у квітні 1977 року надіслав поштою до редакції газети «Літературна Україна» у м.Київ; три примірники зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року; інші примірники «Відкритого листа...» розповсюдив серед осіб, назвати яких відмовився.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями свідка ЛУК'ЯНЕНКО Н.Н. про те, що її чоловік — ЛУК'ЯНЕНКО Л.Г. в 1977 році виготовив т.з. «Відкритий лист професору Київського державного університету Володимиру Рубану від читача газети «Літературна Україна».

(Том 7, а.с. 51-52)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучені три машинописні примірники т.з. «Відкритого листа...».

(Том 4, а.с. 141-157)

— супровідним листом прокуратури Чернігівської області від 29 квітня 1977 року про пересилання до УКДБ по Чернігівській області машинописного документа т.з. «Відкритого листа...», який надійшов в прокуратуру з редакції газети «Літературна Україна».

(Том 8, а.с. 11)

— протоколом огляду вказаних машинописних примірників т.з. «Відкритого листа...», з яких вбачається, що автором цього наклепницького документа є ЛУК'ЯНЕНКО.

(Том 4, а.с. 160, 174, 181; том 8, а.с. 39-41)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року про те, що вказані документи віддруковані на друкарській машинці «Москва» № 187656, вилученій у ЛУК'ЯНЕНКА, не менше як в 6 примірниках, а рукописні дописки і підпис на машинописному примірнику, який надійшов до редакції газети «Літературна Україна», виконані ЛУК'ЯНЕНКОМ.

(Том 13, а.с. 19, 21-22, 31, 44, 51-52)

— речовими доказами: зазначеними вище машинописними примірниками т.з. «Відкритого листа...» та друкарською машинкою «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА і блокнотом, в якому містяться записи про розсилку ЛУК'ЯНЕНКОМ вказаного ворожого документа, що були вилучені у нього під час обшуку 12 грудня 1977 року.

(Том 4, а.с. 257-262, 274; том 8, а.с. 12-13; додаток до справи — пакунок № 1)

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО дати показання щодо виготовлення, розмноження, зберігання та розповсюдження згаданого документа безпідставно відмовився.

(Том 5, а.с. 142-147, 260-263)

На протязі березня-травня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий документ під назвою «Рік свободи», в якому зводить злісні наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

В цьому документі ЛУК'ЯНЕНКО, з ворожих радянському суспільству позицій, намагається опорочити радянську дійсність, наклепницьки твердить, що в Радянському Союзі нібито порушуються права людей, передбачені Загальною Декларацією прав людини ООН, що на Україні начебто проводиться насильницька русифікація, втрачається українська мова і зникає окремішність української нації в цілому. Зводить наклеп на демократичні основи в радянському суспільстві, стверджуючи, що на Україні нібито обмежують конституційне право на «свободу слова», що під час проведення виборів начебто порушується принцип таємності і, що, на протязі всіх років Радянської влади, в нашому суспільстві нібито первенствує сила, а не право. Разом з тим ЛУК'ЯНЕНКО заявляє, що такі важливі політичні заходи, як Ленінські суботники, демонстрації начебто проводяться не в добровільному порядку, а за наказом службових осіб, і що гроші від суботників йдуть не на будівництво лікарень, будинків відпочинку, шкіл тощо, а для інших цілей. Наприклад, як він (ЛУК'ЯНЕНКО) вказує, щоб «...збудувати ще один заглушувач іноземних радіопередач і ще тугіше заткнути нам вуха...».

Для поширення цього ворожого документа ЛУК'ЯНЕНКО в травні 1977 року розмножив його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше двох примірників. Один з цих машинописних примірників «Рік свободи» ЛУК'ЯНЕНКО у травні 1977 року надіслав поштою мешканці м.Києва ГЕЙКО Ользі Дмитрівні (дружині МАТУСЕВИЧА) для ознайомлення з ним членів т.з. «Української громадської групи...». Зазначений документ потрапив також за кордон на Захід, де активно використовується у підривних акціях проти СРСР. В грудні 1977 року та січні 1978 року цей документ опубліковано в т.з. місячниках «Сучасність» і «Визвольний шлях», що видаються відповідно у Мюнхені та Лондоні, а його текст

неодноразово використовувався в антирадянських передачах закордонної буржуазної радіостанції «Свобода».

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного як свідка по кримінальній справі відносно МАРИНОВИЧА та МАТУСЕВИЧА в 1977 році, про те, що в першій половині 1977 року він виготовив документ під назвою «Рік свободи», який розмножив на власній друкарській машинці «Москва» у двох примірниках, один з яких тоді ж надіслав поштою мешканці м.Києва ГЕЙКО О.Д.

Будучи допитаний як обвинувачений, ЛУК'ЯНЕНКО щодо обставин виготовлення, розмноження і розповсюдження зазначеного документа давати показання безпідставно відмовився.

(Том 4, а.с. 57-62; том 5, а.с. 123-128, 260-263)

— показаннями свідка ЛУК'ЯНЕНКО Н.Н. про те, що зі слів її чоловіка — ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г. їй відомо про виготовлення ним документа «Рік свободи».

(Том 7, а.с. 52)

— показаннями свідка ЛУК'ЯНЕНКА О.Г., який ствердив, що зі слів свого брата — ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г. йому відомо, що останній є автором зазначеного документа.

(Том 7, а.с. 5-7)

— супровідним листом видавництва «Радянська школа» від 4 червня 1977 року про пересилання до УКДБ по м.Києву і Київській області машинописного документа «Рік свободи», знайденого на робочому місці ГЕЙКО О.Д., та протоколом огляду цього наклепницького документа.

(Том 1.1, а.с. 82-83; том 3, а.с. 255-257)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого машинописний примірник «Рік свободи», знайдений на робочому місці ГЕЙКО О.Д., віддруковано на друкарській машинці «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА не менше як в двох примірниках.

(Том 13, а.с. 29, 44-45, 52)

— речовими доказами: машинописним примірником документа ЛУК'ЯНЕНКА «Рік свободи», який знайдено за місцем роботи ГЕЙКО О.Д. у видавництві «Радянська школа», друкарською машинкою «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА і рукописним текстом, виконаним ЛУК'ЯНЕНКОМ, який він використав при виготовленні вказаного ворожого документа, що були вилучені у нього під час обшуку 12 грудня 1977 року.

(Том 3, а.с. 284-307; том 4, а.с. 311; додаток до справи — пакунок № 1)

— приєднаними до справи матеріалами про те, що наклепницький документ ЛУК'ЯНЕНКА «Рік свободи» потрапив на Захід, де був надрукований у вересні, грудні 1977 року та січні 1978 року в т.з. місячниках «Сучасність» і «Визвольний шлях», а його текст неодноразово використовувався в антирадянських передачах закордонної буржуазної радіостанції «Свобода».

(Том 12, а.с. 287-318, 323-342; том 14, а.с. 1-45)

Допитана по справі свідок ГЕЙКО О.Д. дати показання безпідставно відмовилась.

(Том 6, а.с. 99-100)

У квітні-травні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив рукописний документ «Проблеми інакодумства в СРСР...», в якому зводить злісні наклепницькі вигадки, що

порочать радянський державний і суспільний лад. З ворожих радянському суспільству позицій він твердить, що з перших років існування СРСР радянські державні органи нібито фізично винищували осіб, які «...не поділяли світогляду, політики і практики більшовиків...», що радянська влада начебто поряд з боротьбою проти класових ворогів заодно винищувала «простих смертних людей», що в СРСР після Великої Вітчизняної війни нібито «...мільйони радянських людей знаходились у величезних концтаборах, будуючи заводи, фабрики, шахти, залізниці».

В цілому в документі ЛУК'ЯНЕНКО намагається виправдати антирадянську діяльність так званих «інакодумців».

Виготовлений рукопис «Проблема інакодумства в СРСР...» ЛУК'ЯНЕНКО разом з вказаним машинописним примірником «Рік свободи» та іншими ідейно-шкідливими документами у травні 1977 року надіслав поштою мешканці м.Києва ГЕЙКО Ользі Дмитрівні для ознайомлення з ними членів так званої «Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод». Ці документи, зокрема майже в повному обсязі текст рукопису «Проблема інакодумства в СРСР...», були використані членами так званої «Української громадської групи...» для виготовлення ворожого документа російською мовою під назвою «Письмо № 2», серед авторів якого зазначено і ЛУК'ЯНЕНКА.

Вказаний ворожий документ т.з. «Письмо № 2» потрапив на Захід, де активно використовується закордонною буржуазною радіостанцією «Свобода» в підривних акціях проти СРСР.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного як свідка по кримінальній справі відносно МАРИНОВИЧА та МАТУСЕВИЧА в 1977 році, про те, що в квітні-травні 1977 року він виготовив рукописний документ під назвою «Проблема інакодумства в СРСР...», який надіслав поштою мешканці м.Києва ГЕЙКО О.Д. (дружині заарештованого МАТУСЕВИЧА М.І.)

Допитаний, як обвинувачений, ЛУК'ЯНЕНКО давати показання відносно зазначеного документа безпідставно відмовився.

(Том 4, а.с. 57-61; том 5, а.с. 115-118, 121-123)

— супровідним листом видавництва «Радянська школа» від 4 червня 1977 року про пересилання в УКДБ по м.Києву і Київській області рукописного документа «Проблема інакодумства в СРСР...», який було знайдено на робочому місці ГЕЙКО О.Д., та протоколом огляду цього наклепницького документа.

(Том 11, а.с. 82; том 3, а.с. 251-253)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого знайдений за місцем роботи ГЕЙКО О.Д. у видавництві «Радянська школа» рукописний текст документа «Проблема інакодумства в СРСР...», виконаний обвинуваченим ЛУК'ЯНЕНКОМ.

(Том 13, а.с. 32, 53; том 11, а.с. 45-49)

— речовим доказом — рукописом документа ЛУК'ЯНЕНКА «Проблема інакодумства в СРСР...», який вилучено за місцем роботи ГЕЙКО О.Д. у видавництві «Радянська школа».

(Том 3, а.с. 271 «а»)

— протоколом огляду тексту передачі закордонної буржуазної радіостанції «Свобода», з якого вбачається, що ворожий документ т.з. «Письмо № *2*»

потрапив за кордон на Захід, де активно використовується у підривних акціях проти Радянського Союзу.

(Том 12, а.с. 290)

— протоколом огляду машинописного документа «Письмо № 2», з якого вбачається, що рукопис «Проблема інакодумства в СРСР...» майже повністю ввійшов до наклепницького документа «Письмо № 2».

(Том 3, а.с. 249-253)

- вилученим за місцем роботи ГЕЙКО О.Д. 4 червня 1977 року машинописним примірником документа «Письмо № 2».

(Том 3, ах. 268-271)

Допитана по справі свідок ГЕЙКО О.Д. дати показання безпідставно відмовилась.

(Том 6, а.с. 99-100)

У листопаді 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий радянському суспільству документ, адресований до Президії Верховної Ради СРСР, — «Заяву... від інакодумця ЛУК'ЯНЕНКА...», датовану 24 листопада 1977 року. В цьому документі він зводить наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема твердить, що державні органи нібито «...свободу дисидентів після звільнення перетворюють в новий вид кари, яка тримає людину в постійному напруженні і не залишає умов для творчої праці та нормальної громадської діяльності...», що адміннаглядом начебто намагаються «...прип'яти на припоні суспільно активних людей...». Також зводить злісний наклеп на прийняту 7 жовтня 1977 року Конституцію СРСР і стверджує, що вона нібито закріпила нерівність прав і обмежила свободи радянських громадян, що «...проголосивши метою держави побудову комунізму, держава тим самим поставила мільйони християн, мусульман, віруючих усіх інших напрямків та інакодумців у категорію другорядних громадян, яким не повинно бути місця в Радянському Союзі...»

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА про те, що в листопаді 1977 року він виготовив документ, адресований до Президії Верховної Ради СРСР.

(Том 5, а.с. 10-12, 175-176)

— протоколом обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучені два машинописні примірники зазначеного ворожого документа та протоколом їх огляду.

(Том 4, а.с. 141-157, 182, 186)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого згадані машинописні примірники документа, адресованого до Президії Верховної Ради СРСР, віддруковані не менше як в семи примірниках на друкарській машинці «Москва» № 187656, вилученій у ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 13, ах. 34)

— речовими доказами: 6 машинописними примірниками вказаного документа (два з яких було вилучено під час обшуку 12 грудня 1977 року в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г.; один — під час обшуку 15 лютого 1978 року в квартирі ПРОКОПОВИЧА Г.Г.; два — під час виїмки 8 грудня 1977 року на Київському головпоштамті і один примірник — 25 грудня 1977 року надісланий паспортним відділом УВС Чернігівського облвиконкому до УКДБ по Чернігівській області) та друкарською машинкою «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 4, ах. 288-294; том 9, а.с. 272-275; том 8, а.с. 34-36, 44-45, 161-165, 223-225, 228-230); додаток до справи — пакунок № 1).

З метою широкого розповсюдження наклепницького документа «Заяви... від інакодумця» ЛУК'ЯНЕНКО в листопаді 1977 року розмножив його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше семи її примірників. З них: один примірник 23 листопада 1977 року надіслав поштою мешканцю м.Москви ГРИГОРЕНКУ Петру Григоровичу (раніше суджений за антирадянську діяльність); один примірник в тому ж листопаді 1977 року надіслав поштою до Президії Верховної Ради СРСР в м.Москву; один примірник в листопаді-грудні 1977 року надіслав поштою мешканцю села Курагіно Красноярського краю ПРОКОПОВИЧУ Григорію Григоровичу (раніше суджений за антирадянську діяльність); один примірник в кінці листопада 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з М.Києва мешканцю с.Матросова Тенькінського району Магаданської області СТУСУ Василю Семеновичу (раніше суджений за антирадянську агітацію і пропаганду), використовуючи при цьому підставну зворотну адресу мешканки М.Чернігова КАРАНДІЙ О.Є.; один примірник в кінці листопада 1977 року надіслав поштою мешканці м.Таруса Калузької області СТРОКАТОВІЙ Ніні Антонівні (раніше суджена за антирадянську агітацію і пропаганду), використовуючи при цьому підставну зворотну адресу мешканки М.Чернігова КАРАНДІЙ О.Є.; два примірники і перший рукописний аркуш цього документа зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА про те, що у листопаді 1977 року він виготовив документ, адресований до Президії Верховної Ради СРСР. Щодо розмноження і розповсюдження цього наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКО дати показання безпідставно відмовився.

(Том 5, ас. 50-51, 175-188, 260-263)

— показаннями свідка ПРОКОПОВИЧА Г.Г., який визнав, що в листопаді-грудні 1977 року він одержав по пошті від ЛУК'ЯНЕНКА машинописний примірник згаданого документа.

(Том 7, ах. 187-189)

— показаннями свідка КАРАНДІЙ О.Є. про те, що в жовтні 1977 року на прохання ЛУК'ЯНЕНКА вона дала згоду на використання її прізвища та адреси при його (ЛУК'ЯНЕНКА) листуванні з різними особами.

(Том 6, ах. 204-205)

— протоколом обшуку в квартирі ПРОКОПОВИЧА Г.Г. від 15 лютого 1978 року, під час. якого вилучено машинописний примірник зазначеного документа ЛУК'ЯНЕНКА та протоколом огляду цього наклепницького документа.

(Том 9, ах. 254-255, 263-264)

- протоколом обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучені два машинописних примірники його документа, адресованого до Президії Верховної Ради СРСР, і перший друкований аркуш цього документа та протоколом їх огляду.

(Том 4, ах. 141-157, 182-183, 186)

— протоколом обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено опис вкладення в лист на ім'я Григоренка, з якого вбачається, що 23 листопада 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО відправив мешканцю м.Москви

ГРИГОРЕНКУ П.Г. зазначений документ та протоколом огляду цього опису вкладення.

(Том 4, а.с. 141-157, 196-197)

— протоколом виїмки від 8 грудня 1977 року на Київському головпоштамті, під час якої вилучені два машинописних примірники вказаного документа ЛУК'ЯНЕНКА в конвертах, один з яких адресований від імені КАРАНДІЙ О.Є. мешканцю Магаданської області СТУСУ В.С., а другий, від тієї ж особи — мешканці Калузької області СТРОКАТОВІЙ Н.А., та листи вказаним особам, в яких сповіщається про надсилання їм вищезазначеного документа.

(Том 8, а.с. 141-148)

— протоколом огляду вказаних документів, вилучених під час виїмки 8 грудня 1977 року на Київському головпоштамті.

(Том 8, ах. 149-160)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого вказані вище машинописні примірники наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКА, які вилучені під час обшуку в його квартирі, в квартирі ПРОКОПОВИЧА Г.Г. та вилучені під час виїмки на Київському головпоштамті, віддруковані не менше як з 7 примірниках на друкарській машинці «Москва» № 187656, яка належить ЛУК'ЯНЕНКУ. Рукописні реквізити на поштових конвертах, адресованих СТРОКАТОВІЙ і СТУСУ, в яких знаходились машинописні примірники зазначеного документа ЛУК'ЯНЕНКА та рукописні листи вказаним особам, а також рукописний текст опису до поштової квитанції про відправлення на адресу ГРИГОРЕНКА цього документа, виконані ЛУК'ЯНЕНКОМ,

(Том 13, а.с. 22, 28-29, .31, 44, 50-53)

— речовими доказами: вказаними б машинописними примірниками наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКА, одним друкованим аркушем першої сторінки цього документа, двома поштовими конвертами, двома листами на ім'я СТРОКАТОВОЇ та СТУСА, описом вкладення в лист на ім'я ГРИГОРЕНКА та друкарською машинкою «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА, а також блокнотом, вилученим при обшуці 12 грудня 1977 року у ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г., в якому містяться записи про розсилку ним зазначеного документа.

(Том 4, ах. 252-256, 274, 288-294, 311; том 8, а.с. 34-36, 44-45, 161-165, 220-230; том 9, ах, 272-275; додаток до справи — пакунок № 1).

Допитані по справі свідки СТРОКАТОВА Н.А. та СТУС В.С. дати показання безпідставно відмовились. ГРИГОРЕНКО П.Г. по справі не допитувався оскільки він постійно мешкає за межами СРСР.

(Том 7, ах, 241-250, 259-266; том 14, ах. 185-189)

В 1977 році ЛУК'ЯНЕНКО від імені віруючих виготовив документ під назвою «Клопотання», адресований до Ради Міністрів Української РСР і Митрополиту Київському і Галицькому ФІЛАРЕТУ Патріаршому Екзарху України, в якому зводить наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Під виглядом турботи про віруючих, намагаючись викликати в них незадоволення Радянською владою, він наклепницьки твердить, що з боку Радянської влади віруючим нібито чиняться «...перепони здійснення служби Божої та релігійних обрядів...» Ці надумані «перепони» називає «дискримінацією», а наприкінці «Клопотання» начебто від імені віруючих вимагає відкрити ще одну церкву в місті Чернігові.

З метою широкого розповсюдження цього наклепницького документа і збору підписів віруючих ЛУК'ЯНЕНКО неодноразово розмножував його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше як сім примірників. З них два примірники передав своєму братові — ЛУК'ЯНЕНКУ Олександру Григоровичу , що мешкає в м.Чернігові; один примірник зберігав у себе на квартирі до його вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року. Інші примірники «Клопотання» ЛУК'ЯНЕНКО розповсюдив серед осіб, назвати яких відмовився.

Підтверджується:

— показаннями свідка ЛУК'ЯНЕНКА О.Г. про те, що в 1977 році, перебуваючи на квартирі брата — ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г., він взяв у нього два машинописних примірники документа під назвою «Клопотання».

(Том 7, а.с. 17)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено один машинописний примірник зазначеного документа та протоколом огляду цього наклепницького документа.

(Том 4, ах. 141-157, 176)

— протоколом обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА О.Г. від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено два машинописних примірники документа ЛУК'ЯНЕНКА під назвою «Клопотання» та протоколом огляду примірників цього документа.

(Том 8, а.с. 257, 268)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого та 22 квітня 1978 року, згідно яких машинописні примірники «Клопотання», які вилучені під час обшуків у обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА і його брата — ЛУК'ЯНЕНКА О.Г., віддруковані не менше як в 7 примірниках на друкарській машинці «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 13, а.с. 21, 44, 52, 83, 92-93)

— речовими доказами: трьома машинописними примірниками документа «Клопотання», вилученими у обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА і його брата — ЛУК'ЯНЕНКА О.Г., та друкарською машинкою «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА і блокнотом, в якому містяться виконані ЛУК'ЯНЕНКОМ записи про розсилку ним згаданого документа.

(Том 4, ах. 252-256, 274, 287; том 8, ах. 295-296, 297-298; додаток до справи — пакунок N° 1).

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО дати показання відносно виготовлення та розповсюдження ним наклепницького документа «Клопотання» безпідставно відмовився.

(Том 5, ах. 136-141, 204-206, 260-263)

Тоді ж, в 1977 році, ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий документ у вигляді «Скарги» по справі засудженого за антирадянську агітацію і пропаганду СЕРПЄНКА Олександра Федоровича від імені його матері МЕШКО Оксани Яківни та дружини ВІВЧАР Звенислави. В цьому документі він паплюжить радянський державний і суспільний лад та зводить злісний наклеп на радянські органи правосуддя, робить спробу довести, що суд по справі СЕРПЄНКА це нібито «брутальна розправа»; що Радянська держава начебто не «...ладна створити справедливе суспільство в дусі гуманних принципів сучасних норм міжнародного права...»

Для поширення цього наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКО розмножив його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше трьох примірників. З них один примірник зберігав у себе на квартирі до його вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА про те, що він в 1977 році виготовив та розмножив на власній друкарській машинці «Москва» документ у вигляді «Скарги» по справі СЕРГІЄНКА О.Ф. Щодо інших обставин виготовлення, розмноження та розповсюдження цього наклепницького документа він дати показання безпідставно відмовився.

(Том 5, а.с. 132-135, 260-263)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено машинописний примірник т.з. «Скарги» та протоколом огляду цього наклепницького документа.

(Том 4, а.с. 141-157, 166-167)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого машинописний примірник т.з. «Скарги», вилучений у ЛУК'ЯНЕНКА, віддруковано не менше як в трьох примірниках на друкарській машинці «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 13, а.с. 19, 44, 52)

— речовими доказами: машинописним примірником т.з. «Скарги», вилученим у ЛУК'ЯНЕНКА, та його друкарською машинкою «Москва» № 187656.

(Том 4, ах. 263-265; додаток до справи — пакунок № 1)

Допитана по цій справі як свідок ВІВЧАР З. показала, що вона ніякого відношення до написання т.з. «Скарги» не має і хто саме цей документ склав їй начебто невідомо. Свідок МЕШКО О.Я. дати показання щодо згаданого документа безпідставно відмовилась.

(Том 6, а.с. 85-86; том 7, а.с. 103-114)

Поруч з цим ЛУК'ЯНЕНКО з метою підриву та ослаблення Радянської влади для використання у своїй злочинній діяльності зберігав інші ворожі документи, які також розповсюджував серед своїх однодумців.

Так, в жовтні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО в своїй квартирі зберігав отриманий ним на пошті рукописний документ — «Заяву» мешканця селища Васильківка Васильківського району Дніпропетровської області КАЛИНИЧЕНКА Віталія Васильовича (раніше суджений за скоєння державного злочину), адресовану на його ім'я як члена так званої «Української громадської групи...». В цій «Заяві» містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад; зокрема стверджується, ии,о в Радянському Союзі нібито провадяться «безпідставні і незаконні арешти».

В кінці жовтня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО передав цей наклепницький документ на зберігання своєму братові — ЛУК'ЯНЕНКУ Олександру Григоровичу, в квартирі якого в М.Чернігові він знаходився до вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА про те, що в жовтні 1977 року він одержав по пошті від мешканця селища Васильківка Дніпропетровської

області КАЛИНИЧЕНКА В.В. «Заяву» на його (ЛУК'ЯНЕНКА) ім'я як члена так званої «Української громадської групи...». Тоді ж, в кінці жовтня 1977 року, цей документ КАЛИНИЧЕНКА, як визнав ЛУК'ЯНЕНКО, в числі інших матеріалів він передав для зберігання своєму брату — ЛУК'ЯНЕНКУ О.Г.

(Том 5, а.с. 208)

— показаннями свідка КАЛИНИЧЕНКА В.В., який визнав, що він в жовтні 1977 року відправив поштою в адрес ЛУК'ЯНЕНКА, як одного із членів т.з. «Української громадської групи...», в М.Чернігів свій рукописний документ у вигляді «Заяви».

(Том 6, а.с. 198-199)

— показаннями свідка ЛУК'ЯНЕНКА О.Г. про те, що він в кінці жовтня 1977 року одержав від свого брата — ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г. для зберігання в числі інших матеріалів т.з. «Заяву» КАЛИНИЧЕНКА В.В. в поштовому конверті.

(Том 7, а.с. 14-15, 26-27)

— протоколом обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА О.Г. від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено рукописний текст зазначеного документа в поштовому конверті та протоколом їх огляду.

(Том 8, а.с. 254-264, 275)

— речовими доказами: рукописним документом КАЛИНИЧЕНКА В.В. у вигляді «Заяви» та поштовим конвертом, в якому був надісланий ЛУК'ЯНЕНКУ цей документ.

(Том 8, а.с. 305-306)

На протязі листопада-грудня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО в своїй квартирі зберігав, отриманий ним в листопаді 1977 року з с.Матросова Теньківського району Магаданської області від СТУСА Василя Семеновича, ворожого змісту лист, датований 9 листопада того ж року.

В цьому листі містяться злісні наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема, автор листа, заявляючи про своє бажання бути членом «Укр. Наглядового Комітету» (маючи на увазі так звану «Українську громадську групу...»), підбурює її учасників проводити діяльність в більш широкому плані, працювати не над «долею окремої особи», а над «долею всього українського народу»; наклепницьки стверджує, що на Україні нібито провадяться «репресії української інтелігенції», що в занедбаному стані знаходиться українське «письмо», що начебто «...чимало є ще українців, яким заборонено проживати на Україні — і вони коріняться будь-де: на Колимі, в Красноярському краю, Казахстані і т.ін...». У листі також з націоналістичних позицій паплюжиться рівноправність Української республіки у складі СРСР і говориться, що в Радянському Союзі нібито немає «фактичної рівності націй».

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА про те, що він наприкінці 1977 року одержав по пошті від мешканця с.Матросова Магаданської області СТУСА В.С. його лист, датований 9 листопада того ж року.

(Том 5, а.с. 199-203)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено в тайнику машинописний текст листа СТУСА В.С., датований 9 листопада 1977 року; поштовим конвертом, в якому по пошті

надійшов до ЛУК'ЯНЕНКА від СТУСА зазначений документ, та протоколом огляду цих документів.

(Том 4, а.с. 141-157, 168-169, 209)

— речовими доказами: вказаними машинописним листом СТУСА та поштовим конвертом, вилученими у обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 4, а.с. 266-270, 311)

Для широкого розповсюдження листа СТУСА та його використання в активізації ворожої діяльності своїх однодумців ЛУК'ЯНЕНКО в листопаді 1977 року розмножив цей лист на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менш як десять примірників. З них: один примірник в листопаді-грудні 1977 року передав своєму братові ЛУК'ЯНЕНКУ Олександру Григоровичу, в квартирі якого цей документ знаходився до вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року; один примірник наприкінці листопада 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з м.Києва мешканцю с.Великий Глибочок Тернопільського району Тернопільської області КРАВЧУКУ Степану Миколайовичу (раніше суджений за скоєння особливо небезпечного державного злочину); шість примірників цього документа ЛУК'ЯНЕНКО наприкінці листопада 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з м.Києва різним особам, використовуючи підставну зворотну адресу мешканки М.Чернігова КАРАНДІЙ О.Є., зокрема: один примірник мешканці м.Києва МЕШКО Оксані Яківні; один примірник — мешканцю Львова КАНДИБІ Степану Олексійовичу для подальшої передачі його мешканцю села Пустомити Львівської області КАНДИБІ Івану Олексійовичу (раніше суджений за антирадянську діяльність); один примірник мешканцю м.Києва АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧУ Борису Дмитровичу; один примірник мешканці м.Івано-Франківська МОРОЗ Раїсі Василівні; один примірник мешканцю села Васильківка Дніпропетровської області КАЛИНИЧЕНКУ Віталію Васильовичу; один примірник мешканцю села Дніпряни Ново-Каховського району Херсонської області МАСЮТКУ Михайлові Савичу (раніше суджений за антирадянську агітацію і пропаганду); один примірник листа СТУСА ЛУК'ЯНЕНКО зберігав у себе на квартирі в тайнику під пластиковим покриттям кухонного столу до його вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА про те, що він наприкінці 1977 року одержав по пошті від СТУСА В.С. його лист, датований 9 листопада того ж року. Щодо розмноження і розповсюдження цього ворожого документа СТУСА ЛУК'ЯНЕНКО дати показання безпідставно відмовився.

(Том 5, а.с. 189-209, 260-263)

— показаннями свідка ЛУК'ЯНЕНКА О.Г. про те, що він в листопаді-грудні 1977 року одержав від свого брата — ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г. в числі інших матеріалів для зберігання машинописний примірник зазначеного листа СТУСА, датованого 9 листопада 1977 року.

(Том 7, а.с. 26-27)

— показаннями свідка КАРАНДІЙ О.Є. про те, що в жовтні 1977 року на прохання ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г. вона дала згоду на використання її прізвища та адреси при його (ЛУК'ЯНЕНКА) листуванні з різними особами.

(Том 6, а.с. 204-205)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено машинописний примірник вказаного листа СТУСА В.С. та 8 аркушів використаного копіювального паперу з відбитками машинописного тексту цього документа.

(Том 4, а.с. 146, 154)

— протоколом обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА О.Г. від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучено машинописний примірник листа СТУСА, датованого 9 листопада 1977 року, та протоколом огляду вказаного документа.

(Том 8, а.с. 261-262, 270-271)

— протоколом виїмки на Київському головпоштамті від 8 грудня 1977 року, під час якої було вилучено 7 поштових конвертів, заповнених ЛУК'ЯНЕНКОМ від себе та від імені КАРАНДІЙ О.Є., з машинописними примірниками зазначеного документа СТУСА та рукописними текстами листів ЛУК'ЯНЕНКА, адресованих МЕШКО О.Я. в м.Київ, КАНДИБІ СО. в м.Львів; АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧУ Б.Д. в м.Київ; МОРОЗ Р.В. в м.Івано-Франківськ; КАЛИНИЧЕНКУ В.В. в Дніпропетровську область, МАСЮТКУ М.С. в Херсонську область та КРАВЧУКУ С.М. в Тернопільську область.

(Том 8, а.с. 141-148)

— протоколом огляду зазначених 7 поштових конвертів та рукописних листів, адресованих МЕШКО О.Я., КАНДИБІ СО., АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧУ Б.Д., МОРОЗ Р.В., КАЛИНИЧЕНКУ В.В., КРАВЧУКУ С.М. та МАСЮТКУ М.С, з яких вбачається, що відправником ворожого листа СТУСА цим особам є обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО.

(Том 8, а.с. 149-160)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого машинописні примірники згаданого листа СТУСА, які вилучені у обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА, його брата — ЛУК'ЯНЕНКА О.Г. та на Київському головпоштамті, віддруковані не менше як в 10 примірниках на друкарській машинці «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА. При друкуванні двох примірників листа СТУСА використовувались 8 аркушів копіювального паперу, вилученого при обшуці в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 13, а.с. 19, 22-24, 25-29, 48-49, 50-53)

— висновком тієї ж криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого рукописні тексти на зазначених вище 7 поштових конвертах та рукописи листів, адресованих МЕШКО О.Я., КАНДИБІ СО., АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧУ Б.Д., МОРОЗ Р.В., КАЛИНИЧЕНКУ В.В., МАСЮТКУ М.С та КРАВЧУКУ С.М. виконані обвинуваченим ЛУК'ЯНЕНКОМ.

(Том 13, а.с. 25-29, 50-53)

— речовими доказами: вилученими під час виїмки 8 грудня 1977 року на Київському головпоштамті 7 машинописними примірниками ворожого листа СТУСА, 7 поштовими конвертами та 7 рукописними текстами вищезазначених листів ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г.; вилученими під час обшуків на квартирах обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА та його брата — ЛУК'ЯНЕНКА О.Г. 2 машинописними примірниками цього ж листа СТУСА, 8 копіювальними аркушами паперу та друкарською машинкою «Москва» № 187656.

(Том 4, а.с. 266-270, 311а; том 8, а.с. 166-230, 295-296, 299-303; додаток до справи — пакунок № 1)

Поряд з наведеним, ЛУК'ЯНЕНКО, спілкуючись з особами, що раніше були засуджені за особливо небезпечні державні злочини та іншими відщепенцями, які активно виступають проти соціалістичного ладу, і, прикриваючи своє справжнє нутро та антирадянську діяльність личиною «борця за права людини», удаваним «сприянням» виконанню Гельсінських угод, приймав активну участь у виготовленні, розповсюдженні антирадянських, наклепницьких документів від імені так званої «Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод».

У другій половині листопада 1976 року ЛУК'ЯНЕНКО у себе в квартирі в М.Чернігові разом з РУДЕНКОМ Миколою Даниловичем (засудженим в 1977 році за антирадянську агітацію і пропаганду) та мешканцем хутора Іжевка Констянтинівського району Донецької області ТИХИМ Олексієм Івановичем, який раніше був суджений за антирадянську агітацію і пропаганду (вдруге засуджений в І977 році) обговорював проекти антирадянських документів «Декларації Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» та «Меморандуму № 1», виготовлених РУДЕНКОМ і привезених ним у м.Чернігів для погодження з ЛУК'ЯНЕНКОМ. При цьому ЛУК'ЯНЕНКО погодився зі змістом та антирадянською спрямованістю «Декларації» і «Меморандуму № 1», в той же час висловив деякі зауваження, поправки щодо цих документів та передав РУДЕНКУ рукописний список засуджених осіб для використання його в остаточній доробці «Меморандуму № 1», після чого схвалив і підписав їх, ставши таким чином співавтором та співучасником у виготовленні цих антирадянських документів.

В так званій «Декларації» наклепницьки твердиться, що на Україні нібито порушується «Загальна Декларація прав людини» та гуманітарні статті, прийняті в 1975 році Гельсінською нарадою, що в Радянському Союзі начебто існує і дедалі зростає бюрократизація державного життя тощо.

В антирадянському документі під назвою «Меморандум № 1» з буржуазно-націоналістичних, ворожих нашому суспільству позицій говориться, що в Радянському Союзі нібито «проводяться репресії проти борців за громадянські права» і що Україна за часів Радянської влади начебто «стала ареною геноциду і етноциду». Наклепницьки твердиться, що в містах України нібито зневажається українська мова, а «до в'язниць і концтаборів» начебто «почали кидати найталановитіших представників молодої української інтелігенції». Робиться спроба виправдати антирадянську пропаганду і обвинуватити СРСР в «порушенні» прав людини і права націй на самовизначення, в «придушенні» будь-яких проявів неросійських націй щодо самовизначення, вказується, що начебто «закон в СРСР є пастка для наївних людей: він провокує, а не захищає від свавілля». Звинувачуючи Радянський Союз в порушенні Гельсінських угод та «Заключної Декларації прав людини», в документі висловлюється сподівання, що антирадянська діяльність РУДЕНКА, ЛУК'ЯНЕНКА та інших осіб, які проводять її під прикриттям удаваного «захисту прав людини», дістане підтримку з боку буржуазних держав.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного в 1977 році як свідка під час попереднього і судового слідства по кримінальній справі на РУДЕНКА М.Д. та ТИХОГО О.І., про те, що в другій половині листопада 1976 року РУДЕНКО в М.Чернігові ознайомив його і мешканця хутора Іжевка Костянтинівського району Донецької області ТИХОГО з проектами документів під назвами «Декларація Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» та

«Меморандум № 1». Тоді ж, як визнав ЛУК'ЯНЕНКО, він разом з РУДЕНКОМ і ТИХИМ обговорив ці документи і погодився з їх змістом. При цьому також висловив деякі зауваження, поправки щодо «Декларації» і «Меморандуму № 1» та передав РУДЕНКУ рукописний список засуджених осіб для використання в остаточній доробці «Меморандуму № 1». Після цього, як далі показав ЛУК'ЯНЕНКО, він схвалив і підписав зазначені документи.

На допиті по своїй кримінальній справі обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО дати показання відносно вказаних ворожих документів безпідставно відмовився.

(Том 1, а.с. 37-48; том 3, а.с. 132-135; том 4, а.с. 31-32, 37; том 5, а с 71-76, 260-263; том 12, а.с. 9-Ю)

— показаннями обвинуваченого РУДЕНКА М.Д. на попередньому і судовому слідстві по своїй справі в 1977 році про те, що він у другій половині листопада 1976 року ознайомив в М.Чернігові з виготовленими ним документами «Декларацією» і «Меморандумом № 1» ЛУК'ЯНЕНКА та мешканця Донецької області ТИХОГО, які взяли участь в обговоренні цих документів, після чого схвалили і підписали їх. Як далі показав РУДЕНКО, ЛУК'ЯНЕНКО тоді ж передав йому для включення в «Меморандум № 1» рукописний список засуджених осіб, який був використаний ним (РУДЕНКОМ) при остаточній доробці цього документа.

(Том 1, а.с. 85-86, 88-90; том 2, а.с. 22-24, 99)

— протоколом обшуку в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого в тайнику — в подвійному днищі, обладнаному в тумбочці під телевізор, вилучені два машинописні примірники т.з. «Декларації», та протоколом огляду цього ворожого документа.

(Том 4, а.с. 148, 175)

— копією протокола обшуку в квартирі РУДЕНКА М.Д. від 23 грудня 1976. року, під час якого разом з іншими документами вилучені машинописний текст т.з. «Меморандуму № 1» і «Декларації» та машинописні кінцівки до них, в яких містяться в числі інших прізвище і підпис ЛУК'ЯНЕНКА, як співавтора цих ворожих документів.

(Том 1, а.с. 156, 167, 190-193, 208-209)

— копією того ж протоколу обшуку в квартирі РУДЕНКА М.Д. від 23 грудня 1976 року, під час якого вилучено згаданий вище рукописний список засуджених осіб, одержаний РУДЕНКОМ від ЛУК'ЯНЕНКА та протоколом огляду цього документа.

(Том І, а.с. 150-164, 240-241)

— висновками криміналістичних експертиз від ЗО березня 1977 року і 10 лютого 1978 року, згідно яких підпис на машинописних кінцівках т.з. «Декларації» і «Меморандуму № 1» та рукописний текст списка засуджених осіб, які вилучені в РУДЕНКА М.Д., виконані обвинуваченим ЛУК'ЯНЕНКОМ.

(Том 12, а.с. 21, 23, 82; том 13, а.с. 31, 53, 64-66)

— речовими доказами: машинописними кінцівками документів під назвами «Декларація» і «Меморандум № 1», рукописним списком засуджених осіб, вилучених у РУДЕНКА М.Д. та двома машинописними примірниками «Декларації», вилучених у обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 1, а.с. 118-138; том 4, а.с. 275-278; том 12, а.с. 239-258, 261-265)

Допитаний по цій справі як свідок ТИХИЙ О.І. щодо зазначених обставин виготовлення ворожих документів «Декларації» і «Меморандуму № 1» дати показання безпідставно відмовився.

(Том 7, а.с. 275)

У грудні 1976 року ЛУК'ЯНЕНКО одержав в м.Чернігові від особи, назвати яку відмовився, призначений йому машинописний примірник «Декларації», надрукованої РУДЕНКОМ на своїй друкарській машинці в м.Києві. З метою поширення цього ворожого радянському суспільству документа ЛУК'ЯНЕНКО отриману «Декларацію» розмножив на власній друкарській машинці «Москва» № 187656 не менше як в семи примірниках. Одержаний від РУДЕНКА машинописний примірник «Декларації», а також один примірник цього документа з числа розмножених, ЛУК'ЯНЕНКО зберігав у себе на квартирі в тайнику — подвійному днищі, обладнаному в тумбочці під телевізор, до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року. З тією ж ворожою метою в грудні 1976 року та в лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО у себе на квартирі в М.Чернігові ознайомив з «Декларацією» відповідно свою дружину — ЛУК'ЯНЕНКО Надію Никонівну і мешканця м.Городня Чернігівської області ПОКРОВСЬКОГО Івана Миколайовича.

Згадані антирадянські документи потрапили також за кордон на Захід, де активно використовуються в буржуазній пресі, в антирадянських передачах ворожих радіостанцій «Свобода», «Німецька хвиля» та інших.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного як свідка по кримінальній справі на РУДЕНКА М.Д. І ТИХОГО О.І. в 1977 році, про те, що у грудні 1976 року він одержав в М.Чернігові від особи, назвати яку відмовився, машинописний примірник «Декларації» і тоді ж розмножив цей документ на власній друкарській машинці «Москва» в декількох примірниках. На допитах по своїй справі обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО щодо розмноження та поширення зазначеного ворожого документа дати показання безпідставно відмовився.

(Том 1, а.с. 37-40; том 5, а.с. 71-76, 119-121, 260-263)

— показаннями свідка ЛУК'ЯНЕНКО Н.Н. про те, що наприкінці 1976 року її чоловік — ЛУК'ЯНЕНКО Л.Г. давав їй читати машинописний текст «Декларації».

(Том 7, а.с. 47-48, 56)

— показаннями свідка ПОКРОВСЬКОГО І.М., який ствердив, що в лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО в своїй квартирі ознайомив його з машинописним примірником документа під назвою «Декларація».

(Том 7, а.с. 166-168)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого в тайнику вилучено два машинописних примірники т.з. «Декларації» та протоколом огляду цього ворожого документа.

(Том *А,* а.с. 148, 175)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 23 грудня 1976 року, під час якого вилучено 5 аркушів використаного копіювального паперу з відбитками машинописного тексту «Декларації», та протоколом їх огляду.

(Том 12, а.с. 351-353; том 1, а.с. 24)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого один з машинописних примірників т.з. «Декларації», що вилучена у ЛУК'ЯНЕНКА, віддруковано не менше як в двох примірниках на друкарській машинці «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 13, а.с. 21-52)

— висновком криміналістичної експертизи від ЗО березня 1977 року, згідно якого п'ять аркушів копіювального паперу, вилучених у ЛУК'ЯНЕНКА, використовувались для віддрукування т.з. «Декларації».

(Том 12, а.с. 37, 86)

— приєднаними до цієї кримінальної справи матеріалами про те, що зазначені ворожі документи «Декларація» та «Меморандум № 1» потрапили на Захід, де активно використовуються в буржуазній пресі та антирадянських передачах радіостанцій «Свобода», «Німецька хвиля» і інших підривних акціях проти Радянського Союзу.

(Том 3, а.с. 199-224; том 11, а.с. 108, 115-143; том 12, а.с. 287-289)

— речовими доказами: двома машинописними примірниками т.з. «Декларації», 5 аркушами використаного копіювального паперу та друкарською машинкою «Москва» № 187656, вилученими при обшуках у обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 4, а.с. 275-278; том 12, а.с. 266; додаток до справи — окремий пакунок № 1)

Обвинувачений РУДЕНКО М.Д. на допитах по своїй справі показав, що в листопаді 1976 року він віддрукував 10 примірників «Декларації», один з яких призначався ЛУК'ЯНЕНКУ Л.Г., але чи передав він (РУДЕНКО) йому примірник цього документа — не пам'ятає.

(Том 2, а.с. 21-24)

У другій половині січня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО у себе в квартирі в М.Чернігові разом з РУДЕНКОМ обговорював виготовлений останнім для широкого розповсюдження рукописний проект антирадянського документа під назвою «Меморандум № 2». При цьому ЛУК'ЯНЕНКО погодився зі змістом та антирадянською спрямованістю «Меморандуму № 2», в той же час висловив деякі зауваження, після чого, схваливши в цілому документ, надрукував на своїй друкарській машинці «Москва» № 187656 кінцівку його тексту, під яким разом з РУДЕНКОМ підписався за себе і КАНДИБУ Івана Олексійовича, ставши таким чином співавтором та співучасником у виготовленні цього ворожого документа.

«Меморандум № 2» є злісним пасквілем на радянську дійсність та внутрішню політику КПРС і Радянського уряду. Документ написаний з ворожих буржуазно-націоналістичних позицій і спрямований на підрив дружби братніх народів СРСР, проти принципів пролетарського Інтернаціоналізму. В ньому, зокрема, наклепницьки твердиться, що імперіалістичне минуле Росії висить чорною тінню «над народами-союзниками, не дозволяючи їм заговорити про свої конституційні права», що реальний суверенітет братніх республік нібито «...перетворюється у протокольну умовність. А а останні роки шовіністично настроєні офіційні особи зневажливо відкидають навіть цю жалюгідну умовність...»

Поряд з вказаними вище наклепницькими вигадками, що порочать радянський державний і суспільний лад, робиться спроба паплюжити марксизм; вказується, що «...марксизм, як офіційна ідеологія Радянського Союзу...» начебто «...дедалі виразніше втрачає свою привабливість...», союз братніх республік нашої країни

іменується в документі «формально-декларативиим». Робиться також спроба звинуватити СРСР в тому, що нібито з його вини загроза світової війни ще не зникла. В «Меморандумі № 2» містяться, крім того, наклепницькі вигадки про те, що в Радянському Союзі, зокрема на Україні, начебто порушуються права людини і проводяться безпідставні переслідування громадян.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного як свідка по кримінальній справі РУДЕНКА М.Д. і ТИХОГО 0.І. в 1977 році, про те, що в другій половині січня 1977 року він у себе в квартирі в М.Чернігові разом з РУДЕНКОМ обговорював виготовлений останнім рукописний документ під назвою «Меморандум № 2». Тоді ж, як визнав ЛУК'ЯНЕНКО, схваливши зміст цього документа, він надрукував на своїй друкарській машинці «Москва» кінцівку його тексту, під яким разом з РУДЕНКОМ підписався за себе (ЛУК'ЯНЕНКА) і КАНДИБУ І.О., мешканця села Пустомити Львівської області.

На допитах по своїй справі обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО щодо зазначених обставин виготовлення та розмноження т.з. «Меморандуму № 2» дати показання безпідставно відмовився.

(Том 1, а.с. 51-58; том 4, а.с. 33-34, 37; том 5, а.с. 86-90, 260-263)

— показаннями обвинуваченого РУДЕНКА М.Д. на попередньому слідстві по своїй справі в 1977 році, про те, що він в січні 1977 року в м. Чернігові обговорював виготовлений ним проект «Меморандума № 2» з ЛУК'ЯНЕНКОМ Л.Г. Останній, схваливши цей документ, надрукував на друкарській машинці кінцівку до його тексту, під яким вони обидва підписались.

(Том 1, а.с. 62-64)

— показаннями свідка КАНДИБИ І.О. про те, що він в 1977 році дав згоду ЛУК'ЯНЕНКУ підписувати документи, які будуть виготовлені від імені т.з, «Української громадської групи сприяння...».

(Том 6, а.с. 249-250)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучена друкарська машинка «Москва» № 187656.

(Том 4, а.с. 154)

— висновком криміналістичної експертизи від ЗО березня 1977 року, згідно якого машинописна кінцівка «Меморандуму № 2», вилучена під час обшуку 5 лютого 1977 року в квартирі РУДЕНКА М.Д., віддрукована на друкарській машинці «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА, а підписи на ній, в тому числі і за КАНДИБУ І.О., виконані ЛУК'ЯНЕНКОМ.

(Том 12, а.с. 29, 82, 87)

— речовими доказами: машинописним текстом «Меморандуму № 2» і машинописною кінцівкою цього документа, вилученими з архівної кримінальної справи № 66267 по обвинуваченню РУДЕНКА і ТИХОГО, та друкарською машинкою «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 1, а.с. 139-142; том 12, а.с. 232-238, 259; додаток до справи — пакунок № 1)

Тоді ж, у другій половині січня 1977 року, ЛУК'ЯНЕНКО у себе на квартирі в м. Чернігові разом з РУДЕНКОМ також обговорював виготовлений останнім для широкого розповсюдження рукописний проект наклепницького документа під назвою «Меморандум № 3». При цьому ЛУК'ЯНЕНКО погодився зі змістом та антирадянською спрямованістю «Меморандуму № 3», в той же час висловив деякі зауваження, після чого, схваливши в цілому документ, надрукував на своїй друкарській машинці «Москва» № 187656 кінцівку його тексту, під яким разом з РУДЕНКОМ підписався за себе і КАНДИБУ І.О., ставши таким чином співавтором та співучасником у виготовленні цього ворожого документа.

В «Меморандумі № 3» містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема, наклепницьки твердиться, що в Радянському Союзі начебто мають місце беззаконня, свавілля, порушення прав людини; нібито людей притягують до кримінальної відповідальності тільки за те, що вони віруючі.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного як свідка на попередньому слідстві по кримінальній справі на РУДЕНКА М.Д. і ТИХОГО О.І., про те, що у другій половині січня 1977 року він в м. Чернігові разом з РУДЕНКОМ обговорював виготовлений останнім рукописний проект документа під назвою «Меморандум № 3» і, схваливши в цілому цей документ, надрукував на своїй друкарській машинці «Москва» його кінцівку, яку підписав за себе і за КАНДИБУ І.О.
На допитах по своїй спразі щодо обставин виготовлення і розмноження т.з. «Меморандуму № 3» обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО дати показання безпідставно відмовився.

(Том 1, а.с. 51-58; том 4, а.с. 33-34, 37; том 5, а.с. 91-94, 260-263)

— показаннями обвинуваченого РУДЕНКА М.Д. на попередньому слідстві по своїй справі в 1977 році про те, що в січні 1977 року він в м. Чернігові обговорював виготовлений ним проект документа під назвою «Меморандум №3» з ЛУК'ЯНЕНКОМ Л.Г. При цьому, як ствердив РУДЕНКО, ЛУК'ЯНЕНКО схвалив цей документ, передрукував його кінцівку на друкарській машинці, а потім підписав її за себе і КАНДИБУ !.О.

(Том 2, а.с. 52-53)

— показаннями свідка КАНДИБИ І.О. про те, що він в 1977 році дав згоду ЛУК'ЯНЕНКУ підписувати документи, які будуть виготовлені від імені т.з. «Української громадської групи сприяння...»

(Том 6, а.с. 249-250)

— протоколом обшуку в квартирі обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА від 12 грудня 1977 року, під час якого вилучена друкарська машинка «Москва» № 187656.

(Том 4, а.с. 154)

— висновком криміналістичної експертизи від ЗО березня 1977 року, згідно якого машинописна кінцівка «Меморандуму № 3», вилучена під час обшуку 5 лютого 1977 року в квартирі РУДЕНКА М.Д., віддрукована на друкарській машинці «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА, а підписи на ній, в тому числі і за КАНДИБУ І.О., виконані ЛУК'ЯНЕНКОМ.

(Том 12, а.с. 29, 82, 87)

— речовими доказами: машинописним текстом т.з. «Меморандуму № 3» і машинописною кінцівкою цього документа, вилученими з архівної кримінальної справи № 66267 по обвинуваченню РУДЕНКА і ТИХОГО, та друкарською машинкою «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 1, а.с. 143-145; том 12, а.с. 260; додаток до справи — пакунок № 1).

В лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО разом з БЕРДНИКОМ Олександром Павловичем (раніше, в 1950 році, судженим за антирадянську діяльність), МАРИНОВИЧЕМ, МАТУСЕВИЧЕМ та іншими своїми однодумцями виготовив документ під назвою «Меморандум № 4. Про нові репресії на Україні проти групи», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема, в цьому документі автори наклепницьки стверджують, що в Радянському Союзі начебто існують «безжальне свавілля і беззаконня».

Підтверджується:

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного як свідка на попередньому слідстві по кримінальній справі відносно МАТУСЕВИЧА М.І. і МАРИНОВИЧА М.Ф., про те, що він причетний до виготовлення документів т.з. «Української громадської групи...», в тому числі і до «Меморандуму № 4». Щодо обставин виготовлення цього наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКО на допитах під час попереднього слідства по його справі дати показання безпідставно відмовився.

(Том 4, а.с. 37-38, 63-64; том 5, а.с. 95-102, 260-263).

— показаннями свідка БЕРДНИКА О.П., допитаного на попередньому і судовому слідстві по кримінальній справі на МАТУСЕВИЧА і МАРИНОВИЧА, про те, що співавторами «Меморандуму № 4» є всі особи, від імені яких його виготовлено. Допитаний як свідок БЕРДНИК О.П. по кримінальній справі відносно ЛУК'ЯНЕНКА дати показання про зазначений документ безпідставно відмовився.

(Том 11, а.с. 147, 183; том 6, а.с. 27)

— приєднаним до цієї справи текстом повідомлення антирадянської буржуазно-націоналістичної газети «Свобода», що видається в США, про розповсюдження на Заході «Меморандуму № 4» та текстом цього документа, з якого видно, що він виготовлений від імені ЛУК'ЯНЕНКА, БЕРДНИКА, МАРИНОВИЧА, МАТУСЕВИЧА та інших осіб,

(Том 11, а.с. 87-88, 105-108)

— протоколом огляду «Меморандуму № 4»

(Том 11, а.с. 77)

Свідки МАТУСЕВИЧ М.І. та МАРИНОВИЧ М.Ф. дати показання по справі ЛУК'ЯНЕНКА відносно виготовлення «Меморандуму № 4» безпідставно відмовились.

(Том 7, а.с. 99-100; том 14, а.с. 181-182)

В тому ж лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО у співавторстві з БЕРДНИКОМ та іншими згаданими особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 5. Україна літа 1977 року», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема, в цьому документі твердиться, що «структура Радянської країни» нібито є «бюрократична», що в нашому суспільстві начебто існує «свавілля», проводяться «репресії проти чесних людей». Далі автори «Меморандуму № 5», паплюжачи діяльність Радянського уряду і КПРС, наклепницьки твердять, що «ідеї Леніна по національному питанню» нібито «не були втілені в життя», а «наступним рокам не вдалося перемогти шовіністичний дух великодержавництва», що державність України начебто являє собою лише «паперовий міраж», а в нашому суспільстві діє «дух імперіалізму та шовінізму». Також в документі містяться заклики до створення в СРСР «опозиції» для боротьби з Радянською владою.

Підтверджується:

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА, допитаного як свідка по кримінальній справі відносно МАТУСЕВИЧА і МАРИНОВИЧА, про те, що він є співавтором документів т.з. «Української громадської групи...», а в тому числі і «Меморандуму № 5».

На допитах по його кримінальній справі обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО дати показання про виготовлення наклепницького документа «Меморандум № 5» безпідставно відмовився.

(Том 4, а.с. 37-38, 63-64; том 5, а.с. 95-102, 260-263)

— показаннями свідка БЕРДНИКА О.П., допитаного на попередньому і судовому слідстві по кримінальній справі на МАТУСЕВИЧА і МАРИНОВИЧА, про те, що співавторами «Меморандуму № 5» є всі особи, від імені яких його виготовлено. На допитах по кримінальній справі відносно ЛУК'ЯНЕНКА свідок БЕРДНИК дати показання про вказаний документ безпідставно відмовився.

(Том 11, а.с. 147, 183; том 6, а.с. 27)

— приєднаними до цієї справи текстами повідомлення закордонної ворожої радіостанції «Свобода» від 16 червня 1977 року та статті буржуазної газети «Свобода» від 22 червня того ж року, про поширення на Заході «Меморандуму № 5», підписаного, як це зазначено в текстах цих повідомлень, ЛУК'ЯНЕНКОМ, БЕРДНИКОМ, МАТУСЕВИЧЕМ, МАРИНОВИЧЕМ та іншими особами, та текстом цього документа.

(Том 11, а.с. 99-103, 112-114)

— протоколом огляду тексту передачі тієї ж закордонної радіостанції «Свобода» від 29 червня 1977 року про «Меморандум № 5», який, як вказано в цьому тексті, підписаний ЛУК'ЯНЕНКОМ та іншими особами і набув поширення на Заході.

(Том 12, а.с. 289-290)

Свідки МАРИНОВИЧ М.Ф. та МАТУСЕВИЧ М.І. дати показання по справі ЛУК'ЯНЕНКА відносно виготовлення «Меморандуму № 5» безпідставно відмовились.

(Том 7, а.с. 99-100; том 14, а.с. 181-182)

Тоді ж, в лютому 1977 року, ЛУК'ЯНЕНКО у співавторстві з цими ж особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 6». Про так звані «внутрішні справи» держави», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В цьому документі автори, з ворожих радянському суспільству позицій, наклепницьки твердять, що в Радянському Союзі нібито існує «бюрократична система» і що Радянська влада начебто «узурпувала конституційні прерогативи». Намагаючись посіяти недовір'я народу до Радянської держави, наклепницьки твердять, що вона в «правовому» відношенні начебто не спроможна і їй «неможливо ні в чому довіряти».

Підтверджується:

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА як свідка по кримінальній справі відносно МАТУСЕВИЧА і МАРИНОВИЧА про те, що він причетний до виготовлення документів т.з. «Української громадської групи...», в тому числі і до «Меморандуму № 6», серед авторів якого зазначено і його прізвище. На допитах по його справі

обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО про виготовлення та розповсюдження цього документа дати показання безпідставно відмовився.

(Том 4, а.с. 37-38, 63-64; том 5, а.с. 95-102, 260-263)

— показаннями свідка БЕРДНИКА О.П., допитаного на попередньому і судовому слідстві по кримінальній справі на МАТУСЕВИЧА та МАРИНОВИЧА, про те, що співавторами «Меморандуму № 6» є всі особи, від імені яких його виготовлено. На допитах по кримінальній справі відносно ЛУК'ЯНЕНКА свідок БЕРДНИК дати показання про зазначений документ безпідставно відмовився.

(Том 11, а.с. 147, 183; том 6, а.с. 27)

— показаннями свідка ОБЕРТАСА Є.В. про те, що дійсно 23 квітня 1977 року при обшуці в його квартирі вилучено примірник документа під назвою «Меморандум № 6», але назвати особу, від якої він отримав цей документ, відмовився.

(Том 7, а.с. 160-163)

— приєднаними до справи текстами повідомлень буржуазно-націоналістичної газети «Свобода» про поширення на Заході «Меморандуму № 6».

(Том 11, а.с. 105-108)

— витягом з протоколу обшуку від 23 квітня 1977 року у мешканця м. Києва ОБЕРТАСА Є.В., під час якого вилучено «Меморандум № 6» та протоколом огляду цього документа.

(Том 11, а.с. 66-67, 72-73)

— речовим доказом: вилученим під час обшуку у ОБЕРТАСА примірником «Меморандуму № 6», виготовленим від імені ЛУК'ЯНЕНКА, БЕРДНИКА, МАРИНОВИЧА, МАТУСЕВИЧА та інших осіб.

(Том 11, а.с. 68)

Свідки МАРИНОВИЧ та МАТУСЕВИЧ дати показання по справі ЛУК'ЯНЕНКА щодо виготовлення «Меморандуму № 6» безпідставно відмовились.

(Том 7, а.с. 99-100, том 14, а.с. 181-182)

В березні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО в співавторстві з тими ж особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 7. Українська група після чотирьох місяців існування», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В документі робиться спроба зганьбити діяльність Радянського уряду, твердиться, що в Радянському Союзі нібито існують беззаконня, свавілля, знущання з соціалістичної законності, порушення «свободи совісті», «міжнародних угод про права людини»; вказується, що Радянська держава начебто є «бюрократичною системою», яка проводить «репресії і терор» тощо.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА як свідка по кримінальній справі відносно МАТУСЕВИЧА та МАРИНОВИЧА про те, що він є співавтором документів т.з. «Української громадської групи...» в тому числі і «Меморандуму № 7». На допитах по його справі обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО дати показання про виготовлення цього документа безпідставно відмовився.

(Том 4, а.с. 37-38, 63-64; том 5, а.с. 95-102, 260-263)

— показаннями свідка БЕРДНИКА О.П., допитаного на попередньому і судовому слідстві по кримінальній справі на МАТУСЕВИЧА та МАРИНОВИЧА, про те, що співавторами документа «Меморандум № 7» є особи, від імені яких його

виготовлено. На допиті по справі відносно ЛУК'ЯНЕНКА свідок БЕРДНИК щодо цього документа дати показання безпідставно відмовився.

(Том 11.. а.с. 147, 183; том 6, а.с. 27)

— приєднаними до цієї справи текстами статей буржуазно-націоналістичної газети «Свобода» про поширення на Заході «Меморандуму № 7» та текстом цього документа, виготовленого від імені ЛУК'ЯНЕНКА, БЕРДНИКА, МАТУСЕВИЧА та інших осіб.

(Том 11, а.с. 89-96, 105-108)

— копією протоколу огляду «Меморандуму № 7»

(Том 11, а.с. 77-78)

Свідки МАРИНОВИЧ М.Ф. та МАТУСЕВИЧ М.І. дати показання по справі ЛУК'ЯНЕНКА щодо виготовлення «Меморандуму № 7» безпідставно відмовились.

(Том *1,* а.с. 99-100; том 14, а.с. 181-182)

Тоді ж, в березні 1977 року» ЛУК'ЯНЕНКО разом з тими ж особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 8. Про переслідування В.Лісової — дружини політв'язня», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В цьому документі паплюжиться радянська дійсність і наклепницьки твердиться що в Радянському Союзі, зокрема на Україні, нібито існує свавілля і «торжествує тиранічний держиморда і цілковите беззаконня».

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями ЛУК'ЯНЕНКА як свідка по кримінальній справі відносно МАТУСЕВИЧА і МАРИНОВИЧА про те, що він причетний до виготовлення документів т.з. «Української громадської групи...», в тому числі і до «Меморандуму № 8». На допитах по його кримінальній справі обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО дати показання щодо цього документа безпідставно відмовився.

(Том 4, а.с. 37-38, 63-64; том 5, а.с. 95-102, 260-263)

— показаннями свідка БЕРДНИКА О.П., допитаного на попередньому і судовому слідстві по кримінальній справі на МАТУСЕВИЧА та МАРИНОВИЧА, про те, що співавторами «Меморандуму № 8» є всі особи, від імені яких його виготовлено. На допитах по кримінальній справі відносно ЛУК'ЯНЕНКА свідок БЕРДНИК дати показання щодо зазначеного документа відмовився.

(Том 11, а.с. 147, 183; том 6, а.с. 27)

— приєднаними до цієї справи текстами статей буржуазно-націоналістичної газети «Свобода» про поширення на Заході «Меморандуму № 8» та текстом цього документа, виготовленого від імені ЛУК'ЯНЕНКА, БЕРДНИКА та інших осіб.

(Том 11, а.с, 97-98, 105-108)

— копією протокола огляду «Меморандуму № 8»

(Том 11, а.с. 78)

Свідки МАРИНОВИЧ М.Ф. та МАТУСЕВИЧ М.І. дати показання по справі ЛУК'ЯНЕНКА відносно «Меморандуму № 8» безпідставно відмовились.

(Том 7, а.с. 99-100; том 14, а.с. 181-182)

Вищезазначені антирадянські документи — «Меморандуми» за номерами 4, 5, 6, 7 та 8 виготовлені при активній участі ЛУК'ЯНЕНКА, потрапили за кордон, де, як

вбачається з передач ворожих радіостанцій та буржуазно-націоналістичної преси, зокрема газети «Свобода», що видається т.з. «Українським народним союзом» в Джерсі-Сіті та Нью-Йорку (США), набули широкого розповсюдження на Заході і використовуються в підривних акціях проти СРСР.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— приєднаними до справи текстами статей газети «Свобода» і передач закордонних радіостанцій про поширення на Заході «Меморандумів» т.з. «Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод».

(Том 11, а.с. 99-108, 111-114)

— протоколом огляду тексту передачі закордонної буржуазної радіостанції «Свобода» щодо документа «Меморандум № 5».

(Том 12, а.с. 289-290)

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО щодо розповсюдження зазначених ворожих документів «Меморандумів» за номерами 4, 5, 6, 7 та 8, зокрема про передачу їх за кордон на Захід, дати показання відмовився.

(Том 5, а.с. 101)

На початку листопада 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО разом з БЕРДНИКОМ та іншими своїми однодумцями виготовив ворожий документ під назвою «Маніфест українського правозахисного руху», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В цьому документі з ворожих радянському суспільству позицій твердиться, що в СРСР нібито існує беззаконня — «...масштаби правопорушень так зросли, що це стало звичним, це стало своєрідним законом. Тепер навпаки, дивуються і турбуються, коли десь, хтось дотримується закону. Це називається дивацтвом або злочином...» Також зводяться злісні наклепи на радянську дійсність, нібито «під пресом бюрократичних узурпаторів» йде деградація «цілого народу», начебто мають місце «...масове відречення від рідної мови, посилання дітей до російських шкіл, зневага до рідної культури і літератури, а відтак — цинізм і збайдужіння до духовних проблем, масовий алкоголізм, культ речей і споживацької ідеології, підкупність, сексуальне розтління юного покоління...». Наклепницьки твердиться, що під прикриттям Союзу Республік... «чинилися страхітливі злочини супроти тих чи інших націй, зокрема супроти України (штучні голодовки, мільйони... переслідуваних...)», тощо.

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— копією протокола обшуку від 12 грудня 1977 року в квартирі РУДЕНКО Р.О., де в той час мешкав БЕРДНИК О.П., під час якого вилучено машинописний примірник документа під назвою «Маніфест українського правозахисного руху», в якому серед співавторів цього документа зазначено і ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г.

(Том 9, а.с. 77-78)

— протоколом обшуку від 12 грудня 1977 року в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г. під час якого вилучено блокнот, в якому на 10-й сторінці є рукописний текст щодо СТРІЛЬЦІВА Василя, з викладенням деяких його біографічних даних.

(Том 4, а.с. 147)

— протоколами оглядів ворожого т.з. «Маніфесту українського правозахисного руху», вилученого у БЕРДНИКА, та вказаного блокноту, вилученого у обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА, з яких вбачається, що рукописний текст в блокноті щодо СТРІЛЬЦІВА за змістом тотожний виносці в зазначеному т.з. «Маніфесті...»

(Том 4, а.с. 14; том 9, а.с. 93-95)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого рукописний текст, тотожний виносці т.з. «Маніфесту...» щодо СТРІЛЬЦІВА на 10-й сторінці блокнота, вилученого у ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г., виконаний останнім.

(Том 13, а.с. 24-25, 51)

— речовими доказами: машинописним примірником т.з. «Маніфесту...» та блокнотом з рукописним текстом на 10-й сторінці: щодо СТРІЛЬЦІВА.

(Том 4, а.с. 311; том 9, а.с. 110-120)

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО Л.Г. щодо виготовлення ворожого документа під назвою «Маніфест українського правозахисного руху» дати показання безпідставно відмовився.

(Том 5, а.с. 107-111)

Допитаний свідок БЕРДНИК визнав свою причетність до виготовлення т.з. «Маніфесту.,.», а щодо участі ЛУК'ЯКЕНКА в його складанні дати показання відмовився.

(Том 6, а.с. 17-19)

На початку грудня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО разом з БЕРДНИКОМ та іншими своїми однодумцями виготовив документ під назвою «Звернення до Белградської наради 35-ти держав по перевірці виконання Гельсінських угод. Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію, в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В документі з ворожих радянському суспільству позицій паплюжиться політика КПРС в галузі будівництва соціалізму, наклепницьки твердиться нібито «у десятках розвинутих країн створено компартії, що помагали створювати міф про ідеальність радянського суспільства». З націоналістичних позицій робиться спроба довести, що в Радянському Союзі українці начебто зазнають «дискримінації» в різних «галузях життя» і, зокрема, у питанні «права на еміграцію».

З метою поширення цього ворожого радянському суспільству документа ЛУК'ЯНЕНКО тоді ж, на початку грудня 1977 року, розмножив зазначене «Звернення до Белградської наради...» на власній друкарській машинці «Москва» № 187656 не менше як в двох примірниках, з яких — перший примірник зберігав у себе на квартирі в місті Чернігові в тайнику під пластиковим покриттям кухонного столу до його вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

Зазначений ворожий документ потрапив за кордон на Захід, де, зокрема, був використаний в антирадянських передачах зарубіжної буржуазної радіостанції «Свобода».

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— протоколом обшуку від 12 грудня 1977 року в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г., під час якого вилучено машинописний документ «Звернення до Белградської наради... Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію» (в тайнику) та два аркуші використаного копіювального паперу з відбитками машинописного тексту цього документа.

(Том 4, а.с. 146, 154)

— протоколом огляду т.з. «Звернення... Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію», в якому серед інших співавторів цього ворожого документа зазначено і обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА.

(Том 4, а.с. 170)

— висновком криміналістичної експертизи від 10 лютого 1978 року, згідно якого зазначений машинописний документ віддрукований не менше як в двох примірниках на друкарській машинці «Москва» № 187656 обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА і при його друкуванні використовувались два аркуші копіювального паперу, вилученого при обшуці в квартирі ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г.

(Том 13, а.с. 20, 24, 32, 48, 52-53)

- протоколом огляду текстів антирадянських передач зарубіжної буржуазної радіостанції «Свобода», з яких вбачається, що т.з. «Звернення...» потрапило за кордон на Захід і використовується в підривних акціях проти Союзу РСР.

(Том 12, а.с. 296-297).

— речовими доказами: машинописним документом під назвою «Звернення до Белградської наради... Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію», двома копіювальними аркушами паперу та друкарською машинкою «Москва» № 187656, вилученими у ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г.

(Том 4, а.с. 271-273, 311 «а»; додаток до справи—окремий пакунок № 1)

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО і свідок БЕРДНИК О.П. щодо виготовлення та розмноження ними т.з. «Звернення...» дати показання відмовились.

(Том 5, а.с. 10-12, 103-106, 260-263; том 6, а.с. 27-28)

Поруч з цим, з метою підриву та ослаблення Радянської влади, ЛУК'ЯНЕНКО провадив антирадянську пропаганду, поширюючи в усній формі наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Так, в серпні 1976 року в службовому кабінеті Чернігівської обласної дитячої лікарні ЛУК'ЯНЕНКО під час бесіди з головним лікарем цієї лікарні МОРГУНОМ Іваном Федоровичем, пояснюючи причини його відмови від підпису Стокгольмської Відозви, звернення Постійного Комітету Всесвітнього конгресу прихильників миру, наклепницьки стверджував, що на Україні нібито «обмежують конституційне право на свободу слова».

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

— показаннями свідка МОРГУНА І.Ф. про те, що в серпні 1976 року ЛУК'ЯНЕНКО в розмові з ним стверджував, що на Україні нібито «обмежують конституційне право на свободу слова».

(Том 7, а.с. 118-119)

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО по цьому факту дати показання безпідставно відмовився.

(Том 5, а.с. 219-220, 260-263)

З квітня 1977 року, знаходячись на квартирі мешканця м. Чернігова СВІТАЙЛА Петра Семеновича з приводу дня народження його дружини, ЛУК'ЯНЕНКО в присутності їх гостей — ГАРМАША Михайла Петровича, ДОВБИЩУКА Віктора Степановича і ГЕРАСИМОВА Анатолія Володимировича зводив наклеп на радянський державний і суспільний лад, з ворожих радянському суспільству позицій намагався довести, що в Радянській країні, яку називав «бюрократичною», нібито відсутні демократичні права громадян, зокрема немає свободи слова, демонстрацій і мітингів; що на Україні начебто проводиться насильницька русифікація. Під час бесіди з ДОВБИЩУКОМ і ГЕРАСИМОВИМ також наклепницьки стверджував, що Україна нібито невільна і в даний час начебто «...знаходиться під окупацією Росії...».

П і д т в е р д ж у є т ь с я :

- показаннями свідків ГАРМАША М.П., ДОВБИЩУКА В.С. та ГЕРАСИМОВА А.В. про те, що при описаних обставинах ЛУК'ЯНЕНКО висловлював вказані наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний та суспільний лад.

(Том 6, а.с. 123-131; 132-140, 149-155)

— показаннями свідків СВІТАЙЛА П.С. та його дружини — СВІТАЙЛО О.М., які ствердили, що 3 квітня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО Л.Г. разом з іншими гостями знаходився в їх квартирі з приводу сімейного свята, де мав якусь суперечку з ГАРМАШЕМ М.П., ДОВБИЩУКОМ В.С. і ГЕРАСИМОВИМ А.В., але зміст її не чули, оскільки в той час були зайняті в кухні.

(Том 7, а.с. 209-216)

Обвинувачений ЛУК'ЯНЕНКО з приводу наведеного вище епізоду проведення ним антирадянської пропаганди в усній формі дати показання безпідставно відмовився.

(Том 5, а.с. 220-224, 260-263)

Допитаний по суті пред'явленого обвинувачення ЛУК'ЯНЕНКО Л.Г. винним себе у скоєнні вищевказаного злочину не визнав, від дачі показань безмотивно відмовився. Одночасно заявив, що інкриміновані йому дії злочинними не вважає.

Проте проведення ЛУК'ЯНЕНКОМ агітації і пропаганди в письмовій та усній формі, направленої на підрив і ослаблення Радянської влади, достатньо підтверджується наведеними вище показаннями перелічених свідків, протоколами обшуків, вилученими та приєднаними до справи речовими доказами, протоколами їх оглядів, висновками криміналістичних експертиз та іншими матеріалами справи.

Про спрямованість злочинної діяльності ЛУК'ЯНЕНКА саме на підрив і ослаблення Радянської влади та про його антирадянські націоналістичні переконання свідчать: сам характер діянь обвинуваченого, відверто ворожий зміст документів, які він протягом тривалого часу систематично виготовляв, розмножував, зберігав та розповсюджував, а також поширювані ним в усній формі наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Про це ж свідчать ті обставини, що ЛУК'ЯНЕНКО, незважаючи на неодноразові попередження з боку офіційних осіб про недопустимість проведення ворожої діяльності, не припинив її, підтримував злочинні зв'язки з вороже настроєними особами, зокрема з такими, що раніше були засуджені за особливо небезпечні державні злочини, з засудженими в останній час по інших кримінальних справах його однодумцями РУДЕНКОМ, ТИХИМ, МАРИНОВИЧЕМ, МАТУСЕВИЧЕМ та іншими відщепенцями, у співавторстві з якими та особисто виготовляв злісні антирадянські документи, деякі з яких потрапили за кордон в капіталістичні країни, де широко використовуються антирадянськими центрами та буржуазною пропагандою в провокаційних акціях проти СРСР, про що ЛУК'ЯНЕНКО знав з передач закордонних буржуазних радіостанцій.

ЛУК'ЯНЕНКО в 1958 році закінчив юридичний факультет Московського державного університету, працював по спеціальності, а в 1961 році був засуджений за антирадянську діяльність. Маючи вищу юридичну освіту та значний життєвий досвід, він не міг не усвідомлювати, що його дії, пов'язані з виготовленням, зберіганням та розповсюдженням документів, в яких зводяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, а також систематичне поширення ним таких же наклепницьких вигадок в усній формі серед свого оточення, були спрямовані саме на підрив та ослаблення Радянської влади.

Передбаченою ст. 41 КК УРСР обставиною, яка обтяжує відповідальність обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА Л.Г., є те, що він раніше вчинив особливо небезпечний державний злочин, за що в 1961 році був засуджений.

Обставин, які б пом'якшували відповідальність обвинуваченого ЛУК'ЯНЕНКА, передбачених ст. 40 КК УРСР, немає.

На підставі викладеного обвинувачується:

ЛУК'ЯНЕНКО Левко Григорович, народження 24 серпня 1927 року, уродженець с.Хрипівка Городнянського району Чернігівської області, українець, гр-н СРСР, безпартійний, з вищою юридичною освітою, одружений, дітей не має; судимий в 1961 році Львівським обласним судом за ст.ст. 56 ч.1 і 64 КК УРСР до смертної кари з заміною Верховним Судом УРСР цієї кари на 15 років позбавлення волі, звільнений з місць ув'язнення після повного відбуття міри покарання 21 січня 1976 року, до арешту працював електриком Чернігівської обласної дитячої лікарні і мешкав в М.Чернігові по вул. Рокосовського, буд. № 41 «б», кв. 41,

в тому, що він, будучи раніше, 20 травня 1961 року, засудженим Львівським обласним судом за ст.ст. 56 ч.1 і 64 КК УРСР до смертної кари з заміною Верховним Судом УРСР 26 липня того ж року цієї кари на 15 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії, після звільнення 21 січня 1976 року з місць позбавлення волі, до погашення судимості за вказаний особливо небезпечний державний злочин, проживаючи в місті Чернігові, не став на шлях виправлення і, залишаючись на ворожих нашому суспільству позиціях, спілкуючись шляхом особистих контактів та листування з особами, що раніше були засуджені за особливо небезпечні державні злочини та іншими своїми однодумцями, на грунті антирадянських націоналістичних переконань, незважаючи на неодноразові попередження з боку офіційних осіб про недопустимість ним протиправних діянь, знову почав займатись активною ворожою діяльністю проти Радянської влади з метою її підриву та ослаблення. Протягом 1976-1977 рр. ЛУК'ЯНЕНКО з вказаною метою як сам особисто, так і з участю інших своїх однодумців систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував документи, в яких містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Деякі з них потрапили за кордон в капіталістичні країни, де широко використовуються антирадянськими центрами та буржуазною пропагандою в провокаційних акціях проти СРСР. Проводив, крім цього, антирадянську агітацію і пропаганду в усній формі.

В січні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий документ під назвою «Зупиніть кривосуддя!», адресований до редакції журналу «Народна творчість та етнографія». У вказаному документі під виглядом захисту РУБАНА Петра Васильовича з міста Прилуки Чернігівської області, притягнутого до відповідальності за скоєння кримінальних злочинів, з ворожих радянському суспільству позицій зводить наклеп на періоди соціалістичного будівництва в нашій країні, розвиток української культури, органи радянського правосуддя. Так, за його словами: «...особливого розквіту оздоблення інтарсією (техніка вирізування орнаментальних мотивів з фанери і наклеювання їх на площу предмета) набуло в добу Козаччини та Гетьманщини...» на Україні. Відносно ж періоду колективізації в Радянському Союзі наклепницьки стверджує, що цей період нібито характерний тим, що «...володіння гарними оздобленими предметами часто-густо розцінювали як ознаку належності до панівних класів...», що такі «предмети» начебто забирали і «...складували де-небудь у

льохах, де вони згнивали, або трощили на місці...» і що все це робилося «...на підставі марксової революційної формули про експроприацію експроприаторів...». Робітничий клас Радянського Союзу, який в період індустріалізації зосереджував усі свої сили на побудову соціалізму, називає «войовничим пролетаріатом» і вказує, що цей період також характеризується «презирливим ставленням» до розвитку вищеназваного художнього засобу як однієї із складових частин української культури. Під виглядом висвітлення судового процесу по кримінальній справі РУБАНА, робить спробу довести, що останнього нібито засуджено безпідставно і що це «...розправа — результат дії закулісних сил, що не мають законних підстав судити РУБАНА, зате мають силу для фальсифікацій...» і як висновок цього наклепу на органи радянського правосуддя дає назву документу — «Зупиніть кривосуддя!»

З метою широкого розповсюдження цього наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКО на протязі 1977 року неодноразово розмножував його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше як двадцять один примірник. З них: два примірники в січні і травні 1977 року надіслав поштою до редакції журналу «Народна творчість та етнографія» у м.Київ; один примірник в січні-лютому 1977 року передав у себе на квартирі в м.Чернігові МАРИНОВИЧУ Мирославу Франковичу, який приїздив до нього з м.Києва; два примірники в лютому-березні 1977 року надіслав поштою у м.Київ МАТУСЕВИЧУ Миколі Івановичу, який за проханням ЛУК'ЯНЕНКА один примірник передав мешканцю цього ж міста АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧУ; один примірник у квітні 1977 року надіслав поштою мешканцю м.Коломиї Івано-Франківської області КІЧАКУ ІГОРУ-ЙОСИПУ ЙОСИПОВИЧУ; вісім примірників у травні 1977 року передав у себе на квартирі мешканці м.Прилуки Чернігівської області дружині засудженого РУБАНА — РУБАН Лідії Федосіївні; один примірник у вересні 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з м.Черкаси мешканцю м.Харкова КРАВЦІВУ Ігорю Івановичу; один примірник 1 жовтня 1977 року надіслав поштою мешканцю м.Інти ЗАТВАРСЬКОМУ Володимиру Миколайовичу, використовуючи при цьому підставну зворотну адресу мешканки М.Чернігова ЯЩЕНКО А.С; два примірника документа і чотири кінцівки до нього зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року. Інші примірники документа «Зупиніть кривосуддя!» ЛУК'ЯНЕНКО розповсюдив серед осіб, назвати яких відмовився.

В лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив документ під назвою «Різдвяне звернення до завзятих атеїстів», в якому зводить наклеп на радянський державний і суспільний лад. Звертаючись до атеїстів, він заявляє: «...О якби ви були не злобливі! Тоді б ви зазнали щастя... Для вас людина — суспільна істота... І ви думаєте: достатньо людей нагодувати, одягнути і забезпечити помешканням, як настане задоволення... 60 років ви вірите в цей постулат...». Наклепницьки стверджує, що в Радянському Союзі народ нібито «...свій сум розчиняє в чарці, молодь кидається в розпусту, сім'ї розпадаються...». Характеризуючи ставлення органів радянської влади до історичних пам'ятників та показуючи їх відношення до спадщини українського народу, наклепницьки твердить, що начебто перед їх «...архітектурною звершеністю та чудовим оздобленням... зупинялася рука... і татар, і поляків...» і нібито «...тільки не зупинилася рука ваша, як у добу середньовічного мракобісся, релігійні фанатики спалювали дорогоцінні манускрипти тільки тому, що у них щось суперечило їхньому уявленню про суть релігії, так ви поступово нищили архітектурні шедеври тільки тому, що не узгоджувались з вашим атеїзмом і нагадували українцям про їхню багату минувшину...» і що начебто в нашій країні знайшлись і такі, «...що могили зорали тракторами... надмогильними плитами із єврейських цвинтарів повимощували тротуари...». Зводячи наклеп на радянську державу, стверджує, що в Радянському Союзі нібито провадиться «...дискримінація значної частини віруючих» і всі «60 років «переслідується» інакодумство».

Зазначений ворожий документ потрапив за кордон на Захід, де був використаний в антирадянських передачах зарубіжної буржуазної радіостанції «Свобода» та надрукований у листопаді 1977 року в т.з. місячнику «Визвольний шлях», що видається в Лондоні.

На початку квітня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий документ під назвою «Відкритий лист професору Київського державного університету Володимиру РУБАНУ від читача газети «Літературна Україна», в якому зводить наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В цьому документі з ворожих радянському суспільству позицій, він, коментуючи надруковану 29 березня 1977 року в газеті «Літературна Україна» статтю професора РУБАНА «Правда — зброя наша», наклепницьки заявляє, що Радянською державою нібито не виконуються положення Заключного акту Гельсінської наради, зокрема пише: «...Ваші слова: «У Радянському Союзі послідовно виконуються всі положення прийнятого в Гельсінкі Заключного акта, які стосуються розширення культурного та інших зв'язків між народами, «викривають Вашу нечесність, і скільки б Ви не повторювали «Правда — зброя наша», все-таки виходить, що вона не Ваша...». Разом з тим намагається виправдати ворожу діяльність українських буржуазних націоналістів і наклепницьки стверджує, що про цю діяльність в нашій пресі нібито нічого не друкувалося і радянським людям про це начебто нічого невідомо. Далі також твердить, що в СРСР громадяни начебто не мають рівних прав та свобод.

З метою розповсюдження цього наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКО неодноразово розмножував його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше шести примірників, 3 них один примірник у квітні 1977 року надіслав поштою до редакції газети «Літературна Україна» у м.Київ, три примірники зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року. Інші примірники «Відкритого листа...» розповсюдив серед осіб, назвати яких відмовився.

На протязі березня-травня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий документ під назвою «Рік свободи», в якому зводить злісні наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В цьому документі він, з ворожих радянському суспільству позицій, намагається опорочити радянську дійсність, наклепницьки твердить, що в Радянському Союзі нібито порушуються права людей, передбачені Загальною Декларацією прав людини ООН, що на Україні начебто проводиться насильницька русифікація, втрачається українська мова і зникає окремішність української нації в цілому. В документі також зводить наклеп на демократичні основи в радянському суспільстві, стверджуючи, що на Україні нібито обмежують конституційне право на «свободу слова», що під час проведення виборів начебто порушується принцип таємності і, що на протязі всіх років Радянської влади в нашому суспільстві нібито первенствує сила, а не право. Разом з тим наклепницьки стверджує, що такі важливі політичні заходи як Ленінські суботники, демонстрації начебто проводяться не в добровільному порядку, а за наказом службових осіб, і що гроші від суботника йдуть не на будівництво лікарень, будинків відпочинку, шкіл тощо, а для інших цілей. Наприклад, як він вказує, щоб «...збудувати ще один заглушувач іноземних радіопередач і ще тугіше заткнути нам вуха...».

Для поширення цього ворожого документа ЛУК'ЯНЕНКО в травні 1977 року розмножив його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше двох примірників.

У квітні-травні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив рукописний документ «Проблема інакодумства в СРСР...», в якому також зводить злісні наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. У цьому документі він, з ворожих радянському суспільству позицій, твердить, що з перших років існування СРСР радянські державні органи нібито фізично винищували осіб, які «...не поділяли світогляду, політики і практики більшовиків...» і що Радянська влада

начебто поряд з боротьбою проти класових ворогів заодно винищувала «простих смертних людей». Також наклепницьки стверджує, що в Радянському Союзі після Великої Вітчизняної війни нібито мільйони радянських людей знаходились у величезних концтаборах, будуючи «заводи, фабрики, шахти, залізниці». В цілому в цьому документі намагається виправдати антирадянську діяльність так званих «інакодумців».

Виготовлений рукопис «Проблема інакодумства в СРСР...» ЛУК'ЯНЕНКО разом з машинописним примірником «Рік свободи» та іншими ідейно-шкідливими документами у травні 1977 року надіслав поштою мешканці м.Києва ГЕЙКО Ользі Дмитрівні (дружині МАТУСЕВИЧА) для ознайомлення з ними членів так званої «Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод». Ці документи, зокрема майже в повному обсязі текст рукопису «Проблема інакодумства в СРСР...», були використані членами так званої «Української громадської групи...» для виготовлення ворожого документа російською мовою під назвою «Письмо №2», серед авторів якого зазначено і ЛУК'ЯНЕНКА. Вказані ворожі документі-; «Рік свободи» та «Письмо № 2» потрапили за кордон на Захід, де активно використовуються у підривних акціях проти СРСР. Зокрема «Рік свободи» ЛУК'ЯНЕНКА опубліковано у вересні, грудні 1977 року та січні 1978 року в т.з. місячниках «Сучасність» і «Визвольний шлях», що видаються відповідно у Мюнхені та Лондоні, а його текст, як і текст «Письма № 2» неодноразово використовувався в антирадянських передачах закордонної буржуазної радіостанції «Свобода».

У листопаді 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий радянському суспільству документ, адресований до Президії Верховної Ради СРСР, — «Заяву... від інакодумця ЛУК'ЯНЕНКА...», датовану 24 листопада 1977 року, в якому зводить наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема твердить, що державні органи нібито «...свободу дисидентів після звільнення перетворюють в новий вид кари, яка тримає людину в постійному напруженні і не залишає умов для творчої праці та нормальної громадської діяльності...», що адміннаглядом начебто намагаються «...прип'яти на припоні суспільно активних людей...». В документі також зводить злісний наклеп на прийняту 7 жовтня 1977 року Конституцію СРСР і стверджує, що вона нібито закріпила нерівність прав і обмежила свободи радянських громадян. Зокрема він твердить, що «...Проголосивши метою держави побудову комунізму, держава тим самим поставила мільйони християн, мусульман, віруючих усіх інших напрямків та інакодумців у категорію другорядних громадян, яким не повинно бути місця в Радянському Союзі...».

З метою широкого розповсюдження цього наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКО в листопаді 1977 року розмножив свою «Заяву» на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше семи її примірників. З них: один примірник 23 листопада 1977 року надіслав поштою мешканцю м.Москви ГРИГОРЕНКУ Петру Григоровичу; один примірник в тому ж листопаді 1977 року надіслав поштою до Президії Верховної Ради СРСР в м.Москву; один примірник в листопаді-грудні 1977 року надіслав поштою мешканцю села Курагіно Красноярського краю ПРОКОПОВИЧУ Григорію Григоровичу; один примірник в кінці листопада 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з м.Києва мешканцю с.Матросова Тенькінського району Магаданської області СТУСУ Василю Семеновичу, використовуючи при цьому підставну зворотну адресу мешканки м.Чернігова КАРАНДІЙ О.Є., один примірник в кінці листопада 1977 року надіслав поштою мешканцю м.Таруса Калузької області СТРОКАТОВІЙ Ніні Антонівні, використовуючи при цьому підставну зворотну адресу мешканки М.Чернігова КАРАНДІЙ О.Є.; два примірники і перший друкований аркуш цього документа зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

В 1977 році ЛУК'ЯНЕНКО від імені віруючих виготовив документ під назвою «Клопотання», адресований до Ради Міністрів Української РСР і Митрополиту

Київському і Галицькому ФІЛАРЕТУ Патріаршому Екзарху України, в якому також зводить наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Під виглядом турботи про віруючих, намагаючись викликати в них незадоволення Радянською владою, він наклепницьки твердить, що з боку Радянської влади віруючим нібито чиняться «...перепони здійснення служби Божої та релігійних обрядів...». Ці надумані «перепони» називає «дискримінацією», а наприкінці «Клопотання» начебто від імені віруючих вимагає відкрити ще одну церкву в місті Чернігові.

З метою широкого розповсюдження цього наклепницького документа і збору підписів віруючих ЛУК'ЯНЕНКО неодноразово розмножував його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше як сім примірників. З них два примірники передав своєму братові — ЛУК'ЯНЕНКУ Олександру Григоровичу, що мешкає в м.Чернігові; один примірник зберігав у себе на квартирі до його вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року. Інші примірники «Клопотання» ЛУК'ЯНЕНКО розповсюдив серед осіб, назвати яких відмовився.

Тоді ж, в 1977 році, ЛУК'ЯНЕНКО виготовив ворожий документ у вигляді «Скарги» по справі засудженого за антирадянську агітацію і пропаганду СЕРГІЄНКА Олександра Федоровича від імені його матері МЕШКО Оксани Яківни та дружини ВІВЧАР Звєнислави, в якому паплюжить радянський державний і суспільний лад та зводить злісний наклеп на радянські органи правосуддя, робить спробу довести, що суд по справі СЕРГІЄНКА це нібито «брутальна розправа»; що Радянська держава начебто не «...ладна створити справедливе суспільство в дусі гуманних принципів сучасних норм міжнародного права...».

Для поширення цього наклепницького документа ЛУК'ЯНЕНКО розмножив його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше трьох примірників. З них один примірник зберігав у себе на квартирі до його вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

Поруч з цим ЛУК'ЯНЕНКО з метою підриву та ослаблення Радянської влади для використання у своїй злочинній діяльності зберігав інші ворожі документи, які також розповсюджував серед своїх однодумців.

В жовтні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО в своїй квартирі зберігав отриманий ним на пошті рукописний документ — «Заяву» мешканця селища Васильківка Васильківського району Дніпропетровської області КАЛИНИЧЕНКА Віталія Васильовича, адресовану на його ім'я як члена так званої «Української громадської групи...». В цій заяві містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад; зокрема стверджується, що в Радянському Союзі нібито провадяться «безпідставні і незаконні арешти». В кінці жовтня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО передав цей наклепницький документ на зберігання своєму братові — ЛУК'ЯНЕНКУ Олександру Григоровичу, в квартирі якого в м.Чернігові він знаходився до вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

На протязі листопада-грудня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО в своїй квартирі зберігав, отриманий ним в листопаді 1977 року з с.Матросова Тенькінського району Магаданської області від СТУСА Василя Семеновича, ворожого змісту лист, датований 9 листопада того ж року, в якому містяться злісні наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема, автор листа, заявляючи про своє бажання бути членом «Укр. Наглядового Комітету» (маючи на увазі так звану «Українську громадську групу...»), підбурює її учасників проводити діяльність в більш широкому плані, працювати не над «долею окремої особи», а над «долею всього українського народу»; наклепницьки стверджує, що на Україні нібито провадяться «репресії української інтелігенції», що в занедбаному стані знаходиться українське «письмо», що начебто «...чимало є ще українців, яким заборонено проживати на Україні — і вони коріняться будь-де: на Колимі, в Красноярському краю, Казахстані і т.ін.». У листі також з націоналістичних позицій паплюжиться

рівноправність Української республіки у складі СРСР і говориться, що в Радянському Союзі нібито немає «фактичної рівності націй».

Для широкого розповсюдження листа СТУСА та його використання в активізації ворожої діяльності своїх однодумців ЛУК'ЯНЕНКО в листопаді 1977 року розмножив цей лист на власній друкарській машинці «Москва» № 187656, виготовивши не менше як десять примірників. З них: один примірник в листопаді-грудні 1977 року передав своєму братові ЛУК'ЯНЕНКУ Олександру Григоровичу, в квартирі якого цей документ знаходився до вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року; один примірник наприкінці листопада 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з м.Києва мешканцю с.Великий Глибочок Тернопільського району Тернопільської області КРАВЧУКУ Степану Миколайовичу; шість примірників цього документа ЛУК'ЯНЕНКО наприкінці листопада 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з м.Києва різним особам, використовуючи підставну зворотну адресу мешканця м.Чернігова КАРАНДІЙ О.Є., зокрема: один примірник мешканці м.Києва МЕШКО Оксані Яківні; один примірник мешканцю м.Львова КАНДИБІ Степану Олексійовичу для подальшої передачі його мешканцю села Пустомити Львівської області КАНДИБІ Івану Олексійовичу; один примірник — мешканцю м.Києва АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧУ Борису Дмитровичу; один примірник мешканці м.Івано-Франківська МОРОЗ Раїсі Василівні; один примірник мешканцю села Васильківка Дніпропетровської області КАЛИНИЧЕНКУ Віталію Васильовичу; один примірник мешканцю села Дніпряни Ново-Каховського району Херсонської області МАСЮТКУ Михайлові Савичу; один примірник листа СТУСА ЛУК'ЯНЕНКО зберігав у себе на квартирі в тайнику під пластиковим покриттям кухонного столу до його вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

Поряд з наведеним ЛУК'ЯНЕНКО, спілкуючись з особами, що раніше були засуджені за особливо небезпечні державні злочини, та іншими відщепенцями, які активно виступають проти соціалістичного ладу, і, прикриваючи своє справжнє нутро та антирадянську діяльність личиною «борця за права людини», удаваним «сприянням» виконанню Гельсінських угод, приймав активну участь у виготовленні, розповсюдженні антирадянських, наклепницьких документів від імені так званої «Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод».

Так, у другій половині листопада 1976 року ЛУК'ЯНЕНКО у себе в квартирі в м.Чернігові разом з РУДЕНКОМ та мешканцем хутора Іженка Костянтинівського району Донецької області ТИХИМ Олексієм Івановичем обговорював проекти антирадянських документів «Декларації Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» та «Меморандуму № 1», виготовлених РУДЕНКОМ і привезених ним у м.Чернігів для погодження з ЛУК'ЯНЕНКОМ. При цьому ЛУК'ЯНЕНКО погодився зі змістом та антирадянською спрямованістю «Декларації» і «Меморандуму № 1», в той же час висловив деякі зауваження, поправки щодо цих документів та передав РУДЕНКУ рукописний список засуджених осіб для використання його в остаточній доробці «Меморандуму № 1», після чого схвалив і підписав їх, ставши таким чином співавтором та співучасником у виготовленні цих антирадянських документів.

В так званій «Декларації» наклепницьки твердиться, що на Україні нібито порушується «Загальна Декларація прав людини» та гуманітарні статті, прийняті в 1975 році Гельсінською нарадою, що в Радянському Союзі начебто існує і дедалі зростає бюрократизація державного життя тощо.

В антирадянському документі під назвою «Меморандум № 1» з буржуазно-націоналістичних, ворожих нашому суспільству позицій говориться, що в Радянському Союзі нібито «проводяться репресії проти борців за громадянські права» і що Україна за часів Радянської влади начебто «стала ареною геноциду і етноциду». Наклепницьки твердиться, що в містах України нібито зневажається українська мова, а «до в'язниць і концтаборів» начебто «почали кидати найталановитіших

представників молодої української інтелігенції». Робиться спроба виправдати антирадянську пропаганду і обвинуватити СРСР в «порушенні» прав людини і права націй на самовизначення в «придушенні» будь-яких проявів неросійських націй щодо самовизначення; вказується, що начебто «закон в СРСР є пастка для наївних людей: він провокує, а не захищає від свавілля». Звинувачуючи Радянський Союз в порушенні Гельсінських угод та «Заключної Декларації прав людини», в документі висловлюється сподівання, що антирадянська діяльність РУДЕНКА, ЛУК'ЯНЕНКА та інших осіб, які проводять її під прикриттям удаваного «захисту прав людини», дістане підтримку з боку буржуазних держав.

В грудні 1976 року ЛУК'ЯНЕНКО одержав в м.Чернігові від особи, назвати яку відмовився, призначений йому машинописний примірник «Декларації», надрукованої РУДЕНКОМ на своїй друкарській машинці в м.Києві. З метою поширення цього ворожого радянському суспільству документа ЛУК'ЯНЕНКО отриману «Декларацію» розмножив на власній друкарській машинці «Москва» № 187656 не менше як в семи примірниках. Одержаний від РУДЕНКА машинописний примірник «Декларації», а також один примірник цього документу з числа розмножених ЛУК'ЯНЕНКО зберігав у себе на квартирі в тайнику — подвійному днищі, обладнаному в тумбочці під телевізор, до їх вилучення під час обшуку 12грудня 1977 року. З тією ж ворожою метою в грудні 1976 року та в лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО у себе на квартирі в М.Чернігові ознайомив з «Декларацією» відповідно свою дружину — ЛУК'ЯНЕНКО Надію Никонівну і мешканця м.Городня Чернігівської області ПОКРОВСЬКОГО Івана Миколайовича.

Антирадянські документи «Декларація» і «Меморандум № 1» потрапили також за кордон на Захід, де активно використовуються в буржуазній пресі, в антирадянських передачах ворожих радіостанцій «Свобода», «Німецька хвиля» та інших.

У другій половині січня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО у себе в квартирі в М.Чернігові разом з РУДЕНКОМ обговорював виготовлений останнім для широкого розповсюдження рукописний проект антирадянського документа під назвою «Меморандум № 2». При цьому ЛУК'ЯНЕНКО погодився зі змістом та антирадянською спрямованістю «Меморандуму № 2», в той же час висловив деякі зауваження, після чого, схваливши в цілому документ, надрукував на своїй друкарській машинці «Москва» № 187656 кінцівку його тексту, під яким разом з РУДЕНКОМ підписався за себе і КАНДИБУ Івана Олексійовича, ставши таким чином співавтором та співучасником у виготовленні цього ворожого документа.

«Меморандум № 2» є злісним пасквілем на радянську дійсність та внутрішню політику КПРС і Радянського уряду. Документ написаний з ворожих буржуазно-націоналістичних позицій і спрямований на підрив дружби братніх народів СРСР, проти принципів пролетарського інтернаціоналізму. В ньому, зокрема, наклепницьки твердиться, що імперіалістичне минуле Росії висить чорною тінню «над народами-союзниками, не дозволяючи їм заговорити про свої конституційні права», що реальний суверенітет братніх республік нібито «...перетворюється у протокольну умовність. А в останні роки шовіністично настроєні офіційні особи зневажливо відкидають навіть цю жалюгідну умовність... Поряд з вказаними вище наклепницькими вигадками, що порочать радянський державний і суспільний лад, робиться спроба паплюжити марксизм, вказується, що «...марксизм, як офіційна ідеологія Радянського Союзу...» начебто «...дедалі виразніше втрачає свою привабливість...», союз братніх республік нашої країни іменується в документі «Формально-декларативним». Робиться також спроба звинуватити СРСР в тому, що нібито з його вини загроза світової війни ще не зникла. В «Меморандумі № 2» містяться, крім того, наклепницькі вигадки про те, що в Радянському Союзі, зокрема на Україні, начебто порушуються права людини і проводяться безпідставні переслідування громадян.

Тоді ж, у другій половині січня 1977 року, ЛУК'ЯНЕНКО у себе на квартирі в М.Чернігові разом з РУДЕНКОМ також обговорював виготовлений останнім для

широкого розповсюдження рукописний проект наклепницького документа під назвою «Меморандум № 3». При цьому ЛУК'ЯНЕНКО погодився зі змістом та антирадянською спрямованістю «Меморандуму № 3», в той же час висловив деякі зауваження, після чого, схваливши в цілому документ, надрукував на своїй друкарській машинці «Москва» № 187656 кінцівку його тексту, під яким разом з РУДЕНКОМ підписався за себе і КАНДИБУ Івана Олексійовича, ставши таким чином співавтором та співучасником у виготовленні цього ворожого документа.

В «Меморандумі № 3» містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема, наклепницьки твердиться, що в Радянському Союзі начебто мають місце беззаконня, свавілля, порушення прав людини;'нібито людей притягають до кримінальної відповідальності тільки за те, що вони віруючі.

В лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО разом з БЕРДНИКОМ Олександром Павловичем, МАРИНОВИЧЕМ, МАТУСЕВИЧЕМ та іншими своїми однодумцями виготовив документ під назвою «Меморандум № 4. Про нові репресії на Україні проти групи», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема, в цьому документі автори наклепницьки стверджують, «що в Радянському Союзі начебто існують «безжальне свавілля і беззаконня».

В тому ж лютому 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО у співавторстві з БЕРДНИКОМ та іншими згаданими особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 5. Україна літа 1977 року», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема, в цьому документі твердиться, що «структура Радянської країни» нібито є «бюрократична», що в нашому суспільстві начебто існує «свавілля», проводяться «репресії проти чесних людей». Далі автори «Меморандуму № 5», паплюжачи діяльність Радянського уряду і КПРС, наклепницьки твердять, що «ідеї Леніна по національному питанню» нібито «не були втілені в життя», а «наступним рокам не вдалося перемогти шовіністичний дух великодержавництва», що державність України начебто являє собою лише «паперовий міраж», а в нашому суспільстві діє «дух імперіалізму та шовінізму», Також в документі містяться заклики до створення в СРСР «опозиції» для боротьби з Радянською владою.

Тоді ж, в лютому 1977 року, ЛУК'ЯНЕНКО у співавторстві з тими ж особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 6. Про так звані «внутрішні справи» держави», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В цьому документі автори з ворожих радянському суспільству позицій наклепницьки твердять, що в Радянській країні нібито існує «бюрократична система» і що Радянська влада начебто «узурпувала конституційні прерогативи». Намагаючись посіяти недовір'я народу до Радянської держави, наклепницьки твердять, що вона в «правовому» відношенні начебто неспроможна і їй «неможливо ні в чому довіряти».

В березні 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО у співавторстві з тими ж особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 7. Українська група після чотирьох місяців існування», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В документі робиться спроба зганьбити діяльність Радянського уряду, твердиться, що в Радянському Союзі нібито існують беззаконня, свавілля, знущання з соціалістичної законності, порушення «свободи совісті», «міжнародних угод про права людини»; вказується, що Радянська держава начебто є «бюрократичною системою», яка проводить «репресії і терор» тощо.

Тоді ж, в березні 1977 року, ЛУК'ЯНЕНКО разом з тими ж особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 8. Про переслідування В.ЛІСОВОЇ — дружини політв'язня», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В цьому документі паплюжиться радянська дійсність і наклепницьки твердиться, що в Радянському Союзі, зокрема на Україні, нібито існує свавілля і «торжествує тиранічний держиморда і цілковите беззаконня».

Вищезазначені антирадянські документи — «Меморандуми» за номерами 4, 5, б, 7 та 8, виготовлені при активній участі ЛУК'ЯНЕНКА, потрапили за кордон, де, як вбачається з передач ворожих радіостанцій та буржуазно-націоналістичної преси, зокрема газети «Свобода», що випускається т.з. «Українським народним союзом» в Джерсі-Сіті та Нью-Йорку (США), набули широкого розповсюдження на Заході і використовуються в підривних акціях проти СРСР.

На початку листопада 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО разом з БЕРДНИКОМ та іншими своїми однодумцями виготовив ворожий документ під назвою «Маніфест українського правозахисного руху», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В цьому документі з ворожих радянському суспільству позицій твердиться, що в Радянському Союзі нібито існує беззаконня — «...масштаби правопорушень так зросли, що це стало звичним, це стало своєрідним законом. Тепер навпаки, дивуються і турбуються, коли десь, хтось дотримується закону. Це вважається дивацтвом або злочином...». Також зводяться злісні наклепи на радянську дійсність, нібито «під пресом бюрократичних узурпаторів» «йде деградація» цілого народу», начебто мають місце «...масове відречення від рідної мови, посилання дітей до російських шкіл, зневага до рідної культури і літератури, а відтак — цинізм і збайдужіння до духовних проблем, масовий алкоголізм, культ речей і споживацької ідеології, підкупність, сексуальне розтління юного покоління...». Наклепницьки твердиться, що під прикриттям Союзу Республік «...чинилися страхітливі злочини супроти тих чи інших націй, зокрема супроти України (штучні голодовки, мільйони... переслідуваних...», тощо).

На початку грудня 1977 року ЛУК'ЯНЕНКО разом з БЕРДНИКОМ та іншими своїми однодумцями виготовив документ під назвою «Звернення до Белградської наради 35-ти держав по перевірці виконання Гельсінських угод. Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад. В документі з ворожих радянському суспільству позицій паплюжиться політика КПРС в галузі будівництва соціалізму, наклепницьки твердиться нібито «у десятках розвинутих країн створено компартії, що помагали створювати міф про ідеальність радянського суспільства». З націоналістичних позицій робиться спроба довести, що в Союзі РСР українці начебто зазнають «дискримінації» в різних «галузях життя» і, зокрема, у питанні «права на еміграцію».

З метою поширення цього ворожого радянському суспільству документа ЛУК'ЯНЕНКО тоді ж, на початку грудня 1977 року, розмножив зазначене «Звернення до Белградської наради...» на власній друкарській машинці «Москва» № 187656 не менше як в двох примірниках, з яких — перший примірник зберігав у себе на квартирі в місті Чернігові в тайнику під пластиковим покриттям кухонного столу до його вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року.

Зазначений ворожий документ потрапив за кордон на Захід, де, зокрема, був використаний в антирадянських передачах зарубіжної буржуазної радіостанції «Свобода».

Поруч з цим, з метою підриву та ослаблення Радянської влади, ЛУК'ЯНЕНКО провадив антирадянську пропаганду, поширюючи в усній формі наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Так, в серпні 1976 року в службовому кабінеті Чернігівської обласної дитячої лікарні ЛУК'ЯНЕНКО під час бесіди з головним лікарем цієї лікарні МОРГУНОМ Іваном Федоровичем, пояснюючи причини його відмови від підпису Стокгольмської Відозви, звернення Постійного Комітету Всесвітнього конгресу прихильників миру, наклепницьки стверджував, що нібито на «Україні обмежують конституційне право на свободу слова».

З квітня 1977 року, знаходячись на квартирі мешканця М.Чернігова СВІТАЙЛА Петра Семеновича з приводу дня народження його дружини, ЛУК'ЯНЕНКО в

присутності їх гостей — ГАРМАША Михайла Петровича, ДОВБИЩУКА Віктора Степановича і ГЕРАСИМОВА Анатолія Володимировича — зводив наклеп на радянський державний і суспільний лад, з ворожих радянському суспільству позицій намагався довести, що в Радянській країні, яку називав «бюрократичною», нібито відсутні демократичні права громадян, зокрема немає свободи слова, демонстрацій і мітингів, що на Україні начебто проводиться насильницька русифікація. Під час бесіди з ДОВБИЩУКОМ і ГЕРАСИМОВИМ також наклепницьки стверджував, що Україна нібито невільна і в даний час начебто «...знаходиться під окупацією Росії...».

Таким чином, вказаними діями, пов'язаними з проведенням антирадянської пропаганди в усній формі та виготовленням, зберіганням і розповсюдженням ворожих документів з метою підриву та ослаблення Радянської влади до погашення першої судимості, ЛУК'ЯНЕНКО скоїв злочин, передбачений ст.62 ч.2 КК УРСР.

Відповідно до ст. 225 КПК УРСР кримінальну справу № 39 по обвинуваченню ЛУК'ЯНЕНКА Левка Григоровича разом з обвинувальним висновком надіслати прокурору Чернігівської області.

Обвинувальний висновок складено 28 червня 1978 року в М.Чернігові.

НАЧАЛЬНИК СЛІДЧОЇ ГРУПИ УКДБ
ПРИ РМ УРСР ПО ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
капітан_____ПОЛУНІН -
підпис

Згоден:
НАЧАЛЬНИК УПРАВЛІННЯ КДБ
ПРИ РМ УРСР ПО ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
полковник_____А.ДІЧЕНКО
підпис

До протоколу судового засідання **18, 19.07.78** року

Окупаційна влада хотіла здаватися законною і того не розстрілювала націоналістів уночі, а організовувала суди. Ці суди вона об'являла відкритими, а щоб менше людей почули правдиві слова підсудних, організовували судові процеси в далеких районних центрах і навозили до невеликих залів свою спецпубліку: наглядачів КДБ, старих комуністичних і кагебістських пенсіонерів і просто своїх агентів. На дорогах до районних центрів перегороджували шляхи і під приводом боротьби з ящуром перевіряли людей і немісцевих завертали геть. Навколо суду організовували відкриту (військову) і приховану (в цивільному) охорону, аби ніхто з місцевих людей не міг потрапити до зали судових засідань. Свідкам не дозволяли залишатися в залі суду і після допитів відправляли на поїзд. Влада боялася правди, як вогню, і передбачила, здавалося, все чисто, щоб запобігти розголошенню правди про розправи з людьми за щире слово критики. Зробила вона все і в Городні. І все-таки не спромоглася всього передбачити. І сталося диво: назавтра після першого дня суду мешканці Городні почули на хвилях радіо «Свобода» докладний репортаж із зали суду! За добу перебування мене в місцевій буцегарні по Городні пливли невиразні чутки і здогади, але ніхто не знав до пуття, що має статися. Їхній інтерес посилився, коли будинок суду був оточений охороною, що безцеремонно відганяла кожного, хто намірявся ввійти в подвір'я. КДБ перелякався.

Наступного дня городнянці почули репортаж про попередній день суду. І так до кінця процесу 20.06.78 р.

Хто той сміливець, що відважився щодень записувати хід судового процесу і потім передавати його до редакції радіо «Свобода»?! Де той лицар, що пішов на прю з владою і оголив її антилюдську деспотичну суть усьому вільному світові?!

Я не думав, що мої слова вирвуться із залу суду на волю і того відмовився брати участь у судовому процесі. Суддя справді послідовно затикав мені рота, щоб з нього вилітало найменше слів, і тим доводив виправданість моєї лінії захисту. І все-таки коли я б знав, що хтось їх записує і виносить у світ, я б через окремі репліки та вигуки передав чимало цікавого про послідовне застосування психотропних засобів, призначених викликати паранойю, а коли щодо успіхів цього в чекістів виник сумнів, тоді — хімічні препарати для параліча. Вони не були призначені убити. Вони призначалися зломити. Але позаяк одна і та ж доза діє на різних людей по-різному, то й важко точно передбачити наслідок. Гелія Снегірьова вони хотіли примусити написати розкаяння, але доза, що її дали, виявилася завеликою і йому паралізувало нижню частину тіла і він помер. Це мене врятувало. І я міг би бодай репліками розповісти, як це сталося. Та я не знав, що в Городні знайдеться лицар, що таємне зробить відкритим і запише хід судового процесу. Мені потрапила частина цього протоколу. У ній немає початку і захисна промова не закінчена. Проте і цей уривок дає уявлення про методи судового розслідування, що їх застосовувала КПРС і її передовий загін — КДБ, у боротьбі проти своїх політичних супротивників.

Тепер, у 1993 році, Україна відійшла страшенно далеко від літа 1978 року, коли відбувався городнянський політичний процес. Вона стала самостійною державою, тоталітарний деспотичний лад замінений на демократичний з усім комплексом прав і свобод людини, зокрема й зі свободою друку та свободою політичної діяльності. І все-таки, як мало ми відійшли від старих виробничих взаємин, повної залежності колгоспника від голови колгоспу, робітника — від директора заводу! Як мало ми відійшли від старого ставлення до праці і, зокрема, від такої сумної риси характеру, що її успадкували від комуністичної системи, як безініціативність і невміння брати на себе відповідальність за свій добробут та місце в новому суспільстві!

Наше теперішнє суспільство залежить від нашого характеру, який формувався в минулому методами впливу держави на людей, що, далебі, чудово виявляються через протокол судового засідання, що й спонукає мене включити його до книжки.

З протоколу судового засідання

Бердник: Він [Лук'яненко] є членом Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. І коли йшла мова про те, які листи писати до органів, він говорив, що треба суворо дотримуватися закону і не дозволяти його перекручувати...

На процесі Руденка і Тихого після виступу на судовому засіданні Лук'яненка швидко забрали в міліцію і ми не розмовляли. Як письменникові, мені дуже хотілося б з ним більше поговорити, пізнати його, тому що він людина незвичайна і він не втратив віри в душу. Він жив і працював не для особистої вигоди і слави. Як юрист, він знав і ревно дотримувався закону і все робив згідно з сумлінням, а не задля слави.

Прокурор: Скажіть, свідку, у вас спільне з Лук'яненком було просто так, на грунті того, що ви...

Бердник: Ми з Руденком приїхали до нього, як до юриста, щоб запобігти правопорушенням, які у нас спостерігаються.

Прокурор: А конкретно ви з ним узгоджували будь-які документи чи матеріали?

Бердник: Я з ним узгоджував питання у справі ведення протоколів засідання Групи, бо ж це не підпільна Група, щоб не було порушень права. Але Лук'яненко сказав, що це вже буде бюрократизм, що цього не треба. Повинен бути авторський колектив, якщо документ виготовляє одна особа, а інші згідні.

Прокурор: До приїзду Лук'яненко знав про цю Групу, що вона існує, чи ви з ним домовилися про створення її?

Бердник: Ми не домовилися, а Група вже існувала. Я підписав Декларацію, Микола Данилович...

Прокурор: Привезли йому?...

Бердник: Я приїхав, щоб познайомитися з ним, як юристом; декілька годин ми були разом.

Прокурор: Коли Лук'яненко став членом Групи?

Бердник: Коли підписав Декларацію.

Прокурор: Які документи Групи ви ще узгоджували з Лук'яненком?

Бердник: Ніяких, я з ним більше не зустрічався.

Прокурор: Відомо, що Група видала вісім меморандумів. Яка ваша участь у створенні цих документів?

Бердник: Це до справи Лук'яненка не відноситься.

Прокурор: А які документи, меморандуми, які виготовляла Група, Лук'яненко підписував?

Бердник: На яких документах ви бачили його підпис, значить, ті й підписував. Які він підписував, це скаже він особисто або сам документ: я думаю, що він від свого підпису не відмовиться, якщо покажете йому.

Прокурор: Яку ролю в Групі виконував Лук'яненко?

Бердник: Я думаю, що він був співавтором або й автором, адже ж Українська група була авторським колективом.

Прокурор: Які з групових документів вам відомі? Чи був він автором або брав участь у виготовленні будь-яких документів?

Бердник: Я вже сказав, якщо його підпис є, то він був або автором, або співавтором, вносив поправки. Адже він на протокол наклав вето, тільки індивідуальна відповідальність за ціль, трактування.

Прокурор: Чи бачили ви його після Донецька?

Бердник: Я більше з ним не бачився. До нього більше не їздив, хоча дуже хотів його бачити, але не хотів завдавати йому клопоту, він і так був у скрутному становищі.

Суддя: Зрозуміли?

Лук'яненко: Зрозумів.

Суддя: Чи все це вірно сказав свідок?

Лук'яненко: Я ще першого дня оголосив судові і прокуророві відвід. Я відмовився брати участь у процесі, тому ніяких питань і пояснень свідкові Бердникові ставити не буду.

Суддя (до Бердника): Який документ ви підписували?

Бердник: Ви мене викликали на процес не в моїй справі, але можу сказати, що коли до мене доходив якийсь документ, то я його підписував.

Суддя: ...

Суддя: Ви сказали, що ви точно дотримувалися закону...

Бердник: О, ніхто не без гріха... Я людина стихійна... Права дуже важко дотримуватися, бо ж ніхто не знає нашого права...

Суддя (до прокурора): Маєте запити до свідка?

Прокурор: Ні.

Суддя: Відносно свідків, які не з'явилися, що думаєте?

Прокурор: Допитаємо завтра.

Суддя: Ваш погляд?

Лук'яненко: Я подавав клопотання, вони всі відхилені, немає більше глузду подавати будь-які клопотання.

Суддя: Судове засідання продовжуватиметься завтра о годині 10-ій.

19 липня 1978 року, 10-та година ранку

Суддя: Прийшла свідок Вівчар.

Прокурор: Допитати.

Суддя: Підсудний Лук'яненко, що ви думаєте?

Лук'яненко: Я не заперечую.

Суддя: Попросіть свідка. Ваше прізвище?

Вівчар: Вівчар Звенислава Іванівна, 1947 року народження, Київ, Верболозна 16.

Суддя: Підсудного знаєте?

Вівчар: Так.

Суддя: Які ваші стосунки?

Вівчар: Нормальні, Дуже добре його знаю. Дуже поважаю.

Суддя: Чи рідні?

Вівчар: Ні. Я хочу знати, чи суд відкритий?

Прокурор: Хто кого допитує? Суд свідка чи свідок суд?

Суддя: Що ви знаєте про справу?

Вівчар: Я не знаю, що вас цікавить.

Прокурор: Як ви познайомилися?

Вівчар: Я приїхала до нього в Чернігів, щоб з ним познайомитися.

Прокурор: Чи вам відомо, що Лук'яненко написав скаргу для вашого чоловіка?

Вівчар: Це суто приватна справа.

Прокурор: Ви просили його написати скаргу?

Вівчар: Ні.

Прокурор: Питань більше немає.

Суддя: Свідок, ви вільні.

Звенислава сідає у залі.

Лук'яненко: У мене є клопотання. 1. Вчора при допиті моєї дружини деякі питання, які ставив їй прокурор, не входили в попереднє слідство. Це — перевищення компетенцій прокурора, не інкриміновані обвинувачення. 2. Хто з суддів вирішив вести суд не в Чернігові, а в Городні? Майже всі свідки мешкають у Чернігові, а Києві, і їм незручно було сюди добиратися.

Прокурор: Ви думаєте, що це я сам вирішив? Правильно вчинив суд, що вирішив перевести процес в Городню. Є закон про те, що суд відбувається в місці замешкання, праці, народження. Коли обговорювали питання про місце, де має відбутися суд, навіть думали в Хрипівці, де (ви) народилися. Перевіривши можливості й організаційні питання, приміщення тощо, було вирішено — в Городні. Це клопотання підсудний Лук'яненко ставить безпідставно. На це питання не варто відповідати.

Суддя: Обговоривши клопотання підсудного, суд не уважає, що прокурор вийшов поза межі обвинувачення, тому відкидає пропозицію зробити прокуророві зауваження.

Лук'яненко: Є ще клопотання. Я вже третій день не їм, голодую, та ще й спати доводиться на голих дошках; у камері дуже зимно, вже три ночі не сплю, дуже погано себе почуваю. Прошу звільнити мене від присутності на суді, бо я дуже стомлений; прошу проводити суд без мене, вирок мені вручать у слідчому ізоляторі.

Суддя: Ваша думка, прокуроре?

Прокурор: Лук'яненко ще перед судовим процесом відмовився від участі в судовому процесі і йому було пояснено, що згідно із (ст.) 262 (КПК УРСР) участь підсудного при розгляді справи обов'язкова. Суд пояснив, у яких виняткових обставинах проводиться суд без підсудного. Годі вигадок, це не компетенція суду, закон вимагає розгляду справи з участю підсудного. Тому й це клопотання не приймаю.

Суддя: Після обговорення... ухвалено відхилити це клопотання згідно з законом. Суд переходить до розгляду інших документів. Проголошується висновок.

> 10 лютого 1978 року експертиза встановила, що крім «Зупиніть кривосуддя» підсудний на друкарській машинці писав і інші матеріали.
>
> «Рік свободи» вилучено у Гейко О. у двох копіях. Статтю «Проблема інакодумства в СРСР» вилучено при обшуку в Лук'яненка, машинописний текст — у Прокоповича: «Заяву до Президії Верховної Ради СРСР» вилучено у Лук'яненка; «Лист Стуса», «Скаргу Сергієнка» з примітками Лук'яненка, «Декларацію» вилучено в Руденка М.Д., написані на машинці Лук'яненка «Москва» ч. 187656; «Зупиніть кривосуддя» вилучено у Масютка.

Проголошується характеристика, написана обласною дитячою лікарнею, де Лук'яненко працював електриком:

> Не брав жодної участі в громадському житті, поводився зухвало і нещиро; на зборах колективу був підданий осудові за порушення адміністративного нагляду: відмовився підписати Стокгольмську відозву, чим викликав глибоке обурення всього колективу.

Суддя: Судове засідання закінчено, перерва.

Лук'яненко (репліка): Промова прокурора — політична лекція про досягнення всіх галузей народного господарства.

Далі прокурор про Лук'яненка Л.Г. говорив *як* про буржуазного націоналіста, майже петлюрівця, який після звільнення з ув'язнення не став на шлях виправлення, а почав провадити ворожу діяльність, писати наклепницькі статті на державний устрій, на КПРС та інші організації. За дослівний його висловом: «гуртом і вроздріб». Написав статтю «Рік свободи», в якій з суб'єктивного погляду зводить наклеп на радянське життя, буцімто йому створені нестерпні умови. Поширював це серед своїх однодумців. Його статті потрапили за кордон, там друкувалися в буржуазно-націоналістичних журналах «Визвольний шлях», «Сучасність» і використовувалися імперіалістичною пропагандою для підриву престижу СРСР. Вчиненим Лук'яненком злочинним діям інкримінується стаття 62, ч. 2, — антирадянська агітація і пропаганда, скерована на підрив радянського суспільного ладу. Виходячи з усіх обставин справи і даних на судовому слідстві свідчень про особу підсудного, необхідно визнати Лук'яненка особливо **небезпечним** рецидивістом, визначити міру покарання — десять років таборів особливого режиму і п'ять років заслання.

Після промови прокурора суд дає слово підсудному Лук'яненкові для оборони. Свою оборону Лук'яненко починає так:

Лук'яненко: Суд існує для правосуддя. На світі поруч живуть сильні й слабкі, хитрі й простодушні. Щоб усі могли існувати, сильні й слабкі, простодушні й хитрі і т.п., людство випрацювало відомі норми співжиття. Організовано форми: суд і засідателі, щоб була збережена об'єктивність... надається право іншим органам влади, які

повинні стояти осторонь течій і напрямів .. Безпартійний, неупереджений суд. Слідчі належать до одної і тої самої партії... Я не комуніст, я віруючий, інакодумець, і з цьому вся вина. Я вважаю, що слідство повинні були провадити тільки безпартійні. Я на доказ протесту проти безпідставного арешту і слідства нє хотів брати участі в судовому розслідуванні, як не брав і в попередньому. Мене взяли солдати, силоміць увіпхнули в машину і привезли в Городню на суд. У мене є заява...

Суддя: Не треба заяв.

Лук'яненко: Я маю право, як і прокурор, сказати вступ. Прокурор прочитав цілу політичну лекцію.

Суддя: Вам надано слово для оборони, обороняйтеся.

Лук'яненко: Мене обвинувачують люди, про яких я хочу сказати, а ви мені tie даєте. Я поновлюю клопотання...

Суддя: Не треба клопотань, обороняйтесь.

Лук'яненко: Відносно партійності...

Суддя: Цього не треба.

Лук'яненко: Право адвоката, як і прокурора, починати оборонну промову...

Суддя: Говоріть до речі.

Лук'яненко: Стверджую факт насильства наді мною. Я написав текст оборони на одному аркуші і він десь пропав. Обшукали все і я, і варта, аркуша немає. Я дуже погано себе почуваю, мені важко говорити. Я думав, що хтось з членів суду прочитає мої записи, але записи зникли. Тепер я змушений вибирати з моїх чернеток, щоб здійснити своє право громадянина України. Загальна декларація прав людини, ст. 19, Прикінцевий акт Гельсінських нарад відносяться теж і до Української РСР.

Суддя:Те, що викладене в цих документах — усім відоме; нічого читати но треба. Права громадян записані в Конституції. Ви обороняйте себе своїми словами, конкретно.

Лук'яненко: Щоб я міг перейти до конкретної оборони, я **повинен** вияснити, **які** я маю права, як громадянин.

Суддя: Ви вчинили злочин, ось і захищайтесь.

Лук'яненко: Якщо вам відомо, що я вчинив злочин, то і давайте вирок, навіщо тоді надаєте слово для оборони і не даєте оборонятися. У грудні 1977 року органи КДБ арештували мене за те, що я розповсюджував свої думки. Стаття 19 Декларації грав людини говорить...

Суддя: Не треба статті.

Лук'яненко: В газеті «Правда» за 21 грудня 1977 року написано, що (читає) «виконання Декларації прав людини і Гельсінського прикінцевого акту цілковито підтверджується». У газетах за 21 і 24 травня теж надруковані статті, ось я зацитую (бере газету)...

Суддя: Не треба, ми всі читаємо газети і знаємо, що там пишеться.

Лук'яненко: Усім відомо, що такі документи, як Загальна декларація прав людини і Гельсінський прикінцевий акт — це рекомендаційні документи. Але ж радянський уряд ратифікував міжнародний пакт про громадянські і політичні права, це вже нє рекомендаційний документ, а договір. Стаття 19, ч. IV, доповнює...

Суддя: Не потрібно, ми чули інтерпретацію.

Лук'яненко: Моя поведінка тільки що була схарактеризована устами прокурора... Я хочу захистити себе, виходячи із закону...

Суддя: Немає потреби читати документ, захищайтеся своїми словами.

Лук'яненко: Може, мені взагалі не потрібно захищатися? Все вже вирішено, читайте вирок; краще мені було залишитися в камері, але мене потягли сюди... Зі статті, яку я хочу зачитати, буде видно, що я вчинив правильно, а що невірно.

Суддя: Третє зауваження із записом у протоколі: не потрібно нам теорій.

Лук'яненко: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права — не теорія, а правовий акт. Чому ви мене весь час перериваєте, тоді, як прокурор говорив, що хотів, ніхто його не перебивав. Це є звуженням і обмеженням моїх прав на оборону (сідає).

Суддя: Ніхто не обмежує ваших прав на оборону, говоріть.

Лук'яненко (встає): Стаття 62 КК УРСР двадцятирічної давності. За 20 років багато чого змінилось. Прикінцевий акт у Гельсінкі підписали в 1976 році...

Суддя: Цього не треба.

Лук'яненко: Прокурор коментував буржуазних націоналістів, Петлюру тощо, які існували тоді, коли мене ще не було на світі, а мені не даєте говорити про документи, керуючись якими, я...

Суддя: Переходьте до оборони по суті.

Лук'яненко: Коли голова держави підписував міжнародний правовий документ, його друкували в газетах «Правда», «Известия». Я ним керувався у своїх діях, а ви мені не дозволяєте, перешкоджаєте...

Суддя: Не перешкоджаємо, не потрібно документів.

Лук'яненко: КДБ турбується не про додержання законних документів, а про виконання підзаконних актів, не про те, щоб було менше правопорушень, а про те, щоб їх приховати. Для цього у них є безліч таємних інструкцій, про які ніхто не знає і не чув. Хіба за неучасть у виборах когось десь карають? Кримінальний кодекс, схвалений 1927 року і доповнений змінами і додатками в 1958 році — занадто перестарілий. Світ з того часу дуже змінився, прийнято багато інших, міжнародних правових документів, які у нас не виконуються. Ці факти порушення прав не сприяють розвиткові радянського суспільства...

Проблеми прав людини — не внутрішні, а міжнародні проблеми...

Суддя: Підсудний Лук'яненко, не потрібно нічого про міжнародне.

Лук'яненко: У газеті за 29 червня надруковано, що радянські жінки протестують проти порушення прав людини з Парагваю, точнісінько таке ж у закордонних газетах будуть писати про порушення прав у нашій країні, але у нас це називають втручанням у внутрішні справи. Це не односторонні, а всесторонні міжнародні проблеми.

Суддя: Про міжнародні проблеми не потрібно, ви захищайтесь.

Лук'яненко: Ви цілий час не даєте мені захищатися. Українська група сприяння виконанню Гельсінських угод була заснована для того, щоб виявляти факти порушення прав і висвітлювати їх. Це дало б позитивні наслідки, треба було створити комісії... Це не є протизаконно, цього на можна розуміти як антирадянський крок. Головне, щоб не було брехні, щоб були виявлені конкретні факти порушення прав...

Коли на XX з'їзді партії виявили культ особи Сталіна і висвітлили факти в пресі, це дало позитивні результати.

Вказувати на хиби — це могутній інтернаціональний фактор з погляду прогресу, він сприяє їх усуненню. Проблеми миру залежать від дотримання прав людини...

У нашій Конституції проголошена свобода слова, але існує таємна інструкція про цензуру...

Суддя: Цього зам не закидають і цього не треба говорити.

Лук'яненко: Я не знаю про інструкцію щодо цензури. Керуючись статтею Конституції про свободу слова і друку, я пишу зовсім не антирадянські статті для радянської преси, але КДБ захищає нє Конституцію, а свою інструкцію, прокурор не зважає на неконституційність інструкції, або не знає про неї, і санкціонує арешт. Стаття 32 ...

Суддя: Ви знову про документи?

Лук'яненко: Якщо я щось написав, то обов'язково треба перекрутити, висмоктати (щось з того), щоб сфабрикувати будь-яку провину.

Я мушу довести, яку фальсифікацію вчинили слідчі. Стаття 32...

Суддя: Підсудний Лук'яненко, сідайте.

Оголошується перерва. Після перерви

Суддя: Підсудний, продовжуйте оборону.

Лук'яненко: Стаття 32...

Суддя: Не треба статті.

Лук'яненко: Прошу записати з протоколі, що мені заборонено захищатися.

Суддя: Я не дозволю посилатися на пакт.

Лук'яненко: Я мушу довести безпідставність звинувачення. Прокурор говорив, що хотів, і більше про досягнення, ніж про мої переступи, яких не було. Я не виходжу поза межі справи. Держава не проголошує обов'язковою ідеологію КПРС.

Суддя: Не торкайтесь ідеології КПРС.

Лук'яненко: Завдання суду — дати оцінку документів, що їх слідчі КДБ вважають ідейно невитриманими, шкідливими, наклепницькими.

Суддя: Я вже вас попереджував — про слідство нічого говорити.

Лук'яненко: Я мушу показати суб'єктивність слідства. За нами не визнають права бути віруючими... Усі заслуговують на захист закону, на рівне право перед законом.

Суддя: Підсудний, не повторюйтеся, ви вже говорили.

Лук'яненко: Ви позбавляєте мене можливості показати, як безсовісно слідчі фальсифікували матеріяли на попередньому слідстві, а вони всі є в обвинувальному висновку. Візьмім хоча б листа Василя Стуса — найяскравіший приклад, що свідчить про мораль слідчого.

Суддя: Не треба боронити Стуса, бороніть себе.

Лук'яненко: Стус перебуває в Магадані, це факт. У листі він пише, що «на Україні в занедбаному стані є українське Святе Письмо». Прокурор проголосив у промові, що в занедбаному стані перебуває «українське письмо». Це явна фальсифікація. Таким способом можна з будь-якої передовиці в газеті «Правда» сфабрикувати антирадянську статтю.

У обвинувальному висновку немає про мої відвідини баптистського молитовного дому, але прокурор наговорив нісенітниць, буцімто мене там ще й набити хотіли. Яке нахабство і брехня!

У справі немає жодних документів про антирадянську агітацію. Я неодноразово просив прочитати статтю «Зупиніть кривосуддя», «Звернення до віруючих»... Там нема ніякого наклепу, про який говорив прокурор. Коли я писав, що інтарсія досягла особливого розвитку в період Козаччини і Гетьманщини, це не я вигадав, це написане в шеститомнику «Історії українського мистецтва». Або про знищення картин у період колективізації і соціалістичного будівництва, — прокурор сказав: «наклеп». Це відноситься до Житомирської картинної галереї. Про це всі знають, тому що в «Літературній Україні» писалось про те, як закинули картини у підвал і вони там гниють, бо це картини з релігійною тематикою. Та це ж варварство. Я не казав, що це політика уряду, як це мені приписують, я лише констатував факт. Або візьмім наклеп на правосуддя, як каже прокурор, і це є в обвинувальному висновку. У статті «Зупиніть кривосуддя» я нічого не узагальнював про радянське судівництво, я писав тільки про процес над інтарсистом Петром Рубаном. Це не видумка, це дійсний факт, не наклеп. Адвокат Занько в оборонному слові довела невинність Рубана. А як викривлений прокурором зміст мого листа до професора Київського університету Рубана — висмикуванням, фальсифікацією — жах! Я поновлюю клопотання про зачитання цього листа. Стаття професора Рубана — це рецензія на книжку націоналістів. Звідки проф. Рубан знає, що говорять закордонні націоналісти, адже праці буржуазних націоналістів у нас не друкуються, їх не можна передплатити або отримувати поштою, себто не можна прочитати, щоб знати, що вони пишуть. Але далі зі статті видно, що звичайний смертний в Радянському Союзі не може читати з першоджерела, а Рубан може, і це є нерівність у праві. Треба ставитися з пошаною до людини, мати довір'я до її розуму й свідомості; хай людина сама розбереться, що погане, а що добре, а не підсувати...

Суддя: Не потрібно пропаганди.

Лук'яненко: У статті «Рік свободи» немає ні брехні, ні наклепів (як говорив прокурор). Після звільнення з ув'язнення мені дійсно були створені нестерпні умови.

Суддя: Вас прийняли адвокатом, ви могли працювати і дотепер, але ви займалися не своїм ділом і були покарані.

Лук'яненко: Я відбув свій строк, хоч і незаслужений, повністю! Я нікому нічого не дописав, а відтворив у статті все так, як було! Це правда, що шофер, наляканий позбавленням премії за те, що не пішов на демонстрацію, розповів мені про це. Я йому сказав, що все це незаконно. Цього не зроблять, якщо ж позбавлять вас премії, я допоможу написати скаргу.

XX і XX! з'їзди КПРС розкрили жахітливі наслідки культу особи Сталіна...

Інакодумство стало проблемою...

Раніше всякого роду проблеми вирішували збройною силою, війною...

Тепер уже настав інший час.

Мене звинувачують у тому, що я написав заяву до Президії Верховної Ради, щоб мене випустили з Радянського Союзу. Я був проти виїзду, але жити в умовах, які мені створили органи КДБ, неможливо. Без будь-якого приводу — штрафують,- ще одне «порушення» — і я потраплю знову в тюрму. Це спонукало мене написати заяву 24 серпня 1977 року про виїзд із СРСР. Не отримавши відповіді, через три місяці, в листопаді, я знову повторив заяву про виїзд. Я хотів виїхати не через брак любові (як це підкреслював прокурор у своєму виступі), а тому, щоб не опинитися в таборі. Тиск адміністративного нагляду штовхнув мене на таке рішення. Ніякого наклепу не писав я в клопотанні «До Ради Міністрів УРСР і екзарха Філарета», як це висвітлив прокурор, про відкриття ще однієї церкви в Чернігові. Ви клопотання вилучили. Чому не прочитаєте в суді; в кімнаті засідань повинні читати все?

Я протестую, що мені не дозволяєте боронитися; нічого не можна прочитати, зацитувати, — суд вже читав, прокурор теж. Але все це у справі сфальсифіковано для того, щоб винести мені вирок, який заздалегідь приготований.

Але повинен же я виправдати себе перед своїми рідними: батьком, матір'ю, братами, дружиною, дядьком, які є в залі суду, щоб вони знали, що я нічого протизаконного не вчинив. Я ніколи не бажав і не сіяв ворожнечі між націями, ні на волі, ні в таборі. У мене завжди були нормальні стосунки з людьми різних національностей. Свідок мені Господь і шановні свідки — ніякої агітації я не вів і звинувачення у зневажанні інших націй є цілковито безпідставне. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод — не підпільна Група, не антирадянська. Ми писали клопотання про зареєстрування Групи.

Суддя: Вам не дозволяли цього!

Лук'яненко: Правовий рух за виконання прийнятих у Гельсінкі угод приніс би тільки користь радянському суспільству.

Стаття «Звернення до Белградської конференції»... Ніхто зі свідків не підтвердив, що я займаюсь антирадянською агітацією і пропагандою. Конституція проголошує свободу слова, друку, але виконавчі органи... обмежили свободу слова і друку, і

мене обвинувачують, що немає права... Ніхто не дав свідчень, що я займався антирадянщиною, крім історії з іменинами у Світайло — «усна пропаганда», — коли балачка п'яних людей береться як доказ, але й ці п'яні свідки Герасимов і Довбищук нічого не сказали, крім того, що один сказав, начебто я говорив, що Україна є під окупацією Совєтів, а інший — під окупацією Росії. Який абсурд, а не докази; все це не відповідає дійсності.

У справі скарги Сергієнка...

Упереджене слідство. Я сидів у тюрмі з Олесем Сергієнком, він попросив написати скаргу про суд над ним.

Чому я переховував у схованці? А тому, щоб бодай дещо збереглося, бо це для мене цінність. А під час систематичних обшуків забирають все підряд гамузом і не повертають. У схованці не було жодного папірця, який не лежав би і в книжковій шафі.

Декларація Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод — наклеп, — говорив прокурор. А яке відношення до моєї справи мають вигадки прокурора зі Стецьком і Петлюрою?

Україна — член Організації Об'єднаних Націй — має своє представництво...

Відношення до марксизму не можна ставити в провину. Я в університеті вивчав марксизм, а тепер він утратив свою привабливість, а прокурор з допомогою фальсифікації звинувачує...

Усі меморандуми Групи від третього до восьмого базовані на конкретних фактах. Тереля дав Групі листа про переслідування його. Група зредагувала і, для захисту людини, вирішила оприлюднити його.

«Тиранічний держиморда» — це слова Леніна, і ті знущання, яким піддають Віру Лісову, варті цих слів і сьогодні.

Відносно відокремлення України: воно з антирадянських націоналістичних позицій, — тлумачить прокурор, а стаття 69 Конституції УРСР проголошує право України на вихід зі складу Союзу РСР.

Про суд над Петром Рубаном. Прокурор сказав, — суд відкритий. А коли я прийшов на суд, мене забрали в міліцію і там тримали до вечора, щоб я не слухав...

Документи звинувачення:

1. «Зупиніть кривосуддя»,
2. «Різдвяне звернення до завзятих атеїстів»,
3. «Відкритий лист до професора Київського університету Рубана»,
4. «Рік свободи»,
5. «Проблеми інакодумства в СРСР»,
8. «Заява від інакодумця Лук'яненка»,
7. «Клопотання до Ради Міністрів УРСР і Екзарха Філарета»,
8. «Скарга Сергієнка»,
9. «Рукопис заяви Калиниченка»,
10. «Лист Стуса»,
11. «Список засуджених осіб з адресами»,
12. «Декларація Української громадської групи «Гельсінкі»,
13. «Меморандуми Групи чч. 1-8»,
14. «Маніфест Українського правозахисного руху»,
16. «Звернення до Белградської наради».

(ПС ЗП УГВР, 12 червня 1979}

Судовій колегії в кримінальних справах
Верховного суду УРСР
від засудженого за Слово
Левка Григоровича Лук'яненка
зі слідчого ізолятора КДБ УРСР

К А С А Ц І Й Н А С К А Р Г А

20 липня 1978 року Судова колегія в кримінальних справах Чернігівського обласного суду (ЧОС) в місті Городні на підставі ст. 62 ч.II КК УРСР засудила мене до 15 років неволі: 10 років ув'язнення і 5 років заслання за т.зв. антирадянську націоналістичну пропаганду.

До арешту за любов до правди й України мені не давали жити і хотіли, щоб я плазував. А не добившись від мене плазування, арештували.

Вирок, як і переслідування мене до арешту, є суцільним запереченням найелементарніших демократичних і національних прав і свобод людини. У своєму доповненні від 10 липня 1978 року до Протоколу про ознайомлення з матеріалами з попереднього слідства від 28 червня 1978 року, я на 20 сторінках показав несправедливість переслідування і лицемірство попереднього слідства.

Суд був такий же брехливий, лицемірний, несправедливий: суддя не дав мені зачитати захисну промову, заборонив цитувати статті з ЗДПЛ (Загальної Декларації прав людини ООН), ЗАГН (Заключного акту Гельсінської наради), МПГПП (Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), Конституції СРСР, Заборонив цитувати мої заяви, що я їх подавав до попереднього слідства, відмовився оголошувати мої клопотання до суду, заборонив цитувати з радянського тексту слова щодо прав людини.

У вироці суддя безсовісно написав, що справу розглянуто у відкритому суді, коли насправді він не дозволив прослухати процес жодному свідкові, а конвой проганяв городнянців словами «Ідіть і займайтесь своїм ділом, а то зараз пущу на вас собаку!»

Порушення норм кримінально-процесуального кодексу щодо ведення судового слідства полягає у відхиленні клопотань підсудного, забороні цитувати письмові заяви та інші матеріали попереднього слідства.

Порушення норм процесуального права щодо зовнішніх умов судового слідства полягає в таємному характері судових засідань.

Таким чином, відбулася таємна розправа, а не публічний, справедливий суд.

Безпосередньою причиною арешту було те, що я почав був клопотатися про виїзд з Радянського Союзу. Тепер, після доконаної сваволі, вважаю за потрібне поінформувати Верховний суд УРСР про свою заяву до Президії Верховної Ради СРСР від 21 грудня 1977 року про відмову від радянського громадянства. Домагаючись від вас скасування драконівського вироку, прошу тим самим надати мені і моїй жінці, Лук'яненко Н.Н., можливість подати в установленому порядку документи з клопотанням про виїзд з Радянського Союзу на постійне проживання за його межами.

2 серпня 1978 р. Л.Лук'яненко

(ПС ЗП УГВР, 8 січня 1980)

Справа № 18 — К78
Вирок ухвалено
за головуванням т.Білика О.Д.
Доповідач Гульченко К.П.

УХВАЛА

ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Судова колегія в крим, справах Верховного Суду Української Радянської Соціалістичної Республіки а складі:

Головуючого	Чайковського Л.М.
Членів суду	Білоусенка В.Г., Гульченка К.П.
за участю прокурора	Погорілого В.П.
та адвокатів —	

розглянула в судовому засіданні 12 вересня 1978 року

кримінальну справу —

Засудженого Лук'яненка Л.Г. на вирок судової колегії в кримінальних справах Чернігівського обласного суду від 20 липня 1978 року, яким, —

Лук'яненко Левко Григорович, народження 24 серпня 1927 року, уродженець с. Хрипівки Городнянського району Чернігівської області, українець, безпартійний, з вищою юридичною освітою, одружений, працював електриком Чернігівської обласної дитячої лікарні, судимий у 1961 році Львівським обласним судом за ст.ст. 56 ч. 1, 64 КК УРСР до смертної кари, Верховним судом УРСР міра покарання замінена на 15 років позбавлення волі, міру покарання відбув 21 січня 1976 року, засуджений за ст.62 ч.2 КК УРСР на '10 років позбавлення волі у виправно-трудовій Колонії особливого режиму Із засланням строком на 5 років.

У відповідності зі ст.26 ч.1 КК УРСР Лук'яненко Л.Г. визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

Вироком постановлено стягнути з Лук'яненка на користь держави 59 крб.62 коп. судових витрат.

Заслухавши члена Верховного суду УРСР, висновок прокурора про залишення вироку без зміни, розглянувши матеріали справи і касаційну скаргу, судова колегія

встановила:

Лук'яненко визнаний винним в тому, що він на протязі 1976-1977 років займався активною ворожою діяльністю проти Радянської влади з метою її підриву та ослаблення.

Цю ворожу діяльність Лук'яненко проводив, спілкуючись шляхом особистих контактів та листування з особами, що раніше були засуджені за особливо небезпечні державні злочини та іншими особами на грунті антирадянських націоналістичних переконань, незважаючи на неодноразові попередження з боку офіційних осіб про недопустимість протиправних діянь.

Лук'яненко особисто, а також за участю інших осіб систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував документи, в яких містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Деякі з цих документів потрапили в капіталістичні країни, де широко використовуються антирадянськими центрами та буржуазною пропагандою в провокаційних цілях проти Радянського Союзу, спрямованих на підрив його авторитету на Міжнародній арені, а також проти інтернаціональної єдності народів СРСР.

Крім цього Лук'яненко проводив антирадянську агітацію і пропаганду в усній формі, розповсюджував з цією метою наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Так, в січні 1977 року Лук'яненко виготовив ворожий документ під назвою «Зупиніть кривосуддя», адресований до редакції журналу «Народна творчість та етнографія».

В цьому документі під виглядом захисту притягнутого до кримінальної відповідальності Рубана Петра Васильовича з міста Прилуки Чернігівської області, з ворожих радянському суспільству позицій, зводить наклеп на історичні періоди соціалістичного будівництва в Радянському Союзі, розвиток української національної культури, а також на органи радянського правосуддя.

На протязі 1977 року, виготовивши на власній друкарській машинці «Москва» не менш 21 примірника названого документу, Лук'яненко передавав їх та розсилав поштою різним особам.

Два примірники в січні і в травні 1977 року надіслав поштою до журналу «Народна творчість та етнографія» в м.Київ. Один примірник в січні-лютому 1977 року передав у себе на квартирі в М.Чернігові засудженому у березні 1978 року за антирадянську діяльність Мариновичу Мирославу Франковичу.

Два примірника в лютому-березні 1977 року надіслав поштою у місто Київ засудженому в березні 1978 року за антирадянську діяльність Матусевичу Миколі Івановичу, який за проханням Лук'яненка передав один примірник мешканцю міста Києва Антоненко-Давидовичу Борису Дмитровичу.

Один примірник у квітні 1977 року надіслав поштою у місто Коломию Івано-Франківської області раніше судимому за антирадянську діяльність Кічаку Ігорю-Йосипу Йосиповичу.

Вісім примірників передав у травні 1977 року у себе на квартирі мешканці м.Прилуки Чернігівської області дружині засудженого Рубана — Рубан Лідії Федосіївні.

Один примірник у вересні 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з міста Черкаси мешканцю міста Харкова, раніше судженому за антигромадську діяльність Кравціву Ігорю Івановичу.

Один примірник першого жовтня 1977 року надіслав поштою мешканцю міста Інти, раніше судженому за антирадянську діяльність Затварському Володимиру Миколайовичу, використавши при цьому підставну зворотну адресу мешканки міста Чернігова Ященко А.С.

Два примірники документа і чотири кінцівки до нього зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року, інші примірники документа «Зупиніть кривосуддя» Лук'яненко розповсюджував серед осіб, назвати яких відмовився.

В лютому 1977 року Лук'яненко виготовив документ під назвою «Різдвяне звернення до завзятих атеїстів», в якому також зводить наклеп на радянський суспільний і державний лад.

В цьому документі із ворожих позицій він негативно характеризує ставлення органів радянської влади до історичних пам'ятників та культурної спадщини українського народу, зводить наклеп на радянську державу в її відношенні до віруючих, стверджуючи, що значна їх частина дискримінується і за всі 60 років існування держави переслідується інакодумство.

Зазначений документ потрапив за кордон на Захід, де був використаний в антирадянських передачах зарубіжної буржуазної радіостанції «Свобода» та на-

рукований у листопаді 1977 року в так званому місячнику «Визвольний шлях», що видається у Лондоні і активно використовується закордонною антирадянською організацією українських буржуазних націоналістів у підривних цілях проти Радянського Союзу.

На початку квітня 1977 року Лук'яненко виготовив ворожий документ під назвою «Відкритий лист професору Київського державного університету Володимиру Рубану від читача газети «Літературна Україна» в якому зводить наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

В цьому документі Лук'яненко, з ворожих радянському суспільству позицій, коментуючи надруковану 29 березня 1977 року в газеті «Літературна Україна» статтю професора Рубана «Правда - зброя наша», наклепницьки заявляє, що Радянською державою нібито не виконуються положення Загального акту Гельсінської наради, намагається виправдати ворожу діяльність українських буржуазних націоналістів, а також твердить, що в Радянському Союзі громадяни не мають рівних прав та свобод.

З метою розповсюдження цього ворожого документу Лук'яненко неодноразово розмножував його на власній друкарській машинці «Москва», виготовивши не менше шести примірників. Один примірник у квітні 1977 року він надіслав поштою до редакції газети «Літературна Україна» у м.Києві. Три зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку 12 грудня 1977 року, а інші примірники розповсюдив серед невстановлених осіб.

На протязі березня-травня 1977 року Лук'яненко виготовив ворожі документи під назвою «Вік свободи», в якому з антирадянських мотивів зводить злісний наклеп на радянський державний і суспільний лад.

В цьому документі він намагається опорочити демократичні основи радянського суспільства, наклепницьки твердить, що в СРСР порушуються права людей, передбачені Загальною декларацією прав людини ООН, що порушуються демократичні принципи під час проведення виборів органів влади, зводить також наклеп на радянську національну політику та становище українського народу в складі СРСР, Конституційні права якого нібито обмежуються, робить спробу довести, що на протязі всіх років Радянської влади в соціалістичному суспільстві в проведенні важливих політичних заходів і взагалі нібито первенствує сила, а не право.

Для поширення цього ворожого документу Лук'яненко в травні 1977 року також розмножив його на власній друкарській машинці «Москва» № 187656 виготовивши не менше двох примірників.

Один з них у травні 1977 року він надіслав поштою мешканці м.Києва Гейко Ользі Дмитрівні, дружині засудженого за антирадянську діяльність Матусевича, для ознайомлення з ним членів так званої «Української громадської групи».

Зазначений документ потрапив також за кордон на Захід, де активно використовується у підривних акціях проти СРСР.

У грудні 1977 року та січні 1978 року цей документ було опубліковано в так званих місячниках «Сучасність» і «Визвольний шлях», що видаються відповідно з Мюнхені та Лондоні, а його текст неодноразово використовувався в антирадянських передачах закордонної буржуазної радіостанції «Свобода».

У квітні-травні 1977 року Лук'яненко виготовив рукописний документ «Проблеми інакодумства в СРСР,..», в якому твердить, що з перших років існування СРСР, радянські державні органи нібито фізично винищували тих осіб, які на поділяли світогляду, політики, практики більшовиків, що радянська влада начебто проводила

це заодно з боротьбою проти класових ворогів, що така політика існувала і після Великої Вітчизняної війни.

В документі Лук'яненко намагався виправдати антирадянську діяльність так званих «інакодумців».

Рукопис «Проблеми інакодумства в СРСР» Лук'яненко разом з машинописним (текстом) примірником «Рік свободи» та іншими ідейно шкідливими документами у травні 1977 року надіслав поштою мешканці м.Києва Гейко Ользі Дмитрівні для ознайомлення з ними членів так зв. «Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод»

Ці документи були використані членами вказаної групи для виготовлення ворожого документу російською мовою під назвою «Письмо № 2», серед авторів якого зазначено і засудженого Лук'яненка.

Останній документ потрапив за кордон, де активно використовувався буржуазною радіостанцією «Свобода» в підривних акціях проти СРСР.

В листопаді 1977 року Лук'яненко виготовив ворожий радянському суспільству документ, адресований до Президії Верховної Ради СРСР «Заяву... від інакодумця Лук'янєнка».

В цьому документі він знову зводить наклепницькі вигадки на радянські державні органи, твердячи, що вони безпідставно і постійно переслідують інакодумців, начебто намагаються «приколоти на припоні» суспільно активних людей.

Зводить також злісний наклеп на нову Конституцію СРСР і стверджує, що вона нібито закріпила нерівність прав і обмежила свободи радянських громадян.

У листопаді 1977 року Лук'яненко розмножив цей документ на власній друкарській машині, виготовивши нє менше семи примірників, і розіслав раніше судимим за антирадянську діяльність особам.

Так, один примірник 23 листопада 1977 року поштою надіслав у Москву Григоренку Петру Григоровичу, Один примірник надіслав в листопаді-грудні 1977 року Прокоповичу Григорію Григоровичу, який мешкає в селі Курагіно Красноярського краю. Один примірник через невстановлену особу у листопаді 197 7 року надіслав поштою з м.Києва в село Матросове Тенківського району Магаданської області Стусу Василю Семеновичу, використавши підставну зворотну адресу мешканки м. Чернігова Карандій О.Є.

Один примірник з кінці листопада 1977 року надіслав поштою мешканці м.Таруса Калузької області Строкатовій Ніні Антонівні, також використавши підставну зворотну адресу Карандій О.Є.

Два примірники і перший рукописний аркуш цього документа зберігав у себе на квартирі до їх вилучення під час обшуку.

В 1977 році Лук'яненко від імені віруючих виготовив документ під назвою «Клопотання», адресований до Ради Міністрів УРСР і Митрополиту Київському і Галицькому Філарету Патріаршому Екзарху України, в якому також зводить наклепи на радянський державний і суспільний лад.

Під виглядом турботи про віруючих, намагаючись викликати у них незадоволення Радянською владою, він наклепницьки твердить, що з її боку начебто чиняться перепони здійснення релігійної служби і що віруючі дискримінуються. Він також від імені віруючих вимагав відкрити ще одну церкву в *м.*Чернігові.

З метою широкого розповсюдження цього наклепницького документа і збору Підпису віруючих Лук'яненко неодноразово розмножував його на власній машинці, виготовивши не менше семи примірників. Два з цих примірників він передав своєму

братові Лук'яненку Олександру Григоровичу, що мешкає в М.Чернігові, один зберігав у себе до його вилучення під час обшуку, а інші розповсюдив серед осіб, назвати яких відмовився.

В 1977 році Лук'яненко виготовив ворожий документ у вигляді «Скарги» по справі засудженого за антирадянську агітацію і пропаганду Сергієнка Олександра Федоровича від імені його матері Мешко Оксани Яківни та дружини Вівчар Звенислави.

В цьому документі він паплюжить радянський державний і суспільний лад, зводить злісний наклеп на радянські органи правосуддя, робить спробу довести, що суд по справі Сергієнка «брутальна розправа», що радянська держава не може створити справедливе суспільство.

З метою розповсюдження цього антирадянського документа Лук'яненко розмножив його на власній друкарській машинці не менше трьох примірників, один з яких зберігав у себе на квартирі до його вилучення під час обшуку.

З метою підриву та ослаблення Радянської влади Лук'яненко зберігав інші ворожі документи для використання їх у своїй злочинній діяльності, які також розповсюджував серед осіб, раніше судимих за антирадянську діяльність і інших.

Так в жовтні 1977 року Лук'яненко зберігав отриманий по пошті рукописний документ — «Заяву» мешканця селища Васильківка Дніпропетровської області Калиниченка Віталія Васильовича, раніше судимого за скоєння державного злочину, адресовану на його ім'я як члена так званої «Української групи сприяння виконанню Гельсінських угод».

В цій заяві містяться наклепницькі вигадки про беззаконня державних органів, що порочить радянський державний і суспільний лад.

На протязі листопада-грудня 1977 року Лук'яненко в своїй квартирі зберігав отриманий ним в листопаді з с.Матросова Теньківського району Магаданської області від Стуса Василя Семеновича лист ворожого змісту, датований 9-м листопада того ж року.

В цьому листі автор, заявляючи про своє бажання бути членом так званого «Українського наглядового комітету», підбурює його учасників проводити діяльність в більш широкому плані, в інтересах не одної особи, а всього українського народу, наклепницьки стверджує про беззаконня відносно української інтелігенції і що українське "**письмо"** знаходиться в занедбаному стані.

В листі також з націоналістичних позицій паплюжиться рівноправність Української республіки в складі СРСР.

З метою широкого розповсюдження листа Стуса та використання його в активізації ворожої діяльності раніше судимих за антирадянську діяльність і інших осіб, Лук'яненко в листопаді 1977 року розмножив цей лист на власній друкарській машинці, виготовивши не менше як 10 примірників.

Один примірник в листопаді-грудні 1977 року передав своєму братові Лук'яненку О.Г. Один — наприкінці листопада 1977 року через невстановлену особу надіслав поштою з м.Києва в село Великий Глибочок Тернопільського району раніше судимому за скоєння особливо небезпечного державного злочину Кравчуку Степану Миколайовичу.

Шість примірників він наприкінці листопада 1977 року через невстановлену особу надіслав з м.Києва різним особам, кожному по одному примірнику: мешканці м.Києва Мешко Оксані Яківні, мешканцю м.Львова Кандибі Степану Олексійовичу для подальшої передачі його мешканцю с.Пустомит Львівської області Кандибі Івану Олексійовичу, раніше судимому за антирадянську діяльність, мешканцю м.Києва

Антоненку-Давидовичу Борису Дмитровичу, мешканці м.Івано-Франківська Мороз Раїсі Василівні, мешканцю М.Васильківка Дніпропетровської області Калиниченку Віталію Васильовичу, мешканцю с.Дніпряни Ново-Каховського району Херсонської області Масютку Михайлові Савичу, раніше судимому за антирадянську діяльність.

Щоб не бути викритим в розповсюдженні ворожого документа, Лук'яненко для пересилки його використав підставну зворотну адресу мешканки М.Чернігова Карандій О.Є. Один примірник листа Стуса зберігав у себе на квартирі.

У другій половині листопада 1976 року Лук'яненко у себе на квартирі в м.Чернігові разом з засудженим у 1977 році за антирадянську агітацію і пропаганду Руденком Миколою Даниловичем та вдруге засудженим за антирадянську діяльність, мешканцем хутора Іжевча Костянтинівського району Донецької області Тихим Олексієм Івановичем, обговорював проекти антирадянських документів «Декларації української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» та «Меморандуму № 1», виготовлені Руденком і привезені ним у місто Чернігів для погодження з Лук'яненком.

Висловивши деякі зауваження, поправки щодо цих документів, він згодився зі змістом та антирадянською спрямованістю «Декларації» і «Меморандуму» та передав Руденку рукописний список засуджених осіб для використання його в остаточній добірці «Меморандуму № 1», після чого схвалив і підписав їх, ставши таким чином співавтором та співучасником у виготовленні цих антирадянських документів.

Як вбачається із змісту «Декларації», в ній наклепницьки твердиться про порушення на Україні «Загальної декларації прав людини» та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською нарадою, про начебто дедалі зростаючу бюрократизацію державного життя в Радянському Союзі.

В явно ворожому змісті «Меморандуму № 1» з буржуазно-націоналістичних позицій говориться, що в Радянському Союзі нібито проводяться репресії проти борців за громадянські права і найталановитіших представників української інтелігенції, що Україна за часів Радянської влади начебто стала ареною геноциду і етноциду.

В ньому твердиться про начебто існуючу зневагу до української мови, робиться спроба виправдати антирадянську пропаганду і обвинуватити Радянський Союз в порушенні прав людини і права націй на самовизначення, зводиться злісний наклеп на стан соціалістичної законності.

Звинувачуючи Радянський Союз в порушенні міжнародних Угод про. права людини, особи, які підписали цей «Меморандум № 1», в тому числі Лук'яненко, висловлюють сподівання в підтримці їх антирадянської діяльності з боку буржуазних держав. У грудні 1976 року Лук'яненко одержав в М.Чернігові від невстановленої особи призначений йому машинописний примірник вищенаведеної «Декларації», надрукованої Руденком на власній друкарській машинці в м.Києві.

З метою поширення цього документа він в свою чергу розмножив його на своїй власній друкарській машинці не менш як в семи примірниках.

Одержаний текст від Руденка та один примірник з числа розмножених, Лук'яненко зберігав у себе на квартирі в тайнику і з ворожою метою в грудні 1976 року та в лютому 1977 року ознайомив з його змістом свою дружину Лук'яненко Н.Н. та мешканця м.Городні Чернігівської області Покровського Івана Миколайовича.

Зазначені антирадянські документи потрапили за кордон на Захід, де активно використовуються в буржуазній пресі в антирадянських передачах ворожих радіостанцій «Свобода», «Німецька хвиля».

У другій половині січня 1977 року Лук'яненко у себе в квартирі в М.Чернігові разом з засудженим за антирадянську діяльність Руденком обговорювали виготовлений останнім для широкого розповсюдження рукописний проект антирадянського документа під назвою «Меморандум № 2».

Погодившись з його змістом та антирадянською спрямованістю, а також висловивши деякі зауваження, Лук'яненко надрукував на своїй друкарській машинці «Москва» кінцівку його тексту, під яким рядом з Руденком підписався за себе і за Кандибу Івана Олексійовича, ставши співавтором та співучасником у виготовленні цього ворожого документа.

Зміст «Меморандуму *№ 2»* свідчить про явний антирадянський характер цього документа, спрямованого на підрив Радянського Союзу. В ньому зводиться злісний наклеп на радянську дійсність та внутрішню політику КПРС і Радянського уряду.

Написаний з ворожих буржуазно-націоналістичних позицій, він також спрямований на підрив дружби братніх народів СРСР, проти принципів пролетарського інтернаціоналізму,

Поряд з цим в ньому робиться спроба паплюжити марксизм, звинувачувати СРСР в тому, що нібито з його вини ще не зникла загроза світової війни.

В документі містяться, крім того, наклепницькі вигадки про те, що в Радянському Союзі, зокрема на Україні, начебто порушуються права людини і проводяться безпідставні переслідування громадян.

Тоді ж, у другій половині січня 1977 року, Лук'яненко у себе на квартирі в М.Чернігові разом з Руденком також обговорив виготовлений останнім для широкого розповсюдження рукописний проект наклепницького документа під назвою «Меморандум № 3».

Зі змістом та антирадянською спрямованістю «Меморандуму № 3» Лук'яненко погодився і, висловивши деякі зауваження, надрукував на своїй друкарській машинці кінцівку його тексту, під яким разом з Руденком підписався за себе і Кандибу І.О., ставши таким чином співавтором та співучасником у виготовленні цього ворожого документа.

Як вбачається зі змісту «Меморандуму № 3», в ньому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Зокрема в цьому документі наклепницьки твердиться, що в Радянському Союзі мають місце беззаконня, свавілля, порушення прав людини, що до кримінальної відповідальності громадяни притягуються тільки за те, що вони віруючі.

В лютому 1977 року Лук'яненко разом з Бердником Олександром Павловичем, судимим в 1950 році за антирадянську діяльність, Мариновичем і Матусевичем, засудженими за таку ж діяльність в 1977 році і іншими особами, виготовив документ під назвою «Меморандум № 4», в якому містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Зокрема в цьому документі автори наклепницьки стверджують, що а Радянському Союзі начебто існують беззаконня і свавілля, що проходять нові репресії на Україні.

Продовжуючи свою все більш активну антирадянську діяльність в тому ж лютому 1977 р,, Лук'яненко у співавторстві з Бердником та іншими згаданими особами виготовив документ під назвою "Меморандум № 5. Україна літа 1977 року", в якому також містяться наклепницькі вигадки, які порочать радянський державний і суспільний лад. Зокрема в цьому документі зводиться наклеп на структуру Радянської країни, твердиться, що в ній начебто існує свавілля, проводяться репресії проти чесних людей, що в радянському суспільстві діє «дух імперіалізму та шовінізму», паплюжиться діяльність Радянського уряду і КПРС по національному

питанню. Крім того в ньому містяться заклики до створення в СРСР «опозиції» для боротьби з радянською владою.

Тоді ж в лютому 1977 року Лук'яненко у співавторстві зі згаданими особами виготовив документ під назвою «Меморандум № 6», з якому автори з ворожих радянському суспільству позицій наклепницьки твердять про існування в Радянському Союзі бюрократичної системи і узурпування конституційних прерогативів, намагаючись посіяти недовір'я народу до Радянської держави, твердять, що вона не спроможна з правовому відношенні і їй «неможливо ні в чому довіряти».

В березні 1977 року Лук'яненко у співавторстві з Бердником, Матусевичем, Мариновичем та іншими особами виготовили документ під назвою «Меморандум №7. Українська група після чотирьох місяців Існування» і «Меморандум № 8. Про переслідування В.Лісової — дружини політв'язня».

В цих документах з ворожих позицій автори роблять спробу зганьбити діяльність радянського уряду, твердять, що начебто в країні існує свавілля, знущання з соціалістичної законності, порушення свободи совісті, міжнародних угод про права людини, що Радянська держава проводить репресії і терор.

А у «Меморандумі № 8» зокрема паплюжиться радянська дійсність, наклепницьки твердиться, що в Радянському Союзі нібито торжествує «тиранічний держиморда» і «цілковите беззаконня».

Як і раніше, виготовлені при активній участі Лук'яненка антирадянські документи «Меморандум № 7 і 8» потрапили за кордон, де набули широкого розповсюдження і використовуються ворожими радіостанціями та буржуазно-націоналістичною пресою *в* підривних акціях проти СРСР.

На початку листопада 1977 року Лук'яненко разом з Бердником та іншими особами виготовив ворожий документ під назвою «Маніфест українського правозахисного руху», в якому також містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

В цьому документі твердиться, що в СРСР нібито існує беззаконня, що на Україні йде деградація народу, мають місце масові відречення від рідної мови, зневага до рідної культури і літератури, наклепницьки твердиться, що під прикриттям Союзу республік чинилися страхітливі злочини супроти націй тощо.

На початку грудня 1977 року Лук'яненко в співучасті з іншими особами виготовив документ під назвою «Звернення до Белградської наради 35-ти держав по перевірці виконання Гельсінських угод» про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію, в якому з ворожих радянському суспільству позицій паплюжиться політика КПРС в галузі будівництва соціалізму, твердиться, що компартії деяких розвинутих країн помагали створити міф про ідеальність радянського суспільства, з націоналістичних позицій робиться спроба довести, що в Радянському Союзі українці зазнають «дискримінації» в різних «галузях життя» і зокрема, у питанні «права на еміграцію».

З метою поширення «Звернення...» Лук'яненко на початку грудня 1977 року розмножив його на власній друкарській машинці «Москва» не менш як в двох примірниках, з яких перший примірник зберігав у себе на квартирі в М.Чернігові до його вилучення при обшуку.

Зазначений документ попав за кордон, зокрема був використаний в антирадянських передачах зарубіжної буржуазної радіостанції «Свобода».

Крім того Лук'яненко, з метою ослаблення та підриву Радянської влади, проводив антирадянську пропаганду, поширюючи в усній формі наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад.

В серпні 1976 року в кабінеті Чернігівської обласної дитячої лікарні під час бесіди з головним лікарем Моргуновим І.Ф., пояснюючи причину відмови від підпису Стокгольмської відозви, звернення Постійного комітету Всесвітнього Конгресу прихильників миру, наклепницьки стверджував, що на Україні нібито обмежують конституційне право на свободу слова.

З квітня 1977 року, знаходячись на квартирі мешканця М.Чернігова Світайла Петра Семеновича з приводу дня народження його дружини, Лук'яненко в присутності їх гостей Гармаша Михайла Петровича, Довбишука Віктора Степановича і Герасимова Анатолія Володимировича також зводив наклеп на радянський державний і суспільний лад.

З ворожих радянському суспільству позицій намагався довести, що а Радянській країні відсутні демократичні права і свободи, що на Україні начебто проводиться насильницька русифікація, сама Україна не вільна і знаходиться під окупацією Росії.

У касаційній скарзі засуджений Лук'яненко посилається на порушення норм процесу при розгляді справи, зокрема на те, що справа була заслухана у закритому судовому засіданні, суд не дав можливості свідкам слухати процес, позбавив його права на захист та безпідставність його засудження.

Просить скасувати вирок суду.

Судова колегія знаходить, що касаційна скарга задоволенню не підлягає.

Винність засудженого Лук'яненка в тому, що він на грунті антирадянських націоналістичних переконань з метою ослаблення і підриву Радянської влади проводив антирадянську пропаганду, систематично на протязі 1976-1977 років виготовляв, зберігав та розповсюджував документи, в яких містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад при обставинах, вказаних у вироку суду, повністю доведена зібраними по справі доказами.

Так, засуджений Лук'яненко, будучи допитаний як свідок по справі Мариновича і Матусевиче, показав, що документ «Зупиніть кривосуддя» виготовив він особисто, розмножив його на власній друкарській машинці «Москва» і надіслав до редакції журналу «Народна творчість і етнографія», а також Матусевичу і Затварському.

Свідок Затварський ствердив, що в жовтні 1977 року засуджений Лук'яненко надіслав йому поштою машинописний примірник «Зупиніть кривосуддя». Про одержання цього документа від Лук'яненка ствердили Кічак, Антоненко-Давидович, Рубан. Дружина засудженого — свідок Лук'яненко Н.Н. ствердила, що документ «Зупиніть кривосуддя» виготовив її чоловік.

Проведеним обшуком 12 грудня 1977 року в квартирі Лук'яненка було виявлено два примірники документа «Зупиніть кривосуддя» і чотири кінцівки до нього.

Такі ж примірники зазначеного документа були вилучені при обшуках в квартирах Антоненка-Давидовича, Кравціва, Затварського, Рубан, всього 13 примірників, а криміналістичними експертизами від 10 лютого і 22 квітня 1978 року встановлено, що документ «Зупиніть кривосуддя» виготовлено не менш як в 21-му примірнику на друкарській машинці «Москва» № 187656, яка вилучена при обшуці у Лук'яненка.

Із протоколу огляду ксерокопії тексту так званого документа «Різдвяне звернення до завзятих атеїстів» вбачається, що його автором є засуджений Лук'яненко, а що цей ворожий документ використовувався закордонною буржуазною радіостанцією «Свобода» і був опублікований на Заході в так званому місячнику «Визвольний шлях» свідчать матеріали Державного комітету при Раді Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню і ксерокопія частини журналу «Визвольний шлях».

Проведеною по справі криміналістичною експертизою від 10 лютого 1978 року встановлено, що вилучені при обшуку в квартирі засудженого три машинописні

примірника так званого документа «Відкритий лист професору Київського державного університету Володимиру Рубану від читача газети «Літературна Україна» віддруковані на друкарській машинці «Москва» не менше шести примірників, а рукописні дописки і підпис виконані Лук'яненком.

Що автором зазначеного документа є засуджений, ствердила його дружина — свідок Лук'яненко Н.Н.

Свідки Лук'яненко О.Г. і Лук'яненко Н.Н. ствердили, що автором ворожого документа «Рік свободи» є засуджений Лук'яненко.

Це стверджується рукописним текстом, вилученим при обшуку в квартирі засудженого, а факт розповсюдження і використання цього документа як антирадянського матеріалу в видавництвах буржуазних країн і в антирадянських передачах закордонної радіостанції «Свобода» стверджується приєднаними до справи матеріалами.

Будучи допитаним по справі Мариновича та Матусевиче в якості свідка, Лук'яненко ствердив, що в квітні-травні 1977 року він виготовив документ «Проблеми інакодумства в СРСР», якого надіслав Гейко О.Д.

Криміналістичною експертизою від 10 лютого 1978 року встановлено, що автором цього ворожого документа є засуджений Лук'яненко, а з протоколу огляду машинописного документа «Письмо №2» вбачається, що його зміст майже повністю ввійшов в названий рукопис Лук'яненка.

Приєднаним до справи оглядом тексту передачі закордонної радіостанції «Свобода» встановлено, що антирадянський документ «Письмо №2» потрапив за кордон, де й використовується у підривних акціях проти Радянського Союзу.

Будучи допитаним на попередньому слідстві, Лук'яненко визнавав, що він є автором ворожих документів «Заява від інакодумця Лук'яненка», «Клопотання», «Скарга».

Винність засудженого в виготовленні і розповсюдженні цих документів стверджується проведеною криміналістичною експертизою від 10 лютого 1978 року, протоколами обшуків та вилученими машинописними примірниками, віддрукованих Лук'яненком на власній друкарській машинці «Москва».

Винність Лук'яненка в зберіганні «Заяви», одержаної від Калиниченка В.В., і листа, одержаного від Стуса В.С., та розповсюдженні цих ворожих документів доведена показами Лук'яненка в стадії попереднього слідства, протоколами обшуку та вилучення рукописних текстів, протоколом, відправленим на Київському головпоштампі 8 грудня 1977 року, 7 поштових конвертів з машинописними примірниками документа Стуса та рукописними текстами листів адресованих Мешко, Кандибі, Антоненко-Давидовичу, Мороз, Калиниченку, Масютку, Кравчуку, показами свідка Лук'яненка О.Г.

Співучасть та співавторство засудженого Лук'яненка у виготовленні ворожих документів під назвою «Декларація української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод», «Меморандум 1-8», «Маніфест українського правозахисного руху», «Звернення до Белградської наради 35-ти держав по перевірці виконання Гельсінських угод» стверджується показами Лук'яненка в стадії попереднього слідства, протоколами обшуку та вилучення в засудженого машинописних текстів цих документів, протоколами огляду текстів передач закордонної буржуазної радіостанції «Свобода», висновком криміналістичної експертизи і др.

Свідок Моргун І.Ф. ствердив, що Лук'яненко в 1977 році пояснюючи відмову підписати Стокгольмську відозву, наклепницьки стверджував, що на Україні нібито обмежують конституційне право на свободу слова.

Свідки Гармаш, Довбищук, Герасимов в судовому засіданні ствердили, що 3 квітня 1977 року в квартирі Світайло засуджений намагався довести, що в Радянській країні відсутні демократичні права громадян, нема свободи слова, демонстрацій, що Україна невільна, начебто знаходиться під окупацією Росії,

Посилання засудженого Лук'яненка у касаційній скарзі на порушенні судом при розгляді справи норм процесу та невірне його засудження, безпідставні.

Як видно з протоколу судового засідання, засудженому Лук'яненку була надана можливість для виголошення захисної промови, короткий виклад якої в протоколі судового засідання займає 9 аркушів.

Твердження засудженого про те, що справа була розглянута у закритому судовому засіданні, не відповідає дійсності- Як видно із постанов про віддання до суду та протоколу судового засідання справа була розглянута у відкритому судовому засіданні, в виїзній сесії в м. Городні.

Безпідставним є твердження засудженого Лук'яненка про те, що суд не дав можливості свідкам після їх допиту бути присутніми в судовому засіданні.

Як видно з протоколу судового засідання більшість свідків проживають за межами м. Городні, де розглядалася справа, а тому після допиту по їх проханню головуючий у відповідності зі ст. 303 КК УРСР дозволяв їм покинути зал судового засідання і це не є порушенням норм кримінального процесу.

Суд всебічно і повно дослідив обставини справи, правильно оцінив докази в їх совокупності і обгрунтовано дійшов висновку, що Лук'яненко, будучи раніше засудженим за особливо небезпечний державний злочин, на протязі 1976-1977 років проводив злочинну діяльність, спрямовану на підрив і ослаблення Радянської влади.

Він виготовляв, зберігав і розповсюджував ворожі документи, які використовувалися націоналістичними видавництвами і буржуазними радіостанціями за кордоном та поширював в усній формі наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, в зв'язку з цим правильно кваліфікував дії Лук'яненка за ч.2 ст.62 КК УРСР.

Лук'яненко раніше відбував покарання в місцях позбавлення волі за вчинений ним особливо небезпечний державний злочин.

Ця судимість не знята, не погашена і, поскільки Лук'яненко вдруге вчинив особливо небезпечний державний злочин, то у відповідності з п.1 ч,1 ст. 26 КК УРСР він підставно визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

Міра покарання призначена Лук'яненку у відповідності з вимогами ст. 39 КК УРСР з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину і даних про його особу.

Підстав для скасування чи зміни вироку судова колегія не знаходить.

Па підставі наведеного і, керуючись ст. ст. 363, 364 КК УРСР, судова колегія

у х в а л и л а :

Касаційну скаргу засудженого Лук'яненка Л.Г. залишити без задоволення, а вирок судової колегії в кримінальних справах Чернігівського обласного суду від 20 липня 1978 року відносно Лук'яненка Левка Григоровича — без зміни.

Головуючий: (підпис)

Члени суду: (підписи)

КІЛЬКА ЛИСТІВ

Здоров був, брате Левку!

... напиши дещо з моїх зацікавлень. Днями надійшов четвертий номер журналу «Українська мова і література в школі» і я, прочитавши його, написав до редакції таке:

Шановна редакціє!

Ви, як методичний журнал, займаєтеся питаннями навчання школярів української мови та літератури. Проте ваша проблема становить тільки частину більшої проблеми — проблеми мовної культури, — що окрім шкільної охоплює передусім проблеми ставлення до мови в середніх спеціальних учбових закладах, стан мови у вищих учбових закладах та рівень мовної освіченості дипломованих фахівців у різних галузях економічної, суспільно-політичної й культурної діяльності.

Шкільництво має свій мовний журнал, інші системи освіти таких не мають.

Вам не можна закинути, чого ви ніколи не провели дослідження стану мовної культури, наприклад, викладачів і студентів Ніжинського технікуму механізації й електрифікації сільського господарства чи Винницького медичного інституту, вам не можна закинути, чого ви ніколи не записали на магнітофонну стрічку колгоспні збори в якомусь полтавському селі чи гамір київського критого ринку і не надрукували докладний розгляд натурального мовлення людей, бо це не входить до кола ваших зацікавлень. Вас цікавлять тільки школярі. Тим часом за межами шкільних класів залишаються системи середньої і вищої освіт та всі люди різних нефілологічних професій, що хотіли б підвищувати свою мовну культуру. У таких людей виникають різні питання щодо фонетики, фразеології, стилістики та багато іншого чого. Як їх розв'язувати? Ось, наприклад таке питання.

Шановний міністр освіти УРСР пан Фоменко у доповіді на конференції наводить як добрий приклад спонукання учнів до самостійного мислення, використовування вчителькою добродійкою М.Ф.Назарчук спонукальних висловів типу «Давайте подумаємо, чому...»

ВІДОМО, що дух мови найкраще втілюється в піснях народу. Повторюючись у піснях мільйони разів, невластиві духові народу початкові слова і звуки випадають і залишаються ті, що є спільним мовним знаменником мільйонів осіб цієї нації. З огляду на цей «метр» я знаю творення спонукання від звичайних дієслів типу рубай-мо,-но, пиляй-мо,-но, пий-мо,-но тощо, спонукальні слова: нумо, нуте, ну-бо і не знаю «давай-те»:

Гей нуте, хлопці — славні молодці...
(«Ну» здається мені скороченим «нубо» (-мо,-то).

Не пригадую, щоб Коцюбинський чи хтось інший з великих знавців нашої мови вживав слово «давайте» у спонукальному значенні. Отже, чи є цитований міністром вислів питомо українським? Чи вчить добродійка Назарчук своїх учнів мислити по-народному?

Третє слово у наведеному вислові — "чому". Мені здається, що на нього пішла вже занадто велика мода і воно геть чисто витіснило слово «чого». Обидва вони наші, і все-таки:

«Ой чого ти, дубе, на яр похилився...»
«Не питай, чого в мене заплакані очі.
Чого часто тікаю я в гай...»

Отож вислів «Давайте подумаємо, чому...» видається мені не нашим та ще й таким, що тхне модою. А як насправді?

У тому ж № 4 (за 82 рік) журналу ви надрукували розвідку заслуженого вчителя України П.І.Кулинича «Зв'язок навчання української мови з життям» як корисну для обміну добрим досвідом. У ній є таке речення: «Сільські діти живуть щоденними клопотами батьків і часто ще з дитинства вростають у їх трудову діяльність».

Що діється з особовими займенниками множини? Замість їхня, їхньої, їхній та інших кільканадцяти слів часто-густо журналісти, письменники, навіть учителі пишуть одне слово «їх». У чому справа? Як треба розуміти той факт, що наші писучі люди вивчали всі граматичні форми займенників, а використовують тільки одну: чи вони погано вчилися чи, може, ми є свідками сталої тенденції на заміну «колишніх» багатьох слів одним словом? І що має історичну вагу: підручник з граматики, що перелічує всі ці кільканадцять займенників, чи величезний живий потік друкованої продукції?

Таких питань багато-багато і нікуди з ними звернутися — немає у нас популярного журналу про мову. Є журнали про театр і образотворче мистецтво, про економіку і право, є журнали, що популярно знайомлять широкий загал з наукою і технікою, а ось журналу, що на такому ж популярному рівні займався б найбільшим даром людини — мовою — і показував би, як ми вміємо (чи не вміємо) формулювати думки з того-таки театрального мистецтва, з науки і техніки, немає. Вивчаємо об'єкти природи і власної духовості, а інструмент вивчення їх та обміну набутками — мову — полишили в шкільному класі як щось дитячоскороминуще, і не вивчаємо, наче інструмент не потребує такої ж уваги до себе впродовж усього людського життя що й сам її зовнішній світ, який людина постійно освоює й переробляє.

Шановний міністр освіти сказав у доповіді, що українську мову й літературу викладають понад 40 тисяч викладачів, а журнал ви друкуєте накладом тільки 46 тисяч примірників і об'ємом лишень 80 сторінок! Це, либонь, означає, що його навіть не кожен учитель читає. Чого так? Може, він не задовільняє не тільки позашкільну публіку, а й самих учителів? Може, занадто малий та ще і з того об'єму біля половини матеріалів можна без жодного гріха передати журналові «Радянське літературознавство»?

Проте, це ваш шкільний журнал, і вам вирішувати справу його змісту. А що робити нам, хто давно покинув стіни учбових закладів, але зберіг цікавість до мови?

Журнал «Мовознавство» суто теоретичний і для простої людини безкорисний.

Вельми гарні книжки з різних питань мови писали були Б.Антоненко-Давидович, Алла Коваль, Євгенія Чак. Та, по-перше, на такий багаточисельний народ, як наш, цих авторів дивовижно мало, по-друге, їхні книжки виходять дуже рідко і, по-третє, тиражі видань глузливо малі. Периферійному читачеві їх не добути, а далекому від України чоловікові вони недосяжні й поготів.

Для простого українця, що не цікавиться вельми теоретичними проблемами в дусі «Мовознавства» і вже занадто переріс школярський вік, щоб повертатися до розбору речень в дусі вашого журналу потрібен окремий місячник на зразок російського журналу «Русская речь».

Сходіть на завод і подивітеся, як там люди з вищою освітою пишуть оголошення, ба, вони навіть на наличках упакованих товарів, вироблюваних мільйонами штук, часто-густо пускають свій гидотний суржик, поширюючи посвідки про елементарну мовну неосвіченість інженерно-адміністративного складу своїх підприємств. Причім ця неосвіченість походить не так від недбальства окремих осіб, як через доволі поширене недбальство до мовної культури загалом.

Журнал, подібний до «Русской речи» міг би бути органом, що звертав би увагу людей на хиби і задовільняв запити допитливих та розв'язував питання, подібні до вище згаданих.

Україна має численну людність. Нас, хто цікавиться мовою, багато, і того знайдеться багато авторів для заповнення сторінок цікавими дописами та розвідками найрізноманітнішого змісту, і передплатників для сплати вартості видання.

Тож, як на мене, то найбільша допомога, яку ви могли б надати для підвищення мовної культури дорослих українців поза межами шкільництва — це посприяти заснуванню окремого мовного журналу популярного типу. Дай Боже успіху! Бувайте здорові.

З пошаною до вас — Лук'яненко Л.

15.04.1982 року, с Кучино, Урал

Здоровенькі були, Тато й Мамо!

-Отримав Ваше привітання з днем народження 2 вересня, а 20 вересня отримав лист.

Щиро дякую за увагу!

Як далеко нас розвело життя! Ми так мало зустрічалися й розмовляли, що просто становимо різні світи. І коли б не дитинство, не батьківське гніздо, що випестувало, дало характер, моральні засади та особливий ключ у ставленні до інших людей, то що нас і об'єднувало б? На щастя (а може, більше на біду — у цьому разі) оте коріння занадто міцне, щоб спромогтися його порвати, і прив'язуватиме воно нас докупи, як Ви кажете, до кінця днів нашого життя. Я завдав Вам багато лиха. Ви кажете, чим же? Тим, що усе життя поневірявся і мучився, і Вам із жалю до рідної дитини було боляче на душі (на душі!). Якщо так розуміти лихо, що Вам його завдав я, то я з вами цілковито згоден. Це той біль на душі, який, наприклад, я маю від хвороби батька і брата, від невдалого шлюбу сестри. Якщо цей біль мати на увазі, тоді слід одночасно пам'ятати й таке: цей біль існує тільки при існуванні почуття кровної спорідненості. Не було б такого почуття, не було б і болю і що сильніше це почуття, то сильніший біль. Отож за природою своєю цей біль не поганий, а добрий, як не поганим є факт наявності почуття кровної спорідненості родинної спільності, а добрим. Якби не було такого болю, ми були б чужими людьми. Це зближувало б нас з тваринним світом

і віддаляло від людського, що з ласки Божої наповнений емоційними здібностями співчувати, симпатизувати, любити, та багатьма-багатьма іншими духовними властивостями. І все ж таки, як би гостро не боліло в мене серце зі співчуття до хворого Тата, до хворого Віктора, мій біль — не те, що їхні болі: мій біль духовний, а їхні — фізичні. О, це різні речі! І коли Вам доводилося зазнавати лиха через мої нещастя, це було (і, мабуть, є) також зовсім не те, що зазнавав я.

Мабуть, можна по різному дивитися на співчуття та інші духовні струми, що пульсують ніж сім'єю (чи ріднею) і більше чи менше зв'язують її в якусь спільність, та не можна, гадаю, заперечувати природності цих духовних зв'язків, натуральності їх, що витікає із самої людської природи. Вони, ці почуття, ці співчуття, ці болі є і мають бути, бо ми — ЛЮДИ. Вони, отож, законні бо витікають з того, що ми люди. І через те, що я не можу Вас звільнити від Вашої людської природи, мені лишається тільки просити пробачення, що своєю (безталанною долею, як Ви думаєте) завдав Вам стільки лиха.

Тепер інший бік справи, тобто Вашої фрази: «ти завдав нам багато біди». Окрім описаного вище розуміння цих слів, вони ще можуть означати, що Ви зазнали багато біди не прямо від мене, а від інших людей та держави із-за мене. Я пам'ятаю, як Віктора не прийняли до праці в 1961 році через мене, як накинулися були на Зіну десь 1972 року за намір написати скарги; я пам'ятаю Татові слова про цькування сім' і в селі. Може, і ще щось було. Мені про це Ви не писали. (Тепер я гадаю, що краще було б, коли усі випадки такого роду не приховували від мене, а докладно їх описували. Може, я колись написав з цього приводу скаргу. А якби й не написав, то бодай сам би точніше уявляв Ваше життя).

Так ось у цій частині ваших неприємностей я вину не приймаю на себе і Ваше незадоволення в цій частині спрямовуйте туди, звідки звалювалися на Вас неприємності.

Ми люди європейської цивілізації. У нас. споконвіків визнається, що кожен відповідає сам за свої вчинки і ніхто, в тому числі й держава, не має права перекладувати відповідальність за дії однієї людини на іншу людину.

Скажете, що ці слова звучать абстрактно, а в житті буває інакше.

Я згідний, що в житті буває інакше. А що таке життя? Це дійсність, що складається з двох елементів: минулого і сучасного.

Минуле — це наша історія, життя наших дідів, прадідів, прапрадідів, пращурів з усім його політичним, релігійним, моральним, звичаєвим наповненням, з усією нашою духовністю і традиціями.

Сучасне — це те, що з'явилося, прийшло в життя, прийшло до Хрипівки за час Вашого життя.

Так отож, обов'язок кожного полягає в тому, щоб зберігати традиції, шанувати могили пращурів, берегти коріння і не піддаватися чужим тимчасовим повівам. І коли недуж змінити становище, то в усякому разі треба здужати гордо вберігати усвідомлення своєї правоти і не опускати голови перед звинуваченнями, що суперечать давнім національним традиціям. Та, зрештою, і за совітським законом відповідальність (кримінальна відповідальність) наступає тільки в індивідуальному порядку, і того все лихо, що Ви його зазнали від владоможних осіб чи їхніх посіпак, не має виправдання не тільки в українських традиціях, але й у совітському законі.

Ви кажете, що Ви прості люди. Це я можу сприйняти лише в тому розумінні, що Ви не маєте високої освіти і все життя заробляли собі на хліб своїми власними руками, пораючи землю. Та на цьому рівні Ви відрізнялися від багатьох інших хліборобів тим, що старалися дивитися вище і далі Намагалися розуміти життя ширше від того, що бачили в Хрипівці. (Між іншим, я думаю, що саме це зародило в мені таку рису як допитливість, без якої моя доля не могла скластися так, як склалася).

Пригадую такий випадок.

Було це до війни, власне, десь перед війною. Тато взяв мене до Городні Ідемо. Тато ходили завжди вельми швидко. Дитиною я не встигав бігати за ними. Перед війною, підлітком, я вже не біг, та навряд чи можна ходою назвати моє пересування. Щось середнє поміж ходою і підтюпцем. Колись я, було, попитав, чого Вони так швидко йдуть, навіть обганяючи людей. «А що так плентатися. — кажуть, — Іти, то треба йти. А як втомишся, то можна сісти відпочити. Інша людина і робить роботу так: робить, наче не робить — як сире горить. А я такий, що як робити, то щоб робота кипіла, як іти, то щоб стежка бігла назустріч, а не повзла гусеницею!» Отож, проскочили ми повз пушки і опинилися на тротуарі Чернігівської вулиці (тепер вона, здається, зветься вулицею Чорновуса). Тротуар широкий. Широке кленове та каштанове листя впродовж довгих відрізків тротуару нависало над тротуаром, закриваючи його від ранкового сонця і зберігаючи світанкову свіжість. В такій свіжості бадьорість збільшувалася і Татові ноги включили були ще більшу швидкість, та потім, оглянувшись, Тато мабуть подумали, що в місті годиться йти трохи повільніше — може, вони подумали це після того, як я, виторощивши очі кудись вверх, гупнув пальцем у камінь і застрибав на одній нозі. У всякому разі йдемо нормальною ходою. Людей назустріч не вельми багато, бо в основному люди йдуть до міста, а не з міста (а тих, що йшли до міста, ми вже перестали обганяти). Я знову дивився вверх на якісь електричні дроти, і думав, що воно таке і для чого.

«Дивись, — смикнули Тато мене за рукав, — Ведмеді йдуть.»

Навпроти йшов батько з сином, обоє п'яні, хиталися з боку в бік, і коли б тротуар був на два метри ширший, і тоді їм було б небагато простору. Тато притишили ходу, прицілюючись, як розминутися з ними.

« А-а-а, Грицько-о!» — угледів старий тата.

«Ходім, ходім», — ухопившись за рукав старого, тягнув син батька.

Старий Ведмідь хотів ще щось сказати татові, але тато не зупинилися, а йшли далі повз них, і він забурмотав щось до свого сина.

Минувши їх, тато заговорили до мене:

«Бач, як негарно! Ще рано. Увесь день попереду, а вони вже напилися. І що за радість? — Гидко! Замість змарнувати гроші на таку гидоту, краще книжку було купити. Хміль мине до обіду, потім ще голова болітиме — ніякої користі, тільки неприємність. А книжку довше читаєш, вона розказує щось цікаве, після неї голова не болить, і її можна буде прочитати ще і через рік, і через п'ять років».

Не знаю чого, та ці татові слова запам'ятав. Якось запали вони в душу. Може, того, що тато не сказали мені: «Не роби так, сину,» а закінчили мову про Ведмедів так: «Ті гроші, що я мав би пропити, я на них завжди книжку купую. Замість вилити їх потім в уборну, я з книжки щось потім розумне візьму».

Отже, тато шанували книжну мудрість, а що Вони були для мене прикладом, то й я пройнявся глибокою любов'ю до мудрості. Уже, мабуть, 45 років минуло від того Городнянського ранку, а я не забув ті слова. Я їх ніколи не забував. Тата взяли на війну, до нас прийшли німці і люди в Городні порозбивали бібліотеки, я пішов туди, щоб знайти щось цікаве. А потім пішов до ремісничої школи. Я мав потребу вчитися і розмірковувати. Безперечно, Ви, як батьки, дали природний розум. Без природного розуму ті розумні батькові слова пролетіли б з вуха в вухо і не затримались би в голові, промайнули б безслідно. Та й природний розум не розвивався б, коли б йому не підкидали б таких добрих думок для переробки. Він би прочах і затужавів без руху, як прочахає піч без дров.

В армії, де тільки можна було, я учився. Батькові слова на Городнянському тротуарі відновлювали перед очима п'яних Ведмедів із пляшкою горілки, що стирчала з кишені, і уявною книжкою в Татових руках. І я неухильно ішов тим шляхом, що виправдував справедливість армійського анекдота про жида, москаля і хохла. Він так звучить.

До військової частини привезли новобранців. Усі пострижені, вдягнені в одну уніформу, усі однакові. Як пізнати, хто якої національності? Просто. Треба послухати, хто що питатиме, бо обов'язково жид питатиме, де тут склад, москаль — де пивна, а хохол — де полкова школа.

Ця поговірка трохи дратувала, бо її повторювали для того, щоб уколоти українців за вислужування. Та забували, що вона підкреслювала одну з невикориненних рис українського національного характеру, що її всі люди вважають за найкращу — це прагнення до знань. Я пишаюся цією рисою, а за те, що і особисто її маю, щиро дякую Татові за його Городнянську мову.

Кажете, що Вам сподобався мій лист, та тільки в ньому висока матерія.

Що ж мені робити, як мені уникнути тієї високої матерії? Коли б можна було докладно описувати, як я тут проводжу дні з ранку до вечора, з ким сиджу та про що балакаю, тоді в листах, мабуть, можна було б обійтися без загальних міркувань (бо, мабуть, же їх Ви вважаєте за високу матерію), а через те, що ті всі конкретні обставини невільно чіпати, то й доводиться вдаватися до загальних розмірковувань.

Ви просите пробачення за довге мовчання, російську мову листа тощо. Я за це не гніваюсь на Вас. Я радий Вашому всякому листові. І різке поздоровлення мене не ображає. Я розумію, що у Вас бувають хвилини (чи тільки хвилини?), коли світ хитається перед очима, і якщо в такий момент з пера лягає на папір щось незв'язне чи таке, що виходить убік від загального тону взаємин і прийнятих понять, то це хвилинний зигзаг, який треба просто зрозуміти і не робити з нього історії. Це стосується наших, так би мовити, внутрішніх взаємин і в них треба уміти один одному пробачити спотикання. А ось далі в листі є слова, які не можна виправдати. Ви пишете: «Куди хвиля, туди й сміття». Під хвилею Ви розумієте напрямки офіційного життя, під сміттям себе. Те, що Ви розумієте під хвилею, Ваша справа, але як можна називати себе сміттям?!

Ви не якісь зайди. Ви на цій Землі народилися. Ви тут землю не відняли в когось. Ваше коріння в тій землі. За всіма небесними і земними законами Ви маєте право почуватися на ній господарями, а не наймитами.

Далі, Ви весь вік сумлінно трудилися і вели моральний спосіб життя. Хто має право учити Вас моралі? Ніхто. Ви — коріння Землі, і все, що

підноситься над Вами, бере свої соки від Вас. Морально всі ті верхи ніколи не були і не є вище Вас. Не вони Вам, а Ви їм давали хліб, не вони можуть жити без Вас, а Ви без них. Чого ж Ви називаєте себе сміттям? Чого принижуєтеся?

Ясна річ, суспільство не може складатися з одних селян, потрібні й інші верстви. Та чесний життєвий шлях на своїй споконвічній землі є достатньою підставою для того, щоб гордо тримати голову, якщо навіть оті життєві хвилі, про які Ви кажете, створюють якісь інші люди і в якихось інших місцях.

Радий, що Зіну переводять поближче до Вас. Тепер її допомога буде особливо потрібна Вам. Коли її перевели були до Авдіївки — це просто подалі від мене. Тепер такої потреби вже немає. А як щодо зарплатні? На яку посаду її у Седневі поставлять?

22 вересня я мав лист від Наді, а днями надійшло повідомлення про те, що 28 вересня вона отримала мій вересневий лист.

Надя написала, нібито Сашкова сім'я (з вини Романа, чи що) загуби/іа мій лист, навіть не прочитавши його. Шкода. Я спочатку розігнався був писати довгу прочуханку, а потім остиг та й порвав писанину.

Наді я написав, що мені хотілося б отримати в посилці, а потім у газеті «Радянська Україна.» прочитав рекламний допис із розхвалюванням напоїв із цикорію. Їх виготовляють і з кавою, і з іншими домішками, то цих не треба, а треба було б із самого цикорію, бо він начебто діє трохи заспокійливо і поглиблює сон. Якраз цього мені хотілося б, бо часто я погано сплю. Може, Надя змогла б купити його трохи в Чернігові, то при нагоді треба б це прохання і передати їй. Хай би поклала замість чаю.

Оце пишу про цю дурницю, та й думаю: чи Вам же до того, коли поруч хворі два чоловіки? Усі до Вас, Мамо, зі своєю бідою. У кожного щось не так, і кожен іде до Вас, а Ви все мусите слухати, кожного розрадити, немовби у самих немає власних болячок! Так-о: малі діти — малий клопіт, великі діти — великий клопіт!

Дай, Господи, хоч Вам здоров'я!

Моє життя минає день за днем в однакових сірих умовинах. Робота, їжа, розклад денного життя один і той же. Після роботи та у вихідні дні розважаю себе читанням. Читаю газети, журнали, іноді книжки. Їх я замовляю через «Книга — поштою» і зрідка дещо отримую. Був час, коли я намагався добирати літературу за якоюсь тематикою і вносити в свої заняття якусь систему. Цей час давно минув. А коло інтересів звужується з бігом років, бо скорочення майбутнього шляху робить зрозумілою непотрібність то однієї, то другої проблеми (тобто одних або інших знань). Я розумію, що це значить, але з другого боку, чи варто заплющувати очі на дійсність і тішити себе явними ілюзіями! Усе закономірно і цю закономірність мусимо зустрічати відкритим поглядом.

Мамо, може, б Ви написали мені трошки про хвороби Тата й Віті? Мене страшенно порадували Ваші слова з надією на покращення. А як тепер? Дав би Господь, щоб вони видужали!

Може, Зіна знайде час написати, де житиме та все інше про нове місце життя і праці.

Вклоняюся Віктору і Наді, Сашкові, Валі і хресникам, Зіні та братенику Миколі з сім'єю.

Щире вітання моїй Наді та Паші з Володею та Василем.
Обнімаю і цілую Вас, мої дорогесенькі Тато й Мамо.
Чолом Вам усім. Ваш — Левко, козак.

10 жовтня 1983 року

P.S. Вкладаю листівку для Олени, тепер уже не Середи. А як? Чолом Іванові та Проні.

Чолом Вам, люба Ненько!

Щойно принесли мені Ваш лист з 8.11. і в конверті телеграма про смерть Віктора. 19 днів тому так само дали мені Ваш лист (з 23.10) і в конверті телеграма про смерть Тата.

О, Господи, як тяжко караєш усю сім'ю!

Перший лист Ви писали за 5 днів до смерті Тата, а другий ва 5 днів до смерті брата.

Так тяжко на душі!

*Тато — стара людина, і все-таки немов щось обірвалося в душі і зникло з неї і утворилася там холодна пустка. Впродовж усіх минулих 6-ти років образ Тата виникав перед очима час від часу і я продовжував розмову, яку не добалакали були тоді через вічний клопіт, безконечну працю та нестачу вільного часу; казав те, що не встиг тоді сказати, і вислуховую уявні відповіді, уявні заперечення, уявні твердження, а коли питання було складнувате і сумнівався у змісті Татових відповідей, то заспокоював себе надією на те, що, а може, господь Бог надасть ще можливість зустрінутися? І ще, знаєте, маркітно на душі, що й за тих нечастих зустрічей розмови виникали навколо якихось дрібничок, ну не завжди, звісно, але частіше, ніж треба було. Балакали і про серйозні справи. Та все ж виходило, що або про дрібниці, або про великі сучасні проблеми, **а** де ж батьків довгий життєвий шлях? Хотілося б розпитати про їхню молодість, про сибірські мандри, про їхнє шахтарське життя, про війну. Кожен з цих періодів становить оке важливий уривок життя. **Здавалося,** що колись буде спокійний день, ну, бодай, півдня, щоб нікуди було поспішати і тоді я вислухаю кожну із цих історій до пуття: що передувало їй, які умови спричинилися до того, що Тато опинилися в Сибіру, як було там, чого повернулися і що зустрінуло вдома.*

*А нагляд все продовжувався, відвідини лишалися все такими ж рідкими, короткими і метушливими. Потім і це обірвалося. Клопоти припинилися. Та не припинилася цікавість до Татового **життя.** Навіть, навпаки, здається, що з бігом часу я все частіше і частіше оглядаюся назад, і в цьому огляду ванні звертався до Тата.*

*Може, це від старіння? Та, **далебі,** не **тільки.** Більше, либонь, від роздумів над сучасним міським життям, Наше (моє) покоління почало жити за старих звичаїв, але війна, колгоспні труднощі та індустріалізація розхитали, збурили, зруйнували його попередній хід. Ми мало жили за попередніх звичаїв і знаємо їх (точніше не знаємо) більше не із власної участі в ньому, не із власного досвіду, та все-таки щось знаємо, а що знає нове (чергове) покоління?*

У місті все по-іншому. Там складується новий спосіб життя. Століттями народ зберігав свої звичаї, і ці звичаї знаєте Ви, знав Тато. Вони відійшли,

забравши в собою із наших душ часточку того, що нічим заповнене бути не може, І ні в кого розпитати.

*Не раз буває **жалу,** що все свідоме життя **прожив за** межами батьківщини і зовсім не знаю **наших** звичаїв, повір'їв, забобонів. Гріє серце велика любов, а що, власне, люблю? Свою мрію! А хотілось би знати її, Україну, ой, як хотілось би знати А що **ж** вони є? Та ж не тільки вода, земля, небо, зорі, а й люди з їхніми смаками, уподобаннями, традиціями, **звичаями,** обрядами. Одним із багатьох мільйонів були Тато. Вони малоосвічені, проте мали відчуття доброго і недоброго, мали моральний аршин для **поцінування** своїх і чужих дій, вони знали, що — добре, що — недобре. Слухаючи їхні моральні оцінки різних людських вчинків, можна було складувати враження про основні моральні засади всього нашого народу.*

***Вже** не доведеться побалакати. Жаль. І хоч розумієш неминучість Татової смерті, усе-таки сумно.*

І вже зовсім безглуздям видається смерть Віктора Рівно місяць не дожив до 53-річного ювілею. За місяць йому було б 53 роки. Це ж зовсім небагато! Іа ж тепер середній вік смерті аж ген-ген попереду нього! Чого ж так рано пішов?

*Мені обох вельми жаль, але чогось так важко стримати **сльози** при думці саме про Вітю. Я з **ним** зовсім мало балакав. Не було умов — це раз, а друге, й не спішив. А куди було поспішати? Він молодий, здоровий. Сам я помирати не збирався, а його **смерті** й зовсім не припускав. Якщо іноді й припускав можливість розлучення, то в такий спосіб, що своєю чи **не** своєю смертю піду я із землі і він мене проводжатиме в якийсь спосіб. Колись же 1967 року Тато і Вітя приїздили до Явасу, щоб повезти мене додому, може, й, мертвого. Тоді те припущення, слава Богу, **виявилося** помилкою, та за моєї такої долі не можна було **виключати,** що **станеться** справді щось подібне. А тепер ось як сталося!*

*Вітечку, **братику** мій рідненький! Прости мені, що не я перший пішов зі світу, а ти!!!*

А слова його про те, що треба пристрілювати таких хворих, як він, мені вельми подобаються. Значить, у його жилах текла ще козацька кров, а не сукровиця! Її раніше не видно було — аж ось коли, аж ось в яких умовах вона проявилася!! Слева тій крові! Порадував мене на прощання! І мені колись легше буде помирати, знаючи, що я не виняток у нашому козацькому роді.

Земля ж тобі пухом, дорогенький братечку!!

Бувайте здорові, Мамцю, цілую. Ваш Левко.

24.1.1 83 р.

*Мамо, я не знаю, як справлять поминки в 40 й день. Напишіть мені, будьте ласкаві, і може є молитва для того дня, то також напишіть. Коли Ви поминатимете, а я згадуватиму, то хай **і** я прочитаю молитву і хоч думкою приєднаюся до всіх вас.*

*Учора ж отримав листівку від дядька Ивана, якою він насміявся з мене, і лист від Миколаєнка. Він писав його 11 листопада про похорони Тата, ще й не знаючи про смерть Віктора (лист його **на** двох аркушах. На першому не поставив цифру, а на другому стоїть «3». Ось і гадай, чи це третя сторінка, чи це третій аркуш, і тоді це означатиме, що немає другого аркуша). У всякому разі дякую йому за теплі щирі слова.*

З 28 жовтня я в лікарні. Привезли лікувати вуха та для загальної перевірки. Пройшов рентген серця, легенів, шлунку, печінки. Усе це хворе (крім легенів) та поки-що можна дихати так-сяк, а з вухами як було до лікарні, так і тепер залишається. І хвороба ніби-то абиякенька — дерматит шкіри у вушних трубках (так сказав мені лікар у Кучино), а не можна ніяк загоїти.

А Ви, Мамцю, тепер одні в хаті? Піднялися десь уранці, а по всій хаті тихо-тихо... немає батька. Сумно. Уставати чи не вставати? Навіщо вставати: щоб зварити собі їсти? А можна ж пізніше. Можна щось неварене з'їсти. Надворі морок, сіро. Сірий смуток причаївся у кожному куточку і визирає звідти, і дивиться Вам глибоко в очі, і тихо, повільно огортає душу: спочатку ззовні, а далі все глибше, глибше, глибше... чорніє в хаті, чорніє вся хата, все подвір'я, чорніє весь світ... О Боже! Так чи ні, Ненько?

Хай не буде так!

Я знаю: Ви сильна жінка, Ви сильна людина!! І Ви не впустите журбу в свою душу! Ви не допустите, аби вона зв'ялила душу і звела в домовину, — бо у Вас є ще діти, бо у Вас є внуки, яким Ви повинні передати весь свій життєвий досвід, розповісти все про умови життя впродовж цілих 70-ти років.

Напишіть мені, будьте ласкаві, про останні дні Віктора та про похорони. З яким попом ховали?

Коли підете на могилу до тата, скажіть йому, що хоч старший син найменше допомагав йому в житті, він найбільше зробить для пам'яті його.

Цілую Вас, Ненько, — Левко.

Здоров був, брате Левку!

Хочу побалакати про українські звертання і, зокрема, про слово «пан». Загалом зі звертаннями у нас, українців, тепер ціла проблема. Полишаючи осторонь сімейні взаємини, де українці розробили чи не найбагатшу систему звертань відповідно до багатющого словника побутової лексики та великої граматичної гнучкості, я зачеплю ту площину взаємин, що більш-менш є чи наближається до ділової та офіційної мови. Щоправда, взаємини між особами є холодно-конкретні чи дружньо-теплі, це визначається не тільки словесним оформленням думки, а й жестом, виразом обличчя, поглядом, що звістують внутрішній стан душі, тим шостим почуттям, що без жодного слова здатне породжувати в людській душі почуття симпатії чи антипатії. Слова звертань дають можливість посилювати та послаблювати вираження почуттів і тим самим дають можливість коректувати характер взаємин у бажаному напрямку.

Питання про українські національні звертання з огляду на їх еволюцію не привернули увагу жодного сучасного етнографа, у кожному разі за минулі 25 років мені не вдалося надибати про них статтю в наукових та художніх журналах, які видають у совітській Україні. Нерозробленість теми науковцями ставить мене у таке становище, коли для висвітлення її змушений покладатися на принагідні факти та інтуїцію. Зрозуміло, що за такого

* Один з тих листів, які я писав з метою маскування сам до себе зміненим почерком.

стану справи не можна претендувати на повноту охоплення теми чи категоричність висновків. Тож вважай, що подаю лиш. підготовчі міркування.

У межах першої (дорусифікаторської) традиції звертань було не одне. Це була ціла система правил, що їх, либонь, можна звести до кількох головних. Форма звертання залежала від віку, суспільного та фахового стану людей, від оказії та ін. Наприклад, рівні за віком селяни називали один одного по-імені — якщо були знайомі, якщо не були знайомі — зверталися на «ви». Ті ж знайомі селяни в урочистих чи офіційних обставинах називали один одного: «Пане Петре!», «Пане Сікач(у)!»

Звертання на «пан» — старовинне традиційне українське (а не тільки польське!). Відколи знаємо свою історію, воно вже є: «панове козаки!» (з військового життя), «панове радні» (з політичного), «панове громадо!» (з громадського), «панове товариші! (з виробничого), «пане брате!» (з освітнього, приватного) життя. Фахівець у своїй справі (бондар, кушнір, швець) називався «пан-майстер». «Пан-майстром» особливо часто називали, коли фахівець був досвідчений і мав (або спроможний був мати) учня (-ів). «Пан-майстром» його називали не тільки учні, але й інші люди. Це «пан-майстер» несло на собі логічний наголос, того за ним допускалося вживання як імені, так і прізвища, хоча називати ім'ям його більше випадало знайомим, а прізвищем — незнайомим людям.

Позаторік я прочитав доволі добру книжку про кобзарів. Автор пише, що Кобзарі об'єднувалися в кобзарські цехи. Ще на початку XX сторіччя у них було за звичай здібніших кобзарів називати «пан-майстер».

Павло Тичина, поет з Чернігівщини, 1919 року написав вірш під назвою «Панні Інні». Після революції в 20-роках на Східній Україні люди називають один одного «пане Дмитре», «панно Оксано». Прочитай допис Станіслава Тельнюка у «Літературній Україні» з 20.05.82 р. під назвою «Вісники нового життя» і ти побачиш підтвердження сказаного.

Звертання на «пан» — це пошанне звертання. Треба певна культура взаємин, щоб уміти відчувати момент (обставини) коли доречно вживати це слово. Ти, либонь, відчув цю культуру в Галичині? У своїй Хрипівці ми вже цього не знаємо. Проте, з літератури (зокрема з Тичини) знаємо, що і на Деснянщині колись побутувало це звертання.

Слово «пан» у нашій мові має й інше значення, а саме: заможний господар (пан на всю губу) та експлуататор (дука).

У громадянську війну більшовики панами називали експлуататорів, Польщу, з якою воювали, називали панською, куркулів теж називали панами, а через те, що все це підлягало знищенню, то підлягало знищенню і слово «пан».

У самій Україні так би не було, бо після революції почалася українізація, в тому числі й відродження старих звичаїв, а через те, що потім почалася русифікація, то разом з нею почався й наступ на національні звичаї. Якщо на початку 20-х років звертання на «пан» — це звичайнісіньке звертання і його зустрічаємо у листах, віршах, творах усієї української інтелігенції, то в кінці 20~х років із Тичинівського «Панні Інні» слово «панні» зникає і вся інтелігенція починає писати «товаришу Дмитре», «товаришко Галю». Це нововведення украй незграбне, зате рятувало супроти підозрінь в симпатіях до націоналістичних ідеалів. Слово «пан» як пошанне звертання відмерло. Слово «пан» як експлуататор залишилося і його ми знаємо з Хрипівської сільської школи. І коли б не побували в Галичині, може, й досі не відчували

б приємний аромат цього слова. Яку чудову можливість воно надає при звертанні до незнайомих людей! Яку делікатність можна створювати у взаєминах знайомих людей! Ця глибинна традиція ще жива в Галичині. Галичани перенесли її і в концтабори. Східняки між галичанами із задоволенням користалися цим зверненням. Старших називали "пане Кархуте" (лікар зі Львова), ближчих та рівних — «пане Михайле, шановний Романе», друзів — «Степане», «пане Славку» чи ще інтимніше — «Влодку», «Славцю».

Ні друзів, ні близьких, ні далеких українців ніколи в нашому націоналістичному середовищі не називали на ім'я та по батькові.

Отож, продовжуючи, перейду до другої тенденції. Вона з явилася у нас із початком поширення російської мови в містах і полягає у звертанні на ім'я та по батькові.

У глибинах російського народу мабуть, є різні ввертання, але мене цікавить те, яке прийшло до нас не з книжок, а разом із солдатами та різними державними чиновниками. Початково взаємини поміж чужинцями та нашими людьми були тільки офіційні і не часті. Минав час. Кількість солдатів та чиновників збільшувалася, чужинці вкорінювалися, почали залучати на службу до різних своїх державних органів і закладів українців. Українці самі навчилися російського звичаю звертатися на ім'я та по батькові до всякого чиновника, а далі стали допомагати чужинцям знайомити весь український народ із цим московським звичаєм. Ва півтораста років російська влада досягла в цьому дуже багато, так що і прості селяни тепер знайомі з ним, ба, навіть на західних теренах України. На сході України почасти вже забули свій звичай і прийняли російський, власне, маємо перетинання двох традицій. Не раз це призводить до незручності і ніяковості при зустрічі українців з українцями (особливо в присутності чужинців) із-за того, що обидві сторони відчувають страшенну незграбність отих «Даниле Макаровичу» та «Віталію Валентиновичу», а з іншого боку одна із сторін зовсім відвикла, власне кажучи, не призвичаєна вимовляти слово «пан» щодо такої простої людини, як і сама, з'являється почуття неприродності. Кожен почуває себе не сам собою, а наче в ролі зовсім іншої людини, кожен почуває себе не в свій тарілці: одне звертання здається незграбним — до нього ще не звикли, інша — ніби соромно вимовляти — від нього вже відвикли.

Таким чином перетинаються дві традиції: одна глибинна, старовинна, друга — нова, наступальна. А ми бовтаємося між двох почуттів: прагненням бути модними та боязно насмішити когось (переважно чужого) нібито старомодним «пане Миколо». І витворили паліатив, що не вражає вухо страшенною незграбністю (як у звертанні «Валерію Пантелеймоновичу») і не натякає на симпатії до минувшини з її небезпечними самостійницькими течіями (напр. «пане Богдане», «пане полковнику») — називання по батькові без називання імені: «Васильович», «Григорович».

Смішна покруч! Особливо смішна у творах галицьких Письменників, що пишуть про події в Галичині до другої світової війни. Цураючись звертання «пан», вони вкладають до вуст своїх героїв такі звертання, яких не тільки там ніхто не вживав до совітської влади, але їх просто ніхто й не знав.

Кожен народ тепер шукає своє коріння, свої прапервні. Чи будуть у нас такі пошуки?

1983 рік *Л.Лук'яненко*

Здоровенькі були, Мамо!

Я знаю, Мамо, що я не один. Багато є людей, що писали б мені, коли можливе було б більш-менш нормальне листування, так де ж там — дозволяють листуватися сяк-так з родичами, того й маю вісті з волі тільки від Вас та Наді. Ще вряди-годи Сашко напише та Зіна, буває, надішле привітальну листівку. Я не сумую і не нудьгую, бо не такої вдачі вдався, а все-таки значно веселіше жити, коли знаєш., що маєш рідних, які хоч і далеко, та все ж, може, час від часу згадають, як я їх згадую, та й пошлють, бодай думкою, щире слово.

Кажете: «Що ти, хворий, можеш зробити для пам'яті тата?»

Я знаю, хто я є. І Ви можете знати. Це правда, що я вже старий і хворий, та суть у тому, що саме оце моє сидіння і робить діло, в тому й для пам'яті Тата. Такі муки й поневіряння, які випали на мою долю, не пропадають марно. Ось пригадайте пісню:

«Вже два роки у кайданах
Терпнуть наші руки.
За що ж. Боже милосердний,
Нам послав ці муки?»

Так співали козаки в турецькій неволі. Два роки. Лише два роки муки! І то невідомий співець розніс їх по Україні і туга за змученими козаками полинула широкими просторами рідного краю і не вщухає вже кілька сторіч. Чи Ви гадаєте, що тільки колись у давнину наші люди вміли помічати такі муки, а тепер вони вже неспроможні відрізнити добро від зла, неспроможні добачити в дрібному (серед дрібного) велике) О ні! Спроможні! І добачать. Я часом припускаю, що всі діла мої уже позаду. Попереду муки, муки, муки до безвісної могили в чужій холодній землі. Та кожен день навіть і в таких муках має в собі і радість, що походить від усвідомлення своєї правоти і благородності мети. Самі муки (без жодної діяльності) у наш час стають творчим, чи, правильніше сказати, будівничим чинником завдяки великому розвитку засобів масової інформації. Можливе навіть таке: на «волі» людина, що втратила творчі здібності і неспроможна ні написати, ні сказати щось путяще, сидить, так би мовити, мертвим каменем, і ніякої користі з неї немає. Та ж людина без жодних здібностей до творчості, перебуваючи в неволі, перетворюється (щоправда, іншими людьми) із мертвого каменя на живий будівничий чинник. А звідки знати, що Господь мені призначив? Може, якраз щось подібне до такої каменюки? Я не тужитиму, в усякому разі не нарікатиму на Бога, бо, за прикладом нашого пророка Шевченка, просив у нього собі долі, хоч тяжкої, та жвавої, краще муки, ніж «гнилою колодою по світі валятись».

У п'ятницю довідався, що Надін пакунок відправили до неї назад. Я все чекав на нього, аби вже потім написати лист та й повідомити про одержання, аж маєш! Проте, Ви не побивайтеся!

Жив я 11 місяців без пакунка, проживу й 12. Вельми жаль Наді. Вона, бідна, заздалегідь турбувалася, питала, що надіслати, клопотала, трудилася з пакуванням та надсиланням, гадала, що зробить мені приємність, а воно он

як! Ну, та що вже вдієш? Така тут країна, такі тут люди, такі в них порядки. Я написав супліку, а чи дасть вона щось?

Ви пишете: «Я шукаю заспокоєння хоч би у псалтирі та Євангелії, та не находжу там нічого доброго для душі, бо там усе пишеться злостиве, яке мені стоїть поперек горла. Мене бере злість на тих, що писали, і з Бога зробили ***пугало,*** *що всіх карає та знищує, крім своїх ізбранників, а ми іноплемінці, а не євреї, і ніколи не догодимо тому Богові, якого описали в святих книгах.»*

Питання про віру справді складне. З одного боку є Творець всесвіту і всього, що в ньому, з іншого боку є різні книги, що описують своє розуміння творця. Я глибоко вірю в існування Творця. Все ж, що написане про нього, написане людською рукою, і як витвір людини, воно не є вище нашого права аналізувати, вивчати і з чимось погоджуватися, а з чимось не погоджуватися. Бог — це вища істина. Шлях до пізнання цієї істини, шлях наближення до Бога, не один. (Як у математиці буває ***кілька*** *правильних рішень однієї і тієї ж задачі). Кожен народ, як створіння Господнє, має свій шлях до цієї істини. Через те, що кожен народ має свою душу (яку дарував народові Господь разом зі створінням його), то, власне кажучи, прагнення збагнути господню волю спонукає до вивчення народної душі.*

У Святому Письмі написано, що Господь створив людину за образом і подобою своєю. Зрозуміло, що наша подібність до Бога йде у духовному плані, а не в тілесному. Тілом людина подібна до тварини, а не до Бога. До Бога ми подібні тим, що маємо душу, розум, інтелект. Бог, створюючи людину за своєю подобою, дав людині частину своєї властивості (розум), щоб людина використовувала розум, вивчаючи себе, світ і самого Бога (через вивчення Божих творінь, в т.ч. і дух у всіх його проявах). Господь дав людині розум для того, щоб вона могла наближатися до нього, вдосконалюючи себе шляхом розвитку і збагачення господнього в людині, тобто духу. Позаяк дух кожної окремої людини — це часточка духу її народу, від якого вона дістає і антропологічні властивості тіла, і мову, звичаї, обряди, смаки, моральні поняття, уявлення про добре й недобре при взаєминах людей і ще чимало чого іншого суспільно та національно значущого, то й вивчення всього цього духовного багатства як душі народної буде наближенням до розуміння Господньої волі. Ясна річ, вивчення безлічі окремих фактів як проявів внутрішнього змісту народної душі може лише дуже повільно наближати до розуміння її головної сутності. Звідси зрозуміло, що краще взяти твори тієї людини, яка завдяки своїй геніальній інтуїції збагнула найглибше — душу народу, і ***подала*** *і суть її, і її заповітний ідеал (що його ще образно називають блакитною мрією) а талановитій літературній формі. Ми маємо таку книгу. Вона зветься «Кобзар».*

Слово «Кобзар» — це не просто назва збірки віршів. Воно означає і це, воно означає плюс до нього ще й інше — самого Шевченка — апостола, речника українського народу. Коли ми кажемо слово «Кобзар», ми маємо на увазі збірку віршів і ще маємо на увазі казати: «Це він, Шевченко, наш повноважний представник рече світові нашу душу, наші болі і наше заповітне прагнення. Слухайте, народи, його, і ви дізнаєтеся, що думаю я, п'ятий, десятий, що думають мільйони людей, які звуться українцями!»

Господь створив українців, Господь дав нам національну душу, Господь послав нам апостола, що виявив цю душу письмово і для нас самих, і для чужинців. Читайте, Мамо, цю українську Біблію і Ви наближатиметеся до розуміння Господнього плану створення і розвитку роду людського і нашого місця в ньому. Ви найдете в цій Біблії і слово ласкаве, і слово суворе. Вона наповнить Вашу душу радістю і смутком, вона дасть Вам почуття зв'язаності з іншими людьми і врятує від почуття самотності. Вона прилучить Вас до великої спільності, до якої Ви хоч і належали, та не відчували цієї належності. І ще: коли зустрічатимете проклинання Бога, то знайте, що він проклинає чужого Бога, яким дурили нас. Нам не треба не тільки жидівський Бог, нам не треба нічий чужий Бог. Ми маємо право (і таки маємо) свій власний шлях до Творця, і щоб бачити шлях цей, нам послано «Кобзар».

Тепер з'явилося нове видання з передмовою Гончара та примітками Кодацької. Ця Кодацька — несусвітня брехуха і, далебі, в пеклі лизатиме своїм брехливим язиком гаряченну сковороду. Примітки її краще й не читати. А так видання й непогане, бо в ньому, здається, немає тільки одного вірша («Якби то ти, Богдане п'яний...»). Цей вірш є у малоформатному виданні, що Надя його подарувала була мені в час першого ув'язнення, а тепер він десь там є. Вірші з цього видання можна дописати до нового видання. Купіте. «Кобзар» не дорого коштує.

Ви, Ненько, бідкаєтеся, що не можете порадити мені такої молитви, що допомагала б мені. А я таку молитву маю. У «Кобзарі» вона.

Кажете, може, приймете квартирантів. Що ж, якщо це будуть чемні люди, то, либонь, Вам не буде гірше з ними, як без них. Дивітеся, Ви там не самі. Порадьтеся, і якщо гуртом вважатимете за краще взяти квартирантів, то й візьміть. І Йвана Миколайовича вислухайте.

Пишете, що Зіна запропонувала поставити Татові ***пам'ятник.*** *Добра думка. Щоправда, хочеться багато що спитати. Тата й Вітю поховали поруч, то Татові поставити, а братові ні? Що це за пам'ятник може бути? З чого? В якій формі? Скільки коштуватиме? Без горожі? Ті могилки, що я їх бачив, страшенно заросли різним бадиллям та акацією. Воно так розрослося було, що й хрестів не видно. Треба б очищати могилу від зайвої рослинності, а як? Може, б загорожа з бетонних плиток, закопаних на ребро сантиметрів на 20-30, та пісок навколо могил врятували б від порослі і дали б пристойний вид. Чи більша шана буде Татові, якщо поставити пам'ятник, який за два роки сховається в бадиллі? Може, б краще впорядкувати могили в такий спосіб, щоб на них не наповзала рослинність і вони б чітко виділялися з навколишнього рослинного царства?*

У Чернігові на старому цвинтарі я бачив дуже гарне впорядкування могил: навколо закопані на ребро цементові плитки завтовшки з 10 см. Над ними частокіл з металевих прутків із завитками та гострими наконечниками, а всередині горожі смужка між краями могили та цементовими плитками посапана жовтим піском. Навколо, як і в Хрипівці, багато кущів і дерев і на тлі цієї зелені обладнання могили мало дуже чепурненький вид. І воно доволі тривке. Ну, може, й не таке довговічне, як пам'ятник, але також довговічне. А втім дивітеся. На місці вам видніше. Там багато родичів і звичаї ви знаєте. Для мене важливо, щоб не дати отій акації та бур'яну сховати геть чисто

місце вічного пристанку рідних людей. Хоч їх нема, та вони наша частина, і я не хочу, щоб їх поглинула зелень.

Якщо вже вирішите ставити пам'ятник, то прошу обсудити мою пропозицію щодо напису.

Ваша пропозиція традиційна. Таких написів багато. До них звикли. Вони нікого не дивують, не захоплюють, не хвилюють... і не цікавлять. Їх пишуть тепер, писали і сто, і двісті років тому. А ми все-таки діти 20-го сторіччя. Як не болюча нам смерть Тата і Віктора, усе-таки ми добре знаємо, що тіла їхні розкладаються, гниють, і з того, що називають прахом, за кілька років нічого не залишиться, окрім кісток. «Мир праху твоєму» як побажання суперечить нашим знанням — на прах уже накинулися мікроби і не дадуть спокою йому доти, доки не залишаться самі кості. Якщо розуміти «Мир праху твоєму» як молитву до Бога, то вона означає просити в нього щось таке, що суперечить ним же встановленому законові гниття. Душа вічна, а не тіло. І треба, щоб душа мала спокій, а не мучилася в пеклі за земні гріхи. Якщо Тато і вчинили колись якісь гріхи, якщо ці гріхи були щодо нас, то ось ми й повинні простити їм ці провини і просити Бога, аби прийняв наше прощення і сам простив і дав спокій душі їхній. Це одне. Друге, Ми завжди Тата і Вас, Мамо, називали в дусі споконвічного українського звичаю на «Ви», а не на «Ти». Я не бачу причини, чого це, живого називаючи на «Ви», ми мертвого почали б називати на «Ти». Від того, що Тато відійшли від нас, я не став їх менше поважати; і мене зовсім не розпирає зло, з якого я хотів би дошкулити Татові отим «Ти». Я збирався колись побалакати з Татом як козак з козаком, а не як син з батьком, але й тоді я не збирався їх називати на «Ти».

Отже, пропоную: «Спокій душі Вашій, рідненький Тату». Слово «дорогий» краще замінити на «рідненький», бо дорогою може бути й чужа людина. За згаданого напису слово «наш» випадає як зайве, бо пестлива форма «рідненький» його виключає. Слово «спокій» здається інтимніше, вужче за «мир» і того підходящіше, проте на цьому слові я не наполягаю. За такого напису підпис не потрібен, бо з нього видно, що пам'ятник поставили діти й дружина — найближчі люди небіжчика. І ще він добрий тим, що припускає думку, наче між нами й Вітя — як же хотілось би, аби й він був між нами, ой як би хотілося!

У мене було там трохи грошей, то (якщо збереглися досі) хай і вони підуть до спільної справи.

Нещодавно я прочитав «Полесский этнографический сборник» (видавництво «Наука», Москва, 1983 р.). У ньому надруковано чимало цікавих записів, в тому числі наприклад таке:

«Цветовая символика полесского обряда носит древнейший характер: в отличие от русского варианта, где траур представлен в основном черным цветом. Полесье, так же как Западная Украина, сохраняет традицию белого траура. Но главная примета траура — исключение красного цвета... С другой стороны, полесский вариант сближается с северно-русским в тех чертах, который последний противопоставлен украинскому: сдержанным характером ночи бдения при покойном (контрастным украинским играм и забавам при мреци) и обрядово оформленным присутствием «души покойного на поминальном пиру». (стор. 248). А в Хрипівці як?

У збірнику цьому чимало записів зразків мови. С кілька записів із Городнянського та Ріпкинського районів. З огляду на це виникає цікаве питання про відмирання сліз. Не термінології, пов'язаної з називанням різних предметів із стари:: ремесел (ткацтва, бондарства), а відмирання слів загального *призначення. Чи* не *могли б ви, Мамо, взятися за записування до зошиту слів, що за Вашої пам'яті перестали вживатися і, або замінені іншими, або просто відмерли? Я дуже хотів би мати словничок таких слів бодай із 100 штук. Я й сам пам'ятаю з десяток (заступ — лопата, баркан —-забор, пляшка — бутилка, дах — криша, бляха — жерсть і т. ін.), але у Вас же пам'ять багато довша. А? Якщо це не буде Вам за обузу.*

Дякую Вам за новини про родичів. Кажете, що Валя зустріла Зіну по-родинному. Цікаво, що це означає?

У час першого *строку я за всякої нагоди передавав їй вітання і все цікавився її життям. Потім розпитував про неї Дядька. Так хотів подивитися на свою родичку, побалакати, а вона — нітелень. А що ж тепер змінилося? Як Зіна зрозуміла зміну? А чи була зміна? Коли побачите Зіну, скажіте, нехай напише мені. (Щоправда, вона й про себе не хоче писати, і коли б не Ваші листи, я нічогісінько не знав би про неї).*

А звідки Ви взнали, наче я такий уже хворий? Мені здається, що нічого такого особливого я не писав Вам. Ви самі так уявили собі, чи ще хтось Вам навіяв?

А чого Володя братеників подався до Тинди: за довгим карбованцем, чи інше щось його потягнуло туди? Вітання моє Миколі, Інні та їхній Олі.

Дядько Йван заїжджали, мабуть, до Вас? Як їхнє здоров'я? Як настрій? Як ім поводиться загалом?

Щире вітання моїй Наді, братовій, Сашкові з сім'єю та Зіні.

Мені хоч і нічим хвалитися, та й тужити я не тужу. Розважаю себе читанням газет, журналів та всякої всячини. Та й розклад мого життя так зроблено, що й нудьгувати ніколи.

Вельми гарна зима. На Йордань і то мороз ледве наближався до 20 градусів. Тепер 12-15 . Якщо так і далі буде, то це просто ласка Божа.

А як Ваше здоров'я, дорогенька Мамо?

Допомагай Вам, Боже!

Цілую — Ваш син — Левко.

24 січня 1984 року

САШКУ

Брате, отримав перший аркуш твого листа від 31 січня.

Хотів був почати із зауважень про мову та стиль твого листа до Києва, та, мабуть, краще цього не робити, або в усякому разі не на. початку. Коли б ти займався удосконаленням мови, то й краще б викладав думки на папері, а із-за того, що ти займаєшся малюванням, то й удосконалюєш себе в малюванні. А на те й друге, звісна річ, не вистачає часу. Хоч, правду сказати, й жаль, бо в листі (як і в усіх твоїх листах) часто й густо зустрічаю розумні думки і вельми слушні міркування, а от викладати їх треба краще.

А втім, коли починати відписувати на головне в твоєму листі, то треба б почати з низького поклону твоїй Валі за те, що не завжди накидається з докорами, а й підтримує твоє малювання.

Вона дуже поетична душа. Я час від часу згадую нашу розмову в автобусі з Чернігова до Хрипівки. Мене вразила вона знанням літератури, а ще більше — непідробною теплотою і замилуванням з красного письменства. І як гарно вона говорила!

Коли б на землі було менше різних буденних клопотів, з неї була б щонайменше добра журналістка. Леле, не всім людям з поетичними душами судилося стати поетами, письменниками, художниками. Багато хто з таких людей ніколи в житті й не береться за перо чи пензель. Вони ходять поміж звичайних людей, працюють на якійсь пересічній роботі. Та які вони потрібні! Своєю поетичністю вони вміють бачити в житті не тільки грубе й міцне (далебі, часто-густо вельми життєздатне), не тільки корисне й вигідне (що в тій чи в тій мірі просякає всіх), але й красиве й піднесене, ніжне й гуманне. Такі душі зм'якшують взаємини між людьми, роблять їх більш людяними, вносять поетичну ліричну струнку, дають навколишнім душевну радість і втіху.

— А собі, а собі що мають? — заволає нестримно душа.

Тобі, тобі, сердешна небого... часто нічого.

І якщо не знаходиш задоволення у такій своїй долі, тоді сіяння добра — важкий тягар, і ти його не довго нестимеш. Та й те сказати: хто кого примушує? Кожен несе життєвий тягар, що сам же його і взяв. Та й ми тягар це? Ні. Це та біда, яка хоч і важка, а кинути шкода, яка хоч і милить, та більше лащить, хоч і гірка, та й солодка. Чого в ній більше? Коли б солодкого — не була б тягарем; коли б гіркого — не несла б добровільно. І того, й того є. Поперемінно. І в цій суперечності складність життя.

Пам'ятаєте Мотрю Кочубеївну або Аню, дружину Достоєвського? У звичайному розумінні життя, вони його не мали.

Перша покохала старого гетьмана, що годився їй у батьки. За що покохала? За сиві вуса, за глибокі зморшки на обличчі? О ні! Не за це. Вона в ньому полюбила його любов до рідного краю. Він складав думи й пісні про нього, що тужливим крилом бандури хапали її душу і несли й несли понад широкий дніпрянський край; своїм проникливим зором він бачив його у сяйві великих зірок — і перед її очима зринав кришталевий палац — велика мрія. Він любив це. Він дихав цим. Дихання це було диханням великої людини, що не тільки мала величну мрію, але й уміла натхненно говорити про неї. Не його, старого, покохала Мотря, а його думу, його душу, ідею. Батько й мати соромили та відмовляли. А що ж могли подати краще? Хотіли відлучити доню від багатющого духовного джерела, а натомість нічого не дати. Хотіли їй щастя

буденного, приземленого, «як у всіх людей», а її душа була зіткана з тих тонких струн, що не могли вдовільнитися таким життям. І вона не послухала, просто неспроможна була відірватися від життєдайного духу і обмежитися простим життям.

І Аня Достоєвського така ж самовіддана людина. Тут, щоправда, це проявляється на іншому і по-іншому, але оте самозречення задля (у випадку з Мотрею) — чогось, (у випадку з Анею) — когось, однакове. Треба мати в душі щось особливе, щоб обрати такий шлях, пройти його весь і в кінці не пошкодувати.

По дорозі з Чернігова до Хрипівки я побачив, що звело вас докупи і що зближуватиме. Хоч, ясна річ, це ще зовсім не запорука щасливого, сімейного життя, яке вимагає не солодких мрій та ліричних фантазій, а практичної боротьби за існування. І через це так багато художників, музикантів і загалом ідеалістів, що повністю віддалися мистецтву, були або зовсім неодружені, або не мали сімейного щастя, а то й зовсім кінчали життя жебраками (Рембрандт, Кримський).

Твій шлях середній. Ти не маєш такої сили таланту, що примушує людину покинути все на світі задля одного (з чого й народжуються шедеври), з другого боку, відмовитися від живопису зовсім також неспроможний. Господь наділив тебе таким оком, що ти бачиш у барвах картини, у її світлотінях, у її химерній грі художньої фантазії щось таке, чого не бачимо ми, нехудожники. Воно хвилює твою душу, приносить незрівнянну ні з чим естетичну насолоду, що ладна забриніти на віях кришталевою краплиною роси. Ти небалакучий чоловік, та коли сказав, що кольори фарб від радості витиснули були сльозу, я подивився на тебе зовсім по-іншому і побачив цілий великий світ, якого доти в тобі не бачив і навіть не здогадувався.

Я дуже люблю мистецтво (хоч і неспроможний так гостро сприймати живопис, як ти); я радий, що людина з талантом (хай і не першої величини) — мій брат, українець. Мені хотілось би бодай чимось допомогти всякому художникові, а своєму братові й поготів. І хоч такої можливості тепер я й не маю, не все ж буде так. А ті 200 крб., що їх поклали для мене, мені непотрібні. Давай домовимося так: ти їх береш як завдаток за картини. Я тобі замовляю дві штуки: одну — чернігівський міський краєвид, другу — лан.

З міського краєвиду мені б хотілося таке. Коли від Червоного моста йти вздовж Стрижня супроти течії, то попереду міст, а праворуч церква. Річка, міст, верби, стара церква — красиво, особливо влітку. Це довелося б малювати з чималої відстані і в малому масштабі (щоб влізло в невелику картину). Та було б ще краще взяти церкву зблизька, щоб було добре видно, як вона потріскалася і облупилася. Кажуть, що церква — символ старого. Так ото й добре було б, щоб руйнація її навіювала дух розвалювання, загнивання, старіння, смерті. Документальність не обов'язкова. Мені треба не фотокартка, того, скажімо, тріщину хай пензель різоне гострим чорним клином чи ще там як потрібно.

А лан? Може, так, як би він виглядав, коли б стати за Євхремовим городом і дивитися б убік Малої Рудні, або, може, дивлячись із-за нашого саду у той же напрямок. У малому масштабі була б одноманітна картина, а якщо взяти у великому, то композиція може бути не з гірших: верхній правий кут картини — це ряд осик понад шляхом (і на шляху могло б бути що-небудь); ліва верхня частина — це польова дорога, ба, навіть дві, що поділяють лан

на житню та ячмінну ниви і аж ген далі дубова та соснова смуги; нижня ліва частина — сажалка; права нижня частина — нива, що дальшим краєм зпирається в сінокос. А може, трохи розвернути картину праворуч, зробивши шлях ***важливішим*** *елементом картини?*

Я любив колись у дитинстві дивитися у тому напрямі. Від самого нашого саду котилися хвилі вітру по житах до шляху, до хвармерського саду, до бобра. Батько розповідали як давним-давно Чернігове Стародубським шляхом їздили козаки. Коні в них були як змії, а самі в широких штанях, різнобарвних жупанах, у шапках-папахах і в кожного шабля, рушниця (гаківниця), а в кого й пістоль за поясом. Ідуть. Співають бувало:

А ми тую ***червону*** *калину*
Гей, гай, підіймемо...

Батько любили широкі штани. А я через їхні короткі розповіді, через оті лаки, шлях, полюбив нашу землю й усю Україну. Вельми давно те почалося, розрослося, наповнітеся багатьма різними думками та почуваннями і вже давно відірвалося від Хрипівки. І коли я згадую ті лани, то мабуть, уже більше люблю не їх самих, а свої власні спогади, такі часом яскраві-яскраві, солодку ***приємність*** *безпосередньої дитячої радості від живих картин, аніж їхній реальний, просто матеріальний, зміст. Та все ж таки звідси починалося. Вона — далека мрія, що повела мене з дитинства у світ і супроводжує усе життя*

А може, цей краєвид був би сірий та пісний на полотні, то вибери щось інше або домалюй якийсь із тих пейзажів, що вже маєш.

Пригадую твої кращі етюди і порівнюю їх з картинами Вінцента Ван Гога. Із тих 11 листівок-ілюстрацій, що я надіслав був тобі, по суті справи дві є справді сильні: сад з покрученими стовбурами і кравчиня (стара жінка, що шиє щось навпроти вікна), а в решті є й таке, що можна поставити з твоїм поруч.

Цікаво було б порівняти твої кращі картини з його гіршими. Ясна річ, порівнюванні картину треба в картиною, а не картину з поштовою листівкою. Може, за такого порівняння і зразу б стала видною твоя гіршість, може.

У свій час Ван Гога також не зразу визнали. А француза Моне?! Їх порівнювали з тими художниками, що вже були визнані, і відкидали як бездарну мазанину. Минув час і в їхніх працях знайшли щось добре, і тепер ними пишаються кращі музеї світу.

Безперечно, коли взяти за аршин, за критерій оцінки картин твори Рафаеля, Мікельанджело, Тіціана, Рембрандта, Пимоненка, Ге, то багатьох-багатьох довелося б викинути на смітник. Та живопис як вид мистецтва складається не тільки з геніїв та їхніх шедеврів. У ньому багато є і слабкіших талантів. Проте, коли б не було широкої течії другорядних і третьорядних художників, не могли б зродитися і генії. Т'ілъки на активній широкій течії різноманітних талантів можливе виникнення зірок першої величини.

Кожна картинна галерея зберігає не тільки шедеври (архитвори). Їх просто мало. Історія живопису складається і з посередніх картин. Більше того, після війни (а може, це було ще перед війною) мистецтвознавці відкрили ще одне явище в живопису: вони звернули увагу на творчість зовсім художньо неосвічених художників і назвали їх примітивістами, а їхню творчість примітивізмом.

У «Нашій культурі» (додаток до газети «Наше слово») колись читав чималий допис про одного з таких примітивістів з Лемківщини. Прізвище його Никифор. На газетній ілюстрації це простий сільський дядько біля 60-річного віку. Поруч — ілюстрація його картини: звичайна сільська лемківська дерев'яна церква під гонтою. Друга ілюстрація — сільська хата, така ж звичайна стара західноукраїнська хата. І автор допису описує доробок Никифора як дуже простий живопис. І все-таки, коли в Парижі зайнялися живописом примітивістів, з його картин зробили окрему виставку, яку відвідало дуже багато людей. Про картини щось писали, їх вивчали і визначили їм якесь окреме місце в довгому ланцюзі художніх надбань людства.

Те, що я бачив у тебе, значно краще двох Никифорських картин. У порівнянні з Никифором ти вже не примітивіст. Твоїм картинам часто не вистачає завершеності Коли я продивлявся твої етюди, то перше, що впадало в очі, це незавершеність. Не раз бачиш щось доволі добре, але воно — частина сюжету, частина композиції і етюд не переростає в картину, а так етюдом і залишається. Треба доводити картину до того рівня завершеності, до якого лишень вистачає хисту. Я розумію, що для тебе *сам процес малювання може становити найбільшу приємність. У цьому процесі ти шукаєш найкращий мазок, і як знаходиш його - радієш; у таких удачних мазках, барвах, гранях — найповніше самовиявлення, матеріалізація художнього скарбу (потенціалу) душі; така матеріалізація становить факт самоутвердження і як така не може не приносити задоволення. І все-таки треба прагнути не тільки до естетичного задоволення, а й до завершеності картин. Це вже вимагає праці. Це та частина, яка є у всякому творчому процесі, як нудний додаток, без якого, одначе, результат творчого процесу є незакінчений, незавершений і того* з *точки зору суспільного споживання не становить ніякої вартості; праця ж по завершенню творчого процесу — та й вона ще є творчим процесом —* хай *і нудна, відкриває шлях художньому творові до людей. Ти не тепер починаєш. У тебе вже чимало позаду і чималий досвід є, тож не зупиняйся на півдорозі. Чи закінчив хоча* б *портрет Гетьмана? Він добрий був. Чи бачив ти серію портретів художника Донченка? Вона зветься «Народні герої» чи що, і включає Кривоноса, Богуна, кілька гетьманів, Ґонту, Залізняка, та ін. Воно й непогано ніби намальовано і все-таки не уник художник одноманітності. Пригадую твій портрет Шевченка, що ти випалив його на дикті. Він кращий від того, що ми з Надею купили в магазині. Такі твори треба* б *розсилати своїм знайомим друзям-інтелігентам, то до Шевченківських днів, то до їх днів народження.*

Днів з десять тому почав був писати цей лист. Учора, тобто 24 лютого, сказали, що в твоєму листі був тільки один аркуш, що вони не вилучали нічого з твого конверта. Може, ти забувся покласти до конверту продовження листа? Цей аркуш, що прийшов від тебе, кінчається такими словами із Заяви до Києва: «...якщо для них будуть ті ж проблеми, що й для мене? Надішли мені продовження, бо цікаво. А чого ти написав до журналу «Народна творчість та етнографія», а не до ***журналу*** *«Образотворче мистецтво»? І що ж відписали тобі з редакції? Ти коли-небудь діставав журнал «Образотворче мистецтво»? Я мав його лише коли-не-коли, того важко сказати щось категоричне про нього...*

25.02.1984 року

Добрий день, мамцю!

Щиро Вам дякую за привітання зі святами і за хатні новини, і за все інше. Я бачу із почерка, як важко Вам писати, а Ви все-таки пишете. Дякую Вам, ненько!

Звісна річ, що дивлюсь я на життя не так, як Ви. Та листи Ваші мені одначе дорогі. Щоб Ви не писали — Ви — мама. І ніколи нею не перестанете бути. І ще таке. При взаєминах з іншими людьми (навіть і близькими та рідними) часто хочеться кинути докір: чого людина не бачить ось того та того, чого вона сліпа і не розпізнає за словами діла, чого не розрізняє предмету і тіні його, чого приймає за свої чужі їй інтереси? Щодо Вас докірливий настрій буває найменше, бо душа спонукає розум до пошуків не звинувачень, а пояснень. З позиції ж пояснення можна справді все пояснити. І коли в передостанньому листі я дорікнув Вам за недостатню повагу до свого минулого та запопадливість перед молоддю, то це зробив без будь-якої злості. Навпаки, з любові хотів підняти в Вас почуття власної гордості. Я розумію, що Ви 30-х років і Ви 60-х років — далеко не одне і те ж. Щоправда, я довгий час дивився на Вас в такий спосіб, що Ваша духовна сутність (світогляд, ідеали) склалися в 30-х роках (а моральні засади ще в дитинстві), і ось, коли наступали зовнішні обставини і вимагали від Вас певного пристосування, то Ви пристосовувалися, тобто діяли відповідно до зовнішніх вимог, а внутрішньо залишалися без змін. Гадаю, що справді так було. Та було не весь час. Нововведення Ви сприймали з-під лоба, тобто, Ви їм підпорядковувалися фізично, не сприймаючи їх духовно. Далі можливий різний хід розвитку: або вироблення внутрішнього прихованого протистояння, що може бути життєвою позицією на все (чи всього) життя, або поступове змінювання власної духовної сутності під тиском зовнішніх обставин. Якийсь час я розумів Вас по першому варіанту. Упертий характер і критичний склад мислення могли спрямувати духовний розвиток по цьому шляху. Цей шлях зовсім не означав, що життя розвивається, а людина закостеніла на якомусь старому рівні. Зовсім ні. Він просто означає, що раз прийнята свідомо опозиційна позиція завжди штовхатиме розум переробляти всяку нову інформацію відповідно до власних знань та оцінок і відкидання будь-яких готових оцінок, не те що відкидання, а власне поширення свого критицизму і на ці готові оцінки.

Другий варіант — це те, що в філософи називають (навіть законом називають) відставанням свідомості від суспільного буття. Нововведення людина сприймає крізь прищурене око, бурчить, ремствує, а потім поступово звикає до нього. Коли вона вже змирилася з одним, їй на голову звалюється нове. Вона його не хоче, бурчить, ремствує та минає якийсь час і вона звикає до нього. У цей час на неї звалюється чергове нововведення і вона сприймає його так само. І так повторюється все її життя.

Через те, що всяке нововведення людина сприймає з опором, для зовнішнього спостерігача вона здається послідовним опозиціонером. Насправді ж має місце просто запізнення у перебудові світогляду, тобто оте закономірне відставання свідомості від суспільного життя. Це один бік справи (взаємини: суспільство — суспільна свідомість людини). Другий бік справи обіймає проблему взаємин між суспільною свідомістю людини та всім її духовним комплексом, в т.ч. моральними засадами. Якщо людина свідомо себе не виділила з суспільства і не усвідомила саму себе як самодостатню і

самозавершену сутність і піддається його впливам, тоді її суспільна свідомість (що постійно відстає від суспільного буття) вторгається в її світогляд, в її моральні засади і призводить до перебудови всієї її духовної сутності. У цьому випадку відбувається не просто пристосування людини до умов життя (як пристосування до зовнішніх вимог зі збереженням незмінної внутрішньої сутності), а зміна самої внутрішньої сутності людини. Гадаю, що саме так треба Вас розуміти.

Прагнучи до майбутнього, я вельми часто поглядав у минуле. Це дає мені опору і ув'язує мене у безперервний історичний ланцюг трьох часів: минулого, теперішнього, майбутнього. Через трикляте в'язенське сучасне я до майбутнього більше лину із минулого, аніж із сучасного. У Вас же не так. Ви маєте дуже активне й наповнене сучасне, того зв'язок із майбутнім у Вас іде не від минулого (як у мене), а від сучасного. Це вплинуло не тільки на Ваги світогляд, це вплинуло на всю Вашу духовність. І того Ви 60-70-х років — це не Наталка Лук'яненко 30-х років, це інша людина. Історична свідомість (без якої не може бути національної свідомості) можлива за умов передачі старшими поколіннями молодшим поколінням знань про своє національне минуле та прищеплення любові до своїх звичаїв і традицій. Усе це щось таке, що стало зовсім Вам чуже. Невже? Ні, ні! Це не так просто. Не можу, не хочу спрощувати. Бо бачив у 1976-1977 роках не тікьки рідну неньку, а й розумну витриману жінку. Залишатиметься складний образ, що, віддзеркалюючи складність суспільних умов, завжди умів зберігати людяність і почуття справедливості.

Радий за Зіну, що перехід поближче до Вас не зменшив їй зарплати. Якщо начальство не хотіло відпустити її зі своєї системи, значить її цінують. Може, не дуже довіряють, а цінують за сумлінне ставлення до праці, чи що? Так чи сяк, добре, що легко перепита. А що в неї зі здоров'ям? Вона ж була дужа, як кремінь. Чи це давно було? Коли вона була тут, то якось заїкнулася про серце. Я так зрозумів, що від громадської роботи часом вельми хвилюється, а хвилювання викликає поболювання серця. Це не здавалося чимось загрозливим, бо досить було відмовитися від тої суєти (пуття з якої ніколи і не було ніякого) і серце перестане нагадувати про себе. А може, це не так? Якби ж вона сама хоч коли-не-коли написала, а то покладає на Вас.

Кажете, дядька Ивана тягне до городу. Я часто згадую свою зустріч з ним у Річицькому районі...

Продовжую лист. Сьогодні неділя, 1 липня.

Тут часто йдуть дощі. Погода переважно сіра, але тепла, і, мабуть, на ланах усе росте добре. Ось і вчора кілька разів за день ішов дощ. Зранку сонечко проблиснуло було трохи крізь великі хмари, а потім так уже й не пробилося до землі крізь сіру пелену, що лишень кілька разів перетворювалась на важку олов'яну темінь і спадала на землю то короткою зливою, то спокійним тихим дощем. А сьогодні сонячно ось уже цілого півдня. Рівне мево, пропускаючи сонце до землі, заступило небесну блакить. Це біле мево, наче велика шата, встелило весь південний бік неба. Тільки не дотяглася вкрити західний обрій і там утворилася широка нерівна прогалина світло-блакитного неба, що мала б відкрити очам хід у далекий космічний безмір, та так його й не відкриває — немає тут нашої наддніпрянської широкої і просторої безмежності неба. Либонь, нерівні повіви вітру не дають мевові згуститися в хмари, того сонячно, тепло. Добре.

І пригадався мені подібний день у Хрипівці. Також було мево. Значно рідше, вище. Воно менше застило сонце і того опівдневе проміння було ослаблене лише ледь-ледь.

То був далекий 1942 рік, Україну окупували німці і в селі вже не було колгоспу, Ми з Татом везли жито із Бурбелка. Переїхали Гатку, де треба було підтримувати воза, щоб не перекулився, і в'їхали в село. Дорога стала рівніша. Тато засунули віжки під вірьовку, що прив'язувала рубель, і пустили коня на його власний хід. Я із лівого боку перейшов на правий і пішов поруч із Татом. В такий день під мевом буває душно, а тоді від Журавка повівав легенький вітерець, то й дихалось легко. Тато, як завжди, добре склали віз, міцно ув'язали: хоч до Чернігова їдь — не розсунеться. Жито було добре, снопи важкі і весь віз важкий. Заки вклали були та переїхали нерівну дорогу, Тато добре-таки захекалися. Обличчя вкривалося було краплями поту, що з'являлися як малюсінькі росинки, а потім все більшали й більшали, нарешті одна зривалася вниз, до неї вливалися інші і вже патьоками текли донизу, заливали сіллю очі, губи. Тато хвиркали, рукавом сорочки витирали обличчя, а воно знову і знову вкривалося потом. Рукави сорочки були вже мокрі. Тепер на рівному було вже легше. Тато не хмурилися, а ласкаво поглядали то на коняку, то на мене. Потім, вловивши мій погляд, перевели зір на віз жита, немов поглядом запрошуючи й мене оцінити віз важких снопів, і засяяли від задоволення: «Це наше жито, сину. Як давно я мріяв отак через усе село у білий день возити додому копи. Відкрито — бо свої, вирощені і зібрані своїми руками. І що важчий сніп, то радісніше на душі, бо він — твій. І втома не журить, а повнить надією».

Усе єство тата наповнене глибокою радістю.

— А чули, що німці кликали парубків до поліції? Петро Дениса Лукашенка відмовився, а Іван Поповичів погодився вступити. Кажуть, що будуть воювати супроти червоних.

— Нехай воюють. А ми будемо жити, — мовили Тато, знову задоволено поглянувши на важкий віз снопів.

— Здорові були! — перебив нашу розмову якийсь дядько навпроти старого Онищенка. І я вже не сказав, а тільки подумав про себе: отже, можна й так думати: один буде воювати, а другий буде жити?

В такому плані розмова вже ніколи більше не виникала. Проте я не забув її і тільки 1976 чи 1977 року затіяв був її з Віктором.

Царство небесне їм обом!...

Мамцю, я бачу, що Ви дуже ослабли останнім часом. Надіюся, що це тимчасове ослаблення, що Ви подолаєте цей період недужості і ще житимете аж до нової зустрічі у батьківській хаті — бо я тішу свою стару голову надією на щось краще в своєму, у нашому спільному житті.

Коли почуватимете себе добре, напишіть про Сашка, Валю та всю їхню сім'ю. Вони ж такі мені рідні і я хочу бодай трохи уявити, як вони живуть.

Моє життя тягнеться по-старому. Вісім годин пригвинчую панелі до утюгових шнурів, годину проводжу на прогулянці, а решту часу сліплю очі над журналами, газетами, книгами. А що більше робити? Більше нічого.

Отож бувайте здоровенькі.

Цілую Вас, моя рідна Ненько, — Ваш син.

1 липня 1984 року

Голові Президії Верховної Ради СРСР
пану Черненку
політв'язня Левка Лук'яненка
з Кучинської в'язниці ВС 389/36-1
Чусовського району Пермської області

З А Я В А

Вічна пам'ять щирому синові України Олексі Тихому, що загинув за неї в далекій чужині.

Ви, пане Черненко, очолюєте величезну державу, що успадкувала не тільки територію Російської імперії, а й має величезну військову потужність. До лютневої (демократичної) революції 1917 року керівництво Російської імперії вважало за свою історичну місію розширення імперії шляхом загарбання чужих територій і підкорення народів. Царат спирався на російський шовінізм, яким глибоко були просякнуті не тільки державний апарат, дворянство і кадрове офіцерство, а й широкі верстви інтелігенції.

Російську імперію Ленін називав, як ви знаєте, тюрмою народів. У цій тюрмі український народ був об'єктом заповзятливої русифікації, для проведення якої держава вживала цілу систему юридичних заходів, а шовіністична інтелігенція забезпечувала імперії ідеологічний фронт. Імперія, запровадивши в Україні свою державну бюрократію, для знищення українців як народу не визнавала за нашою мовою права на самостійне існування і запроваджувала нам російську у сферах офіційно-адміністративного, економічно-господарського життя, у сфері освіти, науки, культури. Аби позбавити народ історичної свідомості, відрізала живим поколінням доступ до духовних надбань своїх дідів-прадідів. Усе духовне життя українців придушувала жорстокою цензурою і тюрмами, того життя нації в імперській тюрмі було таке ж однобоке і спотворене, як життя окремої людини в ув'язненні. Революція і громадянська війна мали розбити цю тюрму і випустити Україну на вільний розвиток. Совітська влада мала б подолати чорну спадщину імперії Романових і скасувати цензуру та надати народові умови для вільного розвитку. На превеликий жаль, цього не сталося. Діяльність державної адміністрації і всього економічного механізму як здійснювали російською мовою так і тепер здійснюють. У вузах, технікумах та різних училищах як і до революції викладають російською мовою і українцеві ніде здобути технічну освіту своєю мовою. Усе культурне й духовне життя зазнає тотальної цензури. Ви продовжуєте політику російських царів. І щоб розчавити будь-які намагання, спрямовані до незалежності й розвитку своєї культури й мови, репресивні органи совітської влади безжально вихоплюють із суспільства кожного українця, в якому помічають потенційного патріота України і запроторюють за колючий дріт на довжелезні терміни неволі. І ув'язнивши, ваша влада не задовільняється ізоляцією від суспільства. Пенітерціярні органи створюють такі умови, що їх людина неспроможна витримати фізично і поступово стає калікою, а потім і помирає. З огляду на міжнародні обставини ви неспроможні розстрілювати людей за слово, так досягаєте того ж нелюдськи суворим режимом утримання політичних в'язнів.

Другого травня 1984 року помер Олекса Тихий, п'ятого травня помер Іван Мамчич.

Олекса Тихий, 1927 року народження, учитель і філософ за освітою, до 1957 року працював директором школи. 1957 року він виступив із заявою супроти окупації Угорщини. За прояв такого інакодумства його запроторили були до Мордовських концтаборів на сім років примусової праці. Ув'язнення його не зломило. Він ще більше полюбив свободу і свій народ, того 1976 року став одним із засновників Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод.

Як видно із самої назви Група не протиставляла себе владі, а прагнула до розширення індивідуальних і національних прав і свобод через викривання порушень цих прав. Суд, що судив Тихого (як і вс| наступні суди, які розправлялися з членами Групи) був такий безсовісний, що самі слова в Декларації Групи про наявність порушувань прав кваліфікував як наклеп на совітську дійсність, і поставив Тихому у вину і засудив його до 15 років неволі: десяти років ув'язнення в особливо суворих умовах та п'ять років заслання. За що? За те, що підписав два документи Групи та написав був пару статей, які дисидентськими, далебі, назвати не можна, бо писав їх з наміром надрукувати у ваших підцензурних газетах і, по-друге, порушував у них питання мови, культури, шкільництва, а не питання політичного режиму на Україні — і цього досить для вашої влади, аби засудити до 15 років неволі та ще й у в'язниці тиснути, тиснути, тиснути... аж доки чоловік захворіє однією, другою, третьою хворобою та й зійде в могилу.

Камерна медицина МВС визнавала Тихого за практично дужого, і адміністрація, посилаючись на медичні висновки, примушувала щоденно ходити до праці на вісім годин і виконувати норму виробітку, що розрахована на дужих людей. З іншого боку погана вода та нікудишня їжа: місяцями сушена картопля, сушені буряки, морква, цибуля та крупи, недостатність білків та вітамінів — загострюють старі хвороби, спричиняють нові і швидким темпом перетворюють дужих людей на калік.

Тихий як чесна людина і справжній син України підносив честь українських політв'язнів. Він відстоював право українців носити вуса — одну з прикмет українства і за це щотижня надягали йому на руки кайдани і силою стригли і кілька разів запроторювали до холодного карцеру.

Для приховування нелюдської практики переслідування й розправ зі своєю політичною опозицією всередині Союзу та обдурювання закордонної миролюбної громадськості листування політв'язнів зведене нанівець і фактично всіх позбавили особистих побачень з родичами. За сім років ув'язнення Тихий мав тільки одне особисте побачення зі своїми синами. За цей час його син одружився і в нього народилась дитина — Тихому не дали побачити невістку і внука. Він так і помер, не побачивши їх!

Тихий помер не своєю смертю. Його замордували, як замордували М.Курку, І.Мамчича, як мордують тут усіх нас, що відважилися були сказати слово правди і опинилися за колючим дротом.

Україна не забуде Тихого. Вам же його смерть впаде на голови довічною ганьбою. Невже ви ще й досі думаєте, що з такою внутрішньою політикою здолаєте оволодіти світом? Та ж ваш антидемократичний режим став страховищем для всього свободолюбного населення світу. Соціалістичну ідею, що колись приваблювала трудящих, ви своєю практикою перетворили на страховище, яке штовхає трудящих супроти вас. Навіщо так чините?! Навіщо смертями Турика, Курки, Тихого, Мамчича і всім оцим нелюдським режимом ви примножуєте собі у світі ворогів?

Для маскування антиукраїнської сутності репресивної політики спочатку українських націоналістів вивозили з України до Мордовії. Потім це здалося близьким до

Європи і ви переселили нас на Урал. І що, сховали смерть Тихого? Не сховали. І не сховаєте! Бо тепер уже немає тих непрозірнотемних просторів, у безмежжі яких Росія впродовж сторіч ховала свої таємниці від ока Європи. Тепер і не 30-ті роки, коли ГПУ могло розстрілювати людей тисячами і світ не знав про це. Тепер, коли й однієї смерті неспроможні сховати від світу, змушені будете міняти і цілі політики, і її методи.

Тихий мій особистий побратим. Щоб довідатися про подробиці його смерті я написав заяву до зав. медичним відділом УВС Пермського облвиконкому. Заяву не відіслали, бо, мовляв, не дозволено писати за інших і про інших. Отже, ваші закони не визнають за мною права на жаль за побратимом, тобто вони не визнають за в'язнем тих емоцій, що роблять людину людиною.

Тихий помер, а нелюдський режим залишився і доводить багатьох з нас до останньої грані, того я вимагаю відрядити сюди спеціальну комісію для розслідування причин смертей та для підготовки принципових змін, що відповідали б правосвідомості демократичних людей останньої чверті XX сторіччя.

с Кучино, травень 1984 року

ВС 289/31.1
Л.Лук'яненко

Москва, вул. Чайковського
Генеральному прокурору СРСР Реконкову
політв'язня Л.Лук'яненка
з концтабору ВС 389/36-1 с Кучино
Чусовського району Пермської області

П Р О Т Е С Т

Протестую супроти душогубської розправи з політичними супротивниками вашого режиму.

У травні 1984 року ви замордували Олексія Тихого та Івана Мамчича і я написав заяви до Черненка та Щербицького (намісника ЦК КПРС в Україні) з приводу незаконних розправ. Ви не спрямували ці заяви за призначенням, виправдуючись тим, що Прокуратура — не пошта, щоб розсилати листи, і пустили їх звичайним бюрократичним способом по драбинці вниз до Пермської прокуратури. Звідти їх переправили до Управління концтаборів ВС 389, тобто спрямували тим людям, які безпосередньо керують адміністрацією Кучинського концтабору.

Таким чином, ви не просто байдуже не втручаєтеся в існування нелюдських умов нашої тюрми, ви потураєте створенню таких умов. Ваші заохочення підбадьорюють адміністрацію і вона довела Юрія Литвина до самогубства — 23.08.1984 року він розрізав собі живота.

Як сталося, що ця життєрадісна людина з надзвичайно сильною волею здумала піти з цього світу, не доживши й до 50-річного віку?

Ю.Литвин — талановитий поет і письменник, він не міг не писати, а адміністрація постійно вилучала в нього чернетки; він мав стареньку маму-вчительку і сина, а його позбавили листування і не давали побачитися бодай один раз річно; він зазнав операції жил на ногах і потребував медичної допомоги, а практично її не мав; він

зазнав двох операцій шлунку (після яких від нього мало що лишилося) і їжа надходила просто до кишок.

Йому потрібне було дієтичне харчування, а його виписували йому (за його ж гроші!) лишень раз чи двічі річно. Він змушений був пити смердючу болотяну воду, що й інші політв'язні. У нього заболіли зуби і треба було зробити протези. До тюрми запросили зубного техніка. Він обточив емаль і підготував їх для того, щоб зробити гіпсові відбитки, але більше в тюрмі не з'явився.

Це було дев'ять місяців тому. Дев'ять місяців Литвин не міг жувати їжу і змушений був ковтати її нежовану. І на добрих харчах без шлунку тяжко, а з тюремною їжею (сушена картопля, морква, цибуля та нізчимні каші) і поготів. Із чотирьох дієтичних пайків, що їх виділили на серпень тюремному контингенту, три виписали кухарям-поліцаям.

За дев'ять місяців Литвин багато разів звертався до лікаря Є. Пчельникова та адміністрації у справі протезування зубів, і все марно. Ті кілька беземальних обточених зубів, що лишилися були ще в роті, почали страшенно боліти. Біль дужчав і дужчав. А від нежованої їжі посилювався біль у шлунку й кишках. Постійні муки з місяця в місяць напружували нерви. Тюремний лікар не допомагав і звільнення від праці не давав, і адміністрація гнала щоденно до праці на вісім годин.

Від постійної муки та від нервового перенапруження 22.08.84 р. раптом очі затягло сіткою, світло почало тьмяніти. Нерви виснажилися. 23 серпня 1984 року перенапружений мозок не спромігся утримати руку і вона глибоко і по всій ширині полоснула живіт.

Литвин навіть не стогнав. Смугляве обличчя вкрилося холодним потом, а вуста тихо повторювали: «Зуби болять, зуби болять, шлунок!» — може, вирвалися ці слова з підсвідомості.

Юрій Литвин — високоосвічений український інтелігент, що втілює в собі кращі риси борців за політичні та релігійні свободи та ідею національної незалежності. І що він наклав руки на себе, свідчить лишень про те, що міра людського терпіння обмежена і що адміністрація Кучинської тюрми через ваше потурання здужала вичерпати її.

Після смерті Тихого у травні 1984 року всі політв'язні писали до Москви протести проти душогубського режиму ув'язнення, проте наші протести вас не зупинили.

Куди ви прямуєте? Таку жорстокість ваше політичне керівництво намагається подати світові за гуманізм, за суспільний лад, що гідний наслідування. Невже не бачите, що жорстокістю і такою кричущою несправедливістю підточуєте свій власний корінь? Злочинний лад не може перемогти!

Я вимагаю негайно вжити заходів і врятувати життя Юрія Литвина та забезпечити висококваліфіковану післяопераційну допомогу; вимагаю спрямувати до Кучино з Москви комісію для розслідування обставин і причин смертей М.Курки, А.Турика, О.Тихого та причин замаху на самогубство Литвина і усунення смертоносних обставин утримування політв'язнів у Кучинському особливо суворому концтаборі.

23 серпня 1984 року Л.Л.

ПАДІННЯ

Село Сосновка. Невисока одноповерхова тюрма швидше нагадувала барак, коли б не маленькі вікна під самою стріхою та так багато колючого дроту навколо. Я був у жилій камері, коли пролетіла вістка, що з Чистопільської в'язниці привезли Василя Федоренка. Він мій чернігівський земляк з Менського району. Це недалеко від моєї Городнянщини.

Приїзд Федоренка нагадав мені заочне знайомство з ним через листування. Це було у Володимирській в'язниці п'ять років тому. До мене та інших моїх співкамерників він писав страшенно войовничі листи і закликав до найрішучіших дій. Позаяк для мене вираз «найрішучіша дії» означає дії не одного націоналіста проти одного тюремного наглядача, а групи, партії, якогось значно більшого об'єднання людей супроти іншого організованого противника, то поняття рішучості включало в себе і необхідність навчання і теоретичної підготовки. І через те, що умови камерного життя не є сприятливе поле для розгортання широкої практичної боротьби, я й запропонував Федоренку частину вільного часу витрачати на навчання.

— Я чоловік практичної дії, — відповів він. — Мене не вельми тягне до навчання. Я 1927 року народження і мені вже пізно вчитися.

— Учитися ніколи не пізно, — відповів я банальною фразою.

— Учитися — значить тягнути час. Дати можливість комуністам панувати.

— А що ви тут можете робити супроти них?

— Ви ж учені люди, то й придумайте.

— Те, що ми придумали, не можна обговорювати вголос.

— Яка моя роль у тому, що ви придумали?

— Передайте документи з вашої камери сюди і гартуйте свою волю, а в вільний час читайте.

— І скажете — чекайте. А я не хочу чекати. Я не хочу бути валізкою, яку здали на 15 років до камери схову.

— Я не кажу чекати пасивно. Але й кидатися на наглядачів тільки того, що тюрма надокучила — це також не боротьба, це істеричний зойк. У серйозній боротьбі підготовка, розрахунок, терпіння можуть більше важити, ніж бурхливий несвоєчасний і неузгоджений вибух.

Мені тоді залишалося кілька місяців до звільнення, і Федоренко передав своє фото і останнє слово на суді. Це слово було добре. Я переписав його мікропис і зашив до куфайки Анатолія Здорового. Перед звільненням ми зі Здоровим обмінялися куфайками і мені вдалося вивезти усе, що в ній було зашите, на волю. Ще Федоренко просив мене надіслати йому бандероль з харчами. Звільнившись, я зробив спеціальний пристрій до електричного паяльника і три дні за допомогою цього паяльника міняв у цукерках (карамелі) повидло на вітамінну суміш та у товсті стержні до самописок (яких тоді знайти було важко) намагався запакувати гроші (троячки). Закінчивши марудну справу, з радістю відіслав бандероль. За два тижні отримав не лист від Федоренка, а власну бандероль з написом, що кілька днів тому бандероль Федоренкові уже видали, а другу не дозволено. Як же так, чого він просив ще в когось, коли я вже йому обіцяв? Як це можна пояснити? Очевидячки, він не вірив мені? На душі стало гірко. Цей гіркий випадок з бігом часу забувся. А тепер виринув з пам'яті. То хто ж він такий, цей Федоренко?

Розповідали, як після висунення канадським парламентом 1978 року Української Гельсінської групи на Нобелівську премію миру і жвавого обговорення у Володимирській в'язниці цієї справи, одного разу Юрій

Шухевич пустив чутку про висунення на Нобелівську премію Федоренка як борця за демократію і свободу. Хтось підтримав ідею. Федоренко повірив і набудував собі купу фантастичних планів. Потім правда виявилася і вона, мов відром холодної води, остудила Федоренка. Жарт Шухевича виявився жорстоким ударом, власне кажучи, тільки через те, що Федоренко повірив у можливість висунення його на Нобелівську премію. Чого він повірив? Невже він не бачив своєї мізерності у порівнянні з тим же Юрієм Шухевичем, що був у тій же в'язниці поруч з ним? Невже він не розумів, що погляду людей, які висувають на Нобелівську премію, відкрито багато точок на земній поверхні, і якщо б уже їхній погляд упав на Володимирську тюрму і шукав там підходящу кандидатуру, то невже він міг би зупинитися на ньому, Федоренкові, неосвіченому чоловікові, з довгим злодійським, далебі аморальним минулим, що десять років тому ще й не підозрював про існування національно-визвольного і правозахисного рухів у той час, як поруч із ним є люди, що вже десятки років борються проти комуністичної тиранії?

Чого він повірив у явно неможливу річ? Тепер я матиму можливість подивитися, що він за чоловік.

Після обіду вивели кілька камер на прогулянку і я вперше побачив Василя Федоренка: середнього зросту моторний чоловік з чорними бровами, темно-русим волоссям з рідкою сивиною. Він кинувся мене вітати й обіймати, я привітався, приглядаючись. Коло нас було кілька чоловік. Трохи пооддаль наглядач, який дивився на нас і прислухався. Неспокійні очі Федоренка перелітали поперемінно то на мене, то на когось іншого. Я хотів їх затримати, щоб подивитися в глибину, придивитися, а він не давався, метушливо перелітаючи з одного об'єкта на інший. Чого б це, подумав, чи душа неспокійна? чи від новизни обстановки?

Нас впустили до прогулянкового дворика і він переказав вітання від знайомих чистопільців, від Шухевича і розповів про їхні новини, про їхнє життя. Він привіз від них документ для мене і за кілька днів передав. Документ був мокрий, його довго довелося промивати й сушити, заки вдалося прочитати. За змістом документ був слабкий, стиль його вельми далекий від досконалості, але почуття солідарності вимагало виконати завдання наших чистопільських побратимів і я, трохи виправивши стиль, спрямував документ для передачі на волю.

На той час у сосновській тюрмі начальник тюрми Некрасов і кагебіст Тюрин вважали за необхідне розсаджувати людей по камерах за категоріями: поліцаї сиділи в одних камерах, політичні (пропагандисти) — в інших, карні злочинці ще в інших.

Федоренка посадили в камеру карних злочинців. Це йому не подобалося — він хотів до моєї камери.

Я сидів у камері з українцем Іваном Гелем і литовцем Генриком Яшкунасом. Ніхто з нас не палив і ми ревниво відстоювали некурящий статус нашої камери. І того, коли Федоренко завів мову про перехід до нашої камери, я прямо сказав, що виступаю проти тютюну, сам не травлю себе тютюном і не бажаю, щоб мене хтось інший травив. Він трохи образився, але, поглянувши на свою величезну цигарку та жовті засмалені пальці, прийняв таку позицію як невід'ємну частину моєї особи і, врешті, відмова не попсувала наші подальші взаємини.

На роботі ми стругали кришталь на чавунних дисках, а потім його шліфували. Робота мокра, важка і вельми шкідлива, бо перiклаз і мармуровий пил був у повітрі, попадав у легені і поступово розвивав сілікоз. Профілактичного

молока не давали, платили за норму по 37 крб. місячно (тобто на 4 крб. більше, від мінімальної зарплатні в 70 крб., що була по Совітському Союзі з 1974 року). За перевиконання плану платили підвищено. Після стягнення за їжу, одяг та оплати харчів у тюремній крамниці, залишалося на рахунок десь приблизно 15 карбованців. Якщо в'язень перевиконував норму, тоді ця сума помітно зростала. Виникала спокуса перевиконанням норми заробити трохи грошей. На це йшли майже всі поліцаї. Політичні виконували норму, щоб уникнути кари за невиконання, а серед карних, які загалом-то не люблять працювати, кілька чоловік регулярно виробляли по дві норми. Вони ніколи не вдягали распіраторів і демонстративно підкреслювали, що периклазний пил їх не бере і сілікоз не пристає, і загалом робота нешкідлива.

Це була протидія намаганню політичних в'язнів добитися визнання праці за шкідливу і серйозна підтримка адміністрації. Адміністрація не хотіла визнати працю за шкідливу, бо тоді довелося б щодня давати півлітра профілактичного молока, що було б для неї зайвим клопотом і, по-друге, політичні здобули б юридичну підставу звинувачувати комуністичну владу в застосуванні недозволених методів боротьби супроти своїх політичних супротивників.

Тема шкідливості праці була однією з проблем, що поділяла в'язнів на «наших» і «їхніх», тобто тих, що дали КДБ згоду на співпрацю і допомагали ламати політв'язнів. І ворожнеча між ними була непримиренна.

У кожному найменшому згромадженні людей різні інтереси породжують обмін. Так і в цій тюрмі. Карні злочинці зацікавлені добути чай і наркотики. Їх можна дістати за гроші. Гроші можна заробити в політичних, які переказують їхнім родичам, а ті перекажуть їм. Окрім того, у політичних можна безпосередньо заробити пачку чаю. Політичні ж зацікавлені менше працювати і мати норму виробітку. Таким чином політичним (та й не тільки їм) відкривається можливість купити половину місячної норми в якогось карного злочинця. (Місячну купити не можна, бо важко цілий місяць ходити в цех і не працювати, а тільки удавати перед наглядачами, що працюєш). Отже, виникала моральна проблема: можна чи не можна купувати в карних злочинців кришталеві підвіски собі на норму?

Якщо політичний буде в цеху чотири години, а чотири в прилеглому дворику на чистому повітрі, він наполовину загальмує процес бетонування легенів і відсуне сілікоз.

Карний злочинець, який зробить не норму, а півтори, не матиме часу виходити на чисте повітря і прискорить собі сілікоз.

Карних політичні не примушують. Їх примушують їхні ж згубні пристрасті. Політичні готові відмовитися від своєї порції чаю і від заробітку задля збереження свого здоров'я. Карні злочинці готові перетворитися в майбутньому в калік, аби тепер, сьогодні, задовільнити свою пристрасть.

Кожен сам собі господар, і в тюрмі не діти. Та чи можна зберігати своє здоров'я ціною погіршення здоров'я іншої людини?

— Життя політичного призначене змінити сатанинську політичну систему на демократичну, що створить кращі умови життя для всіх людей. Життя злодія і ґвалтівника, наркомана й пияка по суті носить суспільно негативний знак. Того цілком можна купувати половину норми виробітку.

— Не можна боротися за добро спільної справи, вчиняючи зло окремій людині, збереження самого себе ціною іншого — це егоїзм. Якщо політичний бореться задля блага інших людей, він не може керуватися явно егоїстичною засадою.

— Політичний егоїстично діє тільки в цьому разі, а оті злодії від самого початку егоїсти й егоїстичні є завжди.

— З огляду на суспільне значення особи політичний і злодій мають різну ціну, але перед Господом ми всі рівні. І друге: від більшовиків ми тим і відрізняємося, що не сповідуємо гасло: «Для досягнення мети всі засоби прийнятні». Перемогти імперію маємо шанси тільки тоді, коли їхній філософії, політиці, моралі протиставимо все своє, причому правдиве, чесніше, моральніше, а не застосуванням їхніх методів. Бо якщо застосовуватимемо їхні методи, то й суспільство збудуємо їхнє — замість одного зла, яке вже є, збудуємо інше зло.

Ці дискусії з обох боків обростали все новими й новими аргументами, то затихали, то знову спалахували, проте не могли закінчитися встановленням єдиного правила, бо за теоретичними суперечками морального характеру залишалися все ті ж люди зі своїми внутрішніми прагненнями, що як такі не мінялися від взаємної агітації та проповідництва, проте вони загострювали почуття моральної відповідальності за свою поведінку, стримували порядних людей в пристойних межах і тим самим відіграли позитивну ролю.

Федоренко не поспішав висловлюватися на цю тему, бо зрозумів, що зовсім відмовитися від праці не зможе, а як доведеться маневрувати, ще не ясно було. Щодо наглядачів поводився гостро, на роботі виробляв біля норми і приглядався до обставин. Одного разу випало нам бути удвох у прогулянковому дворику і він заговорив.

— Пане Левку, той режим, який створили тут майор Некрасов і кагебіст Тюрин, загонить нас усіх поступово в дошку. Ви дивітеся, скільки разів вони Тихого садовили до карцеру, а на камерний не переводять — так можна замучити до смерті!

— Позавчора я ходив до Некрасова у справі Тихого. Кажу йому: «Завжди існувало правило: людину в карцер посадили раз — вона не відступає, посадили вдруге — не відступає, посадили втретє — не відступає. Тоді її переводили на камерний режим. А чого ви не переводите Тихого на камерний?» — «Тепер, — каже, — правила нас не зобов'язують переводити на камерний. Ми можемо повторювати карцерне ув'язнення скільки вважатимемо за потрібне». — «То ви що, маєте право карцером загнати людину в могилу?!» — вигукнув я. — «Можемо садити стільки разів, скільки буде потрібно. І не надійтеся, що карцером ви доб'єтеся камерного режиму, а потім ще переводу до критої тюрми. Тепер ми будемо вас виправляти в межах нашої тюрми!» — «Ви відповідатимете за це звірство! Тихий відомий на весь світ!» — «Ну й що весь той ваш світ зробить? — закричав Некрасов. — Він сімдесят років кричить, а радянська влада як робила, так і робить своє діло! А потім, Лук'яненко, яке право ви маєте заступатися за Тихого?! Хочете до нього?! Підете!!» — «Що ви лякаєте?!» — «Я вас не лякаю. Я попереджую». Я вийшов.

— Отже, — продовжив Федоренко, — Некрасов дістав дозвіл тут мордувати до смерті. У межах тюрми добитися пом'якшення режиму неможливо. Необхідно захист виносити за межі Сосновки.

— Ми це й намагаємося робити, — кажу.

— Що ви робите?

— Пишемо мікрописом судові документи, дописи про звірства адміністрації й посилаємо на волю.

— Як це вдається?

— А по всякому буває. Є люди везучі, вони що не напишуть, то все й вискочить на волю; є люди невезучі. Вони пишуть, стараються, але їхнє завжди десь провалюється і не виходить у світ.

Я проаналізував свої минулі старання і прийшов до висновку, що для мене середнім арифметичним числом є число приблизно 35%. Це трошки більше однієї третини. Практично із трьох речей доходить до мети одна, а дві провалюються. Я прийняв це число як свою долю і так труджуся. Але через те, що не знаєш, яка саме річ провалиться, то доводиться старатися кожну зробити максимально добре.

— Так це ж невигідно: більше йде в пельку їм, тобто в досьє кагебістського сейфу.

— А що робити — сидіти, склавши руки?

— Де бувають провали?

— На всіх стадіях: наскакують і забирають у камерах, часом сам у камері нищиш, якщо встигаєш. Буває так, що звідси добре вийшло, а вже там у Москві десь пропадає. Загалом шлях довгий і ніхто його весь не прослідковує.

— Яким способом звідси виходить?

— Тим, що став звичайним за останніх сім-вісім років.

— А тут хто в основному бере?

— Кому прийдеться.

Після таких відповідей Федоренко переніс тему:

— У тюрмі Турик видумав спосіб, як писати в конвертах. Ми писали вам до Чернігова, а ви не догадалися. Надійний спосіб. Чекісти його ще не знають.

— Цікаво?

— У конверті. Ось так.

Він витягнув з кишені трохи пом'ятий конверт і показав. Справді, дуже просто.

— Добрий спосіб! — кажу. — Шкода, що у Чернігові не здогадався.

— Ви знаєте єврея Гари Суперфіна?

— Чув про нього. Перекинулися кількома листами.

— Він тепер у Сибіру на засланні.

— Знаю.

— Йому можна буде написати.

— У дашок конверта майже нічого не влізе.

Федоренко закрутив нову цигарку завтовшки з палець, прикурив, затягнувся із задоволенням на всі легені і випустив величезний клуб диму поперед нас. Я подув, щоб його розвіяти і очистити повітря перед собою. Він не звернув на це уваги і за хвилину почав:

— Пане Левку, за той час, що я тут живу, я добре зрозумів, що режим запрограмовано на поступове знищення найпослідовніших ув'язнених борців. Друге, залякати людей в Україні і роздавити надію на успіх. Із середини ми багато не зробимо. Необхідна сильна акція, що привернула б увагу світу. Такою акцією може бути самоспалення. Я вирішив спалитися!

- Щ о ?

— Я вирішив спалитися. Спалюся на ознаку протесту проти нелюдського режиму. Я терпіти це більше не можу й не хочу!

— Та це ж не є найважчий режим. У Володимирській тюрмі вдвічі були важчі періоди. Треба боротися за пом'якшення режиму, але хіба ви не бачите, як його дуже просто можна було б зробити гіршим?

- Я к ?

- Погляньте, у п'ятій камері націоналісти і дисиденти сидять без сексота і пишуть, що собі хочуть, остерігаючись тільки коридорного мента. У дев'ятій камері — теж. Можна перемішати «масті» і посадити писучих і сексотів упеpемішку. Сидіти не було б легше, бо в цих різних людей зовсім різні моральні принципи й інтереси і вони б гнітили одні одних; писати б не можна було, отже, був би відібраний стимул до активності — надія донести правду (в т.ч. і своє ім'я) до вільного світу. Ослабла б тяга до життя. А Тюрин і Некрасов цього не зробили. Та вони ж сприяють антикомуністичній боротьбі — треба лишень користуватися з умов!

— Нічого собі — сприяють! Норму виробітку постійно підвищують, у камерах холодно, побачень не дають, пакунків позбавили майже всіх, у крамниці на нещасний ліміт в чотири карбованці майже нічого немає, вуса не дозволяють носити, листи конфісковують і все листування звели до крайнього мінімуму, на кожному кроці присікаються і за всякі дрібниці, за відірваний ґудзик запроторюють до карцеру, медичної допомоги майже немає, до харчів домішують якусь хімію, від якої болить серце, чаю в бандеролях не пропускають... О ні, досить терпіти!

— Не слід спалюватися. Не все у світі стоїть каменем. Життя рухається і умови можуть змінитися. Може, нам удасться провести велику організовану акцію. Я не вірю, щоб комуністи зовсім не піддавалися зовнішньому тискові. І якщо ми уперто викриватимемо їхнє звірство, то таки щось змінять.

— Вже проводили багато голодівок і говорили про них до вільного світу, ну й що, допомогло?

— Допомогло. Без цього вони могли б вивести нас усіх он у той сосняк і розстріляти.

— Найшли чим утішатися. Та ж то було давно. Їх треба зупинити чимсь незвичним.

— Вогонь — це вельми болюча штука. Краще не пробувати його.

— Болюча, та я витримаю.

— Ви серйозно хочете померти?

— Я готовий померти в огні.

— А якщо не дадуть згоріти і ви залишитесь обпеченим калікою?

— Ну, якщо б добре загорівся, то затушити вже важко.

— Ви, Василю, розумієте, як багато чим ви ризикуєте? Так можна спалити руку до ліктя, можна обпалити і спотворити собі обличчя, потім все життя боятися підходити до дзеркала, можна попсувати ногу і потім усе життя шкутильгати на ковіньці.

— Не це! Не рука, нога є ставкою у грі, а саме життя! Або ми ненавидимо наших ворогів і тоді нічого не шкода, і хай горить усе ясним полум'ям, або ми нидіємо тут без боротьби і без надій на помсту. І не вговорюйте мене. Я зважився і прошу вашої, пане Левку, допомоги.

— Я відмовляюся допомагати вам спалювати себе.

— Я маю на увазі іншу допомогу: напишіть мені заяву і напишіть Суперфіну про це.

— Коли і як ви думаєте це зробити?

— Сьомого листопада, в день більшовицького свята великої жовтневої соціалістичної революції. До того часу ще цілий місяць і я заготовлю собі бензину чи солярки. Якщо цього не знайду, почну збирати валеріянку. Вона на спирту і горить. Знайду ще якусь настойку, що горить і приховаю. Ще є час і можна підготуватися.

— Не знаю, чи валеріянка горить. У робочому цеху не раз буває бензин чи солярка для промивання деталей машин. Василю, я пригадую, як у Володимирі ви писали, що не хочете лежати бездіяльним чемоданом у камері схову. Тепер ви це затіваєте. Від чого це?

— Від ненависті до ворогів.

— А чи не від нетерпеливого бажання проявити себе?

— Кожен проявляє себе як може.

— Але чи вистачить духу проявити себе вогнем? Краще не робіть цього. Кожному чесному чоловікові тут діло є, і ви прислужитеся йому як одна з важливих ланок в спільному ланцюзі.

— Чекай тої нагоди, а тим часом кожен день шліфуй кришталеві підвіски до люстрів і зміцнюй своєю напівдармовою працею владу некрасових. Ні, 7 листопада я спалюся.

— Я, звісна річ, заборонити вам цього не можу, хоч я категорично проти спалення.

На тому ми розійшлися.

За пару днів я побачив у робочій зоні в банці з-під згущеного молока грамів 200 бензину і сказав Федоренку. Він перелив бензин у плящинку, засунув її в стару брезентову рукавицю і поклав під дошку. Уночі пішов сніг, рукавицю необхідно було терміново переховати і, позаяк я був у робочій зоні, він попросив мене це зробити. Я переховав, але при цьому зауважив, що в пляшечці бензину, може, чверть того, що було в банці, при чому покришка пляшечки бензин не пропускала. Чого ж так мало? На прохання Федоренка я написав коротке повідомлення Суперфіну про майбутнє самоспалення Федоренка 7.11.1979 року.

В наступні тижні він повідомляв час від часу про те, що в аптеці взяв пляшечку зі спиртовою настойкою валеріанки.

У кінці жовтня з його камери одного за одним попереводили в'язнів до інших камер і він залишився сам.

За якийсь час Суперфін відповів, що він отримав повідомлення і висловлював жаль. Позаяк подія ще не сталася, а тільки мала статися то й повідомляти про неї в доконаному виді не можна було та можна було повідомити про спробу самоспалення, що, очевидячки, й мав би зробити Суперфін.

Я написав Федоренкові заяву до Москви. Він її переписав своєю рукою і повернув мені, щоб я шостого листопада ввечері ознайомив з нею своїх співкамерників, а сьомого вранці вкинув до поштової скриньки.

Якось зустрінувся з Федоренком на роботі і він каже, що збирається написати листа до Москви, щоб надіслали бандероль. «Навіщо, — кажу, — просити москвичів? Я дам вам адресу в Україні і бандероль вам надішлють з України. Навіщо влазити в борги до росіян?» А в самого думка: «Якби ти думав спалитися, ти б не дбав про бандероль. Не про смерть ти думаєш, а про життя!»

Третього-четвертого листопада 1979 року Федоренко в камері сидів один, приніс і тримав напоготові глибоку алюмінієву миску і заготовлене пальне.

План його був такий.

Шостого листопада вночі Федоренко виливає до миски пальне. Нарізає стрічка паперу і нанизує їх на нитку, роздягається і перед побудкою намочує стрічки паперу в бензин і обв'язує нитку зі стрічками навколо себе, рештою пального обливається і запалюється. Дим з камери потягне до коридору. Наглядачі кинуться шукати джерело диму і заки знайдуть камеру та відчинять

двоє дверей, він згорить. Я вранці віднесу його заяву до поштової скриньки. Начальство вранці її відчинить і прочитає мотивацію самоспалення.

Цей план викликав у мене сумніви щодо серйозності намірів його автора, і я за кілька днів до сьомого листопада знайшов можливість відновити розмову.

— Василю, — кажу, — чи не краще відмовитися від небезпечної справи?

— Про це нема що говорити, — відповів він.

— Загалом самоспалення це занадто серйозна справа, і було б неприпустимою річчю перетворювати його на засіб одержати місячну відпустку до центральної лікарні. Я не припускаю тут жодної гри, що перетворювала б вогонь на дешевий фарс. Якщо йти на самоспалення, то справді спалитися; якщо немає наміру піти зі світу, то не треба й затівати. Дехто голодівку перетворює в фарс, в результаті чого начальство не вірить чесним людям, що справді крупинки хліба в рот не беруть. І для таких людей голодівка стає набагато важча, бо до праці голодного довше ганяють. По 10-15 днів, а часом і значно довше не застосовують примусове харчування. Василю, є речі, з якими жартувати не можна. Самоспалення — перше з них.

— Лук'яненко! — перервав нашу розмову наглядач.

— Бувайте здорові, Василю, — попрощався я з Василем і швидко пішов до камери.

День шостого листопада йшов нормально. Удень при короткій зустрічі Федоренко мені сказав: «Увечері після вечері, коли камери позамикають на ніч і з них уже ніхто не виходить, прочитайте мою заяву в своїй камері, бо якщо відправити її прямо в поштову скриньку, то ніхто з людей і не буде знати її змісту».

— Добре, — кажу, — дам прочитати.

* * *

Федоренко в першій розмові про самоспалення просив мене нікому про це не казати до самого кінця, щоб не довідалися чекісти і не перешкодили. До шостого листопада я жодній людині не сказав. Проте режим був справді жорстокий. Ми боролися проти нього, як могли: писали протести, старалися передавати інформацію на волю, бунтували, протестували, голодували. І постійно вишукували нові методи боротьби. У цих пошуках самоспалення виникало час від часу як об'єкт обговорення, хоча, звісна річ, не знаходило підтримки. Проте, окремі над ним думали серйозно. Одним з них був Олекса Тихий.

* * *

Шостого, за годину до того, як лягати спати, я добув заяву і запропонував кожному прочитати. Коли черга дійшла до Яшкунаса, він попросив йому допомогти, бо не розумів української мови. Я сів біля нього і тихенько йому прочитав. Потім заложив у конверт, заклеїв, і конверт застромив за водопровідну трубу умивальника. (Ми завжди туди застромлювали листи звечора, щоб уранці не забути відправити).

За кілька хвилин наглядач наказав лягати спати і, пройшовши коридором повз камери, повимикав основне світло і пішов до своєї кімнати.

Ми всі четверо пороздягались і полягали в ліжка. Заснути було важко, але за півгодини дрімота опанувала камеру і здавалося, що в тій тиші ми доживемо до самої побудки, коли раптом Яшкунас зривається з ліжка, надягає моментально штани і, бігаючи з одного кінця камери до другого, заволав:

— Ні, ну де ж це бачили, щоб у наш час спалювалися люди?! Та як так можна, щоб тепер, коли немає війни чи якоїсь іншої напасті, могли спалюватися люди?! Ні, це неможливо!

— Замовчіть ви, Яшкунас, бо почує ключар і прибіжить до камери! — прокарбував я негучно.

— Та де ж ми живемо, — продовжував кричати Яшкунас, — невже ж наша влада така, щоб призводити до самоспалення?!

— Яшкунас, що ви робите?! Чого ви кричите?! Замовчіть же!! — заговорили всі втрьох до нього.

Він трохи побігав мовчки. Сів. Посидів. Ми трохи всі заспокоїлись. Потім зривається:

— Ви як хочете, а я не можу допустити, щоб у наш час, у нашому суспільстві спалювалися люди!

Він підбіг до дзвоника і натиснув. Наглядач, мабуть, підійшов був до дверей вже раніше, бо відразу відімкнув двері і випустив Яшкунаса. Коли двері зачинилися, ми звернули увагу, що конверта із заявою Федоренка немає — Яшкунас узяв її. Отже, не тільки розповість, а ще й заяву віддасть.

Прислухалися до коридору. Може, за півгодини відчиняються двері і до камери заходить Яшкунас у супроводі одного наглядача, а другий вартує його, стоячи біля дверей. Яшкунас бере подушку і коц і виходить. Двері замкнули. З кроків чуємо, що Яшкунаса повели на ніч спати до порожньої камери.

— Паскуда, привів із собою наглядачів — удає, що його тут би молотили, — не витримав Гель.

Ми полягали спати. Із-за дверей долітали слабкі звуки чобіт наглядача, що переступав із ноги на ногу біля Федоренкових дверей. Ми чекали, що наглядачі відчинять двері Федоренкової камери і вчинять трус, але вони не поспішали. І о пів на шосту ранку за півгодини до побудки Федоренко запалив на собі папір. Дим потягнуло на коридор. Наглядачі заскочили, швидко впоралися з мізерним вогнем, позабирали все зайве з камери і залишили в ній Федоренка. Хвилин через п'ятнадцять пролунав сигнал побудки, і ми почули в коридорі голос лікарки. Коли «баландьор» привіз до нашої камери снідання, ми попитали його, чи Федоренко взяв снідання. Той ствердно кивнув головою. Уся затія, що мала б закінчитися гучною трагедією, зійшла на пшик.

Годині о десятій ранку мене викликали до начальника тюрми Некрасова. Я зайшов до його кабінету.

— Ну що, Лук'яненко, — почав він без жодного вступу, — задумали зробити світову сенсацію. Підштовхнули Федоренка, написали для нього антирадянську націоналістичну заяву...

— У Федоренка терпець урвався терпіти ваші знущання, але якщо ви будете продовжувати так ставитися до людей, як ви тепер ставитеся, то ви матимете не одного Федоренка.

— Лук'яненко, ви затіяли крупну антирадянську акцію. Дякуючи Яшкунасу, акція не відбулася, але це не зменшує вашої вини.

— А ви не думаєте, що винуватий не я, чи Федоренко, а ваша система, яка за світогляд, за висловлене слово, поставила людей на грань загибелі?

— Не переносьте питання в ширший зміст. Ваша вина конкретна: ви штовхнули Федоренка на смерть для того, щоб покричати на Заході, мовляв,

бач, яка радянська влада погана. А насправді ви жорстокий чоловік — ви не пожаліли Федоренка. Пропагандивний крик вам дорожчий за людське життя!

— Майор Некрасов, з недавнього часу у поступовому методичному погіршуванні режиму ув'язнення ви переступили межу, яка утримувала людей по цей бік грані, що відділяє життя від смерті. У карцері холодом і голодом ви доводите до каліцтва, і ваша лікарка труїть людей. А з листуванням? Таж ви дратуєте людей безконечним присікуванням з приводу ідіотично дрібних зачіпок, і доводите їх до сказу. На цей раз вам удалось уникнути неприємності. Якщо ви не ослабите режим, то матимете щось багато крупніше!

— Ви, затяті націоналісти, хочете до себе гуманного ставлення? Та це ж нахабство: виступати проти нас, копати нам яму і від нас же хотіти м'якого до себе ставлення! Не дочекаєтеся!!

— Є норми міжнародного права, які регулюють правила утримання політв'язнів.

— В Радянському Союзі, — перебив він мене, — немає політичних в'язнів. У нас є порушники Кримінального кодексу, злочинці, а ви ще й рецидивісти. Ідіть! Будете відповідати!

Він встав за столом. Сіра шинеля мішком звисала на його вузьких плечах, покриваючи худе тіло. Напівзігнуті пальці худої руки нервово обпиралися об дошку коричневого столу.

Я вийшов з кабінету. За п'ять метрів від дверей стояв наглядач. Він завів мене до прогулянкового дворику. У ньому нікого не було. Мороз значно послабшав, і я зрадів нагоді подихати свіжим повітрям і спокійно подумати. Минуло не більше п'яти хвилин, як відчиняються двері і до дворика заводять Федоренка.

— Добрий день, пане Левку, — привітався він до мене.

— Добрий день! — кажу. — То що ж сталося?

— Тепер я вже знаю, що Яшкунас мене продав і наглядачі слідкували за мною, але вночі я був непевний, хоча після криків у вашій камері й догадувався, що щось сталося. Наглядачі спочатку часто заглядали до камери через прозурку, а що кожного разу було тихо й темно, то й перестали заглядати. Під ранок почав готуватися, але в темряві було важко нанизувати папірці на нитку. Кінець нитки губився і його важко було знаходити. Потім, коли я сяк-так нанизав, помочив папірці у мисці і підперезав, то зачепив невзначай і трохи вихлюпнув з миски.

— Ти зняв кальсони, труси, сорочку?

— Труси лишив.

— Намочив їх?

— Водою.

— Водою?!

— На випадок каліцтва не хотілося спалити органи.

— Дал.і

— Рештою рідини обмочив литки і запалився.

— Що ти спочатку підпалив?

— Промочені папірці. Вони не вельми хотіли горіти.

— А коли наглядачі почали відчиняти двері, підпалив ноги?

— Так. І вони здорово зайнялися. Особливо литка правої ноги.

— Василю, якщо ти мав мало бензину і трохи валеріанки, яка горить не дуже, навіщо ти тратив її на намочування ниток, папірців? Чого не роздягнутися було зовсім, не намочити все тіло бензином?

— Я 6 тоді справді згорів...

— То ти затіяв комедію і втягнув мене в неї? А я, старий дурень, повірив тобі!!

— Я сьогодні «підмолоджу» ще ліву литку , щоб лікарю було що лікувати.

— Чини що хочеш. Усе, що міг тобі сказати, я вже давно сказав. Розкажи, що ти розповів Некрасову?

— Я розповів, що спалення задумав сам, що ти мене довго відмовляв, але я не послухав тебе. Про заяву я сказав, що написав її сам, а тебе попросив лише виправити граматичні помилки.

Ми замовкли. Незабаром прийшов наглядач і розвів нас по камерах.

У моїй камері був один Іван Гель.

— Ну що тобі казав Некрасов? — питає.

— Залякував.

— А ти йому що?

— А я йому сказав, що якщо не ослаблять режим, то їхні тортури штовхнуть ще не одного на самоспалення, не міг же я в кабінеті Некрасова звинувачувати Федоренка! Некрасов казав, що каратимуть за підготовку антирадянської акції із замахом на життя.

— Щойно Некрасов викликав Мурженка і, власне, почав поширювати йому думку, що ти підговорив Федоренка на самоспалення для того, щоб зробити міжнародну сенсацію. А Мурженко посміявся і відповів, що самоспалення — це давній пунктик Федоренка, що він уже повторював його кілька разів і В тих місцях, де Лук'яненка й близько не було.

— Ти це знав?

— Знав.

— А чого ж ти мені не розповів? Я ж не знав, що він уже затівав спалювання, і того думав, що це серйозно.

— А звідки я знав, що він таке затіяв?

Пояснення Мурженка дало додаткову віру в те, що порушувати кримінальну справу проти мене вони не будуть.

Подія 7 листопада поволеньки відходила в минуле. Федоренко висловив кільком чоловікам незадоволення мною в тому дусі, що нібито я шкодую, що він не згорів. Обставини були відомі всім і гострота їх помітно спадала.

Десь за два тижні надійшло з РОЛІ повідомлення про радіопередачу «Свободи», яка нібито розказала про спробу самоспалення в Сосновській в'язниці Олекси Тихого.

Федоренко розгнівався знову на мене: чого не його ім'я було назване, а Тихого? Я пояснив, що текст, який я написав був, я передав йому з конвертом. Він сам його прочитав, заклеював і сам надсилав, отже, я зробив свою частину завдання чесно. А чого радіо «Свобода» назвало не його прізвище, а Тихого, я не знав. (Щоправда, для мене це повідомлення було ланкою, що пов'язала докупи банку з бензином в карцерній камері О.Тихого і цим повідомленням про спробу самоспалення саме Тихого, проте цього здогаду я звісна річ, не міг сказати Федоренку).

ЛИСТИ ДО РІДНИХ

Здоров був, брате!

Ти питаєш, як мені сподобався роман Стельмаха «Чотири броди». Напишу тобі докладно.

Ідея роману.

Загальна ідея роману та ж, що і в інших романах Стельмаха та всіх інших совітських письменників на сільську тематику: соціалістичний колгоспний лад є добрий лад. З'явився він на зміну приватно-власницькій поміщицько-куркульній експлуатації з волі повсталого народу, що в жорстокій боротьбі своєю власною рукою винищив експлуататорів (Центральну раду, Гетьманат, Петлюрівщину) і на відібраній землі почав організовуватися в колгоспи. Передовим загоном у боротьбі за новий лад були комуністи, отже, вони є уособленням справедливості нового ладу, і якщо десь трапляється несправедливість, то вона є наслідок відхилення від питомої суті комуністичної політики і може тривати якийсь недовгий час лишень як тимчасовий недогляд. Влада добра і справедлива. Причину зла та несправедливості треба шукати не в післяреволюційному становищі окупованої України та суті комуністичної політики, а в прихованих ворогах і кар'єристах, бюрократах, бездушних формалістах і подібних негативних особистостях.

Внутрішня структура змісту.

Перша сюжетна лінія — це колишні учасники червоного козацтва та інших червоних з'єднань. Вони — найсвідоміші представники експлуатованих мас — активно воювали супроти старого ладу та націоналістичної держави, а після встановлення совітської влади є її активістами. Частина з них стала різними керівниками, головами колгоспів, а частина працюють на землі. І ті, й ті є живим втіленням любові до сільськогосподарської праці, хліба та свого ближнього...

А чого варто виривання історичного діяча з його тодішніх реальних умов і закидання йому в інших історичних умовах різних претензій у плані політичних і військових союзів та його тактики!

Судячи з творів Стельмаха (периферійна тематика, жодних глибоких психологічних конфліктів — усе абиякеньке) можна гадати, що автор не має великих претензій щодо визнання широким загалом. Ба, аж ніяк. Життєпис автора засвідчує зовсім інше: він посідав різні високі посади і впродовж десятиріч був одним із чільних представників українського письменництва на Союзному рівні, отже з позицій закордонного читача був ніби один з кращих показників сучасної української літератури. А позаяк у всіх народів письменників вважають за речників народу, то й у творах шановного Стельмаха чужинці мали право шукати думки та бажання сучасних українців. З цього погляду інтелектуальна нікчемність героїв його роману більше ганьбить українців, аніж додає нам честі. А втім, мене наразі цікавить не так цей зовнішній чинник, хоча й вельми важливий, як внутрішня ідейно-історична причина приреченості роману і іже з ним на небуття, або: чого пан автор не є і вже неспроможний бути речником українців?

Для кращого виявлення думки візьму для контрасту приклад того, хто є речником українців незаперечно — Шевченка. Він підіймався над усією Україною і з височини бачення її всієї опускався в Холодний Яр, село Іржавець чи Суботів і описував щось з цієї маленької цяточки нашої великої національної території. Це «щось» було не суто Іржавицьке чи Суботівське (як, наприклад, можливий сам по собі Бондаренко), а національно — значуще,

того хоча й було локальне, конкретне, воно дозволяло не втрачати височини загальнонаціонального бачення. В цьому конкретному загальнонаціональна ідея знаходила емпіричне підтвердження і обгрунтування.

Усі знають, що Кобзар став Біблією українців; усі далебі поділяють славнозвісний вираз: не Шевченко говорить мовою України, а Україна промовляє устами Шевченка.

— Так то ж Шевченко — геній! А мені, мовляв, куди до нього, — скромно промовить наш автор разом з іншими своїми колегами.

Не треба підносити Шевченка над усім українським письменницьким родом на таку височину, до якої ніхто ніколи не досягав і досягнути не може. В такому звеличуванні є своєрідна хитрість: якщо Шевченко — Бог, тоді він не може бути взірцем для грішних і тому й нічого прагнути піднятися до його рівня, отже нація й не має права вимагати від своїх письменників, аби вони говорили до неї з Шевченкового рівня.

Проте, Шевченко така ж грішна людина, як усі ми. І з погляду версифікації добра половина «Кобзаря» сторіччя тому була перевершена, а в 20-му сторіччі поетичне мистецтво пішло ще далі від Шевченка, чи, сказати точніше, збагатилося багатьма новими здобутками. Згадаймо хоча б такого тонкого лірика як Олександр Олесь. Наші сучасники Дмитро Павличко, Борис Олійник з погляду версифікаційної техніки часто-густо перевершують Шевченка. Не поетичної майстерності їм бракує, ні. Українська природа щедро наділила багатьох сучасних поетів талантом віршування. Їм бракує щирості і сміливості.

Чого Шевченка люблять в кожній хаті? Того, що в його словах читають свої думки.

Півтораста років тому з'явилися перші його вірші, і відразу українці відчули у них свою душу й почали переписувати й поширювати. Очевидячки, національна душа вже раніше була підготовлена до таких ідей.

— Коли ж, від Гайдамаччини? — Ні, раніше. Гайдамаччина була тільки ланкою ланцюга.

— З Гетьманщини? — Ні, вона тільки пронесла історичну естафету.

— З Козаччини? — Так, та не зовсім. Бо й Козаччина зродилася не на порожньому місці.

Те, що кожна з цих епох підготовляла національну душу до сприйняття ідей Шевченка, бачимо з духовної спорідненості пісень і дум цих епох з віршами Шевченка. Є ідея ідей, що наскрізним стрижнем всієї національної духовності проходить крізь всю нашу історію, починаючи від зруйнування державності татаро-монголами. Шевченко зрозумів її і геніально продовжив.

Я не збираюся зупинятися на духовних чи літературних джерелах поезії Шевченка. Я лишень хочу підкреслити, що з'явлення Шевченка народові є проявом суті багатовікових прагнень і мрій українців. І коли в 30-х роках минулого сторіччя цей чоловік почав подавати українцям оці їхні думки і прагнення у високохудожній формі, кожен, уздрівши, гукав: «Боже ж мій! Та це те, про що я вічно думав!» .

Поет відчув прагнення нації, прийняв його щирим серцем за програму власної творчості, більше того — за мету власного життя, і працював для неї до самої смерті.

Він став національним того, що правильно зрозумів прагнення нації; він став національним того, що задля національної мети віддав власне життя.

Його безсмертя — в душах українців.

Чого розкуповували до революції і розкуповують після революції всі численні видання «Кобзаря» (в тому числі й обчикрижене на 12 найкращих віршів видання 1977 року)?

Що шукає в півторасторічного Шевченка сучасний українець? Він бачить там свою душу, читає слова й думки, сльози й надії, що їх сам неспроможний сказати.

Розкуповування «Кобзаря» — найкращий доказ, що душа нації, якою вона з'явилася світові з уст Шевченка, не змінилася, а й тепер є та ж, що й тоді була. А той факт, що Павличка, Олійників менше купують, ніж «Кобзар», свідчить не про нижчий рівень їхньої віршувальної техніки, а про більшу спорідненість читачевих настроїв із столітнім поетом, аніж із сучасними віршомазами.

Бурхлива і трагічна історія XX сторіччя струсонула нас до самого хребта, багато знищила і прищепила нового, та не змінила суті національного духу і національного прагнення. Цей дух урятував нас від татарської навали, задемонстрував себе через Козаччину, Гетьманщину, Гайдамаччину, спалахнув романтизмом «Історії Русів», вибухнув вогненною музою Шевченка і, нарешті, в першій половині XX сторіччя прокотився двома могутніми бурями. І народ несе у своїй пам'яті тих літераторів, які продовжували цей дух і несли естафету поколінь у безмежжя.

Письменник залежить від суспільства, в якому живе. До того ж на нашій землі суспільство доволі щільно визначає межі творчої свободи творця і коли б Шевченко був боягуз, боягузтво зв'язало б і знищило б у самому зародку навіть найпотужніші українолюбні антицарські (цебто, крамольні) творчі спалахи і мали б ми щось кволеньке і нікчемне, а не «вогнений жар в одежі слова».

Від суспільства залежить і тематика, і літературний метод. Про що пише Стельмах? Про українських генералів, адміралів, дипломатів, міністрів, панів-радних верховного органу влади? Чи, може, про національну літературу, театральну, музичну, художню еліту? Чого нема — того нема... І Стельмах пише про голів колгоспів. Безперечно, головне не в чинах літературних героїв, головне — як написано твір. Так, отож, паралітичний літературний метод та ще й мізерна тематика і призвели українську літературу до такого стану, коли весь літературний цех України за ціле півсторіччя не створив і півдесятка романів, що їх можна було б запропонувати чужинецькому читачеві і, не соромлячись, поставити поруч з архитворами американської чи французької літератури того ж періоду.

— І Стельмах це знає, і Павличко це знає, і всі це знають, то й чого балакати? — скажеш.

Авжеж, знають. Та тільки ж письменник, поет — не слюсар. Слюсар може сказати: кому яке діло, як я заробляю собі на хліб! Моя праця — моя приватна справа. А вони не можуть так сказати. Вони не можуть дивитися на свою працю як на ремесло, що просто дає трохи кращий хліб. Механізм, що його склав слюсар, мовчить, а плід письменника промовляє до десятків, сотень тисяч осіб. І коли цей плід подає чужі читачеві інтереси за його власні, засіб до забезпечення життя зображає як мету життя та в інші способи примітивізує читачів і навіює їм фальшиві ідеали, тоді автор такого плоду коїть велику шкоду і читачеві, і собі.

Читачеві — тим, що не сприяє поясненню національного та іншого реального становища, а відвертою заангажованістю не дає естетичної насолоди і прищеплює несмак до української літератури і штовхає до чужої.

Собі — тим, що заангажованість змушує до лукавства, яке, не сприяє розвиткові таланту, а зменшує його, що, зводячи комуністичною запрограмованістю літературу до примітивізму, прирікає її на. смерть і, таким чином, перетинає шлях до вищої мети існування творчої індивідуальності — щоякнайповніше використати власні творчі потенції і залишити нащадкам якнайбільшу духовну спадщину.

Коли письменник, поет не має історичної свідомості, не відчуває отої ідеї ідей і пов'язує свою творчість тільки з сучасною кон'юнктурою, то з відмиранням певних суспільних факторів відмирають назавжди і твори, що їх супроводжували (як 1959 року вилучали з бібліотек і спалювали, наприклад, книжку віршів Степана Олійника про Вождя всіх народів — гидотне свідчення холуйських почуттів. На повороті кон'юнктури вона злетіла в канаву — поет ще живий, а творчість його здохла! Щоправда, для читачів «Кобзаря» вона ніколи не була живою).

Коли Стельмах зображає світ не таким, який він є, а таким, яким він має бути, тут ще немає розриву з мистецтвом, та коли він уявлюваний ним (чи накреслений комуністичною доктриною) світ подає як реальний в реальних часових і географічних межах, фальш вилазить вусібіч, мов шило з мішка, і руйнує мистецьку основу твору і цим самим переводить його з категорії мистецтва до категорії художньої публіцистики.

Твір мистецтва впливає на читача не дидактикою, а глибокою правдивістю образів. Не обов'язково писати про полководців, наприклад, Сагайдачного чи Дорошенка. Об'єктом уваги письменника може бути найнижча, найупослідженіша людина, але, обов'язково, щоб образи жили життям живих людей у правдивих обставинах і їхня поведінка була б психічно вмотивована.

«Олюнька» А.Чайківського, «Дорогою ціною» М.Коцюбинського, «Брати Карамазовы» з мерзенним Смердяковим Достоєвського пережили своїх авторів і ще житимуть сторіччя завдяки щирій правді. Чи думав наш автор над питанням: чим його твори і, зокрема, «Чотири броди» можуть привабити читача, ну, скажімо, через 75 років, коли всі сучасні умовини докорінно зміняться?

Отаке-то. Бач, як, міркуючи над автором «Чотирьох бродів», я мусив від нього кидати погляд і ще на кількох. А все із-за того, що Стельмах — не виняток, а «Чотири броди» — не гірший роман серед нашої недолугої літератури.

На зміну Стельмаху давно прийшла трохи молодша генерація: Мушкетик, Павличко, Б.Олійник. Талановиті письменники і поети, та вже видно, що й вони не подолають загумінкової обмеженості і не подарують читачеві повноцінних творів. Вони роблять чималий крок уперед, здається, починають добачати такий величезний скарб, як надзвичайна багатющість і гнучкість нашої мови. Ба, для виходу з посередності цього замало. Для цього треба інше, чого у них немає.

Дав би Господь, аби наступна генерація (теперішні 25-річні), зіпершись на досягнення попередників та відкинувши те, що слід відкинути геть, здолала межі периферійності й загумінковості і вивела наше красне письменство на світовий рівень. О, як страшенно хотілося б бачити нашу літературу поруч з великими літературами теперішнього цивілізованого світу!

с. Кучино, Урал, 1985 року *А.Лук'яненко*

Здоровенькі були, Мамцю!

Лежать переді мною Ваші чотири листи, що я їх отримав 7 і 25 вересня, 10 жовтня та 6 листопада. Минуло багато-багато днів і як тепер відповідати Вам? В останньому листі (що з Романовим листом до Вас) Ви кажете, що від мене давно немає вістки. Воно правда, що давно. І все-таки мій останній лист до Вас (вересневий) Ви, здається, отримали були, бо в минулому (з 25 вересня) писали, що мали від мене лист 18 вересня. А з жовтневим листом до Наді сталася довга морока і його відправили (здається що відправили) в найостанніші дні жовтня.

Отаке листування — біда, та й годі!

Я не попривітав Вас із днем народження 2 вересня... Такий нечемний. Пробачте.

Дякую за новини та описування свого життя. (І за газети дякую). Ви наближаєте своїми листами мене до себе і я, бодай в загальних рисах, спроможний уявити Ваше щоденне життя і Вас самих. Хоч чи правильне це уявлення? Ось в останньому листі написали, що спіткнулися на приступці і вибили зуба. Як це так? Значить, Ви зовсім, зовсім слабесенькі? Тримайтеся ще, живіть ще. Адже багато жінок переходять і на дев'ятий десяток. Ваш почерк буває іноді зовсім нерівний, а часом начеб нормальний. Отже, рука трясеться не завжди — може, тоді, коли не виспитеся? Часом пишете на лінійці, а іноді літери пополам перерізані лінійкою. Чого? Чи рука не слухається, чи, може, не вельми добрі окуляри і того недобачаєте? Та яким би почерком не писали, пишете розумно. 1 я бачу, що похилий вік не погіршив Вашої пам'яті і не пригальмував Вашого розуму, а це головне. Ось і в листі з 10.09 пишете: «...не забувайте, що совість дорожче всього і з нею не можна не рахуватися».

Мені дуже подобаються ці слова. Ви прожили довге життя, бачили багато людей і багато думали над моральною суттю людей, і коли так кажете, то мабуть же так воно й є.

Я теж маю таку душу, що як вчинив був комусь недобре, так ніяк і забути не можу і все совість дорікає і дорікає. Наприклад, як ось у випадку смерті Сашкового тестя: смерть дядька Тимоха, тяжку втрату і горе Валі і Сашка я сприйняв якось теоретично, абстрактно, а серце в самого не заболіло. І Валі я поспівчував теоретично, філософічно. Вона відчула це і образилася. І цілком права. 1 оце повертається мені час від часу гіркими словами: «Ну як ти міг так холодно пройти повз смерть рідної Валі людини, людини, в якій і сам побачив багато добра!?» Що, тюрма не минула даром? Але визнати вплив в'язниці, значить, визнати факт зачерствіння. Для рідних і близьких має значення черствий ти чоловік чи не черствий, а не те, чи від природи черствий, чи тебе якісь обставини зробили таким. Я не вважав себе за черству людину, і я не вважаю, що тюрма мене зробила черствим. То в чому ж справа? Де причина черствого вчинку? Гадаю, що причина в самому тому житті, яке я вів і до, і в час, і після трагічної смерті дядька Тимоха. Важко жаліти палець, коли ризикуєш головою; важко жаліти когось, коли не жалієш себе. І хоч не жалієш себе задля добра інших, психологічне напруження часом, періодами, таке велике, що душі не вистачає ще трошки енергії, аби вона спромоглася на вияв сердечної уваги до людини, що вельми навіть заслуговує на таку уважність. У мене не було вагань на моєму шляху 1976, 1977 року, але коли нагляд, слідкування, переслідування, провокації і залякування, як мотуззям, стискали зусібіч, воля звужувала поле зору в усе вужчий і вужчий

і промінь, все більше і більше людей і обставин випадали за межі поля зору і опинялися у прилеглих затінених сегментах. Це нормальний психологічний стан. Коли людині нічого робити, вона оглядає простір на всі 360° навколо себе. Коли ж вона має мету, воля звужує коло огляду настільки, щоб спостерігання зайвого не заважало йти до мети. Мисливець спочатку оглядає все поле. Побачивши зайця, він виключає із поля зору все, за винятком вузької смуги від себе до зайця і попереду зайця у напрямку його бігу. Коли сіпнув рушницю до плеча й намірився вистрілити, мисливець бачить тільки цівку рушниці, мушку, зайця і трошки відстані перед ним — усе інше, усі 358° кола, він виключив із свого зору і їх не бачить. Після короткого напруження він знову бачитиме широко, але в момент короткого напруження кут його зору вузесенький. Так бувало (і то часто бувало) зі мною: коли стискали, я зосереджував увагу на головному, отже виключав із поля зору другорядне і не бачив його. Цим другорядним виявилося і здоров'я, і близькі люди, і власна свобода — одне слово, само по собі щось дуже важливе чи, точніше сказати, щось дуже дороге.

Чи можна цьому зарадити? Тільки одним способом можна було — відмовою від мети. Інакше не можна.

Коли б смерть дядька Тимоха сталася в інший час, мабуть, я поставився б з належною чуйністю, а так.... Проте я не виправдовую себе. Не треба було бути таким цілеспрямованим. А то я наче та стріла, що її випустили з лука — нісся вперед, незважаючи на все навколо. Треба було спокійніше йти. А хіба цілеспрямованість з'явилася 1976, 1977 років? Хіба не було її і 10, 20, і ЗО років перед тим? Була! І тільки завдяки тій рисі характеру я вирвався із села і розширив перед собою горизонти майбутнього. Отак, Господи: всякий майбутній крок виростає з попереднього, і не має жодного важливого вчинку, що не мав би в собі чогось від попереднього життя і не зумовлював би чимось наступний крок. Усе життя людини — безперервний ланцюг. І те, що для зовнішнього ока здається вибриком, несподіваним вчинком, неодмінно має підставу в психології самої особи і бодай частково зумовлене її попереднім життям. Отже, кажете: «...не забувайте, що совість дорожче всього, і з нею не можна не рахуватися». Мені ці слова здаються правильними. Та чи всім людям вони здаються правильними? Як ви думаєте? Совість — це моральний суддя, що живе в кожній людині і постійно спостерігає за її діями і виносить свій присуд. Ба, суддя цей зовсім не однаковий. У одного він такий, що забороняє брехати не тільки добрим, порядним, своїм людям, але й ворогам і негідникам. І коли людина переступила все-таки через цю заборону і збрехала, негайно з'являється суддя і докоряє. Ці докори примушують людину червоніти чи ніяковіти навіть тоді, коли говорить з брехуном і недоброю, недоброзичливою людиною. З другого боку, скільки завгодно людей, які брешуть, зовсім не червоніючи та ніяковіючи. Один бреше з крайньої потреби і до того ж страшенному брехуну і все-таки червоніє; другий бреше без жодної потреби і ніскілечки не червоніє, тобто не відчуває докорів совісті. Отже, совість цієї людини — це такий суддя, який дозволяє їй брехати. А може, він дозволяє їй не тільки брехати, а й красти, глузувати з каліки, відняти у старця, побити слабкого. Хіба немає таких людей. Скільки завгодно! Справа, мабуть, тільки в тому, що міра дозволеного у різних людей (груп, суспільних прошарків) різна. З одного кінця стоять люди, що здатні вчинити будь-яку підлість. Це моральні потвори. З другого кінця є люди, в яких совість — занадто суворий суддя, що вимагає від людини по суті справи

ідеального поводження. Це святі. І тих, і тих мало. Абсолютна більшість людей перебуває поміж цими двома крайніми полюсами. Совість цих людей щось дозволяє робити, а щось уже не дозволяє, наприклад, дозволяє збрехати, але не дозволяє глузувати з каліки.

Ви набули свій моральний аршин (совість) у сім'ї, у селі. Ми, Ваші діти, набули його під Вашим впливом у хаті, у селі. Учені кажуть, що основні моральні засади людина набуває до 6 років, а після 6-річного віку вже дуже небагато їх підправляє. Мабуть, так воно й є.

Таким чином, Ваші слова, що з совістю не можна не рахуватися, я розумію в чисто індивідуальному плані: я не можу чинити всупереч своїй совісті, бо тоді вона невідступно дорікатиме мені; злодій теж не повинен чинити всупереч його злодійській совісті, бо вона його постійно докорятиме. Мене совість докорятиме за те, що поставився до смерті Валиного батька як Наполеон до смерті свого солдата, злодія совість дорікатиме за те, чого ж він, виносячи з чужої квартири добро, не прихопив ще з собою і добрий транзистор. Обидвоє ми не маємо душевного спокою і Бог знає, чи матимемо його до самої смерті. У всякому разі я думатиму про те, як спокутувати свою черствість перед душею дядька Тимоха, його дружиною та доньками, а злодій постійно розмірковуватиме над тим, як би залізти ще до найбагатішої квартири, як би вже ні в якому разі не залишити в ній якийсь дорогий предмет. Будьмо ж самі собою й чинімо кожен відповідно до своєї совісті!

— Цур, тобі, — скажете, — добалакався.

— Л що, хіба не логічно? Логічно. Правильно.

Усе це справді має місце в суспільстві. Та і суспільство для всякого має окреме місце: одних підносить за моральні цноти, а інших закидає за грати. Ось так.

У кількох листах Ви кажете, що сумними розповідями зіпсуєте мені настрій.

Ясна річ, сумні речі не веселять. Веселіше було б, коли б Вам було не 79, а 59 років, а мені не 57, а 37. Значно було б веселіше. Та що вдієш. Ми були вже в такому віці, а той, хто ще не був, буде. Життя не складається з красивих квіточок. Воно жорстке. Ми звикли до жорстких обставин і вони нас не лякають. Того пишіте мені про все, як воно є. Це краще, аніж потішати себе безпідставно. Хотілось би добра й тепла людського, аби відтала крига на душі, та де ж його шукати на моїм шляху. Я не скажу, що є нещасний в Бога, ні, не скажу — він дав мені супутників на довгий і тернистий шлях.

А він ішов і йшов... давно міг би й упасти, коли б не мрія, не надія, не синє небо над Дніпром. А. Ви допомагали й допомагаєте мені іти.

Одержав дві похоронні фотокартки з Віктора. Сумно. І не заспокоює душу думка про невблаганність долі, що в кожної людини своя, окрема. Однаково жаль. Звісно, час пригладить, притупить цей жаль, а все-таки як шкода, що нас тепер поменшало на одного!

Був час, коли нас була повна хата і наче аж тісно, а потім роз'їхалися по світу і наче поменшало нас, наче добре було б, коли було б більше. А тепер ось із чотирьох уже нема одного. Пішов один туди, звідки не повертаються, і вже більше ніколи не зустрінемо його. Не раз я гадаю, що Сашкові й Зіні там легше, бо вони зустрічалися, розмовляли, знали одне одного і для них втрата конкретніша: важка та окреслено визначена. А я так мало з ним спілкувався, що в ньому для мене залишилося багато нерозкритого. Що було в тому нерозкритому? Які риси характеру, які особливості світогляду? Він

не з тих балакучих людей, що із першої зустрічі відразу зрозумієш. З ним треба було довше побути, щоб зрозуміти його справжні настрої і приховані здібності. Я знав його колишнього, а в теперішньому лишилось не зовсім зрозумілим, чи пристосовницькі слова і є справжня суть його душі, чи за цією відкритою позою приховується щось трохи й інше? Кожна людина — це окремий світ. І тепер цей світ погас назавжди!

Дивлюся на фото з труною. Сумні скорботні родичі. Такий безмежний жаль!

Кажете, що Сашко і Валя хотіли приїхати до мене на побачення. Мене одного побачення (короткого) позбавили, а довгого (особистого) ще не позбавили. Проте, справа не тільки в тому, побачимося чи ні, справа головне в тому, що вони виявили готовність їхати сюди. Я дуже, дуже радий цьому. Досі було гірко на душі, що Сашко за двадцять років жодного разу не захотів відвідати мене. «Що ж це за брат, — думаю, бувало, собі, — що за скільки років жодного разу не приїхав подивитися на мене в цих моїх умовах?»

Він начебто це кам'яне мав серце і не був байдужий до моєї долі. Якщо це так, то чого ж не захотів приїхати на побачення? Про людей судимо за їхніми ділами, а не за тим, що вони про себе розповідають. Про що ж свідчить факт, що Сашко жодного разу не навідався до мене? Ясно, про що. Мені було прикро. І ось тепер, коли він виявив готовність приїхати, уся прикрість зійшла із серця і я знову бачу у ньому дорогого брата. Буде побачення коли-небудь чи не буде, не так уже й важливо, я ж пам'ятатиму, що він хотів приїхати, отже, не зрікся мене в біді Дуже радий і щиро йому і Валі дякую.

Дякую, що надіслали Романового листа. А він уміє писати по-українському чи ні? Заки я відсиджу строк, Роман закінчить середню школу і піде до війська. Буде вже парубок!

Цікаво прочитати учнівського листа — наче заглянув до школи. Я збережу його разом з Вашими листами собі на згадку.

Листа цього пишу 7 і 8 листопада. 9 листопада у нас робочий день, а ці два дні — вихідні.

Учора було 17 морозу, а сьогодні 14°. Падає ріденький сніжок. Сходив на годинну прогулянку та й продовжив писати лист. Разом з Вашим листом мав лист від Наді. Дякую їй. Пише, що город уже впорала і лишилося перевезти тільки капусту. Написала, як дуже розбудовано Чернігів за останні роки. Цікаво, де ж ті нові міщани працюють? Може, і будують нові підприємства, аби забезпечити їх працею? Ще пише, що там ходить чутка про амністію, і то не одну, а цілих дві! Чого це дві? Колись у 70~х роках у нас регулярно перед першим травнем та 7 листопада поширювали чутки про амністію. А потім ця практика якось заглухла. Може, того, що нас стало менше, а може, того, що з бігом Часу ставало все менше тих, на кого ці чутки впливали. Так чи сяк, та ці чутки якось перестали бути частиною нашого в'язненського життя.

Після того, як закінчу цей лист, буду читати журнал «Українська мова і література в школі». (Чи передплачує Сашко цей журнал для своїх школярів?) У 9 номері надруковано дві цікаві статті про П.Грабовського та одна про Анатоля Свидницького. Виявляється, що пісню «А вже літ як двісті» написав Свидницький. Виявляється, що останнє видання роману «Люборацькі» було неповне і тепер готують уперше повне видання цього цікавого роману.

А з «Літературної України» довідався, що до нового видання творів Ю.Яновського буде включено й роман «Чотири шаблі». Це вельми цікавий роман з періоду громадянської війни.

А що лікарі кажуть про Зінину нежить? Є якісь ліки від хвороби, чи немає? Може, треба вдатися до якогось народного способу лікування травами?

А як дядько Йван почувають себе? Вони не хочуть на старість переселитися до Хрипівки, аби покласти свої кості туди, звідки й вийшли у широкий світ?

А як Іван, Проня, Лєна? Як Паша? При нагоді передавайте їм вітання. Вітання Миколі, Інні й Олі. Вклоняюся своїм: Сашкові з Валею та хрещеникам, Зіні й Наді.

Бувайте здоровенькі, рідна ненько!

Цілую Вас — Ваш син.

P.S. Вкладаю листівку з віншуванням Олі із шлюбом.

1986 року

З листа до матері

Добрий день, Мамо!

Я одержав Ваші листи 14 вересня, що із дядьковим фото та листом, 1 жовтня.

Фотокартка дядька Йвана вельми добра. А чи немає його фото з останніх років життя? Це фото 1969 року — це 28 років до року смерті. З цього фото дивиться чоловік, в очах якого світиться і розум, і сила волі. З листа, що ви його вклали, видно, що ясність розуму у нього зовсім не затьмарена старечим дитинством чи розпадом пам'яті. Ви теж зберігаєте і пам'ять, і розум, дарма, що перейшли вже на 83 рік життя. Батько, наскільки я можу судити з Ваших листів, також не впав у дитинство до самої смерті?

Розумієте, мені це цікаво знати, бо як доживали віку мої батьки, так і я доживатиму. Випадковості тут не буває. Людина розвивається за непорушними правилами біологічних закономірностей і того, знаючи Вашу старість та останні роки життя інших прямих родичів, я знаю, яким я сам буду в останні роки свого життя, а це, само собою зрозуміло, вельми важливо, бо дає можливість обгрунтовано прогнозувати можливі варіанти життя, точніше кажучи, доживання.

Дорогою життя зазнаємо різноманітного псування від різних ударів та хворіб, що калічать і нівечать тіло, але кожна людина від народження дістає генетичний код, що розкриває свою програму змін організму від початку її життя до самої смерті. Звісна річ, зовнішні каліцтва не записані в генетичному коді, вони спроможні обірвати життя раніше, ніж це запрограмовано генетичним кодом, але за всяких зовнішніх шкідливих дій на організм, код намагається їх подолати і реалізувати свою запрограмованість щоякнайповніше.

Краніологічні дослідження сіверян показують, що наш сучасний антропологічний склад практично той же самий, що й був у I1-12 сторіччях. А

залежність (тілесна) кожної людини від своїх дідів-прадідів дивовижно велика. Це варто знати для того, щоб уже в молодому віці бути спроможним бачити свою старість, дивлячись на своїх батьків та дідів.

Я радий, що Ви у свої 82 роки зберігаєте не тільки ясний розум, але й цікавість до життя, допитливість. І сама ця допитливість, психологічна установка не відставати від руху життя, без сумніву справляє великий благотворний вплив — гальмує процес старіння. Правду кажуть: старість — не радість. Усі помремо. Та бо й до могили можна йти по-різному: можна повзти гнилою брудною розвалиною, а можна наближатися спокійною красивою ходою. Крім знань; життєвого досвіду, культури, що їх людина набуває своїми власними стараннями, тут ще вельми важить ота природня властивість зберігати ясний розум (чи впадати в дитинство) на схилі віку. І коли я думаю про Вас, то передусім прошу Бога зберегти Вам розум та цікавість до життя.

Дудінцева «Белые одежды» не маю можливості тут дістати. Колись давно я читав його перший роман за назвою «Не хлебом единым». Як на 50-ті роки, то був сміливий твір. Недавно прочитав роман «Дети Арбата» Анатолія Рибакова про Сталіна до 1933 року. Сміливий твір. Слава Богу, що ми дожили до таких умов, за яких стала можливою поява справді критичної прози. Щоправда, складається враження, що такі умови ще не склалися для української літератури, бо ні роман З.Красівського про Байду, ні роман Р.Іваничука про Кальнишевського з 60-х років ще не з'явилися друком в журналах. Із проскрибованих українських творів другої половини 60-х років надрукували тільки «Собор» О.Гончара. А творів же було більше, особливо коротких жанрів — віршів, літературно-критичних статей, наукових праць. Не друкують поки що й те, що друкували були в 60-х роках, а потім розкритикували (наприклад, роман І.Білика «Меч Арея», книжка з історії М.Брайчевського за назвою «Київська Русь»). Ну, та сподіватимемося, що ще надрукують.

Прочитав я, що у Зіни вирвали моркву. Мерзота якась! Так і хочеться оце замінувати город, щоб ноги повідривало, аби знав, як лазити по чуже!!

Пишете: «Не дай Боже розчарування, бо воно дуже важке, то до всього треба бути готовим і не впадати в розпач». Добре кажете, далебі! Не дай Боже! Тільки я гадаю, що воно не так важке, як руйнівне. Розчарування — це зневіра, відмова від того, що становило мету чи сенс життя; це втрата надії добитися свого в житті, а звідси: або прийняття чужих цілей за свої (і тоді жалюгідне плазування), або відмова від самого себе (і тоді самогубство).

І далі кажете: «Може, якось переживемо, бо ми багато пережили незаслуженого важкого».

Знаєте, оці слова «незаслуженого важкого» викликають у мене багато думок. Загалом — то кожен має те, на що він заслуговує. Я не виходжу з того, що хтось про когось має дбати. Кожен сам мусить дбати про своє благо; ніхто не зобов'язаний давати комусь якесь право. В основі понять справедливості лежить закон боротьби. І коли ми поціновуємо сучасні критерії справедливості, то подумки повинні уявляти, що перед сучасними були передсучасні, а перед ними ще раніші і ще раніші, і що в далекій глибині вони зближуються із правилами тваринного світу. Ясна річ, ми цивілізовані

люди і наші взаємини регулює сила-силенна цивілізованих національних звичаєвих правил, але під цим товстим шаром є небагато основних правил, що покликані забезпечити основне — біологічне існування, тобто, правила виживання в біологічному світі. Вони недалекі від тваринних правил. А на тому рівні, тобто, в прапервнях людського роду, ніхто нікому нічого не дає (і не зобов'язаний давати!) і кожен має те, що він спроможен сам узяти. І того, коли Ви кажете, що Ваше життя було важке, я вірю Вам, а коли Ви добавляєте, що його не заслужили, я питаю Вас: «А що Ви зробили, аби воно не було таке важке? Ви бачили, що життя важке і в Степана, Якова, Назара, і не тільки в сусідів, але й в інших. Звідси ясно, що Вам важко не того, що Ви дурніші чи ледачіші від інших, а того, що є загальна причина. Що ви зробили, щоб усунути загальну причину і покращити собі життя через покращення його усім? Нічого не зробили. Значить, Ви і не заслужили легшого життя. Ви мали таке життя, якого Ви і варті».

Якщо це звучить не по-синівськи жорстоко, тоді пробачте. Та, позаяк, ми обидвоє любимо правду більше за лагідненькі слова, я й написав Вам цю колючу правду. Зрештою, Ви не тільки моя мати, Ви ще й громадянка, Ви ще й дочка свого народу.

Бувайте здоровенькі, Мамцю.

4 жовтня 1987 року *Л.Л.*

ЗАСЛАННЯ

ВСТУП ДО ПРОЕКТУ ІНСТИТУТУ

Роздумуючи над долею поневолених народів та шляхами боротьби за незалежність, я бачив, що це відбувається за кількома схемами. Зрозуміло, що боротьба супроти колоніального гніту і здобуття самостійності у кожного народу своя і неповторна як неповторною є кожна окрема нація, однак теоретичний розум у своєму прагненні до пізнання намагається виявити закономірності і за зовнішніми проявами розпізнати внутрішні причини. Аналізуючи один, другий, третій окремий рухи до самостійності, розум виявляє низку явищ, що повторюються в кожному з них, і робить з цього логічний висновок про надіндивідуальну закономірність їх. Якщо ж існують надіндивідуальні явища, тоді те, що повторювалося в минулому, має бути присутнє і в майбутньому.

Коли б у русі кожної поневоленої нації до свободи були риси, притаманні тільки і тільки їй, тоді закономірним був би висновок: український шлях до самостійності матиме тільки свої і тільки їй притаманні риси. Він у жодній мірі не повторить те, що було властиве іншим народам.

Якщо б таке припущення відповідало істині, тоді це означало б, що в нашій боротьбі за свободу ми не зможемо скористатися з досвіду інших націй. Але, якщо неможливо скористатися з досвіду інших, тоді його і не варто вивчати. Тоді вивчення національно-визвольних рухів має суто теоретичне значення без жодного впливу на наступну практику, тоді рух постає як дискретне явище, а не безперервний потік, у якому кінець кожного вчорашнього є початок кожного сьогоднішнього. У дійсності не так. Життя нації не дискретне в часі і не ізольоване від життя інших націй у просторі, тому вивчення їхньої історії допомагає краще розуміти самих себе; вивчення чужинецького досвіду допомагає розв'язуванню наших національних проблем.

Так ось одним зі складових чинників боротьби поневоленої нації за свободу є боротьба за утвердження своєї мови.

Всякий колонізатор у тій чи іншій мірі прагне накинути колонізованому народові свою мову. Колонізований народ усвідомлює руйнівне значення чужої мови для його національного існування, проте, він усвідомлює й інші негативні чинники окупації. Перед ним постає проблема вибору цілей: якщо обставини дозволяють порушувати основне питання — боротьбу за самостійність, він приступає до боротьби, а якщо кардинальне питання неможливо ставити через відсутність об'єктивних передумов, народ береться *за* ті проблеми, за які можна братися в умовах окупації з метою створення передумов для посилення національно-визвольного руху в майбутньому.

Однією з таких проблем є мова. На легальній основі в умовах окупації вона дає можливість утверджувати найістотнішу рису нації.

Мовна проблема була, наприклад, сферою боротьби для чехів і словаків у період перед розвалом Австро-Угорської імперії до створення незалежної Чехословаччини. Згадаймо характер патріотичних змагань нашої інтелігенції з початків XIX сторіччя (Харків, Західна Україна).

Неможлива підготовка до національно-визвольної боротьби без руху за утвердження мови. Неможливий національний духовно-культурний ренесанс без руху за відродження мови.

Литовці завоювали самостійність після російської революції на основі поширеності серед інтелігенції державницької самостійницької ідеї, але після проголошення самостійності проблема відродження мови впродовж цілого десятиріччя становить одну з найважливіших проблем їхнього духовного життя. Прагнучи (перед зовнішньою загрозою) до посилення внутрінаціональних духовних зв'язків, литовська інтелігенція ініціювала широкий народний рух за очищення мови від чужих впливів, за литвинизацію культури, імен і прізвищ своїх громадян. Вони відкинули зрусифіковані прізвища і повернули собі свої. Більше того, вони дали можливість нелитовцям переробити свої прізвища на литовський лад. Двадцять років, що Господь подарував литовцям в період між двома світовими війнами, дали їм можливість із литовського населення зробити литовську націю. Ця нація зустріла обидві окупації з героїзмом і завзяттям, що може зрівнятися хіба що з героїзмом і завзяттям наших західних волиняків і галичан!

* * *

Перебудова рухалась повільно. За день до закінчення 10-річного терміну ув'язнення мене взяли з тюрми концтабору особливо суворого режиму в п.Кучино і перевезли на кілька сот метрів до карцерної камери — приміщення камерного типу суворої зони 36. Прапорщик Шаринов з величезним задоволенням демонстрував своє право відчиняти й зачиняти тюремні двері не у своїй, а в сусідній зоні. Поруч із ним стояв місцевий прапорщик і смирно дивився, як прапорщик із сусідньої тюрми з видом явної зверхності наказав йому віддати один з двох ключів. Він віддав Шаринову ключ. Шаринов поклав ключ до своєї кишені, гордо показуючи нове місце ключа, потім витягнув його і відімкнув зовнішні двері. Я стояв поруч і був потрібен Шаринову як свідок його приниження місцевого прапорщика.

Відімкнувши і відчинивши окуті залізом двері, Шаринов кинув поглядом до середини, потім вишкірився до мене й уїдливо мовив:

— Тут, Лук'яненко, для вас підходящіше місце, ніж там було.

— Попробуєте ще й ви такого місця, — сказав я йому.

— Ви давно цього чекаєте, — кинув у відповідь мені Шаринов. — Не дочекаєтесь!

— Дочекаюся!

— Швидше заходьте!

Я вже переступив поріг і він грюкнув за мною дверима.

Вже зачинивши, за дверима, буркнув:

— Речі зі складу одержите потім.

Карцерна камера була холодна й вогка, стіни — цементований «кожух», денне світло через малесеньке вікно з гратами і жалюзями майже зовсім не проходило, через відкриту туалетну дірку йшов до камери сморід і холод.

За пару годин принесли валізку і торбу з речами, яких я не бачив з дня приїзду на Урал взимку 1980 року. Цікаво, що збереглося? Що розікрали ці злодії?

Та й хіба я пам'ятаю, що має бути в мішку й валізці? Мають бути листи від рідних, а серед них мої листи від імені брата Віктора до мене. Чи збереглися?

Я розв'язав мішок. Усе в ньому було перемішане і перевернуте. Вирізки з газет і журналів, зв'язані за тематикою, напхаті в мішку як попало. Листи, які я позв'язував був за роками, були перемішані з білизною, валянцями, рукавицями. В такому ж стані була валізка з книжками, журналами, вирізками.

Що збереглося?

Усе, що можна забирати й красти, ці московські кати вже багато разів забирали й крали. Згадав дороги під конвоєм. Серце заніміло. І десь заворушилось почуття, що завжди навідувало мене в часи переїздів конопляною поштою. Наглядачі гуртом роздягають догола, перетрушують, перемішують

усе і виштурхують мерщій, аби взятися за чергову жертву. Встерегтися ніяк не можна, і я себе заспокоював: усе моє багатство в голові, а воно завжди зі мною. Як казали стародавні римляни — Omnia mea mecum porto.

Далекий шлях, пані-брате,
Знаю його, знаю.
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.

Тарасе, Тарасе, твої наглядачі хоч християни були, а мої й за теорією мають ненавидіти мене.

Уночі мене відправили до пермської пересильної в'язниці і на якийсь час посадили до великої порожньої камери, в якій перед дорогою збирали карних злочинців. Мабуть, їх зовсім недавно вивели. Катаринка була без покришки, коло неї валялася купа брудних газет та цигаркових недопалків. На столі на газетах лежали голови з тюльки, шматки хліба, півбуханця і один цілий буханець. Я витягнув кучинський хліб, що мені дав був прапорщик Шаринов, поклав на стіл і взяв хліб карних злочинців. (О, як рятував він мене наступні два тижні!).

Годин за три-чотири мене завели до однієї з тих камер тюрми, що призначені для політичних в'язнів, і промучили там до 24 грудня 1987 року. Десь через тиждень мордувань — ударів нижче пояса, приїхав заступник начальника облуправління КДБ, запросив на бесіду і сказав, що вони могли б спрямувати мене в Україну, а не в Сибір на заслання, коли б я дав слово, що в Україні не встряватиму в боротьбу і перейду на приватне життя. Я, звісна річ, відмовився. Мене повернули до камери, і я продовжив писати свій проект створення громадського інституту ім.Житецького. Наглядачі бачили, що я щось пишу, і не відбирали. Може, через те, що однаково скоро опинюся на засланні і там не зможуть встежити за моєю «писаниною», а може, того, що й газетам у цю пору вже дозволяли писати багато. У кожному разі, на душі ставало легше, хоч після їжі серце починало боліти більше й більше і не раз хотілося порізати м'яз на грудях, щоб біль зсередини перевести назовні й не давати йому розливатися по всій лівій частині грудей.

Везли мене на заслання двадцять днів грудня і цілий січень 1988 року. Транспортування перетворили у суцільне мордування. Не творчі муки над черговою статтею мене мучили, а намагання не втратити пильність і не дати чекістам на одній з численних пересильних в'язниць перехитрити мене й поставити мат.

Як дуже сильно дехто з них намагався поховати свідка! Маршрут ускладнювали та всіляко розтягували в надії задушити. Проте, ставлення до мене явно розділилося і з'явилися люди, які намагалися на їхній ділянці шляху не допустити смерті. На переломі 1987-1988 року в тоталітарній системі з'явилися доволі глибокі тріщини. Вони примушували розумніших людей з МВС, виконуючи злочинні завдання КДБ, оглядатися на задні колеса.

Політичний розвиток в Україні пішов доволі швидко, і нам вдалося розв'язати головні проблеми — здобути самостійність і демократизувати суспільство раніше від розв'язання економічних, культурних і мовних проблем. Це не означає, що їх не потрібно буде розв'язувати. Відродження нації неможливе без відродження мови. І хоч ця проблема знову поступається місцем важливішій проблемі — реорганізації всієї національної економіки - однаково для неї час прийде і духовне відродження нації постане на всю свою височину і приверне до себе загальну увагу. Новий час знайде нові організаційні форми для українізації України. І я вміщаю проект громадського інституту ім. Житецького лишень як свідчення намагань за будь-яких умов робити максимально можливе для рідної країни.

ПРОЕКТ

22 вересня 1987 року Президія правління СПУ ухвалила постанову, спрямовану на виправлення сумного стану української мови в суспільстві. Автори постанови прагнули охопити всі головні мовні проблеми і того, задля скорочення тексту, змушені були обмежитися загальним викладом і проблем, і способів розв'язання їх.

Постанові можна закинути багато докорів, та суть її не в недоліках. Головне в тому, що вона накреслює величезний план на виправлення ненормального становища з мовою на Україні.

Постанова Першої республіканської наради з питань мови 1963 року, може, в чомусь була й ліпша за теперішню, та яка користь з постанови 1963 року, коли минулі 25 років (ціле покоління!) нація не відновлювала своєї мовної культури, а навпаки, швидченно плюндрувала її. Ми докотилися до такого жалюгідного стану, що в теперішніх умовах постанова президії СПУ об'єктивно становить велику позитивну програму, якій можемо тільки радіти, коли Спілці письменників удасться хоч повільно втілювати її в життя.

Постанова вузька в тому сенсі, що вона говорить про письменників та культурні й освітні державні установи і майже не зачіпає інші суспільні верстви. Проте, має рацію: вони самі повинні щось робити. Мова народу — справа всього народу, а не лише самих письменників. Хоч для письменників мова — знаряддя їхнього виробництва і як фахівці, вони мають дбати про неї в першу чергу, проте вони — малюсінька частка нації і того неспроможні змінити всі суспільні умови, від яких цілковито залежить і становище мови. За межами письменницької організації є чимало людей, які щиро вболівають за мову і раді щось робити для розширення її ролі та поліпшення стану.

Демократизування совітського суспільства, хоч і перебуває поки що на найперших порах, одначе вже й тепер дає можливість патріотичній громадськості взятися за справу. Професор Запорізького університету пан Чабаненко слушно дорікає: «Тільки ми, як завжди, плентаємося в хвості та все на щось нарікаємо» (у статті «На березі нашої духовності» «Літ. Україна», 44, 29.10.87 р). Справді, українці не поспішають користуватися з демократизації. А жаль. Справді, на сьогодні маємо, окрім постанови секретаріату СПУ про створення Комісії зв'язків СПУ з навчальними закладами та постанови президії СПУ з 22.09.87 року, не тільки невелику кількість слушних міркувань у кількох добрих статтях добродіїв Плачинди, Стадниченка і ще кілька.

Це ще не діло. Це тільки вступ до діла. Без нього не обійдешся. Та дай, Боже, щоб на цьому й не скінчилося! Бо тільки діло може змінити стан, а не слова.

До висловлених пропозицій подано на розсуд громадськості ще одну. Вона виникла у бесідах, що точилися навколо питань: що можна зробити в сьогоднішніх реальних умовах? Як можна від теоретичних розмірковувань про рятування мови перейти до практичних дій?

Позаяк дозволили створювати, з одного боку, різні неформальні групи, а з іншого — кооперативи, то варто створити громадський Інститут української мови, наприклад, імені вченого — мовознавця Житецького (задля зграбності його можна б назвати «Інститут Житецького»),

Мета Інституту:

Прискорення виконання праць, що їх Інститут Мовознавства АН УРСР розтягує на десятиріччя або й зовсім неспроможний виконати. Інститут, таким чином, допомагає Інститутові Мовознавства, узгоджуючи частину своєї праці, а частину здійснює поза ним самостійно.

— Прискорює видання літератури з різних аспектів мови видавництвами УССР, для чого входить з ними в ділові взаємини.

— Позаяк повернення до мови — це повернення до живої мови, а не підручника граматики, то Інститут сприятиме збільшенню доброї україномовної літератури різних видів.

Інститут сам видає і продає літературу.

Склад Інституту:

До Інституту можуть входити вчені мовознавці з різних учбових закладів, учителі, письменники, журналісти, люди інших професій і станів — усі, хто виявив би бажання докласти своїх сил для піднесення мови із занедбаного стану.

Структура Інституту

Загальні збори активістів — правління — голова. За об'явою фундаторів на загальні збори громадського Інституту приїздять і беруть повноправну участь у роботі всі, хто захоче. Реєстрації учасників немає, наступні збори за рік відбуваються на тій же засаді разового скликання.

Загальні збори збирають правління і за його пропозицією — голову та ревізора.

Правління створюють з ланок:

а) словникової;
б) мовознавчої та мовної популярної літератури;
в) видавничо-торгівельної;
г) скарбника;
д) писаря.

Інститут незалежно від своєї юридичної адреси запрошує до праці добродіїв з усієї України і поза Україною сущих.

Інститут залежно від своїх можливостей створюватиме осередки і в інших містах України.

Інститут засновують на кооперативній основі.

Для нормального виконання своєї мети Інститут потребує стати юридичною особою, для чого подає на затвердження в органах влади Статут, форми видавничого і товарного знаків та відкриває в Держбанку окремий рахунок.

Ще один важливий момент до організаційних засад:

Верхом своїм ми в демократії; зір спрямований, до сонця, в повітрі ловимо новий дух і руками пробуємо махати, аби полинути вгору. Низ же усією вагою тримає нас долі: нога обплела сила-силенна старих формальних відносин та людських звичок і так вони липко загрузли в бюрократичному мулі, що геть не дають нам зрушитись з місця. Того для забезпечення умов плідної праці Інституту необхідно мати або в складі правління, або на договірній основі юриста, щоб бюрократичні перепони яриг-крючкотворів долав би їхньою крючкотворною зброєю і звільнив би їхніх людей для корисної праці.

Кошти Інституту:

— Інститут звертається через засоби масової інформації та власну рекламу до всіх громадян і неурядових організацій по добровільні внески;

— Інститут має певні прибутки від виконання платної праці за договорами з республіканськими видавництвами та власної виробничої діяльності;

— Інститут має певні прибутки від участі в торгівлі літературою;

— Інститут може організувати платні лекції, курси, семінари тощо;

— За домовленістю з Міністерством фінансів організовує лотерею для збирання грошей загального призначення чи оплати окремих конкретних видань, наприклад, словника Дашкевича;

— Для прискорення друкування україномовної літератури Інститут може бути готовий організувати бригаду для роботи, наприклад, на кам'яному кар'єрі, де роботу бригади зарахували б у рахунок окремих експортних квот, а ті держави, що їм продають з українського граніту облицювальні плитки, надрукували б для інституту на відповідну суму «Синонімічний словник» Багмута й Пилинського чи, скажімо, «Від Мирного до Хвильового» М.Рудницького.

Інститут як кооператив може наладити фінансово-економічні взаємини з українськими закордонними підприємствами та видавничими організаціями.

Словникова ланка:

шляхом активних роз'яснень своїх завдань і труднощів через усі засоби масової інформації та зустрічі з громадськістю залучає до співпраці вчителів, студентів — загалом людей різних суспільних верств для:

1) Збирання місцевих слів, яких немає в існуючих словниках;
2) Збирання наукової, технічної, медичної, психологічної та іншої місцевої термінології, що її немає в існуючих словниках;
3) Збирати місцеві фразеологізми та ідіоматичні вислови, що досі не потрапили до словників;
4) Вигадування слів і термінів для позначення нових реалій та заміни незграбних чужих слів і словосполучень на милозвучні та зграбні свої.

Оголошує через газети конкурси на кращі слова й терміни для заміни таких термінів як консерваторія (що в українському вусі викликає не музику, а образ виробничого цеху для консервування яблук), бакалія, галантерея та ін.

Веде картотеку і наповнює національну словникову картотеку Інституту Мовознавства АН УССР.

Встановлює взаємини з українськими мовознавцями та активістами мовної справи в інших державах для залучення їх до спільної праці в словникарстві, зокрема, для складання іншомовно-українських та українсько-іншомовних словників.

Сприяє Інституту Мовознавства, СПУ та редакції журналу «Сузір'я» швидше виготовити й видати словники народів Совітського Союзу для перекладів на нашу і з інших мов.

Ланка мовознавчої та мовно-популярної літератури:

— Видобуває із небуття мовознавчі праці українських учених різних часів з усіх теренів України та емігрантських учених. Готує їх до видання видавництвами УССР чи видає самостійно.

— Видає популярні книжки на взірець «Як ми говоримо?» Антоненка-Давидовича та праць шановної пані Коваль А.П.

— перекладає і видає окремі кращі популярні книжки з мови, що їх видають у себе інші народи.

— Проводить конкурси на кращу популярну книжку з питань рідної мови й організовує її видання.

Видавничо-торговельна ланка:

Організовує.

Проводить перетрактації і укладає угоди з республіканськими видавництвами з метою включення до планів випуску видавництвами тої літератури, яку кооперативи зобов'язуються продати і внести належну суму на рахунок відповідного видавництва.

Важливо не чекати, заки нам хтось щось зробить, а самим братися до діла. У плані переходу до нового мислення мусимо відмовитися від уявлення про структуру державних інституцій як таку, що охоплює всі сфери економічного суспільства й духовного життя, спрямовує їхню діяльність і задовольняє всі наші потреби. Нове мислення, нове розуміння полягає в тому, що держава з усіма своїми органами й інституціями неспроможна належним чином керувати всім і задовольняти всі потреби громадян. За межами державного керівництва залишаються широкі сфери суспільного і громадського життя зі своїми інтересами й потребами, для задоволення яких громадяни мають створювати різні свої організації й групи. Не чекати від держави, а дбати самим про себе. Така громадська ініціатива звільняє державні установи від багатьох клопотів, а з іншого боку, прискорює задоволення потреб своїми власними силами.

Створення громадського Інституту мови може бути однією з форм прискореного подолання несправедливого приниження й нехтування рідної мови й повернення до наших національних джерел. Того я вношу цю пропозицію **на** розсуд громадськості.

В дорозі, з конопляної пошти, Л.Лук'яненко
січень 1988 року

252016, Київ-МПСС, бульвар Лесі Українки, 20.
Редакції газети «Літературна Україна».

Відкритий лист Голові Держтелерадіо УРСР

Шановний пане Охмакевичу!

Статистика в різний час називала різну кількість українців, що живуть в СРСР поза межами України. У 50-х роках на території РСФСР було 5 млн. Тепер, либонь, менше. Та однаково мова йде не про тисячі, а про мільйони українців. Уже два місяці я живу в Томській області. Судячи з місцевої преси, а також зі складу самого села Березівки, де я живу, у Томській області живуть тисячі українців. По-різному їх привела доля на широкі простори Західного Сибіру. Та виїзд з України зовсім не означає, що вони перестали бути українцями. Аж ніяк! Ми залишаємось українцями і для нас зовсім не байдуже, що діється в Україні. Навіть ті українці, що утворили національно змішані сім'ї і пустили глибокі коріння в Сибіру, часто використовують відпустки для поїздок на рідну землю. Значна частина українців сибірське життя вважає за тимчасове і думає переселитись на Україну ближче до рідних. Старших людей часто затримує в Сибіру єдине — бажання допрацювати до пенсії, бо вона тут більша, ніж в Україні. Молодші приїхали сюди в пошуках більшого заробітку і також не збираються тут вік вікувати.

Україна — це місце постійної «прописки», а всі інші території — для задоволення тимчасових потреб та інтересів (більші заробітки, романтичне прагнення побачити далекі краї, пошуки пригод тощо.) Після задоволення мандрівних потреб кожен збирається повернутися додому. Дома — це на Україні, де народився і вперше вдихнув повітря і вимовив слово «мама», де дід і баба живуть, де могили пращурів з їхніми великими й малими ділами, де синє небо над Дніпром і тужлива, тужлива пісня.

Навіть якщо комусь і не судилося повернутися на Україну і він складе свої кістю в холодну сибірську землю — однаково, доки живий, дослухається новин з Україні і радіє з кожної доброї звістки.

А як почути звістку? Газети, листи, Це добре. Та цього мало. Хочеться слухати українське радіо. Постійне перебування в іншомовному середовищі веде до збіднення й засмічення мови чужими словами.

Українське радіо хочеться слухати не для міжнародних новин — їх можна почути і через московське радіо. Українське радіо хочеться слухати задля новин українського життя, задля підтримування відчуття причетності до долі своєї нації, задля корекції власної мови.

Якби ви знали, як хочеться чути добру, чисту українську мову просто задля самої вимови, задля тих рідних звуків, ритміки, мелодики, що колисали нас з дитинства! Якби ви знали, як хочеться на чужині пірнути у хвилі рідних звуків і линути, линути в їхній стихії, з'єднавшись духовно в єдине ціле з нашими дідами-прадідами від сивої давнини часів Нестора і Митуси, від Наливайка і Хмельницького та козацьких часів через апостола національного відродження 19 сторіччя Шевченка до 20 сторіччя з його безмежно тужливим, як гірка доля нещасного народу: «Чуєш, брате мій...»

Чуєш, пане Охмакевичу!

Цілий місяць я невтомно верчу ручки транзистора з пошуках рідного слова і ніяк не знаходжу. Де воно?

Я чую Туреччину, Англію, Албанію, Швецію. Чую Японію, Корею і США. Я чую далеку Австрію, а України немає. Де ж подівся 50-ти мільйонний народ? Чого не чути його голосу у світовому ефірному хорі?

За весь час одного разу вловив українську пісню. Серце йокнуло з радості, ага, думаю, отже, й ми є на земній кулі! Леле, щойно мовив слова подяки Господові, як пісня скінчилася, і наша добра киянка жваво зацвенькала по-англійському.

Вельми сумно. Не того сумно, що київське радіо пересилає пісні в англомовні країни — хай передає, бо там живе теж кілька мільйонів наших кревних краян, і чого б це мали їх забувати. Сумно те, що київське радіо ігнорує 5 млн. українців, які живуть у Росії, Казахстані та інших далеких землях Совітського Союзу.

В сучасних умовах демократизації і гласності та прагнення до справедливих суспільних і національних відносин слід усунути явну несправедливість, що її вище описав, і того прошу вас, шановний Охмакевичу, як Голову Українського Держтелерадіо, започаткувати українські радіопересилання для українців азійської частини Совітського Союзу.

2 квітня 1988 року Л.Лук'яненко

Христос Воскрес!

Служба Божа з Вашої церкви линула через гори і долини, через широкий океан і такі ж розлогі сибірські простори.

Звук приймача в шипінні з нерівними проміжками то дужчав, то слабкішав, викликаючи в уяві образи розбурханого моря, що з шурхотом і шипінням накочувало свої потужні хвилі на крутий берег. Потім застогне могутньо. Трохи затихне, відступаючи від своїх глибин, щоб за хвилину знову накинутися з ревом на берег.

На цьому звуковому тлі лине чудова мелодія церковного хору. Слова майже не вловиш, але в мелодії щось таке близьке, рідне, таке до болю своє. Воно підхоплює душу і несе її у високості рідного неба; несе до Києва — мабуть, отак же добре співали хористи Києво-Могилянської академії; несе на Січ, що добре співала й воювала, плавала в бурхливому морі і кров'ю вмивалась; несе душу на Дніпро шукати долю свою. І згадує зажуреного козака, що

Понад Дніпром ходить,
Викликає долю:
Гей, гей, доле, вийди із води,
Визволь мене, серденько, із біди...

Це Свидницький квилив понад сторіччя тому.

А що ж наступні покоління?

Ні, не тільки плакали й стогнали — боролися! Дві могутні хвилі визвольних змагань за першу половину сторіччя.

Розпорошилося по світі кілька мільйонів.

Та не асимілювалися, не згинули, а зберегли душу. Вона пульсує зв'язками поміж себе. Ці інформативні зв'язки — нервова система, що об'єднує всі члени в один складний організм світового 50-ти мільйонового українства.

Мелодія хору притихає, а натомість наближуються до слухача чіткі й виразні слова молитви за рідний край і нас грішних.

Десь унизу плюскає океан, а над ним чітке карбоване слово. Це слово рідне, своє. Це те слово, що зростало впродовж тисячоліть понад Дніпром, матеріалізувало нашу душу в культуру і, в свою чергу, надало українській душі своїх неповторних у світі своєрідних рис. Воно заповнило ефір земної кулі; воно спроможне досягнути кожного українського вуха, наповнюючи душу радістю від єднання усіх нас з усіх континентів у велику спільноту кровних родичів.

І тепер, коли сплюндрований Київ мовчить, собор Св.Володимира у м.Пармі у великий день Христового воскресіння став центром усього українства, нашим національним серцем, що розганяє животворну кров у всі пори нашого тіла.

О, ти не помреш, Вкраїно моя рідна,
Доки лунають в просторі слова
Гартовані в соборі Наконечним
І зроджені на берегах Дніпра!

Знову хор!

Як добре, що служба Божа нашою мовою! Отже, Господь приймає нас такими, якими ми є, і не мусимо звергатися до нього чужою мовою.

Він визнає її за рівноправну, повноцінну, він визнає нас за рівних з іншими.

Слухаю хор, а вуста благають: тож прирівняй нас, Боже, і в головному! Прости наші гріхи. Ми прогнівили тебе своїми чварами та віковічною незгодою, і Ти покарав нас, пожбуривши нас під ноги ворогів наших. Прости, Боже. У неволі ми навчилися шанувати волю, і зберігатимемо твій дар — землю нашу — у згоді та єдності різномаїття. Даруй нам, Всевишній Творче, бути самими собою!

Затихнув хор.

І океанський шум ущух, аби не заважати вислухати великодні послання наших духовних отців Митрополита української православної автокефальної церкви Мстислава та Митрополита української католицької церкви Сулика, що своїми щирими словами надихають нас із глибокою вірою і мужнім терпінням сподіватися на хуткий кінець страсного тижня України та початок її Великодня.

Живу в сибірських лісах і снігах, а думками вертаюсь до України. Радіотехніка надає можливості підтримувати бодай однобічний зв'язок із рідним краєм, та Київ мовчить — у густому ефірному хорі немає з Києва рідного слова.

Слава Богу, що є ви — наші заморські брати — своєю працею ви підтримуєте нас, зневажених Києвом українців в совітській чужині, та даєте почуття причетності до життя українців у світі. Велика вам дяка.

У дні воскресіння Христового, коли усе воскресає до нового життя, нехай воскресне і наша доля з глибин сумного небуття!

Воїстину воскрес!

10 квітня 1988 року, Старий козак Левко Лук'яненко
с Березівка

ВАСИЛЬ СТУС: ОСТАННІ ДНІ

У період до 1979 року КДБ СРСР остаточно переконався, що перетяти вихід антикомуністичних викривальних документів на волю і далі за кордон з мордовської політичної в'язниці він неспроможний, і того вирішив перевести політв'язнів аж на Урал і там повністю ізолювати від світу. Місцем нового розташування вибрали село Кучино Чусовського району Пермської області. У Кучино від 1972 року був політичний концтабір суворого режиму для тих, кого судили за політику вперше. Розташування поблизу від нього політичних рецидивістів (тих, кого судили були двічі), полегшувало вирішення оргаизаційно-господарських справ, забезпечення їжею, водою, працею тощо. Та й саме Кучино, хоч і називалося селом, складалося з мешканців одного виду — теперішніх і колишніх сімей наглядачів та іншої обслуги концтаборів. Це населення, окрім формальних зобов'язань нерозголошування державної таємниці (а політтабори були державною таємницею, бо офіційно їх не існувало), було призвичаєне тримати язик за зубами і в Москві сподівалися таким чином надійно заховати нас від людського ока.

Конструювання тюрми доручили заступнику начальника 36-го спеціального (політичного) концтабору майору Федорову. Це був відомий садист і він все зробив для того, щоб тюрма стала душогубкою.

Для того, щоб примусити політичних супротивників відмовитися від своїх ідей і перейти на бік влади, застосовують великий набір різних методів ламання душ: карають непокірних, створюють кращі умови для тих, хто вагається, винагороджують тих, хто вже зламався і став їм допомагати.

На це ж спрямований і Виправно-трудовий кодекс Російської Федерації. Федоров і сконструював тюрму, в якій під одним дахом можна було створити для людини зовсім різні умови. Довгий тюремний корпус був поділений на три частини: з одного кінця полегшений режим, посередині — особливо суворий, з другого кінця — штрафна (карцерна) частина.

До першої (полегшеної) частини переводили тих, хто відбув третину строку ув'язнення, виконував норму виробітку і не порушував режиму. В'язні цієї частини обслуговували кухню, бойлерну, вантажили й розвантажували продукцію, і хтось із них робив найганебніше — полов траву на вогневій смузі вздовж паркану та доглядав її в чистоті, щоб краще видно було того, хто здумав би тікати, та легше його було б застрілити. В'язні цієї частини тюрми мали можливість виходити на подвір'я, а щоб не спілкувалися з іншими, весь двір був перегороджений залізною сіткою.

Основна частина тюремного корпусу мала повздовжній коридор. По один бік його були камери для праці, по другий — для помешкання, причому в'язнів розташовували так, що коли були в робочих камерах, сонце було в житлових, коли були в житлових, сонце було в робочих.

На другому кінці тюрми була штрафна (карцерна) частина — чотири карцерні камери вздовж поперечного коридору із зовнішнього боку (3, 4, 5 і 6) і з внутрішнього дві робочі (2 і 7) та лазня і кінець основного повздовжного коридору. До карцеру садовили за порушення режиму, невиконання норми виробітку, за антирадянські статті, вірші і тому подібну творчість.

Карцерне ув'язнення — це кара, і щоб вона була сувора, у карцері варену їжу дають через день, постелі немає і в'язень спить на голих дошках (щиті), який у день замикають до стіни, а на ніч кладуть горизонтально на два стовпці, що вдень правлять за стільці. Запроторюючи до карцера, в'язня перевдягають у тонкі погані штани й куртку з написом «ШИЗО» (Штрафний ізолятор), а весь свій одяг і білизну (в т.ч. і труси) знімають. У карцерному коридорі в системі водяного обігрівання вмонтовані вентилі, за допомогою яких наглядачі опускають температуру в карцерних камерах залежно від того, як заплановано мордувати жертву.

Відповідно до правил режиму утримання в'язнів нам належала прогулянка на свіжому повітрі тривалістю одна година на добу. Щоб не порушити ізоляцію в'язнів однієї камери з в'язнями іншої камери, для прогулянок спорудили спеціальні клітки площею чотири на п'ять та п'ять на шість метрів. Стіни обшили бляхою, а зверху натягнули густі ряди колючого дроту. В'язнів з трьох камер заводили до трьох таких кліток, щоб годину могли подихати свіжим повітрям. Вище рівня колючого дроту споруджено дерев'яний поміст, по якому ходив наглядач і спостерігав зверху за в'язнями, щоб вони не перемовлялися та не перекидали записок.

Біля карцерної частини тюрми було дві клітки для прогулянок розміром два на три метри. Якщо в'язень-карцерник працював, тоді йому надавали півгодини прогулянки на добу, якщо відмовлявся працювати, прогулянки не давали.

Василь Стус

— Фашисти-и-и! — обурено кричав Стус, ідучи по коридору від кабінету начальника до камери. — Фашисти-и-и!

— Що сталося, пане Василю? — спитав я пізніше.

— Уже півроку не маю ні від кого листів. Дружина часто пише, а вони не пропускають. І мої листи усі ріжуть. Півроку не можу й слова передати. Конфіскували й червневий. Хотів ударити телеграму до дружини, що писати нічого не дають і заткнули геть чисто рота. Викликав Долматов. Кричить:

— Наклепуєте! Ніхто вам рота не затикає!

— Як не затикає? — питаю. — Ви ж півроку не пропускаєте жодного листа!

— Не пишіть націоналізму і тоді пропускатимемо.

— У чому ж ви бачите націоналізм?

— Ви самі добре знаєте, у чому націоналізм.

— У телеграмах теж націоналізм?

— У телеграмах наклеп на нашу радянську дійсність.

— Але ж правда, що ви півроку не пропускаєте моїх листів до дружини.

— Ні, неправда. Це ви самі не хочете, щоб ваші листи дійшли і тому так пишете.

— Я не пишу ніякої неправди!

— Ви добре знаєте, що можна писати, а чого не можна.

— Та я вже й так вихолостив листи до повної порожнечі.

— Але й те, що в них залишилося, — націоналізм та наклепи.

— Для вас націоналізм у самій уже українській мові.

— Пишіть по-російському.

— Тоді пропускатимете?

— Тоді пропускатимемо.

— А з наклепами?

— Тоді їх меншатиме.

— То ви хочете, щоб я перестав бути собою?

— Я хочу, щоб ви стали радянською людиною.

— Зрікся народу і став би безпринципно казати те, чого не думаю.

— Не кричіть. Остуджу карцером!

— Що ви лякаєте? Життя наше ви й так перетворили в пекельну муку.

— Ось бач! Ви знову зводите наклеп: вас хтось тут бив? Лаяв матом?

— Не бив. Не лаяв матом. Ви тонше точите кров по краплині!

— Замовчіть!

— Фашисти-и!

— Десять діб карцеру! Ідіть!

— Гірше фашистів!

— Ідіть!

Стус пішов. За годину чергова зміна повела його в карцер. До карцера Стус сидів у камері 12 удвох з росіянином Бородіним. Бородін був кіномеханіком. Коли заводили в'язнів до кінокімнати з двох різних камер, то розсаджували біля протилежних стін і забороняли розмовляти. Найбільше що часом дозволяли — привітатися. Бородін же, бачачи всіх в'язнів, був наче нейтральною особою, і тому перекинутися з ним парою слів не вважалося за велике порушення режиму.

Усі ми розуміли, що Василь Стус став центром репресивного тиску 1985 року. Бородін, що жив тоді в одній камері зі Стусом, мав можливість добре бачити, як наглядачі постійно присікуються до Стуса, бачив, як уся служба систематично вишукувала різні зачіпки, щоб ущипнути Стуса, а коли той іноді урешті-решт таки огризнеться, затіяти потім на широку ногу звинувачення у злісному порушенні режиму ув'язнення з письмовим поясненням наглядачів, цілим розслідуванням, складанням актів і т.п. методами роздмухування із мухи слона.

Після запроторення Стуса до карцеру Бородін на сеансі, влучивши нагоду, скрушно промовив: «Ну й присікуються до Стуса...»

Відсидівши карцерну кару, Стус повернувся до камери. Навіть у камері Стус мусів виконувати норму виробітку, щоб не давати підстав для зайвих репресій.

У липні сталася така пригода. Стус і Бородін полягали спати після електричного гудка «пора спати» та заснути заважала дуже гучна розмова із

ще гучнішими вибухами сміху вартових на вежі. Десь через годину, побачивши, що заснути не вдасться, Бородін піднявся, подзвонив до чергової кімнати і коли підійшов прапорщик, попросив покликати ДПНК (чергового помічника начальника колонії). Ним був капітан Голедін. Він підійшов, і Бородін спокійним тоном пояснив, у чому справа і ввічливо попросив подзвонити на вежу, щоб там припинили регіт.

Уранці з'явився акт за підписом капітана Голедіна та трьох прапорщиків про порушення правил режиму... Стусом. Акт твердив, що саме Стус безпідставно вигадав претензії до вартового і зчинив шум у коридорі. На попередження чергового припинити шум буцімто не реагував і заважав в'язням в інших камерах відпочивати, чим порушив режим відпочинку. На повторні попередження припинити шум відповів зневажливими щодо представників адміністрації репліками.

Наступного дня викликав Стуса до себе все той же майор Долматов і зажадав пояснень з приводу акту та «хуліганської поведінки» вночі. Стус вважав себе цього разу в безпеці не через очевидну абсурдність звинувачення, а через те, що був свідок — Бородін, який у поясненнях начальству розповідав усе так, як було насправді, і брав на себе відповідальність. Тому Василь спокійно переповідав Долматову про нічну подію.

— Значить, - зреагував Долматов, — ви хочете сказати, що черговий наряд написав неправду?

— Звичайно, неправду, — відповів Стус.

— Не тільки ви, Стус, а всі антисоветчики завжди кажете, що представники адміністрації на вас вигадують. Навіть як вас ловлять на гарячому, то й тоді ви викручуєтесь.

— По-перше, неправда, що викликав Голедіна і розмовляв з ним я. Це вам добре пояснив Бородін, якого ви не можете запідозрити у змові з українськими націоналістами і з яким нормально контактуєте. По-друге, неправда, що звук із камери заважав спати в'язням у камерах на другому боці коридору. Це вам підтвердять усі, кого ви тільки спитаєте.

— Стус, якщо я буду вірити вашим націоналістам та антисоветчикам, а не своєму наряду, що ж я буду за начальник?

-- Але ж об'єктивну істину встановити можна?

— Об'єктивна істина виражена з акті. Його підписали 4 особи і складений він за всіма правилами.

— Але ж усе це брехня!

— Ви хочете, щоб я їм не вірив? Та якби я не вірив капітану, якби я не вірив прапорщикам, я б їх позвільняв з роботи.

— Ви — банда! Безсовісна банда!

— А у вас є совість? Коли б у вас була совість, ви б признали правильність акту, а ви заперечуєте.

— Бандити!

— Я позбавлю вас ларка на серпень місяць. Ідіть!

Скільки не протестували обоє (і Бородін, і Стус) — нічого не помогло, цілковита брехня залишилася документом, що ліг до особової справи Стуса.

До серпня Стуса позбавили всього: побачення особистого і загального, пакунку, листування звели до нуля, хворому на шлунок (у нього частину шлунку вирізали були ще під час першого ув'язнення) не давали (за його ж гроші) дієтичного харчування, а тепер Долматов забрав іще й ті харчі, що їх можна було купити в тюремній крамниці на лімітні 4 карбованці (а позаяк

Стус палив, то на харчі йому залишалось 2 крб. щомісячно). Допомога між камерами давно стала неможлива через суворий контроль.

12-а камера була завширшки приблизно 165 см, а завдовжки 3,25 м. Двоє ліжок поставити поруч ніде, і тому у всій тюрмі для економії місця та більшої незручності для в'язнів використовували вертикальні спарені ліжка. У них переднє і заднє била і ніжки зварені із суцільних труб, а рами для сіток окремі для кожного в'язня (щоправда, замість сітки до рами приварений ряд залізних пластин із проміжками сантиметрів у 10-12 — це якраз достатньо, щоб худенький матрац провалювався униз поміж пластинами і краєм пластини тиснуло в ребра).

Внизу спав Бородін. На верхньому ліжкові — Стус. Він мав зросту приблизно 180 см і висота верхнього ліжка була підходящою, щоб покласти на ньому книжки і зручно, стоячи, читати. Позаяк праця сидяча, а прогулянки тільки одна година, то багато хто частенько читав стоячи.

22 серпня після праці Стус стояв біля ліжка, перед собою поклав на подушку книжку й читав. На нижньому ліжку лежав Бородін і також читав. До дверей камери підійшов черговий прапорщик, відхилив заслонку прозурки і зауважив Стусові, що той не дотримує форми ліжка, і що цим порушує режим. Звичайно, присікування не може не дратувати, але Стус повернув голову до прозурки і спокійнісіньким голосом каже прапорщикові:

— Скажіть, будь ласка, як мені покласти подушку, щоб ви вважали, що ліжко моє в належній формі? І які ще вказівки?

— Покладіть подушку в головах ліжка.

— Добре.

Стус зняв книжку з подушки і поклав подушку в головах ліжка.

— Ви вічно стараєтесь робити не так, як треба, — пробурчав прапорщик за дверима.

— Які ще до мене претензії? — запитав Стус.

Прапорщик дзенькнув заслонкою прозурки і пішов до іншої камери.

Наступного дня наприкінці зміни ДПНК старший лейтенант Сабуров склав акт про порушення Стусом режиму. В акті записали нібито Стус тримав своє ліжко у неналежному стані, а коли йому прапорщик зробив зауваження, він не послухав, встряв у суперечку, відповідаючи грубими словами на доречні і конкретні зауваження чергового...

Перед здачею чергування Сабуров викликав Стуса до кімнати чергового і ознайомив його з актом про порушення.

— Але ж такого не було, громадянине старший лейтенант. Коли прапорщик сказав покласти подушку, я поклав її так, як він сказав. І я ні слова йому не перечив.

— Ви завжди порушуєте режим. Ви вже не можете без того, щоб не порушувати режим. Вже скільки стараємося привчити вас поважати закон, а ви однаково своє — то не заправите ліжко як слід, то ще щось. Ви просто не поважаєте радянську владу! Нас.

— Та ж тут суцільна брехня!

— Ви будете підписуватися на акті про ознайомлення?

— Проваліться ви зі своїм актом! — вигукнув Василь зі зла і повернувся йти.

Прапорщик завів Стуса до робочої кімнати.

26 серпня на чергування знову заступив старший лейтенант Сабуров. На цей час майор Долматов уже провів «розслідування» акту про порушення Стусом режиму і «установив» його цілковиту обгрунтованість, а поведінку

Стуса нестерпною з огляду на правила режиму, тому й призначив йому 15 діб карцеру.

Стуса завели до чергової кімнати, Сабуров оголосив йому постанову начальника про 15 діб, а прапорщики сказали роздягнутися. Позаяк ми живемо в 20-у сторіччі, а не в якомусь там дикому середньовіччі, додолу кинули газету, отож Стус став босими ногами не на голу підлогу, а на газету, і почав знімати підштаники.

— Знімайте й труси! — скомандували.

Зняв і труси перед командою із трьох чоловік.

— Поверніться!

Повернувся.

— Присядьте!

Присів.

— Вибирайте собі пару білизни і одягайте оце-о.

І кинули смугасту куртку і штани з випеченими на спині хлоркою великими літерами «ШИЗО». Штани короткі, куртка коротка і дуже маленька. Потім Василя повели до 12-ї камери взяти мило, рушник, ложку і кухоль. Поклали це біля карцерних камер до спільної шафки і зачинили Стуса до 4-ї камери.

У карцерному коридорі сидів на стільці прапорщик (окремий пост Кучинської тюрми), аби підслуховувати та негайно переривати будь-які спроби обміну словами між в'язнями різних камер. Коли Стуса заводили до камери, він привітався до мене. Я через двері відгукнувся. Прапорщик гаркнув: «Перестаньте!». Ми замовкли. Десь за годину Стус через прапорщика покликав ДПНК Сабурова і навмисно гучно каже (аби можна чути і в інших камерах):

— Громадянине старший лейтенант, я хотів би познайомитися з постановою про запроторення мене до карцеру.

— Я вам уже зачитував.

-- Ви зачитували резолютивну частину, а я хочу докладніше ознайомитися з мотивувальною.

— Добре.

Сабуров пішов, за хвилину повернувся і почав тихо читати постанову.

— Так зовсім же не так було! — вигукнув Стус.

— У нас зовсім різні політичні позиції, — відповів Сабуров, — тому цілком ясно, що ми не можемо зрозуміти один одного.

— При чому тут різні політичні позиції, — тремтячим від люті голосом прокарбував Стус. — Я грубо відповів прапорщикові? Я ігнорував його вказівки?..

— Ви запеклий порушник режиму.

— Ви — бандит, Сабуров! Смерть людей на ваших руках! — закричав Стус.

— Замикайте! — наказав Сабуров прапорщикові, з грюкотом зачинивши обковані бляхою двері. Повернувся і пішов до чергової кімнати. У коридорі стало тихо. Через замкнуті двері приглушено доходили нервові Стусові кроки з нерівними інтервалами між поворотами.

27 серпня мене зранку завели до робочої камери 7. Ступивши на поперечний (карцерний) коридор, я вигукнув: «Добридень, Василю». Наглядачі зацитькали. Та Стус гучно відповів на привітання. Перед тим, як замкнути за мною двері, прапорщик Чертанов рівнесеньким, навіть, сказати б, лагідним голосом сказав мені: «Ще раз вигукнете — складаємо акт». Так само неспішно, аби продовжити собі велике задоволення, він повільно зачинив внутрішні ґратчасті двері, а коли другий прапорщик замкнув їх своїм ключем,

лагідно посміхаючись до мене та до великого ключа, повільно вставив ключ у дірку зовнішніх, оббитих бляхою, дверей.

— Так ви чули, Лук'яненко, що я сказав — звернувся він із-за дверей тим же рівним лагідним голосом.

— Чув! — кажу.

— От і добре.

І він пішов з карцерного коридору у найкращому настрої.

У 17-й камері нас сиділо тоді четверо: Гунарс Астра, Віктор П'яткус, Вячеслав Острогляд (Сухов) і я. П'яткус і Астра працювали кухарями. 27 серпня чергував на кухні П'яткус. Коли я прийшов на обід до камери, Астра сказав, що Стус не взяв снідання — мабуть, оголосив голодівку.

Після обіду Стус заказав паперу і ручку для того, щоб написати прокуророві Чусовського району. 28 серпня годині о 10-й до Стусової камери підійшов підполковник Федоров, заступник начальника концтабору з режимно-оперативної роботи. Відчинилися карцерні двері.

— Так в чому справа? — звернувся Федоров до Стуса.

— Громадянине підполковнику, — почав розмову гучним голосом (щоб я міг почути). — Практика, що її запровадили в тюрмі, несправедлива: одним ви дозволяєте лежати на ліжках і нічого їм не кажете, інших за це караєте; одним ви дозволяєте лягати спати на годину раніше, іншим не дозволяєте; одним ви дозволяєте сидіти на ліжку, іншим не дозволяєте. Я не прошу у вас пом'якшення режиму, я вимагаю справедливості. Повісьте на стіні надруковані правила і хай у них все буде прямо і чесно написане, щоб було ясно, що можна, а чого не можна робити. Теперішня ж практика вносить до камери дезорганізацію: якщо один лежить весь вечір і йому нічого не кажуть, то наступного вечора й інший лягає, думаючи, що це вже дозволено адміністрацією. А потім другого карають, а перший як лягав, так і лягає на ліжко після праці. Такий відкрито неоднаковий підхід ви застосували до Гориня, Лук'яненка, Ніклуса та ще кількох осіб, покаравши Гориня за те, що приліг на ліжко, а Лук'яненка за те, що на годину раніше ліг спати. Це явна несправедливість.

— Замість того, щоб учити нас, що робити, — перервав його Федоров, — розкажіть краще, чому ви порушуєте режим?

— Постанова про запроторення мене до карцера необ'єктивна. Такого не було, як у ній написано. Я не зневажав вказівки прапорщика і не ображав його.

— А старшого лейтенанта Сабурова ви вчора теж не називали бандитом?

— Називав за нахабну брехню.

— Отак ви тоді й прапорщика назвали.

— Значить, ви не хочете розібратись в акті та постанові об'єктивно?

— Я знаю, що вони правильні. Ну скажіть, який інтерес адміністрації писати необ'єктивні акти? Що, нам від цього заробіток прибавиться? Ні, у нас немає ніяких причин складати необ'єктивні акти. Це просто ви через свою ворожу настроєність усякий крок адміністрації витлумачуєте в свій антисовєтський спосіб.

— Підполковнику Федоров, ви розумієте, що ви створили такі умови, в яких подальше життя неможливе. Його витримати не можна.

— Ви самі собі їх створили порушуванням режиму.

— Ви не скасуєте постанову?

— Після того, як ви назвали Сабурова бандитом та й ще об'явили незаконну голодівку, я можу вам тільки добавити, а не зменшити кару.

— Федоров, я об'являю голодівку смертельну! Смер-тель-ну-у!

— Ви злісний порушник режиму. Голодівки не дозволені законом. Ви знаєте, що голодівка є порушенням режиму. Потрапивши в карцер за порушення режиму, ви тут же коїте нове порушення. Якщо ми не покараємо вас за голодівку, ми тим самим порушимо закон. Ми не хочемо бути до вас жорстокими, але ви самі цілком свідомо примушуєте нас карати вас.

— Федоров, ви бандит! 1 закони ваші бандитські!

— Замовкніть!

Федоров повернувся, щоб іти геть.

— Фашисти-и-и! — пролунало йому услід.

Двері грюкнули. Клацнув замок. За хвилину все стало тихо. Тільки глухі звуки швидких Стусових кроків доносили його крайню схвильованість.

29, ЗО серпня і в наступні дні мене до 7-ї камери заводили два, а то й три прапорщики разом з ДПНК, який стояв за пару кроків від Стусової камери, і я не мав змоги вітати його ранками. Після розведення до праці в коридорі наставала тиша. У цю пору Стус кожного дня ходив по камері. Я ловив момент, гукав до нього і він відгукувався. З днями вранішні прогулянки його ставали все коротші, а гупання ніг усе м'якше.

Тепер необхідно розповісти про одну обставину, що вплинула на невідворотність Стусового самовироку, виголошеного свавільничій владі 28 серпня 1985 року: «Я об'являю голодівку смертельну!».

1985 року дуже рано почало холодніти. Числа 16-17 серпня на траві та дощатому трапові, що прокладений вздовж внутрішньої колючої огорожі, вночі з'явилася паморозь. Уранці підіймалося сонце, до 2-ї години паморозь зникла і з другої половини дня температура повітря підіймалася градусів до 16-17. Для нормальних умов, коли людина може спати або в протопленій хаті, або має чим укутатися, сонячні прохолодні дні ранньої осені, хоча й нагадують кінець літа, проте приносять приємну бадьорість і погода така загалом є однією з кращих. Та тільки не для карцера.

Тим часом під кінець серпня кожна ніч приносила на ранок все густіший іней на траві, а післяобіднє тепло опускалося все нижче і нижче.. Коли посадили Стуса, температура вдень ледве чи була 16°, а потім стала меншати. 28-29-30-31 серпня вночі була мінусова температура, удень нижча 10°. З початком вересня пішла ще нижче, із 24 годин на добу годин 20 температура у ці дні була нижча 10°. Не забуваймо, в що був одягнений Стус: одні підштаники, одна сорочка, короткі смугасті штани із тонкої бавовняної тканини і така ж коротка куртка, в якій низ ледве доходить поперека, а рукави тільки закривають лікті. На голові із цієї ж тканини чепчик, на ногах капці та одна пара шкарпеток. У кишені мав право носити хусточку. Вона дуже важлива. На ніч, лягаючи на голі нари, під голову кладеш капці. Вони страшенно смердять потом. Накриваєш їх хусточкою і вона зменшує сморід чужих ніг. Оце весь його одяг.

Хоча існує якась постанова Ради Міністрів РСФСР про те, що топити приміщення належить в залежності не від чисел календаря, а від температури повітря, проте в Кучино ніколи не поспішали опалювати в'язницю. І в серпні та вересні 1985 року не топили.

Коли людина голодує і не працює, організм переключається на ощадливий режим, виділення тепла з людини значно зменшується.

Температура в Стусовій камері вдень була нижча 16, а вночі нижча 10 градусів.

Із особистого в'язничного досвіду мені відоме таке: нормальний температурний режим тіла людини підтримується за допомогою вібрації тіла. Коли знаходимось при температурі 16° і якось рухаємось, почуваємо себе добре: коли за цієї температури довгий час не рухатися, а сидіти, наприклад, за книжкою, виникає бажання накинути на себе додаткову одежину. Якщо цієї одежини немає, кілька хвилин швидкої ходи чи руханки заряджають організм теплом майже на цілу годину. Вібрація на мікрорівні (в середині м'язів), якої ми не відчуваємо і яка підтримує температуру в нормі за зовнішньої температури в 16°, потребує лишень невеличкої підмоги у вигляді або додаткової сорочки, або періодичної невеликої руханки. Коли температура градусів 14-15 і ви не одягаєтесь додатково і не рухаєтесь енергійніше, вібрація із внутрім'язової переходить на рівень міжм'язової — тремтять коліна, цокочуть зуби, пересмикуємо руками, плечима. Запускаючи в рух таку вібрацію, організм намагається підтримувати свою температуру на рівні 36,6 градуса.

У цьому стані людина, як правило, організмові допомагає. Вона одягається тепліше, або розганяє кров руханням і тим виручає перенапружений механізм вібрації і відновлює температурний комфорт. А якщо нічого вдягнути і сил немає рухатись? Тоді вібрація переходить на третій рівень. Я не знаю, як його назвати. Може, «міжчленний». На цьому рівні ви вже не зубами цокочете, а у вас сіпається вся голова на в'язах, не коліна і литки трясуться, а вся права нога сіпається до лівої, а ліва до правої і б'ють одна об одну, не те, щоб вам хотілося смикати лопатками, але весь ваш тулуб смикається. Цей стан буває рідше і триває коротко, бо людина все-таки якось дає собі раду.

А якщо нема ради? Якщо ні одягу немає, ні сили рухатися немає? Але й тоді ще не смерть. Господь, конструюючи людину, передбачив іще аварійний спосіб рятування її організму. Тоді напружені м'язи розслаблюються, вібрація припиняється, зовнішній щит людини перетворюється в решето, крізь дірочки якого холод починає наступати на внутрішні життєві шари. Життєва енергія зосереджується у внутрішніх органах, Замість вібрації вступає хімічний спосіб рятування внутрішніх органів і самого життя — починає підійматись температура тіла. Це — клінічна стадія, що звичайно приводить до лікарні, і в такий спосіб приводить до виходу з кризової холодильної ситуації. Вельми часто в період, коли вже сили немає рухатись і ще немає температури як формальної підстави перемінити холодильну камеру на лікарню, людина простуджує нирки; коли, задрімавши, підсвідомо повернеться і лягає горілиць попереком до холодної дошки нар. (Після одного з чергових карцерів якраз і скаржився мені на нирки Стус, та й сам я в такий спосіб їх простуджував).

Прошу звернути увагу, що весь вищеописаний досвід набутий не при морозах чи мінусовій температурі, а за плюсової, що мабуть ніколи, у всякому разі, дуже рідко впродовж доби, опускалася в камері нижче 10°.

Під час війни німецька кіностудія випустила для своїх солдатів, що мерзли у снігах на радянському фронті, кіножурнал, на якому вродливі німкені зразкової постави в плавальних костюмах та гладкий німець у трусиках, бігають босоніж по снігу, умиваються снігом і весело бавляться ним.

За задумом журнал, очевидячки, мав би вбити у німецьких солдатів страх перед зимою та виробити в них таке собі бадьоро-грайливе ставлення до снігу. Жахлива насмішка з солдата!

Кожна людина (а не тільки солдат) спроможна вискочити із теплої хати у сніг на 5 хвилин, після чого швиденько вскочити знову до теплої хати. Спробуйте пристосувати до морозу ваш добовий життєвий цикл! УСІ випро-

бування починаються тоді, коли людина всі 24 години на добу не має змоги нагрітися. І коли після першої такої доби наступає не кімната з 20° теплом, а знову така ж холодна доба. Коли і саму добу починаєш ділити не від 6-ї ранку до 10-ї вечора, а від градусів нічних (8-10 десь о 5-7 годині ранку) до градусів денних (14-15 десь о 4-5 годині дня). Такими були дні і ночі Стуса від 26 серпня.

Тюрму не топили. Надворі холоднішало — і поступово холоднішало в його камері. За правилами режиму, якщо в камері нижче 16° С, то на ніч повинні дати бушлат. Стус вимагав його. До нього підходили з теплішої кімнати чергових ситі і вдягнені наглядачі і заявляли, що температура понад 16° С, що загалом тепло і тому давати бушлат не належиться...

Прошу пробачення у шановного читача за ще один відступ від прямої лінії розповіді про Стуса. Він, одначе, необхідний для кращого розуміння його останнього кроку. Коли людину посадять до карцера і вона не працює і голодує, то спочатку багато ходить. І вночі прокинешся, бувало, зігрієшся, лягаєш на голу дошку та й засипаєш. Годин за дві знову від холоду проснешся, знову розімнешся... Так за ніч годин п'ять сну і набереш. А якщо вдень тепло, то і вдень, сидячи, можна подрімати. Проте з кожним днем сил стає менше і боротися з холодом все важче. Недосипання нагромаджується. Сутність людського «я» з ніг і рук, і всіх затерплих поверхонь зосереджується всередені в невеличкий клубок свого власного, так би мовити «центрального», «я». Перед невиразними обрисами туманної межі в позаземне усе відходить на заднє тло: жінка, мати, батько, друзі — усе-усе відходить кудись набік і стає якимось чужим і холодним, немов далеке сузір'я в холодному космосі, а на передній план виступає своє «я». І ви відчуваєте, що батько й мати, що народили вас, брати і сестри, що йшли поруч впродовж усього дитинства, дружина, що йде поруч з вами усе ваше зріле життя — усі вони вам чужі. Тільки їхні зовнішні тілесні форми подібні до вашої, але власної тілесної форми ви вже не відчуваєте. Ви стоїте перед космосом. У космосі, що єднає земне із вічним, у вас взаємини із ними (як і зі смертю) не разом чи поруч із рідними чи друзями, а індивідуальні: ви сам — і вся безмежність, ваше я — і все інше.

Ось тут і відрізняється велике від малого. Мале недалеко сягає своїм духом за межі тілесного. Як в земному житті воно споживало духовні плоди і йшло услід, так на грані смерті перебуває у вузькому колі засвоєних готових понять. Воно не знає вагань і сумнівів. Йому і життя простіше і смерть простіша. **Таким** був Михайло Курка.

1941 року до нього прийшли і сказали: «Чоловіче, ти молодий, Україна кличе тебе до бою за волю і золотий тризуб!». «Ну що ж, — сказав спокійно Курка, — як кличе, то піду». Пішов просто і щиро. Щиро і чесно виконував накази. Складні обставини війни кидали його туди, куди й зовсім не думав потрапляти. Але всюди лишався українцем і не лукавив перед Україною.

1991 року його викликав начальник 36-го концтабору майор Журавков із своїми помічниками і запропонував перевести його з особливого режиму на суворий, аби лиш він зробив тільки одну невеличку справу — один раз сходив на вогневу смугу і її почистив, щоб на чистій землі було видно, чи хто із зони не втік.

«Ви хочете, щоб я наплював на порядних людей? — різонув їм Курка у вічі. - Ні, не бути цьому». «То залишайтеся тут!» — сказали йому. Наступного року він помер так само чесно, як чесно жив усе життя. Ні філософії, ні історії він зовсім не знав. Освіту мав початкову. Казав тільки одне: «Українці

не гірші за інші народи. Як інші народи мають свої держави, так і українці мають право і повинні мати свою. Кожен українець повинен за це боротися, бо ні на кому іншому цей обов'язок не лежить. Я боровся, як мені казали. Усі, хто на заваді українській свободі, — вороги і їх треба поборювати. І треба ненавидіти ворогів». Ці прості міркування сповідував твердо, як «Отче наш». І з ними помер, ставши другим в кучинську чергу смерті після Андрія Турика.

Велике «Я» всотує в себе дух всього народу. Воно підіймається над рідним краєм і одночасно охоплює його понад 2500-літню історію і всі його географічні простори. Перед його зором постає послідовна черга різних історичних періодів, але він бачить внутрішню генетичну пов'язаність їх усіх і тому історія народу постає перед ним як єдина складнодуховна сутність, він проникає в дух народу — сучасний, минулий, давноминулий — і розуміє їх як свої прапервні, і він з повним правом каже собі: «Я — Україна!».

Ні, він не заперечує іншим сказати те я. Зрозумівши себе як частину національного духу, він бере на себе відповідальність на найвищому рівні — рівні цілої нації, він бере у свої власні руки коштовність незмірно більшу за своє життя і тому, кажучи «Я —Україна», він вирізняє Україну короткого періоду своєї боротьби із 2500-літньої історії України. Плата кількома десятиріччями свого життя за бодай коротке продовження національної історичної лінії не видається надмірною. Позаяк зла сила намагається сплюндрувати, понівечити і геть знищити Україну, то для формули «Я — Україна» не виникає питання: померти чи не померти за Україну. Виникає інше питання: яким способом можна зробити для її волі найбільше? Якщо способом виявляється власна смерть, то вона не здається невиправданою.

Україна — це не тільки географічна територія та 40 мільйонів людських істот. Україна — це ще ідея племінної, етнічної, національної єдності та самозбереження через відокремлення з низки інших народів в окрему сутність. А ідея, щоб існувати, потребує жертв. Ідея України — надзвичайно велика й велична ідея, і вона завжди потребувала не тільки величезної праці, але й крові. Наші пращури впродовж сторіч кров'ю доводили серйозність цієї ідеї, і ми, нащадки, так її і сприйняли від них. Отже, той, хто сказав «Я — Україна», поставив себе хронологічно останнім у довгому ряду відомих і невідомих лицарів, що ціною свого життя урятували наш народ від татарського потопу та всіх наступних ворожих навал. Хто в Кучино сказав: «Я — Україна», сказав: «За мною Україна». І якщо я зігнуся, зігнеться вся вона. Тож хай по краплині стече моя кров на руки лютого ката, але я не зігнуся і він не почує від мене «здаюсь». Ненько кохана, пройди в майбуття хоч два метри вперед, хай і по моєму трупові. А що сказав би мені у небі Кость Гордієнко та Павло Полуботок, коли б я здригнувся у герці, а що сказав би Макуха й Литвин? О, ні! Є міць міцніша сталі — воля, і жодний ворог не зігне її!

Першого і другого вересня Стус за 8 годин, що я працював у 7-й камері, ледве чи зробив десять кроків, але на мої покашлювання відповідав. Третього вересня я почув тільки кілька кроків.

Повітря вночі було морозне, а вдень температура не сягала 10°. До третього вересня Стусові бушлата не давали. Вночі він почав стукати і вимагати бушлат. Щоб звуки не доходили до інших камер, коридорні двері зачинили, бушлата не дали та ще й накричали на нього.

Четвертого вересня зранку завели мене звичним порядком до 7-ї камери загвинчувати панельки на електрошнур до прасок. На коридорі сидів один із кращих прапорщиків, і я кілька разів голосно покликав Стуса. Він не

відповів. Я став прислухатися, щоб почути кроки. Їх теж не було. Може, подумав, знесилений тепер і заснув?..

На обід не дзвонили, але провести мене з 7-ї до 17-ї камери прийшли аж чотири чоловіки. Капітан Голедін стояв спиною до Стусової камери і дивився на мене своїм матовим поглядом, в якому нічого не можна було прочитати.

У камері мене зустріли Астра та Острогляд (Сухов). Вони були схвильовані. Розповідали, що на початку 2-ї години до в'язниці прийшли кагебісти — підполковник Афанасов з управління, місцевий кагебіст Василенков, начальник концтабору майор Журавков, майор Максин, підполковник Федоров і ще декілька дрібніших начальників. Підозріло, що вони не зайшли в коридор, а йшли повз стіну в'язниці з боку житлових камер, де тепер не було майже нікого — усі працювали на протилежному боці коридору, Ішли без жодних розмов, тихо, і ніби крадучись. Зайшли до карцерного коридору через двері біля прогулянкових двориків. Вони явно пройшли до Стуса. З ним щось сталося.

— Мабуть, дуже легко ступали, що я нічого не почув? — подумав вголос.

Поліцай Візир, що розносив їжу, приніс назад картопляне пюре, з якого трохи було відібрано. Наглядач, що супроводжував Візира, сказав, що Стус припинив голодівку. Візир нічого не сказав, промовчав.

Перед обідом до кагебістського кабінету викликали Острогляда і Афанасов та Василенков йому сказали, що Стус зняв голодівку і працював у 7-й камері в другу зміну.

— Неправда, — кажу, — за моїм столом ніхто не працював.

— Працював, — не дуже впевнено повторив Острогляд.

— Ніхто не працював, — кажу знову, бо все було сьогодні вранці так, як я полишив учора. Велику викрутку і шнури переклали в інші місця, а дріб'язок лежав точно так, як я його полишив.

Астра:

— На кухню сказали підготувати три буханки хліба для етапу, нібито Стуса відправлятимуть.

— А чого три буханки? Це ж на три дні. Та й взагалі, відправляючи до центральної лікарні, сухий пайок не дають.

У коридорі цілий день радіо мовчить, наглядачі якісь принишклі і теж немов бояться розмовляти. Начальство само не знало, яку версію грати. Обід Стусові понести забули. І забулися про вказівку кухні підготувати харчі на етап.

Із Стусом щось сталося. Що?

Після праці Астра, Острогляд і я вийшли на прогулянку. Острогляд, відкритий сексот КГБ, признався, що йому дали другу, запасну версію на випадок, якщо ми не повіримо, що Стус зняв голодівку і вночі працював. Його, мовляв, відправляють до лікарні.

— Як відправляють? Коли? Може вже спровадили?

Нічого не ясно. Тільки підозріла тиша та якісь тривожні передчуття.

Після обіду мене завели до 7-ї камери. Біля моїх дверей і біля входу до карцерного коридора стояло по прапорщикові. На обличчях — сама пильність: щоб я знову не кинувся до прозурки.

Зайшов до камери. Сів. Прислухався до Стусової камери, до коридорної тиші і відчув: Стуса більше немає. Стало сумно-сумно. У світі чогось забракло. Випала ланка важлива. Горло стиснуло спазмом. Я встав, нездужаючи стримати сльози, крізь сльози промовив: «Господи, чого ж ти взяв цю людину? Навіщо караєш так тяжко Вкраїну? Таж він ще зовсім не старий.

Ще так багато міг би творити. Навіщо, Боже, дав йому той дар, щоб на середині його вдушити? Його ніколи більше не побачу й не почую... Невже це правда, Боже? Невже те місце, що займав у душі, так і лишиться пусткою сумною? Агов, чоловіче, ти плачеш, немов за небіжчиком. Може, сум сам собі навіяв. Може, він ще живий, а ти вже його хорониш — сором тобі. Не потурай чутливому серцю. Логічно собі поміркуй. Ще доказів смерті немає. Чого береш найгірший варіант? Не будь песимістом».

І все ж чого мені так сумно на душі? Чого провалля утворилось у світі таке велике й холодне, як в кінці 1983 року, коли померли батько і брат, та 1984 року— Олекса Тихий?

Рідний брат був далеко, а ти, побратиме, дорогий, ось тут поруч, так близько. Ми дихали одним духом, а тепер не чути тебе.

Боже, чого ти так чиниш з Україною? Невже ми так багато погрішили перед тобою, що ти прибираєш найбільших творців, щоб перед світом виставити нас убогими недоріками? Хіба ж сльози і муки, і смерть мільйонів сердець у 20-му сторіччі не спокутували давнішні гріхи зрадливості. Скільки ж треба тобі, Боже, ще нашої палкої крові, щоб ти зняв своє прокляття і дав нам свободу? Молю, благаю, Боже, прости! І дай Василю жити!

Тьху ти, знову похоронна в голові.

Гетьте, думи такі. Ви просто плід роздуто хворобливої уяви. Стус живий, а просто щось там сталося. І в той же день, 4-го ввечері, я викликав ДПНК Голедіна і сказав:

— Є підстави вважати, що із Стусом щось сталося. Я хотів би знати, що з ним.

— Ну, загалом, — почав він спокійно, — ви не маєте права цікавитись іншими, а ми вам не зобов'язані розповідати про інших...

— Він мій побратим. Ми разом тут сидимо і за одну справу, тому його доля мене цікавить, як і власна. Тому скажіть, будь ласка, що з ним.

— Нічого страшного з ним не сталося.

— Де він?

— Тут, у своїй камері, і з ним нічого особливого не сталося.

Говорив Голедін владним тоном. Дивився мені просто у вічі. В очах його не було жодної ніяковості чи непевності.

1 все-таки на душі лежав камінь.

5 вересня зранку, коли вели на роботу, я кинувся до Стусової камери, щоб через прозурку зазирнути до середини. За це порушення режиму мене повернули до житлової камери, щоб потім скласти акт про відмову від роботи. За півгодини приходить той же. Голедін:

— В чому справа, Лук'яненко?

— Громадянине капітане, зі Стусом щось сталося. Я мушу його побачити. Покажіть мені його.

— Я вам не можу його показати, бо його тут немає. Його відправили до лікарні.

— Він живий?

— Та, звичайно, живий.

Мене вивели до праці. Записався на прийом до лікаря Пчельникова Євгенія Аркадійовича. Після роботи він викликав мене.

— Так Стус порізався чи повісився? — питаю прямо.

— Що ви, Лук'яненко? Просто відправили його до лікарні?

— Коли?

— Вночі.

— На чому?
— На гелікоптері.
— Так що з ним?
— Ви прийшли до мене лікуватися? До побачення.

6 вересня я подав заяву майору Долматову з проханням відповісти на троє питань: чи зобов'язана адміністрація повідомляти рідним про смерть в'язня; якщо зобов'язана, то коли має повідомляти і який порядок видачі тіла померлого.

Прийшов Долматов до в'язниці в післяробочий час днів через два. Розмовляти йому не хотілося, тому сказав прапорщикові Новицькому спровокувати мене — і тоді замість неприємних пояснень він би з приємністю посадив мене до карцера.

Новицький завів людей спочатку до третього дворика, потім сказав другому прапорщикові заводити людей до першого, а нас завів до середнього і, гукаючи: «Зараз іду!», поспіхом замкнув наші двері та, гучно стукаючи по дошках трапу, побіг до середини в'язниці.

Ми всі ловили найменші вісточки про Стуса. Може, з інших камер люди знають щось нове? Так кортіло перекинутися кількома словами... Де він, що з ним? Та провокація була занадто прозора — і ми утримались від спроб побалакати з сусідами. Закінчилася година прогулянки і Новицький повів мене до чергової кімнати, де чекав Долматов.

— Мені передали вашу заяву, — почав він. — Адміністрація зобов'язана відразу повідомляти рідних про смерть.
— Ви вже повідомили дружину Стуса?
— А звідки ви взяли, що він помер?
— Ну ви ж не будете заперечувати, що його звідси винесли, а не сам він вийшов?
— Коли людина хвора і сама не може йти, ми завжди виносимо, це не перший раз.
— Не перший раз?

Він почав згадувати минуле і таки й не згадав випадку, коли б з тюрми виносили до «воронка» вночі. Потім устав, старався спровадити мене до дверей і припинити розмову. Я теж підвівся, але не став виходити.

— Скажіть, будь ласка, Стус живий?
— Живий, — дивлячись мені прямо у вічі, сказав він.
— Дав би Бог. Так який порядок видачі тіла?
— У нас такого не було! Я не знаю. Адже треба цинкову труну і т. ін. Довелося б телефонувати вище й питати.
— Формальних обмежень щодо політичних в'язнів немає?
— Немає.
— Де Стус?
— В районній лікарні. (По паузі). Ви багато на себе берете, Лук'яненко. Я зовсім не зобов'язаний розповідати вам про інших в'язнів. А ви занадто дбаєте про інших. Дивіться...
— Ми — люди. І пов'язані оцими стінами, як спільною долею. Мені не байдуже, що з ним. А ваші правила, що забороняють писати у скаргах про інших та дбати і допомагати іншим, — нелюдські правила.
— Я вже чув це від вас. Але колективщину не дозволимо. Можете йти.

Я вийшов з кабінету.

Не маючи ще доказів смерті Стуса, я 13 вересня спрямував Генеральному прокуророві шосту заяву зі звинуваченням всієї влади в навмисному винищенні українських патріотичних інтелектуалів та в продовженні щодо України політики імперії Романових.

Десь 17-19 вересня одержав від жінки листа, з якого я дізнався про смерть Василя Стуса. Тоді ж повернувся з побачення Василь Курило. Його дружина приїхала до Кучина 14 вересня і саме застала похорон майора Журавкова. Стуса він не пережив і на 10 днів. Не знаю, що довідалася про причини смерті Курилиха. Може, їй ніхто нічого не сказав. Може, не посміла питати в чужих людей? Досить того, що В.Курило приніс із побачення підтвердження факту смерті Стуса та новину про похорон 14 вересня начальника концтабору. Про причини смерті Журавкова з бігом часу сформувалося дві версії. Перша: на смерть Стуса прилетів з Москви високий урядовець, який з огляду на початок перебудови, смерть відомого українського політв'язня поцінував за велику палицю в колесо планів нової міжнародної політики СРСР. Він звинуватив Журавкова у політичній сліпості і завдав йому такої прочуханки, що Журавков застрелився. Друга версія доповнювала першу, вважаючи, що застрелитися йому допомогли. Як було насправді, я й досі не знаю.

Смерть Журавкова — свідчення нової політики. Доти за смерть політв'язня ніхто не гудив, навпаки, висували в депутати місцевих Рад. Тепер уперше смерть пішла не в заслугу.

У листопаді нам збільшили грошовий ліміт на місячну закупку з 4-х до 7-ми карбованців, а виробничих — з 2-х до 5-ти карбованців. Проте не було підстав вважати, що настала нова політика. В діяльності апарату КДБ змін не відбулося ніяких. Усі засоби, у тому числі й фармакологічні, що їх КДБ використовував до 1985 року, використовував і після, в усякому разі, протягом всього 1986 року.

Дізнавшись про смерть Стуса, ми провели голодівку мовчання та понаписували заяви обурення до різних високих інстанцій. Я на цей раз свою заадресував прокуророві УРСР, звинувачуючи його та йому подібних у сліпому й рабському прислужуванні Москві в розпинанні нещасної України.

Так закінчилися земні страждання великого сина України.

А життя його продовжується між нами, надихаючи нас волячої впертості та залізної твердості на шляху відновлення справедливого місця України серед інших народів світу.

Трохи різних спогадів

Стус мав почуття гумору. Чорні обставини він, бувало, весело шаржував, складав гумористичні віршики про Радянську владу, в'язницю, наглядачів. Естонець Ніклус, що сидів зі Стусом порівняно довго, був у захопленні і переповідав мені дещо з них. На жаль, мені не вдалося їх зберегти.

Стус вивчав одночасно три мови: англійську, німецьку і французьку. Я сумнівався в доцільності такої методи. Та Март Ніклус, що сам знає ці мови, казав, що Стус вельми швидко просувається вперед у всіх трьох.

Він дуже любив поета Рільке і перекладав його нашою мовою. Час від часу наглядачі забирали переклади і знищували. Він переживав ці втрати вельми тяжко. Я не міг радити йому не перекладати. Але як було дивитися, коли напевне знаєш, що всі його творчі муки і творча радість потраплять до примітивного наглядача, той віднесе переклад на вогонь і з блаженним задоволенням дивитиметься, як аркуші паперу на вогні жовтіють, згинаються, корчаться, потім в червоному полум'ї чорніють і розсипаються малюсінькою сірою дрібкою попелу. Так спалював Чертанов велику добірку чудових кольорових репродукцій з картин Дрезденської галереї та інших славнозвіс-

них зібрань живопису. «Краще б додому забрав, — скрушно промовив тоді Баліс Гаяускас. — Як не сам, то, може, б діти відчули красу. А він — у вогонь, і радів, що дошкулив в'язневі».

Поезія Стуса ускладнена. Мені подобались думки в його віршах. Багато слів він десь добув із глибин і дав їм новий рух. Розширення поетичного словника за рахунок давно забутих слів — безсумнівна заслуга його таланту.

Його поезія не для легкочитання. Для думання вона. Із сучасних поетів цінував Павла Мовчана, Василя Голобородька, Ліну Костенко. Її «Марусю Чурай» декламував цілими розділами. Кілька разів до Ліни Костенко прикладав Франкові слова щодо Лесі Українки про те, що вона — єдиний справжній чоловік у всій Україні.

Був дуже невисокої думки про прозу Гончара. А коли я йому сказав, що пишу рецензію на поему І.Драча «Соловейко-Сольвейг» (що була в Кучинській в'язниці у збірці разом з двома іншими його поемами), Стус порадив викинути цілу ту збірку і не марнувати часу.

Високо цінував Миколу Лукаша і дуже був лихий на владоможців, що такий могутній талант заживо заперли в льох мовчання.

Захоплювався Григором Тютюнником. А на запізніле визнання його таланту уїдливо кидав: «Лакузи-и! Підлі блюдолизи-и! Своїми підправленнями та виправляннями, повчаннями довели чоловіка до самогубства, а тепер заходилися хвалити!»

У тюрмі від самого початку (з 1980 року) служив прапорщик Новицький. Він час від часу обирав собі (може не з власної ініціативи, а за вказівкою КГБ) жертву і потім присікувався до неї на кожному кроці. Не існувало такої спокійної людини, яка за тиждень-два не казилася від люті. Узявся він чіплятися якось до Стуса. Стус працював у той час сам у робочій камері. Стерпів він раз, два, три стерпів ще кілька разів. І ось, довівши Стуса до камери і зачиняючи ґратчасті двері за ним, кидає Новицький Стусові чергову шпильку. Стус різко повертається до нього, підходить впритул до ґрат і просто у вічі Новицькому проціджує крізь зуби:

— Новицький, ти мене недостатньо знаєш. На чергову шпильку я застромлю тобі викрутку по самісіньку ручку в серце — і хай діється тоді що хоч! Ти розумієш мене?!

— Я зрозумів, — притишено сказав Новицький. І від того часу він жодного разу не шпигонув Стуса.

Для того, щоб попсувати людям нерви, викликати неврастенію чи сердечні приступи, людей по камерах розсаджували з таким розрахунком, щоб вони якнайшвидше посварилися, а то й побилися. Стуса посадили працювати разом з Борисом Ромашовим. Камера маленька, шнурів (до прасок) багато, два столи, туалет — ніде повернутися. Навіть за умов психологічної відповідності характерів за місяць-півтора життя в таких умовах починають виникати дрібні непорозуміння. А коли характери невідповідні, то починають виникати вже серйозніші конфлікти. Люди знають це і стараються вигадувати якусь компенсацію, щоб зробити співжиття стерпним. Та не з таких людей Ромашов.

Він усе життя просидів у тюрмах та концтаборах за карні злочини серед карних злочинців, де субординація між людьми встановлюється рішучістю, сміливістю та силою кулака. Розум, знання, високий інтелектуальний рівень для них часто править за ознаку безвілля та нерішучості.

Сам Ромашов людина з характером. І ось за якийсь час їм стає тісно в камері. Наструнчили його чекісти чи просто врахували його характер, але

Стусові компенсаторні вигадки він сприймає не як намагання згладжувати непорозуміння, а як інтелігентську слабкість, і замість і собі йти на поступки нахабно наступає. Виникають гучні діалоги. Чекісти задоволено потираючи руки: все йде чудово.

Минає ще кілька тижнів — і нарешті вибух! Після короткої словесної перепалки Ромашов схоплюється із-за столу і на все горло кричить:

— Уб'ю-ю-у! — І наступає на Стуса.

— Спробуй! — кинув Стус і трохи подався — не назад, а вперед.

— Уб'ю-ю-у гада-а-а! — зняв з дуги механічну викрутку і крок до Стуса. Стус не подався назад. Він міцніше стиснув свою викрутку в руці й прокарбував: «Ану ж, спробуй!»

Ромашов відчув, як тільки він замахнеться, Стус не злякається, відповість. І він завагався.

Наглядачі, що нишком підглядали бучу, зрозуміли, що Ромашов далі не піде, відступить. Вони відчинили двері, кинули кілька слів, начебто для приборкання, потім вивели Ромашова з камери і повели для пояснень у чергову кімнату.

Як сформулював свої пояснення Ромашов, невідомо. А адміністрація, свого величезного бажання нагромаджувати звинувачення супроти Стуса, використовуючи Ромашова, оформила подію як «обопільну бійку». Хоча Стус зайняв тільки позицію сміливої оборони, його теж зробили винуватим.

Стус був імпульсивною людиною. Коли виникала потреба провести якийсь організований захід, його рідко вдавалося поставити в один ланцюг з іншими. Не один раз траплялося так, що ще тільки обговорювали, як вчинити протес та чи треба його робити взагалі, а Стус уже починав голодівку, чи відправляв письмову скаргу. І люди, часом вважаючи навіть не потрібною таку форму протесту, починали робити те ж саме із почуття солідарності.

Діяльність Української Гельсінської групи Василь Стус вважав за вищий вияв українського волелюбного духу в наш час, особливо гордився тим, що ми не пішли услід за москвичами на шлях саморозв'язання групи. Гордився із своєї належності до Групи.

Убити в ньому порядність було просто неможливо. Казав, наприклад, що йому соромно брехати навіть паталогічним брехунам, отим усім голедіним у яких совість як властивість людської душі взагалі відсутня (тому вони спокійнісінько дивляться вам у вічі, не червоніють, не кліпають повіками, не відводячи зору і... брешуть. Тільки завтра ви довідаєтесь, що сьогодні він вам брехав). Навіть таким брехунам Стус брехати не вмів.

Важко Стусові було в несправедливому суспільстві.

Для нас же його життя і смерть — яскравий доказ незнищеності національного духу, людської віри у справедливість.*

Травень 1988 року, с.Березівка, Сибір

* Цей нарис був надрукований 1989 року в самвидавному журналі. 1990 року пропонував «Літературній Україні», але він там не був надрукований.

Київ — 601, МПС, бульвар Лесі Українки, 20,
редакції газети «Літературна Україна»

Шановна редакціє!

У № 21 «Літературної України» ви надрукували виклад рішення колегії Держкомвидаву УССР, а перед ним під словами «У Держкомвидаві УРСР» жирним шрифтом надрукували коротенький вступ. У ньому ви пишете: « Проблеми, що накопичилися у цій справі (зниження попиту на поезію — Л.Л.) потребують комплексного, дбайливого, сказати б, державного підходу. Адже радянська поезія в усі часи була совістю народу...»

Якщо ви хочете і далі вбивати інтерес до своєї поетичної книжки, то так і пропагуйте поезію, як оце пропагуєте в цьому вступі. Його написали ви такою ж стандартизовано-бюрократичною мовою, якою говорили до читачі вупродовж усіх доперебудовних десятиріч. І щойно я відчув це, як у мене моментально сформулювалася доперебудовна думка: «Все, що хвалить офіційна редакція, є страшенно нудне, нещире, брехливе. Воно бачить різнобарвний світ тільки в одному рожево-червоному кольорі і цю до гидоти свою однобічну сліпоту намагається прищепити й читачам. Ні, забамбулюйте ви самих себе такою поезією, а мені вона непотрібна».

І не здумайте видавати нехіть українців до пропагованої вами поезії за нелюбов до поезії загалом. У певної частини народу любов до поезії була, є і вічно буде. І це найкраще видно з прикладів «Кобзаря» та «Марусі Чурай».

Нам, читачам, гидка не поезія, а поезія ваша. І вам, творцям і пропагандистам її, слід би нарешті зрозуміти, що за попередні десятиріччя ви так багато брехали, що тепер уже, коли б ви і правду почали казати, то ми вам повіримо вельми не скоро. Як у вас виробилася звичка брехати, так у нас виробилася звичка вам не вірити і за брехню вас зневажати. Усе, що ви починаєте хвалити, рефлективно в нас формулює думку: «Нісенітниця! Брехня! Нудота! Геть її!»

Слава Богу, що ви не хвалили «Марусю Чурай» на перших порах, бо ви тисячі людей відвернули б від доброго українського твору тільки тим, що це хвалите ви, що маєте не власний розум, а набір рожевих цитат у своїх головах.

Тільки Шевченко вам непідвладний. І як довоєнні шовіністи не спромоглися його закрити від українців, так навіть ваше лукаве вихваляння його неспроможне відвернути народ від нього. А Ліні Костенко ви спромоглися б завдати великої шкоди на певний час, коли б хвалили її.

За доперебудовні десятиріччя у нас, читачів, виробився рефлекс: якщо ви хвалите, якщо поетові чи письменникові присуджують премії та увінчують лаврами, значить, не варто брати до рук його твору, якщо ви критикуєте, лаєте, звинувачуєте, значить треба шукати твори такого автора. І ми шукали Симоненка, Стуса, Калинців, Литвина, Л.Костенко, Мовчана... І що більше ви накидалися на когось, то дорожчий він нам ставав. А коли за вашою критикою поета не лаврами нагороджували, а, як Шевченка, тюремними гратами, ми й зовсім схиляли чоло перед ним, бачачи в ньому не кон'юнктурного пропагандиста (тобто явище скороминуще), а сина України (тобто явище вічне).

Зрозумійте нарешті, що за знак на вашому чолі — він давно став тавром. І пізнаємо його на вашому чолі з ваших слів «...радянська поезія в усі часи була совістю народу...»

Ви не кажете «українська поезія», ви кажете «радянська поезія». І тим звістуєте, що першу поезію ви й знати не хочете. Вона для вас наче й не існує. Тим часом в усі роки совітської влади на Україні така поезія існувала. Вона була під чекістським замком, між людей поширювалася потайки, а творці її вмирали на Соловках. Цю поезію ви не бачите. Ви знаєте другу поезію, радянську, і про неї «турбуєтеся». Та тут теж брешете, бо таки знаєте про існування гнаної патріотичної поезії. Ще більше брешете словами «радянська поезія в усі часи була совістю народу».

Якою совістю?

Вона оспівала героїчну боротьбу 1917-20 років за незалежність і трагедію поразки? Вона передала нам у поетичній формі трагедію винищення понад двадцяти українських політичних партій і встановлення кривавої диктатури? Вона відбила в поетичних образах трагедію колективізації та витравлення із селянської душі любові до землі? Вона оплакала голодну смерть мільйонів українців 1933 та 1947 років? Про яку совість ви говорите? Радянська поезія — це як і ви, носії її, суцільна безсовісність: тоді, коли народ стогнав у кігтях сталінського ГПУ, коли Сталінська опричнина чинила геноцид українського народу, ця ваша радянська україномовна поезія співала: «Із-за гір, та з-за високих, сизокрил-орел летить...» — ось, що ви звете совістю. А ми називаємо це вашою безсовісністю.

Вас закликають перебудуватися, а ви якими були, такими й хочете перейти в нове суспільство. Та коли ви не перебудуєтеся, то й нового суспільства не буде на тому просторі, що ви його посідаєте в суспільній структурі.

Опам'ятайтеся! Влада зверху випрягла вас зі старої колимаги і дала змогу оглянутися вусібіч, а ви вже з власної волі продовжуєте тягти старого воза; ви сиділи в закритій клітці і під диригентську паличку співали одну й ту ж чужу пісню. Тепер влада розчинила двері клітки і забрала старого диригента, а ви самі не хочете виходити з неї на волю і співаєте за інерцією стару пісню.

Проснітеся! Настає новий день, а ви все хочете залишатися у старих сутінках.

Я знаю: ви не надрукуєте цей допис, бо боїтеся правди. І хоч знаєте, що вище наведені слова — загальна читацька думка, тобто правда, ви не хочете, щоб її висловили публічно, бо доки вона не висловлена, ви можете удавати, що творі цікаву поезію, а ось тільки тепер тимчасово підупав попит на неї. Ви знаєте, що неправда, проте поезія ця потрібна вам для заспокоєння душі, для морального комфорту. Надрукувати моє поцінування вас — це здерти покривало і стати голою душею перед правдою й почати страждати. Ви цього не хочете. Ви звикли берегти власний комфорт і спокій, а не страждати болями України, тому й не надрукуєте. А мені болять не тільки проблеми України, але й ваша позиція. Україна вас породи і дала талант, а ви егоїстичною брехнею шкодите їй — скільки можна прислужуватись комусь і зневажати рідний край?! Час ставати самими собою зі своїм рідним народом.

Будьмо!

1 червня 1988 року,
с Березівка, Сибір

Левко Лук'яненко,
старий козак, в минулому юрист.

Редакції «Літературної України»

Шановна редакціє!

У № 24 «ЛУ» ви надрукували звернення до Міністерства освіти Української ССР групи київських громадян, які просять провадити викладання у новій школі по-українськи. Вони скаржаться, що постанова про викладання по-російському вже нібито ухвалена і тепер уже мова викладання не залежить від батьків. Створюється враження, що українців, які живуть поблизу школи і зацікавлені в ній, просто поставили перед фактом.

У період брежнєвської стагнації українські школи закривали під приводом неперспективності української мови. З переходом до нової політики свідомі українці хочуть повернення викладання у школах до української мови. Це було б виправленням помилкової мовної політики в галузі шкільництва. На таке виправлення маємо право сподіватися, як на крок у напрямку відновлення справедливості.

Тим часом владоможці з Міністерства освіти, ізолювавшись у своїх кабінетах від революційної перебудови суспільства, продовжують гнути стару політику і, замість переведення шкіл з російської мови викладання на українську, запроваджують у новій школі російську мову всупереч явній волі киян.

«ЛУ» друкувала постанову пленуму Спілки письменників України та багато інших матеріалів про необхідність розширення сфер застосування української мови. Ми вдячні газеті за оприлюднення таких матеріалів, і сподіваємося, що вони впливатимуть на практичну політику освітніх установ. Наразі ж мусимо констатувати вельми прикрий факт, що Міністерство освіти продовжує ігнорувати громадську думку та дух нового перебудовного часу. Це обурливо.

Доки постанови, що безпосередньо стосуються прав громадян, будуть звалюватися на їхні голови з міністерських верхів, як невблаганний град та дощ з високого неба? Доки Міністерство освіти поводитиметься з народом так, немовби не міністерство має служити народові, а народ йому?

Ми глибоко переконані, що процес демократизації в СССР — частина всесвітнього прогресивного руху людства від меншої свободи до більшої свободи — як окремих індивідів, так і всіх народів світу. Того цей процес незворотній і означає він, що на Україні зростатиме об'єм демократичних свобод громадян, а разом з тим і процес самоусвідомлення людиною своєї сутності, сенсу життя та свого місця в історії. Це неминуче викликає інтерес до прапервнів, до духовних джерел. А позаяк і походження, І духовні джерела в усіх українців українські, то українізація неминуча, як неминуче змужніння в процесі росту всякого організму від дитинства до дорослості.

Того ми палко підтримуємо згадане клопотання 77-х киян і закликаємо службовців Міністерства освіти УССР: не ставте палки в колеса прогресивному рухові історії і не чиніть перепон українцям, що хочуть учити своїх дітей рідною мовою! Повертайте зрусифіковані школи до своєї природної основи — української мови!

ДЕМОКРАТІЯ
вимагає: геть пашпорту **систему!**

I

Усяка корпорація, об'єднання виникає з потреби суспільства чи частини його людей. Для того, щоб забезпечити якісь потреби, необхідно організуватися. Організація править за інструмент, знаряддя. Її мета не в ній самій, а поза нє Позаяк же створення організації пов'язане зі створенням певної кількості штати функціонерів, що здійснюють певний обсяг праці для забезпечення безперервного існування організації, то виникає категорія людей, для яких основна мета із зовні організації повертається в середину її. Їхнє матеріальне становище зумовлюється їхнім становищем в організації. Щоб гарантувати його непорушність, вони все більше і більше розширюють і зміцнюють організацію, маючи на оці вже не удосконалення організації як знаряддя служіння певному загальному добру, а корисливі міркування про гарантування особистих благ на майбутні часи.

II

Так і держава. Народившись із потреби підтримувати існування первісного суспільства, вона з нервової системи суспільства поступово перетворилася на самостійну силу і почала протистояти суспільству.

Виникли два полюси: суспільство і держава. З одного боку суспільство без держави обійтися не може. З другого боку, воно змушене боротися супроти прагнення держави вийти з-під контролю суспільства і перетворитися на самодостатню силу.

Держава суспільству потрібна для об'єднання всіх сил суспільства, для захисту від зовнішніх ворогів. По-друге, вона необхідна для розв'язання всередині суспільства суперечностей і незгод поміж різних верств і груп шляхом примушування їх до взаємного компромісу, вона приводить суперечливі інтереси до більш-менш прийнятого для всіх спільного знаменника і робить таким чином можливим саме існування суспільства.

Для здійснення цих функцій суспільство надає державі певну свободу дій. Держава ж, складаючись із людей небезкорисливих, постійно прагне до розширення своїх функцій та все більшого підпорядкування собі всього суспільства.

Життя людини в суспільстві, яке не було б різноманітне, все ж не безмежне у своїх суспільних проявах, того, як об'єкт регулювання, воно має межі. Отже, як не можна сказати: «що більшу частину склянки я наповню водою, то більша її частина залишиться ненаповнена», так само не можна сказати: «що різноманітніші в державі функції та більша їх роля в суспільстві, то ширший простір для громадської самодіяльності та свободи людини».

Держава відповідно до свого ідеалу хотіла б підпорядкувати своєму контролеві всі сто відсотків людських вчинків та взаємин; суспільство як сукупність громадських структур, верств, прошарків і люди в них відповідно хотіли б на всі 100% уникнути державного керування і на всі 100% самим визначити мету і характер своїх вчинків. Ба, це неможливо.

У першому випадку неможливо через те, що коли б система державного контролю та управління суспільством дійшла згори донизу від визначення загальних напрямних до регулювання її внутрішнього режиму й пульсу, тоді клітини змертвіли б і нервова система сама засохла б на скам'янілому грунті.

Організм — система живе тільки доти, доки живе клітина, причому живе своїм власним життям.

У другому випадку це неможливо через те, що коли б індивідум та кожна суспільна група брали до уваги лишень свої власні найближчі інтереси, тоді суспільство перестало б бути системою і перетворилося б на поле побіч розташованих окремих елементів, тобто розпалося б. Розпад — прецінь є смерть суспільства (і клітини виявилися б вільним будівельним матеріалом для формування нових суспільних структур та систем).

За умови збереження суспільства згадані крайнощі практично недосяжні, а того життя становить боротьбу поміж державою і суспільством за частку впливу та міру незалежності. Наче у грі у перетягуванні вірьовки: що більше вірьовки держава перетягне на свій бік, то менша стане незалежність громадян, і що більше громадяни перетягнуть вірьовку на свій бік, то менше свобода (свавілля) держави.

Повна перемога держави чи суспільства означала б припинення гри, тобто існування держави без суспільства, або суспільства без держави. Проте, держава без суспільства існувати не може, бо вона як спільнота людей, що керує державою, живиться із праці суспільства. А суспільство без держави — це та доісторична стадія розвитку, що її людство вже пережило. Вона, ця стадія, як ми вже знаємо, неминучо веде до створення держави (дві групи причин цього вже згадані вище).

III

За час писаної історії людство в різних частинах земної кулі зазнало різних співвідношень цих сил та різного ставлення до держави.

Власне кажучи, протилежні системи ми бачимо на протилежних кінцях землі: з одного боку європейська християнська цивілізація, а з другого — азійська, переважно буддийська цивілізація.

Я не збираюся тут обґрунтовувати особливості кожної цивілізації особливостями довгої попередньої еволюції кожної з них. У цій статті достатньо констатувати: еволюція цивілізації в Європі і Азії йшла різними шляхами. І на підставі цієї констатації вказати різницю в одному, що мене тут цікавить, аспекті, а саме: ставлення різних цивілізацій до людської особи.

Європейська цивілізація поставила в центр етичних вартостей людину і розвитку та вдосконаленню її підпорядкувала всі суспільні інституції та норми права.

Азійська цивілізація, навпаки, в центр уваги поставила колектив та його вищу інстанцію — державу, підпорядкувавши їм людину.

Європейська цивілізація з людини розвинула особистість, азійська — суспільну одиницю, у європейських державах людина стала громадянином, в азійських — підданим.

Відомий фахівець з історії Сходу Є.В.Рашковський каже, що на Сході «...особа передовіряє своїй сакралізованній групі (і отже, її лідерам) початки свого потенційного духовного і правного суверенітету. Невід'ємна людська потреба в особистій безпеці, у солідарності з подібними собі, в святині реалізує себе саме через акт такого передовір'я. Необхідні були новаторські ідеї «Царства внутри нас» та розкраяння «Божого» і «кесаревого», щоб історія взаємин поміж особою та громадою набула певного нового змісту...» (журнал «Народы Азии и Африки», 3, 1984, ст.98).

Такі новаторські ідеї дав Ісус Христос.

З Близького Сходу ці ідеї пішли на Захід. На Схід вони не пішли. Там поширювалися буддиські ідеї з їхніми пошуками щастя у самоудосконаленні та внутрішніх медитаціях. Християнські ідеї розмежування державного і особистого та індивідуального служіння добру другої людини (»люби ближнього свого як самого себе») на європейському грунті розвинулися в поняття коштовності окремої людської особи незалежно від її взаємин з державою.

На основі грецької філософічної та державної правничої спадщини стародавні римляни зробили величезний крок уперед на шляху виділення особистості з колективу та перетворення її в самостійну вартість. Кодекс Юстиніана VI ст. встановлює, наприклад, що суд не має права вимагати показів про дії близьких родичів (якщо ці покази можуть завдати їм шкоди), щоб не зіпсувати їхніх взаємин після суду. Таким чином, взаємини між родичами, тобто інтереси особи, поставлені вище публічного інтересу встановлення об'єктивної істини в судовій справі. У римському праві особа виділяється і стає незалежним суб'єктом права.

Відхід східної ж людини в саму себе робив її суспільно пасивною, що сприяло формуванню деспотичних держав.

Розвиток західного індивідуалізму з орієнтацією на допомогу ближньому заважало державі перетворитися на деспотичну.

Європейська цивілізація виробила принцип: «Вільний розвиток кожного є вільний розвиток всіх». Європейська політична свідомість ставить питання: чи добре держава слугує громадянину? Азійська політична свідомість питає: чи добре людина служить державі?

IV

Коли Енгельс каже, що Європа закінчується на східних кордонах України, він м на увазі, що Росія за всіх своїх загравань з Європою в основі своїх політичних традицій лишається азійською країною. Усю свою історію вона сама не мала свободи і постійно душила свободу інших. Рабство просякло наскрізь російський національний дух, про що багато разів з гіркотою писали Герцен, Чернишевський, Чехов та інші кращі люди Росії. Незалежність влади від народу (в розумінні непідзвітності) та безправ'я народу — це сумна російська політична традиція.

Л.Б.Алаїв у дискусії про державу і право на стародавньому Сході каже: «На Заході закон регулював як взаємини приватних осіб, так і взаємини з державою... На Сході ж закон стоїть на варті власника, коли його правам загрожує інша приватна особа і зовсім відходить убік, розгублюється», якщо на кону з'являється держава (в образі службовця, звісно), (журнал «Народы Азии и Африки», 2, 1984 р., ст.99).

Хіба ж не це є споконвічним правилом російського суспільного життя? Держа всесильна, людина — мізерія.

За якими ознаками можна відділити демократичну державу від деспотичної?

У дискусії з проблем держави і права стародавнього Сходу ленінградський вчені І.М.Дяконов каже: «Деспотичною є, либонь, держава, в якій голова держави може не зважати на чинні в його ж державі закони, де не воля панівного класу, а особиста сваволя особи чи групи осіб, що очолюють державу, має силу закону» (там же, ст.98).

Ознаки влади, що реально існує в СССР від самого початку її виникнення, найкраще підходить під визначення Дяконова. Можна навести скільки завгодно прикладів, коли генсек особисто чи разом з Політбюро «законодавствували» цілком незалежно від будь-яких законів. Власне кажучи, більшовицька політична система з колиски має ту особливість, що складається не тільки із законодавчих органів влади, а ще й із так званих директивних органів, які вказують законодавчим органам, які закони ухвалювати, і виконавчим органам — як ці закони виконувати. До того ж, вказівки доволі часто передають через телефон (звідки й виникло поняття «телефонічне право»). Леле, в саму Конституцію вставили статтю б, що узаконює ці директивні органи.

Звісна річ, Ленін і більшовики не спромоглися б встановити деспотичний режим коли б для цього не було грунту в попередній політичній традиції. Демократичний

період з лютого до жовтня 1917 року — вельми короткий період. Росія стала на новий шлях і коли б не більшовицький контрреволюційний заколот, може, вона, як Японія, повернула б від царського самодержавства на шлях демократичного розвитку. На жаль, цього не сталося. Більшовики захопили владу. Зовсім легко перекреслили 9-тимісячні демократичні починання і, опираючись на віковічні традиції, встановили таку криваву диктатуру, що за жорстокістю перевершила навіть опричнину Івана Лютого.

Л.Б.Алаїв у згаданій дискусії подає критерій визначення деспотичності держави, виходячи, так би мовити, знизу: «Чи було вправі, в кодексах, у законах азійських держав положення про те, що приватна особа може звернутися до суду, порушивши справу супроти державного чиновника з огляду на виконання ним своїх службових обов'язків? Не звернутися зі скаргою, а подати позов? Ось якщо вдасться довести, що закон на Сході міг стояти на боці приватної особи супроти держави, тоді стане ясно, що формула «деспотія» не годиться» (там же, ст.99).

Довести, що в СССР (який є під повним і неподільним керівництвом Росії) закон міг стояти на боці приватної особи супроти держави, зовсім не вдасться. Навпаки, дуже легко довести протилежне, а саме: громадянин СССР не має права подати позов супроти державного службовця. Якщо, як справедливо вважає Алаїв, відсутність права на позов означає деспотичний характер держави, тоді ст.58 Конституції СССР дає цілком достатні підстави віднести СССР до деспотичних держав. Позаяк вона дає громадянам право на скаргу і не дає права подати позов, тобто притягнути до відповідальності державного службовця з огляду на виконання ним своїх службових обов'язків.

70 років більшовики кляли «гнилий Захід» за демократичну неорганізованість і всіляко насаджували азійське колективістичне мислення. У боротьбі проти свободи вони навіть перевершили більшість азійських країн. У той час, як після другої світової війни багато азійських країн стали на шлях демократичних перетворень, у Совітському Союзі посилено прищеплюють ідеологію безправності з політичними гаслами: «Партія — наш стерновий», «Партія — розум, честь і совість нашої доби», «Народ, відданий партії, все переможе», психологічними гаслами: «Ти що, висовуєшся?», «Ти що, кращий за всіх?», «Тобі що, більше треба?», «Розумник знайшовся?» тощо. Усі вони спрямовані супроти формування сильної незалежної особистості з незалежним мисленням. Азійська деспотична держава у таких людях бачить потенційних заколотників і викорінює їх у зародку як за допомогою донощиків та поліції, так і за допомогою подібних гасел.

Процес надмірного підпорядкування людини державі відбувається в СССР дуже швидко і під керівництвом Сталіна в 30-х роках досяг тотального характеру. Узаконив же терористичні методи правління (за допомогою яких тільки й стало можливе перетворення держави на поліцейську) Ленін декретом «О красном терроре» 5 вересня 1918 року.

V

Одним із основних методів контролю за населенням є пашпортна система з її обов'язковим обліком місця проживання громадян.

За своїм ідеалом вона дає можливість державі знати місце перебування кожної дорослої людини у будь-який день року. Ясна річ, неможливо припнути всіх до плуга й верстата. З розвитком транспорту та широким промисловим будівництвом пересування людей збільшується, до того ж часто в пересуванні робітничої сили зацікавлена сама держава. Для того, щоб зменшити час перебування людини поза наглядом міліції та КДБ, запровадили тимчасове прописування та реєстрацію.

Запровадження внутрішніх (внутрідержавних) пашпортів суперечить свободі людини. Пашпорт потрібен для поїздок за кордон для ідентифікації громадянства людини і визначення прав і обов'язків, що витікають з її громадянства перед іншою державою. Пашпорт же в середині своєї держави — повід, налигач, за допомогою якого держава руками своїх каральних органів постійно тримає громадянина під своїм наглядом і контролем.

Пашпортна система з її обов'язковим прописуванням та реєстрацією за місцем проживання не зводиться тільки до пасивного обліку місця проживання громадян. Вона виконує дуже активну функцію. Наприклад, забороняючи прописування містах, вона справляє великий вплив на темпи зростання міст. За допомогою пашпортної системи неугодних людей виганяють з міст, змушуючи шукати собі притулку в непідходящих для себе місцях.

Стаття 26, ч.II Положення про пашпортну систему в СССР з 28 серпня 1974 року встановлює: «Реєстрація громадян, які прибули з однієї місцевості в іншу на строк до півтора місяця проводиться не пізніше трьохденного строку з дня прибуття". Якщо громадянин вибув із свого помешкання на строк понад півтора місяця, він зобов'язаний виписатися, щоб міліція знала, що він виїхав з-під її контролю. Якщо громадянин прибув на нове місце надовго, він зобов'язаний прописатися, якщо прибув на строк до півтора місяця, він зобов'язаний зареєструватися. І те, й друге він мусить зробити впродовж перших трьох днів прибуття до нової місцевості, щоб поставити себе під контроль місцевої міліції. Таким чином, дозволяючи переселень держава прагне звести до мінімуму той час, коли громадянин знаходиться невідомому для неї місці.

У довгому ланцюгові антидемократичних заходів, спрямованих на встановлення тоталітарного режиму в СССР, пашпортна система становить найкрупніший юридичний захід відкритої постійної дії.

Ми не знаємо розмірів агентурної мережі КДБ і досі змушені користуватися чутками та припущеннями. Наприклад, з огляду на те, що в будь-якій частині Совітського Союзу нелегальні пропагандивні організації (що давно прагнули почати перебудову недужого суспільства) провалювалися, як звичайно, на третьому році свого існування і рідко досягали розмірів понад 7-8 осіб, можна зробити висновок про доволі щільне насичення совітського суспільства агентами КДБ. І цілком зрозуміло, що немає такого окремого колективу, до якого б КДБ не прагнув всунути свою людину. Тоталітаризм не був би тоталітаризмом, коли б у суспільстві могла існувати якась соціальна група поза наглядом КДБ.

Не міліція, а КДБ всюдисущими сексотами та найжорстокішими репресіями відучив людей від самостійного мислення і зробив із них масу, покірну глину в рук; партійних функціонерів, проте, без міліції, без пашпортної системи КДБ був би неспроможний так ефективно виловлювати «ворогів народу», як він їх виловлював. Він не спромігся б убити творчу думку і задушити всяку творчу ініціативу до такої міри, щоб країна з найбільшими сільськогосподарськими землями в світі виявилася неспроможною прогодувати себе. Без міліції і, зокрема, без пашпортної системи, КДБ не зміг би довести суспільство до такої багнючої стагнації, в якій воно опинилося.

Період демократизації і гласності сприяє викриванню сталінського деспотизму, рішення 19 партконференції про спорудження у Москві пам'ятника жертвам сталінських репресій є офіційне визнання злочинного характеру репресій. А втім Сталін не сам стріляв людей. Була створена величезна репресивна машина, що на шостій частині земного суходолу призвела народи в стан німого заціпеніння.

Якщо суспільство в частині своїх найвищих керівників нарешті збагнуло, що СССР до найглибшої кризи скотився саме внаслідок тоталітаризму своєї системи, то воно мусить демонтувати інституції репресивної машини. Тим часом спостерігаємо нерішучість і вагання. Три роки триває перебудова. Громадян закликають до відвертого висловлювання своїх думок і хай, мовляв, не буде тем, заборонених для критики. Та цей заклик — лише добродійна маска. Стаття 62 та 187 КК УССР і відповідні статті кодексів інших союзних республік, що карають за так звану антисовітську пропаганду і агітацію, не скасовані. Не демонтований і репресивний апарат. Він є чинний і на своїх попередніх місцях. Отже, якщо у добродія Горбачова зміниться настрій (наприклад, під впливом таких подій, як у Нагірному Карабасі), ніщо йому не завадить жбурнути тисячі критиків та реформаторів за колючий дріт.

Потрібні не ласка і щедрість доброго керманича, а юридичні й організаційні гарантії від повторення масових репресій. У першу чергу треба: скасування вищезгаданих антидемократичних статей кримінальних кодексів, реорганізація і скорочення КДБ, скасування пашпортної системи.

Перебудова суспільства — справа всього суспільства. І не слід всю вину за минуле звалювати на уряд. Погляньте навколо себе і ви побачите, що рабством просякли усі прості звичайні люди. Вони незадоволені нестачею харчів у крамницях і звинувачують у цьому тільки уряд. Вони не мріють про те, щоб домогтися від уряду більшої економічної свободи, розгорнути якесь виробництво і своїми власними руками запропонувати покупцю товар для його задоволення та власної вигоди, навіть, збагачення. Ні, росіяни мріють про колишні порядки, дисципліну, якогось нового Єжова. І всяке обмеження прав з ініціативи якогось районного начальника сприймають цілком спокійно. У свідомості росіян немає уявлення про належні їм від природи та звичайним чином надані верховними законами країни права, з якими, як з певним мірилом, шаблоном, вони б співставляли усяку нову постанову близьких начальників і поцінували їх як таку, що розширює чи звужує об'єм їхніх особистих прав. У їхній свідомості немає цього мірила. У ній є інше: глибоченна, віками закорінена уява про те, що безпосередній начальник має право чинити щодо нього (та всякого іншого, що стоїть нижче від начальника на суспільній драбині) як сам захоче, чинити за своїм розсудом щодо нижчого від себе — це природне, само собою зрозуміле право начальника. Така правосвідомість простої російської людини. А того, щоб жити, треба годити начальнику або самому стати начальником. Не право, не юридичні взаємини мають вагу, а взаємини особисті. І мораль підносить до гідності людину, що хоч і без супротиву приймає справедливі і несправедливі вимоги начальства, але не запобігає його ласки й не улещується.

Ось приклад того, як в Томській області сприймають нове — розширення прав людини, і як легко сприймають старе — звуження прав людини.

У сільській місцевості прописування і реєстрацію робить сільрада. У квітні-травні 1988 року начальник Парабельного районного пашпортного столу наказав Березівській сільраді не робити реєстрації, а спрямовувати для цього людей в Парабель. У Березівку час від часу приїжджають групи робітників з різних місцевостей на лісоповали, того рух населення порівняно великий. Нововведення Парабельського районного начальника означає, що людина мусить тратити мінімум два робочих дні, 15 карбованців грошей і зазнати транспортних клопотів та поневірянь із проживанням у Парабельському готелі.

Держава повинна оплачувати виконану для неї працю. Прописування громадянинові непотрібне. Воно потрібні державі. Вона і повинна сплачувати витрати на її здійснення. Парабельський начальник пашпортного столу, не забезпечивши оплату

витрат, усе-таки зажадав їздити до Парабелі. І що ж? А нічого: хтось побурчав, хтось схопився за це, як за виправдання покинути працю. Усі відчули незручність нового порядку, проте нікому й на думку не спало, що постанова не законна і зазіхає на їхні особисті права, — спрацювала предковічна азійська формула: якщо начальник так учинив, значить так потрібно. Щоправда був один випадок зовсім не типової поведінки, але виявила його дружина політичного засланця, до того ж не росіянка, а українка.

Перший раз вона приїхала до чоловіка в с.Березівку 27 лютого 1988 року. Позаяк вона не виписалася зі своєї попередньої квартири, то вчинити в Березівці постійну прописку не можна було. Сільрада зареєструвала її і паралельно включила до списку для купівлі в крамниці пшона, борошна та інших дефіцитних харчів. Коли наближався 1,5-місячний строк проживання в Березівці, сільський міліціонер попередив, що в разі затримки понад цей строк її спочатку оштрафують, а потім...за порушення пашпортних правил можна й під суд потрапити. Вона поїхала.

Другий раз вона приїхала до Березівки 07,05.88 р. На цей раз сільрада відмовилася її реєструвати і зажадала летіти до Парабелі і там особисто реєструватися в пашпортному столі.

— Хіба змінені пашпортні правила за минулі два місяці? — спитала.

— Мабуть, є інструкція. У всякому разі, нам так наказали, — відповіла секретар сільради. Жінка не полетіла до Парабелі і за якийсь час її викликав дільничий міліціонер і склав протокола про адміністративне порушення.

Позаяк відповідно до Загальної декларації прав людини ООН, кожна людина має право знати свої права і обов'язки і таким чином має право вимагати подати їй для ознайомлення все, що стосується норм права, приїжджа зажадала показати їй постанову, що, міняючи попередні пашпортні правила, зобов'язує її їхати особисто до районного пашпортного столу для реєстрації тимчасового проживання. Міліціонер дати таку постанову не міг через відсутність такої. І все-таки вимагав їхати до Парабелі, погрожуючи штрафом на випадок невиконання вимоги. Погано почуваючи себе у літаку та нє бажаючи безпідставно марнувати час і гроші, вона знову не поїхала. Проте, знаючи, що найменша затримка буде зачіпкою до негайної-адміністративної кари, поспішила виїхати вчасно із Березівки геть.

Півтора місяці зіпсували зовсім незаконним місцевим нововведенням до чинного пашпортного режиму. Засланець має право на засланні жити зі своєю сім'єю. Коли чоловік після ув'язнення опинився на засланні, дружина хотіла б жити разом із ним. На що обертає пашпортна система право подружжя на спільне проживання в засланні після вимушеного розлучення?

Сім'я має квартиру у місті попереднього проживання і хоче зберегти її, бо після закінчення заслання має наміри проживати на попередньому місці. Це означає, що дружина не може виписатися з квартири, а без виписування її не мають права прописати за місцем проживання її чоловіка. Без виписування пашпортні правила дозволяють їй покинути свою квартиру не більше як на 1,5 місяці. Такий же строк вони дозволяють жити за тимчасовою реєстрацією за місцем проживання чоловіка.

Як же жити? Як жити 5 років до закінчення заслання?

Задля торжества міліцейської пашпортної системи у пенсійному віці, зі слабким здоров'ям, з пенсією 82 крб. на двох, зриватися через кожні 1,5 місяці із Березівки і мчати до Чернігова, а потім із Чернігова до Березівки? Як може демократичне суспільство виправдати ці безперервні муки?

Сталінський режим не допускав обурення. Усяке обурення несправедливістю він трактував за незадоволення владою і спроваджував незадоволених під конвоєм на

будови комунізму. Але тепер, коли влада вирішила перебудувати суспільство на справедливих засадах, невже будемо терпіти один з найміцніших оплотів несправедливості — пашпортну систему?

У всіх демократичних державах громадяни мають почуття власної гідності і вони не опускаються до того, щоб допомагати поліції здійснювати контроль над собою. А ми ходимо записуватися міліції на облік, виписуватися. Навіщо за нами слідкувати та постійно нас контролювати цими стомливими виписуваннями, прописуваннями?

Закон про пашпортну систему виходить немовби з того, що совітська людина тільки й мріє, як би кудись сховатися, утекти, либонь, вступити до якогось збройного антисовітського загону.

Наче комуністична держава думає, що вона прищепила своїм громадянам Марксовє гасло: «Пролетарі не мають своєї батьківщини...» ! бояться, щоб вони не розбіглися в усі боки. Ба, нічого подібного з головах громадян немає, а того недовір'я держави до своїх громадян принижує їх і не робить честі державі, бо, окрім принизливості для громадян, недовіри, у підозрілості є ще один бік — у ній прозирає усвідомлення державою своєї ворожості до народу.

Правозахисники та прихильники перебудови не поділяють космополітичне Марксове гасло. Вони мають почуття любові до своїх батьківщин. І саме почуттям відповідальності за долі своїх народів та загальну справу демократизації і свободи викликана їхня нелегка діяльність. Не тільки ми нє збираємося тікати кудись, а раді докласти всіх зусиль, щоб тут зробити життя гідним вільної людини.

На Україні, в Росії, всюди в Совітському Союзі пашпортна система — це знаряддя поліцейської держави, вона стоїть страшною перепоною на шляху демократизації суспільства, а того задля перебудови й справедливості:

Геть пашпортну систему!

Липень 1988 року, с Березівка, Парабельського р-ну Томської області

Левко Лук'яненко

Прокурору РСФСР
від політичного засланця
Лук'яненка Левка Григоровича, 1927 р.народження.
Відбуваю заслання в с.Березівці
Парабельського р-ну, Томської області

С К А Р Г А

ЗО січня 1988 року мене привезли на місце заслання за повище згаданою адресою і поселили в робітничий гуртожиток. У кімнаті, окрім мене, було ще три чоловіки.

Місцевий уповноважений КДБ викликав їх усіх і розпитував про мою поведінку та давав їм завдання слідкувати за мною. 27 лютого до мене приїхала жінка, і я виселився з гуртожитка і поселився спочатку в кімнаті знайомих, а з початку травня відремонтував власними силами й коштами занедбану пустку, що складалася з однієї кімнати й кухні, і поселився в ній.

Мешкання в окремій квартирі вилучало мене з-під постійного спостереження уповноваженого КДБ, що йому вкрай не подобалося, і він з березня 1988 року всіляко намагався запровадити мене назад до гуртожитку під постійний нагляд своїх людей.

Виселення з квартири він придумав зробити під приводом нібито самовільного захоплення квартири. Це виселення і вчинили 8 вересня 1988 року.

Виселення є незаконне з таких підстав.

Ще перед від'їздом жінки я звертався до дирекції Березізського лісозаготівельного пункту (ЛЗП) — єдиного володільця всього житлового фонду в с.Березівці — виділити для мене квартиру. Дирекція відповіла, що квартир у неї немає. Тоді я звернувся з клопотанням відремонтувати для мене одно з багатьох покинутих помешкань.

Заступник начальника Парабельського ліспромгоспу (куди Березівський ЛЗК входить складовою частиною) Миколаєнко відповів, що Парабєльський ліспромгосп не має можливостей це зробити через відсутність 1988 року фондів для ремонту помешкань.

Після цього я почав ремонтувати своїми силами і коштами: зробив, засклив і поставив три віконні рами, пересипав стару піч, назбирав цегли, купив чавунну плиту і зібрав грубу, пересипав і відремонтував підлогу, поставив двері, помазав і побілив стіни і стелю, купив електролічильник, дві розетки і провів електропроводку.

Адміністрація ЛЗП надала мені допомогу: продала мені необхідну кількість дощок, два сувої толі, фарбу для підлоги. Радіовузол зі згоди Бєрезівської сільради встановив мені радіотрансляційну точку і взяв у мене плату за її використання до жовтня 1988 року включно.

У другій половині травня 1988 року розширена комісія сільради з благоустрою відвідала мою квартиру, схвалила ремонт і зобов'язала прибрати прилеглу територію та відрізок дороги *(що* я і зробив).

Числа 6-го червня село Березівку відвідав уповноважений КДБ і під його тиском адміністрація ЛЗП ухвалює постанову з вимогою, щоб я виселився з квартири до 13.06.1988 року., як начебто свавільно захопленою і такою, що є в аварійному стані.

Не вислухавши мене, заступник прокурора Парабельського району вже 13.6.88 р. ухвалює санкцію на адміністративне виселення.

Посилання на аварійність смішне, бо праворуч і ліворуч від відремонтованого помешкання живуть люди під одним дахом, і про нього «поволі» забули.

Мотив захоплення необгрунтований, бо до моєї праці помешкання не існувало. Адже на клопотання надати мені помешкання адміністрація Березівського ЛЗП відповіла, що помешкань вільних немає. Ну а якщо помешкань не було, то й акту захоплення на могло бути, бо не можна ж захоплювати те, що не існує.

До моєї праці майбутнє помешкання становило чотири стіни в довгому старому п'ятиквартирному бараці з облупленими стінами, без віконних рам, з розваленою грубою, без дверей і підлоги.

Ремонт своїми силами і коштами я почав після того, як Миколаєнко заявив, що у Парабельського лісгоспу на 1988 рік немає коштів на ремонт помешкань. У цій заяві я побачив непрямий дозвіл на вияв власної ініціативи. Так ставилась і місцева влада і того допомагала мені, чим могла, до появи кагебіста.

Про те, що дирекція Барєзівського ЛЗП була не проти того, щоб я мешкав у створеній мною квартирі, свідчить і той факт, що вона брала в мене за неї квартплату, починаючи з травня 1988 року.

Судовий виконавець виселив мене 8.09.88 р., проте я сплатив квартплату за весь вересень 1988 року! Нікому іншому в Березівці моя квартира не потрібна, того людей обурює крайня несправедливість примусового виселення в холодний осінній день під дощ на вулицю.

Усі ці обставини неспростовно доводять політичний характер переслідування.

Я справді є палкий прихильник перебудови радянського суспільства в напрямку демократизації і гласності і про це відверто пишу в листах до друзів (що їх незаконно читають чекісти) та в кількох статтях для журналіст. Це не подобається реакційним силам і вони намагаються позбавити мене можливостей брати участь з політичному житті шляхом позбавлення мене квартири і запроторення мене до робітничого гуртожитку під постійний нагляд та нестерпні побутові умови.

У час брежнєвської стагнації я дістав 10 років ув'язнення за критичне ставлення до тодішньої дійсності, а тут на четвертому році перебудови мене виселяють з помешкання задля зручності нагляду чекістів за мною і попереджують людей, які потенційно могли мене взяти на квартиру, щоб ні в якому разі не взяли мене.

Протестую проти переслідування за мої перебудовні політичні переконання і вимагаю скасувати постанову Парабельського райпрокурора від 13.06.88 р. про дозвіл на адміністративне виселення та про повернення мені помешкання.

11 вересня 1988 року Л.Лук'яненко

1988 року світова демократична громадськість і зокрема українська діаспора домагалася звільнення останніх українських політв'язнів. Представник США під час перебування там міністра закордонних справ СРСР Шеварднадзе висунув вимогу про звільнення кількох останніх політв'язнів, у тому числі й мене, Шеварднадзе відповів, що «уряд в основному вже звільнив політв'язнів. Залишилися найбільші злочинці і уряд **не** може поспішати їх звільняти, у всякому разі, про звільнення Лук'яненка не може бути й мови».

Тоді брат вирішив, що слід написати заяву про моє звільнення із заслання до прокурора УРСР. Це було в кінці 1988 року. 27 грудня 1988 року заступник начальника відділу прокуратури у нагляді за слідством в органах державної безпеки, старший радник юстиції В.Щербань надіслав братові відповідь, документ — яскраве свідчення жахливої реакційної антидемократичності української філії цього людожерського органу Російської імперії та ім'я одного із багатьох, на жаль, українців, що власними руками розпинали неньку-Україну.

250027, г.Чернигов,
ул.Рокосовского, 49, кв.36
гр. Лукьяненко Александру Григорьевичу

Ваше заявление, содержащее просьбу об отмене **ссылки,** назначенной по приговору суда Вашему брату — Лукьяненко Л.Г., поступило в прокуратуру Украинской ССР и рассмотрено.

Установлено, что Лукьяненко Лев Григорьевич за антисоветскую агитацию и пропаганду к 10 годам лишения свободы со ссылкой на 5 лет 20 июля 1978 года Черниговским областным судом осужден правильно. Мера наказания ему назначена с учетом характера и степени общественной опасности содеянного, данных о личности.

Оснований к постановке вопроса об отмене судебных решений, в том числе и ссылки, в отношении Лукьяненко Л.Г. не усматривается, в связи с чем заявление оставлено без удовлетворения.

Заместитель начальника отдела по надзору
за следствием в органах госбезопасности
старший советник юстиции В.И.Щербань
подпись

ВИЇЗД ІЗ ЗАСЛАННЯ
(Юрко Шухевич)

Вирвавшись із в'язниці на заслання, я розгорнув широке листування зі знайомими і незнайомими в Україні, Росії і в цілому світі.

Змагання загострювалося: КДБ старався створити такі умови, які б не давали можливостей писати, а люди намагалися мене виручати.

Коли Парабельський районний суд ухвалив рішення виселити мене силою з квартири, щоб повернути до гуртожитку, тоді найактивніші дисиденти Томська Лєна Санникова, Божко, Микола Кащеєв (з якими я вже раніше познайомився) почали збирати в Томську гроші, аби купити для мене хату в районному центрі Парабелі.

Томські чекісти намагалися дезорганізувати акцію, проте, проблема починала цікавити все ширше коло дисидентів і я здобував все нових і нових прихильників.

У кінці 1988 року прийшло звільнення мене від подальшої кари і 17 січня 1989 року я виїхав з Парабелі до Томська.

У Томську мене зустріли, окрім згаданих вже добрих знайомих, чудове подружжя Фастів, Вільгельм Генрихович та Ніна Полікарпівна, Ігор Мигалкин, Володимир Ахутин, Анатолій Чернишов та ще кілька вельми симпатичних людей.

Пан Фаст, кандидат математичних наук, астроном, якого вигнали з наукової праці за інакодумство, ось уже вісім років заробляє собі на хліб, підмітаючи подвір'я у великому комунальному будинку, Ніна Полікарпівна стоїчно витримувала матеріальні нестатки, статус ізгоїв і з ентузіазмом сама друкувала дисидентські відозви на друкні.

Вони запросили мене до своєї квартири на вечерю, де я й познайомився з багатьма демократами та вперше дістав велике коло інтелігенції для обміну думок з найважливіших питань політичного розвитку в Радянському Союзі на переломі 1988 та 1989 років.

Я давно знав, наскільки глибоко імперські мотиви просякнули свідомість російської інтелігенції, того готовий був до теоретичної конфронтації. Якою ж радістю наповнилося моє серце, коли прямі антиімперські слова я почув на цьому вечорі то з одних, то з других вуст, коли на закінчення вечора письменник Володимир Ахутин сказав про російських царів і сучасних правителів: «Нахватали за сторіччя чужих земель, мов хижий орел дичини, а тепер скли немає тримати далі і випустити з кігтів шкода!»

18 січня В.Фаст провів мене до Юрія Шухевича, що живе в будинку інвалідів **«Лесная** дача» за 70 км від Томська.

Зустрів Шухевич нас в коридорі і запропонував посидіти втрьох, заки в кімнаті приведуть до ладу. Він добре відчував розташування меблів і послуговувався ковінькою порівняно не часто.

Він справив на мене дуже добре враження. Незважаючи на повну сліпоту, був добре одягнений, поголений, виглядав аж ніяк не старіше свого 56-річного віку, а головне зовсім не втратив інтересу до життя і був поінформований про всі українські та міжнародні події ніскільки не менше звичайної інтелігентної людини. Через півгодини нас запросили зайти до Шухевичевої кімнати. Праворуч на високому кріслі якоїсь спеціальної конструкції сиділа

жінка. Через те, що крісло було високе, її ноги не діставали до підлоги. Шухевич попередив, що вона не ходить і того перед входом до кімнати я приготувався був привітати її на стільці. Позаяк кімната була маленька, то, зайшовши за двері, я зразу опинився поруч з нею. Часу для орієнтації не було і я вимовив звичне привітання до істоти, що приголомшила мене своєю несподіваністю. Коротесенькі ноги безвільно звисали донизу, а на залізному сідалі був товстий гладкий тулуб. Голі коліна широко розведені в боки, напівлежачий тулуб, прикритий мінімумом лікарняного одягу, закінчувався напіввідкинутою назад головою. Власне кажучи, в очі кидалась не голова, а передня її частина — обличчя. Воно було гладке, брюзкле, з товстими губами і відвислою нижньою щелепою. На моє привітання ці губи відповіли якимось недовгим реченням, чим довели, що вони загалом-то спроможні виробляти людську мову. Над коротким, картоплиною, кирпатим носом, там, де мало б бути двоє очей, було двоє великих жовтуватих яблук. Вони пробували повертати роговиці донизу, щоб націлити чоловічки на мене, але м'язам очей це ніяк не вдавалося, роговиці ховалися далеко в лоб, і я знову бачив великі жовтуваті білки.

Ліворуч уздовж стіни стояла шафа для одягу, далі вузенька шафка «пенал» для харчів і в кінці стіни в кутку стояв холодильник. Праворуч за жіночим сідалом уздовж правої стінки стояло ліжко. Воно було одне у цій кімнаті.

Господар кімнати пан Шухевич запропонував нам скинути пальта і сісти. Позаяк вільних стільців було два, а нас троє, то чемний Фаст захотів піти до сусідньої кімнати, де жила хвора мати цієї жінки, щоб з нею побалакати.

Господар пригостив нас чаєм, ми залишили двох жінок під Фастову опіку, а самі пішли на вулицю, аби уникнути підслуховування.

Надворі було здається біля 18° морозу. Це не вельми тепло, але й не такий мороз, щоб заважати нормально розмовляти.

— Пане Юрку, які ваші взаємини з чека?

— А такі собі. Не дуже надокучають. Транзистор не забирають і я слухаю його кожен день і слідкую за всіма подіями.

— Тут не глушать?

— Глушать, але не дуже. Практично всі новини можна почути. Листи не всі отримую, але пакунки віддають. І з-за кордону, і тутешні.

— До вас навідуються з України?

— Навідуються. Щоправда, частіше бувають з Томська. Тут ближче.

— Як чека дивиться на ці зв'язки?

— Раніше майже нікого не допускали, а тепер допускають, підслуховують, слідкують, поповнюють досьє, але з дороги відвідувачів не завертають назад.

— Пане Юрку, у мене враження таке, що ця «Лесная дача» — могила для живих. Вона закинута в глибокий ліс, кругом тайга, а в самій лікарні ні кроку не ступиш, щоб тебе не просвердлювало дві пари очей із різних кутків. Ті ж самі чекістські сестри-жалібниці, господарі-наглядачі. Тепер ви вже маєте право їхати на Україну. Чого не їдете?

— Тут я маю гарантовану їжу і догляд. Та й виїхати не так просто. Тут не хотітимуть відпустити, а в Україні не прописуватимуть, переслідуватимуть. А потім, жінка...

— Розкажіть мені про цю жінку. Вона ваша дружина?

— Так.

— Що вас зв'язує з нею?

— Вона нещасна. І її мати нещасна. І мати її матері нещасна. Вони всі захворіли енцефалітом. Ви знаєте, як він діє: він поволі з'їдає людину. Він добирається в мозку до різних центрів, і в людини відбирає одне, друге, третє, аж доки не положить в могилу. Півтора року тому поховали бабу. Тепер на черзі мати. Вона має зір і нам допомагає, але вона дуже хвора і довго не проживе. А наймолодша з трьох житиме довше. Вона хоч не рухається і не бачить, але нутрощі в неї здорові. Ось коли б ліки допомогли...

— Я не можу уявити, як ви з нею...

— Я не можу кинути нещасну. Легко любити людей, коли їх багато, всю Україну, все людство. Важко любити ближнього. Важко любити одну малу конкретну людину. Роздумуючи над Христовою заповіддю: «Люби ближнього твого як самого себе», я вирішив любити й доглядати оцю одну нещасну душу.

— Але, знаєте, душі там майже немає. Її там дуже мало. Її буває тільки на те, щоб рахувати таблетки і сваритися з сестрами-жалібницями, коли однієї таблетки не додали, чи замінили одну іншою. Її ж ніщо не цікавить: ні політика, ні наука чи техніка, ні література чи мистецтво, ні життя Росії, України чи просто людей за стінами «Лесной дачи» — ну абсолютно ніщо. Що ж спільного у вас з нею?

— Коли ви шукаєте спільного між мною і нею, ви виходите з того, що, даючи їй, я сподіваюся від неї взяти. Це не любов до ближнього. Це любов до самого себе через спілкування з ближнім. А я роблю їй добро без розрахунку на відплату.

— Скажіть, будь-ласка, чого більше у вашому такому поступовуванню: любові до свого об'єкту чи прагнення довести Ісусу Христу, що ви спроможні виконати його заповідь?

— Любові до нещасної.

— Але ж вона із вас сміється і цінує ваші пакунки більше від вас самих.

— Я мушу їм допомагати скільки можу.

- Чого? Ну що вас з ними зв'язує?

— Я їх не можу кинути в нещасті.

— А Україну кидаєте. Україна в нещасті. Христова заповідь є дуже добра. Пафос її полягає в заклику не бути егоїстом, а допомагати іншому. Усім життям своїм ви довели, що ставите благо України вище особистої вигоди. Коли б ви були егоїст, ви б не сідали тричі до в'язниці за загальнонаціональну справу, ви б зреклися свого героїчного батька, засудили б націоналізм, стали б професором історії і розповідали б студентам про мудрість керівництва Комуністичної партії та великі подвиги Червоної армії. За це ви б завжди мали добру квартиру і добру зарплату, якої вистачало б не тільки на хліб-сіль, але й на коньяк з дівчатами. Ви проміняли ці солодкі життєві блага, такі звабливі і приємні, на холодний барак, нізчимну і гидку бурду та грубі окрики катів. Ви довели не на словах безмежну відданість Вкраїні. І не тепер, а ген тоді, коли за слово катували. Тепер зростають вже ряди борців за волю й кращу долю, та ви з своєї висоти управі їх усіх спитати: чого, герої голосні, мовчали ви тоді? Чого тоді не стали ви у наші лави поріділі? Люби ближнього свого — це добре моральне правило. Воно вносить у суспільство людяність і сприяє пом'якшенню звичаїв. Це просвітянський спосіб покращення окремих людей і вже через них — покращення всього суспільства. Є інший спосіб — альтруїстичний, за якого одиниця віддає всю себе, жертвує собою

задля змін всього суспільства. Христос не міг вимагати від усіх альтруїзму — це було б забагато. Він не вимагав жертви задля Іншого, тобто поцінування іншого дорожче за себе. Він вимагає прирівняти себе до іншого і любити його як самого себе. Ви стали вище цього, бо пожертвували собою для інших. Якщо Христос закликає любити ближнього з метою не дати егоїстам прикривати красивими словами про любов до всього народу свою жадність і самолюбство, то ви після стількох десятиріч самовідданої боротьби за благо інших людей можете з цілковитою рацією заявити: «Я люблю всю Україну і весь її український народ». Коли б ви звели цю любов до любові отої одної егоїстичної істоти, що сидить на залізному сідалі поруч із ліжком у вашій кімнаті, ви б довели шляхетність своєї душі, проте, далебі, не широту поглядів. Ви Україні потрібні. Вона потребує ваших знань, вашого досвіду, ваших порад. Що ж до побоювання арешту, то не слід боятися. Я впевнений, що процес демократизації продовжуватиметься і, отже, майбутнє — це свобода, а не тюрма.

— Я їх не можу покинути. І потім де я дінуся з ними в Україні?

— Україна не забуває своїх мучеників і героїв. Друзі знайдуть пристанище. А щодо тих двох жінок, то ж вони зовсім чужорідне тіло. Вам важко було б примирити з цим тягарем вашу матір, вашу сестру, ваших друзів, усіх українців, які їхатимуть до вас, щоб скласти свою шану та послухати порад. Ви самі потребуєте стороннього догляду. Ви заслужили його і вас доглядатимуть, а хто захоче доглядати чужих московок, які не знають України і знати її не хочуть.

— Я не готовий зараз відповісти. Я не готовий зараз їхати. Сюди до мене порівняно часто навідуються оцей добродій Фаст, Лєна Санникова, інші томичі з томської дисидентської групи. Я тут не сам. Я не покинутий.

— Я знаю. Вони дуже високої думки про вас і ваше ставлення до **каліки** вважають за моральний подвиг і добру ознаку відродження християнства.

— Так. І вони мені допомагають.

— У мене немає сумнівів у щирості сім'ї Фастів, Санникової, Божка, ще півдесятка томичів. Вони гуманні люди і щиро визнають за нами право на відокремлення від Росії. Та чи не має в колі цих дисидентів на задньому тлі когось такого, хто з чисто імперських міркувань робить усе для того, щоб прив'язати вас тут, не допустити до України і тим ослабити наш націоналістичний антимосковський рух? З точки зору боротьби України з Росією це зовсім недорого і неважко.

— Пане Левку, залишимо це. Розкажіть краще про ваші плани.

— Добре, я розповім, — відповів я йому в тон.

І докладно розповів про свої плани збільшення Української Гельсінської спілки, перетворення її на потужну політичну партію, що має боротися з догмами комуністичної пропаганди і навертати українців на самостійницький шлях. Підготував для цього ідеологічну зброю у вигляді брошурки «Що далі?» і тепер займуся організаційною діяльністю.

— Москалі не допустять розгортання націоналістичного руху. Та ви що! — вони будуть бездіяльно дивитися, як під імперією підточують підмурок?!

— Допустять. Вони хочуть змінити спосіб суспільного виробництва. Це неможливо здійснити без демократизації, а демократизація сама потягне за собою національно-визвольні рухи.

— Занадто глибоке імперське мислення.

— Занадто сильні потреби реорганізації системи виробництва.

Дискусія обірвалася.

Ми тим часом підійшли до корпусу Шухевича і зайшли в коридор. Коридорний дух лікарні обдав нас своїми запахами, смородом і теплом. Запахи через пару хвилин перестаєш сприймати, сморід зменшується, а тепло приємно гріє.

Фаст чекав на нас в простому дерев'яному кріслі. Коли ми наблизилися, він підвівся і рушив нам назустріч. Ми з ним заглянули до кімнати і попрощалися з Шухевичевою жінкою та її мамою, а потім і з самим Шухевичем. Вийшли надвір і пішли на дорогу.

Фаста цікавило моє враження від зустрічі. Я розповідав про змішані почуття, що були плетивом гордості за збереження в таких нелюдських умовах ним, українцем, порядності, і жалю за його прив'язаність до зовсім непорядної примітивної жінки. Турбувала недостатність віри в незворотність процесів перебудови. І ще я трохи зменшив Фасту зусилля, яких я доклав, щоб схилити Шухевича до переїзду на Україну.

-- А загалом ви давно знаєте пана Шухевича? — спитав Фаст.

-- Чи давно знаю? Давно. Хто сидів у мордовських таборах в 50-х і 60-х роках, не міг не чути про Юрія Шухевича. Це син славнозвісного генерала Української повстанської армії Чупринки. Серед політв'язнів совітських концтаборів половина (а в деяких концтаборах і більше) було українців, з них абсолютну більшість становили повстанці. Націоналістичний рух в Україні та Прибалтійських країнах щойно закінчувався і був таким недавнім і свіжим, що сприймався більше не як щось минуле, історія, а як сучасна жива реальність.

Цю свіжу минувшину постійно обговорювали й аналізували, виділяли в ній позитивні риси і негативні, обговорювали героїчні постаті і зрадницькі та без кінця фантазували про продовження боротьби.

Серед героїчних постатей постійно називали генерала Чупринку, що після виїзду за кордон Миколи Лебедя та інших провідників ОУН очолював підпільний провід ОУН та командував Українською повстанською армією.

Ніхто не сумнівався в правильності двох переходів УПА на Захід та перенесенні Проводу ОУН за кордон. І все-таки з усіх високих керівників національно-визвольними силами найвищу міру відданості Україні виявив саме Чупринка. Прецінь, і він міг би виїхати за кордон і там жити й досі. А він не викав. Він не схотів залишити ОУН і УПА якомусь недосвідченому провідникові, що призвело б до ослаблення боротьби. Він боровся до кінця, і коли москалі оточили його штаб і прийшла безвихідь, не здригнувся, не завагався, а знищив документи і пустив кулю собі в лоб. Цією кулею він поставив великий знак оклику в кінці свого земного шляху. Ніщо не зможе затьмарити шляхетного подвигу цієї людини, бо останній акт — це знак найвищої проби. Її відчували повстанці, бо самі воювали зі зброєю в руках, самі потрапляли в непереливки, коли заповіт: «Не здамся ворогу живим!» поставав перед зором біленьким круглим спалахом вогню із краю цівки пістолета. О, повстанці знали яку силу потрібно мати, щоб натиснути на гачок для переходу в інший світ. І не один з них відчував, що мусів би лишитись в лісі серед прихованих могил у ріднім краї, коли б не здригнулася рука в останню мить. А він, Чупринка, не здригнувсь. І був тепер за вищий приклад

єдності клятви й діл у житті та світлий заклик іти вперед задля свободи України.

Ореол слави генерала Чупринки легким мевом витав над його сином Юрком Шухевичем. І кожний новий в'язень, приїхавши до концтабору, питав: «А як поводиться сам син Чупринки? Який він сам по собі, незалежно від героїчного батька?»

І всі старі в'язні відповідали: «Добрий. Пішов у батька. Не падає духом. Любить Україну. Ненавидить окупантів і не залицяється до кагебістів.»

Розповідали, як поліцай Миронов продав Юрія, і його запроторили на три роки до Володимирської центральної тюрми за ніж. Тепер ці три роки закінчилися і його привезли до нашої сьомої зони.

На другий чи третій день після його приїзду я йшов з роботи, коли мені показали купку людей, серед яких стояв Шухевич. Підійшли. Нас познайомили. Переді мною стояв світлорусий чоловік, либонь, однакового віку зі мною. За його окулярами я побачив двоє світлосірих очей. Вони спокійно й уважно дивилися на мене і я зрозумів, що він розумний чоловік.

Приїхавши в зону, він увійшов у коло своїх старих знайомих. Я на цей час мав своє коло ближчих знайомих. Ці кола перетиналися, але не зливалися, і того я не був у колі його найближчих друзів.

За кілька днів ми зустрінулися окремо для більшого знайомства. Я був приємно здивований, що він у тюрмі вивчив французьку мову. З 1950-х років усі стали тягнутися до англійської, а він раптом узявся за французьку — це так незвично. Небагато він розповів зі своєї біографії, зате здивував мене широченними знаннями нашої історії. Він знав родовід усіх князів і добре орієнтувався в подіях козаччини. Я сам тоді вивчав українську стародавню історію і Шухевич виявився чудовим співрозмовником.

Житія йшло своїм звичним табірним порядком. Перебуваючи в дещо різних групах, ми робили спільну справу.

З часом нас розвезли по різних зонах, і я втратив Шухевича з поля зору. Вдруге, щоправда, заочно, він з'явився мені влітку 1968 року за таких обставин.

* * *

Слідчий ізолятор Київського республіканського КДБ. Маленький кабінет на першому поверсі. Невеликий письмовий стіл. За столом стілець. За стільцем стіна. У стіні вузьке заґратоване вікно, що підняте метрів з два від підлоги. Ближче до дверей метрів два від столу стоїть стілець для в'язня. Коли в'язня садовлять на цей стілець, то світло з вікна падає йому в обличчя. Слідчий за столом під стіною опиняється в тіні, а в'язень освітлений. Слідчий бачить кожен порух обличчя і всі відтінки погляду його очей, а в'язень бачить лише загальні контури слідчого. Як в рентгенівському кабінеті: хворий відчуває дії рентгенолога, але бачить не він, а його, піддослідного, бачать.

Наглядач підвів мене до дверей цього кабінету, постукав, відчинив двері і сказав заходити. Я зайшов. Коло стола стояв капітан КДБ Микола Рубан.

Створювалося враження, немовби ми обоє щойно зайшли до кабінету.

— Добрий день, Левко Григоровичу! — привітався він, явно виявляючи добрий настрій.

— Добрий день, Миколо Тимофійовичу! — привітався і я.

— Сідайте, будь-ласка! — і він показав мені на стілець біля стіни коло столу, а не на той, що далі навпроти.

Я сів.

— Ну як поживає наше українське чека? — почав я.

— Воно б і нічого, та ви ж дурниці робите.

— Хто це «ви»? — питаю.

— Українські буржуазні націоналісти.

— Що ж ми знову утнули?

— Ви, звичайно, добре знаєте Юрка Шухевича?

— Ще б пак. Він тут в ізоляторі?

Рубан не клюнув на гачок і не відповів на моє питання. Натомість каже:

— Ну що нам робити з ним? Ось дивіться: за кордоном з'явилася його стаття, в якій він пише, що КДБ вбиває людей, які не покаялися і звільнилися на волю. Називає прізвище Дишканта, називає ще двоє прізвищ. Ну яке він має право так казати? У нього ж немає жодних доказів. Це чистий наклеп на радянську дійсність, стаття 62 Кримінального кодексу в чистому вигляді. Йому залишається до звільнення менше року і він скоює новий злочин. Не жаліє сам себе, а хоче, щоб ми його жаліли. З якої рації ми його будемо жаліти, коли він сам себе не жаліє?!

— Дайте почитати статтю.

— Якби я вам дав статтю Шухевича, то я б тим самим поширював антирадянщину. Я цього робити не можу.

— Боїтеся вчинити злочин? Не лукавте. Краще скажіть, а хто повбивав тих людей? Дивітеся, яка доля всіх поліцаїв із Краснодону, яких судили були за розгром так званої «Молодої гвардії». Усі, хто не помер у неволі й звільнився, більше півроку не прожив на волі. У чому справа?

— Не можуть адаптуватися до життя на волі. Їжа зовсім інша. Горілка є. Люди старі, отож організм не витримує.

— А чого ж витримує в карних злочинців?

— Люди ж різні є.

— А як з тим краснодонцем, якого знайшли на дорозі убитим?

— Наші радянські люди патріотичні, вони не прощають зраду. Держава покарала за злочин і розквиталась, а деякі люди простити не можуть, от і мстять. І їх можна зрозуміти...

-- Якщо мати на увазі, що в службовий час ці люди носять уніформу КДБ, то я з вами цілком згідний. І я цілком допускаю, що вони можуть убивати людей з потурання командирів, а не з прямого наказу, однаково це ваша робота. Причому у випадку з краснодонцями ви даєте яскравий доказ, як дешево загалом КДБ поціновує людське життя. Коли КДБ убиває націоналістів — тут все зрозуміло: він убиває руйнівників російської імперії. Коли ж КДБ убиває поліцаїв, що арештували в Краснодоні так звану «Молоду гвардію», він вбиває їх єдино задля того, щоб живі люди не спростували пропагандивну фальшивку Фадеева, що служить вам для пропаганди, але не має нічого спільного з тим, що в дійсності мало місце в Краснодоні. Задля

підтримання брехні ви убиваєте людей. Як злодій боїться світла, так ви боїтеся правди. Боїтеся моєї заяви Коротченку, боїтеся статті Шухевича.

— То ви виправдуєте Шухевича? — підняв він голос.

— Я кажу не про Шухевича, а про вас. Шухевичевої статті я не читав. Якщо він її написав і якщо справді дав доказ проти себе, то шкода. Проте, по суті праві не ви, а Шухевич. Неправий не той, хто вказав на злочин, а той, хто скоїв злочин. Не треба вбивати і тоді ніхто не буде звинувачувати вас у душогубстві.

— Як ви смієте таке казати? — закричав Рубан.

— А як ви смієте ось тут і тепер робити те, що робите?

Він змовк, витріщився і, підступаючи ближче до мене, засичав: «Що? Що? Що?»

— Ви самі знаєте, що даєте в їжі своїм політичним супротивникам! — крикнув я.

Він натиснув кнопку і за кілька секунд наглядач відчинив двері.

— Заберіть Лук'яненка! — коротко наказав.

Я вийшов з кабінету, і наглядач мене повів. На другому поверсі я різко повертаюсь до наглядача:

— В якій камері сидить Юрій Шухевич?

— Його тут немає, — відповів.

Була це підсвідома правильна відповідь, чи заготовлена брехня, я так і не довідався тоді.

Ясно було одне: Юрій Шухевич, зневажаючи ризик нового суду і нового терміну ув'язнення, написав і зумів передати за кордон якусь статтю, що розкриває цю злочинну систему і лягає маленькою цеглинкою в будівництво самостійної Української держави. Моя стаття (звернення до Коротченка), його стаття, стаття Шумука, ще когось — так продовжується вервечка безперервної боротьби за свободу. Дякую тобі, Боже, що не переводяться серед нашого народу славні лицарі. І я замугикав собі в камері «Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля».

За ту статтю його не засудили і невдовзі він вийшов з концтабору. В Україну йому заборонили їхати і він поселився на Північному Кавказі в Кабардино-Балкарії, одружився з українкою і в них народилося двійко діток.

Тим часом в Україні національно-просвітянська активність патріотів готувала зачіпку для хвилі арештів 1972 року. Не уник арешту і Шухевич, і третій раз я зустрівся з ним 1975 року (знову заочно) уже в Володимирській централі.

* * *

На початку липня 1974 року мене з Уральського концтабору за керівництво страйком привезли до Володимирського централу разом з провідником єврейської громади Давидом Чорноглазом та **представником** литовців Симасом Кудиркою, Час від часу політв'язнів переводили з одного корпусу в'язниці до іншого. У другій половині 1975 року після чергової перетасовки я опинився в одному коридорі з Шухевичем, причому наші камери були розділені тільки двома камерами злочинців-рецидивістів. Вони носили смугастий одяг, на відміну від нашого чорного. Ми називали їх зебрами. В одній із них сидів і Шухевич.

Наші попередники встановили добрий зв'язок між нашою камерою і камерою Шухевича і, власне, нам залишилося підігрівані цей зв'язок. Їжу розносили карні злочинці. Дехто з політв'язнів отримував із-за кордону чудові новинки поліграфічної техніки — стереолистівки. Карні злочинці продавали їх одні одним по десять карбованців І наглядачам обмінювали на чай, горілку, наркотики абощо. Особливо **високо** цінували листівки з голими жінками.

— Кажете, і наглядачам? — перепитав Фаст.

— Так, і наглядачам.

На цей час багато з них уже не мало жодного патріотичного запалу і не вважали за приниження вимінювати у в'язнів **шкарпетки,** добру закордонну зимову білизну, або ту ж таки стереолистівку з голою жінкою.

Між нами в політичних камерах точилися гострі моральні дискусії про те, можна чи не можна за листівку чи будь-що інше вимінювати слоїк молока (звісна річ, украденого в інших в'язнів). Проте, всі намагалися чим-небудь платити карним злочинцям за передачу кореспонденції з камери в камеру. Користуючись цим каналом, зав'язалося жваве листування з Шухевичем.

Він писав мені про два слідства і два суди в одному і тому Кабардинському слідчому ізоляторі. Пан Юрій легко довірявся людям. Бажання мати їх добрими призвело на цей раз до того, що наглядача в слідчому ізоляторі КДБ сприйняв за добру людину й почав передавати йому статті для передачі на волю. Закінчилось слідство, суд розглянув справу і ухвалив вирок, тоді виринають статті від цього негідника-наглядача, КДБ знову порушує кримінальну справу, проводить слідство, передає до суду і суд засуджує його до 10 років ув'язнення в тюрмі. Це був четвертий політичний суд Шухевича.

Після суду чека трохи послабило нагляд і Шухевич устиг написати п'ять статей, зашив їх в одяг і в час від'їзду зі слідчого ізолятора до тюрми передав до своєї львівської родини.

— Ці статті потрапили за бугор? — питає Фаст.

— До останніх місяців 1975 року ще не **потрапили** були. І через те, що мені залишалося до звільнення лишень кілька місяців, він і просив мене переказати рідним та комусь із друзів, щоб добули зі схованків статті, якщо треба — трошки відредагувати та й пустити у світ. Розповідав про дружину і дітей. Напевно й вам розповідав?

— Ні, не розповідав. Розкажіть.

— Добре. Отож, дружина була донькою комуніста, голови радгоспу. Доки жили разом, все було добре, а коли Юрія посадили, дружину стали допікати за те, що зійшлася з бандерівцем, що він ворог народу, бандит, пропаща людина. І якщо зона, мовляв, не хоче занапастити своє молоде життя, то краще хай покине його. І вона йому перестала писати. Пан Юрій просив мене з'їздити до неї і розповісти про нього, про Україну, про справу. Навернути її до нього. Я пообіцяв йому зробити все, що буду спроможний зробити.

Перше завдання виконати було неважко: на четвертий день після звільнення до мене заїхав Їван Кандиба і я все йому переказав. (Пізніше Кандиба передав, що ніяких статей в одязі не знайшли. Отже, і на цей раз Шухевича спіткала невдача).

З другим завданням справа виявилася багато складніша. Через адміністративний нагляд поїхати на Північний Кавказ було неможливо. Тоді я почав писати Шухевичевій дружині й дітям листи. Мені дуже хотілося повернути її до Юрія, але ще більше хотілося навернути українку до України. Вона відповіла мені, але чека паралізувало і цей зв'язок.

Після цього я надовго втратив зв'язок із Шухевичем.

Після другого суду, мене 20 жовтня 1978 року привезли до тюрми в Мордовському селі Соснівці. У тюрмі на мене чекало багато старих знайомих, які розповідали, як у Шухевича від виразки лопнув шлунок і його з прорваною виразкою п'ять годин везли у вантажному воронку до лікарні на операцію. Дивно, що за цей час організм не отруїв сам себе.

У лікарні йому виполоскали кишки, хірург зробив операцію шлунку, на другий день його відправили, а на третій день лікар Чистопильської лікарні приписав йому їсти пшоняну кашу, яка підвищенням кислотності шлункового соку, власне, й призвела до прориву виразки шлунку.

— На третій день — яке варварство! — обурено вигукнув Фаст. — Хіба ж так можна?!

— Як бачите: можна. У цьому деспотичному царстві все можна! Отож, Шухевич якимось дивом вижив, але швидко почав втрачати зір. Друзі старалися йому допомагати, чим могли, а могли, щоправда, небагато. У камерах світло зовсім слабке, не читати чоловік не може, отже напруження продовжувалося і очі сліпнули. Коли стало явно гірше, він перестав читати, але процес, мабуть, став незворотній. А втім, що я розповідаю це вам? Самі від нього знаєте.

— Так, він трохи розповідав, проте, ваша розповідь має вагу стороннього свідка, тож розповідайте.

Я докінчив коротку розповідь.

З Мордовії нас перевезли в кінці лютого 1980 року на Урал, ізолювали ще більше і до виїзду 1987 року в заслання, я лише вряди-годи чув скупі невтішні вістки про його зір, а потім про спрямування його, вже зовсім сліпого, в якусь далеку сибірську глушину.

1988 року я приїхав в село Березівку, що в Томській області. Десь навесні завітала Лена Санникова, щоб познайомитися зі мною — ще одним антирадянщиком. Перед приїздом до мене вона була в Шухевича. Виявляється, що він також в Томській області. Тепер я вже знав, що таке Сибірська глушина і міг уявити становище Шухевича. Він, бідака, навіть зору немає, щоб побачити своє оточення. І він же ніколи не бачив оту двоногу істоту, що в його лікарняній кімнаті...

Навіщо він обтяжує своє життя жінками? Та всі політв'язні жили без жінок. Усім хотілося. Терпіли. Така доля козацька. Не дозволяти ж фізіологічній потребі наморочити голову. А в нього це завжди.

* * *

Увечері 18 січня мені організували зустріч з Томським товариством «Меморіал». На зборах було душ 13-15. Вони розповіли про дуже корисну працю по розшукуванню жертв та слідів сталінських репресій. Вони також вивчають

\ долю остяків і **НШИХ** аборигенів, що за часи панування Росії в Сибіру зазнали русифікації, репресій і поступового винищення. Тепер їх залишилося вже зовсім небагато. Вони змішалися з іншим приїжджим людом Сибіру і переважно ховаються за загальне збірне поняття «русский». А якщо признаються часом, то з таким виглядом, з яким злочинець признається в злочині. Члени «Меморіалу» дбають про встановлення пам'ятників та меморіальних дощок на місцях розстрілів та поховань страчених чекістами людей.

19 січня Фаст три години знайомив мене з видатними місцями Томська. Увечері активісти «Союзу сприяння революційній перебудові» організували в будинку Томського університету публічну зустріч зі мною. Я розповів про свою першу та другу політичні справи, про перебування на засланні в селі Березівці Парабельського району та відповів на низку питань,

На всіх трьох зустрічах я роз'яснював український мирний рух за демократизацію совітського суспільства та боротьбу за свободу України. Вони визнавали право України на вихід зі складу Союзу СССР, але їх особливо цікавили методи, що ми маємо на увазі використовувати для цього. На їхніх обличчях було явне задоволення від моїх слів про прихильність Української Гельсінської спілки, як і всього національно-визвольного руху, до мирних засобів і рішучого заперечення насильства в розв'язанні міжнаціональних суперечностей. Мій **виступ,** як і відповіді на запитання, записували на магнітофонну плівку і я сподівався одержати її копію для ознайомлення своїх побратимів.

20 січня мене провели до льотниська і побажали щасливої дороги. Вони висловили палке бажання співпраці з українським національно-демократичним рухом у справі прискорення перебудови совітського суспільства.

У той же день, пізно ввечері я прилетів до Москви. Мене зустрів М.Алєксєєв і повів до Санникових.

У Москві я зустрівся з кількома правозахисниками і почав розпитувати дорогу до Олександра Подрабінека та його газети «Експрес-хроніка». В гурті людей один розповідав про газету, інший пояснював дорогу, а хтось уїдливо кинув:

— Жид! Він відчуває крах комуністичного режиму, але заодно намагається руйнувати всю державу. Знову вилазять уперед жиди!

— Чого ж, — кажу, — ви не перехопите ініціативу?

— Хіба за ними встигнеш?

— Найгострішу в Москві газету видає, як ви кажете, жид, найгостріший журнал (»Гласность») видає вірменин. Чого ж ви це не робите?

— Ми... — настовбурчилося кілька чоловік... Діалог грозив перетворитися в довгу дискусію, а що часу в мене не було, то я поспішив попрощатися й поїхав шукати «Експрес -хроніку». Знайшов її в двох маленьких кімнатках.

Олександр Подрабінек виявився **худорлявим** чоловіком середнього віку і десь середнього зросту, з карими очима і прямим приємним відважним поглядом. Так ось, який він, цей єврей Подрабінек, що **в** 1977 році трусонув сумління демократичного світу викривальною аитиімперською книжкою «Каральна медицина», а з 1988 року захоплює всіх антикомуністів кожним числом своєї «Експрес-хроніки»!

Ми зразу відчули симпатії один до одного. Він познайомив мене з трьома чоловіками своєї редакції, розповів про переслідування чекістами та свої способи боротьби за виживання газет.

Коротка зустріч ще більше зблизила нас. Прощаючись, я побажав редакції успіхів, а про нього подумав: побільше б таких послідовник демократів і нам би таки вдалося вирватися з рабства на волю.

Поїхав до пані Тихої (колишньої дружини покійного Олекси Тихого), і завдяки її зворушливій турботі пройшов висококваліфіковану перевірку серця. Мав приємну розмову з панею Лесею Ласкавою про початки українського громадського життя у Москві та ЇЇ особисту поетичну творчість. На поїзд провів мене білорус Михайло Гнатович, що недавно звільнився був з ув'язнення і ще не визначив свого найближчого майбутнього. Він показав мені статтю про розмову з письменником Василем Виковим, в якій картав його за прислужництво перед владоможцями. Я висловив йому своє побажання повернутися на батьківщину і братися обіруч до праці на білоруській національній ниві, Він нічого не сказав певного, але розійшлися ми з ним у дуже дружньому настрої.

Українська земля зустріла мене навдивовиж теплою погодою — кінець січня, а погода, мов ранньої весни.

З Ніжинського поїзду я приїхав до брата Сашка, що жив у Чернігові, а наступного дня у містечку Седневі зустрівся з мамою та сестрою Зіною. Вони з цілковитим розумінням поставилися до розриву з Надією і радо запропонували свою квартиру до моїх послуг.

Розрив з Надією стався у серпні в час моєї десятиденної відпустки за півроку до звільнення. Тоді мій терпець урвався і я вирішив, що з нею більше жити не буду. Не знав, як поставляться до розриву моя мати.

Вони завжди захищали її і вимагали від мене поступок, вважаючи мене винуватим просто через те, що сів до тюрми і зробив її нещасною. Те, що вона взяла розлучення, до уваги не брали, бо після розлучення вона заміж не вийшла, а я простив.

У нашій родині зі старосвітськими моральними засадами вважали за неприпустиме подружню зраду, розлучення та всякі там вільності в подружньому житті і я побоювався гострого осуду. Як же зрадів, коли моє повідомлення про розрив з Надією мама з сестрою сприйняли не тільки без осуду, а ще й з явним задоволенням. Виявляється, вони також від серпня перестали спілкуватися з Надією. Більше того, попередня підтримка її зумовлювалася не симпатією і добрими взаєминами з нею, а тільки через те, що підтримував зв'язок із нею я.

28 січня мої речі приїхали з Томська і Сашко на своєму авто допоміг привезти їх до Седнева. Кадебе було не проти мого поселення у невеличкому містечку і того формальності з пропискою тягнулися недовго і 2-го лютого я мав потрібний штамп у своєму пашпорті.

Першого лютого приїхав мій давній побратим І.Кандиба, і ми після тривалого розлучення мали про що гомоніти. Закінчивши прописку 2-го лютого, ми виїхали до Києва.

У Києві 2, 3, 4 лютого 1989 р. дні вщерть були заповнені цікавими і корисними зустрічами. Відбули нараду Координаційної ради УГС. Знайомство з членами Координаційної ради УГС відбулося на квартирі Миколи Горбаля, який і представив мені присутніх: Олеся і Віталія Шевченків, Павла Скочка, Сергія Набоку, Ярослава Лесіва. Були тут мої знайомі Михайло Горинь, Вячеслав Чорновіл, Зіновій Красівський.

Засідання вів Вячеслав Чорновіл. Він уводив мене в курс справ. Засідання йшло енергійно. Часто виникала дискусія. І хоча мені впало в око, що Чорновіл говорив удвічі більше за всіх учасників разом узятих, тим не менше, це була активна діяльність.

Ще з Сибіру я розіслав розвідку «Що далі?», може, десятьом впливовим в русі людям і тепер ще роздав кілька примірників членам Координаційної ради УГС для обговорення завтра стратегії нашої боротьби.

Брошура обґрунтовувала необхідність прямої постановки завдання боротьби за повну самостійність України.

Програмний документ «Декларація принципів» виступав за розширення прав України і не вимагав виходу із Союзу.

За «Деклярацію принципів» виступали деякі найвпливовіші члени УГС (Чорновіл, Михайло і Богдан Горині, обидва Шевченки). Красівський, Кандиба, Скочко, Барладяну від мене сподівалися атаки проти «Деклярації принципів».

Коли б я це зробив, частина УГС пішла б за мною, частина б не пішла. Отже від мене залежало чи відбудеться розкол УГС, чи не відбудеться.

Я пішов на компромісне рішення: персонально залишив за собою право поширювати брошуру «Що далі?», але як голова УГС задля збереження єдності організації визнав «Деклярацію принципів» за програмний документ, який залишатиметься офіційною програмою, доки не настане час її замінити і від федеративного принципу можна буде перейти до принципу незалежності.

За того стану суспільства, що ми мали на початку 1989 року, правильним було офіційну мету формулювати у вигляді федеративного устрою. Також правильно було поширювати літературу, що підносила національну свідомість суспільства до рівня вимоги повної самостійності. Мене вельми потішило фактично одностайне розуміння моєї позиції. З іншого боку, шановні панове були задоволені моєю готовністю поступитися теоретичними принципами задля збереження єдності Спілки.

На шосту годину була призначена нарада Київської обласної філії УГС. О пів на шосту мене і Чорновола похапала міліція, заштовхнули до автомобілів і мене завезли до міліції. У міліції зустрів старий знайомий кагебіст полковник Гончар. Він сказав, що я не тим займаюся, чим треба, і, якщо не хочу повернутися туди, звідки недавно приїхав, то мушу припинити підбурювання чесних радянських громадян та спілкування з іншими членами УГС. Ваша діяльність, мовляв, перешкоджає перебудові, а щодо КДБ, то сучасний КДБ не має нічого спільного з колишнім КДБ і у них руки не в крові, а зовсім чисті.

Я заявив йому, що мені зрозуміло те, що він сказав. Ще після серії напучувань і застрахувань мене посадили до авта поміж двох міцних хлопців у цивільному і за півтори години висадили у Чернігові на площі Куйбишева.

Нічого іншого не залишалося, як піти до брата в гості, що я і зробив. Десяток спроб додзвонитися з братового телефона до Києва та Львова виявилися марними. Кагебісти блокували зв'язок наглухо, і тоді довелося йти до міської телефонічної станції, звідки й додзвонився до Києва. Виявляється, що вивезли з Києва тільки мене та Чорновола. Нарада Київської філії УГС відбулася без мене. Бандуристи, що мали привітати мене співом і чарівними звуками бандур з нагоди повернення в Україну з далекого ув'язнення та

заслання, заграли без мене. І квіти, призначені мені, не потрапили за призначенням. Та дарма.

Дарма, що мене схопили і силоміць вивезли з Києва, перше відвідання столиці мене вельми втішило своїм оптимізмом і бойовитістю. За такого настрою УГС має шанси добитися значного розширення своїх ідей серед українського народу уже в найближчі часи. Почалося життя в Україні за її волю та долю.

Іноді згадував Юрка Шухевича, «Лесную дачу».

У 1990 році в Івано-Франківську на першому з'їзді СНУМу після виступу з доповіддю мені сказали, що в залі є Юрко Шухевич. Я пішов до нього. Ми поздоровкалися і міцно обнялися. Трохи побалакали та й попрощалися, щоб робити одну і ту ж справу у той спосіб і тими методами, що їх кожен вважав за кращі.

Село Хотів, під Києвом Л.Лук'яненко

В УКРАЇНІ

ЛИСТОК УГС

У 1988-1989 роках активісти Гельсінської спілки зазнавали великих труднощів у справі поширення своїх ідей. Журнал «Український вісник» і статті не давали можливостей швидко реагувати па події життя, і тоді виникла така форма швидкого реагування, як «Листок УГС».

УГС проти перебудови — твердить полковник Гончар.

Четвертого лютого я з В.Чорноволом ішов по вулиці Верболозній м.Києва. Підкотилося чотири авта, з двох перідніх вийшло по чотири здорованя і блискавично засунули Чорновола до одного авта, а мене до другого. Куди повезли Чорновола, довідався пізніше, а мене привезли до міліції і завели до зали зібрань. У кінці передньої зали стояв полковник київського республіканського КДБ Гончар. Він нагадав мені про існування КК УССР та можливість повернення туди, звідки я недавно приїхав, і заявив, що моя (наша) діяльність спрямована супроти перебудови. Не торкаючись залякувань та принизливих повчань, вважаю за необхідне звернути увагу на останнє твердження полковника КДБ.

На сьогоднішній день маємо в суспільстві доволі чітку поляризацію сил.

Наверху державно-партійної піраміди маємо силу, що на чолі з Горбачовим хоче перебудувати суспільство зі старого стагнаційного, бюрократично-деспотичного в нове динамічне демократичне суспільство.

Нижче цієї верхівки є величезний клас бюрократичних владоможців та господарників, що чудово пристосувалися до старих умов і жодних змін не бажають.

Ще нижче, на низу суспільної піраміди, — багатомільйонні трудящі маси. Трудящі зазнавали і зазнають експлуатації та приниження з боку адміністративно-командного класу. Цей нижній шар суспільства зацікавлений у якнайшвидшій перебудові, бо тільки руйнація старої системи може піднести його матеріальний достаток і вивести його з принизливого безправного стану.

Лихо в тому, що за довгі роки сталінського (та й не тільки сталінського) деспотизму трудящих відучали від суспільної активності, і коли тепер верхи зняли з них пута і сказали їм: «Ідіть!», вони не йдуть, бо звикли бути в путах, а не ходити самостійно. І треба час, аби навчитися ходити. Звісна річ, не можуть всі одночасно пробудитися до суспільної активності, того сьогодні маємо, либонь, перші паростки активності трудящих. Створення громадських груп — один із проявів такої активності. Задля добра людей і прогресу суспільства слід би всіляко підтримувати цих ініціативних людей за їхні намагання сприяти знизу перебудові.

Верхівка держави, як показує хрущовський досвід, не зможе зламати опір середньої ланки без діяльної допомога нижнього шару суспільства. Тільки обопільні зусилля верху і низу спроможні подолати опір середнього, експлуататорського класу.

За такого співвідношення суспільних сил діяльність КДБ (і полковника Гончара в тому числі) по підслуховуванню за приватними помешканнями, виловлюванню та вивезенню з Києва активних громадян й інше стримування громадської діяльності, спрямоване на придушення ініціативи знизу.

Зв'язуючи руки УГС та іншим громадським організаціям, КДБ послаблює силу трудящих верств і зміцнює відсталі сили старої бюрократичної системи.

Ми можемо зрозуміти кагебістську турботу про подальше збереження високої зарплатні, всіляких привілеїв, тільки нічого їм видавати свої кастові інтереси за інтереси українського суспільства та лукаво звинувачувати УГС у гальмуванні процесів перебудови.

б лютого 1989 року Лук'яненко Л.Г.

Прокуророві Української РСР
Від г-на Лук'яненка Левка Григоровича.
251922, Чернігівська обл., містечко Седнів,
вул. Леніна, 19, кв.2.

З А Я В А

про захист мого права на недоторканість житла та таємницю кореспонденції і телефонічих розмов від порушення їх службовцями **КДБ УРСР.**

Стаття 56 Конституції СРСР встановлює: «Приватне житло громадян, таємниця листування, телефонних розмов та телеграфних повідомлень охороняється законом».

17 лютого 1989 року я отримав телеграму із запрошенням приїхати до Києва 19 лютого. З приватної квартири в місті Чернігові відбув 18 лютого телефонічну розмову для узгодження часу перебування в Києві та поїздки до Львова. 18 лютого отримав телеграму про те, що на мене чекають у Львові.

Про намір їхати до Києва і Львова я не повідомив органи влади і через газету не сповіщав, як не робили цього мої київські та львівські колеги.

19.02.89 р. на автобусі Городня-Київ приїхав до Києва і зійшов на зупинці біля метро «Піонерська». На зупинці на мене чекало авто з міліцейською групою на чолі з капітаном Ткаченком О.М. Міліціонери силоміць посадили мене до свого авто і привезли до Седнева.

Звідки КДБ, що послав міліцейську групу, знав про мій виїзд з дому?

Звідки він знав, що я їхав до Києва?

Якщо в КДБ служать не екстрасенси, що вміють читати думки на віддалі, то джерелом ЇХНІХ знань є збирання інформації агентурним способом. Це суперечить нормам демократичних суспільств і грубо порушує статтю 56 Конституції СРСР.

20.02.89р. я вийшов на околиці міста Чернігова і сів на попутне авто, що їхало до міста Козельця. Біля Козельця мене перехопили і чорна «Волга» Чернігівського КДБ примусово привезла назад до Седнева.

Про поїздку попутним транспортом ні телеграм, ні телефонічних розмов не було. Була про це розмова з рідними у приватному помешканні.

Звідки взялася у КДБ інформація про намір їхати на попутному транспорті? Ясно: вона — внаслідок підслуховування за розмовами у приватних квартирах, що становить грубе порушення статті 55 Конституції СРСР, яка проголошує: «Громадянам СРСР гарантується недоторканість житла. Ніхто не має права без законної **підстави** ввійти до житла проти волі осіб, що в ньому проживають».

Просунути до приватного мешкання «довге вухо», означає зайти до помешкання без дозволу пожильців.

20.02.89 р. я приїхав до родички в м.Городню. Переночував у неї і о 6-ій ранку приїхав на городнянську залізничну станцію, щоб купити квиток на 7 годину ранку

на поїзд «МІНСЬК-АДЛЕР». Приблизно 20 хвилин на сьому до вокзалу зайшли три міліціонери з чернігівської міліції, примусово посадили мене до свого авто і привезли до Седнева.

Ніякій владі, як і в попередніх випадках, я не повідомляв про поїздку до Городні. Мова про це була у седнівській квартирі. З городняиської ж квартири мав телефонічну розмову з квартирою у Львові та **телефонував** до чергової Городнянського вокзалу про розклад руху поїздів через станцію.

Звідки ж Чернігівському КДБ було знати про те, що я в Городні та що я збирався скористуватися залізничним транспортом?

Підслухав КДБ у Седневі, в Городні чи у Львові — однаково підслухав, бо інакшим способом про це не можна було знати. Отже знову порушив моє та моїх рідних право на недоторканість житла і таємницю телефонних розмов.

Статті 55 і 56 Конституції СРСР кажуть, що вище згадуванні права громадян «гарантуються», «охороняються».

Якщо вони вищим законом гарантуються і охороняються, то мусить бути закон, що передбачає кару за порушення цих прав, і прокуратура — це той орган, що має забезпечити реальну дію закону у справі гарантування та охорони недоторканості житла та таємниці кореспонденції і телефонних розмов.

Часи сталінського та брежнєвського беззаконня призвичаїли громадян дивитися на свої конституційні права як на пропагандивні гасла для зовнішньополітичної пропаганди і втручання КДБ і НКВС до своїх особистих справ стали сприймати за неприємну, проте неминучу реальність свого щоденного життя. З переходом до демократизації та будівництва правової держави практика порушування конституційних прав, що їх передбачають статті 55, 56 Конституції СРСР, мусить бути припинена. Щоб люди швидше повірили в реальність своїх демократичних прав і свобод і перестали боятися публічно відстоювати свої погляди на суспільні, національні та інші справи загального інтересу, необхідно якнайшвидше припинити підслуховування за ними, розпустити таємних донощиків та скоротити штати КДБ. Без ліквідації механізму диктаторського режиму перехід до демократії неможливий.

На підставі вищенаведеного КЛОПОЧУСЯ **Порушити** кримінальну справу для проведення розслідування:

а) хто давав вказівки проводити агентурну роботу, тобто встановити безпосередніх порушників статей 55 і 56 Конституції СРСР;

б) методів агентурної роботи, тобто конкретні способи порушення статей 55 і 56 Конституції СРСР, що становить об'єктивну сторону складу злочину.

22.02.1989 р. Л.Лук'яненко

Газеті «РАДЯНСЬКА УКРАЇНА»

Ми вітаємо ініціаторів створення Народного руху України за перебудову. Ми підтримуємо ідею створення такого Руху на" нашій батьківщині, вбачаючи з ньому одну з поважних сил прискорення демократизації та подолання старої **брежнєвської** закостенілості.

Сьогоднішнє суспільство на Україні, як і в усьому Союзі СРСР, ми бачимо поділеним на три сили: верховне керівництво партії і держави на чолі з М.Горбачовим, що започаткувало перебудову і прагне диктаторську командно-адміністративну

систему перетворити шляхом мирних реформ на демократичне динамічне суспільство.

Нижче цього ініціативного керівництва бачимо величезний клас людей адміністративно-командної системи, що мають привілеї на життєві блага завдяки своїм керівним посадам. Вони добре пристосувалися в старій системі і бояться її міняти, як бояться втратити свої привілеї. Це супротивники перебудови, демократії і гласності.

Третя частина суспільства — трудящі маси. Вони зацікавлені в перебудові, бо тільки руйнація кризової економіки може підняти продуктивність праці і підвищити матеріальні достатки трудящих людей. З іншого боку, тільки руйнація диктаторської адміністративно-командної системи і побудова відкритого демократичного суспільства може вивести трудящих з принизливого безправного становища.

Як свідчить хрущовський досвід для зламу адміністративно-командного класу недостатньо сил одного лише ініціативного верховного керівництва партії і держави. Для цього потрібен широкий рух знизу. Тільки спільні зусилля верху і низу спроможні зламати опір консервативних сил.

Ми констатуємо: три роки перебудови показали, що більше не можна говорити про **КПРС** як про організацію ідейних однодумців. Вона ідейно розділилася так само, як розділилося і все суспільство на три частини: по-перше, у ній бачимо зверху ініціаторів прогресивних змін; по-друге, до неї належить велика кількість людей з адміністративно-командної системи — запеклих ворогів перебудови і завзятих захисників старого ладу; по-третє, до неї належить велика кількість трудящих, що радо вітають зміни, хоч поки що не завжди вірять у перемогу нового над старим і внаслідок звички до партійної дисципліни часто підтримують старих бюрократів.

З огляду на цей поділ партії неправильно оперувати в полеміці поняттям цілої партії. Це чуємо від людей старого мислення, які розцінюють появу народних рухів на підтримку перебудови як замах на керівну роль партії. Вони хочуть, щоб партія, започаткувавши перебудову, і далі її проводила сама. Ініціатива знизу та паралельні з партією зусилля різних рухів та неформальних груп їм видаються за антипартійну діяльність і початок анархії. Ми вважаємо цей підхід за прояв старого мислення, що гальмує процес демократизації і звужує соціальний грунт для глибокого оновлення суспільства. Ця антидемократична позиція не дала б змоги перейти суспільству до якісно нового стану, не дала б можливості досягнути мети, що її партія поставила ще на початку перебудови.

На перебудову ми дивимося з великою надією ще й того, що вона має покласти край навальній асиміляції українців і відкрити можливості для відродження мови, звичаїв, традицій та всієї української культури. Ми українці і хочемо залишатися українцями. Примусовий розрив між нашими дідами-прадідами та сучасними поколіннями, що стався під тиском сталінсько-брежнєвського тоталітарного режиму, призвів до занепаду віри та неповаги до батьків та нашої історичної минувшини, до занепаду моральності, культури та всіх інших ланок духовного життя українців. Це — трагедія, і її мусимо виправляти всі, всім народом, хто як уміє, хто як може.

Ми раді, що Спілка письменників України разом з Інститутом мовознавства АН УРСР виступили ініціаторами створення широкого Народного руху за перебудову і представили на обговорення громадськості проект програми діяльності РУХу. Проект вельми стриманий і поміркований, того нас обурює кампанія, що її розв'язала супроти проекту газета «Радянська Україна» публікацією 18.02.89 року великої статті шістьох академіків та докторів наук. Через свою велику поважність

ці шановні люди явно неспроможні мислити по-новому і атакують проект з позицій відверто брежнєвської стагнаційної доби.

23 лютого «РУ» надрукувала добірку листів, що дивують відвертим національним нігілізмом (О.Єрошенко, Р.Дашко), нерозумінням проекту програми Народного руху (А.Усіков), забамбуленістю сталінсько-брежнєвськими брехливими гаслами (А.Драголюнцев) та явним нерозумінням розстановки сил у сучасній боротьбі за і проти перебудови (Р.Щербаков).

Усі ці дописи свідчать, ІДО ЇХНІ автори загалом не розуміють, що таке демократія і свобода. І «РУ», друкуючи їх, допомагає силам застою.

Як прихильники свободи слова і друку, ми не закликаємо газету припинити друкування дописів носіїв старого мислення (практично противників перебудови), але задля справедливості закликаємо газету друкувати також дописи прогресивно настроєних підтримувачів перебудови, зокрема, просимо надрукувати й наш допис.

Отже, заявляючи рішучу підтримку проекту програми Народного Руху України за перебудову, ми, що нижче підписалися, через газету просимо його ініціаторів сміливо продовжувати благородну справу. Ми не закидаємо проектові неконкретність, натомість, майбутній Раді та Правлінню РУХу пропонуємо домогтися від Ради Міністрів УРСР створення міжміністерських бюро перекладачів для перекладання наукової і технічної літератури за відповідними галузями для швидшого забезпечення технікумів і вузів україномовними підручниками й посібниками.

25.02.89р., м.Седнів на Чернігівщині

Від імені виконавчого комітету УГС,
його голова Я.Лук'яненко

У день Великодня 1989 року
до молоді України моє дружнє звернення

Хлопці і дівчата України!

Господь нагородив наш народ одним з найкращих теренів земної кулі: маємо помірний клімат, родючий грунт і великі запаси корисних копалин.

Ми — автохтонний народ, що вічно жив на цій землі, сформував свою лагідну вдачу відповідно до своїх природничих умов. Ми ні з кого цю землю не відняли, а в нас її віднімають постійно. Починаючи від монголо-татарської навали, ми тільки зрідка мали часткову волю. Усякий раз, коли **наш** народ мав можливість незалежної політичної дії, він проявляв схильність до демократичних форм розв'язування спільних справ. Демократизм у формі Київського віча, Козацьких рад чи міського самоуправління, демократизм у формі багатопартійної Центральної Ради - ось політична традиція нашого народу, що природно виникає з українського національного характеру, в основі своїй індивідуалістичного.

Нескоренима схильність до **парламентських** форм та утвердження індивідуальності в минулі сторіччя не раз були причиною поразки в боротьбі з хижими сусідами.

Вони грабували нашу землю і нас самих перетворювали в наймитів. Вони обкрадали нашу культуру, вивозили до себе наші таланти, присвоювали собі наші здобутки, а решту спотворювали, аби зробити нас духовно бідними і вбити в нас національну гордість. Але з часів першого великого ката України Петра ! царат веде послідовний наступ на нашу писемність і мову, намагаючись наблизити її до своєї,

виточити з наших жил гарячу козацьку кров і запомпувати нам кров рабську, холодну.

і стала Україна тюрмою для самих українців. Застогнала бідна в полі і над Дніпром.

Надійшов 1917 рік, зблиснув промінь надії, замайоріла Україна жовто-блакитною барвою і здалося, що

... ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей! гей! розвеселимо!

Ба, підступні вороги знову вбили свободу. А потім під червоним пролетарським прапором розв'язали таке мордування народу, що його і сам біс у пеклі б не вигадав. Тінь двоглавого орла душила й душила за горло Україну та й сама стомилась. Зупинилась, ставши над проваллям - довела країну з найбагатшими землями до хронічних нестатків та злиднів; задушила все творче життя і припинила нормальний прогрес.

Сама вжахнулась. Взялась шукати порятунку в новому мисленні й перебудові.

Леле, як важко, неймовірно важко почати мислити демократичними й гуманними поняттями людям, що народилися, зросли і постаріли в умовах безпросвітного рабства! Як важко, неймовірно важко людям, що все життя носили окуляри ненависті до всякої некомуністичної думки та незапрограмованої провідною партією дії, тепер чути непокаянний голос християнина, ідеаліста, чи бачити на вулиці у білий день демонстрацію з національною самостійницькою символікою!

Молодь України!

Ти не просякнута комуністичними догмами, ти не скута страхом батьків перед нічними рейдами сталінських опричників, твої очі широко розкриті на широкий світ і ти бачиш жалюгідне становище України на політичній карті світу. Майбутнє України - в тобі, воно залежить від тебе. Якою ти будеш, такою буде Україна. Тож відроджуй мову, що є однією з найбагатших у світі, відроджуй народну культуру, що одна з найкрасивіших галузок на дереві культур людського роду, відновлюй національний дух і через активну участь у демократизації суспільства наближай світлий день незалежності України!

Хай світять вам, хлопці і дівчата, дорогі заповіти наших духовних батьків у ваших прагненнях до волі. Йдіть за мудрим Франком:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить;
Довершилась України кривда стара —
Нам пора для України жить!

30.04.1989 року

Л.Лук'яненко, Голова УГС

СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ, 1989 РІК

Екологічна ситуація

Унаслідок антинародної політики українській екології завдано великої шкоди. У довоєнний період КПРС керувалася гаслом російського садівника Мічуріна: «Ми не можемо чекати на милість від природи. Ми повинні її підкорити». І природу підкорювали. Ще до війни примушували сіяти коксагиз та сорго по всьому СРСР, незважаючи на непідходящість географічно-природних умов. Після війни наказали сіяти повсюдно кукурудзу і навіть там, де вона не могла рости.

Масштаби абсурдних експериментів визначалися силою тоталітарної влади комуністів та розмірами Союзу. І з розвитком продуктивних сил руйнівна сила влади помножилася багатократно.

Вирізування лісів у Західній Україні з метою позбавити повстанців природного захистку, призвело до першої екологічної катастрофи на Україні: вода дощів, що раніше затримувалася в деревах і, повільно зволожуючи грунт, сприяла росту, стала утворювати сильні потоки. Ці потоки зривали гумус, що нагромаджувався на скелях упродовж мільйонів років, і зносили його до річок. Річки виходили з берегів і руйнували береги, знищували прибережні луки, селянські городи, людські будівлі. Стали з'являтися руйнівні потужні повені, що їх ніколи в історії не знало Прикарпаття.

Уряд Хрущова хвалився освоєнням 30 мільйонів гектарів цілинних земель у Казахстані, але в українських Карпатах та Прикарпатті понад 30 млн. гектарів родючих земель перетворили на голий безплідний камінь.

Друге екологічне лихо уряд спричинив широкою меліорацією. У своїй нестримній жадобі до безпосередньої вигоди він заходився збільшувати посівні площі за допомогою осушування заболочених земель. За допомогою дифоліантів висушили кущі вздовж річок, за допомогою бульдозерів та плугів повиривали кущі, зрівняли купини і вологі прирічкові луки та сінокоси перетворили в орні землі. Річки виявилися ізольованими стрічками води без вологих прибережних смуг — споконвічних природних постачальників води, і вони почали висихати. Під гучні дифірамби урядової преси про перемогу передової совітської агрономічної науки й техніки на українській землі зникають тисячі маленьких річечок, що поїли нашу землю і нас самих благотворною чистою водою.

Третє екологічне лихо пов'язане з басейном Дніпра.

Для швидшої експлуатації українських природних багатств, і в першу чергу корисних копалин, уряд Союзу будує каскад гідроелектростанцій на Дніпрі. Позаяк Дніпро - не гірська ріка і тече повільно, для нагромадження запасів води будують так звані моря. Вони простягаються на сотні й більше кілометрів уздовж Дніпрового русла. Береги, особливо лівий берег, пологий, того підвищення води й на один метр означає заливання широкої прибережної смуги. Через будівництво електростанцій залито тисячі гектарів дуже родючих земель, ще більше - високопродуктивних луків, знищено тисячі гектарів прибережних очеретів та чагарників - природних місць розмноження річкових риб, переселено десятки сіл зі своїх історичних місць і поховано під воду сліди історичного існування українців в головній колисці формування і розвитку нації.

Та це ще не все. Перегородивши течію величезними греблями, порушили обмін кисню в воді, що спричинилося до поширення синіх водоростів. Вода стала псуватися. У ній стала дохнути риба. Широкі моря розмивають м'які

береги, хвилі змивають плодючий грунт і відносять його до середини. Моря поступово ширшають, перетворюючись на величезні смердючі калюжі. Води не вистачає для турбін. І тепер уже ніхто не знає, що робити: висаджувати в повітря греблі і спускати ці брудні калюжі в Чорне море, чи заходитися обшивати залізобетонними плитами їхні береги від подальшого наступу на багаті сільськогосподарські землі?

Наступна екологічна катастрофа сталася в Чорнобилі. Вона найновіша і найвідоміша. Проте нікому не відомі всі подальші наслідки катастрофи. Думки вчених розбігаються щодо цього. Ясно одне: катастрофа у прихованому вигляді містить значно більшу небезпеку за ту, що вже проявилася назовні. Деяка гласність дала можливість виявитися і такому факту, як цілковита непідвладність атомної енергетики на Україні тодішньому урядові УРСР. Москва з нами поводиться не як з повноправними суб'єктами, а як з об'єктами.

Чорнобильська катастрофа не закінчилася, а у Хмельницькій області вже почали будувати сховище шкідливих відходів, що збиратимуться сюди чи не з усієї європейської частини СРСР.

Таким чином екологічна ситуація на Україні є найгірша в Європі.

Політична ситуація

Політична ситуація на Україні визначається місцем України в Союзі РСР. У принципі можна уявити існування Союзу без Прибалтики, без Кавказу, без Середньої Азії. Але уявити існування Союзу РСР без України не можна. Вихід України зі складу Союзу є припиненням Союзу. Москва це добре знає. Знає це Щербицький.

Національно-визвольний рух на Україні лякає і Москву, лякає і Щербицького.

Для Москви він страшний як потенційна сила, що має врешті-решт призвести до демонтажу Союзу і утворення багатьох незалежних держав, у тому числі й окремої Московської держави.

Для Щербицького він означає усунення його від влади.

З огляду на закономірності історичного розвитку виникнення десятків нових незалежних держав є прогресивне явище і його вітає всяка свободолюбна людина. Перехід народу із залежного стану в незалежний — це ідеал міжнародно-правової думки, що втілений у статтях Статуту **ООН** і за післявоєнні десятиріччя приніс блага незалежного існування понад півсотні народам світу.

На жаль, цей міжнародно-правовий імператив не став нормою мислення російського керівництва Союзом. Імперське мислення так глибоко вкорінене в його свідомість, що воно поки що не уявляє собі можливість існування Московщини як окремої держави у своїх власних етнічних межах. Страх залишитися самій з собою без підлеглих земель і в першу чергу без України такий великий, що він по суті справи є вирішальною домінантою всього їхнього політичного мислення.

Звідси ставлення до України: вже чотири роки триває перебудова, а на Україні жодних кадрових змін. Чого? «Суверенітет» УРСР заважає Горбачову втрутитися у формування керівних кадрів безпосередньо? Звичайно, ні. Коли Горбачов хоче когось усунути, він знаходить можливості. Усувати Щербицького він не хоче. І це зумовлюється його ставленням до перебудови загалом і до України зокрема.

Горбачов хоче демократизації не як такої, а як засобу для активізації економіки. Позаяк активізувати економіку неможливо без активізації її

основного складника — робітника, а переробити робітника з пасивного гвинтика, яким його зробило попереднє безправ'я, на ініціативного трудівника неможливо без демократизації загалом, то Горбачов і йде на демократизацію. Проте, коли демократизація від обговорення на заводі виробничих питань перейшла на вулицю і почала на мітингах обговорювати політичні проблеми, Горбачов і К° видають Указ про регулювання мітингів і демонстрацій. Коли демократичні сили поглибили критику, в республіках патріотичні сили почали розширювати виховну працю у справі піднесення національної свідомості, тоді Горбачов і К° видають Указ 8.04.89 р. про заборону критики.

Горбачов хотів би, щоб **користування** свободою слова і обговорення все ширшого кола суспільно-політичних проблем не вело до обговорення національних проблем, а коли вже зовсім не можна уникнути цієї проблеми, то постаратися не випускати критики у цій галузі з-під своєї диригентської палички.

Та неможливо накласти заборону на одну тематику, дозволяючи іншу. Якщо свобода слова є, ніщо не може вилучити з-під обговорення якоїсь окремої тематики. Національна проблема не повинна бути винятком.

Суть національного питання в СРСР полягає в тому, що жодний народ добровільно не пішов під скіпетр російського царя, а так чи сяк опинився там всупереч своїм національним інтересам і прагненням. У період революції і громадянської війни поневолені народи хотіли вийти на шлях самостійного державного життя і не досягнули цього не через любов до російської тюрми народів, а через свою слабкість. Після революції, 70 років із сталінсько-брежнєвського деспотичною диктатурою не додали народам любові до московських правителів, і питання стоїть не про бажання, а про можливості відокремлення.

Кожен народ хоче сам керувати своїми справами, кожен хоче бути господарем своєї долі. І якщо він не сформулював ще своєї волі в розгорнутій декларації, то не через відсутність бажання, а через неможливість у короткий час подолати суспільний параліч, що страхом роз'єднав націю на окремі молекули і зробив неможливою будь-яку колективну патріотичну акцію. Демократизація з неминучістю веде до зростання національної свідомості, яка в свою чергу з такою ж неминучістю веде підлеглий народ до бажання самостійності. В Україні це бажання становить глибокий прихований нурт. Реально ми маємо народ, що ще не подолав страху перед тюрмою за Слово. Цей народ ще боїться висловлювати свої думки вголос. І про те, які вони, можемо судити з окремих висловлювань у приватних розмовах - він мріє про незалежність України і з незалежністю пов'язує надії на покращення матеріального достатку та поліпшення суспільної атмосфери, духовної екології життя. Ба, треба ще кілька років демократизації, щоб люди повірили в свободу слова і відважилися говорити відверто. А коли трапляється нагода висловитися анонімно, народ виступає проти партійно-державної бюрократії, що засвідчили минулі перші бодай трохи (в порівнянні з минулими десятиріччями) демократичні вибори народних депутатів. Існує загальнонародне прагнення **відсахнути** партбюрократію. Щоб приховане прагнення не вийшло назовні потужним національно-визвольним рухом, Горбачов і тримає Щербицького на чолі адміністрації УРСР.

Щербицький все своє життя проводив на Україні політику, що її Політбюро ЦК КПРС визнало як застійну. Вона - живе втілення тої політики і ніякої іншої політики він не уявляє. Він не виступає проти політики перебудови відкрито, бо боїться втратити владу, але все робить для того, щоб зірвати

прогресивні зміни, а коли не можна зірвати, то бодай гальмувати і уповільнювати їх якнайдовше. Це особливо стосується культурної сфери та мови.

Тепер на Україні менше половини учнів навчається в українських школах, хоч українці становлять три чверті населення республіки.

Практично всі технічні училища і технікуми здійснюють навчання російською мовою. Вузи повністю зрусифіковані. Підручників та посібників українською мовою немає.

Під керівництвом Щербицького чотири роки перебудови витрачено на розмови про потребу підвищення ролі української мови в республіці, але переклад та видання підручників українською мовою не розпочато. За чотири роки не виробили план переведення середньої технічної та вищої освіти на українську мову, зате скільки завгодно розмов про те, як би не поставити російськомовне населення України у менш вигідні умови, ніж українське. Перспектива їхати по вищу освіту з України в Росію здається йому страшною. А що **українцеві** загалом ніде здобути вищої освіти українською мовою - це так і треба. Таке в російськомовного населення поняття про національну рівноправність та справедливість. Воно задовольняє Щербицького та не задовольняє патріотичні сили України.

З початком перебудови широко заговорили про необхідність повернути народові твори дореволюційних письменників, поетів, учених - усіх синів народу, що творили духовні цінності впродовж віків; бо без знання цієї спадщини неможлива історична свідомість народу. І що ж? А те, що під керівництвом керманичів застою намічається хитромудрий варіант: видання по 2-4 томики вибраних праць видатних учених, що їх слід би видавати по 10-20 томів.

Україна - один з найспівучіших народів світу — досі немає фабрики грамзапису.

Кіностудії республіки та театри вельми поволі збільшують україномовну продукцію, а українська патріотична тематика, що спроможна виховувати любов до України та українську національну гордість, яка була заборонена, так і досі не з'являється в концертних програмах та на екранах. І якщо часом і з'являються у пресі статті про відродження етнографічної культури, то дискутування проблеми про державницьке мислення та його значення у час творення національної держави все ще є заборонений плід.

Упродовж століть російські шовіністи прищеплювали нам комплекс неповноцінності. В умовах Щербицького для нас ще не настав час відкритої боротьби проти гидотних плодів антиукраїнської політики і наші культурні діячі все ще бояться публічно обговорювати методи поступового нищення української нації. Якими способами і якими засобами російській комуністичній імперії вдалося за два покоління так різко змінити співвідношення українців і росіян: на початках існування СРСР українців було 81 мільйон, а росіян 76 мільйонів, у 80-х роках росіян уже вдвічі більше від українців. Як же так сталося, як був скоєний цей геноцид — ось питання, яке інтелігенція мусить роз'яснити своєму народові.

Геноцид українців — це злочин проти людства, злочин міжнародного характеру. Щоб він став неможливий у майбутньому, його необхідно дослідити і показати всьому світові. Вільна дискусія допоможе вийти з чаду людиноненависницької теорії, вона дасть можливість катам поглянути по-новому на свої скривавлені руки, а жертвам відкриє глибину їхньої деградації: відступництва від батька й матері та свого національного коріння.

Травень 1989 р., м. Седнів

ВСТУП

Я не мав часу відповідати всім цим людям, які чи то за вказівкою КДБ, чи з власної глупоти нападали на мене зі сторінок чернігівських газет. Гірко, коли люди, що й самі добра не зазнали і все життя поневірялися в нужді, захищають найнесправедливіший у світі лад. Такими дописами вони створюють видимість масової підтримки чинного ладу, послаблюють перебудовчі сили, продовжують існування неправди і зла.

У травні 1989 року я створив у Чернігові осередок Української Гельсінської спілі»!. Комуністична влада відреагувала дуже швидко: одних потягнули на збори для прочуханки, Інших повиганяли з роботи, а через газети стали поширювати різні небилиці, аби відштовхнути людей від нас.

У другій половині 1989 року до обласної організації УГС прийшло кілька завзятих людей, що на різних зборах дуже влучно і сміливо викривали нелюдську суть комуністичного режиму і закликали до його змін.

З комуністичного середовища висувається активний захисник колоніяльного стану пан Будка. Його активність примусила мене взятися за самописку й написати відповідь.

1991 року чисто випадково зустрівся з ким у Києві на Хрещатику. Він зупинив мене і після невеличкого вступу майже урочисто повідомив, що політичний спір зі мною він програв і, переосмисливши теорію, перейшов на мій бік. Дай Боже, щоб він так само завзято захищав самостійність, як доти захищав московську комуністичну імперію. Коли б мова йшла тільки про нього, можна було б і не повертатися до цієї минувшини. На жаль, розвиток ускладнився. Боротьба з компартійною номенклатурою перейшла в хронічний стан. Демократичні сили задля збереження єдності народу в захисті самостійності від московських зазіхань пішли занадто далеко на поступки номенклатурі, в результаті чого приватизація економіки зупинилася на стадії виготовлення законів та постанов. Стара централізована система керівництва економікою не працює, нова не створюється, криза поглиблюється, життєвий рівень опускається все нижче, незадоволення народу зростає.

Незадоволені шукають пояснення причин і не завжди його знаходять. Важливо в цих обставинах оглянутися на полеміку 1989-90-х років, щоб зрозуміти: як тоді за всіми цими Наріжними та їм подібними були інтереси червоної **Москви,** а не інтереси українського народу, так і тепер деструктивна критика та ширення зневіри в добро української самостійності виходить все з тої ж Москви, що ладна відкинути атеїзм і комунізм, але ніяк не хоче змиритися із втратою такої величезної колонії, як Україна.

Оттава, липень, 1993 р.

РЕЗОНАНС

«Хто ви, пане Лук'яненко?» — так називалась публікація Б.Наріжного у «Деснянській правді» 8 вересня цього року. У ній ішлося про лідера так званої Української Гельсінської спілки Левка Лук'яненка, який стоїть на явно націоналістичних позиціях, ратує за вихід України із Союзу Радянських соціалістичних республік, наводились цитати із його «праць», де він розхвалює фашистський окупаційний режим на Україні а роки минулої війни, називає бандерівців «прославленим поколінням».

До редакції надходять листи, автори яких адресують своє обурення панові Лук'яненку, викривають його брехливу і демагогічну писанину про минулу війну та перші повоєнні роки, наводять життєві приклади, які переконливо спростовують спекулятивні твердження «добродія» із жовто-блакитної УГС.

ЧОГО БАЖАЄ ПАН ЛЕВКО?

Левка Григоровича Лук'яненка в Седневі, де він проживає, називають саме так, і майже кожен мешканець селища подібні запитання задає собі й у вищі інстанції. До того ж недавня публікація «Хто ви, пане Лук'яненко?» викликала у Седнівців і обурення, і непідробне хвилювання: що ж це за людина з такими думками вголос поселилася серед нас?

То чого ж хоче пан Левко?

Після звільнення з місць позбавлення волі за антирадянську діяльність Л.Г.Лук'яненко знайшов собі притулок у Седневі. Тут мешкають його родичі. Ото й прописали його в себе. Здавалося б, живи собі. Бо, як бути далі, мав час обміркувати за 15 і 10 років перебування у віддалених місцях.

Левко Григорович їсть хліб, випечений у седнівській пекарні, п'є молоко, яке надоюють седнівські тваринниці. За плечима 62 роки. Прожити стільки, то й можна багато чого доброго зробити людям. А у нього?

Л.Г.Лук'яненко один із ініціаторів створення так званої Української Гельсінської спілки (УГС), а нині її голова. На травневому (1989р.) Пленумі ЦК Компартії України дано оцінку спілці:

«...крайній політичний авантюризм, відверта антирадянщина характерні для її дій. Ядро УГС становлять люди, які проживають у Львові і відомі своїми націоналістичними поглядами. Багато хто з них звільнений з місць позбавлення волі достроково під зобов'язання не чинити знову будь-якої підривної діяльності проти нашої соціалістичної держави. Відкрито порушуючи взяті зобов'язання, при підбурюванні та матеріальній допомозі з-за рубежа, ватажки УГС ведуть лінію на підрив конституційної законності і правопорядку, реабілітації оунівщини, на розгортання широкого «національного», а правильніше сказати націоналістичного, руху за вихід України з СРСР».

Так, спілкуючись з людьми, переважно з молоддю, Л.Г.Лук'яненко відверто викладає свою точку зору на події сьогоднішнього дня з позицій активного діяча УГС. Він ратує за вихід нашої республіки з СРСР, висловлює свої міркування і про те, як буде розвиватись Україна в політичному і економічному плані, коли стане, за його словами, самостійною. Бо саме цього він прагне... Методи його бурхливої діяльності не досить пристойні. Приміром, одного разу в місцевому клубі під час демонстрування кінофільму через технічну несправність в залі спалахнуло світло, а екран погас. Користуючись моментом, Л.Г.Лук'яненко спритно з'явився на сцені і давай молоді тлумачити про статтю 8 Конституції республіки, голосно розмірковувати, що б мала Україна, якби була самостійною. Добре розуміє цей чоловік, що в залі переважно молодь, для якої політичні події сьогоднішнього дня — справжнє бурхливе море. Ото й старається бути за керманича. Домовляється з учнівською молоддю про зустріч де-небудь за селищем, щоб поговорити про політику.

Ясна річ, що подібне стурбувало і батьків учнів, і педагогічний колектив місцевої школи. Не залишає байдужими діяльність ватажка УГС мешканців Седнева. Як-не-як, а люди жили і живуть за своїми принципами і поступатися ними не думають. Та

й у самому Седневі, крім Лук'яненка, ніхто не зараховує себе до членства в Українській Гельсінській спілці. Але знайшовся «сівач», який сіє по нашій землі ось такі зерна. Чи потрібні вони?

Про це йшлося на недавньому сході громадян селища. Зібралися люди, молодь і сивочолі ветерани війни та праці, члени партії і безпартійні. Ось, наприклад, що сказав житель Седнева, пенсіонер В.К.Короїд:

— Читав я у нашій пресі про те, що у мюнхенській українській націоналістичній газеті «Шлях перемоги » Лук'яненко видрукував автобіографію. Багато там нісенітниці, але образило мене особливо те, немовби у його селі Хрипівці Городнянського району радо зустрічали німців. Брехня! Мені випало пережити те страхіття і родом я з цих країв. Був у Хрипівці не один раз, знаю тамтешніх селян. Та вони за ці слова плюнули б в очі Лук'яненку. Як же в нього піднімалась рука отаке писати?!

Із виступу І.Л.Шведа, вчителя місцевої школи:

—Чорну справу робить пан Левко. Не зробивши нічого для нашого суспільства ні на копійку, він намагається вчити нашу молодь, розпинається про самостійність України...

В.М.Шудра, заступник директора науково-виробничого об'єднання «Чернігівеліткартопля»:

— Пан Левко, сподіваючись на «самостійну» Україну, не піде пасти телят або ростити хліб. Ясна річ, і там захоче бути якимось курінним чи гетьманом. Я такої думки: не влаштовують наш хліб і сало, не подобається наш спосіб життя, хай іде туди, де йому до вподоби.

Бригадир науково-виробничого об'єднання «Чернігівеліткартопля» Я.Т.Баран розкрив справжнє обличчя бандерівців, про яких пан Левко написав в автобіографії: «...прославлене покоління бандерівців виконало свою історичну місію...» Якову Тимофійовичу довелось відразу після Великої Вітчизняної війни служити у внутрішніх військах і відновлювати Радянську владу в західних областях України. Крізь сльози сивочолий ветеран розповідав, скільки невинних людей загинуло від рук бандерівців.

Багато людей з обуренням виступало того вечора. А ще має бути незабаром серйозна розмова седнівців з головою УГС, і пан Левко дасть відповідь, чого ж він бажає.

М.Сизьон,
Чернігівський район

ХАЙ ЛЮДИ РОЗКАЖУТЬ...

Боляче читати рядки «автобіографії» пана Лук'яненка, наведені у «Деснянскій правді», де він пише про те, як щасливо жилось нашим людям на окупованій німцями території. Ні, зовсім не весело жили ми тоді.

Наприкінці 1941 року мені було 13 літ, коли в поліції так побили мого батька, що він того ж дня помер. Пам'ятаю, як забрали у нашої сім'ї корову-годувальницю. Жителя Дрімайлівки Григорія Микитовича Тарахана за те, що його син служив у Червоній Армії, арештували разом з дружиною, сином (16 років), та доньками (18 та 7 років) і згодом розстріляли. Таким було життя у чорні дні окупації, пане Лук'яненко.

У 1949 році, після закінчення Ніжинського культосвітнього технікуму, мене направили на роботу на Волинь, у містечко Заболоття, де я завідував районним

відділом культури. Ми тоді не сиділи по кабінетах — пішки ходили по селах (транспорту ніякого не було), добре знали настрої людей.

Ні, не так ставилось населення сіл до «повстанців» (бандерівців), як пише пан Лук'яненко. Пригадую відкритий судовий процес над групою тих, котрі іменували себе борцями за неньку-Україну. «Повстанці» по-звірячому вбивали не тільки дорослих, а й дітей, виривали із вбитих золоті сережки, золоті зуби. Все те робилося для власного збагачення. Не забуду, як вони вбили прокурора району, як під час жнив у селі Заліси отруїли 12 чоловік, серед яких були і діти.

Ніколи не були бандерівці для селян «лицарями», брешете, пане Лук'яненко. Люди натерпілись стільки горя від ваших «лицарів», що вони вже боялись з'являтись у селах навіть вночі. Поїдьте, спитайте про те у тих селах. Люди розкажуть, як в'язали самі ваших «лицарів» і здавали у відповідні органи.

Не буду оповідати про усі події того часу на Волині. Скажу тільки одне. Серед нас, тих, хто допомагав місцевому населенню будувати нове життя, були росіяни, казахи, узбеки, представники інших національностей. Люди ділилися з нами всім, чим могли, а ми у свою чергу несли їм знання, культуру, здоров'я.

Ось про це і хотілось мені нагадати панові Лук'яненкові.

Д.Микитенко,
с.Дрімайлівка,
Куликівського району

ВСУПЕРЕЧ ПРАВДІ

Хто не був невільником, приниженим фізично і морально, той не відчує і не зрозуміє болю в душі і тілі, горя, страждань. Я і мої ровесники, старші і молодші, на два роки провалилися у страшну яму фашистської окупації.

Де народилася і топтала ряст людина, яка написала ось таке: «За сорок днів до війни із села мобілізували до армії кількох осіб. Це посилило чутки про наближення війни. Люди очікували її з тривогою та великими надіями — селяни сподівалися, що німці звільнять народ від більшовиків, а, може й, Україну — від росіян. І коли війна розпочалася, німців вітали хлібом-сіллю. І німці справді дали змогу вільніше передихнути. Люди вперше наїлися хліба й ожили, повеселішали, згадали про те, що в них є родичі, й почали ходити та їздити в гості»?

Почувши таку брехню, колишні фронтовики скажуть, що це не хто інший, як Геббельс написав трактат про втілення в життя «нового порядку». Ні, це одкровення Левка Лук'яненка, про якого писав у «Деснянській правді» Б.Наріжний.

Не відаю, звідки Левко брав «історичні факти» для свого жовчного опусу, бо у мене було зовсім інше воєнне дитинство. Голод нестерпний, холод у нетопленій хаті до кісток проморожували нас, дітей. Німці, поліцаї всі засіки вимели в коморі — забрали на утримання своєї «доблесної» армії. А ми ледь на ногах трималися і падали од легкого подиху вітру. Може, вам, пане Левко, свідків нашого «щасливого життя» в окупації подати? Будь ласка, все моє село Крути, що в Ніжинському районі.

Я ходив у гості до бабусі Тетяни, яка мене пригощала коржиками із макухи — чорнішими від чорної землі. Поки вони були теплими — можна проковтнути голодній людині. Захолонуть — і молотком не розіб'єш. Нас було багато прохачів, що ходили по хатах з простягнутою рукою.

Рідного дядька Івана Кузьменка, комуніста, видали фашистам оті, що «хлібом-сіллю» стрічали. Гестапівці довго його допитували і катували в Ніжинській тюрмі.

Розстріляли взимку 1942 року. І за 45 повоєнних років не можемо розшукати могилу.

Тітку Олександру з п'ятьма дрібними дітьми вигнали з рідної хати, майно пограбували. Найстаршому, Сергію, було дев'ять літ, а найменшій, Каті, — місяць. Знайшлися добрі люди, які допомагали моїм малим братикам і сестрам. Не померли з голоду в окупацію, а через дві зими, через дві страшні весни і наші червоноармійці вернулися.

Не забути далекого осіннього дня 1943 року. 14 вересня я зі старшим братом Олександром та меншою сестричкою Галею за селом наділ свій обробляли. Досі пам'ятаю вузьку стрічку зораного грунту, у який сіяли жито та вслід волочили землю боронами. За роботою не помітили, як проти села зупинився німецький бронепоїзд і почав обстрілювати трасуючими кулями з великокаліберного кулемета. Цей смертельний спектакль дітям війни невдивовижку. Впали в борозну, швиденько відчепили барки від борін і пустили коней до берега річки. Загорілися колгоспні стайні, кілька крайніх хат з солом'яними стріхами, Вони палали смолоскипами.

Нарешті прийшли визволителі. Довгождані, сильні, мужні, опалені порохом і довгою фронтовою дорогою. Після визволення всю зиму квартирував артилерійський полк із 7-го гвардійського механізованого корпусу, що одержав звання Ніжинського. Три артилеристи стояли на постої і в нашій хаті. Вже не пригадую імен цих добрих людей, але двоє прізвищ зберегла дитяча пам'ять: високого і мовчазного сибіряка Мартинова і веселого жартівника з Москви сержанта Тюлькіна. Вони пригощали і супом солдатським, і кашею. Ділилися з нами скупими солдатськими статками.

Саме такими пам'ятаю більшовиків, росіян, що прийшли на виручку згорьованій Україні. Щовесни провідую рідних, що спочивають вічним сном на сільському кладовищі. Одні з них воювали на фронтах, інші трудилися в тилу, в повоєнні роки. Одразу за могилою моїх тестя та тещі стоїть простий обеліск з червоною зірочкою вгорі. Тут список наших дорогих визволителів.

Росія велика, безмежна. Різні нації, різні народності. У грізну годину всі вони рушили крушити ворога-супостата. І за це їм — полеглим і живим — доземний уклін на всі віки.

І.Кузьменко, Ніжин, 1989

Відповідь інструкторові райкому партії Чернігівського району Чернігівської області

Шановний пане Будко!

Наше становище різне. Ви захищаєте існуючий лад, а я захищаю демократію та національні інтереси України. Ви на тому боці, який запроторював людей за слово на Соловки, я на тому боці, який дивився на світ Божий крізь заґратоване вікно тюремної камери. Ви маєте вільний доступ до публічної трибуни, мені рідко це вдається. До ваших послуг сторінки багатотисячних комуністичних газет, я не можу надрукувати свою статтю у ваших газетах. Користуючись перевагою належати до панівного класу, ви маєте величезну можливість зображати мене, вашого політичного супротивника, як вам заманеться. Це ви й чините, вихоплюючи окремі мої фрази з історичного контексту та граючи на недостатньому знанні історії вашими

читачами, а головне — надіючись, що вашу неправду люди просто по-старому побояться спростувати.

Я чув від вас, що ви, як і я, не проти перебудови. Ви також, напевне, скажете, що не проти справедливості? Якщо ви не просто на словах не проти справедливості, тоді мусите визнати за мною таке ж право на власний світогляд і політичну позицію, яке застерігаєте собі. Справедливість передбачає однакові умови для обидвох учасників діалогу, тобто було б справедливо друкувати ваших опонентів у тій же газеті, де друкуєте й ви свої статті.

Ви, пане Будко, пишете (між іншим чужою мовою): «Могу ли я верить в добрые намерения Л.Лукьяненка, как лидера УХС, если он оценивает фашистскую окупацию во время войны, как время, когда «немцы действительно дали возможность свободнее вздохнуть». Живые свидетели и документы того страшного времени говорят о другом».

По-перше, живі свідки того часу поки що не говорять, а мовчать, бо ще не подолали страху перед вашою репресивною машиною. Наприклад, один із тих двадцятьох чи більше осіб, що в вашій команді люто нападали на мене 6.10.1989 року в Седневі на сходах громадян, 1941 року сам зустрічав німців з хлібом-сіллю, одначе зі страху підтримував вашу брехню, а не сказав правду. Отже почекаймо, заки свідки того часу заговорять правду.

По-друге, моя оцінка минулої війни - це погляд на минуле, історичний погляд. Що ж до намірів, то вони спрямовані в майбутнє. Це — різні речі.

Згадуючи минуле, я бачу, як диктатура так званого пролетаріату після поразки Української Народної Республіки (УНР) знищила з початку 20-х років усі українські партії, навіть Комуністичну партію України, потім —заможних людей, духівництво української православної автокефальної церкви, офіцерів армії УНР, а потім — простих гайдамаків, загнала розкуркулюванням селян до колгоспів і примусила їх рік працювати за мішок жита. Потім за антиколгоспний чи антирадянський анекдот почали розстрілювати, Мішок жита — це не абстрактний мішок, а той, що його мій батько, Грицько Лук'яненко, заробив за рік у колгоспі «Червона нива» на найважчих роботах. На цей мішок мусили прожити до нового врожаю батько, мати, баба і четверо дітей. Не абстрактних, худі ребра яких недовго хвилюють душу, а конкретних двоїх моїх братів і найменшу сестру. «Розстрілювали за анекдоти...» — це не алегорія. Це конкретно: брали в Хрипівці вночі чоловіка і везли до городнянської в'язниці. Через два тижні також вночі розстрілювали під лісом ліворуч від дороги з Городні на село Горошківку. Там постійно з'являлися невисокі продовгасті горбочки, до яких люди боялися наближатися. Осмілилися за німців. І побачили, що чекісти лінувалися навіть закопати небіжчиків на пристойну глибину. Диктатура (між іншим російськомовна) перетворила життя на пекло. Не в абстрактне біблійне пекло, а в натуральне земне пекло. Розшукайте, завзятий адвокате диктатури, місця колишніх хуторів Картавецького та Марченків, що недалеко від Городні, розшукайте з сусідніх сіл старих людей і вони розкажуть тому, кого не боятимуться (як мені мати розповіли), як 1933 року хлопчик відрізав із ноги мертвої чотирирічної сестрички м'ясо і жував його. Спробуйте уявити це собі конкретно. І тоді ви зрозумієте, що селяни з такою люттю ненавиділи це пекло, що коли війна почалася, вони готові були зустрічати хлібом-сіллю хоч турків. І коли німці прийшли, їх зустрічали в Хрипівці з надією, а в сусідній Північщині — з хлібом-сіллю. (Очолив привітальну процесію поважний хлібороб Мазур). Не з любові до чужинців їх так зустрічали, а з розпачу.

Спростовуючи мою оцінку учасників національно-визвольного руху 40-50-х років як борців за національну справу, С.Будко пише: «Вот так оправдывает силы, которые в борьбе за власть применяли террористические методы, проливали кровь мирного населения».

За 25 років ув'язнення я бачив тисячі учасників національно-визвольної боротьби. Ніхто з них не думав про владу. Усі вони думали про свободу України. Позаяк на шляху до національної свободи стояла окупаційна влада, проти неї доводилося боротися; позаяк самостійна Україна неможлива без своєї влади, про неї говорили, але вона не була предметом особистого прагнення тих тисяч і тисяч повстанців, що зважилися покласти своє життя на вівтар національної свободи і гордо несли в концтаборах честь рідної України. Що ж до звинувачення повстанців у застосуванні терористичних методів, то воно смішне.

Україна перебувала в той час поміж двох жорстоких безжальних держав, що вп'ялися стальними зубами в тіло Європи і роздирали його пополам. Ви, шановний Будко, хочете, щоб між двома хижими вовками Україна була ягнятком? Хай Сталін і Гітлер спокійно собі закусять українським тілом?

Ні, і ще раз ні! Щоб лишитися народом, щоб не згинути, щоб не стати гноєм для удобрення чужих ланів, треба була зброя і зброя. Як казали стародавні римляни: Vim vi repellere licet — на силу (несправедливу) треба відповісти силою. І я гордий з того, що між двома хижаками нація стала озброюватися ворожою ж зброєю і воювати супроти них. І воювала аж до 1956 року! Ви по-суті справи звинувачуєте людей за те, що вони повстали і застосовували зброю. Схаменіться! Вони ж не пішли в Рязанську землю бити і стріляти рязанських селян. Вони ж в себе вдома, на рідній землі зустріли зброєю незваних гостей. Чого вони прийшли сюди, ці люди, іздалека? Чи боронити рідний край для вас — злочин?

Ви кажете, що повстанці проливали кров мирного населення. Неправда! Кров проливали окупанти. Це вони проти повстанців і мирного населення застосовували артилерію, авіацію, хімічну зброю, підступ, провокації, залякування, шантаж, терор і масові депортації. Ви ж пригадуєте слова М.Хрущова про те, що Сталін вивіз із України біля двох мільйонів українців до 1947 року. Це не були повстанці. Це були діди, баби, жінки, діти. Їх завезли на Схід, на Північ і кинули в сніги замерзати за те, що вони були родичами повстанців. Ви, захисник чужої влади, ще просто не знаєте розмірів злочинної діяльності тої влади, яку захищаєте. Те, що на сьогоднішній день оприлюднено про геноцид українського народу від 1944 до 1956 року, не становить і сотої частини масштабів антиукраїнського злочину. Коли ці масштаби відкриються світові і нашому народові бодай наполовину, ви самі вжахнетеся від брутальности й розмірів людожерської діяльности московської окупаційної машини. І тоді ви згадаєте Скальковського, який називав гайдамаків розбійниками і Шевченка, що відповів йому:

Брешеш, людоморе,
За святую волю-правду
Розбійник не стане.
Не розкує закований у ваші кайдани
Народ темний.

Так і я кажу: слава людям, що полягли в бою за волю України!

Я не звинувачую наддніпрянських українців за те, що 1933 року мовчки пішли в могилу. Сім мільйонів пішло! Не повстали масово. Пішли на тиху смерть. Прости, Господи! Як може повернутися язик звинувачувати 30 мільйонів?! Звинувачую

одного свого батька, що 1934 року дав багнет повстанцям Чорнояренка (з хутора біля села Мала Рудня, що кілометрів три від Городні), а сам не пішов з ними. І горджуся зазбручанською Україною, що не в найми до Пілсудського, Сталіна чи Гітлера пішла, а взяла в руки меч.

Будко переказує мої слова про те, що методи досягнення цілей УГС мирні, конституційні і далі питає: «Как это стыкуется с его высказыванием в автобиографии, написанной в мае 1988 года, что «переход к агитации выходит не из ненависти к оружию, а из ясного осознания в невозможности его использования». А если такая возможность появится?»

Згадана розповідь у життєписі стосується моїх міркувань у час створення 1959 року української робітничо-селянської спілки (УРСС). Мова про вироблення стратегії боротьби за самостійність. Тепер ідея розв'язання міжнародних суперечностей мирними способами стала загальновизнана і пацифістичне мислення зробилося повсюдним, але 1957, 1958, 1959 років, коли я готувався до боротьби і заснував УРСС, було зовсім не так. І що сьогодні може здаватися банальністю, в тих роках, коли щойно ущухла повстанська боротьба в Західній Україні, а в міжнародному плані всі великі держави намагалися виробляти свою атомну зброю, а атомні - на всю силу нарощували її та розробляли плани застосування, ідея боротьби мирними способами за вихід України зі складу СРСР на підставі конституційного права — була нова ідея. Далебі, за 30 років вона постаріла і втратила новизну. Та не втратила значення. Навпаки, вона більше утверджується як реальність міжнародного життя. Того УГС цілковито в дусі часу щиро виступає за мирні способи боротьби за незалежність. Більше того, я переконаний, що така політика не тільки гуманніша, але й єдино можлива, бо повернення до зброї в умовах відкритості всього світу не може принести щастя не тільки переможеним, але й переможцям. Що ж до риторичного питання пана Будка: «А если такая возможность появится? Что тогда?», можу відповісти, що в людини завжди є можливість повіситися, але вона рідко користується цією можливістю. І позаяк уярмлені хочуть жити не більше поневолювачів, то шантаж зброєю не може вдатися. Спільне ж самогубство навряд чи приваблює й колонізатора.

С.Будко каже, що вихід України з Радянського Союзу це «идея авантюрная, ничего, кроме беды народу Украины не принесет».

Чи була авантюрною ідея виходу Індії з-під Британської окупації? Чи була авантюрною ідея виходу Алжиру з-під французької окупації? Чого боротьба багатьох-багатьох народів Європи, Азії, Африки за національну незалежність — добра ідея (і керівництво СРСР її підтримує), а боротьба українського народу за національну незалежність — авантюрна ідея (і член провідної партії її засуджує?) Чого національна свобода всім народам світу приносить благо, а українському народові має принести зло?

Тепер тільки 5% промисловості, що на Україні, підпорядковано урядові УРСР, а 95% — Москві. Наслідок такого стану знаємо: вічні проклятущі черги як за м'ясом, черевиками, білизною, так і за авто-авіа-залізничними квитками і пилососами. Невже пан Будко справді думає, що коли б 100% промисловості, що на Україні, були підпорядковані Києву, наше життя погіршало б?

Далі С.Будко напомповує страх перед відокремленням України за допомогою зображення міжнародних відносин у цілковито застарілих імперських блокових поняттях. Далебі, перебування в райкомі партії не минається марно: дихаючи застарілими марксистськими догмами та фальшивою проімперською історіософією,

шановний Будко ще й досі не збагнув основної хиби їхнього марксистсько-ленінського вчення, а саме, що пружиною того розвитку, який піднімається над розвитком засобів виробництва і зветься суспільно-історичним є не боротьба між класами, а боротьба поміж націями — категоріями вищого за класи порядку.

26 листопада 1989 року Левко Лук'яненко

КІЛЬКА ЕПІЗОДІВ З ПЕРЕДВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 1990 РОКУ

Вибори 1990 року — це перші в історії совітської України більш-менш демократичні вибори. Я вирішив добиватися депутатського мандату в Івано-Франківську.

Чого не на східній Україні?

Того, що населення Східної України більше забамбулене комуністичною проросійською пропагандою, аніж у Західній Україні.

Прагнення до державної самостійності в Західній Україні було апріори позитивним і, отже, моя націоналістична боротьба була сильним виграшним козирем. На Східній Україні моє чвертьсторічне ув'язнення за самостійщину сприймали інакше.

Із попередніх поїздок по Україні я знав, що одна і та ж патріотична промова в Західній Україні викликала бурю оплесків і мене носили на руках, а в Східній Україні викликала суперечливі емоції і протилежні запитання.

У Західній Україні жили сотні людей, з якими я разом сидів у концтаборах і тюрмах за одну і ту ж справу — боротьбу супроти російської імперії, і я мав право розраховувати на їхню допомогу. У Східній Україні такої допомоги не було.

Я знав силу свого ораторського слова, але також добре знав організовану силу моїх політичних супротивників. В якому б куточку України я не виставив свою кандидатуру, всюди проти мене боротьбу організовуватимуть у Києві в ЦК КПУ. За таких умов у Східній Україні не було гарантії на виграш і я поїхав до Західної України.

По моєму (Залізничному виборчому окрузі міста Івано-Франківська) було десять претендентів на депутатський мандат. Це була серйозна сила, але значно серйозніша сила була в тіні, та, що диригувала з Києва всією передвиборчою кампанією, мала величезні поліграфічні можливості і величезну мережу функціонерів, які постійно зривали мої листівки і наклеювали листівки моїх супротивників, вигадували не раз дивовижні трюки. Яскравим доказом того, що передвиборчою боротьбою супроти мене керували з Києва, є список питань, що були призначені мене розчавити і знищити.

Аналізуючи характер питань, що їх мені задавали, я виділив групу, що була призначена загнати мене в кут і провалити. Після четвертої чи п'ятої зустрічі з виборцями я зауважив, що список цих питань уже вичерпався і нові не з'являються. І друге, що точно ці ж питання мені задавали в іншому кінці України в містечку Седніві кілька місяців тому, коли Чернігівський обком КПУ організував «розгром українського націоналіста Лук'яненка» (а потім ще прикріпив до мене «виховника» пана Будку).

У Франківську посилали своїх людей на кожний мій виступ. Ця агентура розсідалася по залу в різних місцях і вигуками та отими питаннями намагалася настроїти зал проти мене.

До акцій, учинених КДБ у всеукраїнському масштабі проти мене, належить і брехливий допис В.Федоренка, який з «Радянської України» перейшов до «Прикарпатської правди», щоб в Івано-Франківську прочитали його мої виборці.

Я вперше широко і відкрито заговорив перед величезними зібраннями робітників різних заводів і фабрик про самостійність України. Те, що люди відважувалися говорити доти тільки найближчим родичам і друзям, тепер зазвучало гучно і просто. КДБ шаленів, надсилав спецгрупу з Києва, розпускав чутки, що мене знайшли вбитим на околиці міста, цькував і переслідував людей, що мене активно підтримували.

Цей короткий допис до «Прикарпатської правди» та «Заява» до суду і є окремі свідчення складної боротьби, що точилася в кінці 1989 і на початку 1990 року між двох основних протилежних таборів українського суспільства. Гадаю, що про них варто згадати, щоб, оглянувшись назад, побачити, який величезний шлях пройшов наш народ за останні чотири роки.

284000, м.Івано-Франківськ,
пл.Міцкєвича, 4
Редакції «Прикарпатської правди»

У № 245 Вашої газети надруковано допис «Задумайтесь» Ф.Закордонця, що переповідає безсовісну брехню В.Федоренка з газети «Радянська Україна» за 7-ме грудня ц. р. і запитує, чого я не спростовую тверджень Федоренка, якщо вони неправдиві.

Питання Закордонця: «Чого не спростовую?» виходить із висновку, що у мене є можливість спростувати, але я цією можливістю не хочу скористуватися. Позаяк ви, редакція «Прикарпатської правди», надрукували речення з таким питанням, то, очевидячки, ви мали на увазі можливість надрукування моїх спростувань на шпальтах вашої газети. Буду вдячний за справедливість редакції, якщо, надрукувавши допис проти мене, надрукуєте мій допис із захистом моєї честі.

Отже, по суті допису Ф.Закордонця.

Василь Федоренко — злочинець, що кільканадцять разів був суджений за крадіжку та інші карні злочини. 1975-го року його судили були за незаконний перехід кордону і привезли відбувати кару до політичних в'язнів. Спочатку був у Володимирському централі, потім у чистопільскій в'язниці, а восени 1979-го року привезли до Мордовського табору особливого режиму. Тут почалося його поступове моральне падіння, і на Уралі в Кучинській в'язниці, коли політв'язнів особливо суворого режиму перевезли в березні 1980-го року, він став сексотом КДБ і за чай (для чефіру) виконував завдання кадебістів Чепкасова, Ченцова, Василенкова та Афанасова по тероризуванню політичних в'язнів. Кожної п'ятниці чекіст приносив чай і заслуховував звіт Федоренка та давав йому завдання. Федоренко — один з тих людей, що створювали в камерах неймовірну нервову напруженість і виправдовували поговірку: «Страшна не в'язниця, а люди в ній». Це він довів покутника Семена Скалича, апостола своєї віри і людину воістину залізної волі до того, що він заволав у коридорі Кучинської в'язниці: «Хлопці, рятуйте, мене від Федоренка!» Що талановитий поет і вірний син України Юрко Литвин наклав на себе руки 23.08.1984-го року — значна «заслуга» Федоренка.

Самоспалення, що Федоренко вчинив нібито під моєю спонукою, було звичним коником його — Федоренко до зустрічі зі мною вже кілька разів таке практикував. Не знаючи цього, я цілий місяць відмовляв Федоренка від самоспалення.

Полковник КДБ Чернігівської області Герасименко, що водить самопискою Федоренка і замовляє музику газеті чернігівської партократії «Деснянська правда», добре знає (як знає і весь керівний апарат КДБ), що я не штовхав до спалення, а навпаки стримував від нього Федоренка.

КДБ також чудово знає, що ніколи в тюрмі я не ділив жодних портфелів, бо стояв на ґрунті реальної політики, а не витав у небесах. У концтаборах примусової праці я завжди сам робив ту кількість праці, яку вважав за необхідне, і ніколи не купував чужої праці. Що ж до запасання сухарів на час голодівки, то ці байки розраховані на людей, які ніколи не сиділи в тюрмі, бо всякий, хто був у Кучинській в'язниці, знає, що перші три дні голодівки в'язень був у своїй камері, а потім його переводили до окремої, яку щонайменше двічі на день обшукували і в якій жодну їжу зберегти неможливо.

Підтвердити правдивість моїх слів про роль Федоренка та обставини в ув'язненні можуть колишні політв'язні: С.Скалич із села Верхнє Синьовидне Івано-Франківської області та Богдан Ребрик з Івано-Франківська; Іван Гель, Іван Кандиба та Михайло Горинь зі Львова; Василь Овсієнко з Житомирщини; Микола Горбаль з Києва; Март Ніклус, Енн Тарто з Естонії; Баліс Гаяускас та Віктор П'яткус з Литви.

Як за нещасним покидьком Федоренком уже багато років стоїть КДБ, так за всією теперішньою брудною кампанією оббріхування в офіційній пресі мене та моїх побратимів, стоїть партократія зі своїм все тим же передовим її загоном — КДБ. Не маючи що сказати на захист старої застійної системи та своїх несправедливих привілеїв у відкритому диспуті з УГС, вони використовують сексотів і старі методи брехні. Далебі, їм є що захищати, а мораллю вони ніколи не були зв'язані. Проте час їхнього панування минає.

Геть привілеї партократичного класу! Геть партократичну монополію на пресу, а разом з нею і безкарне оббріхування людей!

23.12.1989 р.

Голова Виконкому УГС
Л.Лук'яненко

Народному судові Радянського району міста Києва
Лук'яненка Левка Григоровича,
адреса: Чернігівська обл., м.Седнів,
вул.Леніна, 19, кв.2

З А Я В А
про притягнення до кримінальної відповідальності
за ст. 125 КК УРСР Федоренка Василя Петровича

У газеті «Радянська Україна» за 7 грудня 1989 року Федоренко В.П. оприлюднив статтю під назвою «В упряжці «борців за свободу», якою поширив супроти мене наклепницькі вигадки, що ганьблять мене і моїх товаришів.

Головні наклепницькі вигадки Федоренка такі:

1. Він каже: «Брехати на свій народ стало для них (тобто мене і моїх побратимів. — *Л.Л.)* професією».

Де, коли я брехав на свій народ? Наведене твердження Федоренка не відповідає дійсності.

2. Федоренко пише: «Самі «вожді» голодували зовсім не так (як О.Тихий. — *Л.Л.)* (заздалегідь набиваючи матраци сухарями)».

Де, в яких камерах, хто і коли набивав матраци сухарями? Це твердження Федоренка абсолютно не відповідає дійсності.

3. Федоренко твердить: «Він (Тихий. — *Л.Л.)* був мучеником і став жертвою, але не адміністрації..., а самих дисидентів-екстремістів, яким треба було тільки пограти життям людини».

Хто із в'язнів і якими діями призводив Тихого до смерті?

Ці слова Федоренка — злісний наклеп на в'язнів і мене в тому числі, і спотворення дійсних умов у Кучинській в'язниці.

4. У Федоренковому «Зверненні до Президії Верховної Ради Союзу РСР» (яке я відредагував. — *Л.Л):* «Початок був, як завжди трафаретний. Одна й та ж брехня про переслідування».

Які твердження у цьому зверненні не відповідають дійсності? Чого Федоренко не наводить самих тих тверджень?

5. Федоренко каже, що після того, як перед сигналом до сну я зачитав «Звернення» Федоренка про спалення, я через кілька хвилин уже «мирно спав».

Я сидів в одній камері з Федоренком? Хтось йому розповідав? Де докази, що я в ту ніч так поводився?

6. Федоренко каже, що я його штовхав до самоспалення. Якщо в нього лишилася хоч краплина совісті, хай повторить це на Біблії. Чи не я цілий місяць відмовляв його від самоспалення?!

7. Федоренко пише: «Не тільки Гель, а й Лук'яненко, Мороз, Караванський купували, як рабів, своїх «однодумців».

Як я купував, де, коли, кого купував?

8. Федоренко: «Лук'яненко швидко написав листа, в якому оголосив Шумука провокатором».

Мова йде про мій «Відкритий лист панові Шумуку та всьому смугастому кошеві». Я написав його в Чернігові 1977 року, коли Федоренко сидів у в'язниці, тож, по-перше, дістати той лист Федоренко не міг нізвідки, окрім КДБ, по-друге, я не оголошував у листі Шумука провокатором і слова Федоренка є наклеп.

9. Федоренко каже: «Що значить для цього ж Лук'яненка український народ, якому він зичить згоріть в атомному вогні?»

Коли, де, в чиїй присутності і яким чином я висловив таке побажання українському народові?

10. Федоренко каже, що Лук'яненко «показав (Федоренку. — *Л.Л.)* як треба псувати скляні плафони, які виготовляли».

Коли в Мордовській чи Уральській в'язниці в'язні особливого режиму виготовляли скляні плафони?

11. Федоренко називає мене і моїх однодумців запроданцями.

Де, коли, яким способом я зрадив Україну?

Позаяк усі перелічені твердження Федоренка Василя є наклепницькі і спрямовані на підрив моєї і моїх побратимів по ув'язненню честі й гідності,

п р о ш у

Народний суд притягнути Федоренка Василя Петровича, автора згаданого допису, до кримінальної відповідальності за ст. 125 КК УРСР і, по-перше, покарати його за

злочин, по-друге, зобов'язати газету «Радянська Україна» опублікувати спростування змісту згаданої наклепницької статті.

Задля встановлення істини прошу зажадати від КДБ копію «Звернення» Федоренка 1979 року до Президії Верховної Ради СРСР з протестом спалення супроти жорстокого режиму ув'язнення.

Задля встановлення істини по справі прошу суд зажадати від республіканського КДБ копію моєї статті під назвою: «Відкритий лист панові Шумуку та всьому смугастому кошеві» для опротестування слів Федоренка про те, що нібито я назвав Шумука провокатором.

Для спростування всіх інших наклепів Федоренка та правдивого зображення обставин ув'язнення, поступової моральної деградації Федоренка Василя Петровича і переходу його з табору в'язнів сумління до табору катів та висвітлення ролі сексота Федоренка в тероризуванні чесних політв'язнів прошу викликати в суд для складання показань таких людей:

1. СКАЛИЧ Семен Федорович, село Верхнє Синьовидне на Івано-Франківщині;
2. РЕБРИК Богдан Васильович, 284006, м.Івано-Франківськ, вул. Будівельників, 10, пом. 81;
3. ГЕЛЬ Іван Андрійович, м.Львів, вул. Левітана, 8, пом. 90;
4. ГОРИНЬ Михайло Миколайович, 290016, м.Львів, вул. Кірова, 33, пом. 14;
5. ГОРБАЛЬ Микола Андрійович, 252162, м.Київ, просп. 50-річчя Жовтня, 14-а, пом. 103;
6. ОВСІЄНКО Василь Васильович, Житомирська обл, Радомишльський р-н, с Леніне;
7. ГАЯУСКАС Баліс, 233002, Литва, м.Каунас, вул. Спину, 3-8;
8. НІКЛУС Март-Олав, Естонія, м.Тарту, вул. Викеркаре, 25.

2 січня 1990 року Левко Лук'яненко

РЕЛІГІЙНИЙ КОНФЛІКТ: ПРИЧИНИ, ВИХІД

> Стаття 18. Загальна декларація прав людини: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії; це право включає свободу міняти свою релігію чи переконання як одноособово, так і гуртом з іншими, публічним чи приватним способом в ученні, богослужінні та виконуванні релігійних і ритуальних обрядів».

Якими способами ми, українці, хочемо йти до кращого суспільства?

Нам завдали багато кривди: в кінці 20-х на початку 30-х років винищили духівництво Української автокефальної православної церкви, від 1946 року нищили духівництво Греко-католицької церкви. Кривду чинили не тільки зайди. Кривду чинили й наші-таки люди, що взялися прислужувати чужинецькій атеїстичній владі. Вона, ця чужинецька влада, велика, міцна і скоро стане далека, а свої лакузи тут, поруч з нами. Чужинецька влада хоч могутня, проте не завжди конкретно відчутая. Потужний зловісний дух її ми відчуваємо як північне крижане повітря — воно обіймає довкола і все-таки не завжди можеш сказати: «Ось вона». А свій перевертень конкретний, близький. У нього можна тицьнути пальцем і сказати: «Ось він, лакуза, запроданець, що

допомагав зайдам знущатися, що сам знущався, що з власного злого завзяття замкнув церкву». То позаяк чужий далеко, нумо бити своїх! Спочатку битимем добре відомих посіпак, а коли цих переб'ємо, рушимо в пошуки давніших, замаскованих.

Об'явімо на всю Україну хрестовий похід супроти атеїстів. Закличемо писати доноси на замаскованих посіпак і атеїстів. Для заохочення до доносів об'явімо, що таємницю прізвищ донощиків гарантуємо. (У 20-х роках ЧК України широко публікувало такі об'яви). В такий спосіб ми швидко задовільним своє палке бажання помсти. А заодно, виходячи з колоніальної залежности і рабського безправ'я громадян, встановимо свій власний, а не накинутий нам ззовні, деспотичний фашистський лад. І доведемо собі і всьому світу, що 300-річне рабство ми мали не всупереч нашій національній природі, а таки завдяки їй. І що ми керуємося не розумом, спрямованим на пошуки майбутнього справедливого ладу для загального добра, а думкою про вчорашню кривду, про вчорашню гіркоту приниження, про надолуження заднім числом, тобто про помсту. Немовби знищення вчорашніх ворогів (що сьогодні не є ворогами) спроможне зробити наше життя щасливішим завтра.

На якій філософії, на яких почуттях хочемо відроджувати Україну?

Що, хай пронесеться вихор помсти від краю й до краю України і в вогненному смерчі випалить усе чуже й наносне, щоб наступного дня омилася Ненька у свіжих водах Дніпра, розпустила райдугою своє волосся і, втершись лагідним повітрям, засяяла молодою красою на весь світ, мов ясне сонечко?

Ні, помста не дає лагідного настрою, бо людина пам'ятає під рукою хрип конання, шипіння перерізаних жил і своє звіряче очманіння. Пам'ятає. Пам'ятає, як вона була звіром. І ще її не полишає думка, що вона зарізала не всіх. Що той, хто залишився, можливо точить ніж і жде нагоди. Замість рівноваги в душі є докір за свій гріх та бовваніє в далині туманна мара страху. Суспільні потреби, інтереси своєї церкви не здіймають індивідуальної відповідальности і не звільняють совість від власного гріха, бо на межі земного буття кожен стає перед Господом і з голим тілом, і з оголеною душею і відповідає тільки за самого себе.

Комуністична влада здіймала моральну відповідальність за зло із своїх функціонерів. Вустами свого вождя Леніна вона заявляла, що для комуніста морально все те, що служить пролетарській революції, а все, що чинить їй опір, неморальне. Арешти, тортури, розстріли — все моральне, коли його робили задля зміцнення комуністичної влади. Ось так. Здумали відкинути споконвічні моральні принципи і збудувати свою нову комуністичну антимораль. І на цій антиморалі створили величезну людожерську машину. Слава Богу, цей сатанинський танок смерті закінчено, перевертання понять добра і зла припиняється і люди поступово повертаються до нормальних понять, коли зло є зло, а добро — добро, коли за тортури і організоване душогубство вже не нагороджують державними орденами, а називають їх злочином і гріхом.

Кошмар довго був над нами. Він впливав на наші душі. Він уповз нам всередину. Він став частиною нашого мислення, притупивши здібність відрізняти добро від зла, притупивши відчуття гріха. У самій нашій свідомості відбувалося витіснення почуття гріха міркуванням доцільності. Ми почали мислити за схемою: якщо щось хочемо, тоді нас не зупиняє боязнь застосування злих методів. Якщо мета нам здається доброю, тоді злий шлях до неї нам уже й не здається гріхом. Християнська мораль в наших душах вельми

ослабла. Це ставить віруючих сучасної України перед подвійною трудністю: знайти правильне рішення теперішніх релігійних суперечок поміж греко-католиками і православними і, по-друге, ще перед тим і одночасно міняти засадничу настанову свого ставлення до дійсності і переходити від виправдування своїх дій доцільністю й вигідністю до перевірки їх на відповідність народній моралі. Дуже важливо розв'язати питання, але не менш важливо знайти моральні способи його розв'язання, цебто не вчинити при розв'язуванні цієї проблеми гріха. Якщо теперішня проблема виникла із попередніх неморальних дій і люди цей стан заміняють на новий стан неморальними способами, тоді відбудеться не зменшування зла, а заміна одного зла іншим. Замість одних скривджених будуть інші, але зло як таке залишається. Це не той шлях, на якому слід шукати спільного добра. Куди призвела комуністична мораль, що відкинула була загальнолюдські критерії і поставила натомість свої партійні, тепер з жахом бачимо всі. Остерігаймося, щоб ми самі не застосували в боротьбі супроти людей, що думають не так, як ми, сталінське правило: «Любой ценой!» Діймо не «будь-якою ціною», не будь-якими методами, а тільки моральними методами — визнанням за іншою людиною права думати інакше від нас.

На Україні маємо три церкви: греко-католицьку, українську автокефальну православну і російську православну та чимало релігійних сект. Позаяк до пізнання Бога не один шлях, а багато, кожне віросповідання має право на існування і повинно в одинаковой мірі користуватися захистом держави. Повище наведена ст. 18 «Загальної Декларації прав людини», що формулює в міжнародному праві сучасне уявлення про свободу віросповідань, повинна стати нашим керівництвом до дії.

70 років нас виховували формулами фанатизму: «Хто не з нами, той проти нас», «Якщо ворог не здається, його знищують» тощо. Викорінюймо цей фанатизм із наших душ і засвоюймо дух згаданої статті Декларації. Не на винищенні інших церков, не на чужій крові й сльозах будуймо майбутню Україну, а на визнанні права кожної людини мати власну віру, на визнанні того, що моє право мати свою віру є не більшим від права іншої людини мати свою іншу віру.

Те, що ваші обряди красивіші, доведіть відновленням і оздобленням своїх обрядів у мирному змаганні з іншими віросповіданнями. Не поборювання людей інших віросповідань, а співжиття з ними — ідеал демократичної людини. У США є церква у формі шестигранника, де під одним дахом у кожній з граней шість різних церков знайшли собі мирний притулок — ось приклад для наслідування.

Нам наболіла наша неволя й нав'язана колись силою російська церква. Та вже багато людей у ній зросло і іншої не знає. Вони не зайди. Вони тутешні і не менш українці від інших. Мене лякає брак християнської терпимості. Зіновій Красівський розповідає, як в одному селі на Львівщині люди поділилися на греко-католиків і православних. Половина стала по один бік, а друга половина — по другий. Затялися. Не слухають одні одних. Очі скляні. Кулаки стиснуті. Готові вчепитися зубами одне в одного... Помилуй Боже! Що заходить?! Це ж якраз те, що хочуть вороги.

Мусимо чітко бачити два чинники сучасної релігійної проблеми в Західній Україні.

Перший чинник. На верхах імперської влади бояться активізації українського національно-визвольного руху, бо не хочуть втрачати Україну. Західноукраїнське населення має доволі високий рівень національної свідомості, і з

плином часу, як ослабне страх перед КДБ і тюрмою, може сколихнути 30-мільйонне східно-українське населення і тоді розлетяться вщент усі московські пута і Україна скаже імперії: «Зась!»

Як запобігти цьому і втримати Україну?

Дуже просто: кинути в західно-українське населення кістку незгоди, щоб 10 мільйонів західників не активізували 30 мільйонів східняків, а поділилися навпіл і вчепилися одне одному в чуби.

Здорово! І досягають поділу дуже дешево: перепрограмуванням своєї агентури з-поміж духівництва російської православної церкви на автокефалію та цілком новий винахід — українську автономну церкву з українською мовою, але все тим же старим підпорядкуванням московському патріарху.

На Сході України, де з 18 сторіччя безроздільно панує російська православна церква — цей давній політичний департамент російського імперіалізму, — чогось не сприяють автокефалії. Східна Україна — такий величезний простір для місіонерської діяльності автокефалістів! Ба, ні, туди не йдуть. Чого? А все з тої ж причини — імперія не зацікавлена в пробудженні національної свідомості східноукраїнського населення, а автокефальна православна церква як глибоко народна українська церква на Східній Україні і Волині завжди відігравала величезну роль у пробудженні національної свідомості та об'єднанні українців навколо своїх духовних святинь і цінностей. Хіба не править за яскравий приклад використання імперією релігійних почуттів для розколу нації доволі терпиме ставлення комуністичної влади, до поширення автокефалії в Галичині і жорстоке переслідування й напади на ініціативні групи по відродженню автокефалії в Києві та інших містах Східної України з боку комуністичної влади та намісника Московського патріарха на Україні Філарета.

Другий чинник. Від незаконної постанови 1946 року про скасування греко-католицької церкви минуло цілих 44 роки. Понад 40 років переважна більшість галицької людності не знала іншої церкви, крім православної. Ці люди виховані в межах російської православної церкви, іншої церкви не знають і сприймають її за свою природню церкву. Вони сприймали священика за його церковною функцією, а не за потаємними зв'язками з владою. Вони бачили в ньому посередника між собою і Богом, який допомагає зосереджувати увагу на Творцеві і в медитаціях підіймає в людині духовне. Ці православні не мають вини перед греко-католиками, бо не замикали їхніх церков, ці православні не мають вини перед народом, бо не зрікалися його. І до православ'я прийшли через історичні обставини, а не відступництвом. До того ж з огляду на статтю 18 «Загальної Декларації прав людини» вони мають право вільно міняти свою віру. Як вони вчинять тепер, коли настала відносна свобода совісті і вони, оглянувшись назад, побачать там своїх попередників греко-католиками: повернуться до віри дідів-прадідів чи лишаться в православ'ї — це їхня воля. Люди демократичних переконань повинні визнавати за кожним право на зміну віри. Якщо з-під комуністичної диктатури ми хочемо перейти не до української диктатури, а до демократії і поважання прав людини, то вже тепер слід виробляти в собі повагу до чужого світогляду, бо тільки в умовах взаємної терпимості можливий мир між нами.

Справедливо пов'язуючи лиху національну долю з браком єдности, інстинкт національного самозбереження пов'язує шлях виходу з біди не тільки з територіальною соборністю, але й з церковною єдністю.

За розповіддю священика Кравчука Митрополити Шептицький і Огієнко та глава російської православної церкви на Україні після відступу антихри-

стиянської влади з України 1941 року провели переговори і дійшли згоди про нову церковну унію всіх трьох церков в одну українську християнську церкву. Призначили об'єднану комісію для вироблення єдиної служби Божої й ритуалів. Тим часом настав 1942 рік і поразка німців під Сталінградом. Стало ясно, що знову повернеться безбожна влада і відновить гоніння на християн. Позаяк церковна унія мала стати актом духовної соборності всього українського народу, цебто, мала стати подією надзвичайної української ваги, її не годилося проводити в непевних умовах війни. Того відклали справу до часу, коли Україна стане самостійною, і великий акт об'єднання трьох церков не може бути перекреслений ворожою рукою.

Тепер уже час свободи не за горами. Сподіваюся, що дух християнського екуменізму сприятиме соборності всіх наших церков в одну українську християнську церкву. Хай соборність територіальна доповниться соборністю церковною і, помноживши наші сили, вже в найближче десятиріччя виведе Україну на рівень передових країн європейської християнської цивілізації!

30 січня 1990 року,
м.Івано-Франківськ

З **ПРИВОДУ** ЗАПРОВАДЖЕННЯ В СРСР ПРЕЗИДЕНТСТВА

Для вироблення свого ставлення до наміру запровадити в СРСР посаду президента необхідно з'ясувати значення цього інституту.

Форма держави включає такі чинники як форму правління, політичний режим і державний устрій.

Форму правління визначають залежно від характеру організації вищої державної влади та її взаємин з населенням.

Політичний режим зумовлюється сукупністю способів і методів керування, за допомогою яких влада здійснює керівництво суспільством.

Державний устрій — це система зв'язків верховної влади з нижчими щаблями влади та співвідношення поміж частинами держави.

Розрізняють президентську і парламентарну форми правління. За президентської форми правління посада голови держави і голови уряду зосереджена в одній особі (США) або голова кабінету міністрів цілковито підпорядкований президенту (Франція). За парламентарної форми правління посади голови держави і голови уряду роз'єднані поміж двома особами.

Президентська форма правління стабільніша за парламентарну. Пригадаймо Францію: після другої світової війни там майже щороку національні збори спроваджували уряд у відставку. Урядові кризи лихоманили політичне життя Франції. Коли ж генерал де Голь вчинив конституційний заколот і замінив парламентарну форму правління на президентську, у Франції припинилися урядові кризи. (Хоча у Франції на відміну від США існує посада голови ради міністрів, але його призначає президент, а не парламент).

За президентської форми правління самі виборці (або виборщики) обирають президента. Президент набуває право керувати державою безпосередньо від народу, сам формує уряд, протистоїть парламенту і має величезну владу.

За парламентарної форми правління виборці обирають парламент, а парламент обирає голову держави і голову уряду. Таким чином джерело влади цих двох посад не народ, а парламент, того вони не можуть йому протистояти.

У Радянському Союзі і на Україні зокрема (коли відкинути суть — диктатуру партії — і взяти державну форму) ми маємо парламентарну форму правління. З ліквідацією статті 6 Конституції УРСР центром влади в УРСР стає Верховна Рада, тобто парламентарна форма правління набуває свого звичайного державно-правового значення. За умов нормального функціонування парламентарної форми правління диктатура не може встановитися.

Досвід західних демократичних республік виробив механізм запобігання супроти встановлення диктатури. Президент не може перетворитися на диктатора внаслідок поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, парламентський і судовий (конституційний) нагляд, що дає можливість відкликати президента, порушника закону, з його посади, внаслідок виробленого механізму стримування його влади за допомогою усталених правил міжпартійної боротьби та узгоджування суперечностей, внаслідок невсипущого нагляду за діяльністю президента незалежних засобів масової інформації.

Позаяк у нас немає поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову і немає механізму парламентського контролю за президентом, немає багатопартійної системи і жодного контролю за вищими державними посадами, немає незалежних засобів масової інформації, то створення посади президента означає, що наша свобода буде покладена в залежність від доброї волі людини, що обійме цю посаду — занадто хистка гарантія. В історії скільки завгодно прикладів, коли добрі за вдачею люди ставали жорстокими тиранами. Не в особі повинна бути гарантія свободи громадян, а в механізмах стримування президентської влади. 1 доки такий механізм не створено, мусимо виступати проти зосередження в одних руках такої величезної влади, яку дає поєднання в одній особі голови держави і голови уряду.

Коли відбудеться поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову і з'являться механізми стримування президентської влади, я підтримуватиму цю форму правління.

9 березня 1990 року

Голова Виконкому УГС,
депутат Верховної Ради УРСР
Левко Лук'яненко

ЛИСТ ДРУЗЯМ

Шановне панство Франковичів!

Я часто згадую вас. Ви так щиро любите Україну і так самовіддано намагаєтесь допомагати всякому українцеві, що працює на її самостійність! Ви довго не мали зв'язків з Україною і, власне, знаєте Україну як свою мрію, а вона ж не жила, а мордувалася в неволі. То ж не така добра, як у мріях. Наша любов тут в Україні поєднана з ненавистю до чужинецьких зайд і нашої української наволочі. І люблю я Україну не як чарівну росянисту квітку, а як згвалтовану нещасну жінку. Мені боляче дивитися на неї, а я дивлюся. Як рідна ненька — селянська жінка — вся в зморшках і мозолях не становить зразок людської краси, так і вся сучасна Україна — вона вкрита вавками та поорана шрамами й не приваблює око. А я звик до цього образу. Він не відштовхує мене. Він мій. А вас може відштовхнути. Коли мрієте про майбутню зустріч з Україною, пригадайте Франкові слова: неволя і зігне, і зіпсує й покалічить. Це в дійсності є.

Не писав я вам не через невдячність, а через крайню зайнятість та побутову невлаштованість. Тішив себе надією, що знайду стале місце помешкання з ключем у власній кишені, а може, ще й з телефоном, заведу окремі шухляди для різного листування та й наведу належний лад, проте, мабуть, це ще не скоро буде.

10 серпня я прилетів на Бориспільське льотнисько. Київ зустрів мене дощем і туманом. Зайшов до митниці і став у чергу до чергового прикордонника. Побачивши у моєму пашпорті багато віз, погрозливо каже: «Почекайте!» і пішов кудись з моїм пашпортом. За чверть години підійшов полковник КДБ і, тримаючи мій пашпорт у руках, питає: «Яким чином ви їздили до Франції, Англії, Німеччини, коли радянські органи дозволяли вам їхати тільки до Бельгії?»

— Мені візи виписували консульства тих країн.

— А радянська влада вам дозволяла? Ви без дозволу перетинали кордони.

— Я перетинав не радянські кордони.

Питання й відповіді тривали з півгодини, а потім він пішов з'ясовувати, що зі мною робити. Хвилин за двадцять повернувся, віддав пашпорт і сказав іти до митника на перевірку речей. Митник склав довгий список статей та інших друкованих матеріалів і забрав. Через місяць після кількох заяв і клопотань частину віддали, а іншу частину конфіскували як антирадянську націоналістичну підривну літературу на підставі брежнєвського закону про державний кордон.

Процедура митної перевірки тривала понад чотири години. Увесь цей час на мене чекали брат з дружиною та група київської молоді з жовто-блакитним прапором.

Відбулася гучна й радісна зустріч. Від молоді з привітанням виступив Сергій Набока. Я виступив з відповідною промовою, яку намагався говорити найгучніше, щоб якнайбільше людей могло чути мої зухвалі слова про неминучість розвалу імперії, підтримку українського національно-визвольного руху з боку демократичних сил Заходу та необхідності активізації діяльності УГС. Хтось трохи далі від мене в натовпі незадоволено фиркав і пробував протестувати, але його не підпускали до мене і вгамовували наші члени УГС.

З Києва я поїхав до брата в Чернігів, а потім у Седнів до сестри.

Життя у Седневі та наїздами у брата в Чернігові і у знайомого в Києві не сприяло підвищенню праці, не покращувало здоров'я і не полагоджувало сімейні обставини.

Для тихого життя Седнів був би дуже добрим місцем, але позаяк я думав про активізацію націоналістичної діяльності, то треба було шукати помешкання десь ближче до Києва.

Секретарка знайшла хату в селі по дорозі від Києва на Ніжин на відстані години їзди на електричці. Я перевіз дві валізи з речами до хати і почав її купувати.

Процедура купівлі у наших умовах вимагає багато часу і коштує великих нервів, бо власник хати не має права її продати без дозволу сільської ради. Сільрада може дати дозвіл тоді, коли колгосп (радгосп) виділить покупцеві землю. Колгосп (радгосп) може виділити землю тоді, коли покупець поступить до нього на роботу. На роботу не приймуть доти, доки покупець не принесе довідку про стан здоров'я та не пропишеться в пашпортному столі в міліції. Прописати не можна, не давши про себе доволі значної інформації.

Подавши до міліції інформацію, ви поінформували КДБ. Поінформувавши КДБ, ви поставили рішення вашої житлової проблеми в залежність *від волі КДБ. Воля КДБ формується на основі інформації про ваш світогляд. Цю інформацію подають і збирають люди різних моральних засад та життєвих устремлінь. Мережа інформаторів охоплює всю країну і створює невидиму павутину, за допомогою якої павук, що сидить у Центрі, тримає кожну людину під постійним наглядом і контролем.*

Над невидимою павутиною на поверхні існують ради, комітети, кабінети — величезна бюрократична система, що у будь-якому питанні запускає людину у довгий лабіринт кабінетів більших і менших яриг, ярижок, ярижниць. Вони з усякого приводу правлять з людини хабарі та доводять її до телячого отупіння. І б'ється вона в цій павутині, наче муха, просякаючи все більшою ненавистю і страхом перед кабінетними людьми.

Через численні ходіння по кабінетах мій намір купити хату став відомий КДБ і він розладив справу. Півторамісячні клопоти і старання, недосипання й надії луснули. Довелося починати все спочатку. Ба, не спочатку, бо повертатися до Седнева не можна було, жити ніде було і ослабляти працю у керівництві УГС неприпустимо — бо, зрештою, яке організації діло до сімейних та побутових обставин її керівництва?!

Всяка організація в час напруженої політичної боротьби вимагає дотримання жорстких правил: або ти працюєш на неї незалежно від сімейних та інших обставин, або ти відходиш убік. Тепер якраз такий час: нарощування рядів УГС і збільшення активності демократії йде вельми важко і повільно, того відходити в життя сімейне було б злочин. Я переклав усе влаштування побуту на секретарку і завзято продовжив діяльність, зупиняючись на ніч, де доведеться, з головними паперами в похідній валізці. Слава Богу, знайшлася добра душа, Галина Дигас, художниця. Вона пустила, мене на квартиру під час своєї відпустки. Не побоялася пустити націоналіста. Не побоялася, що ненависть влади до мене буде спрямована і на неї.

У перший же тиждень проживання я провів у квартирі кілька ділових нарад. КДБ довідався і спрямував міліцію виганяти мене за проживання в Києві без прописки.

Квартира швидко перетворилася в штаб голови УГС, але й міліція напосідала. Позаяк прописатися в Києві не було надії — рецидивістів у Києві і в радіусі до 100 км від нього не прописували, то єдиний спосіб наблизити помешкання до столиці — це набути власність. До власної хати мусили б прописати. Спроби купити квартиру в Києві не вдавалися і того я попросив секретарку поновити пошуки хати в околицях Києва.

Враховуючи причини першої невдачі, другу спробу треба було проводити повністю без моєї участі і купівлю хати оформляти не на мене, а на секретарку.

У жовтні вона знайшла хату у селі Хотові під Києвом. Я один раз подивився і сказав: купувати. Усю бюрократичну тяганину секретарка проробила доволі вправно і договір в кінці листопада був затверджений.

Діставши нову адресу, я повідомив її кільком друзям. Новина про те, що я придбав помешкання, дійшла до самої Москви і зробила в КДБ цілий переполох. З Москви мерщій прилетів спеціальний посланець КДБ, щоб з'ясувати, як так сталося, що українські кадебісти прогавили і дали мені оселитися під Києвом. Він скликав у Києві начальство і задав прочуханки.

Тоді прокурор Києво-Святошинського району, секретар райкому партії, голова Хотівської сільради, директор радгоспу викликали продавця хати і взялися вмовляти його розірвати договір. Два дні тривало залякування. Договір купівлі-продажу був укладений на страхову суму в 20 000 крб. Вони не вірили цій сумі і погрожували покарати за обман держави. Коли він жартома кинув: «Хата коштує 80 000 карбованців,» тоді кадебіст заявив: «Ну ось, Києво-Святошинський райвиконком знайде таку суму і виплатить вам. Ви нічого не втратите і збережете добрі взаємини з владою. Розірвіть договір!» Він різко не хотів відповісти, всіляко викручувався, але розірвати договір не погоджувався.

На столі перед прокурором лежали документи з інвентаризаційного бюро про купівлю-продаж та реєстрацію в домовій книзі. Прокурор вивчав її вздовж і впоперек, щоб знайти якусь неправильність і скасувати договір, але договір був оформлений правильно і зачепитися було ні за що. Лишалося примушувати продавця. На щастя, продавець з дружиною не спокусилися на 80 000 карбованців. «Ми не хочемо, — сказала його дружина, — щоб нас люди (покупці) проклинали все життя». А чоловік добавив: «Не можна будувати свій достаток на нещасті іншої людини».

Продавці постаралися не дуже затримуватися в хаті і хутко виселилися, а я перевіз кілька валізок з квартири Дигас і почав обживати нове помешкання.

Хата була оформлена на секретарку, я в хаті не був прописаний і таким чином, був у ній на курячих правах. Міліція почала ганятися за мною, але приходив я до хати зовсім пізно, з дому йшов вельми рано, на цілі тижні зникав загалом, бо їздив до інших областей, того міліціонеру вдалося лише двічі зустрінути мене і провести «профілактичні бесіди». У зв'язку з початком виборів я поїхав до Івано-Франківська і почав добиватися депутатського мандату. Наїжджав до Хотова рідко, а коли одного разу привіз кілька десятків газет з величезним інтерв'ю кандидата в депутати Верховної Ради України і на горизонті забовваніла можливість переміни образу Лук'яненка із запеклого буржуазного націоналіста і ворога радянської влади в законного речника інтересів Івано-Франківського виборчого округу в вищому законодавчому органі республіки, тоді ставлення стало помітно мінятися і міліція вже не турбувала, а як став депутатом, то й телефон провели.

Дай Боже вам щастя. Приїздіть в Україну. Приїздіть до Києва. Я не обіцяю, що зможу вам приділити стільки часу, скільки приділили ви мені, але я обіцяю, що наша зустріч у Києві (чи Хотові) буде така ж тепла, як бувало у вас у Мюнхені.

Щире вітання вашим діткам.

Щиро ваш.
Л.Лук'яненко

Промова кандидата
на посаду голови Верховної Ради УРСР

Шановні депутати!

Що Україна знаходиться в катастрофічному стані — це визнаємо вже всі. Цей сумний стан склався внаслідок трьох причин: по-перше, колоніального становища України і тотального підпорядкування всіх сторін суспільного й духовного життя єдиному центру; по-друге, націоналізації засобів виробництва і запровадження до економіки позаекономічних (поліцейських) методів керівництва; по-третє, відчуження трудівників від вироблюваної ними продукції.

Шлях виведення України з кризового становища у подоланні цих трьох причин, тобто у припиненні залежності України від імперського центру, у роздержавленні економіки і запровадження економічних методів керівництва економікою, у запровадженні свободи економічної діяльності та поверненні трудівникові права власності на результати його праці.

Криза охоплює все суспільство і все воно має перебудуватися, того участь у перебудовних процесах мають брати всі верстви і всі політичні партії та громадські організації. Самостійну Україну збудує не Українська Республіканська партія чи ще якась організація, а весь народ руками своїх найдіяльніших представників. В системі органів державної влади Верховна Рада посідає центральне місце і того їй належить головна роль у творенні незалежної української держави як і в подоланні двох інших причин національного лиха — націоналізації та адміністрування в економіці.

Декларація про державний суверенітет проголошує основні напрямки перетворень, що мають привести Україну до незалежності та вивести з кризи. З точки зору юридичної техніки Декларація — це не закон, а тільки формулювання бажань, намірів, але позаяк у цих двох бажаннях втілена воля абсолютної більшості депутатів Верховної Ради, то вони мають вольовий характер і як такі стають програмою діяльності вищого органу влади республіки. Отже Верховна Рада має спрямувати свою діяльність на втілення Декларації в дійсність.

Усі завдання, що їх необхідно розв'язувати, можна поділити на дві категорії в залежності від того, можна чи не можна їх розв'язувати вольовим рішенням Верховної Ради.

До першої категорії проблем належать такі, які об'єктивно можуть бути розв'язані без попередньої організаційної підготовки волею Верховної Ради вже тепер. Це:

— виведення з-під союзних міністрів і підпорядкування відповідним республіканським міністерствам:

а) усіх сільськогосподарських вузів і загалом всієї вищої освіти, науки, культури, Академії наук і заснування при ній Вищої атестаційної комісії;

б) усіх спортивних, туристичних організацій та системи охорони здоров'я. Виведення з-під влади Союзу Прокурора УРСР, Верховного Суду, КДБ, МВС та заснування судової колегії в господарських справах Верховного Суду УРСР, припинення діяльності на Україні Держарбітражу.

Інші проблеми потребують більшої підготовки.

Одне з найголовніших питань сьогодення — це селянське питання.

Воно має два боки: забезпечення України харчами й сировиною та покращення умов селянського життя.

* Через хворобу не зміг сам виголосити цієї промови на засіданні Верховної Ради УРСР, вона була зачитана депутатам. — *Авт.*

Група депутатів внесла законопроект про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу. Слово «пріоритетність» нагадує мені сталінські і хрущовські гасла: «техника решает все», «люди решают все», «кукуруза спасет нас», «химия разрешит все проблемы» і т. ін. В економічному комплексі, бувало, знаходили одну ланку і, ухопившись за неї всією силою адміністративно-командної системи, намагалися витягнути з кризи всю економіку.

Наслідки такої політики знаємо. Думаю, що й на цей раз маємо лишень підновлений варіант старого методу розв'язування проблем і ощасливлення народу зверху.

Я пропоную рішуче запровадження свободи економічної діяльності на основі, по-перше, приватизації землі і засобів виробництва, по-друге, усунення керівництва зверху сільськогосподарським виробництвом і відновлення довір'я до розуму і хисту самих селян, по-третє, признання за селянином, як і за всяким іншим трудівником права власності на вироблювану ним продукцію.

Як у програмі уряду, так і в промовах багатьох депутатів звучить патерналістична думка: держава врятує село своїм добродійством. Не це потрібно. Потрібен протилежний підхід: село само зробить усе йому необхідне, аби лиш держава перестала його грабувати. Шляхи, вулиці, водогін, телефонізацію і каналізацію селяни зроблять самі швидше і краще, коли будуть власниками землі і своєї продукції, бо їм кортітиме впорядкувати свою садибу і все село не на одну пору року, а на десятиріччя вперед.

Селянин сам усе зробить, коли відчує себе господарем, а це станеться тільки тоді, коли він повірить владі. Досі він знав владу, яка націоналізувала, конфіскувала, вилучала, забороняла і постійно доводила селянинові, що в його оселі ніщо не належить йому більше, аніж воно належить державі. Держава — єдино всевладний господар всього селянського двору, в тому числі й самого господаря, якого вона в будь-який момент може спровадити на Соловки. Скаржитись було нікуди, бо всюди одна й та ж керівна сила — КПРС, переїжджати в іншу область не було сенсу, бо всюди ті ж самі порядки, а через кордон тікати неможливо — цілковита безвихідь. Безвихідь породила апатію і байдуже ставлення до землі, пасивне ставлення до політичного життя, до долі власної сім'ї. Нам все стало байдужим, того гноїмо плуги і сівалки в полі під дощем, того усунулися від виборів депутатів Верховної Ради і дали партократії легко провести туди своїх людей, того так легко розпадаються сім'ї і збільшується кількість самітніх людей. Сіра суспільна зневіра, що на кожному кроці проривалася роздратовано-безнадійним: «Та пропади воно все пропадом». І пропадаємо від масового недбальства чорнобильською радіацією, отруйною хімізацією самих же себе.

Перебудова почала пробуджувати в людей світлу надію, та наша консервативна Верховна Рада як мокрим рядном гасить усі ці надії. Не може селянин і міський трудівник повірити в надійність свого права власності на землю та зроблену своїми руками продукцію, доки він у Верховній Раді бачить тих самих людей, що за Хрущова забирали в них корів, за Брежнєва отримували медалі за вивезення в імперську бездонну прірву хліба і м'яса з їхнього села і ось тепер співали Осанну Івашкові.

Тільки заміна сучасної реакційної Верховної Ради на справді народну відновить у селян довіру до влади, віру в надійність права власності і приверне його серце до землі. Коли селянин знатиме, що влада в Києві — це не окупаційна адміністрація, а своя влада, що вона збирається не пограбувати його в черговий раз, а допомогти,

тоді не треба буде заохочувати його до праці червоними вимпелами та потоком пропагандивних чаклунських заклинань.

Не думаю, що клас експлуататорів і їхніх посланців у Верховній Раді можна загітувати служити не собі, а робітникам і селянам. Це безнадійна справа. Їх необхідно усунути з Верховної Ради шляхом відкликання або розпуску Верховної Ради і призначення нових виборів. Хотілось би їм порадити не доходити у відстоюванні своїх привілеїв до загострення суспільних взаємин, бо за мирного переходу влади від них до народу вони мають шанси вижити в нових суспільних ролях, а загострення може змести їх за румунським зразком.

Проблеми села існують не ізольовано, але в тісному зв'язку з іншими проблемами, того й розв'язувати їх треба разом з іншими проблемами. Держава, проводячи політику свободи економічної діяльності, повинна сприяти створенню приватних підприємств у виробництві будівельних матеріалів, сприяти утворенню будівничих організацій різного профілю, в тому числі для будівництва інфраструктури на селі.

Для успішної діяльності економіки необхідний ринок будівельних матеріалів і ринок засобів виробництва.

Питання соціального розвитку села необхідно опустити на низ до районного і сільського рівня.

За умов широкої децентралізації економічної діяльності селянин (село) матимуть можливість з власної ініціативи укладати договори на конкурентній основі з будь-якою проектною чи будівничою організацією для будівництва необхідного об'єкту. Ціна об'єкту буде економічно виправдана, а якість відповідатиме вищому рівню будівельної майстерності в Україні у даний час.

Для швидкої реорганізації сільськогосподарського виробництва необхідно ухвалити закон про землю і відповідно до свободи економічної діяльності надати селянам можливість заснувати приватні господарства одноосібного родинного чи кооперативного типів. Землю селянам слід за символічну суму продати, аби в кожного господаря був документ про його право власності.

У системі Ради Міністрів утворити Міністерство сільського господарства та сільськогосподарської освіти і поширення досвіду передових країн світу.

Як розумію проблему промисловості?

Для мене проблема промисловості — це передусім проблема людей, а не техніки, бо техніка має служити людям, а не люди — техніці. Того необхідно робітничий клас зробити власником примисловості, для чого треба найперше вивести всі галузі промисловості з підпорядкування московських міністерств. Далі комплекс управління економікою Ради Міністрів УРСР повинен вивчити характер економічних взаємин всіх об'єктів господарської діяльності України і, по-перше, за допомогою системи договорів переорієнтувати їх на внутріукраїнський господарчий комплекс, по-друге, роздержавити промисловість способом передачі підприємств трудовим колективам в оренду, випуску акцій і розподіл їх між трудівниками тощо. Ключ для підвищення продуктивності праці в промисловості один — зробити трудівника власником засобів виробництва й товару і надати йому право вільного продажу своєї продукції зі здобуттям справедливого зиску.

Для подолання однобоко-сировинної орієнтації української економіки необхідно в найближчі рік-два збудувати дрібні підприємства та перепрофілювати підрозділи великих підприємств на виробництво необхідних товарів для різкого зменшення залежності України від зовнішніх постачальників.

Коли Україна перестане бути колонією і наші багатства залишатимуться в Україні, в умовах приватного господарювання робітник швидко відчує реальну користь від

своєї праці. Тоді він не удаватиме, що працює, а працюватиме справді. Кожна людина хоче жити заможно. Прибуток — могутня спонука до праці. Земний комуністичний рай, яким нас манили 70 років до праці, — це химера, а прибуток, достаток сім'ї — ось що насправді міняє ставлення людини до праці. Того я проголошую гасло: «Через збагачення сім'ї — до збагачення України».

За тонну нашого коксу Ефіопія пропонує тонну обробленого м'яса. Ба, Україна не має змоги скористатися з цього надзвичайно вигідного обміну, бо вона рабиня і не розпоряджається плодами своєї праці. Коли Україна здобуде можливість розпоряджатися своїми багатствами, тоді вона здобуде значно більше засобів для виходу з економічної кризи.

Хто тепер урядує Україною?

КПРС з її республіканською філією та імперські міністерства за допомогою сили-силенної різних адміністраторів і начальників та струнокої централізованої системи репресивних органів. Між верховною владою і трудящими — тьма-тьмуща трутнів і дармоїдів.

Хто урядуватиме самостійною демократичною Україною? Добре оплачувана і споряджена постійно діюча Верховна Рада і повноправні громадяни-власники (одноосібні, колективні та ін. господарі) і зовсім нечислений прошарок службовців. Суспільство раціоналізується, бо зникає проміжний клас погоничів.

Відновлення справедливості.

Забравши у людей власність, держава не спромоглася задовольнити життєві потреби народу і скривдила мільйони, що тепер шукають правди за допомогою скарг та клопотань. Повернення людям власності робить їхній добробут залежним від них самих: хто більше працює, той більше має, у цей спосіб відновлюється справедливість.

Чи спроможна вести Україну до цієї справедливості сучасна Верховна Рада і той уряд, який вона почала формувати? Безперечно, ні.

Депутат Масол представив Верховній Раді схему структури Уряду. Як консервативна більшість у Верховній Раді не сприяє прогресу, а плентається услід за подіями в суспільстві, так і Масол спланував Україні не злам адміністративно-командної системи, а її еволюцію і зживання в нові умови.

Він назвав її тимчасовою і просив депутатів затвердити її на один рік. Далебі, за рік можна велику кількість старої партократії улаштувати на нові посади. ЦК КПУ зумів за кілька місяців до початку сесії Верховної Ради нового скликання перевести з ЦК до Верховної Ради біля півтори сотні своїх функціонерів на різні посади. І Масол за рік зуміє пересадити сотні людей своєї партократії до нових крісел. А Україна, замість швидкого вивільнення з-під влади імперських міністерств і покращення життєвих умов, безсило тріпатиметься у старих тенетах.

Із тих заходів, що їх не можна проводити без підготовки, Верховна Рада повинна в найближчий час запровадити свою фінансово-грошову систему та республіканське громадянство і ухвалити інші заходи для встановлення повного контролю за всіма ресурсами і багатством України.

Оволодіння своїми природними і створеними багатствами означає більші можливості для модернізації промисловості, транспорту, зв'язку, сільського господарства і розв'язання екологічних проблем, збільшення можливостей для розширення наукових досліджень, мережі культурних закладів, для проведення шкільної реформи, відродження мови, традицій та піднесення культури народу.

Верховна Рада мусила б відчувати прагнення народу України до незалежності, того повинна б енергійно приступити до обрізування імперських пут і почати

проводити власну економічну політику, зовнішню політику, створення республіканських збройних сил, організацію зовнішньої оборони кордонів України та свою митну службу.

Для заощадження часу пропоную зняти з порядку денного наступної сесії обговорення статей 6 і 7 Конституції, а натомість утворити Конституційну комісію і зобов'язати її створити цілком нову Конституцію, яка закріпила б юридично новий **державний і суспільний лад, що відповідав би статусу незалежної Української держави.**

Конституція самостійної України має закріпити:

— права людини в об'ємі загальної Декларації прав людини ООН;

— політичний плюралізм;

— демократичний державний лад;

— демократичну виборчу систему;

— свободу економічної діяльності і плюралізм форм власності;

— поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову;

— неподільність української етнічної території;

— право на культурно-національну автономію громадян неукраїнської національності.

Незалежну Україну хотів би будувати не на ненависті і пошуках катів та помсти, а на християнському прощенні і любові.

Хай Україна увійде в коло вільних народів світу не омочивши руки у кров ворогів **своїх, а з високим почуттям великодушності.**

Липень 1990 року

До сесії Верховної Ради України,
червень 1990 року

Шановні панове депутати!

У чому різниця між комуністичною більшістю і демократичною меншістю?

БІЛЬШІСТЬ — понад дві третини депутатського корпусу — це люди, що всіляко намагаються гальмувати об'єктивний процес розширення політичного, економічного і державного суверенітету.

Більшість вважає, що для блага України достатньо сучасний унітарний Союз РСР перетворити на конфедерацію і в її межах поступово розширити права Української

Наше розуміння історичного процесу інше. Ми вважаємо дезінтеграцію СРСР і створення на його місці самостійних держав об'єктивно неминучим, і того створення самостійної Української держави для нас - це питання лишень часу. Позаяк покращення умов життя народу залежить від темпів виходу з кризи, ми виступаємо за швидкі, рішучі і глибокі зміни. Вони передбачають повний вихід України з Союзу у три стадії.

Перша стадія. Верховна Рада ухвалює:

1. Закон про перевагу республіканських законів над союзними.

2. Закон про економічний суверенітет.

* Виступити з цими пропозиціями на сесії не вдалося. — *Авт.*

Він оголошує народ УРСР власником своєї землі і всього, що під нею, на ній і над нею, і покладає на Раду Міністрів обов'язок вивчити характер економічних взаємин всіх суб'єктів господарської діяльності з тим, щоб через систему договорів переорієнтувати їх на внутріукраїнський господарський комплекс. Раді Міністрів слід затвердити список дрібних підприємств, що їх необхідно збудувати в найближчий рік-два для зменшення залежності від зовнішніх постачальників, та план переорієнтації непотрібних виробництв на потрібні.

3. Створення комісії для підготовки земельної реформи та приватизації сільськогосподарського виробництва.

4. Закон про українське громадянство.

5. Закон про державний суверенітет, що виводить з-під влади Союзу Прокуратуру УРСР, Верховний суд, КДБ, МВС з його військом, арбітраж та підпорядковує всі республіканські державні структури і місцеві органи владі України та українському урядові.

6. Перший закон про військову службу. За цим законом молодь України відбуватиме військову службу на території України. Створюється республіканське Міністерство оборони.

7. Закон про підпорядкування всіх союзних структур, що є на території України, Верховній Раді України.

Друга стадія. Верховна Рада ухвалює:

1. Закон про приватизацію промисловості на основі акцій та кооперативної власності. Реалізація планів переорієнтації виробничих відносин господарських суб'єктів на внутріреспубліканський ринок. Відкриття ринку засобів виробництва. Відкриття біржі праці та обліку безробітних. Заснування фонду допомоги безробітним. Скорочення промислових міністерств.

2. Закон про сільськогосподарську реформу. Зміна функцій Міністерства сільського господарства.

3. Закон про припинення неадекватних відрахувань коштів до Росії і встановлення Міністерством фінансів УРСР республіканського контролю за рухом товарної маси через українські кордони.

4. Закон про охорону кордонів УРСР та митний контроль. Підготовка до встановлення прямих дипломатичних і консульських відносин з іноземними державами.

5. Другий закон про військову службу. Він проголошує створення українського військового комплексу на основі військового комплексу СРСР, базованого на українській території, а також створення республіканських збройних сил із тих військ Союзу, що дислоковані на українській території. Пропонує союзному керівництву створити міжреспубліканську урядову військову комісію для організованого повернення в Україну військослужбовців — громадян України, і спрямування з України до інших республік військослужбовців — громадян інших республік Союзу.

Третя стадія. Верховна Рада ухвалює:

1. Закон про подальшу приватизацію промисловості й торгівлі.

2. Закон про утворення української республіканської фінансово-кредитної, податкової систем з Центральним державним банком і своєю грошовою одиницею.

3. Закон про реорганізацію Ради Міністрів і звуження її економічних функцій.

4. Закон про встановлення митного контролю на всіх кордонах України.

5. Закон про виведення української армії з підпорядкування Міністрества оборони СРСР та покладання на неї обов'язку військового захисту України.

6. Закон (Універсал) про проголошення самостійності України зі зміною назви «УРСР» на «Українську республіку» та заміною чужої державної символіки на свою.

Активна законотворчість у розв'язанні трьох епохальних проблем, а саме — розпуск імперії і створення незалежної України; ліквідація тоталітаризму і встановлення демократії і, третє, перетворення централізованої системи керівництва економікою на приватновласницьку ринкову економіку за сучасного складу Верховної Ради України можлива тільки за умов постійного наступу демократичних національно-визвольних сил супроти партократії на всій території України.

Того, шановні представники народу, прошу думати про народ, який ви представляєте у вищому законодавчому органі України, а не про себе особисто. Хай буде кожному із нас дороговказом старовинне латинське правило: «Salus populi suprema lex esto — Благо народу хай буде вищим законом».

ВИСТУП НА ТЕОРЕТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ, присвяченій розробці ідеології Української республіканської партії

Конференція відбулася 23-24 лютого 1991 року в Спілці письменників України.

Не можна створювати серйозної політичної партії без своєї ідеології. ідеологію партія виробляє в ході теоретичного осмислення реальних політичних процесів та суспільної боротьби.

Рішучий антикомунізм, послідовна завзятість боротьби за самостійність України та приватизацію економіки штовхнула прокурора м.Києва В.І.Шевченка наступного дня (25.02.91) після конференції зробити подання Президії Верховної Ради УРСР на одержання згоди притягнути до адміністративної відповідальності мене і Олеся Шевченка.

Через місяць голова Комісії ВР із законодавства і законності О.Коцюба разом з М.Хоменком склали проект постанови про передання справи на розгляд Мандатної комісії (див. документи на наступних сторінках). У Верховній Раді майже щодень мені простягали руки в привітанні і тими ж руками складали таку постанову. Безсовісні лицеміри!

Прокуратура СРСР

Прокуратура
м. Києва
252011, м. Київ-11, Різницька, 13-15

25.02.91 № 31/15-91

Президія Верховної Ради Української РСР
м. Київ-21, вул. Кірова, 5

П О Д А Н Н Я
про надання згоди на притягнення
до адміністративної відповідальності
народних депутатів Української РСР

9 лютого 1991 р. в порушення вимог Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28.07.88 р. «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР», Постанови Верховної Ради УРСР від 29.11.90 р. «Про невідкладні заходи по зміцненню законності і правопорядку в республіці» на площі Жовтневої революції в м.Києві відбувся несанкціонований мітинг в зв'язку з підтримкою притягнутих до кримінальної відповідальності по справах Демидася Я.Р., Хмари С.І., а також інших осіб.

Активну участь в його проведенні взяли народні депутати Української РСР Лук'яненко Л.Г. та Шевченко О.Є.

На цьому мітингу народний депутат Лук'яненко Л.Г. виступив з 15-ти хвилинною промовою, в якій лунали заклики до учасників мітингу домагатися звільнення так званих репресованих Демидася Я.Р. і Хмари С.І. З цією метою він закликав зібратись 12 лютого з відповідними вимогами біля Київського міськвиконкому та міського суду.

Народний депутат Шевченко О.Є. у 10-ти хвилинній промові закликав учасників мітингу зробити на референдумі 17 березня свій вибір на користь суверенної України.

Виступи народних депутатів Лук'яненка Л.Г. та Шевченка О.Є. свідчать про те, що вони були активними учасниками вказанного несанкціонованого заходу, за що повинні нести адміністративну відповідальність згідно ст. 185 1 Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення. Стосовно змісту цієї статті саме такі дії (прилюдні виступи на несанкціонованому мітингу) визнаються незаконними і тягнуть за собою відповідальність.

Працівники органів внутрішніх справ до початку мітингу намагалися вжити заходи по його попередженню. У ході його проведення роз'яснювали його учасникам, в тому числі і народним депутатам вимоги діючого законодавства. Однак необхідних висновків зроблено не було.

Інші, активні учасники цього мітингу, такі, наприклад, як гр-ни Чернишов В.А., Фурманов В.А. Ленінським районним народним судом вже притягнуті до адміністративної відповідальності по ст. 185 1 Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення, а саме, піддані арешту строком відповідно на 9 і 8 діб.

В зв'язку з тим, що в діях вказаних народних депутатів міститься склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 1 Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення, керуючись ст. ст. 37, 39 Закону СРСР від 21.12.89 р. «Про статус народних депутатів в СРСР»,

п р о ш у :

Поставити перед Верховною Радою Української РСР питання про надання згоди на притягнення до адміністративної відповідальності народних депутатів Української РСР Лук'яненко Л.Г. та Шевченко О.Є. і про результати його розгляду повідомити прокурору міста Києва.

Прокурор міста Києва
державний радник юстиції 3 класу_____В.І.Шевченко
підпис

Проект

П О С Т А Н О В А
ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ **РСР**

Про подання прокурора міста Києва
в питанні надання згоди на притягнення
до адміністративної відповідальності народних депутатів УРСР

Розглянувши подання прокурора міста Києва в питанні надання згоди на притягнення до адміністративної відповідальності народних депутатів УРСР Лук'яненка Л.Г. і Шевченка О.Є. за порушення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР», що виявилося в їх участі у проведенні 9 лютого цього року несанкціонованого мітингу, Президія Верховної Ради Української РСР

п о с т а н о в л я є :

Зазначене подання прокуратури міста Києва від 25 лютого 1991 року передати на попередній розгляд Комісії мандатної і з питань депутатської етики.

ГОЛОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

[О. Коцюба] [М.Хоменко]

26.03.91р.

РЕФЕРЕНДУМ: ЩО ЦЕ?

Демократизація, давши людині право говорити, дала можливість говорити не тільки про соціальні, але й про національні проблеми. Поступово розширюється й набирає сили національно-визвольний рух. До 1990 року він мав неофіційний характер і імперія його терпіла. Коли ж 1990 року Верховна Рада України схвалила Декларацію про державний суверенітет, якою висловила намір виходити з-під влади Центру і створити незалежну українську республіку, генералітет і військово-промисловий комплекс на чолі з Горбачовим не на жарт стурбувалися. Щоб утримати колонії в покорі, запропонували так званий новий союзний договір.

Українська Верховна Рада постановила не входити в союзний договір до ухвалення конституції суверенної республіки і приступила до укладення договорів (в основному економічного характеру) з іншими совітськими республіками. Взаємини по горизонталі показали, що Україна сама спроможна налагодити необхідні контакти з Російською та іншими республіками і що Центр як такий загалом не потрібний.

Небезпеку опинитися папським престолом без власної території відчув Горбачов і вирішив перекреслити поступовий процес праці республік над союзним договором і звернутися, ігноруючи суб'єктів федерації, безпосередньо до громадян за благословенням на відновлення імперії ускореним темпом.

Повернути імперію неможливо, але й демонтувати її вельми важко. Вона дуже давня і немовби присутня завжди, того важко уявити, щоб її не стало. Багато хто в світі боїться, щоб замість імперії не утворилася величезна «нейтронна» дірка, що всмокче весь світ в армагедонний хаос. І канцлер ФРН Г.Коль ладен її рятувати. Не дивно, що наш Кравчук не уявляє собі демонтажу імперії з прямим виходом на шлях повної незалежності зусиллями України, Росії та інших її складників. Йому необхідна проміжна стадія — союзний договір, що юридично закріпив би перехід Союзу від сталінського унітаризму до федерації. А далі що, самостійність? Ні, за такої нерішучості після федерації виникне потреба в ще одній проміжній стадії-конфедерації, а вже аж потім (коли? через 20 років?) можна буде приступити до розриву пут, що зв'язують Україну. І це за умов, коли ці проміжні стадії великодержавники використовуватимуть для розколювання наших сил з метою повернення свого панування над нами. Проект союзного договору, що опублікований днями, чудово показав, що в керманичів Союзу світогляд не демократичний, а імперський, і що якби в них була сила, вони б перетворили всі республіки на прості російські області. З метою зупинити прогресивний рух до самостійності затіяли незаконний, неправильний і несправедливий референдум.

Незаконність його уже добре висвітлена у виступах В.Шишкіна, С.Головатого, В.Носова та інших депутатів Верховної Ради УРСР.

Неправильність у тому, що в правових демократичних державах на референдум виносять проблему, що добре відома громадянам, з метою одержати від них варіант рішення її. У референдумі ж 17 березня маємо проблему, але органи влади радянських республік не підготували варіанти рішення її і того виборцям ні з чого вибирати. Проект Горбачова — це лишень проект Центру. Яким буде проект Союзного договору після праці над ним представників республік, ще невідомо, того нам пропонують купити кота в мішку.

Референдум несправедливий, бо різні політичні сили не мають однакових умов і можливостей для політичного висвітлення своїх позицій. Компартія має в своїх руках радіо, телевізію, газети і величезні поліграфічні можливості для випуску різноманітної агітаційної і рекламної продукції.

УРП чи жодна інша патріотична партія не мають доступу до телевізії, радіо і ще не мають своїх друкарень. Того громадяни України не могли почути некомуністичний погляд на проблему союзного договору та референдум. Вони ще не скинули окулярів, що їм наділа була на очі комуністична пропаганда, і як люди, що не мали можливості дістати інформацію з різних боків, вони не спроможні вирішити питання зі знанням справи на користь собі чи на добро всього народу. Голосування без розуміння проблеми не можна вважати виразом свідомої волі виборця, і того наслідки такого голосування матимуть значення соціологічного опитування, і не можуть мати правотворчого значення.

Уявімо собі, що забамбулені й затуркані виборці, які за 70 років терору призвичаєні дисципліновано в усьому підтримувати КПРС, і тепер не відважаться сказати Горбачову «ні» і він набере більшість. Що тоді?

Тоді Горбачов дістане псевдозаконну підставу для розправи з творцями Декларації про державний суверенітет та з патріотичними партіями шляхом застосування будь-яких засобів, починаючи від спровокованих фальшивих звинувачень у хуліганстві (як вчинили з Хмарою) і кінчаючи застосуванням зброї. Якщо Горбачов набере більшість, ми матимемо в політиці повернення до диктатури, а в економіці — до командно-адміністративних методів. І позаяк самі командно-адміністративні методи врятувати економіку від розвалу не можуть, а процес переходу до ринкових відносин припинять, то в економіці настане повна руїна, що може викликати загальне заворушення і через кров зруйнувати і ненависний лад, і його затятих адептів.

Це не кінець світу. Так може здаватися тільки стовпам учорашнього дня. Це кінець кривавого режиму. Усі, хто хочуть, щоб він мирно поступався місцем іншому ладові, мусять сказати Горбачову «ні», бо в протилежному разі режим може й останній акт своєї 70-річної кривавої драми зіграти у бризках крові.

Голосування в горбачовському бюлетені «за» означає автоматичне голосування за соціалізм, що насправді був державно-капіталістичним феодалізмом і примусив Україну збирати колоски у полі та ганебно тиснути одне одного в чергах за харчами; голосування «за» означає ізоляцію України від європейського світу і продовження принизливого колоніального становища з занепадом духовної культури та людським безправ'ям.

Невже шановні читачі за останні два роки не відчули принадність свободи, щоб ось так просто із власної волі вертатись в стару тюрму?!

Підтримаймо своїм «ні» в горбачовському союзному бюлетені російську демократію Єльцина, і хай демократична Україна і демократична Росія разом переможуть лиходійну комуністичну імперію.

Кравчуківський республіканський бюлетень пропонує висловитися за союз радянських республік на принципах Декларації про державний суверенітет України. Звичайно, цей союз кращий від горбачовського, але якщо комуністична Верховна Рада забула про статтю 71 Конституції УРСР про переваги республіканських законів над союзними і слухняно взялася проводити на території України референдум (що зовсім не зумовлений потребами українського життя), то де ж гарантія, що при виборі між двома союзами Верховна Рада обере кравчуківський, а не Горбачевський?

Шановний пан Кравчук відповідно зі своєю комуністично-патріотичною лінією пропонує народу України явно м'якше ярмо від ярма Горбачова, але одне і друге — національна неволя, що принижує гідність українського народу. Україна — велика країна з 52-ма мільйонами населення і територією понад 600 тис. квадратних кілометрів, з потужною промисловістю і величезними сільськогосподарськими землями. Україна дозріла до незалежного існування, і тепер настала пора перебрати керівництво всіма її справами з Москви до Києва.

Того Українська республіканська партія закликає усіх громадян України в обох бюлетенях закреслити «так» і залишити «ні». Цим ви ствердно відповісте на третє питання, яке комуністична більшість у Верховній Раді України не дозволила включити до республіканського бюлетеня, а саме:

> «Чи хочете ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої і зовнішньої політики і, в якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи людини будь-якої національності?»

1 не слід думати, що ми розколюємо єдиний український фронт перед горбачовським наступом.

Голова Верховної Ради СССР Лук'янов про референдуми в Балтії сказав, що вони юридичного значення не мають. Так само уряд Горбачова поцінує і наш республіканський референдум (опитування). Якими б не були цифри, вони матимуть значення лише як показники настроїв населення в даний момент. Тож покажімо, що серед цих настроїв є й такий, що вимагає повної незалежності України і проявить себе бойкотуванням референдуму та словом «ні» в обох бюлетенях. «Ні» в республіканському бюлетені не ослабить офіційного прагнення наповнювати Декларацію про державний суверенітет України реальним змістом, бо становитиме для цього міцну опору з тих людей, хто вже на теперішній стадії демократизації відважується заявити про свою незгоду з пропонованими варіантами майбутнього України.

12.03.91р.

Л.Лук'яненко,
Голова Української республіканської партії,
народний депутат УРСР

ПРО ПРОЕКТ ЗАКОНУ
ПРО РЕАБІЛІТАЦІЮ ЖЕРТВ РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ

Шановні депутати!

Проект закону підготувала постійна Комісія Верховної Ради УРСР у справах ветеранів.

З яких історичних засновків виходила Комісія? Яка концепція закону? Суть концепції в тому, що влада, яка існувала в Україні від 1917 року, позитивна, а боротьба супроти неї — негативне явище. Влада мала законне право розстрілювати. Опір владі зброєю — незаконний. Тепер в умовах демократизації і гласності влада визнає, що серед розстріляних і замордованих у минулому були й такі люди, яких розстріляли незаконно. Теперішня влада вважає себе продовжувачкою тодішньої репресивної влади і актом реабілітації визнає помилковість тодішніх розстрілів.

Проект закону реабілітацію поширює на пасивний опір владі і не поширює на активний опір. Хто підняв зброю на безвинних людей — правий, хто взяв зброю на свій захист — неправий.

На чому закон проводить розмежування правих і неправих дій? Батьківщина — ось показник, що поділяє людей зі зброєю на правих і неправих.

Батьківщина ж, як видно зі статті 56 Кримінального кодексу УРСР — це радянська влада. Не наша споконвічна Україна, а радянська влада.

Що таке радянська влада? Це петроградські більшовики Муравйова, які 29 січня 1918 року розбили під Кругами загін Центральної Ради і 7 лютого 1918 року загарбали Київ. Радянська влада — це не влада рад, що були обрані народом, а совітська влада, що прийшла до нас на багнетах Муравйова, Єгорова, Бубнова.

17, 18 і 19 грудня 1917 року Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у Києві висловив довір'я Центральній Раді. Із 2500 делегатів 60 делегатів-більшовиків на знак протесту проти самостійницької позиції з'їзду рад покинули з'їзд і виїхали до Харкова. У Харкові вони створили 25 грудня 1917 року «Уряд», що активно сприяв наступові совітських військ з Росії. Внаслідок кількарічної війни між українською радянською владою і більшовицькою російською армією в Україні встановилася совітська окупаційна влада. 1922 року вона оформила включення України до складу нової комуністичної імперії. Позаяк принцип jus ad bellum (право на війну) після 1-ї світової війни замінено принципом мирного розв'язування суперечок, то включення України за допомогою війни до складу Союзу РСР є незаконне.

Я кажу: позаяк совітська влада нав'язана Україні силою, то збройна боротьба проти неї — законна, і так говорить міжнародне право.

Позаяк совітська влада — окупаційна влада, що ніколи не проводила демократичних виборів, то боротьба супроти неї всякими іншими методами була законна.

Правитель не має права пригнічувати народ. Якщо він це робить і перетворюється на тирана, тоді народ має право на повстання — так вважає політична думка з часів Жан-Жака Руссо та інших просвітителів 18 сторіччя.

Того перед верховним органом народної влади в Україні стоять завдання:

а) визнати окупаційний характер попередньої влади в Україні;

б) визнати антинародний фашистський характер попередньої влади;

в) визнати за патріотичну збройну боротьбу на Східній Україні до Другої світової війни і боротьбу ОУН і УПА в Західній Україні;

г) визнати за патріотичну боротьбу усякими іншими способами проти чужої деспотичної влади.

На основі такої переоцінки боротьби за минулі 70 років скласти шану борцям супроти тиранії і віддячити їм матеріально, натомість осудити діяльність ЧК, продовольчих загонів, ГПУ, **ОГПУ,** НКВС та всіх інших загонів жорстокої репресивної машини.

Чи може це зробити Верховна Рада?

Не може. Теперішній склад Верховної Ради не відмежувався від КПРС — натхненника і організатора масових репресій. Теперішня Верховна Рада як перехідний від несвободи до свободи орган відновити справедливість може лишень частково.

Зміст законопроекту

1. Публіцистично-агітаційна преамбула. Її жаль з приводу репресій і співчуття жертвам не реалізований у тексті закону.

2. Закон не реабілітовує:

а) ідейних борців за волю;

б) засуджених за збирання колосків;

в) засуджених за статтею 56 Кримінального кодексу УРСР після закону про кримінальну відповідальність за державні злочини 25.12.1958 року.

3. Розмови про розміри компенсацій впливають на визначення категорій осіб, які мають бути реабілітовані, що є сплутуванням двох різних проблем:

а) справедливості і

б) можливостей суспільства у справі матеріальних компенсацій.

4. Справа реабілітації віднесена до повноважень тих людей, які є спадкоємцями катів. Колись римляни казали: Nemo judex in causa sua (ніхто не суддя у своїй власній справі). Комуністи, що керували репресіями в попередні десятиріччя, тепер керуватимуть поцінуванням їхньої тодішньої діяльності. Це якраз і є випадок заперечення згаданого римського правила, що стало процесуальною нормою всіх цивілізованих народів.

Для здійснення реабілітації слід би утворити при районних і обласних радах народних депутатів нештатні позапартійні комісії з участю представників цих рад, прокуратури, міліції та громадських організацій і здійснити реабілітацію не келейно, а на широкій публічній основі. Процес реабілітації має не лише відновити справедливість, але й зняти табу з широкої боротьби проти більшовицької тиранії.

22 березня 1991 року

Депутат ВР УРСР, Голова **УРП**
Л.Лук'яненко

Президії Верховної Ради УРСР
депутата ВР УРСР Лук'яненка **Л.Г.,** 196 ВО

З ПРИВОДУ ПІДГОТОВКИ СОЮЗНОГО ДОГОВОРУ

9-го березня 1991 року газета «Известия» оприлюднила проект договору про союз суверенних республік. Цей проект запропоновано з Центру і саме про нього вважаю за необхідне висловити свою думку.

Процес дезінтеграції величезного СРСР зумовлений суперечністю поміж величезними масштабами матеріального виробництва і неможливістю з одного центру забезпечити ефективне керівництво ним. Раціоналізація організаційних форм людського співжиття — постійна історична закономірність і вона вимагає ліквідації імперських надбудовних структур і переведення управління на щабель нижче — з союзного Центру до республік. Представлений Центром проект Союзного договору є спробою зупинити історичний прогрес і продовжити своє існування.

Автори згадуваного проекту пропонують зберегти за Центром союзне громадянство, союзну Конституцію, збройні сили, фінансову систему, захист кордонів, загальний ринок, союзний суд, прокуратуру, арбітраж, союзну

символіку, державну російську мову та багато чого іншого, так добре відомого нам з попередніх десятиріч.

Словами, якими починається проект: «Суверенні держави — учасники договору...» не відповідають подальшому тексту. Суверенна держава — це така держава, яка має незалежну внутрішню і зовнішню політику, свої збройні сили, фінансову систему з власними грошовими одиницями та незалежні правоохоронні органи. Автори проекту пропонують усе це передати центру.

З назви проекту можна було б зрозуміти, що мова йде про створення конфедерації, але текст пропонує федерацію. Реально автори проекту пропонують не союз рівноправних суб'єктів міжнародного права, а єдину державу з певним об'ємом прав для республік. Яким буде цей об'єм, ми можемо здогадуватися не тільки з запропонованого тексту проекту договору, але й із того, що за люди — автори проекту. Це ті, хто стріляв грузинів у Тбілісі, хто стріляв азербайджанців у Баку, хто стріляв литовців у Вільнюсі за спроби вирватися зі складу так званого Союзу РСР; це ті, хто обіцяють створити сприятливі умови для розвитку нашої мови й культури, але за шість років не відкрили в Росії жодної української школи, театру, газети, хоч в Україні росіяни мають того вдосталь.

Згаданий проект союзного договору суперечить ідеї Декларації про державний суверенітет України і тим законам УРСР, що їх ухвалила Верховна Рада УРСР на втілення Декларації в життя.

Позаяк концепція запропонованого проекту полягає у створенні надреспубліканської структури, а ідея Декларації про державний суверенітет України допускає участь України у створенні Міжреспубліканської структури, то згаданий проект не може бути прийнятий за основу розробки міжреспубліканського союзного договору, і таким чином повинен бути відхилений.

У Постанові Верховної Ради УРСР з 17 жовтня 1990 року «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в місті Києві з 2-го жовтня 1990 року» сказано:

«Згідно зі Зверненням Президії Верховної Ради УРСР, схваленим Верховною Радою УРСР 15 жовтня 1990 року, спрямувати всі зусилля Верховної Ради УРСР на стабілізацію політичної й економічної ситуації в республіці, на побудову правової суверенної Української держави, прийняття нової Конституції республіки, і поки цього не досягнуто, укладення союзного договору вважати передчасним» (п. 4 Постанови).

Ще не збудована правова суверенна Українська держава, ще не ухвалена нова Конституція суверенної республіки, а того підготовчу роботу в справі укладання союзного договору слід вважати порушенням пункту 4-го згаданої Постанови Верховної Ради УРСР і її слід припинити, збільшивши зусилля на виконання згаданої Постанови.

Щоб бути суб'єктом міжнародного права, Україні спочатку необхідно стати незалежною республікою. У прискоренні цього й полягає завдання депутатів Верховної Ради УРСР.

2.04.91

Депутат ВР УРСР, Голова УРП
Л.Лук'яненко, 196 ВО

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ І НОВА КОНСТИТУЦІЯ РЕСПУБЛІКИ

Кожен народ має свою ідею політичного ладу, яка формувалася з його національного характеру, уявлень про справедливість та з історичних умов його життя. Які українські традиції?

Готський історик 6-го сторіччя Йордан у хроніці De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis подає численні відомості про слов'ян. Про антів і волинян-українців тих часів пише, що вони не люблять підкорятися вождям і живуть рівні між собою. Коли треба йти на війну, тоді обирають собі начальників, а після війни їх скидають і знову живуть рівними поміж себе.

За Княжої доби, тобто через 4 сторіччя після антської доби, справедливість також бачили в рівності поміж собою та у верховенстві громади.

Російський історик Соловйов, розмірковуючи над впливом сімейних звичаїв на формування державницької ідеї, пише, що російський князь перед смертю заповідав половину, а то й більшу частину всієї спадщини, одному старшому синові, а другу половину ділив поміж кількома іншими синами. Українські князі розподіляють свою спадщину між усіма синами порівну. Російські князі, даючи одному синові стільки, як усім іншим разом узятим, давали старшому владу над іншими братами, що й привело поступово до централізованої самовладної диктатури. Українські князі мали собі за головний критерій не зміцнення влади, а справедливість і, поділяючи спадщину порівну між усіма синами, сприяли виробленню демократичних принципів політичного життя і не сприяли концентрації влади.

Український історик М.Костомаров писав: «У характері українського народу самим відмінним способом позначилася перевага особистої волі, а у великоросів переважає спільність... В політичній сфері українці здатні були витворити поміж собою добровільні товариства, зв'язані не більше того, скільки вимагала потреба, і міцні настільки, наскільки їхнє існування не шкодить правам особистої свободи».

П.Куліш у статті «Руїна» каже, що провідним ідеалом українського життя є «громадське право», тобто вічовий устрій. За Княжої доби це неодноразово підтверджувалося тим, що кияни (Київське віче) проганяли князів, які їм не подобалися. М.Грушевський про це пише: «Громада забирає велику власть над князем і коли вона невдоволена його управою, без церемоній домагається від нього, аби перемінив те чи це».

Історик В.Антонович за провідну політичну ідею українців також вважав вічовий принцип, засаду широкого демократизму, визнання рівного політичного права для кожної одиниці громадянства.

Зі свідчень усіх провідних українських істориків бачимо, що від найдавніших часів, від антів і волинян 6-го сторіччя, крізь Княжу добу, крізь Козаччину і аж до 20-го сторіччя — завжди, коли народ мав нагоду проявити свою політичну волю, він виявляв одну й ту ж характерну рису: схильність віддавати перевагу індивідуальній свободі над інтересами держави, схильність наділяти вищою владою віче, раду і ревно пильнувати супроти збільшення влади своїх керманичів. Отже глибоко вкорінений індивідуалізм українців становить психологічну основу споконвічної відданості демократичним формам суспільно-політичного життя. У минулі історичні епохи, коли панувала релігійна свідомість та ідея монаршої влади, наш індивідуалістичний демократизм заважав створити українську монархічну державу і стати подібними до більшості сусідніх народів. А як тепер, коли раціоналізм підірвав релігійність, а права людини і демократичний парламентаризм витіснили монаршу сваволю?

Історичний розвиток сприяв демократизму. Обставини, що тепер складаються, відкривають нашому народові рідкісну в минулому можливість виявляти свою схильність до притаманних нам форм політичної діяльності.

Як співвідноситься український індивідуалізм і демократизм із основними формами сучасного демократичного правління — президентською і парламентарною формами правління?

Президентська форма правління, за якої голова держави і голова уряду поєднані в одній особі, дає більшу концентрацію влади і сприяє більшій стабільності в діяльності всіх ланок державної влади, аніж парламентарна форма правління, за якої фукнкції голови держави і функції голови уряду належать різним особам. За другої форми правління конкуренція між окремими державними чинниками значно більша і того бувають частими урядові кризи.

З огляду на необхідність дотримання прав людини президентська форма правління небезпечніша, бо за відсутності вироблених демократичних традицій та механізмів стримування президента, президентська влада має тенденцію до перетворення на диктаторську. Парламентарна форма правління такої прямої загрози не має.

На що слід зважати Конституційній комісії при розробці Конституції української незалежної республіки?

Політолог В.Липинський, аналізуючи причини недержавності українського народу, зазначає: «Перевага емоційности (чуттєвости) над волею та інтелігентністю в характері українців, що виявляється в рознузданому темпераменті, інколи у вражливості на дрібниці, а в байдужості до важливих справ. Це утруднює політику, яку здійснюють розумом та волею». Тож чи Конституція республіки має створити такі форми діяльності, які були б узаконенням нашого нестримного потягу до взаємної критики, перевирішення вже вирішеного та переобирання щойно обраних людей, чи слід створити ті форми, які трохи стримували б нас і зобов'язували до трохи більшого порядку?

Парламентарна форма правління даватиме більший простір для вияву української натури і депутати (або як колись їх називали «пани-радні») почували б себе природніше в ній, аніж за президентської форми правління, зате ефективність діяльності у другому разі була б більша..

Перехід до незалежності для українського народу означає перехід до історично нового стану: раніше центр влади був у Вільнюсі, Варшаві, Москві, а тепер він буде в Києві; раніше література, культура і все поважне і гідне уваги й наслідування йшло з чужих столиць, тепер критерії розумності і досконалості вироблятимуться в Києві. Щоб це сталося, необхідний тривалий період національного відродження. Нова українська держава має сприяти консолідації народу. Думаю, що президентська форма правління сприятиме більше цьому процесові, аніж парламентарна республіка. А щоб запобігти перетворенню президента (гетьмана) на диктатора, Конституція має створити механізм обмеження президентських можливостей (незалежність судової влади, багатопартійність, обмеження терміну посідання президентом посади тощо).

В часи Козаччини виробився був звичай скликати на раду в залежності від обставин і потреб більшу або меншу кількість людей, що знайшло віддзеркалення в політичних термінах: «Велике коло», «Мале коло». Згодом майже

у всіх європейських державах у парламентах склалися дві палати. З огляду на необхідність удосконалювати методи законотворчості двохпалатна структура побудови вищого законодавчого органу влади виправдала себе і того утворення у складі Верховної Ради України двох палат відповідало б і українській давній традиції і сучасному досвіду демократичних держав. Що ж до методу створення Верховної палати («Малого кола»), то не можна признати демократичною думку про призначення до цієї палати людей від себе обласними радами народних депутатів. А для підвищення юридичної компетенції можна встановити віковий, освітній професійний чи ще якісь цензи, але депутатів (радних) Верховної Ради Малого кола, як і Великого, мають обирати виборці в таємному голосуванні.

P.S. З метою підкреслити безперервність поколінь та повагу сучасників до своїх попередників було б добре повернути з минулого в сучасне низку політичних термінів, що їх колись використовували наші діди-прадіди, як кілька вище наведених прикладів.

12.04.9t

Л.Лук'яненко,
депутат Верховної Ради УРСР, Голова УРП

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Яка причина, що після татарщини український народ не відновив своєї держави і впродовж 7-ми сторіч є бездержавним народом?

Українська національна територія майже не змінилася за 2,5 тисячі років нашої історії. Геродот, описуючи Скитію — першу державу — зображує її кордони таким чином, що вони по суті справи збігаються із сучасними етнічними межами України.

Широкі відкриті простори не сприяли ізоляції племен і перетворенню їх у нації. Цей процес відбувався на ширших просторах і того у нас між мовою та звичаями полян, сіверян, волинян, бужан, древлян та дулібів немає такої великої різниці як, наприклад, між германськими племенами.

Родючість землі і добрий клімат спокутували сусідів до загарбницьких наступів на українські землі, а відкритість кордонів з трьох боків вимагала для захисту території великих сил, яких часто не вистачало.

Чому не вистачало? Мало було населення? Слабка взаємодопомога між українськими племенами? Невміння організувати достатньо велике військо? Менша динамічність хліборобського народу, чи ще щось?

Усе мало місце. Різні фактори у різний час очевидячки виявлялися вирішальними, проте крізь різноманітні зовнішні обставини йшов один і той же народ, що з давніх давен виявляє закорінений індивідуалізм і глибоку відданість демократизму.

М.Костомаров, П.Куліш, В.Антонович — усі українські історики свідчать про те, що наш народ завжди віддавав перевагу індивідуальній свободі над спільним державним інтересом.

Прагнення до індивідуальної свободи та схильність розв'язувати спільні справи на демократичних зібраннях не давали нам підкорятися більш-менш тривалий час волі однієї людини (монарху, гетьману), що ослаблювало спільні зусилля і робило народ жертвою завойовників.

Татарські набіги сприяли стиранню різниці поміж українськими племенами. Литовська, а особливо польська окупація також сприяли перемішуванню українських племен між собою, що сприяло перетворенню племен в єдину велику націю. Проте консолідація не відбулася, бо українське суспільство не мало повної соціальної структури: не було свого сформованого провідного (панівного) класу. Були свої підпанки, що становили прошарок поміж чужоземними експлуататорами та своїм трудящим людом. Не було національної інтелігенції, що дбала б про окреме незалежне місце народу поміж інших народів світу. Були інтелігенти-патріоти, що в межах чужоземного, тобто в основі своїй ворожого щодо України домінування, намагалися збільшувати опір окупації і надихати народ на боротьбу за виживання, але інтелігенції як невід'ємного складника суспільної структури нації не було.

Можемо хвалити себе, що не розчинилися в татарах, литовцях, поляках, московитах, але тепер, у час розвалу російської імперії і виникнення об'єктивних можливостей для державотворення краще поглянути на себе критичним оком, аби зменшити негативний вплив деяких наших національних рис.

Історія кожного народу — це результат взаємодії зовнішнього і внутрішнього чинників. Співвідношення їх буває різне, але якщо зовнішній чинник не залежить (чи дуже мало залежить) від народу, тоді внутрішній набуває ще більшої ваги для визначення національної долі.

Якщо народ, суб'єкт історії, здатен бодай трохи вплинути на свою національну долю, тоді необхідне самопізнання, аби свідомими організаційними заходами приборкувати в собі те, що шкодить створенню державності, і сприяти тому, що зміцнює національну волю до незалежності.

Що ми за народ?

Ми бачимо самих себе, бачимо чоловіків і жінок навколо себе, бачимо українців по всій Україні. Можем гадати, що знаємо самих себе і цей народ. Величезна частина його зовсім пасивна і чекає покращення від найближчих урядників. А як поводяться 5-7% активних людей? Вони сперечаються, змагаються, киплять, мов у вирі, і в завзятій боротьбі за національні інтереси, нерідко від відстоювання власного варіанту творення блага для народу, переходять до утвердження самих себе на тлі народу. І тоді шляхетність великої, високої, піднесеної боротьби за волю рідного краю починає сплутуватися з іншими мотивами бурхливої діяльності — прагненням влади і слави.

(Я не ставлю цим мотивам однозначно негативної оцінки, але в тому разі, коли вони починають домінувати в психічній установці людини, вони можуть із патріота зробити лиходія).

Чи змінилися ми від 6-го сторіччя, коли готський історик Йордан писав, що анти і волиняни живуть рівними між собою і не **хочуть** підкорятися керманичам? Начальників вони обирають собі тільки на час військових походів, а після війни їх знову скидають і живуть рівними між собою. Цей індивідуалізм зростив з українців послідовних противників авторитарної влади. Але ж чи не він штовхнув до здирства з трудящих людей, здирства не раз такого надмірного, що воно відбивало в селян бажання боротися супроти завойовника? Після татарської навали всякого наступного загарбника можна було сприймати за визволителя від попереднього, але чи не ота внутрішня несправедливість заважала розвиватися більшому взаємному притяганню різних частин українського народу довкола єдиного споконвічного центру Києва?

Чи ми сьогодні відрізняємося від князя Острозького, що через ображену гордість відмовився проводити унію, яку започаткував; чи відрізняємося від полковника Пушкаря, що через вибори на гетьмана Юрія Хмельницького, а не його, образився на козацьку старшину і призвів до ослаблення всієї, створеної Хмельницьким, держави?

Надмірний індивідуалізм, будучи потужним джерелом суспільної активності, заважає підкоряти власні амбіції спільній національній справі. Державна нація виробляє організаційні форми приборкання надмірного владолюбства задля спільного добра, а в бездержавної нації така пристрасть не раз бувала причиною великого лиха. Коли настала Перша світова війна і доба перших національно-визвольних змагань у 20-му сторіччі і об'єктивні умови склалися дуже сприятливо для створення українцями своєї держави, ми не створили її, бо як окупований народ, не мали повної соціальної структури і перед тим не пройшли періоду консолідації. Міцна біологічна природа допомогла зберегти спільні етнічні риси на всіх широких просторах від Сяну, Тиси до Дону, а етнічної свідомості виявилося замало для мобілізації народу на боротьбу за самостійність. Необхідна державницька ідея, а вона не могла розвинутися в умовах окупації без національної інтелігенції.

Як у другому десятиріччі 20-го сторіччя, так і в останньому десятиріччі нашій нації доводиться боротися за створення своєї держави з подібних передумов: провідна верства в основному за духом чужа, національної інтелігенції зовсім мало. За кілька років перебудови і відносної свободи слова ідея української державності помітно прищепилася в середовищах технічної і творчої інтелігенції. Вираз її на офіційному рівні у формі Декларації про державний суверенітет України активізував проімперські шовіністичні кола і того знову перед маленькою національно свідомою верствою постало до грані важке завдання: опиратися імперському тискові і одночасно прищеплювати державницьку ідею людям, що вже в значній мірі втратили етнографічні риси.

Це важке завдання, і сподіватися виконати його можна лишень за умови крайнього напруження всіх інтелектуальних, фізичних і матеріальних сил отої невеликої національно-свідомої верстви, що, живучи в різних країнах світу, об'єднана єдиною мрією про відродження сили і слави рідної неньки-України.

Травень 1991 року

Левко Лук'яненко,
депутат Верховної Ради України,
голова Української Республіканської партії

ПРОМОВА НА СЕСІЇ **ВЕРХОВНОЇ** РАДИ УКРАЇНИ У ПІДСУМКАХ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ

Народе України!

Триста років ти лежав розпластаний і придавлений Російською імперією. Триста років російські царі грабували твою землю, твої таланти і працю людей твоїх. Триста років плюндрували вони твій край, спотворювали твої звичаї і калічили твою мову. В комуністичній стадії російська імперія створила нечувану в світі людожерську машину і замордувала кільканадцять мільйонів безвинних жертв, знищила біля півмільйона нашої інтелігенції, колгоспами зруйнувала українське селянство і призвела весь народ до повного зубожіння

та цілковитого рабства. У 60-х роках вигадала ідею про створення із націй радянського народу, оголосила неперспективною українську мову і заходилася із сатанинським завзяттям відривати нас від всього національного, аби забули ми свій рід і плем'я і перетворилися на слухняний людський матеріял в руках російських шовіністів для підкорення їм цілого світу.

В дитячі роки я полюбив заклечану хату, що всередині приємно пахла лепехою і назовні тішила зір молодим кленовим листям, полюбив барвисті стрічки у віночку на дівочій голові, вишивану сорочку і кофту, глибоке блакитне небо над барвистим лугом і тужливу чарівну пісню. А коли зрозумів, що клечання, віночок, вишиванка, пісня — не тільки в Хрипівці, а по всій Україні, не тільки тепер, але впродовж тисячоліття, тоді полюбив усю Вкраїну, як рідну неньку. І коли збагнув розумом, що чужа сатанинська влада хоче все знищити, сказав до неба: «Боже, я не хочу жити на світі без цього! Якщо ти дав мені душу розуміти все це, то дай мені волю боронити його!»

Я багато разів довго вдивлявся в суворий погляд Шевченка, і він сказав мені: «Ти син мій, іди за мною. Через нашу козаччину, гайдамаччину, крізь страждання і муки — іди! І хай не здригнеться душа твоя і не зверне тебе зі шляху ні гаряча материнська сльоза, ні блиск ворожого багнета. Іди! — твоє Життя є непотрібне, як згине Україна, — йди!»

І я пішов, щоб заповнити прогалину в довгому ланцюзі борців за волю України від поразки славних лицарів ОУН-УПА до початку нової доби національно-визвольних змагань, доби третьої в 20 столітті.

Я знав, що нас буде мало. Бо після поразки широкої масової боротьби завжди буває довгий період розчарування і духовного занепаду, коли тільки вельми небагатьом вистачає духу вступити в боротьбу.

1969 року кагебіст М.Обрубов у Володимирській центральній політичній тюрмі казав мені: «Та вас ось таких освічених затятих українських націоналістів на всю Україну всього півсотні чоловік!»

Він применшував. Але після арештів 1972, 1973 років, а потім із арештами членів Гельсінської групи від 1977 року, нас було справді небагато. Проте затята боротьба за волю України та справедливість, що велась способами викриття антилюдської імперіалістичної сутності Радянського Союзу, привела імперію до міжнародного осуду і поступової поразки її в боротьбі за світове панування.

З початком перебудови слабкішає контроль над думками громадян, і національно-визвольна ідея захоплює все більше й більше людей. Аби початковий струмок розширити і перетворити в широкий потік, я не шкодував ні сил, ні здоров'я, ні часу і робив усе, що міг: зміцнював організацію (УГС, УРП) і розробляв її ідеологію, сприяв іншим патріотичним організаціям і надихав народ на боротьбу за самостійність, закликав Вас, шановні депутати, бути щирими синами українського народу і вирвати Україну з колоніального ярма.

Національно-визвольний рух перетворився в могутню течію, пройшовши в своєму переможному розвиткові три видатні дати:

Перша: 16 липня 1990 року, коли Верховна Рада України, проголосивши Декларацію про державний суверенітет України, вперше за 70 років зробила самостійницьку ідею дозволеною легальною ідеєю.

Наш бідний знедолений народ уперше дістав право обговорювати суть українських національних інтересів та залежність долі кожної сім'ї від долі України.

Це сприяло збільшенню національної свідомості народу і давало активним борцям за волю широку опору.

Друга дата: 24 серпня 1991 року, коли Господь злі антиукраїнські наміри російських шовіністів обернув нам на користь і Верховна Рада проголосила підготовлений мною разом із паном Сандуляком Акт про самостійність України.

В наступні серпневі дні демократичні сили здобули стратегічну перемогу, а комунізм зазнав стратегічної поразки. Комунізм більше ніколи не відродиться до серйозної політичної сили, натомість демократія зміцнюватиметься і вкорінюватиметься в звичаях політичного і громадянського життя.

Третя дата: 1 грудня 1991 року, коли народ з нечуваною в умовах свободи одностайністю висловився за створення самостійної української держави.

Бог любить троїцю. І всякі великі діла доконуються в три етапи. В кінці єгипетської цивілізації було три війни між верхнім і нижнім Нілом. В кінці грецької цивілізації було три Пунічні війни. В кінці російської імперії з'являється нова велика європейська держава Україна, також в три етапи — і це надовго, навічно.

Боже мій! Дякую тобі, всемогутній, що перемінив свій гнів на ласку і дав єси народові нову силу стати на нога!

Дорогі мої брати і сестри, сини козацької Вкраїни, народе України!

Після довгої рабської неволі ти розпростуєш зігнуту в покорі спину, встаєш із колін, розпростуєш плечі і поволі підіймаєш голову — і оглядаєшся довкола. Ти ще як слід не розігнувся, а народи світу вже поспішають до тебе з добрим словом визнання і привіту.

Боже мій, коханий мій краю, із раба і погною для вирощування імперії ти стаєш господарем своєї землі і своєї долі, із об'єкту історії ти стаєш її повноправним суб'єктом.

Чуєш, народе український, ти вже вільний! Крикни на весь світ, хай почують усі люди про твій прихід у коло вільних народів світу! Позбувшись рабського ярма і звільнивши руки й мозок для творчої праці на самого себе, ти, колись дотепний і кмітливий, відродиш свої добрі риси, й під блакитним небом на багатющій землі зумієш хутко подолати сумну спадщину колоніальної неволі і вивести рідний край на рівень найбільш забезпечених народів світу та відродиш свої духовні цінності у всій їхній неповторній красі.

Дякую тобі, Боже, що дав мені дожити до дня перемоги. Я досягнув своєї мети. Десь 1948 року, коли мені було 20 років, я вирішив іти козацьким шляхом і покласти своє життя на визволення України. Я поклявся Шевченкові в цьому перед небом і не відступився.

За останні півтора року у стінах Верховної Ради і поза її межами виросло велике гроно молодих здібних політиків, що щиро захищають самостійницьку ідею. Вірю, що значна частина з вас зуміла б віддати своє життя за волю України в разі потреби. Ваше прагнення до зміцнення самостійності за допомогою створення атрибутів держави та зміцнення військової й економічної потужності обертатиме ваше мислення навколо проблем, як краще збудувати національну гвардію, республіканські збройні сили, як краще приватизувати сільське господарство тощо. А дискусії на ці теми — це звичайний творчий процес державотворення та розв'язування всіх інших проблем уже самостійної України.

До 24 серпня 1991 року в Україні ми мали окупаційну адміністрацію і ставилися до неї як до ворожої українському народові сили.

Від 24 серпня 1991 року ми маєм в Україні свою незалежну державу. Вона неповна — немає армії, прикордонної охорони... Вона недобра — Верховна Рада страшенно реакційна, а уряд і місцеві органи влади ще гірші, але це вже атрибути незалежної української держави.

До недавнього часу КДБ був символом людожерської окупаційної машини і ми ставилися до нього з лютою ненавистю. СНБУ, що не змінилася за складом людей, але служить вже не московській імперії, а охороняє українську самостійність, — тепер наша державна організація і ми не протистоїмо їй, але стоїмо поруч навпроти ворогів української самостійності і щиро допомагатимемо їй.

Нам багато що не подобається в державі, в тому числі й Президент, але від 24.08.91 це наша держава і наш Президент. Ми будемо боротися за усунення реакціонерів і старої номенклатури з державних органів з метою покращення діяльності цих органів, проте завжди пам'ятатимемо, що наші внутрішні суперечки — це другорядне явище, яке ніколи не заважатиме нам об'єднуватися навколо нашого Президента у взаєминах і дружніх, і ворожих із зовнішнім світом.

Сила національного опору зовнішній небезпеці прямо залежить від міри консолідації народу навколо однієї ідеї — ідеї державної незалежності. У Верховній Раді ця ідея уособлена жовтоблакитним прапором, тризубом і Президентом. Хай же вони єднають вас.

А Українська Республіканська партія, досягнувши основної мети своєї програми, продовжуватиме підносити національну свідомість народу для розширення соціальної бази незалежницької політики.

Шановні виборці!

В період підготовки до референдуму та передвиборчої кампанії я дуже часто свої виступи закінчував словами.

«Мене ви можете обрати Президентом чи не обрати, але молю вас вибрати самостійну Україну!»

Ви вибрали самостійність і я безмежно вдячний Вам. А щодо президентства — я поки що для Вас занадто радикальний. Але я й далі разом з Українською Республіканською партією всіма політичними засобами будемо рішучо боротися за прискорення створення всіх атрибутів незалежної держави, за прискорення приватизації економіки та розв'язання всіх інших злободенних проблем національного відродження.

Шановні скривджені громадяни! — а таких в Україні, либонь, біля 50 мільйонів — сотні, тисячі вас зверталися до мене зі своїми болями та надіями на допомогу. Вельми шкода, що я дуже мало кому з вас зміг допомогти. Важко добитися справедливості в межах несправедливої системи, того я старався змінити саму систему. Вихід України з колоніального рабства не дає помешкання жодній бездомній сім'ї, зле створює передумови для піднесення добробуту всіх, того я закликаю вас до активного політичного життя задля зміцнення нашої державності та прискорення економічних реформ.

Шановні члени виборчої коаліції «Україна. Лук'яненко — демократія» та активісти організацій, що мене підтримали в передвиборчій кампанії:

Українська Республіканська партія,
Всеукраїнське товариство репресованих,
Союз українського студенства,
Всеукраїнське товариство «Просвіта» та
Українська молодіжна асоціація, —

щиро дякую Вам за велику просвітнянську працю, яка сприяла значному піднесенню відсотка громадян, що проголосували за самостійність України, та збільшила кількість прихильників Української Республіканської партії в усіх областях і тепер допоможе їй справляти більший вплив на суспільно-політичне життя в Україні.

У нас немає ще багатопартійності, а тим часом вона необхідна для гарантування демократичності нашої майбутньої політичної системи.

Проблема розвитку партії стає нагальним завданням усіх суспільно активних та національно свідомих громадян, бо саме розвинуті всеукраїнські партії спроможні мобілізувати людей на здійснення цих чи тих проблем державотворення, реформ і заміни кадрів тощо.

Хай допоможе нам Господь, шановні громадяни й поважні радні-депутати, щасливо довершити творення нової Української Держави.

6 грудня 1991 року, м.Київ Левко Лук'яненко

ОДЕСЬКИЙ СЮРПРИЗ

Їздячи по Україні в час пєредреферендумної та передвиборчої президентської кампанії, я 15 листопада 1991 року вдруге приїхав до Одеси.

Як і в кожній області, так і в Одеській, весь клопіт в організації зустрічей з виборцями взяли на себе активісти Української республіканської партії Юрко Чорний (згодом Голова Одеської обласної організації), Григорій Кириченко та Сергій Руденко.

Пан Чорний домовився з обласним телекомітетом про пряму телевізійну трансляцію на вечірній час. Через велику напруженість програми на студію ми приїхали на авто ледве чи більш ніж за 7 хвилин до виходу на екран. Часу для вживання в атмосферу студії не було і, познайомившись із режисером, ми на ходу почали узгоджувати план передачі та накреслювати вузлові проблеми, що їх обов'язково треба було зачепити перед телеглядачами області. Вже йдучи до режисерського столу з мікрофонами, він каже: «А на кінець передачі ми підготували вам сюрприз. Коли залишатиметься дві хвилини до закінчення, ви підійдете он до того телефону і відповісте».

Двоє окремих речень розпалися в уяві на дві окремі думки, і про сюрприз я подумав як про якусь книжку чи альбом у студії від когось, а телефон — це те, що часто буває у прямих радіопередачах: пряма відповідь якомусь телеглядачеві.

Передача йшла добре: питання режисер ставив уміло, відповіді вдалося формулювати коротко й повно і почував я себе перед екраном добре.

— Ну ось і все, програму закінчено. Тепер відповісте в той телефон, — мовив режисер, запрошуючи мене поглядом від режисерського столу до жовтого телефонного апарата метрів за три збоку, що саме задзвонив.

Я підійшов і підняв слухавку.

—Левку, добрий вечір, — почувся жіночий голос десь на другому кінці телефонного дроту, — це Оксана Коваль.

Секундна пауза. Що за Оксана Коваль? Одна з безлічі скривджених, що шукають у мені захисту? Тоді чого називає на «ти» і на ім'я? У слухавці дихнуло і голос вів далі:

— Оксана Кармазин з Охтирки. Пригадуєш? Москва...

— Пригадую... — Мій голос здригнувся. Я втупився очима в жовтий телефонний апарат, усім тілом відчуваючи цікаві погляди з півдесятка студійців, які напружено дивляться на мене й чекають, як і що казатиму. А я якимось казенним голосом видавлюю із себе і посилаю в слухавку банальну фразу: — Ну, як ти живеш?

— Добре. Я — Коваль за чоловіком. Ти бачив його у Москві.

— Ти відтоді весь час живеш в Одесі? З ним?

— Так, весь час. Він добрий чоловік. Виростили дітей.

— А я багато де побував.

— Я не забула тебе. Я, ми з чоловіком, постійно слідкували за твоєю діяльністю.

— Дуже здалека, далебі.

— Здалека. А пам'ятаєш?..

— Пам'ятаю... — Телефонічна розмова закінчилася. Режисер із захопленням дивився на ефект сюрпризу. Я белькотав якісь слова дяки за незвичний сюрприз, а у вухах дзвенів далекий голос з якоїсь однієї з багатьох квартир величезної вечірньої Одеси.

Спочатку я його не впізнав. Але кожне її наступне слово видобувало з глибин пам'яті особливості тембру, інтонації, дикції її мови, а разом з мовою відтворювало образ дівчини Оксани з далеких студентських часів.

— Пам'ятаєш?..

— Пам'ятаю.

Студентський гуртожиток у Бабушкіно (тоді це місто було ще за межами Москви). Оксана, як і більшість з нас, хлопців, ранками займалася руханкою, а вечорами розповідала про своїх охтирських маму і батька, особливо про батька, який був свідомий українець і зумів прищепити своїй доньці початкову любов до рідного краю. Мав багато української патріотичної літератури. Я попросив привезти мені щось таке після канікулів. Вона привезла «Чорну раду» Панька Куліша, цього (як усім совітським людям добре відомо) лютого буржуазного націоналіста і ворога українського народу:

— Про всяк випадок не дуже показуй цю книжку стороннім людям, — сказала.

Я вмів тримати язик за зубами і зважив на її прохання.

Весь восьмирічний термін служби в совітській армії української літератури не було і я забувся читати по-своєму, тож тепер намагався повертатися до рідного слова, Мова Куліша здавалася мені вельми незграбною і важкою, але козаччина та наше українське минуле вабило романтичним героїзмом, і я всотував з книжки той рідний дух.

А зимовими вечорами часто ходили вдвох до соснового бору з великим ледовим катком. Його освітлювали високо піднятими потужними електричними лампами. Прилеглий бір гасив і зайвий гамір і зайве світло, і я намагався її житейську непрактичність приземлити, а українську героїчну романтичність спрямувати в політично-практичне русло. Тим часом погода була чудова і повільна сніжинка опускалася на її трохи кирпатий носик, прилипала до нього, поволі втрачала білий колір і перетворювалася на краплинку води, що яскраво блиснула в слабкому світлі далекої електричної лампочки. Ми зупинилися. Мені так хотілося дістати з кишені хусточку і витерти ту блискучу краплинку.

1954 рік. Гуртожиток у Петровських казармах на Строминці. Швидко плинув час щасливих вечорів. Або серпанок смутку лягав на душу, коли вона

докладно переповідала свої розмови з Ярошенком — навіщо вона ятрила душу тим неясним суперником?

Її кличне «Левку-у!» передражнювали студенти. А мене турбувала непевність: любить чи лише пустує? Перейде від мрій про Україну до боротьби за її волю чи не перейде? Чекатиме чи не чекатиме, як попаду в тюрму?

Я ходив засніженою стежкою і чекав.

— Ти зачекався мене, Левку? Я спізнилася на десять хвилин. Пробач, я відкуплюся. — Подаючи руку до привітання, вона цьомнула мене в щоку.

Я міцно стис її долоню, потім узяв попід руку й повів. За десять хвилин вона вирвалася й побігла. «Доганяй!» — засміялась. «Дожену», — весело гукнув я, кинув жменю снігу навздогін. Уповільнила біг. Я наздогнав. Узяв під руку, і ми повільно пішли.

— Оксано, як гарно звучить твоє ім'я! У ньому щось суто українське. Воно немовби саму тебе переносить із сивої давнини в сьогодення і робить тебе продовжувачкою українського жіноцтва. А може, того, що воно не повторюється в інших народів? А може, того, що ти така викапана українка?

— Ну, ти вже щось подібне казав.

— Ти не хочеш, щоб я повторював?

— Ні, ні, повторюй, Левку, повторюй. Та тільки з твого виду я здогадуюся, що повернеш знову на щось серйозне. Що? Кажи!

— Скажу. Я давно пробую нашим розмовам про Україну надати політично-програмний характер і все мені ніяк не вдається. Ти ухиляєшся. Чого? Минулого року ти могла мені не довіряти, припускаючи, що або я тебе провокую, або базікатиму будь-де. За цей час ти переконалася в моїй щирості та вмінні тримати язик за зубами. Отже, причина не в мені. Вона в тобі. Що це за причина? Ти боїшся?

-- Ти не здогадуєшся до чого це може призвести?

— Скажи, ти любиш Україну?

— Люблю.

— Тоді, яке має значення, куди ця любов приведе особисто?

— Має значення. І ти ризикуєш!

— Оксано, ти так багато розповідала про море і мріяла, напевно, стати капітаном. І про Україну ти не менше розказувала. А чи не мріяла ти стати капітаном такого великого корабля, як уся Україна, щоб вивести його на чисті води і ясні зорі?

— Ні, Левку, про такий корабель я не думала.

— А якщо станеш не капітаном, а капітаншею, чи не сумно буде на березі моря?

— Ні, не сумно. Я дивитимусь в море. Воно таке глибоке й загадкове і я розгадуватиму й розгадуватиму його таємниці. Це так цікаво!

— А таємницю української долі?

— Розгадуватиму також.

— А якщо тобі попадеться не капітан, а революціонер?

— Хто, наприклад, ну скажи, скажи, Левку, милий?

На останньому слові прикусила язик, не давши злетіти з нього останнім звукам. Широко розширені чоловічки світились цікавістю, страхом, теплом.

— Оксано, — я спрямував свій погляд, не моргаючи, глибоко-глибоко їй в душу, — скажи: якщо б мене посадили в тюрму, ти б чекала на мене?

- Н і .

— Дякую, — ледве спромігся на це слово. Боляче.

Правду кажуть: гірка правда краща за солодку брехню. Залізна логіка цієї істини примусила мене чемно добути вечір (щоправда все-таки скоротивши його) і рівною ходою піти до свого помешкання. Я вже знав, що йду від неї назавжди.

Поїхав на канікули до рідного села й одружився.

1960 року в Глинянську юридичну консультацію, де я працював адвокатом, листоноша принесла лист від Оксани. Розкрив конверт, дістав маленький аркуш паперу і глянув на знайомий почерк.

— Оксано, це ти? Що з тобою? Як тобі? — звернувся подумки до неї. А перед очима швидко замиготіла стрічка, немов кіноплівка, з картинками далекого московського студентського життя з образами цієї ж Оксани. А в кінці стрічки, в гуртожитку на Воробйових горах зупинились двоє: вона і моряк у чорній шинелі. Оксана познайомила нас. Він назвав своє прізвище — Коваль. Ми обмінялися кількома фразами і пішли в різні боки. А мене довго ще не покидала думка: чого так скоро віддалася? Це той морський ідеал? Таж покохатись часу не було...

Лист був сумний-сумний. Вона жила в Одесі: Коваль у морі, вона на суходолі. Глибоке море втратило романтичну загадковість і одноманітно хлюпало важкими холодними хвилями. «Жінко, жінко, ти відмовилась чекати, а чекаєш...»

На той час я вже глибоко пірнув у підпільну діяльність і, хоч перспектива в'язниці була десь далеко в тумані, але в тому ж тумані було й усвідомлення різниці в чеканні, що випало на долю Оксани і може випасти на долю моєї дружини.

Прийшовши на обід додому, поклав Оксанин лист на підвіконня. Увечері дружина питає:

— Хто то тобі лист написав?

— Колишня студентка юрфаку Оксана.

— Що вона пише?

— А ти не читала?

— Як би я читала лист, що не мені адресований, без твого дозволу?!

— Я дозволяю. Можеш читати.

Прочитала й питає:

— Вона за тобою тужить? Любив її?

— Тебе взяв, отже перевагу віддав тобі, того не турбуйся і не хвилюйся і не дивись так на мене.

Наступного року мене арештували й запроторили в неволю. Коли 1966 року дружина взяла розлучення, подумав: Оксана, далебі, швидше б покинула.

А пам'ять час від часу поверталася до неї. Ми не зійшлися і не могли зійтися. І все-таки, де вона? Як їй ведеться? На яких хвилях її гойдало життя упродовж всього, по суті справи, здорового земного буття? Де вона тепер? Гай, гай, минули десятиріччя. І ось випадковим збігом, режисерським сюрпризом, раптом у слухавці жовтого телефону — її натуральний голос: «З того далекого часу я тут і живу ось весь час в Одесі...»

Здається, вона не запрошувала до себе в гості. Й не треба. Нехай усе залишиться у тому стані, в якому пам'ять зберігає ті далекі молоді літа.

20.03.92 року

МИХАЙЛО ГОРИНЬ

Познайомився я з Михайлом Горинем, напевне, в травні 1966 року в мордовському селі Сосновці в концтаборі № 7/1, куди його привезли з України відбувати шестирічне ув'язнення за антирадянську націоналістичну діяльність. Разом з ним привезли Михайла Масютка і Валентина Мороза. Всі троє поводилися сміливо, з почуттям власної гідності, не уникали гострих розмов з чекістами та адміністрацією, а навпаки, самі нав'язували дискусії і викривали лицемірність офіційної політики. Вони принесли оптимістичний наступальний дух, який підкосив у в'язнів віру в свою правоту та бажання її відстоювати.

Щоб пригасити оптимізм і пожвавлення українських націоналістів (які становили найбільшу силу в концтаборах), а разом з тим і всіх в'язнів, адміністрація почала ганятися за паперами і після короткочасних карцерних покарань, у кінці 1966 року запроторила до ПКТ (приміщення камерного типу, тобто маленька табірна тюрма) на шість місяців В.Мороза, М.Гориня, М.Масютка й мене.

Під новий 1967 рік політзону № 7/1 розформували. Більшість, в т.ч. всіх камерників перевезли на 11-у зону в містечко Явас.

На 31-ій зоні в ПКТ вже сиділи Михайло Луцик, Святослав Караванський, два грузини-брати Кобалії, єврей Юлій Данієль та ще чимало різних «порушників» режиму.

Через півроку більшість із цих ПКТешників опинилися у Володимирському централі. Мене привезли до нього 9 вересня 1966 року.

28 лютого 1967 року мене спрямували за заяву до Голови Президії Верховної Ради України, що була надрукована в Паризькій газеті «Українське слово», конопляною поштою до Київського КДБ для допитів на теми: як моя заява потрапила за кордон і, по-друге, чи Валентин Мороз, з яким я сидів у ПКТ, є автор «Репортажу із заповідника ім. Берія». Я заявив капітану Рубану Миколі Тимофійовичу (здається, в присутності Литвина), що все це я знаю, але вони ніколи цього не знатимуть від мене. Це коштувало мені шість місяців фармакологічної обробки в Києві і довго-довго вилазило боком у Володимирі, куди повернули 10 вересня 1967 року.

У Володимирі сидів якийсь час з Іваном Кандибою, Михайлом Горинем і литовцем Вітасом.

Либонь, 1969 року мене, Гориня і Красівського посадили до малесенької 9-ї камери на 2-у корпусі. Другий поверх цього корпусу був лікарняний, а на першому були карцерні камери та просто маленькі душогубки. На площі 1,8 на 2,25 метра стояли троє ліжок, тумбочка і катаринка (по-російському «параша»). Довжина проходу між ліжками була така мала, що проходити й розім'яти м'язи не було змоги, причому лежати на ліжку від 6-ї години ранку до 10-ї години вечора забороняли. Коли їжу давали, то один примощувався біля тумбочки, а двоє, сидячи на ліжках, клали на колінях книжки або журнали і на них ставили миски, а хліб клали поруч на газетах.

З тривалої практики й численних експериментів чекісти знали, що коли посадити групу людей на малій площі без можливості виходити на відпочинок, стосунки між членами групи спочатку холоднішають, а потім вони починають люто ненавидіти одне одного. Отже, хотіли й нас, трьох різних лідерів одного й того ж українського руху, пересварити й роз'єднати. Розуміючи мету російських шовіністів, ми все зробили для того, щоб незгоди та імпульси антипатій не закоренилися в душах і зі зміною обставин канули в

небуття. Безмежна гуманність та щира людська доброта Зіновія Красівського найбільше допомогли навіть у тих сатанинських умовах зберегти між нами добрі взаємини, які з виходом на волю переросли в дружбу та глибокі симпатії. Ми намагалися заповнити час книжками, навчанням та серйозними дискусіями, аби менше звертати увагу як кожен інший утирає носа та застібає проріху. Подаю одну з тем багатьох наших дискусій.

Стратегія боротьби за незалежність

Учасники дискусії (за алфавітом):

Михайло Горинь, Зіновій Красівський, Левко Лук'яненко.

Вступ

Чи можна розділити тему дискусії про стратегію на три різні стратегії, по одному її варіанту поділити за жеребом між собою і хай кожен захищає ту, яка йому випала? Якби це був урок діалектики і учасники дискусії були незацікавлені люди, тоді можна було б, а позаяк вони зацікавлені, то академічна безсторонність є майже недосяжна. Кожен відстоюватиме свою позицію.

Наскільки погляди теперішні і майбутні залежать від попереднього життя, або, інакше кажучи, від його психологічної установки? Розгляньмо це на прикладах з табірного контингенту. Мої спостереження над двохтисячним контингентом 7-го концтабору показують таке.

Люди, які потрапили в зону за спробу вирватися з СРСР за кордон (Удовенко, Берничук, Калиниченко, Форсель, Яковлев, Джафаров) увесь свій довгий термін у зоні думають про одне й те ж: як вирватися з Союзу? Якщо його зловили на кордоні під колючим дротом;, він тепер читає журнали про авіацію і планерний спорт і готується перелетіти кордон на планері. Якщо його зловили на спробі перелетіти, він в зоні роками конструює човен, щоб переплисти кордон.

Люди, які були в бункері, в таборі розмірковують над покращенням конструкції бункеру.

Хто воював за самостійність зі зброєю в руках, сміється з журналістів, що самвидавним словом на клапті паперу хочуть звалити комуністичну диктатуру.

Баптисти і єговісти вивчають свої релігії і вдосконалюють методи релігійної діяльності.

Карні злочинці, які опиняються в політичних зонах, залишаються, по суті справи, карними злочинцями.

Кожна категорія намагається перетягнути до себе людей іншої категорії і, практично, майже марно. Чого втікачі залишаються втікачами, а пропагандисти - пропагандистами? Чого люди за невеличкими винятками залишаються самі собою, хоча в межах своїх категорій вони підносяться чи падають, утверджують себе чи випадають (відходять) геть?

Що має місце: люди від природи, втіленої в попередньому життєвому досвіді, схильні йти притаманною їм лінією, чи, раз спробувавши, вони високо цінують набутий досвід і сподіваються, що наступного разу саме в цьому напрямку їм неодмінно повезе?

ГОРИНЬ: Має місце факт, що до концтабору потрапляють дорослі люди зі сформованими психологічними установками.

КРАСІВСЬКИЙ: Якщо це стосується й нас трьох, то чи варто затівати дискусію, коли наперед відомо, що кожен дотримуватиметься й після дискусії попереднього погляду на стратегію боротьби?

ГОРИНЬ: Варто. Варто хоча б того, що мозок, як і всякий інший орган людини, буде відмирати, якщо не буде працювати, тож треба дати йому працю.

КРАСІВСЬКИЙ: Через дискусію виявляється назовні внутрішнє інтелектуальне багатство людини. Воно красиве і в добрій людині — прекрасне. Ми його тут побачимо, і це на зло чекістам зробить наше життя в камері духовно багатшим і згладить зовнішню одноманітність.

ЛУК'ЯНЕНКО: Хоча психологічна установка людини майже незмінна, не можна заперечити, що розумна людина вміє вчитися все життя, отже, якщо в кінці дискусії кожен з нас і залишиться на своїй попередній позиції, сама ця позиція поглибиться і збагатиться. І друге. Якщо людина підпорядкувала себе ідеї і розглядає себе як інструмент досягнення великої мети, вона суб'єктивно готова міняти тактику і модифікувати стратегію. Ну і якщо вже ми вирішили дискутувати, то хотів би почати тему із розв'язування в загальних рисах альтернативи видів боротьби: збройна — мирна; революція - реформаторство. З огляду на обставини в Україні і імперії загалом можна уявити собі дві форми боротьби: терористичну і пропагандивну. За складом характеру людей в межах першої категорії теоретично може зріти напрямок збройної боротьби, а в межах другої — реформаторство.

Через тотальний контроль за населенням неможливо здійснити мінімально необхідну підготовку для збройної боротьби і того вона неможлива.

Реформатори діють пропагандивними методами і зі збільшенням засобів комунікації та масової інформації збільшуються їхні можливості бодай через західні радіостанції впливати на свідомість совітських людей.

Науково-технічний прогрес, озброюючи чекістів, ускладнює проблему пошуків і зберігання зброї, отже не допомагає збройній боротьбі. Що ж стосується пропагандивної боротьби, то науково-технічний процес їй допомагає. Враховуючи залежність суспільної боротьби від розвитку продуктивних сил, я глибоко переконаний в перспективності пропагандивних методів діяльності та реформаторства.

КРАСІВСЬКИЙ: Відкрита діяльність, власне кажучи, або загалом не є боротьба, або тут же й кінчається. Якщо людина висловила думку і за неї не арештовують, то така думка не становить небезпеки для ЧК і, отже, не дуже прислужиться нашій справі. Якщо думка висловлена безкомпромісно і однозначно стверджує Україну, чекісти вже за першу статтю арештовують і усувають таку людину з суспільства. Причому з такими відкритими пропагандистами чекісти граються, мов кіт з мишею: можуть затримати сьогодні, можуть на місяць пізніше. Знаючи, що пропагандисти не мають зброї, чекісти навіть в час арешту не бояться. Відбираючи в людини сім років свободи та прирікаючи на довгі тортури, кожен один з них зовсім не ризикує своїм життям - справді люксусові умови «праці». Реально відбувається жорстоке придушення України і методичне планове знищення нації, а в конкретних проявах здійснюється ну прямо-таки оксамитною ніжністю. І це наші пропагандисти своєю інтелігентністю створюють такі райські умови для безпосередніх катів. А прості люди дивляться на безкарне свавілля влади та й думають: «Напевно, так уже й треба. Мабуть, Господь Бог присудив, щоб соціалістична формація пройшла по всьому світі».

Ні, дорогі побратими, треба, щоб кожен чекіст, лягаючи спати, клав під подушку пістоль, щоб постійно відчував себе окупантом і боявся за своє особисте життя.

ГОРИНЬ: Не треба перебільшувати значення страху. По-перше, він властивий людям і однієї, і другої сторони, а по-друге, до небезпеки звикають. З часів війни і до середини 50-х років повстанці застосовували зброю. Ну й що? Солдатів НКВС посилали в бій командири цих військ, у чекістів своя субординація і старші посилали в бій молодших, у КПРС також централізована структура і їх спрямували на антиукраїнські акції в організованому порядку. Десь на верху влади рішення залежали від волі, тобто були суб'єктивним фактором, що ж до низу, то система цих партійних і державних органів становила величезну машину, в межах якої людина була гвинтиком і діяла з необхідності. Ця необхідність ставила її між двома полюсами, кожен з яких був на найвищому рівні, на рівні життя і смерті: йти проти повстанців - можна голову втратити, перейти до повстанців - теж саме; втікати із Західної України загалом і сховатися в іншій частині СРСР - це порвати зв'язки з і рідними, з усіма планами на майбутнє навчання, сім'ю, працю, з перспективою попастися в чекістську пастку і врешті-решт бути розстріляним. Отже, необхідність змушує долати страх і йти в бій та на інші ризиковані акції. Атмосфера страху створила б нові обставини в Україні, але чи наближували б вони нас до свободи - це ще питання.

ЛУК'ЯНЕНКО: Переважно я йду методом дедукції. Спробую застосувати цей метод логічного дослідження й зараз. Отже, перша й загальна теза: нам потрібна самостійна Україна.

Друга теза: сама по собі вона не впаде з неба. За неї необхідно боротися.

Третя теза: боротьба — це протидія двох сил.

Четверта теза: методи протидії (боротьби) двох сил є не довільні, але зумовлюються конкретними історичними умовами. Наприклад: кінь і шабля були нормальними знаряддями боротьби в 17-у, 18-у, навіть, на поч. 20-го сторіччя, але тільки божевільний міг би думати використати їх для звільнення України від окупації в наш час. Звідси п'ята теза: найкращий спосіб боротьби за самостійність — це той, який найповніше враховує реальні умови і виробляє найефективнішу стратегію. Найефективнішою вона може бути за умов найглибшого розуміння історичних тенденцій загальнолюдського розвитку, найповнішого врахування політичних обставин та співвідношення сил, за умов, коли вона ставить такі цілі і використовує такі методи, які виявляються реальною протидією окупації і збільшенням самостійницьких сил.

З огляду на першу умову нагадую кілька загальних засад, що мають для нас аксіоматичне значення.

Перша: період після ІІ-ої світової війни — це доба націоналізму, розвалу імперій і виходу колоніальних народів на арену самостійного реального життя.

Друга: ні одна імперія в світі не існувала вічно. Всі вони гинули. Російська імперія — не виняток, вона також загине.

Третя: імперію в наш час можна зберігати тільки за умов збереження в ній жорстокої диктатури і повної безправності населення.

Четверта: розвиток продуктивних сил нашого часу вимагає повноправного трудівника, тому демократизація неминуча і розвал імперії — це лишень питання часу.

Наша з вами, як і всіх українських націоналістів, історична місія, власне, зводиться до прискорення розвалу імперії, тож, коли ми розмірковуватимемо над вибором правильної стратегії, то ми вже стоятимемо на вищевикладених засадах. Позаяк вони непохитні (як і всякі аксіоми), то навіть якщо якесь

неправильне тактичне рішення й захитається, то ми не розгубимося, бо постійно відчуватимемо під ногами твердий і непохитний камінь — підмурок.

КРАСІВСЬКИЙ: Цими своїми міркуваннями ти довів, що віриш в неминучість самостійності України, але коли б ти знав, що сам згинеш, ти боровся б?

ГОРИНЬ: Без сумніву, боровся б. Боровся б Левко, боровся б і ти, Зенку, боровся б і я!

КРАСІВСЬКИЙ: За Лесею Українкою: Без надії таки сподіватись?..

ГОРИНЬ: За екзистенцією нації, коли інстинкт збереження роду штовхає індивіда на безнадійну для індивіда справу, явну смерть. Як у Франції в час німецької окупації, як для багатьох наших людей, що йшли в підпілля після 1947 року, як у Польщі. Там одного разу під час Варшавського повстання треба було перенести наказ через вулицю під обстрілом. Побігла одна дівчина — куля звалила, побігла друга — упала. Третю також куля протяла. Біжить четверта — упала. Так і п'ята. І тільки шостій вдалося перебігти вулицю і перенести наказ за призначенням. Яка сила штовхала кожну наступну бігти через труп попередньої подруги під німецькі кулі? Екзистенція нації через смерть одиниці — ось що штовхало! І нас теж штовхає!

ЛУК'ЯНЕНКО: Я дуже, сильно, страшенно люблю Україну і я не уявляю собі, щоб нація згинула, а я б залишився жити. Я просто не хочу жити без неї. Пригадуєте Останнього із Могікан американського письменника Фенімора Купера? Так ось і я: якщо має згинути українська нація, то хай спочатку згину я. На земній кулі є багато людей, і якщо стане на одну людину менше, то нічого страшного не трапиться. Над одним своїм життям не слід дуже трястися, а якщо згине народ, то все людство збідніє. Та й не можна ж допустити, щоб згинули плоди діяльності наших дідів-прадідів, їхня матеріальна і духовна спадщина, створена за два з половиною тисячоліття і передана нам для збереження і передачі нащадкам.

КРАСІВСЬКИЙ: Політичні обставини зумовлюються азіатською жорстокістю москалів, всепроникливістю їхнього ЧК і недостатньою поширеністю націоналізму серед нашого народу. Через низьку національну свідомість наш народ не готовий до масових виступів за свою свободу. В цих умовах необхідно створювати підпільну організацію з добре підготовлених людей, що рішуче б діяли революційними методами Суспільству необхідно нагадувати про його ненормальний стан пістольною кулею в лоб того чи того високопоставленого владоможця.

Ясна річ, кожен атентат необхідно супроводжувати масовим випуском листівок з таким роз'ясненням, яке б поділило Україну на дві частини: українців та прихильних до України громадян інших національностей і московських окупантів та їхніх українських лакуз. Коли атентати повторяться кілька разів і покажуть людям, що це не окремі епізоди окремих відчайдухів, а живуща організація, яка спроможна прибрати всякого, хто занадто далеко зайшов у знущанні над народом, тоді всі змушені будуть критично подивитися на свою політичну поведінку і визначити, по який бік барикад, вони знаходяться. Це б розставляло все на свої місця і називало ворогів ворогами і сприяло усвідомленню нашим затурканим народом своїх національних інтересів, поширювало б національну свідомість і тим наближувало нас до мети.

ЛУК'ЯНЕНКО: Між терористичним актом і його віддзеркаленням у голові українця не є однозначна і пряма логічна лінія, що веде до того висновку, який ти тут змалював.

Між терактом і головою людини є одна твоя листівка і море комуністичних газет. Візьмемо два аспекти: по-перше, як різні люди зрозуміють листівку і, по-друге, співвідношення пропагандивної сили однієї листівки і зливи комуністичних газет.

Перше. Убивство державного діяча в мирних умовах, коли немає війни і сама влада не стріляє, може сподобатися не більше двом-трьом особам зі ста. Ми виходимо з того, що абсолютна більшість населення незадоволена існуючим ладом, але чи готова вона міняти його терористичними методами? Ясно, що ні. Отже, половина, а то й більше засудить. Біля половини коливатиметься між різних форм несхвалення. І тут спрацює комуністична пропаганда. Вона справжнього бандюгу зображає янголом, а зі шляхетного політичного терориста зробить кровожерного упиря і так спотворить його і замаже дьогтем, що навряд чи знайдеться людина, яка захоче повторити атентат.

Начальник політуправління Українського КДБ генерал Калиш (в усякому разі він так представився) з приводу публікації моєї заяви до Коротченка в паризькому «Українському слові» у січні 1968 року казав мені: «Ну й що, що ви надрукували оцю антирадянщину? «Українське слово» виходить трьохтисячним тиражем. Дві тисячі скупили ми і спалили, тисяча розійшлася. Хай ту тисячу прочитало дві чи три тисячі осіб. Ну й що? А ми на ту тисячу відповіли мільйонним тиражем, надрукувавши відповідні статті в наших та прогресивних газетах Франції. Число, масовість - ось що робить справу!»

ГОРИНЬ: Суспільна істина — це не арифметична істина. З «двічі по два» неможливо вивести іншу цифру, окрім цифри «чотири», вона — єдино можлива істина. Терористичний акт піддається різному тлумаченню і найпоширенішим буде чекістське тлумачення.

КРАСІВСЬКИЙ: Наведу вам два приклади, коли терористичні акти міняли хід історії. Перший. 1657 року посол російського царя Олексія Михайловича отруїв Б.Хмельницького. Хмельницький залізною рукою тримав своєвільних полковників у своїх руках і таким способом зміцнював державу і поширив її мало не на всі наші етнічні землі. Смерть Хмельницького відкрила простір для конкуренції, а потім і боротьби між полковниками, роз'єднала одну велику силу на частини і призвела до втрати незалежності. Другий. Каракозов застрілив царя Олександра II напередодні підписання маніфесту про звільнення селян з кріпаччини, звільнення відклалося майже на ціле покоління, і Росія майже на ціле покоління пізніше стала на шлях капіталістичного розвитку.

ЛУК'ЯНЕНКО: В демократичному суспільстві не так багато залежить від владоможної однієї людини, як у попередні сторіччя, і того значення терористичного акту (в таких суспільствах) значно зменшилося.

КРАСІВСЬКИЙ: Це правда. Самостійної України один атентат не дасть, але загалом може дати дуже багато.

ЛУК'ЯНЕНКО: Панове, дозвольте повернути розмову від бажаного до можливого. Чи можливий атентат на найвищому щабелі? Ні. А тільки зміна першої особи може змінити хід розвитку. Зміна керівників через атентат на міністерських чи республіканському рівнях в принципі можлива, але вона нічого не змінить в системі. Що атентат на першу особу неможливий, видно не із абстрактних міркувань, а зі спостережень минулого: була сила-силенна людей, незадоволених Сталіним, але за тридцять років його ніхто не зумів убити. Не один чоловік і Хрущова хотів би прибрати, і все-таки не прибрав. Звідси витікає: якщо досі за довгий час ця справа не вдалася багатьом людям,

то, очевидячки, природа обставин є така, що немає об'єктивних підстав сподіватися, що новим терористам це вдалося б. Винятки, звісна річ, можливі. Але планувати політику в розрахунку на щасливий виняток — неприпустимо. Існує дуже добра наука статистика, яка твердить, що закономірність виявляється у великому числі: за малого числа діє випадковість (отже, можливі різні варіанти), за великого числа діє закономірність і того можливий тільки один варіант. Приклад. Якщо кинути монету п'ять разів, вона всі п'ять разів може лягти цифрою вверх; якщо кинути її тисячу разів, вона обов'язково ляже п'ятсот разів цифрою вверх і п'ятсот разів гербом вверх. Інакше співвідношення неможливе. Отже, і наш шлях до самостійності мусимо прокладати таким способом, щоб іти за закономірностями, а не супроти них.

ГОРИНЬ: Підпільну боротьбу, власне кажучи, війну проти окупантів вели відважні хлопці. Хто вони? А ось хто: абсолютна більшість — це сільські хлопці. Сміливі, роботящі, самовіддані, але мало освічені. Їх добре виховала «Просвіта», Донцов, ОУН і вони воліли стрілятися, аніж живому потрапляти до москалів. Але що знали вони про життя інтелігенції, тої духовної еліти, яка виробляє ідеї, планує політику, веде ідеологічну боротьбу? Нічого. Цей рух був зрячий інстинктом, а не розумом. І ніколи він не поставив би на свій бік мільйони галичан і волиняків, коли б москалі своєю нелюдською розбійницькою політикою самі не штовхали людей до лісу. Рух, який проводять низи, не може перемогти. Перемогти може тільки той рух, яким провадить голова. Зародки такого руху почалися десь 1963 року. Ось приклад із того часу, який означав водорозділ.

Приїздить із-за кордону пані Оксана С. Смілива, молода і красива жінка із завданням від наших закордонних побратимів. Необхідна зустріч для конфіденційної розмови. Як її організувати: таємно чи відкрито? Десь на квартирі? В лісі? На дорозі?

— Ні, панове, — мовив Іван Світличний, — не підемо ні в ліс, ні в льох. Це нас загнало б знову в кут. Зустрінемося в будинку культури на танцях. На очах чекістів танцюватимемо з приємною панею Оксаною і з люб'язними посмішками до сусідніх пар, які нічого не підозріватимуть, обговорюватимемо свої відповідальні справи. Після танців з зухвалим утвердженням права відкритого спілкування з представницею ворожого буржуазного антирадянського світу відкрито вийдемо з Будинку культури й підемо юрбою до ресторану чи просто вулицею, а завтра влаштуємо відкриту зустріч у редакції журналу. Чекісти бачитимуть нас, але не знатимуть, що ми говорили. На співбесідах з чекістами, яких поки що не минути, не заперечуватимемо фактів зустрічей, а щодо змісту розмов, то це їм зась: це наша приватна справа.

Нашому народові прищепили поняття, що боротися за Україну треба в лісі, в підпіллі, з-під мосту та з-за куща відповідно обрізом, ножем, у брудному кожусі та з непоголеною бородою. Ні, шановні, за Україну можна боротися в білих пальчатках з накрохмаленим білим ковнірцем у блискучих салонах і не обрізом, а словом, пером — тобто розумом.

1962 року Василь Симоненко мав зустріч з робітниками київського заводу «Арсенал» у великому клубі. На цій же зустрічі була секретар ЦК КПУ Чер-ко (?). Коли Симоненко робітникам прямо сказав, що інтелігенція сама не врятує Україну, що їм, робітникам, слід самим братися до діла, Чер-ко (?) кинула: «Ви хоч би вже не говорили таке, коли я тут!» На що Симоненко відповів: «А що ви йдете туди, де я виступаю?!»

Ось зразок відчуття своєї правоти і моральної переваги!

КРАСІВСЬКИЙ: І яка ж доля Симоненка? Щойно неофіт сказав кілька правдивих слів народу, як чекісти прибрали його (ви ж чули, що його рентгенівським апаратом опромінили?). Щойно сформувалося ваше просвітянське гроно, чекісти запустили туди свою агентуру і постійно спостерігали за вами. Щойно ви копнули трошки глибше систему, як вас заховали в тюрму.

Така просвітянська діяльність не заважає чекістам контролювати суспільство. Вони — господарі ситуації і допускають просвітянство лише доти, доки вважатимуть за припустиме. Виступ Симоненка в «Арсеналі» і такий же хоробрий виступ Світличного у львівському Будинку вчителя - це неприємні для чекістів факти, проте навіть їх вони використовують у своїх інтересах, заявляючи закордонній пропаганді, що, мовляв, у Радянському Союзі також є свобода слова. 1965 року вони арештували дуже активних, але менш відомих людей. Найвідоміших (Івана Світличного, Євгена Сверстюка та Івана Дзюбу) залишили на волі. Створивши їм нестерпні умови, за яких творчість уже була неможлива, чекісти нейтралізували найздібніших, а в зовнішній пропаганді використовують ці імена як доказ демократичного суспільства. А така сволота, як Віталій Коротич, не витримавши чистилища під назвою «Ідеологічна комісія» ЦК КПУ з 1965 року, щомісяця виступає через телевізор перед усією Україною і оббріхує націоналістів та представляє у вигляді Божого раю сплюндровану Україну. Рух до національної свободи за умов підконтрольності учасників національно-визвольного руху його супротивникам — це річ неможлива. Національне ж просвітянство виявляється історичним обманом: якби цих спалахів, вибриків не було і політичне тло було абсолютно тихе, тоді можна було б думати, що в суспільстві щось негаразд і напевне влада щось приховує, а коли час від часу відбуваються вибрики із наступним поясненням їх в дусі систематичних виступів Коротича, тоді закордонна людина збоку цілком логічно може думати: позаяк в українському суспільстві прояв критичної думки можливий, то загальний напрямок розвитку України відповідає інтересам народу і, власне, віддзеркалює настрої абсолютної більшості. Ось так. Ні, панове, потрібна не імітація боротьби, а боротьба. Африканці — стріляють, ми — тільки скаржимося.

ЛУК'ЯНЕНКО: Зенку, те, що ти тепер кажеш, є результат роботи твоєї голови, плід роботи твоєї сірої мозкової речовини. Тобі тепер сорок років. Чотири роки тому ти починав боротьбу і створив «Український національний фронт». Думаю, що тоді ти мав ніскільки не гіршу голову, ніж маєш її тепер. Отже, попередня робота її заслуговує ніскільки не меншої уваги, ніж сьогоднішній план. Не можна сказати, що 1965 року ти щось не додумав до кінця, а 1969 року додумав. Усе, що ти тоді робив, було продумане із тою силою розуму, яку маєш і зараз. Мозок у твоєму віці у межах останніх 3-4 років є стала величина і заслуговує на однакове довір'я, цебто, якщо теперішній план боротьби ти вважаєш за правильний, то й план 1966 року мусиш вважати за такий же правильний, а якщо в плані 1966 року практика виявила якусь неправильність, то й зараз ти мусиш припускати, що практичне втілення теперішнього плану виявило б у ньому якусь неправильність. Причому процент неправильності теперішнього плану має дорівнювати проценту неправильності попереднього плану. Розбіжність у помилках свідчила б про зміцнення чи ослаблення розумової потужності твого мозку. Я беру його за сталу величину і того для практичного значення твого теперішнього плану повертаюсь до твого попереднього плану та його втілення в життя.

Отже, перше питання:

Чого період діяльності організації під назвою «Український національний фронт» тривав тільки три роки? Адже ти діяв продумано і провалу на 1968 рік не планував?

— Ти вже знаєш, яку роль зіграв Мелень. Контроль над циркуляцією журналу «Воля і Батьківщина» був втрачений.

— Ваш провал був закономірний чи випадковий?

— Випадковий. Через помилки та довірливість до людей.

-- Та у вас же Половина людей пройшли через слідство й ув'язнення і вже мали досвід підпільної боротьби.

—• Коли мова йшла про боротьбу, а самої боротьби ще не було, люди проявляли ентузіазм, а коли були зроблені перші практичні кроки і вже було за що арештовувати, деякі люди втрачали ентузіазм і почали вагатися.

— Чого вони такі: ти їх не встиг вишколити чи вони такі, що їх і не треба було залучати?

— Було і перше, і друге.

— Як можна не помилитися в людях?

— Треба більше їх вивчати, не посвячуючи в таємницю.

— Але тільки поставивши людину в небезпечні обставини можна побачити, смілива вона чи ні.

— Довше спостереження за людиною дає можливість пізнати її і з цього боку.

— Довше вивчення означало б, що ембріональний стан організації тривав би значно довше і організація не виходила б назовні для поширення своїх ідей серед людей і вона б не турбувала чекістський спокій.

ГОРИНЬ: Залучати людей до підпільної організації можна по-різному: сміливих, але національно несвідомих треба виховувати, національно свідомих, але не дуже охочих до боротьби, треба заохочувати і перевіряти тощо. Завжди в таких випадках робота полягає у відокремленні окремих осіб із суспільства і підготовки цих окремих осіб. За межами цих осіб є суспільство, яке перебуває у своєму звичайному стані і на нього не впливає підпільний організатор. Навіть, навпаки, організатор всіляко навчає кандидата в підпільники тримати язика за зубами і нічого не розповідати своїм колегам по роботі, сусідам чи, не дай Боже, випадковим людям. Його мета — підготувати кілька осіб, але підготувати до найвищого рівня, тобто до готовності стріляти і йти на смерть. Звідси соціологічне питання: що краще, піднесення національної свідомості однієї людини на цілий метр, чи всього народу - на сантиметр? У історії ми мали багато славних лицарів, що вміли помирати за Вкраїну, але самостійності вони не досягнули. Окремих лицарів мало. Треба підносити національну свідомість цілої нації.

КРАСІВСЬКИЙ: Я тверджу, що підняти національну свідомість можна в сто разів швидше за допомогою революційних методів, аніж поступовим словесним переконуванням. Війна, революція, повстання завжди були періодами надзвичайно швидкого зростання політичної і національної свідомості широких верств народу. Терор — це, ясна річ, не революція, але він національну проблему запалює таким яскравим світлом, що не залишається байдужих людей. І хоч дія цього проміння триває недовго, його яскраве світло довго стоїть перед очима і нагадує людям про існування невпокореного вулкану національної стихії, що ото час від часу проривається назовні сліпучим блиском героїчних одиниць.

ЛУК'ЯНЕНКО: Цей спалах справді одних зогріє і дасть їм надію, а в інших народить питання. Зогріє тих, хто знає зміст акції та її бажає, породить

питання у тих, хто не знає його. Перших — одиниці, других — превелика більшість. Питання без відповіді скоро переходять в абстракцію і забуваються.

Наш народ не знає своєї історії і не має національної свідомості, отже, просто гасел — а атентат завжди несе одне просте гасло — йому недостатньо. Йому необхідно дати знання. Знання історії та розуміння місця України у світі. Через знання необхідно прищепити просту думку: українці мають свої, окремі від росіян, національні інтереси. Спалах не дає знань. Знання можна дати широкою просвітянською працею. Таку працю не може почати терористична організація. Є принципово важлива проблема всіх і кожної нелегальної організації, а саме: її психологічний стан. Він залежить не від мети — мета у всіх добра, — а від методів боротьби. Якщо організація добуває зброю і готується стріляти - це одне; якщо вона шукає друкарський верстат і збирається поширювати листівки - це друге. Перший тип організації вимагає від своїх членів готовності вбивати інших, але позаяк кожна людина має розуміння справедливості і знає, що той, хто підняв меч на іншого, має бути готовий сам згинути від меча, то визнає право держави розстріляти своїх озброєних супротивників, що загострює інстинкт самозбереження і створює відповідну психічну атмосферу. Другий тип організації не загрожує смертю своїм членам і в ній інша психічна атмосфера. Різниця між ними дорівнює різниці поміж перспективою близької смерті і перспективою дихати й жити.

В терористичній організації люди починають підозрівати один одного в зраді, почувають себе камікадзе і перед їхніми очима незабаром починає бовваніти жахлива мара смерті, починається слідкування один за одним, вимоги до конспірації весь час посилюються, організація опиняється в такій напруженій внутрішній психологічній атмосфері, яка майже не залишає їй сил для діяльності назовні.

В організаціях другого типу немає гнітючого почуття приреченості. І хоч ніхто не хоче йти до в'язниці, але в'язниця — не могила і того коефіцієнт зовнішньої (корисної) праці пропагандивних організацій незрівнянно вищий, аніж у терористичних.

ГОРИНЬ: Отже, розмірковуючи про стратегію боротьби, ми оцінювали свої можливості з огляду на природу нас самих і нашого ворога. Що таке сучасна Україна, яку форму боротьби вона спроможна тепер витворити? Що таке сучасний російський імперіалізм, що він спроможний коїти, а що неспроможний?

Вороги України - це люди, конкретно: Іванов, Петров, Сидоров. Вони можуть бути розумніші чи дурніші від Іваненка, Петренка, Сидоренка. Сила окупаційної влади в тотальній диктатурі, проте ця сила є одночасно її слабкістю: призвичаєні душити іншу думку найпростішим способом — тюрмою — комуністичні владоможці зовсім не призвичаєні до соціального маневрування. Ми цим обов'язково скористаємося. Коли?

За сучасного жорстокого контролю ми маємо невеликі шанси використати нашу більшу пропагандивну динамічність і маневреність, яка з бігом часу ставатиме нашою великою перевагою. Суспільство не може не розм'якшуватися, бо СРСР не може обійтися без західної допомоги, яка призводить до розширення контактів і збільшення можливостей передавати на Захід правду про СРСР.

Самі потреби виробництва, тобто найважливіші потреби, будуть ставити СРСР у все більшу залежність від Заходу, і виключатимуть варіант повороту до самоізоляції СРСР.

Через те, що значення зовнішнього чинника зростає, а ми маємо можливість на нього впливати, то суспільство ставатиме ареною впливу різних сил. Ми — одна з них. Ми матимемо шанс здобувати ідеологічні й моральні перемоги, бо, по-перше, на відміну від влади ми динамічні і краще вміємо маневрувати і, по-друге, (це вже умова) якщо наш Іваненко виявиться розумніший за Іванова і свої акції, спрямовані на розмивання диктатури, переконливо витлумачуватиме як такі, що сприяють розвитку соціалізму. В елітарних колах не потрібно виголошувати гасла, «Геть москалів з України!» та «Геть комуністичну диктатуру!», бо люди високого інтелектуального рівня під гаслами розвитку і удосконалення комуністичного ладу уміють завзято його підточувати і готувати розвал. Таким чином, необхідно готувати національно свідому еліту. Готувати її треба не в бункерах і лісах, а в домах порядних шляхетних людей, куди випадкові особи просто не потраплять, бо їх туди ніхто не запросить.

КРАСІВСЬКИЙ: Що ти кажеш, Михайле?! Та таких шляхетних патріотичних родин як Антоненко-Давидович, Оксана Мешко у Києві лишень кілька. Як можуть вони виховати еліту, коли їх так мало? Вони осмілюються казати добрі речі, проте, лишень невеличкому гурту людей, та й кажуть же стримано, напівголосу — бояться стін. А погляньте на інший бік — скільки тих різних Олійників, що присмокталися до московського корита І безсоромно помагають окупантам зводити зі світу Божого наш давній народ. Що він їм, що їм славна козаччина й гірка минувшина, що їм славні лицарі ось недавньої післявоєнної нашої героїчної боротьби за волю, що їм рідна земля, коли їм збудували Коктебелі, добре одягають, поять та ще й друкують в журналах! Від корита їх не відірвеш словом — вони не чують найпроникливіших патріотичних слів, як не відчувають запах євшан-зілля, бо продалися ворогам, і вухами своїми чують не стогін Дніпра, а приємне булькання «московської» та коньяку. Ба, сам Юда Іскоріотський кращий за них. Юда, зрадивши Христа, повісився. А ці зрадили Вкраїну і не вішаються. Чого повісився Юда? Бо в нього після зради заговорила совість, а наші втратили її до решти й того не вішаються. Кажучи узагальнено, це ті історичні випадки, коли найкраще зілля — шибениця, бо вони шкідливіші, ніж Іванов з Москви.

ЛУК'ЯНЕНКО: Справа не в тому, щоб проклинати ворогів. Самі проклинання не просувають нас вперед, а з огляду найраціональнішого використання запасу енергії, що її кожен з людей має, її треба витрачати на підготовку до боротьби та саму боротьбу, а не на проклинання. Ви ж, далебі, давно помітили, що коли розгнівана й ображена людина викричиться, вона вже не пише протест — заряд енергії вийшов у крик, Отже, в усе треба вносити раціональність.

З огляду раціональності погляньмо на себе як на інструмент боротьби за свободу. Нам дано дві здібності: фізичну (наприклад, рубати шаблею) і розумову (наприклад, виробляти стратегію). Синівський обов'язок перед ненькою-Україною вимагає боротися за її волю. Боротися можна або першим, або другим способом. Якщо брати себе по мінімуму, то достатньо віддати Україні свою силу, якщо по-максимуму, то треба віддати й розум.

На суворе питання наших козацьких пращурів: «Чого ти, сину України, терпиш рабство батьківщини?», спокійно можемо сказати: «Не терплю — борюся!» Але якщо Господь дав нам розум і доля зробила політиками, то мало самим **жертвувати** власним життям. Необхідно виробляти стратегію боротьби, що об'єднувала б багатьох, що годилася б для інших, що мала б стати стратегією цілого великого національно-визвольного руху.

Вельми багато залежить від початку, коли виникає група пасіонаріїв, що за інтелектуальною силою є на вершині сучасного розвитку, натхненні великою ідеєю і об'єднані несамовитим завзяттям змінити наявний стан суспільства. Згадаймо ранніх християн, французьких і російських революціонерів, гітлерівських нацистів. Яка ідеологія — мета і способи її досягнення — були закладені засновниками спочатку, так потім і пішов розвиток. І щодо нас буде те ж саме: що закладемо тепер — пізніше розів'ється в потужний рух.

Ленін, Троцький, Сталін в передреволюційне десятиріччя заложили в ідеологію боротьби проти тодішнього царського ладу диктатуру пролетаріату з безжальним фізичним винищенням усіх, хто не так думає, як вони, і потім в наступні десятиріччя так і пішов розвиток подій.

Якщо ми тепер, думаючи про мобілізацію людей на боротьбу проти окупації та нелюдської диктатури, силою наших розумів розвиватимемо еволюційний напрямок боротьби на основі права, демократії і відродження християнських цінностей, то тим самим ми сформуємо нове ідеологічне кредо. Панівному злу ми протиставлятимемо щось значно гуманніше і краще, а отже, і значно сильніше.

Більшовики проти поганого царського ладу витворили ідеал світової диктатури пролетаріату, сформулювавши своє кредо в гаслі «Даешь мировую революцию!» Борючись проти поганого сучасного, вони і для майбутнього запрограмували зло, бо поборювання багатих і перетворення всіх на бідних, диктатура — це не позитивні ідеали. На найнижчих людських інстинктах можна було повалити царську владу, але не можна збудувати справедливе суспільство.

Ми, заперечуючи status quo, висуваємо таке кредо, яке є не просто протиставленням доброго ідеалу теперішньому поганому ладу, але незалежно від протиставлення само по собі є позитивне і того не просто переможе зло, але утвердиться сталими нормами майбутнього суспільного ладу.

Що маємо? Нас небагато.., Нас небагато, ну, може, п'ятдесят душ: в тюрмі, в концтаборах, у Києві, Львові, в Сибіру. Розкидані фізично, але всі натхненно прагнуть рятувати Україну. Важливо, щоб мозкове осердя цієї півсотні витворювало магнітне поле однакової домінанти - демократія, моральність, реформаторство. Важливо, щоб у час суцільного забамбулення комуністичній демагогії були протиставлені чіткі, ясні і всім зрозумілі протилежні політичні й духовні цінності. Я впевнений, що десь в майбутньому порив відважних душ вперед за волю України захопить силу молодих і поведе їх штурмувати тиранію. Важливо, щоб провідники у цей кипучий рух вносили свій холодний політичний розрахунок. Він можливий на основі знань, того не забудьмо закон статистики про вияв закономірності в великому числі і будуймо нашу стратегію у відповідності з ним, а не навпроти.

КРАСІВСЬКИЙ: Я зараз вам покажу, що значить велике число, бо намагаєтеся пролізти в малюсіньку шпаринку суцільної цензурної стіни.

Маємо одного талановитого галицького поета. В студентські роки він чарував ліричними **віршами** дівчат і вони бігали за ним барвистим косяком. Помітили талант чекісти і відомими нам методами поставили чоловіка собі на службу. Став вихваляти їхній лад і лаяти Захід, хвалити славну інтернаціональну щасливу сім'ю совітських народів і проклинати українських буржуазних націоналістів. Полилася з-під його талановитого пера одна блювотина за другою. Гидко, сумно і гірко, що талант, народжений в добрій українській хаті, з таким завзяттям сам нищить корінь українства. Ба, мати прищепила

була йому любов до України і ця любов десь у глибині свідомості зберігалася під густим комуністичним мулом. Час від часу вона, мов недобите звіренятко, тріпалася, видаючи із себе назовні зовсім невластиві для господаря звуки — такі зворушливо правдиві про наш стан і про наш біль. Вони з'являлися в черговій збірці поезій. (Збірки він друкує часто, бо йому дозволяють, а він плодовитий). Ми ловимо цей вірш і тичемо один одному пальцем у сторінку збірки: «Почитай!» Читаємо і кажемо: «А все-таки в нього ще залишилася крапля української душі. Молодчина, все-таки осмілився написати. Слава Богу, ще трохи жевріє душа вкраїнська в шовіністичній каламуті різних перевертнів».

Так ось, У збірці сто віршів: дев'яносто дев'ять паскудних і один добрий. Ми — націоналісти, які в усій окупаційній друкованій продукції, що з'являється нашою мовою, день і ніч вишукуємо бодай якесь проукраїнське правдиве слово, мов горошинку в купі піску, знаходимо цей вірш. Та хіба знаходить його звичайний читач? Аж ніяк! Бо він його не шукає. Він читає все, що є у збірці, і потрапляє під ідеологічний вплив не одного зі ста, а всіх віршів. Так збірка за збіркою впродовж років. Через те, що закономірність виявляється у великому числі, то й можемо твердо сказати: не знешкодить один вірш ту отруту, яку посіяли в душах читачів дев'яносто дев'ять віршів. І не виправдається перед судом талановитий зрадник отим самим одним віршем!

ЛУК'ЯНЕНКО: Спостереження за багатьма організаціями, що потрапляли до концтаборів, свідчать, що ініціаторам вельми рідко вдається залучити більше семи-восьми осіб. Так саме вельми рідко якій організації вдалося протриматися понад три роки. Середня кількість членів в організаціях становить приблизно сім осіб і середня тривалість діяльності до арешту приблизно два з половиною роки. Для виявлення соціальної закономірності я вивчав організації українські і неукраїнські, збройні і пропагандивні, створені новачками і людьми, що вже побували в лабетах ЧК, теперішні й давніші. Діапазон відхилень доволі великий, але середні величини зводяться власне до вищесказаних цифр,

У чому справа? Чому ні одна організація не проіснувала десять років? Чого жодному організаторові не вдалося збільшити організацію хоча б до п'ятдесяти членів?

Позаяк бралися за створення організацій не тільки не практичні люди, але й дуже хитрі й розумні, не тільки новачки, але й бувалі в бувальцях, то ясно, що має місце об'єктивна закономірність, яку не скасуєш. Можна пробувати знайти пояснення (міра насиченості суспільства сексотами на 100 душ населення, інфантильність і т.д.) цієї закономірності, але пояснення не спростовує її. Отже, думаючи про боротьбу, людина мусить прийняти одне з двох: або вона діятиме сама — тоді ціною страшенного зниження ефективності своєї діяльності вона може протриматися доволі довго на волі, або створювати організацію і бути готовим сісти до в'язниці через два з половиною роки. Тільки на цих жорстких цифрах можна серйозно планувати боротьбу, все інше — мрії. Якщо ми тут говоримо про політичні обставини З огляду розстановки сил, то оті цифри (сім і два з половиною) є їхній арифметичний вираз.

Ще одне - спадковість.

З точки зору України по суті справи не має значення чи сидить в тюрмі двічі один і той же чоловік впродовж десятьох років, чи п'ять років відсидів один, а потім п'ять років - інший. Для неї важливо, щоб за неї сиділи, бо

доки за неї сидять, доти її рятують і вона жива. З точки зору ж самої боротьби надзвичайно важливо чи вона має спадковість чи відбувається дискретно.

До 1965 року боротьба мала дискретний характер: утворювалась **організація,** її викривали і всю викорінювали в пень. Нові люди починали з нуля без жодного організаційного досвіду. Виникали вони самостійно і гинули вони повністю. Спадкоємців не залишалося.

Від 1965 року починається нова доба в історії боротьби: частина людей була арештована, а частина залишилася. Ця, що залишилася, хоч і дуже обмежено, але все-таки передавала досвід іншим. Рух із дискретного стає спадковим. Це дає можливість підтримувати зв'язки і створювати ідейну всеукраїнську мережу, в якій можливе творення спільного духовного поля національно-визвольної боротьби. Воно має велику силу і для збільшення його впливу мусимо посилювати його своїми творчими публіцистичними впорскуваннями та теоретичними розробками.

За стіною кашлянуло.

— Цікаво хто? Щойно дійшов чи слухав усю розмову?

— А, дідько з ними! Однаково не наховаєшся!

Проте розмова обірвалася. За кілька днів ми її відновили і прокрутили знову приблизно в тому вигляді, в якому я тут її записав. Якщо чекісти тоді записали на плівку і вона збереглася, то запис той прослухати було б незрівнянно цікавіше, аніж читати цей пізній спогад.

Від цих дискусій у Володимирському централі до звільнення з тюрми і наступної зустрічі 1976 року в Чернігові минуло чимало часу. Про намір Гориня приїхати до мене, львівський КДБ, звісна річ, пронюхав і передав своїм колегам до Чернігова. Коли незабаром Михайло приїхав, Чернігівський КДБ організував нам систематичний супровід на зеленому «Бобику». Ми трохи відривалися від нього то за ріг вулиці, то за ріг будинку і так обговорювали наші справи. Після цікавих балачок Михайло запропонував на обговорення пропозицію створити самвидавний журнал. Я виступив за поширення друкованих матеріалів окремими статтями та розвідками без зшивання їх в один журналі, навівши чимало аргументів на користь такого варіанту поширення самвидаву, і Михайло погодився. Важлива не форма видання, а кількість читачів. Навесні 1976 року умови були такі, що окремими статтями можна було охопити більше людей, ніж журналом.

Наступний раз я побачив Гориня у Кучинській в'язниці в кіно. Розмовляти там не давали і ми обмінялися тільки кількома репліками. Навесні 1987 року нас посадили на тиждень до однієї камери і ми мали щастя обговорювати всі проблеми України, Союзу, світу.

1987 року Михайла звільнили з ув'язнення. Я 30 січня 1988 року вийшов з в'язниці і приїхав у село Березівку Томської області на заслання.

У Львові взялися відновлювати діяльність Гельсінської групи і в березні 1988 року Горинь запропонував мені очолити групу під спрощеною назвою «Українська Гельсінська спілка». Я погодився.

У серпні 1988 року КДБ дозволив мені відпустку через інсульт у матері, і до мене в Чернігів приїхав Горинь з Чорноволом для обговорення способів діяльності в нових умовинах.

На початку 1989 року я повернувся в Україну і відтоді ми з Горинем завзято працюємо в одному напрямку, постійно відчуваючи дружнє надійне плече один одного.

Квітень 1992 року, с Хотів

В ІМ'Я УКРАЇНИ

Прощальна промова в парламенті, виголошена перед від'їздом до Канади в ранзі посла України

У час передвиборної кампанії як кандидат у народні депутати України я дав слово боротися за визволення України з-під московської окупації і створення самостійної держави. З Божої ласки Україна проголошена самостійною державою. Я виконав основне завдання свого життя і своє зобов'язання перед вами — виборцями. Ви бачите, як ідея державності України крок за кроком розростається, навертаючи до себе дедалі більше й більше людей.

1989 року її сприймали ще з острахом, як крайньо екстремістську, за яку влада завжди запроторювала людей до тюрми та Сибіру. Тоді переважна більшість із вас думала, що влада й далі спроможна це робити. Проте національно-визвольні сили добиваються дедалі більших демократичних прав, а в самостійності все більше громадян України починає бачити порятунок від безправності та злиднів.

Завдяки активістам національно-визвольного руху Україною покотилися масові акції: живий ланцюг злуки від Києва до Львова, здвиг у Хусті для поновлення відчуття єдності української нації від середини до західних кордонів, величезні здвиги на Волині з нагоди 349-ї та 350-ї річниць Берестейської битви, всеукраїнське святкування 500-річчя Козаччини та інші масові заходи. Україна загомоніла. Героїчний дух пращурів у цих великих акціях наповнював серця учасників, які потім розносили його по всій Україні, всівали її жовто-блакитними значками і прапорами.

А згадайте, шановні українки і українці всіх областей, ваші походи на Київ до будинку Верховної Ради і багатотисячні мітинги. Згадайте наші палкі промови, коли душа підносилася до неба, кров у жилах закипала й згинала пальці у сталевий кулак! А згадайте Київ дня піднесення жовто-блакитного прапора біля Київської міської Ради на Хрещатику — оті понад сто тисяч радісних облич і дружний гомін, і привітальні крики, і сльози радості від перемоги і надії! Це той Київ, який після тяжкого гніту й покори раптом справді став національним серцем і своїм бурхливим віруванням почав ганяти кров від центру до Тернополя, Львова і Ужгорода, Черкас, Вінниці й Одеси, Січеслава, Запоріжжя й Луганська, Волині та Чернігова — по всій великій Україні.

Під вашим тиском Верховна Рада 16 липня 1990 року проголошує Декларацію про державний суверенітет України, якою кидає виклик Російській імперії, відкрито декларуючи намір створити незалежну від Москви Українську державу.

Через три місяці, 24 жовтня 1990 року, Верховна Рада скасовує статтю 6 Конституції УРСР і тим самим скасовує правову основу комуністичної диктатури й проголошує свободу політичної діяльності.

Уперта боротьба республіканців за легалізацію своєї партії закінчується перемогою — 5 листопада 1990 року її зареєстровано в Міністерстві юстиції, і українська політична система після сімдесяти років однопартійної диктатури перетворюється в плюралістичну систему.

Самостійницькі ідеали поступово проникають до Верховної Ради, і коли заколот ГКЧПістів провалюється, Верховна Рада проголошує самостійність, забороняє оплот Російської імперії — КПРС і приступає до створення

атрибутів незалежної держави: армії, прикордонної охорони, національної гвардії, служби безпеки, своєї грошово-фінансової системи тощо.

Розпуск СРСР і практичні кроки в зміцненні незалежності викликають лють російських шовіністів. На каламутних хвилях великодержавництва народжуються антиукраїнські акції Руцького, командування СНД та Чорноморського флоту, намагання кримської партократії Багрова відірвати Кримську область від України, створити проросійську територіальну формацію в Донбасі.

Три роки тому національні сили були маленькі і слабкі, напівпідпільні. Два роки тому вони прорвалися до Верховної Ради і, складаючи чверть її депутатів, здужали офіційно проголосити в Декларації самостійність України за мету держави. Рік тому домогалися здійснення цього наміру і проголосили самостійність та почали нарощувати сили держави.

Тепер цей молодий організм розширює сферу свого захисту і приступає до створення за кордоном державних органів, що мають відстоювати перед зовнішнім світом право України на рівноправне незалежне існування.

Організація української дипломатії — це нова справа для молодої Української держави. І хоч у нас є невеличка група високопрофесійних дипломатів, у нас немає великого досвідченого дипломатичного корпусу, ще, можна сказати, немає належної системи навчальних закладів для підготовки дипломатів, ще не вироблена національна дипломатична мова, немає дипломатичного досвіду, котрий, як то звичайно буває, набувають упродовж діяльності багатьох і багатьох поколінь своїх дипломатів, — усе це ще тільки належить здобути. А тим часом Росія привласнила собі імперське Міністерство закордонних справ, перетворила союзні посольства в російські і провадить широку діяльність, стратегічна мета якої полягає в тому, щоб виробити в усіх державах вільного світу прихильне ставлення до створення нової Російської імперії, хай навіть і під новою назвою та із заміною атеїзму на християнство і соціалістичної економіки на ринкову. Цій стратегічній меті служить тактика спотвореного зображення нею Української держави перед іншими державами світу, а оскільки російські посольства великі, то і вплив їхньої дезинформації значний.

Зовнішній захист національних інтересів України вимагає спростування брехливої антиукраїнської пропаганди і створення прихильного ставлення до молодої Української держави, що могло б повести до збільшення міжнародних гарантій нашої незалежності, а це, в свою чергу, дало б можливість скорочувати військові витрати. Прихильне ставлення до України сприятиме розширенню взаємовигідної торгівлі, збільшенню кредитів для будівництва тих заводів і фабрик, які поповнять український економічний комплекс і зменшать залежність України від Росії та інших зовнішніх сил. Воно сприятиме Україні швидше впроваджувати нову технологію і врешті-решт допоможе швидше перебудувати економіку на ринкові принципи й подолати економічну кризу. Великі завдання української дипломатії полягають у розширенні наукових, культурних, спортивних та інших відносин.

Якщо говорити про українське посольство в Канаді, то виконати свої завдання і досягти вищезгаданого прихильного ставлення й конкретної допомоги Україні буде не зовсім легко, бо теперішній штатний реєстр українського посольства налічує вісім осіб, у той час як російське посольство налічує біля 70. Отже, на одного українця припадає 10 росіян. Кількісне співвідношення не на нашу користь, проте я оптимістично дивлюся на майбутнє і впевнений у наших успіхах.

По-перше, раніше загалом ніякого українського посольства не було і вороги говорили про Україну, що хотіли, а тепер воно з'являється.

По-друге, правду і справедливість легше пропагувати і відстоювати, аніж брехню; демократія і національна свобода в очах світової громадськості та міжнародного права мають явну перевагу над диктатурою і колоніалізмом, а саме ці ідеали на нашому боці, а не на боці Росії.

По-третє, ми йдемо за кордон не рахувати ворогів України, а їх перемагати.

Головне — допомагати нашій економіці. У цій галузі Україна ще не стала по-справжньому на шлях відновлення. Вона ще тільки наближається до нього, ще тільки збирається його почати. І якщо зловмисні лиходії, що восени минулого року палили урожай і псували добро, не довели Україну до голоду, то в наступному році вони вже й зовсім не зуміють убити віру наших людей у велике благо вільної Вкраїни та палку надію на заможне життя в нових умовах свободи економічної діяльності.

Творець неба і землі довго випробував терпіння нашого народу неволею і різним лихом, тепер же він готує нас до великого історичного кроку на вершини світової культури, матеріального достатку і слави.

За гарантію успіхів і перемоги править той факт, що абсолютна більшість 52-мільйонного народу України виступає за будівництво незалежної Української держави, незалежність економіки та повернення до своїх духовних джерел. За гарантію утвердження самостійності править також мирна співпраця різних верств населення України, великі дипломатичні успіхи керівництва нашої держави та готовність вільного світу полегшити труднощі нашого переходу до нових способів життя і праці.

Тож об'єднаймо свої зусилля в подоланні лихої колоніальної спадщини для відродження рідної України. І

Шановні законодавці!

Йдучи на дипломатичну працю, вважаю за потрібне висловити глибоке переконання, що посол не повинен бути депутатом Верховної Ради України принаймні з чотирьох причин.

Перша. Посол входить до системи виконавчих органів влади і коли б він залишився депутатом, то відбулося б поєднання в одній особі представництва двох влад, що суперечить конституційній ідеї поділу влад. Отже, прагнення до утвердження на ділі засад правової держави логічно приводить до висновку про необхідність скласти з себе обов'язки депутата.

Друга. Посол проживатиме в іноземній державі, отже брати участь у засіданнях Верховної Ради не зможе. В час попередньої праці у Верховній Раді ми погодилися, що Верховна Рада самостійної України має бути професіональним законодавчим органом постійної дії і депутат повинен постійно працювати у Верховній Раді. Оскільки неможливо одночасно виконувати дві напружені функції та ще й в географічно віддалених місцях, то посол і не може бути депутатом.

Третя. Не можна одержувати заробітну плату за працю, яку реально не виконуєш.

Четверга. Держава удосконалює свою діяльність і підносить ефективність роботи її органів тільки за умов відкривання широкого доступу нових людей до державних посад. Ротація кадрів — це найкращі ліки від загнивання державних структур. Тому, пересівши з депутатського крісла в крісло дипломата, треба звільнити депутатське крісло для нової людини.

З огляду на вищевикладене я заявляю перед вами, високе зібрання народних депутатів України, та перед виборцями 196-го виборчого округу міста

Івано-Франківська про складення з себе повноважень народного депутата України з 1 червня 1992 року.

Щиро дякую, мої виборці, за довіру до мене!

Щиро дякую вам, панове законодавці, за співпрацю в цьому високому зібранні.

Ми багато дискутували, змагалися, сперечалися, ворогували, але зробили те, про що сторіччями мріяв наш народ і завжди виділятиме Верховну Раду 12 скликання від усіх попередніх та всіх наступних скликань, — з колонії ми створили вільну Україну. Хай же усвідомлення великої місії, що випала нам на долю, додасть кожному із нас сили пройти земний шлях до кінця вірними синами України!

[«Голос України», № 96, 26.05.92р.]

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ:

основні моменти допосольського періоду

ЗАВВАГА

Першу частину статті про міжнародну діяльність я написав був для російської публікації десь 1991 року. Потреба в публікації згодом відпала і стаття залишилася в паперах. Тепер я добув її, переклав, доповнив кількома новими епізодами. Давнішу розповідь не став обновлювати, щоб не підмінювати тодішні підходи й оцінки теперішніми.

За тривалістю в часі моя зовнішньополітична діяльність до призначення послом займала мізерну часточку у порівнянні з діяльністю в Українській республіканській партії та Верховній Раді, але ця діяльність була необхідна і я хотів би сподіватися, що хтось із читачів прочитає про неї з цікавістю.

1. Нарада в Лооді

Українська Гельсінська спілка, відновлюючи свою діяльність після звільнення основної маси політв'язнів 1987 року, відразу почала встановлювати зв'язки з колегами по ув'язненню з різних республік. Організації почали створюватися у всіх республіках і 1988 року виникла така форма, як наради представників національно-демократичних рухів народів імперії. Ці зустрічі були потрібні для обміну інформацією і досвідом боротьби за розширення прав людини та національних прав і не в меншій мірі вони потрібні були як виклик тоталітарній системі та приклад політичної сміливості для заляканого населення. Країни Балтії йшли явно попереду і перші зустрічі, окрім нашого Львова, відбувалися в Балтії. Боязнь гігантської імперії і разом з тим високий рівень національної свідомості литовців, естонців і латвійців штовхнув їхніх учених на заміну слова «самостійність» словом «суверенітет». Це був геніальний винахід. Коли б Верховна Рада Естонії проголосила самостійність Естонії, танки роздавили б її. Коли ж замість «самостійність» стали вживати слово «суверенітет» і поділили його на суверенітет політичний, суверенітет економічний, суверенітет культурний і почали окремо проголошувати їх крок за. кроком, то розбили поняття самостійність на такі дрібні складники, що кожен із них зокрема не був достатній, щоб пустити танки.

Ми в Україні дивилися із захопленням на литовців, естонців і латвійців, як вони, ці маленькі нації, крок за кроком віддаляються від Москви.

УГС за рішенням Всеукраїнської координаційної ради у квітні 1989 року спрямувала в Естонію (Лооді) делегацію у складі трьох осіб: Василя Овсієнка, Євгена Пронюка і мене — як голови делегації.

На зустрічі були делегації від 9 народів: українців, азербайджанців, білорусів, вірмен, грузинів, естонців, латвійців, литовців і татарів. Крім того, були євреї і росіяни з Москви не в статусі делегацій.

Естонці чудово організували зустріч в будинку гуртожитку в містечку Лооді. Перед будинком на тонкому шнурі між стовбами було піднято дев'ять прапорів незалежних держав.. Серця наші переповнилися гордістю за наш синьо-жовтий прапор, що маяв у стрункому ряду інших вісьмох, спрямованих проти червоного московського прапора.

У час цієї поїздки зустрів колишніх співв'язнів Марта Ніклуса і Ен Тарто, що після тюрми були активними будівничими незалежної Естонії.

Наша делегація зустрілася з українцями Естонії і провела цікаві бесіди. Я написав звернення до українців Прибалтики і ми його поширили. Ось воно:

З В Е Р Н Е Н Н Я
ДО УКРАЇНЦІВ ПРИБАЛТИКИ

Шановні співвітчизники, українці!

По-різному вас доля привела до Естонії, Литви й Латвії. Хтось із вас давно в них поселився і, можливо, залишиться назавжди. Інші поселилися пізніше і ще не встигли адаптуватися. Частина з вас виїхала з України до Прибалтики з власної ініціативи, інших привели службові чи трудові обов'язки. Якась частина з вас зберегла зв'язки з Україною і на місці поселення вивчила мову корінного населення та звичаї й культуру. Дехто ослабив зв'язки з Україною, забув рідну мову і не оволодів естонською чи литовською або латвійською і об'єктивно став поширювачем російської мови.

У минулий час, у добу брежнєвсько-сусловської шовіністичної політики, коли русифікація була державною політикою СРСР, хтось із вас повірив у неперспективність рідної української мови і зверхньо ставився до мови країни свого поселення. Це сприяло поширенню руйнівного національного нігілізму, що допомогало шовінізмові асимілювати загарбані Прибалтійські народи.

Ми знаємо, що прагнення до поглинення російським етносом сотні інших етносів Радянського Союзу спрямоване на уніфікацію роду людського, це суперечить тенденції історичного розвитку, отже, в решті-решт, приречене на провал, але позаяк воно стало державною політикою, проводилося планомірним чином багато десятиріч і на реалізацію його було спрямовано багато людських сил і коштів, то зоно завдало величезної шкоди усім народам, до того ж, шкода тим більша, чим довше народ перебував у складі Радянського Союзу.

Ми, українці, вже давно втратили волю. Сторіччя тому поет Свидницький написав про лиху долю, а народ перетворив його вірш у пісню — тугу козака, що втратив волю:

Понад Дніпром ходить
Викликає долю:
«Гей, доле, вийди із води,
Визволь мене, серденько, із біди!»

«Ой рада б я вийти
Так сама в неволі,
Гей, у неволі, у ярмі —
Під московським караулом
у тюрмі».

Естонці, литовці, латвійці свободу втратили у 1940 р. Ще не вельми давно, бо ще живі люди, що пам'ятають волю. Вони любов до свободи передавали молодшим поколінням і коли почалася перебудова, активно взялися за відновлення демократичних засад суспільного життя.

Перебудова прийшла не сама по собі, без народних зусиль. Вона прийшла як наслідок попереднього розвитку поступового занепаду соціалістичної системи господарювання, що виявила свою неспроможність, довівши економіку до глибокої кризи. Перебудова — це спроба вивести економіку з кризи і надати промисловому і сільськогосподарському виробництву динамічний характер.

Перебудова прийшла як наслідок світової боротьби демократичних країн за звуження сфери панування диктаторських режимів та розширення сфери демократії, вона прийшла як наслідок боротьби демократичних та національно-патріотичних сил у самому Радянському Союзі. Згадаймо, що в Естонії, Латвії, Литві, як і в Україні, були не тільки сталінські й брежнєвські лакузи, що під гаслами інтернаціоналізму вели наші народи до поступової загибелі, але й самовіддані патріоти, що не шкодували сил, здоров'я й самого життя для гальмування асиміляції та запрограмованого владою розкладу й загибелі наших націй. Серед прогресивних сил, що вели важку боротьбу проти сталінського деспотизму, представники прибалтійських народів від сорокових років посідали провідне місце.

Понад чотири післявоєнні десятиріччя борці за демократію і національну свободу України, Естонії, Латвії й Литви допомагали одні одним. Наші спільні прагнення освячені однаковими молитвами, спільними стражданнями в тюрмах і концтаборах, гартовані голодом і холодом каторжного Сибіру та гіркими сльозами вдів і сиріт. Наша дружба освячена однаковими надіями на демократизацію та національну свободу.

З перебудовою настала нова доба. Для подолання суспільної стагнації та активізації економічної діяльності уряд поволі розширює демократичні свободи слова, друку, об'єднання в громадські організації, потроху дозволяє мітинги й демонстрації, проте дозволяє поволі, дозовано. Комуністів лякає справжня свобода. Розуміючи неможливість виходу з глибокої кризи без широкої демократизації, уряд боїться активізації народних мас. Він хоче активізації трудової діяльності громадян, але не хоче політичної активності. Він хоче згладжувати крайнощі шовіністичної політики своїх попередників щодо Прибалтики, України та інших народів СРСР, але боїться активізації національно-демократичних рухів. Керівництво Союзу закликає до нового мислення, але в галузі національних відносин само не подолало старого російського шовіністичного підходу до інших націй і думка про вихід із СРСР Естонії, Латвії і Литви (не кажучи вже про Україну) видається йому за крайню крамолу. Право, що проголошене Уставом ООН та Прикінцевим актом Гельсінської наради — найавторитетнішими міжнародно-правовими документами післявоєнної історії, право, що проголошене, Контитуцією СРСР і Конституціями союзних республік — це звичайна для демократичного світу право — перетворюється на джерело панічного страху для уряду при думці про можливість його реалізації. Уряд хоче, щоб користування демократичними свободами не вело до зростання національної

свідомості та посилення відцентрованих сил. Проте, історію не зупинити: демократизація — всесвітній процес, і СРСР не може залишитися осторінь цього процесу. Демократизація СРСР неминуча. Так само неминуче посилення національно-визвольних рухів і, врешті-решт, деінтеграція старого імперського організму, побудованого на військовій силі та суцільному безправ'ї. Як комуністичний суспільний лад вичерпав свої внутрішні потенції і мусить поступитися новій системі суспільних відносин, так міжнаціональні відносини типу домінування — підлеглості мусять поступитися відносинам рівноправного співжиття великих і малих народів. Здобувши національну цільність в умовах державної незалежності, Естонія, Латвія, Литва, як і Україна, почнуть новий відлік свого історичного буття.

У прискоренні цієї години — наше спільне завдання.

Співвітчизники! Наша батьківщина Україна сама не має свободи і вже двічі в 20-му сторіччі намагалася вирватися з російської тюрми народів.

Тепер починається третя вирішальна доба. Наші брати естонці, латвійці й литовці йдуть першою шеренгою в лавах перебудовних сил. Вони на забули ще запах вільного життя і тепер подають взірці перебудовних акцій іншим радянським народам. Хай їхній приклад надихає вас, шановні співвітчизники (і всіх нас) на збільшення перебудовних зусиль.

Ви живете поміж литовців, латвійців, естонців і ви знаєте, що їхнє прагнення до свободи не спрямоване проти України, ні проти будь-якого іншого народу. Ви знаєте, що єдина сила, яка виступає проти боротьби Прибалтійських народів за демократію та розширення національного суверенітету — це російські шовіністи та їхні зденаціоналізовані підспівувачі, що неспроможні відмовитися від старого проімперського мислення і всупереч історичним реаліям кінця 20-го сторіччя намагаються зберегти російський патронат над іншими народами.

Невже ж ви, наші краяни, станете на бік цих темних реакційних сил!?

Українці! Політика денаціоналізації під назвою інтернаціоналізму відходить у минуле назавжди. Вона відривала нас від національного духовного коріння, перетворила на безрідних Іванів і призвела до занепаду моральності. Вихід з цього сумного стану і духовне відродження можливе тільки на шляхах повернення до національних прапернів, до духовних надбань своїх дідів-прадідів. Не нігілістичне зневаження досвіду попередніх поколінь своєї нації, а творче засвоєння всього їхнього досвіду може гарантувати сприятливі умовини для нормального духовного розвитку всіх членів суспільства.

Прагнення естонців, литовців, латвійців до розширення сфери вживання своїх мов та поглибленого вивчення своєї історії й культури спрямоване на духовне відродження і ми закликаємо вас, дорогі співвітчизники, поставитися до нього доброзичливо. У цьому мовно-культурницькому русі немає нічого такого, що було б спрямоване супроти України та українців, того ми. закликаємо вас сприяти йому. Прагнення народів Прибалтики до розширення своїх прав у сфері керівництва економікою та своїми національними природними багатствами не зазіхає на українські економічні інтереси, відповідає міжнародному праву і суголосне українським прагненням, а того заслуговує на всіляку підтримку з боку українців Прибалтики.

У трьох Прибалтійських країнах живе понад 135 тисяч українців, що становить біля одного відсотка населення у Литві, 2,5% в Естонії і 2,7% в Латвії. Це невелика частка, але з огляду на те, що приїжджe населення в умовах загального суспільного пожвавлення буває дуже активне, ми закликаємо вас спрямувати свою активність

на відновлення зв'язків і з Україною та допомогу естонцям, латвійцям і литовцям у їхніх перебудовних зусиллях. Що швидше прибалтійські народи перебудовуватимуть сталінсько-брежнєвський тоталітарний лад на гуманні демократичні суспільства, то сприятливіші умови будуть і для України, щоб долати рабство в своїх душах і реорганізовувати форми українського суспільного життя відповідно до сучасних міжнародно-правових понять.

Створюйте свої українські громадські організації та культурні осередки. Створюйте філії Української Гельсінської спілки для активізації зв'язків з Україною, задоволення своїх культурно-національних потреб та організованої допомоги патріотичним перебудовним силам Естонії, Латвії, Литви.

Розширення демократії та національного суверенітету Прибалтійських республік — це розширення і нашої свободи й суверенності.

Хай жоден українець Прибалтики не зганьбить себе участю в антидемократичних антиперебудовних організаціях.

Продовжуйте давні традиції спільної боротьби за свободу, бо тільки в умовах свободи можлива щаслива людина.

Хай допоможе вам Господь відрізнити добрий шлях від шляху злого і хай зміцнить ваші сили на шляху добра.

Від Української Гельсінської спілки
_____Левко Лук'яненко

Від Українського Культурологічного клубу
_____Сергій Набока

Від Української народно-демократичної ліги
_____Леонід Мілявський

З товариства Української мови ім. Т.Шевченка
_____Богдан Горинь

З товариства «Меморіал»
_____Михайло Горинь

Ініціативна група товариства репресованих
_____Євген Пронюк

Квітень 1989 року

2. Європейська поїздка 1989 року

Тактика передового рубежу, коли не відриваєшся від ворога, а тримаєшся на такій відстані, щоб відчувати його поведінку й наміри, завжди здавалася мені за найкращу.

До середини 1989 року ця тактика все наполегливіше висувала сумнів: чи правильно, що наша організація має назву гельсінської? Адже з Гельсінкі пов'язаний правозахисний рух, а нам робити наголос на правозахисному характері організації треба було лишень тією мірою, якою нам загрожували репресії. Ослаблюватиметься небезпека арештів — то слабшатиме й потреба підкреслювати правозахисний характер, того все залежить від прогнозу: якщо розширення демократії продовжуватиметься швидко і дійде до можливості займатися політичною діяльністю, тоді слід перетворити організацію на політичну партію і викинути з її назви слово «Гельсінська», що походить від назви фінської столиці.

Ми знаємо, як ставилися до українського правозахисного руху різні сили: комуністична влада вважала його за неприпустимий і душила. На Заході ставилися із симпатією, і багато організацій, передусім Міжнародна амністія, складала списки політичних в'язнів і добивалася їхнього звільнення. Ми

знаємо, що тепер до національно-визвольного руху українського народу наші союзники (литовці, естонці та інші поневолені нації) ставляться з величезним схваленням і надією, у той час як шовіністи роблять все навпаки.

А яке ж на Заході ставлення до національно-визвольного руху такої великої європейської нації, як українська?

Думку Заходу треба б враховувати в плануванні політики, бо що більше факторів (інформації) буде покладено в основу рішення, то більше шансів воно має стати правильним. УГС треба зробити великою силою. Цього можна досягнути швидше, якщо б наша діяльність виявилася суголосною Заходу, якби він симпатизував і допомагав, а не протидіяв. Для цього треба знати: що таке Захід? Отже, треба їхати туди і вивчати.

Я отримав запрошення приїхати до Бельгії від Бельгійської групи Міжнародної амністії. Спочатку КДБ не хотів мене випускати, а потім передумав і вирішив випустити, попередньо налякавши, щоб я не захотів повертатися назад в Україну. Мене викликав прокурор Чернігівської області та заступник голови обласного управління КДБ і впродовж кількох годин намагалися навіяти думку, що якщо за кордоном я буду критикувати нашу радянську дійсність, то після повернення вони вчинять щодо мене відповідно до вимог ст.62 Кримінального кодексу УРСР про відповідальність за антирадянську агітацію і пропаганду, яка, як відомо, не скасована.

Я поїхав, вирішивши відірвати від діяльності в Україні на закордонну подорож два місяці, поділивши їх порівну на чотири країни: Бельгію, Францію, Англію, Німеччину,

8 червня прилетів до Брюсселя. Мене зустрінула група людей з квітами.

Володимир Козак, Іванна та Омелян Ковалі, Левко Лук'яненко і заступник голови бельгійської групи Міжнародної амністії Альбер Небот.

У той же день провів годинну розмову з міністром закордонних справ Бельгії паном Ескенсом. А 9 червня відбув першу прес-конференцію в Брюссельському міжнародному прес-центрі.

Прес-конференція.
За столом перший ліворуч стоїть перекладач на французьку Зенон Коваль.

Зустріч з міністром закордонних справ та ця прес-конференція відчинили мені двері до всіх міністерств і штабів партій усіх чотирьох країн моєї поїздки.

У Бельгії зустрічі з державними діячами та керівниками партій, а також у штабі європейського економічного співтовариства ґеніяльно організовував Альбер Небот, єврей, громадянин Франції, що постійно жив у Брюсселі. Він всіляко мене відгороджував від зустрічей з бандерівцями. І коли це піклування він спробував поширити і на моє спілкування у Франції, мої симпатії до нього явно зменшились.

З надзвичайною теплотою ставилася до мене сім'я Ковалів та доброї душі граф Де Меюз.

До Брюсселя приїхав пан Василь Олеськів, голова ОУН (бандерівців), і з участю Козака та Ковалів вияснили позиції.

На Заході багато хто за збереження імперії і проти розділу СРСР та створення незалежних держав. Вони об'єднують Європу (12 держав) в єдину державу, того наше прагнення до поділу імперії їм не подобається. Звідси

Брюссель. Подвір'я Ковалів. Зустріч з групою української націоналістичної молоді.

вся робота еміграції упродовж 70 років на поділ СРСР їм здається безпідставною. З іншого боку заява Декларації принципів УГС, що припускала реорганізацію СРСР в конфедерацію, паралізує наслідки минулої праці української націоналістичної діаспори.

У наступні тижні роз'ясняв західним політикам різний характер історичних процесів на Заході і в СРСР: на Заході в умовах демократії йдуть до об'єднання задля підвищення продуктивності праці; на Сході, в СРСР, з примусової єдності народи йдуть до свободи через вихід з тюрми народів.

Нашим націоналістам роз'яснив тимчасовий перехідний характер слів Декларації принципів про федералізм.

У Парижі я поселився в представника УГС у Франції Леоніда Плюща, який і організовував мої зустрічі тут.

Хоча в організації зустрічей і сталося кілька зривів, одначе, цікавість в урядових колах Франції до України була велика, і того двотижневе перебування у Франції було вщерть наповнене важливими й цікавими зустрічами. Серед яких: зустрічі з панею Симон Вейль із Європарламенту про громадське представництво УГС у Стразбурзі, з паном Стазі про заснування французького консуляту в Києві, зустріч з паном Потером, Головою Сенату Франції, зустріч у завідуючого кабінетом президента Міттерана та іншими поважними діячами. Відвідав наукове товариство ім.Т.Шевченка в Сарселі під Парижем і познайомився з його вченими. У бібліотеці ім.С.Петлюри провів бесіди і виступив перед ученою громадою та активістами української діаспори Франції.

Цей виступ справив на присутніх сильне враження і примножив кількість прихильників наших конституційних методів боротьби за самостійність України. •

Зустріч з ученою громадою в українській бібліотеці в Парижі.
На передньому плані праворуч професор Аркадій Жуковський.

Лондон. Будинок Британського парламенту. Тарас Кузьо і Левко Лук'яненко.

Сьомого липня 1989 року в супроводі Л.Плюща прибув до Лондона. На льотниську зустріли голова СУБу пан Равлюк, голова Об'єднання п. Ясельський, мій співкамерник Микола Будулак та велика українська громада з дітьми і квітами.

З льотниська приїхали до пам'ятника святому Володимиру в Лондоні, а потім на радіо ББСІ. Поселився в Будулака і з першого дня почав марафон зустрічей з міністрами, членами парламенту та іншими вельмиповажними особами політичного життя Англії, а рівно ж — зустрічі з українцями цієї країни.

На моє крайнє здивування у цьому старовинному парламенті я зустрів абсолютно червоних членів парламенту. Наприклад, член парламенту лейборист пан Лівингстон сказав: «Американський економічний імперіалізм гірший від московського військового імперіалізму».

Англія, 1989 рік. Українське село Тарасівка. Пам'ятник воїнам, що загинули в боротьбі за незалежність України. Левко Лук'яненко поклав квіти. Лава ветеранів складає честь.

Тарас Кузьо, президент української пресової агенції (УПА) сказав: «УГС повинна бути політично нейтральною».

Дивно, який великий вплив справила Москва на весь Захід! Як же міг наш народ уникнути московського забамбулення, коли він не мав жодного вибору і порівняння, і був цілковито під впливом однієї ідеології.

23 липня 1989 року Галина і Ігор Хом'яки привезли мене до Дюссельдорфа. Туди ж приїхала вельмишановна пані Галина Горбач із сином Марком, і я особисто подякував цій щирій українці за самовіддану працю на добро спільної української справи. Потім — дім Горбачів і знайомство з доктором Олексою Горбачем, славним фахівцем з давньої української мови.

Бонн, 28 липня 1989 р. Зліва направо: Володимир Козак, Єгер Кляус, член федерального парламенту, віце-президент європейської конференції у правах людини, Левко Лук'яненко.

Кенігсдорф. Табір спортивної організації «Пласт». 4 серпня 1989 року.

У Німеччині мене супроводжувала чудова сім'я Володимира і Насті Козаків. Це вони з диктофона зуміли переписати й надрукувати цілу брошуру «Що далі?», яку я з Києва дуже швидкою мовою надиктував по телефону.

Пан Козак був добрим перекладачем у зустрічах з Михаелою Гейгер, Іреною Гейстенмайєр та іншими впливовими політиками Німеччини.

Обід у «Пластовій» їдальні.
Ліворуч від Левка Лук'яненка подружжя Володимир і Марта М'ялковські.
Ця щироукраїнська родина прислужилася збереженню українців у Німеччині завдяки активній участі у громадсько-політичному й релігійному житті.
Пані Марта — провідниця «Пласту» Німеччини,
а пан Володимир — найактивніший організатор гуманітарної допомоги Україні.

3. Відрядження до Вірменії

У березні 1990 року я став депутатом Верховної Ради України. Це давало великі переваги, бо попередню політику УГС (а 3 квітня 1990 року, коли УГС була перетворена на УРП (Українську Республіканську парію), політику УРП я міг проводити, користуючись депутатською недоторканістю, а у зовнішніх взаєминах подавати лінію УРП як лінію парламентської опозиції. Так, наприклад, у серпні 1990 року за дорученням Народної ради Верховної Ради України я зробив поїздку до Вірменії.

В обміні думками з керівництвом Вірменської республіки я виділив три проблеми: союзний договір, республіканські армії, економічні відносини.

Заклопотані майбутньою долею Вірменії, депутати казали: якщо від розвалу імперії якийсь народ і програє, то хіба що вірменський. Вірменія не має виходу до моря, з християнською Грузією відносини не дуже теплі. Азербайджан уже тепер ладен воювати з Вірменією, а Туреччина - споконвічний ворог Вірменії. Саме це багатьох депутатів змушує виступати за новий союзний договір. Вірменії потрібний союзник. Чи не могла б ним стати Україна?

Переважна думка військових політиків і перші кроки Верховної Ради України свідчать про те, що Україна у створенні своїх збройних сил має намір

іти шляхом перетворення імперських військ в республіканські, а не шляхом створення окремих, паралельних з імперськими, збройних сил, звідси витікає, що поверненню військовослужбовців, громадян України з інших республік в Україну має відповідати переведення з України військовослужбовців — громадян інших республік до тих республік. Мені не довелося агітувати вірменських керманичів. Вони цілковито за виведення вірмен з України та українців з Вірменії.

Економічні взаємини. Розширення економічної незалежності України пов'язано з подоланням колоніального характеру економічних зв'язків, за якого українські підприємства без жодних економічних підстав були пов'язані з підприємствами інших союзних республік. Раціоналізація управління економікою вимагає переорієнтації підприємств на економічні зв'язки в межах України. Підтримування зв'язків з підприємствами інших республік виправдано лишень тією мірою, якою вони мають забезпечити наші підприємства тими матеріалами і сировиною, яких Україна сама поки що не виробляє або в своїй землі не має.

Переговори з провідниками Республіканської партії Вірменії відбувалися у щирій атмосфері не тільки тому, що я сидів в одній в'язниці з провідником партії Ашотом Навасардяном, але й унаслідок однакового розуміння національних проблем та шляхів боротьби за незалежність українського й вірменського народів.

Вірменські інтелігенти виявляють великий інтерес до вивчення історії України.

4. Московська нарада **1990 року**

У кінці серпня 1990 року я входив до складу делегації Народної ради Верховної Ради України в переговорах у Москві з Демблоком Верховної Ради РСФСР з вироблення принципів взаємин між Україною і РСФСР з позицій демократичних сил обидвох держав. Нам удалося виробити документ великого політичного значення, який допоміг у листопаді 1990 року укласти договір поміж Україною і РСФСР з офіційним визнанням України незалежною державою. Для України було важливим визнання делегацією Демократичного блоку в серпні і урядом РСФСР у листопаді недоторканості кордонів обох держав.

5. Мінська нарада **1990** року

Восени 1990 року виникла ідея провести нараду представників демократичних опозиційних депутатів вищих законодавчих органів країн Балто-Чорноморського регіону: Білорусії, Естонії, Латвії, Литви, України.

Нарада відбулася 23-24 листопада 1990 року в Мінську. Я очолював делегацію Народної ради Верховної Ради України у складі: А. Бондарчука, О.Влоха, І.Деркача, Я.Дмитришина, М.Поровського, Л.Скорик, М.Швайки.

Білоруську делегацію з 9 осіб очолював Зенон Позняк, литовську з 9 осіб — В.Чепайтіс, латвійську з 4 осіб - М.Степичев. Естонська делегація брала активну участь у підготовці наради, але через виникнення надзвичайних обставин не змогла приїхати на нараду. Проте з нею підтримували зв'язок і вона вважається за присутню і відповідальну за розроблені нарадою документи.

Нарада виробила політичну заяву й резолюції про економічну співпрацю, про створення національних збройних сил та про гуманітарну співпрацю.

У політичній заяві сформульована думка про доцільність створення Балто-Чорноморської співдружності. Ось вона (у перекладі українською мовою).

ЗАЯВА
делегацій депутатських груп Верховних Рад
Латвії, Литви, Білорусі та України

Представники Верховної Ради Литви, фракції Народного Фронту Латвії, опозицій у Верховній Раді України та Верховній Раді Білорусі 23-24 листопада 1990 року в м. Мінську розглянули перспективи політичного, економічного і гуманітарного співробітництва між Балтійськими країнами, Білоруссю і Україною, а також можливості довготривалої взаємодії й координації спільних зусиль для досягнення незалежності цих країн.

Відзначаючи безперспективність подальшого існування СРСР та життєву необхідність політичної стабілізації в Балто-Чорноморському регіоні в час розпаду імперської структури, делегації заявлять про, доцільність співдружності держав цього регіону на основі визнання суверенітету кожної з них.

Делегації почали консультації з таких питань:

1. Визначення можливості міждержавних угод про політичну, економічну й гуманітарну співпрацю цих держав, а також про умови виведення радянського війська з Балто-Чорноморського регіону та створення національних збройних сил.
2. Можливість утворення робочих міжпарламентських структур для сприяння міждержавним переговорам і для обміну інформацією.

Делегації погодилися внести пропозиції до Верховних Рад своїх республік про створення консультативної комісії та продовження багатосторонніх контактів у проблемах співдружності та взаємовідносин держав Балто-Чорноморського регіону.

Делегації ухвалили резолюції про економічну співпрацю, про гуманітарну співпрацю, про підходи до будівництва національних збройних сил держав Балто-Чорноморського регіону.

Від делегації фракції Народного фронту Латвії
у Верховній Раді Латвійської республіки
:_____Михайло Степічев

Від делегації Верховної Ради
Литовської республіки
_____Віргіліюс Чепайтіс

Від делегації опозиції БНФ
у Верховній Раді Білоруської РСР
_____Зенон Позняк

Від делегації опозиції (Народної ради)
у Верховній Раді Української РСР
_____Левко Лук'яненко

Мінськ,
24 листопада 1990 року

Буквально за кілька днів, 29.11.1990 року, були підписані урядові угоди поміж Україною і Латвією та Україною і Естонією про економічне співробітництво та культурні обміни на 1991-І995 роки. -

6. Австралія (січень 1991 року)-

Січневі парламентарні вакації 1991 року я з дружиною провів в Австралії. Перебування в Австралії було так напомповане зустрічами з владоможцями країни та українськими організаціями, що місяць виявився не відпочинком, а найнапруженішою працею.

Австралію, цей далекий загадковий континент, я дивився крізь ляду літака. Австралійські міста — крізь вікна автомобіля. Поза цим більші й менші кабінети з напруженою роботою мозку в дискусіях політичного, економіч-

ного, історичного характеру; більші й менші аудиторії з промовами, спрямованими все на те ж саме: мобілізацію людей на підтримку нашої боротьби за самостійність України. І лише в проміжках - короткі розмови про життя звичайних людей, звичаї й традиції Австралії

Зліва направо: Левко Лук'яненко, Михайло Моравський, голова Союзу українських організацій Австралії, Степан Романів, голова української громади штату Вікторія, Мирослав Болюх, голова ради українських кооперативів Австралії.

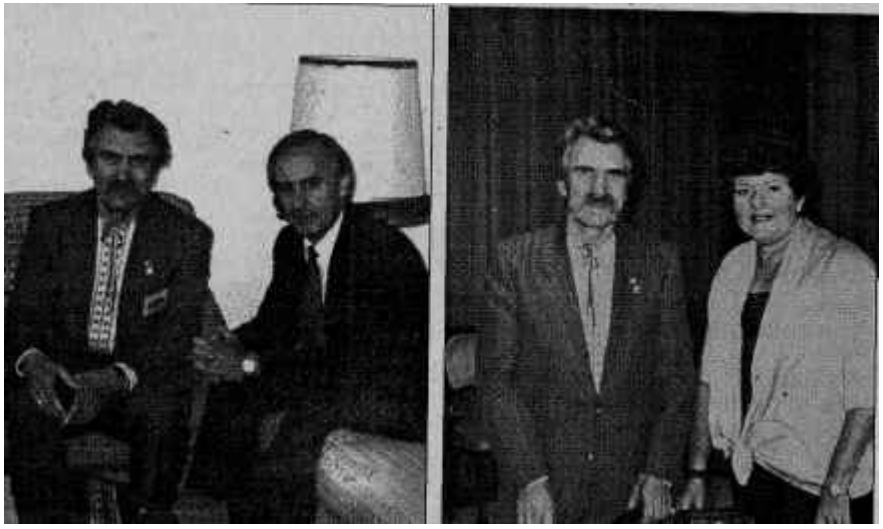

Зустріч з лідером опозиції Аланом Брауном (м. Мельборн).

Зустріч з прем'єром штату Вікторія панею Жоан Кернер.

Аделаїда. У родині щирих патріотів України Гоянів.
Зліва направо: Марія Гоян, Надія Лук'яненко, Левко Лук'яненко, Михайло Гоян.

Зліва направо: Михайло Добриденко, голова Ліги визволення України, Надія Лук'яненко, Левко Лук'ян

7. США (Вашингтон)

На запрошення СКВУ відбув у десятиденну подорож до Вашингтону й Канади для відзначення 5-ї річниці Чорнобильської трагедії, 100-ліття поселення українців на північно-американському континенті та одержання медалі свободи імені Св.Володимира.

У Вашингтоні зустрівся з конгресменом Вільямом Брумфілдом, помічником держсекретаря Куртісом Каменом, заступником держсекретаря Річардом Шифтером, доктором Паулом Робертсом. Провів бесіди в Харитидж фаундейшн, бібліотеці Конгресу США, Національному інституті в міжнародних справах Республіканської партії, в міністерстві оборони та ще в декількох організаціях.

Вашингтон, 28 квітня 1991 року, демонстрація до посольства СРСР з протестом проти Чорнобильської трагедії. Ліворуч від Левка Лук'яненка — Аскольд Лозинський. Праворуч позаду: Богдан Футей, член федерального суду США, поруч Мазуркевич і Ніна Строкатова.

Канада (квітень-травень 1991 р.)

Палац Мейпл Ліф Гарден. Всеукраїнський здвиг, присвячений п'ятій річниці Чорнобильської трагедії та. 100-річчю поселення українців на американському континенті. Мені вручили медаль імені Св. Володимира «Борцям за волю України». Я виступив з промовою.

У Канаді провів переговори з Родні Ірвіном, генеральним директором бюро у справах Східної Європи й СРСР Міністерства закордонних справ, членами парламенту Свендом Робінсоном, Лойдом Аксворсі, Стівеном Попроські, Джесі Флісом, Джоном Бослі.

Зустрічаючись з представниками всіх трьох властей (законодавчої, виконавчої, судової), я цікавився їхнім ставленням до боротьби України за самостійність. І завжди прагнув зробити з них друзів нашого руху до свободи та намагався спонукати їх чимшвидше відкрити в Києві свої консуляти.

Більшість політиків США і Канади, з якими мені доводилося говорити, з великою симпатією ставляться до нашої боротьби за незалежність. Тих же, які виступають проти, можна поділити на дві групи.

5 травня 1991 року. Торонто, Канада. Зліва направо: Василь Верига, генсек СКВУ, . Юрій Шимко, президент СКВУ вручає медаль імені Св. Володимира Левку Лук'яненку, доктор Микола Кушпета.

Перша — це люди, які вважають, що у разі зникнення СРСР нікому буде повертати борги західним країнам. А позаяк вони не хочуть втратити гроші, то ліпше нехай збережеться СРСР, бо він узяв гроші, він їх і поверне. Гроші, таким чином, важливіші за свободу поневолених народів.

Друга група — це політики, які глибоко переконані в тому, що російський імперіалізм такий агресивний і нелюдський, що він не зупиниться перед застосуванням будь-якої зброї для утримання України (та інших колоній) під своїм пануванням, того націоналістичний рух в Україні несе в собі небезпеку для всього світу. Послаблення централізації послабить контроль за величезним арсеналом атомної зброї, а на випадок поділу його між 15-а республіками в багато разів збільшиться небезпека атомної війни. Того задля збереження миру хай збережеться Радянський Союз з його колоніальною рабською системою. Життя дорожче свободи — ось гасло цих людей.

Першій групі супротивників свободи України я казав, що Україна — європейська країна, а українська нація — цивілізована нація, і ми, виходячи з СРСР і успадковуючи його частину, успадковуємо його борг у відповідній пропорції, і сплатимо його західним країнам.

Другій групі супротивників української свободи пояснював, що реально мова не йде про поділ атомної зброї поміж усіма 15-а республіками, бо до виробництва цієї зброї мають відношення три-чотири республіки, а не 15. По-друге, зникнення Союзу РСР змінює глобальну геополітичну ситуацію і порушує питання про скорочення і знищення атомної зброї загалом, причому, звісна річ, під міжнародним контролем. По-третє, позаяк розвал Союзу обумовлений і політичними, і економічними факторами колосальної потужності, то сили, що демонтують імперію, будуть постійно зростати, а отже, будуть спроможні робити його мирним, тобто регульованим способом. А це означає, що не буде в природі такого одного дня, коли б атомна зброя опинилася без контролю. І ще одна істина, що відома мені з психології: коли мова йде про смерть, тоді тільки дуже й дуже мало хто спроможний іти на неї. З огляду ж на майже цілковиту неможливість групового самогубства

можна з певністю твердити, що російські імперські політики не зможуть застосувати атомну зброю для утримання України в своїй владі, тому наша боротьба за звільнення України не збільшує небезпеки атомної війни.

Загалом ця і подібна аргументація справляла враження і часто противники нашої свободи під впливом нової для них інформації ставали нашими друзями.

8. Бельгія

Улітку (29.06—5.07.1991 р.) на запрошення Секретаріату Інтернаціоналу християнської демократії Брюссель відвідала делегація у складі шістьох осіб: трьох депутатів Верховної Ради України — Богдана Котика, Левка Лук'яненка (керівник делегації), Олеся Шевченка, редактора львівської газети «За вільну Україну» Василя Базіва, заступника голови Львівської обласної ради Івана Геля й голови Української селянсько-демократичної партії Сергія Плачинди.

Делегація Провела всебічні переговори з керівництвом Інтернаціоналу християнської демократії та мала зустрічі з президентом сенату Франком Своленом, директором східно-європейського бюро європейського економічного співтовариства Паблом Бенавідесом, з президентом Бельгійського

Брюссель. Українська делегація. Зліва направо:
Сергій Плачинда, письменник, голова Української селянсько-демократичної партії,
Ростислав Демчук, бельгійський українець, член УРП, журналіст,
Іван Гель, заступник голови Львівської облради,
Олесь Шевченко, народний депутат Верховної Ради України, секретар УРП,
Богдан Котик, народний депутат Верховної Ради України,
Зенон Коваль, перекладач,
Левко Лук'яненко, народний депутат Верховної Ради України, голова УРП,
Брайян Палмер, заступник Генерального секретаря
Інтернаціоналу християнської демократії,
Михайло Демид.

Літо 1991 року. Зліва направо: Федір Сметанко, Юрій Шухевич, Левко Лук'яненко, Йосип Лесів, керівник Бельгійської групи сприяння УГС, Михайло **Демид.**

парламенту Чарльзом Фердінандом Нотомбом, Президентом групи народних партій в Європарламенті Єгоном Клепшем та деякими іншими видатними політиками Європи.

Українська делегація взяла участь у конференції на тему «Європейська безпека і оборона», що була організована в Європарламенті з участю Генерального секретаря НАТО М.Вернера та Генерального секретаря Західно-Європейського союзу Ван Акелена,

Я виступив на конференції з доповіддю на тему «Концепція створення збройних сил України в процесі дезінтеграції СРСР». Доповідь викликала жвавий інтерес і наступні коментарі в засобах масової інформації.

Делегація провела зустрічі з керівництвом федерації Бельгійських підприємців, з Генеральним секретарем Всесвітньої конфедерації праці та відвідала українські громади в Брюсселі, Генку, Льєжі.

У час переговорів у Брюсселі з керівництвом Інтернаціоналу християнської демократії я з Олесем Шевченком від імені Проводу УРП подали заяву на вступ УРП до цього Інтернаціоналу. (Восени 1991 року нам повідомили рішення про прийняття УРП до ІХД).

9. Київська нарада

Коли Б.Єльцин висловився в тому дусі, що кордони між Україною і Росією можна буде переглянути, і в Україні знялася хвиля обурення, з Москви терміново прилетіла делегація на чолі з Руцьким. До делегації входило чотири депутати Союзу РСР і депутати РСФСР (Собчак, Явлінський).

До складу української делегації входили представники різних політичних сил, в т.ч., наприклад, такий чоловік, як Олександр Мороз.

Після вступного слова голови делегації, Голови Верховної Ради України Леоніда Кравчука, та промови Голови Народної Ради Верховної Ради Ігоря Юхновського, Кравчук надав слово мені. Я виступив з прямим викладом

позиції національно-визвольних сил України в питанні про політичний статус України та взаємини України з Росією, відкинувши геть всі пропозиції російської делегації про створення російсько-української федерації, конфедерації чи будь-якої іншої форми міждержавних союзів, підкресливши, що всі вони неминучо обмежуватимуть незалежність України. «Наша мета — повна незалежність, — заявив я. — І ніщо інше нас задовольнити не може».

Нарада виробила ком'юніке, що підтвердило непорушність українсько-російських кордонів. У цьому російська делегація відступила. Ми відступили в тому, що погодилися на спільну координацію крупномасштабних економічних заходів та інформування про значні військові рішення.

За довгим столом у кімнаті Верховної Ради по один бік сиділа українська делегація, по другий — російська. Біля будинку Верховної Ради — тисяч із тридцять завзятих киян!

Виступив кожен член російської і кожен член нашої делегацій. Усі до єдиного члени нашої делегації зайняли чітку проукраїнську позицію. Кожен виступ з нашого боку столу добавляв атмосфери поділу на «Ми» і «Вони», «Україна» і «Росія». Протилежні інтереси окреслювали нас як окремі протилежні сили, а позаяк українська делегація представляла всю Україну, то в затятому відстоюванні її інтересів перед посланцями Росії зростало почуття відповідальності за майбутнє України та усвідомлення відповідності нашої поведінки історичній місії речників української нації. «Ми» і «Вони». «Ми» — хто виходить з рабського колоніального стану і формується в самостійну міжнародну силу, здужаємо зараз не піддаватися Руцькому та всій його імперській команді, а вперто формулюємо свої окремі українські інтереси.

Єдність нашої делегації поміж себе, єдність делегації з морем людей на Радянській площі перед будинком Верховної Ради, чітке висловлення на вищому державному рівні своїх українських інтересів перед Росією — о, чи це не вставання з колін нещасної поневоленої нації! Далебі, справді в моєму житті одна з небагатьох зоряних годин великого щастя!

10. Європейський круглий стіл **13—15.04 1992** року у Відні

Ідея проведення європейського круглого столу мала на увазі захист прав людини та національних прав народів на основі залучення до конференцій все ширшого кола держав, що з розвалом соціалістичного табору виходили на шлях самостійної політики. Ці держави потребували обміну думками й допомоги з боку старих демократичних держав, а останні, зі свого боку, намагалися використати свої можливості й авторитет для послаблення суперечностей боротьби, а то й війни поміж нових держав.

На попередніх двох конференціях європейського круглого столу Україна не була представлена. Круглий стіл у Відні на кораблі «Моцарт» 13—15 квітня 1992 року — це третя конференція. Між другою та третьою конференціями європейського круглого столу Україна стала самостійною державою і тепер мала вперше взяти участь у діяльності цього форуму.

Я не знайомився з діяльністю попередніх конференцій і не планував їхати до Відня. Пропозиція виникла раптово, я мерщій купив авіаквиток і ще з двома депутатами, що мали окрему справу в Австрії, прилетів до Відня.

У Відні нас зустрів український посол Юрій Костенко, до мене приєднався для допомоги працівник нашого МЗС Фіялко, вся група розділилася на дві частини і я з Фіялком рушили у напрямку пароплава «Моцарт».

Квітень 1992 року. Віденський круглий стіл.
Праворуч від Левка Лук'яненка — п. Колоколов, представник Російської Федерації.

На пароплаві столи були поставлені великим колом, дбайливі господарі заготовили табличку з написом «Ukraine» і «Україна» посіла своє повноправне місце в колі інших європейських держав. У цьому колі з'явилася вперше!

Мій виступ, слава Богу, було заплановано на другий день роботи конференції і я мав час для ознайомлення зі змістом попередніх конференцій та на підготовку до виступу.

Я сидів поруч із представником Росії. Незважаючи на значні розбіжності в підходах до окремих важливих питань, наприклад, в оцінці політики сербів щодо інших народів колишньої Югославії, ми стоїчно витримали чемний тон наших сусідських взаємин.

Конференція дала можливість активно задемонструвати позицію України познайомитися з багатьма провідними політиками Європи, провести дві прес-конференції та відбути цікаві зустрічі з віце-канцлером Австрії головою Австрійської Народної партії паном Ерхардом Бусеком. 30 квітня 1992 року пан Е.Бусек надіслав мені листа, в якому зокрема писав: «Нам дуже приємна ваша участь і особливо ваш вклад у нашу конференцію. Для нас дуже важлива ваша точка зору, ваші ідеї та ваші плани на майбутнє. Ми високо поціновуємо факт, що ваша країна представлена на конференції, бо Європейський круглий стіл без вашого вкладу був би неповний!»

Отже, самостійна Україна стала вагомим фактором європейської політики

Через два тижні я дістав дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного посла та призначення на посаду українського посла в Канаді 3 кінця травня 1992 року починається дипломатична служба в Канаді яка далебі заслуговує на окрему книжку. Дастьбіг, знайду час її написати.

Оттава, 17.07.1993 року

РОЗДУМИ ПРО УКРАЇНУ З КАНАДИ

КІЛЬКА УРИВКІВ ІЗ ІНТЕРВ'Ю

1

«ПОДОЛІЯ» — Ви, шановний пане Посол, потрапили одразу, як кажуть в Україні, з Івана в пана. Це що: щаслива доля, збіг обставин, чи потреба часу? Я, як і всі в Україні, знаю, що Ви до цього готувались все своє свідоме життя. Розкажіть, будь ласка, як ішла та «підготовка».

Лук'яненко — Ви кажете, що я потрапив з Івана в пана. І те, що далі пишете, суперечить першому реченню. Заперечувати Ваші слова: «попав зразу... з Івана в пана»? Але Ви самі далі кажете, що я до цього готувався усе своє свідоме життя. Отже, це і є моя відповідь — готувався усе життя. Готувався не до посольської посади. Готувався змолоду до боротьби. І в майбутньому бачив не посольську посаду, а могилу в степу. Я залізно вірив у справедливість боротьби і неминучість краху імперії та свободи України, але в мене не було такої твердої віри, що я дійду до дня свободи. І моє завзяття походило не від жадоби посольського крісла, а від козацького:

А чи пан, чи пропав —
двічі не вмирати,
Гей нумо, браття, до зброї!

Щоб не тільки мати шаблю, але й відточити розум, вступив на юридичний факультет Московського університету. Після Москви поїхав до Західної України створювати підпільну партію. За створення Української робітничо-селянської спілки засудили й вивезли з України.

Завдяки психологічній установці «А чи пан, чи пропав...» витримав 15 років катувань у тюрмах і концтаборах, але не розчарувався в людях і не зненавидів їх, хоч і гірко, ой, як гірко було дивитися на похилених рабів, що покірно тягнули ярмо і зрікались батьківської мови. Звільнившись, знову створював організацію. І знову — 15 років неволі далеко від України.

За гратами й колючим дротом я» кидав лопатою вугілля, різав ножівкою метал, вертів гайки, лагодив електрообладнання, а у вільний час читав історію, філософію, народознавство та прагнув і себе й інших перетворювати з солдатів на генералів. Наскільки кому це вдалося, залежало від багатьох, чинників, але згадана настанова була теоретично усвідомлена, а не якась випадкова.

Що стосується дипломатичної діяльності, то, по-перше, у свій час я вивчав міжнародне право, а, по-друге, дипломатична праця — це вид політичної діяльності* яка з юначих літ стала моєю долею.

«ПОДОЛІЯ» — В колишньому Радянському Союзі ми любили фантазувати, мріяти, заглядати у майбутнє. Що ж, це притаманно кожному здоровому глуздові, але не так, як тим мрійникам із Кремля. Давайте і ми з Вами помріємо, ми ж — живі люди, ще й не позбавлені почуття гумору, це риса всіх українців. Якою Ви, Вельмишановний Посол, бачите Україну в недалекому майбутньому, скажімо, в 2000 році?

Лук'яненко — До 2000 року Україна підійме життєвий рівень свого населення значно вище, ніж Росія (яка на той час буде без Татарстану, Мордови, Чечні та інших колоній), відчутно зросте гордість за належність до української нації і всередині України. Всі ті, хто в добу лихоліття і приниження України, відцурались її, згадають про свій український рід і повернуться. А за межами сучасних адміністративних кордонів України на українських етнічних землях почнеться відродження української мови й культури з широким рухом до спільного життя єдиним українським національним ритмом.

Героїзм і мученичество за волю України, видобуті з-під брехливого ворожого намулу, стануть невичерпним і незрівнянним джерелом натхнення і гордості за своїх дідів-прадідів, витравлять з покалічених душ комплекс неповноцінності та прищеплять упевненість у талант і здібності українців. Письменники, художники, кіно-театральні митці відтворять витончений позитивний ідеал українця, який вже не сирота в Бога, а справжній господар на своїй землі, що твердо і впевнено йде своїм власним шляхом і в своїй власній національній сутності.

Значно поліпшаться екологічні умови проживання і, внаслідок масових оздоровчих заходів, припиниться фізична деградація, почнуть народжуватися дужі діти і помітно стануть покращуватися расові показники української нації.

Господь дав нам родючу землю і добрий клімат. Поліпшення суспільної атмосфери та матеріальних достатків дасть можливість відновити нашу націю і тоді, поєднавши дуже покоління з багатою землею, Україна почне переможний рух до вершин людської, передової науки, техніки та всіх духовних надбань.

24 грудня 1992 року ***Із розмови з Юхимом КРАСНОШТАНОМ, власним кореспондентом по Канаді «Подоли» (газети Вінницької обласної державної адміністрації)***

2

— По-різному, пане Левку, сприйняли в Україні й діаспорі-призначення вас амбасадором. Одні вбачали в цьому свідоме бажання «послабити» демократичні сили в Україні, зокрема УРП — першу опозиційну партію в Україні, інші, усвідомлюючи важливість для утвердження нашої молодої державності налагодження міждержавних стосунків, відчули «внутрішню згоду», що до великої і впливової Канади призначено гідну такої місії людину. Посутніше кажучи, розходження виявилися в тому, де «сьогодні Україна

більше потребує Лук'яненка: на терені внутрішньої чи зовнішньої політики?».

— Справді, мій відхід од активної політичної діяльності можна по-різному зрозуміти. Насамперед хочу сказати, що призначення це не відбулося всупереч моїй волі, що пішов я сюди сам, пішов з бажанням. Я розглядаю нинішнє становище України як таке, що вже являє собою нормальне зростання нової держави. Раніше ми в Україні боролися за різноманітні права, за свободу слова, друку, створення політичних партій тощо. Ми досягли цього. Потім проголосили самостійність і почали будувати державу. Тоді ця боротьба в Україні мала величезне значення, і я нікуди їхати не міг. Але. у 1992-му Україна вже щось має позаду, вона «оформлюється» як самостійна держава. Основні сили в Україні виступають за самостійність. Навіть «соціалісти» Мороза — існуючі сили вже неіснуючої компартії — прийняли ідею самостійності й не виступають проти неї. Інша річ, що є у нас «п'ята колона» і різні «перевертні», котрі хотіли б зруйнувати нашу державність, знову кинути Україну в рабство Росії. Та все ж, коли говорити про внутрішні сили, то великої загрози нашій незалежності немає.

. Таким чином, Україна, ставши на шлях будівництва самостійної держави, потребує тепер і виходу у зовнішній світ. Так само, як створення власного війська, прикордонної і митної служб, становлення дипломатичної служби — процес закономірний і надзвичайно важливий у державотворенні. Усі попередні роки був я на «передньому краї», робив найпотрібніше. Сьогодні такою нагальною необхідністю є робота на створення дипломатичної служби для захисту національних інтересів уже на зовнішній арені. Розуміючи таке завдання України, я й погодився піти на дипломатичну службу.

— Діяльність посольства і загалом становлення українсько-канадських відносин тісно пов'язані з присутністю в Канаді численної української, громади. Добре, що ми — Україна і діаспора — знайшли одне одного в останні роки. Одначе період «захопленого взаємовідкриття», романтичний «медовий місяць», період взаємної ідеалізації, здається, минає. А який же період настає в стосунках «двох Україн»?

— Період романтичного уявлення минає і люди навертаються до реальності. Є кілька причин цієї романтичності. На Україні вважалося, що в Канаді всі блага «падають з неба», що діаспора — це «бездонне дно», що вона може давати Україні скільки завгодно коштів. Але коли почали частіше приїжджати наші люди, то побачили: все, що мають канадські українці, — підсумок важкої-важкої праці. До того ж не одно-дворічної: українці живуть тут уже сто років, і те, що вони тепер мають, — це набуток кількох поколінь. Ніщо само собою тут не дається. Тож не треба думати, що ці люди даватимуть і надалі. Тут не Божий рай і не оте «бездонне дно»...

Щодо канадських українців, то вони тривалий час, не знаючи, вважали, що люди з України не досить освічені. Тепер приходить усвідомлення, що українці в Україні мають високий рівень знань, що робітничі сили в Україні дуже кваліфіковані. Вони бачать: приїздять спеціалісти з України — і

прекрасно знають комп'ютер, приїздять фермери — і прекрасно знають техніку... А відтак — розуміють, що Україна не «дикунська країна», а давня цивілізована країна, яка лише в результаті окупації була «наглухо» заорганізована, а тепер опинилася у стані дезорганізації.

Але розчарування таки приходить, і ось чому. Коли, після попередніх домовленостей відносно взаємовигідних справ бізнесу, канадська сторона починає виконувати ці домовленості, то вона вірить, що й на Україні виконують договори. Але з України навіть не відповідають на запити і пропозиції! Звідси пишуть один раз, пишуть другий, третій (!), а з України — нічичирк (!). Постає запитання: навіщо домовлятися і хто такі українці, і чи варто з Україною починати усі ці справи, — може, краще з Тайванем чи Китаєм, там також дешева робоча сила, але там тільки й чекають пропозицій і «згоди» від канадських бізнесменів? Отже, настає розчарування. Любов до України є великою, але цю любов тепер дуже часто вбивають в нашій Україні. Нещодавно в Монреалі мені зі сльозами (!) на очах говорив віце-президент одного з найбільшим у світі банків Тарас Дідусь: «Допоможіть нам д о п о м о г т и вам в Україні!». Хочу, щоб були ми людьми і розуміли,, що коли сьогодні нам ще подають руку, то завтра її можуть вже не подати. Якщо ми хочемо взаємодіяти, то повинні не «взаємно балакати», а таки взаємно діяти!

18 вересня 1992 року,
Оттава, Канада

Із розмови з Сергієм КОЗАКОМ,
спецкором «Літературної України»

3

— Шановний Левку Григоровичу, в цілому з канадської сторони відчувається прихильність до України?

— Так. Я хотів би зупинитися на кількох моментах. По-перше, Міністерство закордонних справ Канади заснувало програму, розраховану на країни колишнього Союзу, яку назвало «Трансфорс». В перекладі це означає загін спеціального призначення. Прошу не плутати з військовим терміном. Президентом загону є Пол Фейдер — людина, яка безпосередньо відповідає за зв'язки з Україною. Цією програмою передбачено широку підготовку фахівців для України: для роботи в державних установах, приватизованих підприємствах, фінансистів, банківських працівників тощо. Отже, мова йде про спеціальну підготовку людей до приватної економічної діяльності й удосконалення керівництва державними та іншими структурами.

Програма розрахована на 1991-1993 роки. Виділено на її здійснення 15 мільйонів канадських доларів. Є кілька ентузіастів, які хотіли б запровадити її в Україні, зокрема професор Б.Кравченко. Але в Києві зустріли його без ентузіазму. Таким чином за цією програмою мало що робиться для нас. Хіба що проходять підготовку 45 фермерів з України.

Під час приїзду в Канаду члена Президії Верховної Ради України В.Пилипчука ми визначили, що має робити українська, а що канадська сторона для подальшої реалізації згадуваної програми.

Недавно в Украшу поїхала з Канади група в кількості 34 чоловік для вивчення наших проблем. Йдеться про заснування у нас інституту менеджменту. Я мав розмову з деякими членами делегації. Отже, з одного боку, в Києві має утворитися інститут менеджменту, з другого — за окремими договорами з інститутами, університетами, коледжами Канади готуватимуться різні фахівці для нас. А «Трансфорс» буде фінансувати це з фонду в 15 мільйонів доларів.

Канадське керівництво ставиться до України прихильно. І якщо ми добре організуємо згадувану справу, кошти Канада може збільшити. Якщо ж не зможемо використати виділені гроші, їх просто заберуть.

Я, як посол, бачу своє завдання в тому, щоб активізувати відповідні українські установи в напрямку організації використання цих коштів.

Недавно в Києві перебувала делегація в кількості 60 чоловік на чолі з міністром зовнішньоекономічної діяльності і відносин паном Вільсоном. Це дуже серйозна людина. З Києва делегація повернулася з добрими враженнями. Але з українського боку потрібно більше діловитості. На жаль, у нас багато тих, хто веде переговори, але не відомо, хто приймає рішення. Оця наша неоперативність і невизначеність якоюсь мірою стримує розвиток відносин із Канадою.

Є ще одна проблема. Саме керівництво «Трансфорс» весь час наголошує: на перше місце воно ставить підготовку менеджерів, функціонерів державних установ. Причому бажано вищого рівня. Вони хотіли б зробити більш перспективним рівень не міністрів, а трохи нижчого республіканського ешелону, від якого багато чого залежить. Вони пропонують готувати для нас цю категорію людей.

Повчитися в канадців є чого. Але виникають і нюанси, які Маємо оцінювати об'єктивно. Я зав'язав листування з одним із фермерів, які навчаються в Канаді. За його оцінкою програма підготовки не відпрацьована. Нею передбачена дуже коротка теоретична підготовка, а потім слухачів відправляють до фермерів просто працювати. В Канаді вважають, що наші люди нічого не вміють. Але ж вони вміють добре працювати, а ось. власне фермерства не вивчають.

— Якими Ви бачите українсько-канадські ділові зв'язки?

— Перспектива добра.

15 вересня 1992 року, Оттава, Канада

Із *розмови з М.МЕЗЕНЦЕВИМ, спецкором «Сільських вістей»*

ШАНОВНІ УКРАЇНЦІ КАНАДИ!

Навесні 1992 року було вирішено питання про призначення мене на посаду посла до Канади. У той час я був Головою Української республіканської партії, депутатом Верховної Ради, членом Конституційної Комісії і членом Комісії у справах законодавства й законності.

Комуністична більшість після шоку поразки заколоту 19-22 серпня 1991 року почала потроху оговтуватися, але здавалося, що загалом Україна, хоча й болісно, але все-таки зміцнюватиме свою державність, отже критичний момент минув і того можна їхати з України для створення посольства в далекій Канаді.

У травні я виїхав до Канади і з вашою фінансовою і фізичною допомогою приступив до створення амбасади.

В Україні тим часом комуністи набирали все більшої сили. Демократи, турбуючись про захист молодої держави від зовнішньої загрози, пішли на примирення з номенклатурою далі, ніж було необхідно, внаслідок чого склалася унікальна ситуація: в революційний час Україна стала на шлях надповільної еволюції. Це була помилка. Вона повністю розв'язала руки партократії і та почала гальмувати обновлення суспільства і по суті цілковито відмовилася від приватизації економіки, що повело до ще більшого поглиблення кризи старої економічної системи. Під осінь 1992 року це всі відчули і під тиском національно-демократичних сил уряд Фокіна був повалений.

Новий голова уряду п. Кучма сформував уряд з невеликою участю демократів і своїми прямими й рішучими заявами про боротьбу з мафією, про роботу над планами малої й великої приватизації та деякими практичними кроками дав підставу думати, що його уряд справді виведе українську економіку з кризи.

Нашому посольству стало легше працювати.

У час існування уряду Фокіна слова дипломатів про необхідність розширення економічних зв'язків Канади з Україною зустрічали в офіційних колах відповідь: кому допомагати, з ким розширювати підприємництво? У вас же 5% приватного сектору, а державний сектор, що становить 95% економіки, у руках тих, хто вміє націоналізувати, а не вести підприємницьку діяльність! Створіть приватний сектор і тоді будемо розвивати підприємництво з Україною, а до того ми не хочемо ризикувати!

Після перших рішучих кроків уряду Кучми у напрямку приватизації, дипломати здобули підставу для аргументації своїх закликів до розширення українсько-канадських економічних взаємин.

З часом, проте, виявилася вся соціальна обмеженість уряду Кучми: представляючи інтереси колишньої комуністичної номенклатури, він не спроможний переступити через свої кастові інтереси і почати приватизацію.

Верховна Рада 1991 року ухвалила низку відносно добрих економічних законів, одначе 1992-й і особливо 1993-й рік показали, що вона не хоче втілювати їх у життя — егоїстичні інтереси виявилися сильніші за інтереси народу.

Президент не використав своїх повноважень для того, щоб державна машина самостійної України почала працювати в дусі розв'язання нагальних національних потреб.

З України до Канади доходили сумні вістки про неспроможність владних структур децентралізувати економіку і передати її у власність приватних підприємців, про стару звичку виплачувати гроші тим, хто їх не заробив, а звідси — безупинне збільшення інфляції, поглиблення економічної кризи й зубожіння народу.

Цього року Господь дав нам небувалий урожай, але за умов повної глухоти влади до потреб народу та її безпорадності навіть цей дар Господній викликає не тільки радість, але побоювання і сум, бо скільки б не потрапляло до її рук, у неї все десь діваєтся, немов вода в піску.

Наш народ упродовж усіх років перебудови виявляє витримку і терпіння. Цим терпінням номенклатура довго зловживала і тепер довела Україну до жалюгідного стану, останнім свідченням чого є ганебні поступки нашому історичному ворогові — російському імперіялізмові — в Криму.

Посольство України в Канаді сумлінно працювало і утверджувало Україну в канадських політичних колах та серед дипломатичного корпусу в Оттаві, чимдуж допомагало ентузіастам українського і неукраїнського походження започатковувати підприємства в Україні, передати медичну допомогу, знання і досвід Україні, нав'язати наукові і культурні зв'язки, розширити інформаційні можливості для кращого ознайомлення канадців з Україною і українців з Канадою.

І на початковій стадії організації посольства, і в усій наступній діяльності українська діаспора надавала й надає велику допомогу посольству.

Ви, шановні краяни, не тільки надали будинок для амбасади, резиденцію для посла і приміщення для Генерального консульства в Торонто, ви знайомили дипломатів з канадськими політичними і економічними умовами та інтересами, ви допомагали організовувати зустрічі з федеральними і провінційними урядовцями, організовували для нас семінари з участю канадських політиків і підприємців, запрошували нас на різні зустрічі з вами, зрештою, переважно оплачували витрати на ці поїздки.

За п'ятнадцять місяців нашої спільної діяльності Канада значно розширила знання про Україну і тепер менше канадців плутають поняття «Україна» й «Росія», а самі дипломати набули знання, і в українські міністерства передали інформації, що значно допоможуть у майбутньому провадити різні політичні й економічні справи задля блага обидвох країн.

Останнім часом подальший розвиток канадсько-українських взаємин далебі починає все більше натикатися на неефективність державних структур в Україні.

Зміцнення амбасади і розширення її діяльності — це важлива справа: треба, щоб цей періферичний орган державного тіла був роботящий і міцний, але коли саме тіло захворіло, необхідно лікувати його.

За півтора року життя в Канаді я об'їздив більшість провінцій, познайомився з українськими громадами десятків міст і придбав багато друзів. Мені хотілось би продовжувати з вами дружбу і співпрацю. Проте події в Україні останнього півроку все частіше стають перед моїм зором трагедією 1922 року.

А коли прем'єр-міністр України заявив, що він не бачить іншого виходу з енергетичної кризи, як підписати з Росією і Білоруссю економічний союз, мара 1922 року не полишає мене ні вдень, ні вночі. Як можу я далі залишатися в Канаді, коли над нашою свободою нависла така смертельна загроза?!

Прем'єр-міністр не бачить іншого виходу, окрім залізти в московське ярмо!

Дорогі мої краяни!

Я, Левко Лук'яненко, що маю дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного посла України, звертаюся до вас не як посол, але як українець до українців: Україна в небезпеці — рятуймо її! Номенклатурна комуністична влада, перейшовши 24.08.1991 року на бік ідеї самостійної України, виявилася неспроможна перетворити соціалістичну централізовану командно-адміністративну економіку в приватну ринкову економіку і підвела Україну до смертельно-небезпечної грані, за якою є смерть усіх наших надій на створення сильної і заможної самостійної України.

Зупинімо Україну перед цією гранню!

Демократичні сили вимагають від Верховної Ради призначити вибори нового складу Верховної Ради на березень 1994 року. Вони доможуться нових виборів.

Наше завдання: допомогти демократам провести до наступного складу Верховної Ради не менше 51% депутатів від національно-демократичних сил.

Наступні вибори — це та грань, яка поділить нашу національну долю на два різні шляхи: якщо ми не наберемо 51% і більшість буде номенклатурна, то Україна потрапить в морок нового 1922 року; якщо ми наберемо 51%, то тоді буде сформований уряд з діячів демократичного табору, що швидко здійснить економічні реформи, виведе Україну з кризи і почне справу великого відродження нації.

Ви надали були патріотичним силам великої допомоги в період підготовки до референдуму 1 грудня 1991 року. Надайте її ще раз!

Україна наближається до других виборів.

Перші більш-менш демократичні вибори до Верховної Ради 4 березня 1990 року дали нам приблизно 28% місць. Відповідно до загальної закономірности розвитку другі вибори в Україні значно збільшать відсоток патріотів і зменшать відсоток номенклатури. Це означає, що завдання добитися більшості в наступному парламенті України є цілком реальне. Але позаяк відстань від 28% до 51% доволі значна, то допомога не може прийти сама по собі, без серйозного напруження сил.

Боротьба за місця в новому парламенті буде запекла. Вона вже починається. Різні сили вже обдумують свою стратегію і обмірковують можливі кандидатури.

Попереду шість місяців.

Ставка у цій грі капітально велика: розвал економіки, параліч державних структур, колоніальне ярмо і поступова загибель нації або швидкі реформи, зупинення інфляції, вихід з кризи, зміцнення держави і швидке національне відродження.

З огляду на надзвичайність історичної ситуації я, по-перше, не можу залишитися в Канаді і їду в Україну, по-друге, незалежно від характеру взаємин між проводами **УРП,** КНДС і РУХу

закличу

піти на створення спільної передвиборчої коаліції, щоб об'єднати зусилля для перемоги спільних кандидатів над відпоручниками номенклатури, по-третє, закликаю вас, мої канадські побратими, усіма силами допомогти врятувати самостійність України.

Оттава, 20.09.93 Левко Лук'яненко

ДОДАТКИ

З А Т В Е Р Д Ж У Ю
Генеральний прокурор України
_____В.І.Шишкін

«15» жовтня 1991 року

В И С Н О В О К

відносно Лук'яненка Л.Г. по матеріалах кримінальної справи № 55621

ЛУК'ЯНЕНКО Лев Григорович, 24 серпня 1927 року народження, уродженець с Хрипівки Городнянського району Чернігівської області, до арешту проживав в м. Глиняни Львівської області, де працював адвокатом юридичної консультації Глинянського району.

20 травня 1961 року судовою колегією в кримінальних справах Львівського обласного суду був засуджений за ст.56 ч.І та ст.64 Кримінального кодексу Української РСР до вищої міри покарання — розстрілу.

Ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного суду Української РСР від 26 липня 1961 року міра покарання змінена на 15 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії.

Згідно вироку, Лук'яненко Л.Г. звинувачувався в «створенні ворожої націоналістичної організації «Українська робітничо-селянська спілка» з метою боротьби проти радянського державного ладу, КПРС, її марксистсько-ленінської теорії та відокремлення Української РСР від Союзу РСР і утворення «самостійної» України».

Аналіз матеріалів свідчить про те, що дії Лук'яненка Л.Г. не могли бути кваліфіковані як зрада Батьківщині за ст.56 ч.І та ст.64 КК УРСР, оскільки в кримінальній справі відсутня сукупність доказів, які б підтверджували обгрунтованість притягнення його до відповідальності за інкримінований злочин.

Отже, на Лук'яненка Левка Григоровича поширюється дія Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 року.

Лук'яненко Л.Г. був заарештований 21 січня 1961 року, а звільнений — 21 січня 1976 року. Під вартою він утримувався та знаходився в місцях позбавлення волі 15 років.

Зараз Лук'яненко Л.Г. проживає за адресою: 225206, Київська область, Києво-Святошинський район, с Хотів, вул.Садова, 20.

В.о. начальника Слідчого управління
Служби національної безпеки України
полковник юстиції

_____В.І.Пристайко
підпис

Начальник відділу по нагляду за слідством
в органах держбезпеки Прокуратури України
державний радник юстиції 3 класу

_____П.Г.Кушнір
підпис

3 жовтня 1991 року

Прокуратура України
252601, м. Київ-11, Різницька, 13/15

16.10.91 № 13-1784-61

Д О В І Д К А
про реабілітацію

Гр. Лук'яненко Левко Григорович

Рік і місце народження — 1927 р. с.Хрипівка Городнянського району Чернігівської області

Місце проживання до арешту: у 1961 р. — м.Глиняни Львівської області, у 1977 р. — м.Чернігів

Місце роботи до арешту: у 1961 р. — адвокат юридичної консультації Глинянського району, у 1977 р. — електрик Чернігівської обласної дитячої лікарні. .

Коли, яким судом, до якої міри покарання засуджено: 20 травня 1961 р. Львівським обласним судом за ст.ст.56 ч.І, 64 КК УРСР до вищої міри покарання — розстрілу.

Ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР від 26 липня 1961 року міра покарання змінена на 15 років позбавлення волі.

20 липня 1978 р. Чернігівським обласним судом за ст.62 ч.2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі, з засланням на 5 років.

Заарештовано: 21 січня 1961 р., звільнено: 21 січня 1976 р. Утримувався під вартою 15 років.

Вдруге заарештовано: 12 грудня 1977 р., звільнено: 9 грудня 1987 р. Утримувався під вартою 9 років 11 місяців 27 днів *.

На підставі ст.1 Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 року гр. Лук'яненка Левка Григоровича по обох кримінальних справах реабілітовано.

Старший помічник Прокурора України
_____П.Г.Кушнір
підпис

* Тут неправильно. 9 грудня 1987 року мене вивезли з Кучино до Пермської в'язниці і повезли до заслання через пересильні в'язниці.- У всіх в'язницях мене тримали в карцерних камерах. З останньої в'язниці (Парабельської) мене ЗО січня 1988 року посадили в літак, що летів до села Березівки. У Березівці я вперше був без конвою. Етап є ув'язненням. І з 12.12.1987, року, тобто по закінченні 10-річного ув'язнення, зараховується один день за три дні заслання. — *Авт.*

УКРАЇНА ВТРАТИЛА ТЕМП

УРОКИ І ВИСНОВКИ З ПЕРШИХ ЛІТ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

В історії буває так, що рушійна сила здужає штовхнути вперед усе суспільство і воно закипить, забурлить, закрутиться, зірветься із застояного місця і побіжить уперед, струшуючи зі своїх ніг старі пута, запроваджуючи нові правила для нового життя. А потім, бува, в тій рушійній силі щось надломлюється, вона перестає штовхати суспільство вперед і воно, втративши двигун, починає котитися за інерцією. Спочатку ще доволі швидко, а потім повільніше. Коли втрачається швидкість руху цілого суспільства, тоді всередені його посилюється поділ на різні складові елементи. Вони, відчуваючи ослаблення магнетичного поля, що гнало вперед усе суспільство і зв'язувало його докупи, починають самоорганізовуватися для власного руху. У них виникають свої власні центри взаємопритягання навколо своїх окремих ідей. У період швидкого руху всього суспільства ці окремі, локальні, ідеї були опановані загальною ідеєю і не здужали створювати організаційні центри. Коли ж загальний рух уповільнився і загальноорганізуюча ідея ослабла, тоді окремішня (локальна) ідея посилюється, і з присмирілого оборонного стану переходить у стан активного поширення та організаційного оформлення, що ще більше уповільнює загальний рух, послаблює загальнооб'єднувальну ідею і веде потенційно до розпаду.

Основний мотив діяльності активної верстви українського суспільства в роках 1985-1989 — це демократизація суспільного й політичного життя. Мотив національного визволення був присутній весь час, проте тільки в роках 1989-1991 боротьба за демократизацію переростає в боротьбу за самостійну Україну, і він стає головним.

Ці дві ідеї об'єднували активних людей, були мотором широкого руху. Після того як вони в 1990-1991 роках в основному були реалізовані, багато хто подумав, що мета досягнута і життя в Україні почне покращуватися. Почався спад політичної активності. Зневажали третє історичне завдання нашої доби — реформування економіки. Тим часом підтримувати велику активність і високий темп обновлення суспільства можна було тільки одним способом — висуванням у центр уваги нової ідеї, якою була ідея перетворення централізованої командно-адміністративної економіки в демократичну ринкову економіку. Перехід до цієї ідеї тим більше був необхідний, що для широкого загалу соціальний мотив і в референдумі 1 грудня 1991 року був головний. Тільки Галичина та незначна частина східно-української інтелігенції голосували за самостійність із почуттів національної гордості, а більшість голосувала за неї з мотивів покращання свого матеріального становища. Якби, пам'ятаючи про це, перейшли до боротьби за реалізацію третьої ідеї — Україна на третьому році самостійності не була б на грані економічного краху.

ТРИ ЗАВДАННЯ ДОБИ

I) Демократизація суспільства;
II) Створення самостійної української держави;
III) Трансформація економіки.

I
Демократизація суспільства

Демократизація почалася з квітня 1985 року з визнання найвищим органом влади імперії — пленумом ЦК КПРС — необхідності демократизації суспільства. Комуністична демократизація мала на меті активізувати людський фактор задля того, щоб зупинити спад виробництва, який почався і вперто продовжувався впродовж усіх років двох останніх п'ятирічок. Комуністичні вожді думали не про благо демократизації для народу, а про виробництво, але позаяк продуктивність праці не поспішала підійматися, то й демократизацію доводилося продовжувати.

Паралельно із загостренням критики в комуністичних засобах масової інформації з'являється широкий потік самвидавних статей, листків, брошур, маленьких газеток, журналів, що все глибше викривали антилюдську природу комуністичного деспотичного режиму. Виникають дискусійні семінари, клуби, товариства, починаються вуличні збори, мітинги. У другій половині 1987 року випускають із в'язниць і концтаборів основну масу політичних в'язнів, у тому числі українських націоналістів.

На четвертому році демократизації в потоці демократизаторських сил починає давати про себе знати національно-визвольний струмінь. Репресивна машина відступала вельми поволі. І, наприклад, нарада представників національно-визвольних загонів дев'ятьох народів (Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Кримсько-татарського народу, Естонії, Латвії, Литви, України), що відбулася в Лооді у квітні 1989 року, вважала за краще назвати себе представниками не національно-визвольних, а національно-демократичних сил, хоча кожна делегація відчувала себе представницею саме національно-визвольних сил.

II
Створення самостійної української держави

Темпи розширення демократичності і звільнення людей від страху були такі повільні, що впродовж перших чотирьох років українці ще боялися говорити про самостійність України.

У серпні й вересні 1989 року в керівництві Української Гельсінської групи цього передового загону національно-визвольного руху точилася гостра дискусія: переходити до прямої й відкритої агітації за самостійну Україну, чи й далі наголошувати на демократичних гаслах? Позаяк паралельно з цим обговорювали питання про характер реорганізації УГС. то відповідь на поставлене питання необхідно було дати в програмному документі. Було представлено два документи: Чорноволів удосконалений варіант Декларації принципів УГС і мій проект програми нової політичної партії.

Всеукраїнська координаційна рада УГС у жовтні 1989 року майже одностайно висловилася за мою програму. Це означало організований початок прямої агітації за вихід України з Союзу і створення незалежної держави.

На п'ятому році демократизації ідея незалежності України перестала лякати людей, і стало можливим створення першої політичної партії із самостійницькою і приватизаторською метою (у квітні 1990 року УГС була перетворена на УРП).

На шостому році демократизації була скасована стаття № 6 Конституції СРСР про керівну роль КПРС і дозволена свобода політичної діяльності.

На сьомому році демократизації Україна проголосила себе незалежною державою і підтвердила цей вибір на всенародному референдумі.

Таким чином для розв'язання двох історичних завдань — демократизації політичного життя і проголошення України самостійною державою потрібно було близько семи років.

Зовнішній контекст

Рух до свободи людини і рух до свободи нації пов'язані, і другий у теперішній час неможливий без першого. І все-таки вони не тотожні: вони мають різні **цілі** і відповідно різне ставлення з боку імперського центру.

Рух до демократії в Україні, в Литві, в Росії відбувався у більш-менш суголосному змаганні з урядом Союзу, який вагався між бажанням активізувати людський фактор для виведення економіки з кризи і боязню справжньої демократії як загрози його пануванню. Проте уряд неспроможний був зупинити поглиблення економічної кризи, а швидке розширення міжнародних зв'язків і все більша залежність від міжнародного контексту примушували його до нових і нових поступок демократичним силам. Демократизація, як тактика уряду, на шостому році стала самодостатньою цінністю, що довела свою силу розгромом ГКЧПістського заколоту 19 серпня 1991 року.

Поява в процесі демократизації національно-визвольних рухів була несподіванкою для Горбачова. Він готовий був до демократизації Радянського Союзу, але неготовий до його дезінтеграції. Кривава розправа в Тбілісі навесні 1989 року — це кінець Горбачова-демократизатора і початок Горбачова-захисника Російської імперії.

Щастя України, що на московському політичному Олімпі з'явилися дві потужні індивідуальності: Горбачов і Єльцин. Усі сили їхніх інтелектів були спрямовані на подолання один одного і утвердження себе як першої особи. Це — боротьба політичних лідерів, і кожен з них потребує окремої політичної платформи, що чітко відокремлювала б одного політика від іншого. І тому, коли Горбачов придушив грузинів, — Єльцин став захищати право націй на самовизначення. Коли Горбачов розстріляв литовців — Єльцин виступив на захист Литви. Коли Горбачов із Генерального секретаря ЦК КПРС став Президентом Союзу, а ГКЧПісти (яких він же покликав до влади) хотіли відновити необмежену владу центру і усунути Єльцина з посади керівника Російської Федерації — Єльцин придушив ГКЧПістів і разом з Кравчуком і Шушкевичем демонтував СРСР і позбавив Горбачова президентства.

Так людина, що за характером своїм абсолютно не демократ і аж ніяк не прихильник незалежності поневолених народів, своїми власними руками доконала першу фазу демонтажу Російської імперії.

III
Трансформація економіки

Перетворення централізованої командно-адміністративної економіки в ринкову економіку — це третє завдання нашої історичної доби.

Для розв'язання перших двох історичних завдань потрібно було сім років. А скільки років потрібно для розв'язання третього завдання?

Позаяк вилучення державної власності у владоможної верстви суперечить її найглибшим інтересам, то вона чинить завзятий опір приватизації. Цей опір за умов мирного конституційного розвитку не міг закінчитися за один-два роки. Від чого залежить швидкість економічних змін?

Для відповіді на це запитання розгляньмо чинники, що мають важливе значення:

1) Об'єктивна складність завдання;
2) Непідготовленість суспільства;
3) Суб'єктивна непідготовленість провідної верстви до самостійних рішень;
4) Російський фактор;
5) Ціна соціального миру. Межі припустимого ризику.

1. *Об'єктивна складність завдання*

Соціалістична економіка створювалася як єдиний органічний комплекс імперії, що простягнувся був на гігантській площі в 22,4 мільйона квадратних кілометрів. Імперія була централізованою військово-поліцейською системою, що і економікою керувала з одного центру. Концепція керівництва економікою була не економічна, а військово-політична, і відповідала на питання не як створити найсприятливіші умови для матеріального виробництва, а як зв'язати республіки по руках і ногах і не дозволити їм створити незалежні республіканські економічні комплекси та як забезпечити максимальне нарощування військової потужності.

Такий підхід існував сімдесят років і за цей час так переплів економічні зв'язки усіх колоній, що економіка жодної з них і в найменшій мірі не становить самостійного економічного комплексу.

Погляньте, наприклад, на карту шляхів сполучення України і ви побачите, що вони призначені для обслуговування не України, а імперії. Україна — це транзитна територія, що призначена транспортувати потоки людей і вантажів у вертикальному і горизонтальному напрямках, але зовсім недостатньо ліній для обслуговування потреб самої України.

Тисячі великих і малих підприємств України без жодної економічної потреби пов'язані були Держпланом СРСР із тисячами підприємств інших республік. Щоб забезпечити можливості продовження роботи, потрібно або підтримувати ці політично шкідливі і часто економічно невигідні зв'язки, або налагодити свої виробництва і створювати республіканський економічний комплекс.

Для створення цього комплексу необхідно з нуля створити свій митний кордон, свою валютно-фінансову систему, реконструювати транспортно-комунікаційні мережі, навчити людей нових виробництв і організувати виробництво тих інструментів, деталей, механізмів і машин, що їх економічно вигідно виробляти самим в Україні.

Чи легко це зробити в умовах нерозвинутості інформатики, коли через технічну відсталість Радянського Союзу, відсутність свободи слова та комуністичну пристрасть до утаємничування усього чисто, Україна дісталася нам без сучасного телефонного зв'язку, довідників про українські підприємства й вироблювані у нас товари, без системи телевізійного обслуговування виробничих потреб населення?

Чи можна створити інфраструктуру інформатики, провести інвентаризацію виробничих об'єктів, вишколити необхідних фахівців, закрити або звузити одні виробництва і збудувати, налагодити нові, наприклад, збудувати фабрику для виробництва паперу, для грошей і документів, збудувати карбівню для виготовлення паперових і металевих грошей, організувати банківську інфраструктуру і т. ін., тобто змінити структуру національної економіки, створити український економічний простір за 2-3 роки? Абсолютно ясно, що неможливо.

2. *Непідготовленість суспільства*

Економічна система Радянського Союзу існувала майже три покоління. У ній люди народжувалися і вмирали, від ринкової економіки були надійно ізольовані залізною завісою і порівнювати свій лад із західним не могли, того в абсолютній своїй більшості сприймали його за природний нормальний стан. Невеличкий відсоток населення розумів неприродний характер економічного ладу СРСР і старався його змінити. Урешті-решт нераціональна система настільки згнила ізсередини, що дисидентам і націоналістам удалося повалити імперію і висунути програму заміни совітської економіки на ринкову.

Політики вивчали статистику економічного розвитку країн з ринковою економікою, їздили на Захід, своїми власними очима переконувалися у перевагах ринкової економіки над соціалістичною і намірилися замінити нашу ринковою. Це прагнення вони намагалися втілити у текстах законів про приватизацію та поширенням ідеї через засоби масової інформації.

Ідея приватизації зустрічала шалений опір з боку директорів підприємств та голів колгоспів. Їх підтримувала й підтримує місцева влада, що майже суціль складається з колишніх комуністів, і підпорядкована їм місцева прокомуністична преса.

Переваги ринкової економіки очевидні й незаперечні, але, щоб уповільнити зростання в народі симпатій до приватної економіки, номенклатура намагається незадоволення людей спрямовувати супроти демократів-реформаторів і повернути їхні надії у бік колишнього буцімто достатку, хоча насправді достатку не було. І комуністичним владоможцям удалося викликати серед найвідсталішої частини робітників і колгоспників негативне ставлення до приватизації. Тим самим номенклатурі удалося продовжити своє панування над трудящими і незаконно привласнювати державне добро.

Їхня реакційна діяльність уповільнює зростання числа громадян, що приймають ідею приватизації, і тим самим уповільнює процес обновлення нашого суспільства.

Через засилля комуністів на верхніх поверхах влади, минулі два з половиною роки самостійності не використані для щоденного й систематичного перевиховання народу в дусі відторгнення соціалістичного методу господарювання з його невід'ємним гидотним супроводом — злодійством — та прищеплення любові до приватного господарювання з його чудовими рисами: сумлінним ставленням до добра і ощадливістю, ініціативністю і працьовитістю.

Комуністична диктатура відучувала людей від самостійного мислення та ініціативності і прищеплювала слухняність і сліпу покору. За сімдесят років їй удалося виховати ці риси, і тепер ми маємо страшенно багато людей, що просто не знають, що їм робити. Для підприємливої людини Заходу у нас на кожному кроці чудові можливості для започаткування того чи іншого виробництва, а наші люди проходять мимо і зовсім не бачать цих можливостей. Вони звикли виконувати вказівки. Вказівок немає — і вони не діють. До того ж, голови колгоспів переважно зі страшною люттю зустрічають кожною. селянина, що хоче взяти землю для приватного господарства, Уряд і Верховна Рада досі підтримують голів колгоспів, а не ініціативну людину.

3. Суб'єктивна непідготовленість провідної верстви до самостійних рішень

Два з половиною роки Україною керують ті ж люди, що складали окупаційну адміністрацію. Завдання цих людей у час колоніального правління полягало в тому, щоб виконувати в Україні вказівки Москви. Вони виконували їх слухняно й ретельно, виконували впродовж усієї своєї трудової діяльності. Вони не несли відповідальність за долю України, вони відповідали за виконання чужих наказів. Кожний щабель державної драбини, починаючи від сільради і кінчаючи так званим урядом і Верховною Радою, був перехідною ланкою: накази надходили до Києва з Москви, а звітність — у зворотному напрямку до Москви. Київ не був місцем формування державної волі, і люди в ньому були не державними діячами, а службовцями окупаційної адміністрації. Москва уважно слідкувала, щоб ці службовці не насмілювалися до самостійних сепаратистських рішень. І в Києві знали, що найбільшою гарантією службової кар'єри є виконання волі Москви та відмова від самої думки проявляти самостійну турботу про будь-які українські інтереси. Наскільки рабська слухняність і почуття меншовартості глибоко просякли душі нашого Уряду, видно на прикладі виготовлення купонів.

Пригадуєте, Москва, користуючись монополією на виготовлення грошей, надрукувала їх утричі більше, підняла в Російській Федерації втричі ціни і зарплатню. Україна не могла у себе підняти так ціни й зарплатню, бо в Україні немає фабрики для друкування грошей, отже наші товари виявилися утричі дешевші за ті ж товари в Росії. З Росії посунула ціла навала покупців і почала очищати полиці магазинів, складів і базарів Врятувати наш товарний ринок можна було або запровадженням контролю на кордонах, або запровадженням українських грошей. Перше уряд неспроможний був здійснити

через відсутність прикордонної охорони та суб'єктивну неготовність до встановлення кордону між так званими братніми слов'янськими народами; друге наш уряд суб'єктивно був неготовий здійснити рішучо через боязнь бути звинуваченим своїми зверхниками в намірі відірвати Україну від Росії. Коли обставини все-таки примусили уряд приступити до виготовлення своїх грошей, то робив він це так, як може чинити не самостійний уряд, а група рабів: гроші назвали не гривнею, а купонами і, щоб Москва не розгнівалася за самостійницький крок, подбали про виправдання перед нею — не поставили номери на купонах аби можна було сказати, що це не гроші, а тільки тимчасові квитки, що стали необхідні у зв'язку з відмовою Москви передати Україні потрібну масу рублів.

Поширили функцію купонів на обслуговування зарплатні і роздрібної торгівлі і не поширили на обслуговування безготівкових розрахунків та зовнішні розрахунки. Такий купон не міг захистити українську економіку. Отже те, що здається наслідком об'єктивних причин періоду становлення незалежної держави, є наслідком недостатньої національної свідомості та вкоріненого почуття несамостійності нашої провідної верстви.

Невміння самостійно ухвалювати рішення і брати на себе за них відповідальність штовхає високих урядовців спихати проблему на іншого. Цей інший такий самий і спихає справу на ближнього, що в сусідньому кабінеті: той — на іншого. Це створює неймовірну тяганину і неефективність цілих державних структур, і всі наші громадяни марнують силу-силенну дорогоцінного часу, а іноземні підприємці часто відмовляються мати справу з українцями.

4. Російський фактор

Ми неспроможні думати про долю України, не думаючи одночасно про Московщину. Вона чорною хмарою висить над нами від Переяславської угоди 1654 року. Тринадцять поколінь пронесли блакитну мрію про звільнення з московського ярма. Для дванадцяти поколінь Російська імперія здавалася державою неокресленої величини, якоюсь безмежно потужною, що навіть програючи у війнах, не ослаблялася, але десь із своїх глибин видобувала нову силу і ставала ще міцнішою.

Сучасне чотирнадцяте покоління борців за волю постійно пам'ятає про поразку Української народної республіки і всіма силами намагається не допустити повторення трагедії. Причини поразки УНР — це внутрішня війна, війна брата з братом, що послабила Україну і полегшила Москві загарбання її.

Ще до початку широкого національно-визвольного руху невелика група пасионаріїв у московських концтаборах і в'язницях виробила політичну лінію, що мала запобігти повторенню причин поразки УНР. Для цього, по-перше, рішучо відкинули намір помсти колишнім ворогам України, по-друге, вимагали від усіх своїх оцінювати громадянина України не за його минулою діяльністю, а за його теперішнім ставленням до української державності. По-третє, стали на шлях послідовного дотримання Загальної Декларації прав людини, а отже прийняли ідею будівництва самостійної України

не для українців, а для всіх громадян України незалежно від їхньої національності.

З другого боку патріоти, що вийшли з лав КПРС і щиро взялися за тичку жовто-блакитного прапора, також від самого початку чудово розуміли принципову важливість для творення самостійної України підтримання миру між різними соціяльними верствами як всередені нації, так і поміж українцями і росіянами та іншими національними групами України. Знаючи підступний характер московського імперіалізму, що постійно спостерігає за розвитком подій в Україні, плете мережу своєї агентури і намахається дезорганізувати патріотичні сили і призвести до заворушення, аби використати його для широкого наступу супроти України, патріотичні сили завжди ставляться справедливо до інших національностей і не піддаються на провокації.

За останні кілька років Росія завдала Україні три величезні економічні удари. Перший — після проголошення 16.07.90 р. Декларації про державний суверенітет. Тоді російський уряд наказав своїм підприємствам не укладати договори з українськими підприємствами, щоб зупинити і зруйнувати наше виробництво.

Другий удар московський уряд завдав після проголошення самостійності України. Цей удар полягав у підвищенні в Росії цін і зарплатні втричі і спрямуванні величезної ріки паперових грошей в Україну. Ця ріка викачала з України харчі і товари побутового й промислового призначення і спричинила інфляцію. Уряд України не зміг упоратися з цим зовнішнім лихом і наша економіка швидко покотилася вниз, щодень погіршуючи умови життя громадян України.

Третій удар Москва завдала підвищенням ціни на нафту і газ. Висмоктавши з України нафту і газ у попередні десятиріччя та пограбувавши інші корисні копалини, вона тепер використовує енергоносії як засоби політичного тиску на Україну.

Паралельно з цими ударами відбувається систематична підривна робота, спрямована на відрив від України Криму, Закарпаття, Донбасу.

Провокаційні страйки в Донбасі розхитують і підривають грошову систему України. На тлі цієї підривної імперської діяльності проти України суспільний мир видається настільки цінним, що для його збереження патріотичні сили вважали за можливе йти на примирення і співпрацю з номенклатурою.

5. *Ціна соціального миру. Межі припустимого ризику*

Патріотично-демократичні сили вважали, що самостійна Україна — це їхній здобуток і вона їм більше потрібна аніж вчорашнім інтернаціоналістам, тому й готові платити за її збереження більше. Вони краще знали історію, гостріше пекла їм у душу поразка УНР і через те їхнє намагання зберегти соціальний мир задля збереження держави було незрівнянно сильніше.

Позаяк молода держава від серпня до I грудня 1991 року стояла на одній нозі (на галичанах та невеликому прошарку патріотичної інтелігенції Наддніпрянщини), то поступливість демократів можна виправдати. Коли ж в референдумі комуністи України стали на бік патріотичних сил і проголосували за самостійність, тоді українська держава стала на дні ноги. Цей вибір колишньої номенклатури слід би трактувати серйозно, в нього треба було

повірити. (Ясна річ, мова йде про суспільну верству, а не про кожного зокрема).

Визнання факту, що самостійність потрібна не тільки давнішнім патріотам-державникам, а й новим прихильникам української державности, має принципове значення, бо з нього витікає принаймні два висновки.

Перший. Українську державу будуватимуть не тільки націоналісти, але й потужний клас колишньої української комуністично-радянської номенклатури. Вона має значно більший від націоналістів досвід адміністративної роботи і, таким чином, справа творення державних структур незалежної України буде розв'язуватися кваліфікованіше й швидше. (Пригадаймо Хмельницького: сполонізована українська шляхта, що перейшла на бік Хмельницького, була потім хребтом козацької держави).

Другий. Якщо цей клас приймає ідею української державності і стає її активним будівничим, то немає жодних підстав робити йому Поступки в трансформації соціалістичної економіки в ринкову. Було б не боятися, що ця верства розгнівається і розв'яже проти нас війну.

Справді, чи може номенклатурний клас задля збереження командних позицій в економіці чинити опір приватизації аж до такої міри, щоб розв'язати війну супроти реформаторів (і тим зруйнувати вкраїнську державу)?

Погляньмо спочатку, хто більше боїться громадянської війни: ми чи вони? Ми боїмося через великий риск втратити державу. Вони бояться через великий риск бути перевішаними й закатованими розлюченим народом, з якого вони знущалися впродовж попередніх десятиріч. Нам персонально громадянська війна не страшна, бо ми не завинили перед народом, їм вона небезпечна персонально. Позаяк людину лякає особиста, а не ідейна (посередня) небезпека, то й нічого боятися, що партократія розв'яже війну. З іншого боку, гадаєте, що в разі небезпеки ці комуністи — сучасні владоможці самостійної України — повтікають до Москви? Не повтікають. Вони зв'язали свою долю з Україною і намагатимуться тут відстояти собі місце в суспільстві. *Яке* місце?

Життя вимагає реформувати командно-адміністративну економіку в ринкову. Без цього не можна активізувати матеріальне виробництво і підняти ЖИТТЄВИЙ рівень людей. За командно-адміністративною економікою стоїть клас привілейованих людей, що, власне, командують і розпоряджаються колгоспами і радгоспами, заводами і фабриками та всіма іншими галузями економіки. Вони зацікавлені у збереженні своїх привілеїв і виступають проти приватизації. Отже, їхнє місце — місце реакціонерів. Демократичні сили зацікавлені зломити їхній опір, усунути їх від керівництва, відібрати з їхніх рук землю, заводи, фабрики і передати у власність приватних власників. Замість державної власності, персоналізованої малою кількістю голів колгоспів, директорів радгоспів, заводів, фабрик ми, демократи, хочемо створити кілька мільйонів власників, що самостійно вестимуть свої господарства і організовуватимуть незалежно від держави виробництво тих товарів, яких потребує на ринку покупець, і, які дадуть їм, цим новим власникам, прибуток.

Приватизація — це знищення класу розпорядників державною власністю, але позаяк це знищення відбувається не терором, а мирним реформуванням, то у цього класу є вибір: або прийняти реформаторський курс, або розв'язати війну проти демократів з надією зберегти своє привілейоване становище.

Перша альтернатива незрівнянно надійніша, бо, по-перше, не ставить життя під загрозу, по-друге, дає можливість самому стати приватним власником (що частина з цих людей уже й робить), по-третє, ця лінія розвитку відповідає реформаторському духу нашого часу і як нова, без сумніву, переможе захисників старого поліцейсько-феодального способу виробництва, отже, вона надійніша і привабливіша.

Друга альтернатива — розв'язати війну, щоб силою зберегти привілейоване становище свого класу.

Без державного перевороту спроба війни не вдасться і може закінчитися дрібним пшиком. Державний переворот не вдасться вчинити, бо більшість у Верховній Раді і в уряді хоча й не хочуть приватизації, але розуміють її крайню потребу й неминучість, отже не захочуть ризикувати головами. Нарешті, незважаючи на всі проклинання капіталізму і демократів, кількість прихильників приватизації неухильно зростає, звужуючи і звужуючи грунт під ногами владоможного класу.

Незважаючи на. всю позірну активізацію червоного директорату, сільських колгоспно-радгоспних феодалів та їхніх політичних представників — соціалістичної й комуністичної партій, історія поставила їх в оборонну, а не в наступальну позицію; виграти їм не дано з простої причини: знеосіблена комуністична система виробництва не витримує конкуренції з персоналізованою системою, заснованою на приватній власності усіх громадян країни,

З огляду на таку природу української владоможної верстви та її співвідношення з демократично-реформаторськими силами є невиправданою ціна, яку патріоти заплатили за збереження соціального миру — поступки, що фактично призвела до відмови від приватизації. Припинення на догоду червоним директорам та сільським феодалам реформ призвело економіку до такої дезорганізації і хаосу, за яким є цілком реальним повний параліч з наступним крахом демократії і самої державности. Таким чином, соціальний мир задля відпору російському імперіалізмові ціною відмови від реформ настільки зруйнував нашу економіку і розчарував населення в державній незалежності, що призвів до протилежних наслідків: наблизив загибель самої державности.

Де вихід?

Порятунок України у швидких і рішучих реформах, що мають змінити характер відносин власності і кожну машину, майстерню, завод, земельний лан із державного (нічийого) перетворити в об'єкт власності конкретної людини чи колективу. Розпорядників державної власності треба примусити передати цю власність громадянам у приватну власність. При цьому не слід боятися порушення соціального миру. Мир із владоможною верствою означає відмову від реформ і того не мир нам потрібен з нею, а боротьба.

Ми не хочемо громадянської війни, але вони її бояться більше від нас, і тому без великого риску її розв'язати мусимо перейти в рішучий наступ. Та,

власне кажучи, й не йдеться про війну — з боку владоможців супроти реформаторів вона нереальна. Що ж стосується скривдженого, знедоленого й обдуреного народу, то міра гніву його і рішучості до встановлення справедливого ладу й законности хай буде стимулом владоможній верстві до негайної відмови від егоїстичного використання державної власності у своїх особистих інтересах та здійснення швидких і правдивих реформ.

Вибори до Верховної Ради 27 березня 1994 року дають добру нагоду нормальним конституційним шляхом усунути комуністичних реакціонерів, які встановили антинародний рекорд — за умов небачено доброго врожаю 1993 року вони зуміли призвести людей до хронічного недоїдання. Березневі вибори дають нагоду виборцям надати депутатські повноваження демократичним реформаторам, що нарешті передадуть засоби виробництва роботящим рукам приватних власників і зупинять розвал економіки.

Соромно бути голодними на українській землі!

Не чекаймо порятунку від когось. Наш порятунок — у нашій власній активній громадянській діяльності.

Київ,
02.01.94

ИНСТРУКЦИЯ АГИТАТОРАМ-КОММУНИСТАМ НА УКРАИНЕ

РЕЧЬ НАРОДНОГО КОМИССАРА тов. ТРОЦКОГО

Товарищи!

То, о чем мы здесь — в России — говорим совершенно открыто, в Украине можно шептать на ушко, а то лучше и совсем не говорить. Умение молчать есть тоже одна из фигур красноречия. Вы, товарищи отправляйтесь на Украину. Помните же, что нет труднее работы агитаторской, как на Украине. В третий раз мы посылаем сильные кадры туда и каждый раз асе с новой тактикой и с новыми приемами. Первым кадрам в 1917 году было очень легко. От них требовалось подорвать доверие украинских крестьян к Центральной Раде и Генеральному Секретариату. В то время украинский народ не мог себе представить своей политической жизни отдельно от России, а потому разъяснения агитаторов о том, что украинцы отрывают Россию от русских, с которыми рядом в окопах лежали, и? одного котла ели, решило вопрос з нашу сторону: а намек на то, что Центральная Рада буржуазна, а Генеральный Секретариат состоит только лишь из генералов, окончательно отшибал з украинского крестьянства всякую охоту поддерживать свое правительство.

Немного труднее дело обстояло при втором нашем походе на Украину, потому что мы готовились воевать с гетманом, а пришлось иметь дело с Петлюрой, В связи с этим и задача агитаторов сильно усложнилась. Нужно было руководителя противогерманским народным восстанием Петлюру уронить в глазах самих повста-

нцев. Это была очень трудная задача, в особенности, когда Петлюра покрыт был славой свержения гетмана, отдачи трудовому крестьянству Украины всех земель без выкупа и немедленного созыва трудового конгресса. Предвиделась затяжная война. Но помог нам случай с полковником Балбачаном, который изменил повстанческому правительству и перешел на сторону Деникина. Указывание агитаторов на этот случай, связывание его с тем, что Петлюра был член Генерального Секретариата, утверждение мысли, что Петлюра сверг гетмана для того, чтобы самому стать гетманом, что «самостійна Украина» — это значит Гетманщина, это значит Павло Скоропадский или Петлюра, охраняемый от украинского трудового народа немецкими шпиками — все это искусно соткано нашими агитаторами в густую сеть, сделало крестьянскую среду столь напряженной, что она не выдержала в юго-западной части Киевской, а также Подольской губерниях. Вспыхнули народные восстания против Петлюры, и его армия почти вся була уничтожена без всякого труда со стороны Красной Армии. Вот что значит хорошие агитаторы. Готовясь ныне к третьему походу на Украину, Совет народных Комиссаров по примеру прежних лет в авангарде посылает вас, товарищи агитаторы. Совет Народных Комиссаров крепко надеется, что и Вы «не посрамите» земли русской.

Ни для никого не секрет, что не Деникин принудил нас оставить пределы Украины, а грандиозное восстание, которое подняло против нас украинское сытое крестьянство. Коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров-евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как сам грозный Днепр на своих порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в течении сотни лет воевать против своих угнетателей: поляков, русских, татар и турок и одерживать над ними блестящие победы. Только безграничная доверчивость и уступчивость, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только на время войны каждый раз губили завоевания украинцев. Потому они рано утеряли свою «самостийность» и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австрией и Россией, составляя собой очень ценную часть этих держав. Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору и его успех будет обеспечен. Помните также, что так или иначе, а нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины нет России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может: она задохнется, а с ней и Советская власть и мы с вами. Идите же на работу, трудную, ответственную работу. Конкретно ваша задача сводится к следующему:

1) Не навязывать украинскому крестьянину коммуны до тех пор, пока наша власть там не окрепнет.

2) Осторожно заводить ее в бывших имениях под названием артелей или товариществ.

3) Утверждать, что в России нет коммуны.

4) В противовес «самостійнику» Петлюре и другим говорить, что Россия тоже признает самостийность Украины, но с Советской властью, а Петлюра продает Украину буржуазным государствам.

5) Так как нам необходимо обезоружить всех повстанцев, чтобы они снова нє обратились против нас, а это обезоруживание вызовет недовольство среди крестьянских мас — то необходимо внушать, что среди повстанцев большинство деникинцев, буржуев и кулаков.

6) Трудное дело обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство на него и надеется. Нужно быть осторожным. Только дурак или провокатор без разбору везде и всюду будет твердить, что мы воюем с Петлюрой. Иногда, пока совершенно не разбит Деникин, выгоднее распускать слухи, что Советская власть в союзе с Петлюрой.

7) Если будут случаи грабежей в Красной Армии, то их необходимо сваливать на повстанцев и петлюровцев, которые влились в Красную Армию. Советская власть постепенно расстреляет всех петлюровцев, махновцев и повстанцев, потому что они вредный элемент, и это будет явным доказательством нє только строгой революционной дисциплины, но и суровой карой за грабежи.

8) Так как правительство России вынуждено вывозить хлеб из Украины, то на вашей обязанности, товарищи, объяснить крестьянам, что хлеб возьмут только с кулаков и не для России, а для бедных украинских крестьян, для рабочих и Красной Армии, которая изгнала Деникина из Украины.

9) Старайтесь, чтобы в советы и исполкомы вошли большинство коммунистов и сочувствующих.

10) Принять все меры к тому, чтобы на Всеукраинский Съезд советов не попали такие представители от волости, которые могут примкнуть на съезде к нашим врагам, и таким образом избрать правительство Украины не из коммунистов-большевиков.

Отправляясь ныне на работу в Украину, помните, что вам здесь передавалось, не забудьте этих моих десять заповедей: они во многом вам помогут, кроме того, знайте, что для достижения намеченной цели все средства одинаково хороши. Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, и нашей она будет только тогда, когда будет советской, а Петлюра вышеблен из памяти народа навсегда.

Желаю вам полного успеха и счастливого пути!

«Праці Українського наукового інституту»
Том XIII, Варшава, 1932, стор. 149-151.

ЩО УКРАЇНІ ЗАГРОЖУЄ?

Україні, тобто нашій спільній подальшій долі, загрожують дві речі: по-перше, політична пасивність громадян, по-друге, комуністичні міфи і передусім міф про те, що у всіх бідах українського народу винні демократи.

Відповім на це по черзі.

Перше. Пасивність громадян. Вона походить від колишнього комуністичного ладу, що перетворив був людей на гвинтиків, на пасивну масу і керівництво всіма видами людської діяльності передав до безмежної свавільної влади ЦК КПРС. Комуністична влада прищепила людям поняття, що від простої людини нічого не залежить, що все вирішує влада, і тому немає жодного сенсу втручатися в її діяльність — мовляв, однаково буде так, як влада хоче, а не так, як ми, прості люди, хочемо.

Російської імперії з її комуністичною диктатурою давно немає, Україна стала незалежною державою з демократичним ладом, і кожен громадянин має необмежене право критикувати діяльність будь-якого державного керівника чи сам займатися політичною діяльністю, але багато громадян ще й досі помилково думають, що від них нічого не залежить і хай, мовляв, усі справи вирішують десь там, у Києві.

Це залишок старого рабського мислення в дусі: "моя хата скраю, я нічого не знаю".

Ми живемо в демократичній державі, де не одна партія вирішує, що потрібно робити, а багатопартійний парламент самостійної України. Тексти законів виробляються тепер не таємно а кабінетах ЦК КПРС, а відкрито на очах усього народу, в ході дискусій та боротьби різних поглядів, а не раз ще й під тиском демонстрантів, що з'їжджаються до столиці з усіх областей України, щоб заявити Верховній Раді рішучу волю народу всієї України.

Рішення Верховної Ради про відставку прем'єрів Масола, Фокіна, відставку уряду Кучми і призначення дострокових виборів Верховної Ради і президента — це приклади рішень, що їх демократичним депутатам Верховної Ради вдалося добитися з допомогою народу, який збирався біля будинку Верховної Ради і демонстрував свою потужну підтримку демократичним депутатам.

Тепер народ не раб. Він на безсилий.

Кожен із вас міг бачити в телевізорі, як не раз мандат одного депутата вирішував ухвалення чи відхилення закону. Від однієї людини залежало, стане чи не стане проект закону законом. Депутатів багато — 450, а один мандат вирішував, чи буде ухвалений закон. Так саме й у виборах депутатів Верховної Ради. Виборців у виборчому окрузі багато, наприклад, 85 тисяч, а бюлетень однієї людини може вирішити, хто саме стане депутатом. Тож не покладайтеся на "авось", не відмовляйтеся від свого справжнього права, своїм власним голосом зробіть демократичного кандидата депутатом наступної Верховної Ради.

Це буде перший парламент, що ми його разом сформуємо після проголошення нашої батьківщини незалежною державою. Зробімо ж його власними руками (голосами) кращим за той, що був створений за умов комуністичної диктатури!

Не можна покінчити з народною бідою, не замінивши людей, які призвели до цієї біди, на людей інших переконань, знань і попереднього життєвого досвіду, тож замість комуністів передаймо владу демократам! Передаймо власними зусиллями кожного виборця — повноправного учасника політичного життя демократичної України!

Друге. Міфи, що їх поширює владоможна верства задля ослаблення опору своїй владі і продовження свого панування.

Це такі міфи, як: Україна не може обійтися без російської нафти і газу, бо не може знайти альтернативні джерела енергоносіїв, українці як нація не вміють керувати державою, українські демократи всі пересварені до такої міри, що нічого спільного зробити не можуть тощо. Але найзавзятіше владоможці поширюють міф, що буцімто у всіх теперішніх бідах України винні демократи.

Це нахабна брехня.

Досі демократи ще не мали влади і були тільки в різних формах опозиції: поширювали свої політичні ідеї в самвидавних листках і газетах, на мітингах і зборах, на демонстраціях і в культурно-просвітянських походах. Після виборів 1990 року демократи прорвалися до Верховної Ради і стали офіційною опозицією. Проте, тільки опозицією, бо здобули близько 26 відсотків мандатів (приблизно 120 місць із 450).

На початку діяльності Верховної Ради, завдяки нашому завзяттю та великій підтримці демократичних сил усіх областей України, нам удавалося добиватися добрих рішень і поступово міняти Україну у напрямку демократії та все більшої незалежності. Це були періоди піднесення, а між цими короткими періодами комуністична більшість у три чверті складу Верховної Ради протягувала закони у потрібному їй формулюванні. Демократична чверть парламенту кип'ятилася, протестувала, але не могла завадити комуністам схвалити законопроект. Звісна річ, демократична опозиція відіграла величезну позитивну роль. Без неї всі закони були б незрівнянно гірші, але в кінцевому рахунку зміст законів залежить від абсолютної комуністичної більшості. Ця більшість, а не демократи, добирала людей в уряд і спрямовувала його діяльність. Ця більшість потуранням урядовій бездіяльності призвела владні структури української держави до ослаблення їхньої діяльності, відмови від реформування економіки, безконтрольності, масового безкарного розкрадання державного добра та поширення організованої злочинності.

Комуністична більшість у Верховній Раді, такий же комуністичний уряд і органи місцевої влади — усе це люди, що виховані на гаслі Комуністичного маніфесту: "Пролетарі не мають своєї батьківщини". Комуністи підкреслювали, що вони — солдати партії: куди партія спрямує, туди й поїдуть. І спрямовували їх з Києва на Урал, Сахалін або ще кудись. Їм було однаково, де і ким керувати задля підкорення світу. Вони не виховані в любові до землі, бо мали не рідну землю, а рідну собі партію. Перетворившись із окупаційної адміністрації на провідну силу самостійної держави, вони правлять Україною не як рідною країною, а як місцем для особистої наживи та задоволення владних амбіцій. Тому й довели Україну до крайньої економічної кризи, гіперінфляції, виснаження енергоресурсів і розчарування людей, масової злочинності та крайнього зубожіння народу.

Не демократи, а комуністи керують Україною сьогодні, вчора, рік тому, п'ять, десять, двадцять років тому. Демократи ще не були при владі. Це владарювання комуністів є безперервне від 1922 року до сьогоднішнього дня.

Тож перервімо цю безперервність, усунувши їх 27 березня від влади! Хай демократи — ця нова сила — отримають наші повноваження для врятування України від національної катастрофи!

Шановні виборці! Українці! Громадяни!

1991 року я, тодішній кандидат у президенти, казав вам, що чекає на вас і весь український народ за умови комуністичного управління Україною. Ви не послухали мене. А я так щиро хотів вам добра.

Тепер удруге кличу вас: заберіть владу у комуністів і передайте її новим людям — патріотам, демократам.

У цьому порятунок усіх нас.

Тож звершіть його вашою державницькою волею!

ЛЮДИ ДОЛЖНЫ ЗНАТЬ ОБ ЭТОМ

В последнее время в периодической печати стали освещаться события Сталинских репрессий и многие историки обращаются к живым свидетелям с тем, чтобы восстановить правду, каковой она была в действительности.

Я отношу себя к таким свидетелям, знающим о репрессиях 30-х годов по тем документальным материалам, с которыми мне довелось работать с 1955 по 1960 годы, т.е. время реабилитации советских граждан, объявленной решениями XX съезда КПСС.

В то время я был старшим следователем следственного отдела Управления КГБ по Томской области.

На мою долю выпало пересмотреть и составить заключения о реабилитации на десятки тысяч необоснованно расстрелянных советских граждан в 1937-1938 гг. Передо мной раскрылась картина вопиющего беззакония, искусство фальсификации дел бывшими работниками НКВД Запсибкрая, Томского горотдела и Нарымского НКВД.

Как известно, до 1946 г. Томская область входила в состав Запсибкрая, а затем Новосибирской области.

Проведение массовых репрессий в 1937-1938 годах осуществлялось под руководством УНКВД по Запсибкраю.

Томский и Нарымский отделы НКВД действовали в соответствии с указаниями из Новосибирска.

Для того, чтобы понять, как развертывались события того периода, надо изучить дело по обвинению бывшего начальника Томского горотдела НКВД Овчинникова Ивана Васильевича.

До 1940 года это один из активнейших сотрудников органов НКВД, осуществивший изоляцию многих тысяч томичей, за что был награжден орденом Ленина. А в 1940 году сам он был обвинен в грубых нарушениях соц.-законности и расстрелян.

В деле Овчинникова имелась стенограмма совещания, проведенного начальником УНКВД Запсибкрая Мироновым со всеми начальниками Райгоротделов НКВД края по организации проведения операции на местах.

В памяти у меня сохранились лишь отдельные моменты из этого документа. Прошло ведь более 30 лет, как мне довелось знакомиться с ним в связи с пересмотром ряда дел.

Главные из них — тезис Сталина о том, что по мере продвижения вперед к победе социализма усиливается сопротивление остатков эксплуататорских классов. Отсюда следовала установка на изоляцию всех бывших кулаков, белогвардейцев, переселенцев, немцев, поляков, латышей, т.е. всех тех, кого считали бывшими людьми.

На совещании, а проводилось оно вначале 1937 года, была дана установка, сколько человек арестовать в каждом районе, городе, округе и пустить по первой категории и по 2-й категории. Это означало - расстрелять, 1-я категория; осудить на 10 лет без права переписки, 2-я категория.

Так, г.Томску предлагалось пустить по 1-й категории 10-20 тыс. человек и более, но не менее 10 тысяч. По второй категории не менее 20 тыс. человек.

Были предусмотрены мероприятия по оснащению аппарата НКВД транспортом, бумагой, машинистками и т.д. на период проведения операции. Новокузнецк вызывался на соревнование с г.Томском, кто больше арестует «врагов народа» по

указанным категориям. Томск оказался победителем, за что Овчинников и получил орден Ленина.

На местах были разработаны схемы различных контрреволюционных формирований. Так, наиболее обширной и разветвленной оказалась т.н. контрреволюционная кадетско-монархическая повстанческая организация, действующая в Запсибкрае во главе с бывшим генералом Эскиным, бывшим князем Волконским, Ширинским-Шахматовым, Троцким, Долгоруким, Баландиным и др.

В основу построения этой организации был положен армейский принцип: дивизия-полки и т.д.

Штаб этой организации якобы размещался в Новосибирске, полки — в городах и районах; батальоны, роты, взводы — по местам сосредоточения людей, взятых на учет для последующей изоляции. Списки людей, подлежащих аресту, повсеместно были подготовлены заранее до объявления начала операции.

В условиях Нарымского округа, где основным транспортным средством служила река Обь, было найдено оригинальное решение. С низовья реки Обь отряды НКВД по реке в сторону Колпашево на двух баржах доставили в Нарымский окротдел НКВД «врагов народа» Александровского, Каргасокского, Парабельского, Колпашевского районов. В целях обеспечения охраны эти баржи были поставлены на якоря посредине реки, откуда арестованные доставлялись в окротдел на берег г.Колпашево лодками.

Это, так сказать, организационная сторона дела решения этого вопроса.

Как практически проводилась работа по реабилитации граждан? В 50-х годах многочисленные заявления граждан стали поступать от родственников осужденных о пересмотре дел. Поручения исходили от прокуратуры области, где пом. прокурора по надзору за следствием в органах Госбезопасности был Волков Анатолий Константинович. Это по делам поднадзорным органам прокуратуры. И от пом. Военного прокурора СибВО — Ларионова Ивана Абрамовича — по делам, поднадзорным Военной прокуратуре. Ведь, кроме упомянутой выше «контрреволюционной» организации, участники которой обвинялись по ст. 58-10-11 УК РСФСР, сфабрикованы были дела на большое число участников других «контрреволюционных» организаций, обвинявшихся в шпионаже, измене родине, диверсии, вредительстве и т.д., поднадзорных Военной прокуратуре. Около пяти лет десятку работников следственного отдела УКГБ по Томской области пришлось посвятить проверке — обоснованности обвинения граждан в надуманных преступлениях. Чего только не было в их «признательных» показаниях!

Это взрывы мостов через реку Томь и Обь, которых не было; взрывы пихтовых заводов, электростанции и т.д. Приходилось допрашивать тысячи свидетелей, знавших осужденных, чтобы установить истину, разъезжая по районам области. И, как правило, все обвинения, которые вменялись в виду осужденным, не находили своего подтверждения. А бывшие работники НКВД, которых удавалось разыскать, как Карпов Сафон Петрович — Нарымский окротдел: Салтымакова, Казанцева, Лев и др., уже работники областного аппарата УКГБ, — показали, что фальсификацией следственных дел они вынуждены были заниматься по указанию «сверху» в силу той политической обстановки.

Как фальсифицировались следственные дела?

В зависимости от того, к какой «конрреволюционной» организации причислялись арестованные, заводились и следственные дела. Это были и групповые до 100-200 человек и одиночные.

Как правило, работники НКВД составляли список с указанием фамилии, имени и отчества, где сказано, что эти лица являются участниками, например, «контрреволюционной кадетско-монархической повстанческой организации», действовавшей в Каргасокском районе. Или участниками «Польской организации Войсковой», «Право-Троцкистской организации» и т.д. ,

В отдельных случаях имелась виза прокурора: «арестовать».

В каждом одиночном деле имеется ордер на арест, в котором указывалась принадлежность к той или иной контрреволюционной организации, протокол производства обыска с указанием понятых, что облегчало нам устанавливать свидетелей в процессе пересмотра дел.

Протоколы допроса обвиняемых размножались в нескольких экземплярах на множительных аппаратах, показания их перекрывались признаниями в причастности к организации и приводились конкретные факты подрывной деятельности. Люди, умевшие писать, учиняли свои подписи под каждым листом, а неграмотные ставили отпечаток пальца.

В процессе проверки оказалось, что все эти дела являлись плодом фантазии работников НКВД, а вменявшиеся в виду факты «подрывной деятельности» опровергались собранными доказательствами. Ведь для объективных выводов о том, был ли в действительности взорван мост через реку Обь или Томь, нужно было находить лиц, живших в то время в одном районе с осужденными и путем их допроса опровергать подобные факты обвинения, хотя из истории Сибири было известно, что таковых мостов в то время не было.

Таким же образом проверялись факты взрыва пихтовых заводов. Как показали старожилы, в таежных поселках отдельные кустари занимались выработкой пихтового масла примитивным способом. Такие установки в воображении работников НКВД выдавались за пихтовые заводы, а их уничтожение, как конкретные факты «подрывной деятельности».

По каждому делу составлялось обвинительное заключение, а в конце приобщалась выписка из решения Тройки НКВД, где указывалось, что такой-то осужден к ВМН — расстрелу с указанием даты принятия решения.

По отдельным делам ВМН заменялась 10-ю годами с отбытием в лагерях без права переписки.

В состав Тройки входили: начальник УНКВД, Прокурор Запсибкрая и Секретарь Крайкома партии.

В процессе пересмотра дел этой категории было установлено, что подписывать протоколы или оставлять отпечатки пальцев обвиняемые вынуждены были под физическим или моральным воздействием. Широко применялись недозволенные методы ведения следствия: угроза оружием, зажим между дверями и косяком пальцев руки и последующим давлением с вызовом нестерпимой боли; сидение часами на спинках стульев и т.д.

Обработке к подписанию протоколов подвергались арестованные и через провокаторов, которые специально подсаживались а камеры сотрудниками НКВД. Как приводились в исполнение приговоры — Решения Тройки? В г.Колпашево, как показал один из исполнителей Караваев Сергей, была создана специальная бригада. Для поддержания их боевого духа постоянно давали спирт. Рядом со зданием Окротдела НКВД была большая площадка, обнесенная высоким забором, там была вырыта яма, куда можно было подойти по специально устроенному трапу. В момент расстрела исполнители находились в укрытии, а при подходе арестованного к определенному месту раздавался выстрел и он сваливался в яму.

В целях экономии патронов была внедрена система удушения петлей с применением мыла. Вот один из эпизодов этого времени.

Будучи пьяными, исполнители решили поглумиться над молодой возлюбленной парой, оказавшейся приговоренной к расстрелу. Под предлогом сохранения жизни им предложили совершить половой акт со связанными руками на глазах у исполнителей. Молодой человек выполнил волю своих повелителей и в этот момент были накинуты и затянуты петли на обе жертвы.

В конце 60-х годов р.Обь стала размывать берег, где производились расстрелы в Колпашево. Останки расстреляных вымывались водой и уносились в неизвестность.

В г.Томске имел место и такой эпизод. Ночью на двух автомашинах, загруженных трупами расстрелянных, выехали работники НКВД в лес за город для сжигания трупов. Операция проходила строго секретно. Никто из посторонних не должен знать о месте сжигания и о самом факте сжигания трупов. Однако на рассвете в лесу попал пешеход, идущий навстречу автомашинам. Руководивший операцией сотрудник обратил внимание, что из-под брезента, которым был укрыт кузов машины, торчит нога. Это дало основание полагать, что встретившийся пешеход понял о цели перевозки. Последнему предложили ехать до места, где было организовано сжигание трупов. А для того, чтобы весь этот процесс остался в строгой тайне, не было лишних свидетелей, в разведенный костер кинули того пешехода, где он заживо и сгорел.

Для чего я об этом пишу? Для того, чтобы показать, какие зверства и произвол чинились в те годы. Это лишь отдельные факты, которые стали мне известны при пересмотре той категории дел, которые выпали на мою долю.

По каждому делу после проверки обоснованности предъявленного обвинения нами составлялось заключение, в котором делались выводы о реабилитации осужденных. Окончательное решение принималось судебной коллегией Областного суда или же Военной Прокуратуры, т.е. по надзорности.

Достоверно мне известно, что из всех пересмотренных дел лишь только в отношении одного -- Пушнина Ивана (кажется Петровича), осужденного к 10 годам ИТЛ, приговор был оставлен в силе, а в отношении других десятков тысяч — дела производством прекращены из-за отсутствия в их действиях состава преступления. О Пушнине — ниже.

В какой обстановке, или как это принято было говорить — атмосфере — приходилось нам работать?

Во главе управления КГБ по Томской области стоял полковник Прищепа Степан Адамович. Начальниками отделов были подполковники Казанцев Павел Авдеевич, Печенкин Иван Николаевич, Карпов Сафрон Петрович (ОУВД), Салтымаков, Лев А.И., Большаков И.В. и др., т.е. те, кто в 1937-1938 годах фальсифицировали эти дела.

В своих предписаниях прокуроры требовали допроса работников НКВД, принимавших участие в расследовании дел 37-38 гг, а руководство Управления КГБ всячески препятствовало этому. Когда начался процесс пересмотра, мы еще не знали, что сам Прищепа С.А., будучи в Москве, сфабриковал дело по обвинению бывших работников Министерства Внешней Торговли в причастности к японской разведке, за что поплатился лишь в 1960 году.

Всякий раз для допроса кого-либо из работников НКВД требовалась санкция самого Прищепы С.А. Когда же таковая появлялась, груды дєл предъявлялись тому

же Карпову СП. для ознакомления и дачи показаний по существу. Стоило ему раскрыть одно из предъявленных дел, как не вдаваясь в суть находившихся там документов, он пояснял, что все эти дела были сфальсифицированы с учетом требований того периода времени. И так пояснял каждый из бывших работников НКВД, которых удавалось разыскать и допрашивать.

К концу 1959 года в расположении работников следственного отдела накопилось много компроментирующего материала в отношении названных выше руководителей отделов и Управления, деятельность которых была несовместима с высоким званием чекиста и члена партии. Об этом на одном из партийных собраний Управления я выступил с трибуны собрания и потребовал принятия к ним мер, граничащих с увольнением из органов КГБ и исключением из партии. Тут же после собрания я был приглашен в кабинет начальника Управления Прищепы С.А., где в присутствии всех фальсификаторов был обвинен «в клевете на руководящий состав органов КГБ и охаивании старых чекистских кадров».

Такую формулировку им удалось протащить на общем партийном собрании, где уже рассматривалось мое «персональное дело» и был объявлен «строгий выговор» с занесением в учетную карточку члена КПСС.

Через некоторое время мое персональное дело рассматривалось на бюро Кировского РК КПСС, где первым секретарем был Слезко Петр Яковлевич, ныне зав. отделом агитации и пропаганды ЦК КПСС в Москве.

Ни Слезко П.Я., ни другие члены бюро даже не соизволили выслушать мотивы, которыми я руководствовался на собрании, и утвердили решение партсобрания УКГБ по Томской области: объявить члену КПСС Скраговскому Анатолию Ивановичу строгий выговор с занесением в учетную карточку «за клевету на руководящий состав и охаивание старых чекистских кадров». Ну а затем, как говорят, не мытьем так катанием, предпринимались попытки избавиться от меня, для чего воспользовались Законом о значительном сокращении Вооруженных Сил СССР. В апреле 1960 года по этому закону я был уволен в звании капитана из органов КГБ.

Вскоре были уволены из органов и бывшие фальсификаторы, з т.ч. и Прищепа.

Теперь о некоторых конкретных делах того периода, сохранившихся в моей памяти.

Из Военной Прокуратуры СибВО поступило дело по обвинению Пушнина Ивана, Татыржи и др. всего 32 или 34 человека в принадлежности к конрреволюционной организации «Партии народных героев Польши».

Все обвиняемые, а это относилось к периоду 1932-1933 гг., Судебной Коллегией Военного трибунала были осуждены к ВМН, а в отношении Пушнина Ивана по представлению органов НКВД было принято Президиумом Верховного Совета СССР постановление о помиловании. Высшая мера была заменена 10 годами лишения свободы.

Пробыв в заключении 10 лет, Пушнин решил реабилитироваться и с подробнейшим заявлением обратился в Военную Прокуратуру. Дело это проверялось мною где-то в 1956-1957 году. Из Казахстана был вызван сам Пушнин. И вот его рассказ, подтвержденный другими доказательствами по делу.

В 1932 году он работал землеустроителем в Томской Зем. управе. Сотрудничал с органами НКВД. В с.Петухово Томского района проживали семьи польской национальности: Татыржа, Лисовские, Лещинские и др., которые приехали, спасаясь от голода, с Белоруссии.

Работники Томского горотдела НКВД, среди которых особую роль играл Федоров, разработали анкету, из которой следовало, что заполнивший эту анкету, считался

участником контрреволюционной шпионско-диверсионной организации «Партия народных героев Польши», руководимой 2-м Генштабом Польши.

Пушнику была поставлена задача войти в доверие Татыржи и других поляков с.Петухово, и выдавая себя за представителя 2-го Генштаба Польши, заполнить на всех взрослых поляков анкеты. У Татыржи была дочь 18-ти лет Валя, на которой Пушнин по заданию органов НКВД вынужден был жениться. После этого он чувствовал себя среди поляков своим человеком. Заполнив анкеты, Пушнин вначале показал их Федорову, затем определились местом хранения анкет в доме Татыржи в тайнике. В одну из зимних ночей выездной бригадой работников НКВД была проведена операция в с.Петухово. Пушнина к этому времени отправили в Калужскую область, инсценировав его побег. Во время обыска в тайнике у Татыржи обнаружили анкеты на членов «Партии народных героев», после чего произвели их арест. Внешне все выглядело правдоподобно.

На допросах все арестованные — 32 или 34 человека, в том числе и Валя, жена Пушнина, пояснили, что анкеты они подписали по просьбе Пушнина. Была ли в действительности такая партия, они не знают, но Пушнин говорил им, что он является представителем 2-го Генштаба Польши.

Поскольку дело принимало другой оборот, как это было задумано Федоровым, вызвали Пушнина из Калуги, составили документы, указывающие на его поимку в результате объявленного розыска и привлекли к этому делу, пообещав вывод его из дела после того, как будут проведены очные ставки с другими арестованными по делу.

Как и было обусловлено, Пушнин на очных ставках изобличал всех обвиняемых а причастности к организации «Партии народных героев».

К моменту рассмотрения дела в суде Выездной сессии Военного Трибунала Федоров инсценировал второй побег Пушнина уже из тюрьмы, организовал фотосъемку его в гробу, а фотокарточки для убедительности показали арестованным по делу. Вначале жене Вале Татырже, а затем ее отцу и т.д. Такими действиями Федоров пытался вывести из-под суда своего агента Пушнина.

Однако в суде все обвиняемые нє признали себя виновными в предъявленом им обвинении и ссылались на Пушнина, как представителя 2-го Генштаба, а была ли названная организация, они не знают, а Пушнин, как они убедились по фотокарточке, умер.

Перед судом стал вопрос, как поступить с рассматриваемым делом? Выход был найден. Федоров провел ряд «оперативно-розыскных действий» и доказал умышленный побег Пушнина и фото в гробу якобы с целью уйти от «возмездия».

В судебном заседании Пушнину удалось «изобличить» Татыржу и других в том, что они фактом подписания анкет стали участниками «Партии народных героев Польши».

Военная коллегия приговорила всех обвиняемых по делу к высшей мере наказания — расстрелу. Как уже указывалось выше, Пушнин избежал расстрела.

Долгое время он после суда оставался на свободе, а в 1937-1938 гг. активно іспользозался как провокатор работниками Томского НКВД в камерах заключенных.

Ему была устроена сытная жизнь, на правах следователя Пушнин сам фальсифицировал дела на арестованных в 1937-1938 годах.

Когда же кончился произвол, вышло постановление о нарушении соц. законности і Пушнина отправили по этапу в лагерь для отбытия наказания, чего он никак не

ожидал. С учетом той провокаторской деятельности, что описана выше в момент пересмотра дела, было принято решение прокурором и Военной коллегией приговор в отношении Пушнина оставить в силе.

Для иллюстрации практики фальсификации дел того периода можна остановиться на групповом, свыше 200 человек, деле в Зырянском районе. В с.Окунеево, ближе к таежке, на поселении проживал бывший адвокат Попов с женой. Его-то и сделали руководителем «повстанческой организации». Аресту Попова предшествовала массовая операция по изъятию у населения, проживавшего на территории Зырянского района, огнестрельного и холодного оружия. В условиях строжайшей конспирации работники НКВД закопали изъятое оружие недалеко от дома Попова в лесу. Затем по разработанной схеме была проведена операция по аресту «чужого элемента» в районе.

В ночное время группа работников НКВД произвела арест Попова, учинила тщательный обыск, при котором служебная собака вывела на след захоронения оружия, т.е. того, что было закопано в лесу недалеко от дома Попова самими работниками НКВД. Одновременно с этим начались массовые аресты в районе. Арестовали всех, у кого были изъяты ружья, дробовики, ножи и т.д. Если читать материалы этого объемного дела, то можно представить, что в Зырянском районе действовала глубоко законспирированная контрреволюционная повстанческая организация, во главе которой стоял Попов.

В процессе проверки все факты предъявленного обвинения были опровергнуты, а проходившие по делу люди, свыше двухсот человек, посмертно реабилитированы.

А как проходила изоляция партийного и советского аппарата в 1937-1938 гг? По этой категории дел тоже сплошная фальсификация.

Когда-то секретарем ЗапСибкрайкома ВКПб был Эйхе. К 1937 году он стал Наркомом Земледелия. В Москве Эйхе в числе других был арестован как «враг народа» и обвинен в причастности, кажется, к право-троцкистскому центру. По Запсибкраю покатилась волна арестов всех секретарей горкомов, райкомов, обкомов, а также председателей исполкомов, работавших в период пребывания Эйхе секретарем Крайкома ВКПб. Единицы из этой категории были осуждены на 10 лет, как Малышев —• секретарь Томского горкома, остальные — к высшей мере — расстрелу.

В ходе пересмотра была установлена несостоятельность обвинения этих людей и дела были прекращены за отсутствием в их действиях состава преступления. Партийно-советский аппарат, подвергшийся репрессиям в 1937-1938 годах по Запсибкраю, был полностью реабилитирован.

Подобная же волна арестов прокатилась и по высшим учебным заведениям г.Томска, Необоснованно были арестованы и расстреляны выдающиеся ученые Томских вузов и техникумов. В результате провокаторской деятельности секретаря парткома Томского електро-механического института инженеров транспорта и связи Федосеева Луки Григорьевича аресту подверглись многие ученые этого института. Зато в последующие годы Федосеев Л.Г. стал секретарем Томского обкома КПСС. Много раз я делал попытки допросить его по делам в момент пересмотра, однако Прищепа С.А. категорически запрещал.

До сих пор в печати появляется имя Цехановского Александра Ивановича, ветерана лесной промышленности, Лауреата Государственной премии, В пос.Тимирязево имеется даже Дом-музей. Однако, очевидно, никто не знает, что по вине этого провокатора расстреляны сотни работников Тимирязевского леспромхоза по

т.н. делу о вредительстве в лесной промышленности в 1932 году. Это дело также пересмотрено и все проходившие по нему обвиняемые посмертно реабилитированы.

Часто задают вопрос, сколько людей погибло в годы необоснованных репрессий?

У меня лично сложилось такое мнение, что погибло примерно столько, сколько в Великую отечественную войну 1941-1945 годов.

Когда бывал в населенных пунктах области в связи с пересмотром дел 1937-1938 годов, то интересовался у стариков, сельских Советах и по обелискам, где были написаны имена погибших в годы войны, о потерях. Оказывалось, что число репресированных превышало число погибших в ВОВ или же было близким к нему.

Что же происходило после тех репрессий?

Ярлык «враг народа» надолго укоренился в умах людей. Вокруг оставшихся семей создавалась обстановка всеобщего презрения и унижения.

Слышались и утверждались неоспоримые мнения: жена врага народа, сын или дочь врага народа и далее по родословной лестнице. Напрочь была закрыта дорога в будущее детям, поскольку в анкетах фигурировали слова: «отец арестован в 1937 году», А в справках органов НКВД, МҐБ, КГБ указывалось, что это «враг народа».

Близкие родственники репрессированных не допускались к работе на ответственные участки, не принимались в вуз и другие заведения. Прозрение последовало только в 50-х годах. Жалобы арестованных и осужденных к 10 годам, с которыми они обращались в различные инстанции, вплоть до Сталина, оставались без рассмотрения. Многие из них приобщались к их следственным делам.

Какова же судьба постигла тех, кто выжил и прошел трудный путь в лагерях?

Истории известны зловещие факты беззакония того периода. В 40-х годах появилась директива «66» МҐБ СССР, согласно которой аресту подлежали бывшие участники «контрреволюционных организаций»; т.е. те, кто был осужден з 1937-1938 гг. к 10 годам, выжил и вернулся на родину. Они снова были подвергнуты аресту, им предъявлялись прежние обвинения и решением внесудебного органа, т.н. «Особого совещания» при МҐБ СССР, назначалась повторная мера наказания на 10 лет лагерей. Свободно вздохнули уцелевшие от всех бед только лишь после реабилитации в 1956-60 годах.

Хотел бы поведать и еще об одной несправедливости в отношении уже реабилитированных «врагов народа».

Вместо того, чтобы родственникам сказать правду о постигшей судьбе их отца, брата, сестры, деда, арестованных в годы сталинских репрессий, измышлялись данные о том, что они умерли в лагере от того или иного заболевания. Работникам учетно-архивного отдела УКГБ выдавался специальный перечень заболеваний — так фабриковался документ о причинах смерти и затем через ЗАГС оформлялось свидетельство о смерти. Получив такое свидетельство, родственники успокаивали себя тем, что их отец, например, умер от воспаления легких, а не был расстрелян. «Диагноз» ставился с учетом возраста, положения в прошлом и другим признакам.

Все это происходило уже в мое время работы в УКГБ по Томской области.

БЫВШИЙ СТ.СЛЕДОВАТЕЛЬ УКГБ
по ТОМСКОЙ области А.СКРАГОВСКИЙ

Адрес:
634035, г.Томск-35,
пр. Коммунистический, 24, кв. 29.

РЕКОМЕНДУЄ ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ "УКРАЇНА"

м.Київ 8.01.1994 р.

ШАНОВНІ ВИБОРЦІ!

Для полегшення орієнтації в період підготовки до виборів подаю перелік критеріїв для поцінування людей, що хочуть стати кандидатами в депутати Верховної Ради України.

Отже, **голосуйте** ЗА:

— За чесних людей і патріотів рідного краю;
— За людей, що не були при владі і не пов'язані її антинародними рішеннями;
— За людей, що вас не обдурили і яким ви можете вірити;
— За людей прогресивних поглядів та широких знань, що розуміють національні проблеми і знають, як ці проблеми розв'язати;
— За демократів, бо вони припинять владу комуністів, поборють організовану злочинність і припинять масове розкрадання державного добра;
— За людей, які не обтяжені партократичним минулим і спроможні активно реформувати економіку, структури влади та основи духовного життя України;
— За демократів, бо вони здійснять роздержавлення власності і проведуть справедливу приватизацію, створять мільйони приватних підприємців; зупинять спад виробництва, інфляцію, введуть Україну в сферу широких міжнародних економічних взаємин і покращать життєвий рівень виборців.

НЕ ГОЛОСУЙТЕ!

— За злодіїв, шахраїв і пияків;
— За червоних директорів і голів колгоспів, що чинять опір приватизації;
— За брехунів комуністів і комсомольців — людей без християнської совісті;
— За людей, що не мають освіти і не знають, що мають робити у Верховній Раді;
— За людей, що не люблять Україну і не знають її, бо і дбатимуть не про неї і вас, а про самих себе;
— За колишніх комуністичних функціонерів, бо це вони довели Україну до голоду й руїни;
— За людей, що на мозолях і поті людському влаштували собі добре життя і бояться будь-яких змін;
— За людей, що впродовж попередніх часів довели свою неспроможність робити людям добро.

Як розпізнати, який кандидат чого вартий?

Як розпізнати, чи він з тих, кому можна довірити захист своїх і державних інтересів у Верховній Раді, чи йому не можна довірити?

Немає іншого способу, як тільки самому активно шукати інформацію і поширювати її іншим.

З М І С Т

Переднє слово 5

ПЕРШИЙ ГЕРЦЬ

Кілька вступних слів до Програми УРСС 1959 р. 8
Розширений проект програми Української Робітничо-Селянської Спілки (УРСС) 10
Вступне зауваження 35
Нотатки учасника 1-ої наради спілки боротьби за демократизацію 36
Два листи до Джуми 43
3 листа до Бориса Кожем'яченка 44
Постановление (об избрании меры пресечения) 46
Обвинительное заключение по уголовному делу № 21 47
Під стратою 67
Концтабірні характеристики 77
Лист з прокуратури УРСР 78
Постанова про переведення в'язня в приміщення камерного типу 78
Постанова судового засідання 79
До Голови Верховної Ради УРСР Д.С.Коротченка 80
Післямова до заяви Д.Коротченку 90
Протест до Центрального Комітету КПРС 92
Заява Голові Президії Верховної Ради СРСР 93
Акт 6 січня 1973 року 94
Подання про переведення на в'язничний вид режиму утримання 94
Определение судебного заседания 95
Кучино — Володимир 97

Заява до комісії законодавчих передбачень Ради Національностей Верховної Ради СРСР 99
Листи до рідних і друзів 104

ПЕРЕПОЧИНОК

Перші дні 112
Олекса Тихий 116
Два листи друзям 134
Гельсінська група. Початок 141
Декларація Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінських угод 143
Листи 144
Різдвяне звернення до завзятих атеїстів 148
Добрий день, Влодку! 152
Заява свідка 156
Зупиніть кривосуддя! 158
Заява до Президії Верховної Ради Української РСР 167
Меморандум № 8 169
Кілька листів 173
Заява Президії Верховної Ради СРСР 178
Клопотання перед Радою Міністрів УРСР 180
Заява до Президії Верховної Ради СРСР 182
Звернення до Белградської Наради 35-ти держав по перевірці виконання Гельсінських угод 184
"Десятого грудня 1977 року..." 187

ДРУГИЙ ГЕРЦЬ

І знову 192
Заява до Президії Верховної Ради СРСР 197
Заяви керівникові слідчої групи 198

Заява до Президії Верховної Ради УРСР . . . 200
Заява Прокуророві Чернігівської області . . . 201
Обвинувальний висновок . . . 204
До протоколу судового засідання 18, 19.07.78 року . . . 245
Касаційна скарга судовій колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР . . . 255
Ухвала ім'ям УРСР . . . 256
Кілька листів . . . 267
Заява Голові Президії Верховної Ради СРСР пану Черненку . . . 291
Протест Генеральному прокурору СРСР Реконкову . . . 293
Падіння . . . 295
Листи до рідних . . . 306

ЗАСЛАННЯ

Вступ до проекту Інституту . . . 318
Проект . . . 321
Відкритий лист Голові Держтелерадіо УРСР . . . 324
Христос Воскрес! . . . 326
Василь Стус: останні дні . . . 327
Лист до редакції газети "Літературна Україна" . . . 344
Редакції "Літературної України" . . . 346
Демократія вимогає: геть пашпорту систему! . . . 347
Скарга прокурору РСФСР . . . 354
Відповідь В.Щербаня . . . 356
Виїзд із заслання (Юрко Шухевич) . . . 357

В УКРАЇНІ

Листок УГС . . . 372
Заява Прокуророві Української РСР . . . 373

Газеті "Радянська Україна" . . . 374
У день Великодня 1989 року до молоді України моє дружнє звернення . . . 376
Становище в Україні, 1989 рік . . . 378
Резонанс . . . 382
Відповідь інструкторові райкому партії Чернігівського району Чернігівської області . . . 386
Кілька епізодів з передвиборчої кампанії 1990 року . . . 390
Допис до редакції "Прикарпатської правди" . . . 391
Заява народному судові Радянського району міста Києва . . . 392
Релігійний конфлікт: причини, вихід . . . 394
З приводу запровадження в СРСР президентства . . . 398
Лист друзям . . . 399
Промова кандидата на посаду голови Верховної Ради УРСР . . . 403
До сесії Верховної Ради України . . . 407
Виступ на теоретичній конференції . . . 409
Подання Прокурора міста Києва В.І.Шевченка . . . 410
Проект Постанови Президії Верховної Ради Української РСР . . . 411
Референдум: що це? . . . 412
Про проект закону про реабілітацію жертв репресій в Україні . . . 414
З приводу підготовки Союзного договору . . . 416
Історичні традиції і нова Конституція республіки . . . 418
Проблеми державності України . . . 420
Промова на сесії Верховної Ради України у підсумках президентської виборчої кампанії . . . 422
Одеський сюрприз . . . 426
Михайло Горинь . . . 430
В ім'я України . . . 444

Міжнародна діяльність: основні моменти допосольського періоду . . . 447
Роздуми про Україну з Канади . . . 468
Звернення до українців Канади . . . 472

ДОДАТКИ

Висновок Генерального прокурора України . . . 476
Довідка про реабілітацію . . . 477
Україна втратила темп . . . 478
Инструкция агитаторам-коммунистам на Украине . . . 487
Що Україні загрожує? . . . 489
Люди должны знать об этом . . . 492
Рекомендує демократичне об'єднання "Україна" . . . **500**

Документально-біографічне видання

ЛУК'ЯНЕНКО Левко Григорович

НЕ ДАМ ЗАГИНУТЬ УКРАЇНІ!

Художнє оформлення *А.П.Вереші*
Відповідальні за випуск *Г.М.Кирпа, О.О.Міщенко*
Технічний редактор *К.Є.Ставрова*
Коректор *К.І.Іваненко*

Підписано до друку 10.03. 94.
Формат 60х90 1/16. Папір галетний.
Гарнітура Таймс і Рублена. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 32. Умовн. фарбовідб. 32,5.
Обл.-вид. арк. 35,5.
Зам.4-56

Набір та комп'ютерна верстка ТОВ "Ласс Компані ЛТД".
Видавничо- культурологічний центр "Софія".
254214, Київ-214, вул. Героїв Дніпра, 32-а.

Київський поліграфічний комбінат "Україна"
252119, Київ-119, вул. Дехтярівська, 38-44

Лук'яненко Л.Г.
Л84 Не дам загинуть Україні!. — К.: Вид.-культурол. центр «Софія», 1994, — 512 с: іл.
ISBN 5-7707-5805-8

Нова книга політичного доробку, роздумів, інтерв'ю, листів відомого українського державного і політичного діяча зацікавить усіх, кому не байдужа доля нашої держави. У книзі чимало досі не друкованих фотографій.

4700000000-001
Л————————Без оголошення

ББКб3.3(4УКР)6-8